

МЕДИЧНА ОПІКА В УПА
ЛІТОПИС УПА, КНИГА 2

LITOPYS UPA
Volume 32

UPA MEDICAL SERVICES

Book 2

Edited by Modest Ripecykj

With Summaries in Ukrainian and English

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Том 32

МЕДИЧНА ОПІКА В УПА

Книга 2

Редактор Модест Ріпецький

З англійським і українським резюме

**ВИДАННЯ
ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США І КАНАДІ
ТА
ТОВАРИСТВ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США І КАНАДІ**

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Редагує Колегія
Відповідальний редактор Петро Й. Потічний

Copyright ©2001 by Litopys UPA
ISBN: 0-920092-446-2 (book 2)

Copyright ©2001 ТзОВ "Літопис УПА"
ISBN: 966-95674-4-0 (No 7)

Обкладинка Мирона Левицького

Cataloguing in Publication data:

Medychna opika v UPA – [UPA Medical Services] / redaktor Modest Ripetskyj, –
Toronto: V-vo Litopys UPA, 2000

584 p.: ill., 24 cm.
(Litopys Ukrains'koi Povstans'koi Armii; t. 32)

Includes bibliographical references.
ISBN: 0-920092-46-2 (book 2)

1. Ukrains'ka povstans'ka armii – Medical services.
2. Medical services – Ukraine. I. Ripec'kyj, Modest. II. Series

D803 U5 S35 [DK508 .79 L5 t. 32]

**Фундатором цього тому є
д-р Марія Гулай-Голяш-Ліон.**

**Книгу цю
Вона присвячує своїм приятелям,
заслуженим патріотам України лікарям:**

**Стефанії Михайлівні Юсько, докторові Медичних наук,
визначному професорові педіатрії Львівського Медичного
Інституту,**

**Ніні Андріївні Сахалашвілі, кандидатові Медичних наук,
асистентові відділу вухо-горло-ніс Клініки Львівського
Медичного Інституту,**

**Ірині Максимівні Редченко (Редько), кандидатові Медичних
наук, доцентові відділу гінекології, Клініки Львівського
Медичного Інституту,**

як рівно ж

**Членам українського визвольного підпілля,
відданим всією душею своїй Батьківщині:**

**Марії Угрин-Балко,
Ользі Кінчель,
Емілії Левицькій,
Досі Королишин та Тані Левицькій**

ВСТУПНА СТАТТЯ

Другий том (друга книга) «Медичної опіки в УПА» – це продовження публікації матеріалів на згадану тему, помічених у 23-му томі «Літопису Української Повстанської Армії». У вступній статті до першої книги подано коротку історію та структуру медично-санітарної служби УПА і Українського Червоного Хреста в підпіллі. Поміщені там матеріали у своїй більшості відносилися до 1942-1944 років – наймогутнішого періоду повстанської боротьби. За ними слідує документи та матеріали 1945-1947 років – часу після закінчення Другої світової війни, коли вже вся територія України опинилася під більшовицько-сталінською окупацією, або в кордонах сателітних країн.

При опрацюванні першої книги використано передусім матеріали та інформації закордонних джерел. Тут же поміщено і спогади тих учасників підпілля, які опинилися за межами України.

У даному томі (другій книзі) «Медичної опіки в УПА», крім публікацій закордонних авторів, подано також доповнюючі матеріали до періоду 1942-1947 років, одержані з України. У цій книзі знаходяться рівно ж документи, спогади і статті, що ознайомлюють нас з найбільш критичним періодом у наданні медично-санітарної опіки пораненим та хворим повстанцям у 1948-1950 роках. Відділи УПА на той час були вже розчленовані та перейшли у глибоке збройне підпілля. Ворог посилив свій терор до максимальних розмірів, продовжуючи не тільки фізичне винищування учасників підпілля, арешти та насильні вивози населення, але також збільшив і різноманітні способи підступних провокацій супроти підпілля та невинних людей.

В умовах такого жорстокого терору фаховий медично-санітарний персонал ставав цілковито безсильним. Лікування хворих залишалося в руках малодосвідчених медиків, нашвидкуруч вишколених санітарів та медсестер, а деколи і просто знавців народної медицини. Траплялися випадки, коли хворими повстанцями опікувалися особи, в яких не було жодних знань у лікувальній ділянці, але вони мали добре серце і любов до свого народу.

Матеріали, надруковані в другому томі «Медичної опіки в УПА», розподілені на шість розділів.

Перший розділ призначений темі Українського Червоного Хреста. У попередньому збірнику (книга I) були надруковані статті, спомини та нариси таких авторів: статті Людмили Івченко про Український Червоний Хрест у Києві і д-ра Томи Воробця про УЧХ у Львові; спомин Софії

Степаняк про д-ра Харитю Кононенко і УЧХ на Волині, а також спомин Ірини Савицької на тему початків формування підпільного УЧХ на Західній Україні.

На сторінках даного тому (книга II) поміщена розширена розвідка Галини В'юн «Під знаком Червоного Хреста в Полтаві», у якій пані Галина своєю інформацією доповнює названих вище авторів. До часу вибуху війни Галина В'юн працювала бухгалтером у Полтаві. З приходом німців, 18 серпня 1941 року, вона з кількома місцевими активістами стала ініціатором створення і формування товариства Українського Червоного Хреста – УЧХ – на Полтавщині. Керівником цього осередку вона залишалася до 1 серпня 1942 року – часу, коли німецька окупаційна влада офіційно розв'язала (ліквідувала) інституцію Українського Червоного Хреста.

Першим завданням товариства УЧХ стала допомога військовополоненим Червоної армії, які знаходилися в жахливих побутових та санітарних умовах, під нелюдськими знущаннями німецького окупанта. Працівники УЧХ рівночасно розгорнули опіку над вдовами, сиротами та всіма тими, хто потерпів від більшовицького терору.

Осередок УЧХ у Полтаві став централлю, навколо якої зосередилася національносвідома і творча частина населення Полтавщини, в тому числі й члени підпільної ОУН.

Коли гестапо розпочало арешти, катування і фізичну ліквідацію українських свідомих патріотів, Галина В'юн робила досить вдалі спроби щодо їх порятунку. Після остаточної ліквідації Українського Червоного Хреста продовжувати у Полтаві медичну і гуманітарну допомогу було дуже важко. Частині активістів, а між ними і Галині В'юн, пощастило уникнути арешту гестапо. Деякі найбільш активні підпільники пішли до УПА на Волинь.

Про діяльність у рядах підпільної системи УЧХ в Західній Україні подають матеріали її учасники:

– Анна Стецько, студентка медицини, яка в 1943-1946 роках сповняла обов'язки референтки УЧХ на місто Львів та його околиці; в її спогаді відображена праця клітин УЧХ на терені великого міста, на відміну від інших працівників УЧХ, що пишуть про працю медиків-підпільників по селлах і лісових криївках;

– Тадей Плюгавка, також студент медицини, інформує про працю УЧХ на території Бойківщини в роках 1944-1945.

Інформацію про діяльність у підпільному УЧХ подають також інші автори – у своїх спогадах, помічених на сторінках цього тому, в наступних II-V розділах.

У другому розділі даного тому подані матеріали про медичну опіку УПА на Волині і в Поліссі. Боротьба проти німецько-нацистського окупанта і формування перших відділів УПА на цій території почалися наприкінці 1942 року. Найбільша бойова і військово-адміністративна діяльність Української Повстанської Армії та її запілля розгорнулася в 1943-1944 роках.

Так широко розвинена державницько-визвольна діяльність вимагала рівночасно розбудови всієї системи медичної опіки – як для вояків УПА, так і для місцевого населення.

Відтворити докладно події того періоду і підтвердити їх підпільними документами дотепер було неможливо. Звіти, накази, інструкції військової та адміністративної діяльності УПА, з огляду на безпеку, були надійно заховані у підпільних схронах, або знищені.

Тепер, коли в Україні відкрився доступ до радянських державних архівів, настала можливість досліджувати історію українського національно-визвольного руху також із підпільних джерел, захоплених більшовицькими органами безпеки.

Одною з важливих публікацій, де опрацьована збірка таких документів, є книга: «Літопис УПА», нова серія, том 2. // Волинь і Полісся: УПА та Запілля, 1943-1944.

У названій книзі поміщено 319 документів, між якими знаходяться рівно ж накази, звіти, інструкції, розпорядження, що відносяться до медично-санітарної ділянки. Копії вище названих документів з додатковою інформацією та поясненнями поміщені в шостому розділі даного тому.

Важливо підкреслити, що в час Другої світової війни на території Волині й Полісся існувала болюча недостача медично-санітарного персоналу. Одинокa школа фельдшерів, яка існувала в Рівному під час більшовицької окупації, була повністю знищена війною 1941 року. Деякі українські лікарі, що практикували в Луцьку, Рівному та Володимирі Волинському, вже в 1939-1940 роках виїхали на захід. Коли прийшли німці, нацисти усунули лікарів єврейської національності, і Волинь залишилася майже без лікарів.

З початком вересня 1941 року, коли Волинь знаходилася ще під владою Вермахту і німецька цивільна влада не перебрала урядування місцевої

адміністрації, керівники Українського тимчасового повітового управління в Рівному звернулися до лікарів у Львові. Стривожені критичною ситуацією, в якій опинилася медично-санітарна опіка, вони просили львівських лікарів прийти їм на допомогу і направити бодай кількох лікарів на Волинь.¹

Представникам лікарів зі Львова, в особах д-ра Осінчука та д-ра В.Кархута, за підтримкою Санітарного шефа німецької армії, що перебував тоді в Рівному, вдалося досягнути деяких успіхів. Для медичної допомоги населенню Волині було відправлено шістьох українських лікарів. Серед них був д-р М.Василів-Корнилів, якого іменовано Шефом управління здоров'я дистрикту Волинь, з осідком у Рівному.

Розділ «Медичної опіки УПА на Волині» починає стаття д-ра М.Василіва, в якій він подає історію Рівенської школи медсестер і наголошує на її ролі у справі постачання медичного персоналу для УПА. Весною 1943 року до відділів Української Повстанської Армії перейшов викладач тієї ж школи, лікар-хірург, д-р Дмитро Сагайко. Він був директором хірургічної лікарні в Рівному і прибув до УПА з усією медсестерською обслугою.

Пізніше д-р Д.Сагайко («Еней», «Бравий») стає начальним лікарем Медичної служби ВО «Заграва» на Волині.

Статтю д-ра М.Василіва доповнює інформація Тетяни Бак («Ярини»), надрайонової керівниці УЧХ на території Костопільщини.

У своїй автобіографічній розповіді вона також подає дані про лікаря Д.Сагайка, називає прізвища його медсестер та псевдоніми його співпрацівників у підпільному шпиталі.

Наступні спогади були написані медсестрами, що працювали на території Крем'янецьчини в системі Санітарної служби УПА і УЧХ. Сюди входять спогади та інформація Лариси Томчук («Тополя»), Антоніни Мазурчук («Вишня») та Анни Бобровської («Незабудка»).

У третьому розділі зібрані спогади і нариси, написані свідками-учасниками Санітарної Служби УПА або підпільного Українського Червоного Хреста на території Галичини.

Олекса Зеленик, завансований студент медицини, виконував обов'язки лікаря в УПА виключно у ділянці хірургії. На відміну від інших авторів, він менше описує свої особисті переживання та обставини, в яких прово-

¹ Інформація: Роман Осінчук. «Медичний світ Львова», «Німецька окупація Західної України (1941-1944)» // Наукове Товариство імені Шевченка, Лікарська Комісія, – Львів – Нью Йорк; 1996, – ст. 89-90.

дилася боротьба в УПА, а більш детально зупиняється на фахових медичних проблемах.

Олександр Болеківський працював фельдшером у відділі УПА на Станиславівщині в роках 1943-1944. Олександр був важко поранений і тоді сам став пацієнтом. У його споминах цікаво зображені особисті пережиття під опікою медсестри УЧХ в підпільних умовах, а відтак у мадярському польовому шпиталі.

Д-р Т. Поліщук описує діяльність Медично-санітарної Служби УПА в Карпатах. Автор, лікар з Львівщини, весною 1944 р. разом з родиною переїхав на Гуцульщину. Там вдалося йому влаштуватися повітовим лікарем трох районів – Косів, Купча, Жаб'є. В околиці вже широко діяли відділи УПА і д-р Т. Поліщук вкоротці став діючим лікарем повстанських відділів. За свою гуманну, добротну діяльність 7 жовтня 1945 р. він був арештований органами НКВД. Автор відбув двадцять років каторги і п'ять років позбавлення громадянських прав.

Обширні спогади, написані медсестрами, змальовують незмірно важкі завдання їхньої праці в гуманітарній ділянці, які доводилося виконувати протягом довгих років у підпіллі. Потім вони описують свою долю в умовах жорстокого слідства НКВД, в тюрмах і на засланні.

Євгенія Гуцуляк-Андрусак пише про події на території Чорного Лісу в Івано-Франківській області. Ярослава Романина-Левкович у спогаді «За межами можливого» та її сестра Євгенія у спогаді «Мереживо долі» описують події, що відбувалися на території Львівської області. Марія Левицька-Загоруйко подає відомості про Медичну Службу УПА на Золочівщині.

Романа Сімків обмежується описом курсу медичних сестер в Долинському районі.

Один із помічених у даному розділі спогадів Івана Швака-Шуля («Орлика») змальовує діяльність медичної опіки УПА на Тернопільщині, другий – це спогад про Ірину Бабуняк («Ніну»), заавансовану студентку медицини, і її героїчну смерть під час надання медичної допомоги пораненим воякам УПА в бою біля Чорткова.

Ольга Климців подає некролог, у новелістичній формі, про Любу Верес – фармацевта, що загинула разом із повстанцями, які підірвали себе гранатами в криївці, на Рогатинщині.

Степан Баб'як («Орленко»), старший вістун, санітар в сотні Р. Гробельського («Бродича») на Лемківщині, старається з допомогою автобіографічних епізодів зобразити працю санітара УПА.

Богдана Трошко («Богдана») описує, як вона, найвидку вишколена санітарка, ще в 1950-их роках, лікувала поранених повстанців, а коли важко захворіла – була змушена лікувати саму себе.

У четвертому розділі зібрані біографічні довідки лікарів, що були в Медично-санітарних частинах УПА та в системі УЧХ. З огляду на труднощі, які виникали під час пошуку повної інформації про лікарів підпілля, їхні біографічні довідки подані в різних формах. Те ж саме відноситься до біографій інших провідних працівників медсестерського та санітарного персоналу.

У даному збірнику «Медичної опіки в УПА» поміщено біографії наступних лікарів:

– доктора Матвія Лотовича, доцента Львівського медичного інституту, особистого лікаря генерала Романа Шухевича та інших провідних членів підпілля;

– д-ра Богдана Савки, головного лікаря при Крайовому проводі УЧХ;

– д-ра Ярослава Макарушки, директора лікарні у с.Бібрка, який лікував і переховував членів підпілля, а також особисто займався лікуванням члена Бюро Проводу ОУН Дмитра Маївського, пораненого в бою з гестапівцями;

– д-ра Павла Ключника, градуанта Сорбонського університету у Франції, який протягом довгих літ працював лікарем у містечку Краковець, а пізніше – лікарем УПА в сотні куреня Михайла Шпонтака («Залізняка») на території Ярославщини – Любачівщини;

– д-ра Бориса Яворського, випускника медичного факультету Львівського університету, який практикував на Тернопільщині, був лікарем в УПА на території Лемківщини; потрапив пораненим у руки ворога влітку 1947 року, під час Акції «Вісла»;

– д-ра Петра Скобельського, котрий перейшов до УПА з Дивізії «Галичина» після бою під Бродами;

– д-ра Євгена Карановича, практикуючого лікаря в Камені Коширському, на Волині, який став лікарем УПА від 1942 року, і загинув у бою 1943 року;

– д-ра Антіна Кольмана, хірурга зі Львова, котрий оперував важко пораненого в бою з гестапо члена Бюро Проводу ОУН Дмитра Маївського; загинув як лікар УПА 1945 року в Карпатах, під псевдонімом «Вугляр»;

– Євгена Лужецького («Шувар»), абсолювента Ветеринарного Інституту у Львові, основоположника мережі УЧХ в Перемишлі;

– Григорія Друля («Славко»), медика, організатора медсестерських

вишколів та хірургічних перевишколів студентів медицини в 1944-1945 роках на Львівщині;

– Іллі Оберишина, студента медицини, керівника УЧХ в Івано-Франківській області в роках 1944-1947;

– Ярослава Мартинця, студента кінцевого курсу факультету медицини, який виконував обов'язки лікаря УПА в Чорному Лісі, на Станіславівщині, під псевдонімом «Берест»;

– Богдана Ковалю, студента медицини, сповнюючого функцію лікаря УПА на території Самбірщини;

– Петра Городника, студента медицини, який від липня 1944 року виконував обов'язки лікаря в терені Рудки – Комарно;

– Любомира Пологи, студента Львівського медичного інституту, що працював зв'язковим при Крайовому керівництві УЧХ, очолюваному Катериною Зарицькою.

Крім поданої вище біографічної інформації про лікарів та медиків, в даному томі поміщені короткі біографії інших учасників медично-санітарних частин УПА та мережі ОУН, про яких вдалося одержати короткі дані. Між ними знаходяться Мирослава Гребенюк («Барвінок»), Катерина Гаврилів («Зелена»), Ганна Панашиї, Надія Савчак («Христя», «Соня»), Олександра Воробій («Галья»).

У п'ятому розділі поміщені біографічні довідки про лікарів, що працювали легально за своїм фахом і рівночасно співпрацювали з українським підпіллям. Багатьох із них не вдалося ідентифікувати. Серед них:

– д-р Родіон Сліпий, ветеран Українських Січових Стрільців та УГА, працював лікарем у Струсові на Тернопільщині; в роках 1943-1944 співпрацює з Медично-санітарними частинами УПА;

– д-р Максим Тимків, працював лікарем на Львівщині, відтак на Станіславівщині, був лікарем УПА в 1945 році;

– д-р Іван Паньків, проводив лікарську практику на Коломийщині; в свої автобіографічні спогади він включає переживання 1941-1947 років – часу діяльності українського підпілля;

– д-р Льонгин Мельник, лікар із Рогатинщини, в час німецької окупації лікував українських повстанців; з поворотом більшовиків у 1945 році був арештований.

У шостому розділі представлені матеріали, в яких знаходяться документи, що свідчать про діяльність медично-санітарної ділянки, передруковані з 2-го тому нової серії «Літопису УПА» // Волинь і Полісся: УПА та Запілля, 1943-1944.

Опрацьовані документи взяті з таких фондів: Центрального Державного архіву Вищих Органів України (ЦДАВОУ) та Державного архіву Рівненської області (ДАРО). Деяка інформація отримана також із Центрального Державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) та Державного архіву Служби Безпеки України в Києві.

Документи, які передруковані на сторінках даного збірника «Медичної опіки в УПА», поділені на три підрозділи.

У першому підрозділі поміщені накази Головного Командування УПА з років 1943-1944. В тому часі Головне Командування (ГК) УПА виступало як найвища суверенна влада, і на території своєї діяльності вона ввела воєнний стан. Структуру УПА було поділено на Фронт і Запілля. До Фронту включено бойові частини УПА, а до Запілля – військово-адміністративну діяльність ОУНСД. Фронтом і Запіллям керувала військова влада – Головна Команда УПА, очолювана Дмитром Клячківським («Климом Савуром») та Шефом військового штабу Леонідом Ступницьким («Гончаренком»). Начальникові штабу підлягали відділи: організаційно-оперативний, розвідувальний, зв'язку і постачання, вишкільний, а також медично-санітарний відділ. Коменданту Запілля підлягали референтури: організаційно-мобілізаційна, СБ, суспільно-політична, господарча, зв'язку, цивільна на адміністрація та Український Червоний Хрест.

Багато інформації з медично-санітарних питань знаходимо в залучених наказах Головного Командування УПА:

– №19, Наказ ч. 16: Командирам груп у функційних та військово-адміністративних справах;

– №22, Наказ ч. 18: Командирам УПА, командантам Запілля, а також медично-санітарним працівникам УПА в справі оборони перед бактеріологічним і хемічним наступом;

– №25, Наказ ч. 21: Командирам груп, Командирам Воєнних округ, Українському Червоному Хрестові;

– №26, Наказ ч. 22: Командирам груп, командантам Запілля, політкерівникам, Українському Червоному Хрестові.

Всі вказані вище накази підписані Головним Командиром Української Повстанської Армії Дмитром Клячківським (під псевдонімами «Клим Савур», «Панас Мосур»). У Наказі ч. 16 є також підпис шефа Військового Штабу Леоніда Ступницького (псевдонім «Гончаренко»). В Наказі ч. 18 є додатковий підпис начального лікаря Сидора Савчика.

У наказах Головного Командира УПА, крім медично-санітарних доручень господарчо-адміністративного порядку та харитативної допомоги, є також розпорядження фахово-медичної ділянки, такі як:

- заходи на запобігання хворіб;
- гігієна у бойових відділах, запллю та серед місцевого населення;
- лікарський перегляд вояцтва та шкільної молоді;
- здорове раціональне харчування;
- організування військових та цивільних шпиталів, аптек, лабораторій.

У другому підрозділі цього ж, шостого, розділу подано накази, видані Командантом УЧХ, і до них включено:

- Документ №49: Правильник Українського Червоного Хреста;
- Документ №50: Інструкція у справі організації Санітарних Служб УПА та Заплля.

Третій підрозділ містить документи Командувань Груп (Восних округ), надрайонів, районів і теренових референтур УЧХ. Своім змістом вони доповнюють документи Головного Командування УПА.

До вище названих документів входять:

- №145: 1. Звіт про стан та діяльність заплля ВО «Заграва»; 2. Референтура Червоного Хреста;
- №151: Наказ Командира групи УПА «Енея» командантам надрайонів і районів про допомогу для УЧХ;
- №162: Група «Енея»; Наказ ч. 24: Командирам і козакам УПА, командантам ВО, Червоному Хрестові;
- №165: Група «Енея»; Наказ Командирам Надрайонів і командантам УЧХ про реорганізацію госпітального обслуговування;
- №196: Командант заплля «Пташка»; Наказ ч. 10: Працівникам Українського Червоного Хреста про роботу харитативного відділу.

Далі слідують документи №№: 226, 229, 243, 244, 268, 269, 281, 301.

Де кілька документальних матеріалів поміщено в першому та четвертому розділах даного тому.

Копія «Протоколу допиту П.П.Марченка» та «Доповідна Записка наркома внутрішніх справ УРСР Рясного секретареві ЦК КП(б)У Д.Коротченку про викриття націоналістичного підпілля на Полтавщині» залучені до нарису Галини В'юн «Під знаком Червоного Хреста в Полтаві».

До біографічної довідки д-ра Матвія Лотовича також залучено документи з більшовицьких фондів.

Стиль усіх спогадів залишається незмінним, без редакційних переробок, щоб якнайповніше виявити особисте ставлення авторів до пережитої дійсності. Кожний зі споминів написаний своєрідною аутентичною мовою, залежно від інтелектуального рівня та освіти авторів, чим і підкреслюється документальна вартість їхніх розповідей.

В Архівах Літопису УПА – відділі Медично-Санітарної Опіки – залишилася велика кількість матеріалів та документів, яких не вдалося опублікувати в двох томах Медичної Опіки в УПА. До таких матеріалів належать незакінчені спомини учасників, неповні інформації про лікарів, санітарів, медсестер та інших працівників УЧХ. Всі вище названі матеріали вимагають перевірки і доповнення. Вони будуть упорядковані та видрукувані в одному з томів серії Бібліотеки УПА для подальшого опрацювання дослідниками, зацікавленими цією ділянкою.

Щиро дякую всім, хто допоміг у виданні цього тому.

Особлива подяка належиться учасникам медично-санітарних частин УПА та Українського Червоного Хреста, які у своїх спогадах, інформаціях та залучених знімках залишили живий образ надзвичайно важких умов лікування хворих та поранених бійців УПА та учасників збройного Підпілля.

Я рівно ж вдячний проф. Петрові Й. Потічному, Відповідальному редакторові “Літопису УПА”, за його редакційні поради, Дружині Марійці (“Оксані”), синам Андрієві та Юрієві за співпрацю в опрацюванні цієї книги, Миколі Куликові за полегдження адміністративно-видавничих справ, Лесі Дук та Омелянові Грабцеві за проведення технічно-редакційних завдань.

Модест Рінецький

INTRODUCTION

In this second volume of «The UPA Medical Service», we continue to present material on this subject, first addressed in Litopys UPA, Volume 23. The introduction to the first volume provided, in brief, the history and structure of the UPA medical service and the underground Ukrainian Red Cross. Most of the materials presented in the first volume pertained to the period 1942-1944, when the insurgent struggle was at its height. There were also some documents and materials from 1945-1947, the post-World War II period when the entire territory of Ukraine came under Soviet Stalinist occupation or that of the satellite countries.

The material and information used to compile the first volume came mainly from sources outside Ukraine. The published memoirs were by underground participants who lived abroad after the war.

In this, the second volume of «The UPA Medical Service», we present, in addition to material by authors living outside Ukraine, some supplementary material covering the period 1942-1947 which was obtained from Ukraine. This volume also contains documents, memoirs and articles pertaining to the most critical period for provision of medical care to wounded and sick insurgents, 1948-1950. By this time, UPA units had already been disbanded and were obliged to operate in total secrecy. Enemy terror had reached its peak and included not only physical destruction of underground members and arrests and forced deportation of the population, but also underhanded provocations against the underground and the innocent population.

In conditions of such brutal terror, professional medical personnel became completely helpless. Caring for the sick was left to medical students with limited education, hastily trained paramedics and nurses and at times, practitioners of folk medicine. Sometimes, ill insurgents were cared for by individuals who had no medical knowledge, but simply, good hearts and a love for their people.

The materials published in this second volume of «The UPA Medical Service» are organized into six chapters.

The first chapter deals with the Ukrainian Red Cross (UChKh). Some articles, memoirs and sketches on this subject were published previously, in the first volume. These include articles written by Liudmyla Ivchenko about the Ukrainian Red Cross (UChKh) in Kyiv and Dr. Toma Vorobets about the UChKh in Lviv; a memoir by Sofia Stepaniak about Dr. Kharytia Kononenko and the UChKh in Volyn and a memoir by Iryna Savytska about the organization of the underground UChKh in Western Ukraine.

In this, the second volume, we publish a longer article by Halyna Viun, «Under the Mark of the Red Cross in Poltava», in which she supplements the information provided by the authors mentioned above. Until the outbreak of war, Halyna Viun worked as a bookkeeper in Poltava. With the arrival of the Germans, on August 18, 1941, she and several other local activists undertook the task of organizing the Ukrainian Red Cross society (UChKh) in the Poltava region. She served as head of this society until August 1, 1942, when the German occupation authorities officially disbanded the Ukrainian Red Cross.

The first task facing the UChKh was helping Red Army prisoners of war who were living in horrific sanitary conditions and suffering inhuman brutality from the occupying Germans. UChKh workers also began to provide care for widows, orphans and all victims of Soviet terror.

The UChKh society in Poltava became a centre around which gathered the nationally conscious and creative elements of the Poltava population, including members of the underground OUN.

When the Gestapo began a wave of arrests, torture and physical annihilation of Ukrainian patriots, Halyna Viun made fairly successful efforts to save them. After the final disbanding of the Ukrainian Red Cross, it became very difficult to continue providing medical and humanitarian help in Poltava. Some activists, among them Halyna Viun, managed to escape arrest by the Gestapo. Some of the most active underground members entered the UPA in Volyn.

The following participants document the activities of the underground UChKh in Western Ukraine:

– Anna Stetsko, a medical student, who in 1943-1946 performed the duties of UChKh section head for the city of Lviv and surrounding area. Her memoir describes the work of UChKh cells in a large city; this is in contrast to the memoirs by other UChKh workers, who focus on the efforts of underground medical personnel in villages and forest hideouts.

– Tadey Pliuhavka, also a medical student, writes about the work of the UChKh on Boiko territory during the period 1944-1945.

Other authors whose memoirs are published in the next four chapters of this volume provide additional information about activity in the underground UChKh.

Chapter II contains materials about the UPA medical service in Volyn and Polissia. The struggle against the Nazi German occupation and the formation of the first UPA units on this territory began in late 1942. The most active period for the UPA and its rear line, in terms of combat and military-administrative activity, was 1943-1944.

This development of national liberation activity required a simultaneous expansion of the system of medical care both for UPA soldiers and the local population.

Until now, it has not been possible to recreate the events of this period in detail and support this accounts with underground documents. The reports, orders and instructions related to UPA military and administrative activity were, for security reasons, carefully concealed in underground bunkers or destroyed.

Now that access to Soviet state archives has opened up in Ukraine, it has become possible to research the history of the Ukrainian national liberation movement using underground sources which had been seized by Soviet security organs.

*One important publication presenting a collection of such documents is *Litopys UPA, new series, volume 2, Volyn and Polissia: the UPA and the Rear Line, 1943-1944.**

This collection contains 319 documents, which also include orders, reports and instructions pertaining to the area of medicine and health. Reprints of these documents, with additional information and explanations, are presented in Chapter VI of this volume.

It is important to note that during the Second World War, there was, in Volyn and Polissia, a serious shortage of medical and health personnel. The only school for field paramedics, which operated in Rivne during the Soviet occupation, was completely destroyed by the war in 1941. Some Ukrainian doctors who had practiced in Lutsk, Rivne and Volodymyr Volynskiy had left for the west in 1939-1940. When the Germans arrived, the Nazis removed Jewish doctors and Volyn was left almost without physicians.

In early September 1941, while Volyn was still controlled by the Wehrmacht and the German civilian administration had not yet taken over the local government, the leaders of the temporary Ukrainian county administration in Rivne made an appeal to physicians in Lviv. Alarmed by the critical situation of medical and health care in their region, they asked Lviv doctors to come to their aid and send at least a few physicians to Volyn.

The representatives of the Lviv doctors, in the persons of Dr. Osinchuk and Dr. V. Karkhut, with support from the chief of the German military health service, who was staying in Rivne at the time, managed to achieve some successes. Six Ukrainian doctors were sent to provide medical care to the Volyn population. Among them was Dr. M. Vasylyv-Kornyliv, who was named chief of the Volyn district health directorate, which was headquartered in Rivne.

The chapter «UPA Medical Service in Volyn» opens with an article by Dr. M. Vasylyv, who gives the history of the Rivne nursing school and emphasizes its

role in providing medical personnel for the UPA. Dr. Dmytro Sahaiko, a surgeon and instructor at the nursing school, entered the UPA in spring 1943. He had served as director of the surgical hospital in Rivne and brought with him to the UPA the entire nursing staff.

Later, Dr. Sahaiko («Enei», «Bravyi») became chief physician of the medical service of the «Zahrava» Military Region in Volyn.

Complementing the article by Dr. M. Vasylyv is the information provided by Tetiana Bak («Yaryna»), the Nad-raion UChKh leader in the Kostopil region.

In her autobiographical account, she also provides information about Dr. D. Sahaiko and gives the names of his nurses and the pseudonyms of his co-workers in the underground hospital.

Following this account are memoirs written by nurses who worked in the UPA medical service or UChKh in the Kremianets region. These include memoirs and information authored by Larysa Tomchuk («Topolia»), Antonina Mazurchuk («Vyshnia») and Anna Bobrovska («Nezabudka»).

Chapter III contains memoirs and sketches authored by witnesses and participants of the UPA medical service or the underground Ukrainian Red Cross in Halychyna.

Oleksa Zeleniuk, an advanced student of medicine, performed the duties of a physician in the UPA, devoting himself exclusively to surgery. In contrast to other authors, he spends little time describing his personal experiences and the conditions of the UPA struggle and focuses more on professional medical concerns.

Oleksandr Bolekhivskyyi worked as a field paramedic in an UPA unit in the Stanyslaviv region in 1943-1944. He was seriously wounded and thus had the experience of also being a patient. His memoirs are an interesting portrayal of his personal experiences while being treated underground by a UChKh nurse and subsequently, in a Hungarian field hospital.

The detailed memoirs written by nurses depict the very difficult conditions in which they performed their humanitarian work during their years in the underground. These memoirs also recount the fates that befell the nurses, including brutal NKVD investigations, imprisonment and deportation.

Yevheniya Hutsuliak-Andrusiak writes about events in the Chornyi forest region of Ivano-Frankivsk oblast. Yaroslava Romanyna-Levkovych, in her memoir «Beyond the Limits of the Possible», and her sister Yevheniya, in her memoir, «The Lace of Fate», describe the events that took place in Lviv oblast. Maria Levytska-Zahoruyko informs about the UPA medical service in the Zolochiv region.

Romana Simkiv describes the nursing course in the Dolyna raion.

One of the memoirs by Ivan Shvak-Shul («Orlyk») presented in this chapter describes the activity of the UPA medical service in the Ternopil region. The other recalls Iryna Babuniak («Nina»), an advanced student of medicine, who died heroically while providing medical care to wounded UPA soldiers during combat near Chortkiv.

Olha Klymysiv writes, in fictional form, about Liuba Veres, a pharmacist, who was killed with a group of insurgents who blew themselves up with grenades in a bunker in the Rohatyn region.

Stepan Babiak («Orlenko»), senior messenger and paramedic in the company commanded by R. Hrobelskyi («Brodych») in the Lemko region, attempts to depict the work of an UPA paramedic with reference to episodes from his life. Bohdana Troshko («Bohdana») describes how, as a hastily trained paramedic, she treated wounded insurgents as late as the 1950s; when she became seriously ill, she had to treat herself.

Chapter IV consists of biographical information about the physicians who were active in UPA medical units and the UChKh system. Owing to the difficulty of finding complete information about underground doctors, the biographies are presented in a variety of forms. The same is true of the biographies of leading members of the nursing and paramedical staff.

Included in this volume of «The UPA Medical Service» are biographies of the following physicians:

– Dr. Matviy Lotovych, lecturer at the Lviv Medical Institute and personal physician of General Roman Shukhevych and other leading members of the underground;

– Dr. Bohdan Savka, chief physician of the UChKh krai leadership;

– Dr. Yaroslav Makarushka, director of the hospital in the village of Bibrka, who treated and hid underground members and personally treated OUN Leadership Bureau member Dmytro Mayivkysyi, who was wounded in combat with the Gestapo;

– Dr. Pavlo Klochnyk, a graduate of Sorbonne University in France, who spent many years as a doctor in the town of Krakovets and later served as an UPA physician in a company of the battalion commanded by Mykhailo Shpontak («Zalizniak») in the Yaroslav-Liubachiv region;

– Dr. Boris Yavorskyi, graduate of the medical faculty of Lviv University, who practiced in the Ternopil region and served as an UPA physician in the Lemko region; in summer 1947, during the «Wisla» action, he was captured by the enemy while wounded;

– Dr. Petro Skobelskyi, who entered the UPA from the «Halychyna» Division after the battle near Brody;

– Dr. Yevhen Karanovych, a physician practicing in Kamin Koshyrskyi, in Volyn, who served as an UPA physician from 1942 and was killed in combat in 1943;

– Dr. Antin Kolman, a surgeon from Lviv, who operated on OUN Leadership Bureau member Dmytro Mayivskyi, who was seriously wounded in combat with the Gestapo; Dr. Kolman was killed in 1945, in the Carpathian Mountains, while working as an UPA doctor under the pseudonym «Vuhliar»;

– Yevhen Luzhetskyi («Shuvar»), graduate of the Veterinary Science Institute in Lviv, founder of the UChKh network in Peremyshl;

– Hryhoriy Drul («Slavko»), medical student, organizer of nurses' training and surgical training for medical students in 1944-1945 in the Lviv region;

– Illia Oberyshyk, medical student, UChKh director in the Ivano-Frankivsk oblast in 1944-1947;

– Yaroslav Martynets, final-year medical student, who performed the duties of an UPA physician in the Chornyi forest, in the Stanyslaviv region, under the pseudonym «Berest»;

– Bohdan Koval, medical student, who performed the duties of physician from July 1944 in the Rudky-Komarno region;

– Liubomyr Poliuha, student of the Lviv Medical Institute, who worked as a communications officer for the krai UChKh leadership headed by Kateryna Zarytska.

In addition to biographical information about the above physicians and medical students, this volume also contains brief biographies of those members of UPA and OUN medical and health units about whom it was possible to obtain information. Among them are Myroslav Hrebeniuk («Barvinok»), Kateryna Havryliv («Zelena»), Hanna Panashiy, Nadiya Savchak («Khrystia», «Sonia») and Oleksander Vorobiy («Halia»).

Chapter V provides biographical information about doctors who practiced their profession legally and at the same time, co-operated with the Ukrainian underground. Many of them could not be identified. These doctors include:

– Dr. Rodion Slipyi, a veteran of the Ukrainian Sich Riflemen and the UHA, who worked as a physician in Strusiv, in the Ternopil region; in 1943-1944 he collaborated with the UPA medical and health units;

– Dr. Maksym Tymkiv, who worked as a physician in the Lviv region and later, in the Stanyslaviv region; he served as an UPA doctor in 1945;

– Dr. Ivan Pankiv, who ran a medical practice in the Kolomyia region; in his memoir, he describes his experiences during 1941-1947, the period of activity of the Ukrainian underground;

– Dr. Lionhyn Melnyk, a physician from the Rohatyn region, who treated Ukrainian insurgents during the German occupation; with the return of the Soviets in 1945, he was arrested.

Chapter VI presents documents relating to the activities of the medical and health service which are reprinted from Volume 2 of the new series of *Litopys UPA, Volyn and Polissia: the UPA and the Rear Line, 1943-1944*.

These documents come from the following collections: the Central State Archive of the Higher Organs of Ukraine (TsDAVOU) and the Rivne Oblast State Archive (DARO). Some information was also obtained from the Central State Archive of Non-governmental Organizations of Ukraine (TsDAHOU) and the State Archive of the Security Service of Ukraine in Kyiv.

The documents are organized into three subchapters.

The first subchapter consists of orders issued by the UPA Supreme Command (HK UPA) in 1943-1944. During this time, the HK UPA was the highest sovereign authority and implemented a state of war on the territory of its activity. The UPA structure was organized in terms of the front and the rear line. The front included UPA combat units, while the rear line included OUNSD military and administrative activities. The military authority – the UPA Supreme Command, headed by Dmytro Kliachkivskiy («Klym Savur») and military Chief of Staff Leonid Stupnytskyi («Honcharenko») governed the front and the rear line. Under the authority of the Chief of Staff came the following divisions: organization/operations, intelligence, communications and supply, training and the medical/health service. Under the authority of the rear line commander were the following sections: organization/mobilization, Security Service (SB), social/political, materiel management, communications, civilian administration and the Ukrainian Red Cross.

A good deal of information on medical/health matters is found in the following orders of the UPA Supreme Command:

– No. 19, Order no. 16: To group commanders on functional and military/administrative matters;

– No. 22, Order no. 18: To UPA commanders, rear line commanders and UPA medical/health workers on defense against germ and chemical attack;

– No. 25, Order no. 21: To group commanders, commanders of military regions, the Ukrainian Red Cross;

– No. 26, Order no. 22: To group commanders, rear line commanders, political leaders, the Ukrainian Red Cross;

All the above orders are signed by the Supreme Commander of the Ukrainian Insurgent Army, Dmytro Kliachkivskiy (pseudonym «Klym Savur», «Panas

Mosur»). Order no. 16 is also signed by the military Chief of Staff, Leonid Stupnytskyi (pseudonym «Honcharenko»). Order no. 18 is also signed by the chief physician, Sydor Savchyk.

In addition to orders dealing with administrative and supply issues relating to the medical/health service, there are some that deal with professional medical matters, such as:

- measures to prevent disease;
- hygiene in combat units, the rear line and among the local population;
- medical examination of soldiers and school-age children;
- a healthy diet;
- organization of military and civilian hospitals, pharmacies, laboratories.

The second subchapter consists of orders issued by the UChKh Commander, including:

- Document no. 49: Ukrainian Red Cross regulations manual;
- Document no. 50: Instructions on the organization of UPA and rear line health services.

The third subchapter presents documents of Group Commands (Military Regions), nadraions, raions and local sections of the UChKh. They serve to supplement the documents of the UPA Supreme Command.

These documents include:

- No. 145: 1. Report about the condition and activity of the «Zahrava» Military Region rear line; 2. Red Cross Section;
- No. 151: Order of UPA Group Commander «Enei» to nadraion and raion commanders about help for the UChKh;
- No. 162: «Enei's» group; Order no. 24: To UPA commanders and soldiers, Military Region commanders and the Red Cross;
- No. 165: «Enei's» group; Order to nadraion and UChKh commanders about reorganization of hospital services;
- No. 196: Rear line commander «Ptashka»; Order no. 10: To Ukrainian Red Cross workers about the work of the charitable section.

After these orders come documents no. 224, 226, 229, 243, 268, 281 and 301.

The documentary materials mentioned below are found in Chapters 1 and 4 of this volume.

A copy of the «Minutes of the Interrogation of P.P. Marchenko» and the «Information Note by the People's Commissar of Internal Affairs of the Ukrainian SSR Riasnyi to the Secretary of the Central Committee of the Communist Party (Bolshevik) of Ukraine, D. Korotchenko, about the Discovery of the Na-

tionalist Underground in the Poltava Region» are appended to the sketch by Halyna Viun «Under the Mark of the Red Cross in Poltava».

Documents obtained from Soviet collections are appended to the biographical information about Dr. Matviy Lotovych.

* * *

The style in which each memoir published here is written has been left unchanged, in order to reflect the author's personal approach to the reality he or she experienced. The language of the memoir reflects the author's intellectual and educational level, which heightens the documentary value of the account.

* * *

*The Archive of Litopys UPA, Medical Sector, contains a large number of materials and documents which could not be published in the two volumes of *Medychna Opika UPA*. Here one finds unfinished memoirs of participants or incomplete information about physicians, medical men, nurses and other UChKH workers. All of these materials require scrutiny and supplemental information. An effort will be made to publish these materials in one of the future volumes of «*Litopys UPA-Biblioteka*», in order that they may be available to those researchers who are interested in this subject matter.*

* * *

I would like to thank all those who helped in the preparation of this volume. Special thanks to all members of the UPA Medical Service and the Ukrainian Red Cross, who, in their memoirs and illustrative materials, left for us this picture of the unusually difficult conditions in which they were forced to practice medicine and care for UPA soldiers and members of the armed underground.

Modest Ripeckyj

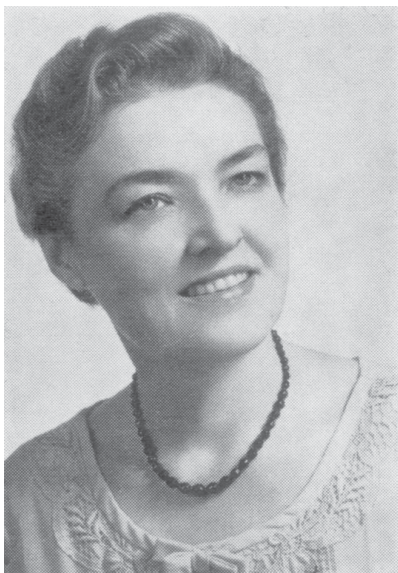
**УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ
в роках 1941-1950
(нариси, статті, спомини)**

Галина В'юн

ПІД ЗНАКОМ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В ПОЛТАВІ (1941-42 рр.)

Спогад-звіт для історії*

МОЯ «ОСОБИСТА СПРАВА»— МІЙ ГРОМАДСЬКИЙ ОBOB'ЯЗОК

Як відомо, більшовики втекли з Полтави 18-го вересня 1941 року, здавши її німцям без бою. Проте вони встигли зруйнувати місто так, що в перші тижні після зміни окупантів життя в ньому було майже геть паралізоване. Тож, коли я з частиною родини повернулася до Полтави, вирвавшись із пекла боїв у районі Чутова, де ми сподівалися «пересидіти хуртовину в сільській глушині», рідне місто було тяжко впізнавати. Але ще тяжче було в ньому починати все з початку – в холоді, в бруді і, звичайно, в голоді.

Та все ж, незважаючи на всі невгоди й труднощі, настрої у людей, а в тому числі й у мене, був якийсь піднесений, аж ніби святковий. Понад усім

* Цей «спогад-звіт для історії» написаний 1961 року для збірника матеріалів до історії Українського Червоного Хреста часів німецько-советської війни. У зв'язку з браком коштів на таке видання, цей збірник не міг з'явитися друком. Спогад був опублікований окремою книжечкою: Галина В'юн, «Під Знаком Червоного Хреста в Полтаві 1941-42 рр.», Видавництво Українські Вісті, Новий Ульм. Німеччина, 1973. Спогад пересланий до передруку на сторінках Літопису УПА редактором М. Смиком у 1994 р.

панувала радість усвідомлення поразки ненависної червоно-кривавої влади Москви й віра в неминучість зміни на краще. «Як там не буде, а гірше, ніж було під сокетами, однак не може бути», – так думали й говорили тоді ми всі. До того ж були, начебто, навіть певні підстави для деяких далекосяжних сподівань: над містом, поруч з німецьким переможним прапором, маяв і рідний жовто-блакитний стяг України; в міській управі вже діяло місцеве українське самоврядування, де вперше після довгих літ советського русифікаційного терору знову стала урядовою українська мова; і хоч німці нічогосінько не говорили про майбутнє України, та в українських серцях уже виростала мрія про свою самостійну державу.

Тим часом сувора дійсність нової окупації доказала, що не має нічого спільного з цією мрією. Зухвала жорстокість завоювників, яку так швидко виявили своєю варварською поведінкою німці, нещадно розбивала всі добрі сподівання. Особливо ж протверезуюче діяло на всіх ставлення німців до тих незчисленних мас українців, що опинилися в німецькому полоні переважно із-за небажання воювати за своїх советських поневолювачів. І тому, що Полтава була саме тим пунктом, де німці замкнули своє велетенське коло оточення, захопивши більше ніж півмільйона вояків, що кинули зброю, через це місто проходили величезні маси полонених, що їх німці гнали в призначені для них табори – здебільшого до відомого «табору смерті» в Хоролі. Те, що побачили ми під час таких переходів полонених, жажнуло всіх нас і потрясло до глибини душі.

Хоча полонені, в переважній більшості ще молоді люди, пробули в німецьких руках лише кілька тижнів, вони були вже такі виснажені голодом, холодом і німецьким знущанням, що втратили навіть людський вигляд. Напівроздягнені й босі, зарослі й брудні, а багато хто з них поранені та хворі, понуро пленталися безладними юрбами здовж вулиці в оточенні німецьких вояків, що підганяли їх зброєю і просто нагаями – дослівно, як худобу. Коли хтось із маси місцевого населення, що дивилися на це сумне видовище, кидав у юрбу нещасних щось із харчів, вони накидалися на це з такою

безтямністю божеволіючих від голоду людей, що збивали один одного з ніг, і тоді німці били їх і навіть стріляли, щоб опанувати безлад.

Інколи німці навіть вбивали полонених на очах у їхніх же земляків, а зокрема добивали тих слабіших, що не могли вже йти. Це було щось неймовірне навіть і для нас, що бачили подібне тільки в поведженні советських людоловів з НКВД, що таким самим способом гнали маси арештованих українських людей у невілничі табори в 30-х роках і перед своєю втечею з України вже під час війни. І, побачивши таку подібність поведінки окупантів, я вперше тоді зрозуміла, що німці такі ж самі вороги, як і більшовики.

Зрештою, як стало відомо незабаром, за цю трагедію полонених були також відповідальні й більшовики, що відмовилися від міжнародної угоди про захист полонених через Міжнародний Червоний Хрест і тим дали німцям можливість поводитися з полоненими так, як їм хотілося. Німці ж, виправдовуючи себе перед українським населенням, казали, що вони не можуть дати ради з такою нечувано великою масою полонених, бо мусять воювати й дбати про своїх вояків.

І тоді в мене, як і в багатьох інших українців, що перебували в стані потрясіння від такого жахливого становища своїх земляків-полонених на своїй же рідній землі, зовсім природньо виникла думка про єдиний спосіб, який би допоміг хоч трохи зарадити лихові в цій трагічній ситуації: самим українцям взятися за справу допомоги полоненим і, взагалі, за справу української самодопомоги в цей тяжкий час.

«Треба щось робити!», – вирішила я, спостерігаючи не тільки трагедію полонених, але й дивовижну пасивність більшості наших людей, що лише зітхали та плакали, безрадно залишаючись збоку від усього того, що відбувалося. І перше, що здавалося мені найпотрібнішим відразу ж зробити – це звернути на дану ситуацію увагу свого ж, українського самоврядування та зголоситися самій йому до послуг у справі вжиття відповідних заходів. На чолі міської управи Полтави стояв тоді колишній учасник визвольних змагань, а потім підсоветський в'язень Соловків – Федір Борківський. Мені було

вже відомо, що він був українським націоналістом і намагався навіть під німецькою владою робити щось для добра української національної справи. Я вирішила негайно ж до нього звернутися.

Зголосившись до міської управи, я сказала, що мушу бачити п. Борківського й говорити з ним особисто. А тому, що вияснити секретарці характер моєї справи було досить тяжко, я сказала їй, що маю «особисту справу». Це було досить незручно, бо ми з п. Борківським не були особисто знайомі, але це був єдиний спосіб дістатися до нього негайно ж. І от, коли я згодом, хвилюючись, виклала п. Борківському свою «особисту справу», він, тепло посміхаючись, промовив: «То це по-вашому називається «особиста справа»? Та ж це тепер справа першорядної загальноукраїнської ваги! Я дуже радий, що ви самі цю справу порушили, то ж тепер слухайте, що я вам скажу...».

І він уже поважним та діловитим тоном розповів мені про те, що в міській управі обговорювалася та сама справа, але німці не дозволили нічого робити з почину міської управи, та й взагалі вони обмежили всю діяльність управи самими лише господарсько-адміністративними функціями. Отже, сказав він, єдиний шлях, яким можна було би щось у цьому відношенні зробити, є створення на базі суто добровільної допомоги якогось окремого харитативного товариства на зразок Червоного Хреста, переконавши німців у тому, що, мовляв, таким способом ми хочемо допомогти «визволителям» у їх труднощах з полоненими та іншими, що потребують помочі. Для такої праці, сказав він, під сучасну пору найкраще додаються жінки. На закінчення нашої розмови він, навіть не питаючи моєї згоди, доручив мені взятися за організацію такого товариства, добитися його легалізації німцями й приступити до здійснення такої потрібної допомогової акції.

Так раптово те, що лише випадково було назване мною «особистою справою», перетворилося у мій особистий громадський обов'язок.

ІНІЦІАТОРИ, ОРГАНІЗАТОРИ Й ПЕРШІ КРОКИ

Звичайно, воно тільки з мого особистого кута бачення виглядало так, ніби справа організації товариства почалася щойно тоді, коли цю справу було доручено мені таким способом, як це описано вище. В дійсності ця справа мала вже давнішу передісторію, коли ідею створення такого товариства підніс Олександр Дигас – один із молодших представників української інтелігенції, що активно взялася за організацію українського життя в Полтаві під новою окупацією.

Як стало мені відомо пізніше, п. Дигас був учителем за фахом. Ще в студентські роки був репресований більшовиками у зв'язку зі справою СВУ-СУМ. У той час був уже не тільки ідеологічно, але й організаційно пов'язаний з ОУН. У міському самоврядуванні він керував т. зв. адміністративним відділом, тобто займався якраз організацією різних форм самоврядування і завдяки цьому мав змогу допомагати в творенні всіх форм української самоорганізації, як легальним, так і нелегальним шляхом. Від нього походила й та ініціатива організації товариства для української самопомоги, про яку говорив мені п. Борківський. Він же був і тією особою, з якою найперше пов'язав мене п. Борківський, даючи мені вказівки, як і з чого починати організацію товариства.

За допомогою п. Дигаса, що був у той час центром усіх зв'язків та інформацій у всіх колах національно свідомих і національно активних українців у Полтаві, я в перші ж дні після доручення мені справи творення товариства зав'язала особисті контакти з усіма тими, хто ще до мене так чи інакше вже включився у цю справу. Були це найперше, звичайно, представники духовенства відроджуваної Української Автокефальної Православної Церкви, що її організаційна відбудова в Полтаві також почалася й відбувалася саме в той час. Це були о. Олексій Потульницький та о. Демид Бурко, і зокрема їхні дружини пп. Зінаїда Потульницька та Антоніна Кушнір-Бурко (пані Бурко після арешту її чоловіка радами змушена була перейти на своє дівоче прізвище), що так само, як і я, самі зголосилися для праці в ділянці допомоги потребую-

чим. Це був також п. М. Заборовський, недавній в'язень Соловків, перший редактор «Голосу Полтавщини» (пізніше усунений німцями як український націоналіст). Крім того, було ще багато інших відомих тоді в Полтаві українців, переважно науковців, учителів та лікарів, але їх прізвищ, з відомих причин, я не можу тут назвати.

Після деякої підготовчої праці на початку листопада 1941 року нарешті було скликано ширшу громадську нараду, на якій формально започатковано організацію допомогового товариства під назвою «Товариство Українського Червоного Хреста Полтавщини». На нараді визначено й завдання товариства. До них, крім першочергового завдання допомоги українським військовополоненим, було долучено також допомогу жертвам більшовицького терору, сиротам та вдовам потерпілих і, взагалі, всім тим бідуючим, що потребували допомоги в цей тяжкий час. Всі учасники наради висловили бажання і готовність працювати добровільно й без винагороди в товаристві УЧХ, але одночасно також виказали побоювання, що німці не затвердять великої організації з великими завданнями, тому радили обмежити керівництво організації до мінімуму, виставляючи наперед самих жінок.

Відповідно до такого настановлення в управу товариства увійшли всього три особи. Ними були три жінки: пп. З. Потульницька, А. Кушнір-Бурко і я. Між нами трьома відразу розподілили обов'язки, а саме: п. Потульницька взяла на себе керування відділом опіки над полоненими й заступництво голови; п. Кушнір-Бурко стала секретарем товариства й керівником відділу допомоги жертвам більшовицького терору та іншим потребуючим; а мені, хоч і наймолодшій тоді серед усіх інших, доручили керування всіма організаційними справами товариства й головування в товаристві взагалі.

Відразу ж після наради приступили до легалізації товариства в німецькій комендатурі. Щойно тоді стало мені зрозумілим, чому старші й досвідченіші громадяни, котрі були присутніми на нараді, так побоювалися ангажуватися в керівництві товариства й доручили все лише трьом маловідомим жінкам. Виявилось, що доля всього організованого українсь-

кого життя в Полтаві на той час була в руках особи, явно вороже налаштованої до всього українського. Цією особою була «всесильна» перекладачка й дорадниця німецької влади в Полтаві пані Тирель, німка за походженням. До війни вона була викладачкою німецької мови, а за своїми переконаннями – запеклою русофілкою. Та все ж, за допомогою п. Борківського, що в той час, як офіційний «бург'омістр» міста, мав ще значну вагу й для Тирель, товариство вдалося злегалізувати без особливих труднощів. Ми одержали дозвіл на ведення допомогової діяльності, нашу назву «Товариство УЧХ Полтавщини» офіційно затвердили, міська управа дала нам окреме власне приміщення по вул. Котляревського, ми виробили свою власну печатку на двох мовах, наші працівники одержали білі опаски з червоним хрестом і печаткою нашого товариства – і негайно ж почалася праця.

ГУРТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ СИЛ

Як тільки вперше відчинилися двері нашого приміщення з табличкою «УЧХ Полтавщини», воно відразу ж наповнилося людьми, як вулик бджолами. Одні приходили включитися до праці, інші – розшукувати своїх рідних, ще інші – за допомогою й порадою. Тому, що базою існування товариства було проголошено добровільне членство з внесками й жертвами, люди масово записувалися в члени та складали пожертви. Проблема рятування полонених була, звичайно ж, найголовнішою, тому найперше ми розіслали наших представників в усі відомі нам ближчі табори за списками полонених-українців. Знайшлося чимало відданих і відважних людей, що взяли за таку тяжку й небезпечну тоді справу і з посвідками УЧХ поїхали в Хорол, в Кременчук та в інші табори. І дуже швидко ми вже тримали у своїх руках безконечні списки полонених.

Скоро стіни нашого приміщення були згори донизу обліплені такими списками, біля яких постійно товпилися сотні відвідувачів – з Полтави, з районів Полтавщини і навіть з інших областей України. Немало було таких, що з їх допомогою знаходили своїх синів, чоловіків, батьків. Це мало велике зна-

чення в той час, бо на тих теренах, що знаходилися у безпосередній близькості від фронту, німці часом бували схильні відпускати місцевих полонених додому, якщо їх про це просили родичі й місцеве українське керівництво, а зокрема, коли полонені були інваліди чи хворі – а такими вони стали в німецьких руках майже всі.

Незабаром розмах праці нашого товариства й рух відвідувачів у нашому приміщенні став такий великий, що довелося подвоїти й потроїти кількість працівників товариства, а також подбати і про нове, більше приміщення. Ми одержали окремих будинок, куди й перемістилися, але й там було затісно. Серед нових працівників УЧХ, що включилися в працю товариства у той час, особливої відзнаки заслуговують: пані Олександра Потапенко, дочка відомого нашого поета-полтавця Мусія Коненка, заслужена українська діячка ще з часів визвольних змагань, коли вона працювала в секретаріаті С. Петлюри, а потім – сестрою-жалібницею у війську УНР; Ольга Євдокимова, полтавська громадянка з репресованої більшовиками родини, що, знаючи дуже добре німецьку мову, стала в нашому товаристві незамінною перекладачкою та зв'язковою між нами й німецькою владою; д-р Нагай, людина вже старшого віку й дуже хвора, але надзвичайно працьовита і віддана справі допомоги потребуєчим; цей чоловік віддавав їм весь свій час і досвід, зокрема як лікар. Крім названих, звичайно, було ще й багато інших видатних і щирих працівників, але перелічити їх тут усіх (знову ж таки «з відомих причин») не можу.

Можна лише сказати, що наприкінці 1941 року в різних ділянках праці УЧХ Полтавщини, починаючи від тяжкої технічної, навіть і «чорної» праці в самій централі й кінчаючи небезпечною працею в ділянці зв'язку та інформації, так чи інакше приймало участь більше сотні найкращих синів і дочок Полтавщини. Все українське населення міста Полтави й околиць надзвичайно радо й щиро привітало появу й працю УЧХ, допомагаючи йому своєю підтримкою й тримаючи зв'язок із ним. Лише малоросійська «обивательщина» білої та червоної російської орієнтації, а також пряма советська агентура з перших же днів праці УЧХ намагалися шкодити йому всіма

можливими засобами, а особливо своїм улюбленим засобом наклепництва й доносів на діячів УЧХ. А ненавиділи вони його передусім просто тому, що він був український.

НАШ «ГОЛОВНИЙ ФРОНТ» – ДОПОМОГА ПОЛОНЕНИМ

Тому, що головним і першочерговим завданням нашого товариства при самому його постанові була допомога військовополоненим, з перших же днів діяльності ми намагалися робити все можливе в тих умовах, щоб перетворити наші добрі заміри в конкретну добру справу. Почали з найближчого табору полонених у самій Полтаві, добившись від німців дозволу відвідати цей табір, щоб встановити, що саме ми можемо зробити. Всі три члени управи разом з перекладачкою по черзі оглядали табір, і те, що ми там побачили, своїм жахом перевищувало навіть те найгірше, що ми могли сподіватися там виявити.

Це був табір на Слісарному провулку біля Кобеляцької вулиці (передмістя Кобищани), де в бараках колишніх советських амуніційних складів містилося постійно понад 15 000 військовополонених. Бараки, зовсім не пристосовані для перебування в них людей, були не тільки без обігріву, хоча було вже дуже холодно й мокро, але навіть і не закриті від вітру й дощу. Полонені лежали в них на твердій мокрій підлозі, в бруді й так тісно, як сірники в коробці. Багато серед них було поранених, хворих і настільки знесилених, що вже не могли рухатися. Серед живих лежали й уже мертві.

Крім голоду, людей косили ще й масові пошесті – дизентерія і тиф. Хворих і поранених не тільки не лікували, але навіть не надавали їм ніякої людської допомоги, хоча лікарі й санітари з-поміж маси полонених намагалися робити все, що могли, щоб хоч якось допомогти своїм страждаючим товаришам по спільній недолі. Правда, небезпека поширення пошестей серед самих німців примушувала їх, принаймні заради вимог найелементарнішої санітарії, дозволяти лікарям-полоненим робити бодай те, що вони самі могли в тих умовах робити: пе-

рев'язувати рани тощо. Але для перев'язок матеріалу не було, і це робилося при використанні такого брудного ганчір'я з одягу самих полонених, що мало що їм допомагало. Про якісь медикаменти не було й мови. А найголовніше – не було харчів, тобто німці не давали ніяких харчів із своїх запасів і фактично морили полонених голодом. Як довідалися ми потім, смертність серед полонених була у цей час така висока, що часом доходила до 300 осіб щоденно. Але загальна кількість полонених в таборі від цього не зменшувалася, бо табір щодня поповнювався новими полоненими, що їх німці приганяли звідусіль.

Коли полонені в таборі побачили наші білі опаски з червоним хрестом і довідалися, що ми українки, то ті з них, що мали ще трохи сили говорити, почали так зворушливо благати нас про порятунок, що без сердечного болю та сліз цього не можна було слухати. Зокрема від імені усіх говорили з нами полонені-лікарі. Вони розповіли нам про ще більші жахи, ніж ті, що ми їх самі побачили. Ми довідалися, наприклад, про нечужвану жорстокість німецьких охоронців, серед яких були справжні садисти. Один із таких людозвірів для власної «розваги» систематично нацьковував свого вартового пса-вовкулаку на тих полонених, що могли ще рухатися, і той збивав їх з ніг, а потім загризав на смерть. А інший вартовий старшина «забавлявся» таким способом, що вправлявся у влучанні в полонених з рушниці.

Приголомшені всім побаченим і почутим, ми вирішили негайно звернутися до вищих німецьких чиновників, маючи ще в той час надію, що все це лише наслідок хаосу й жорстокості самої війни, а не планової німецької політики. На щастя, серед німців знайшлися одиниці, за допомогою яких можна було сподіватися добитися хоч якого-небудь полегшення долі полонених. Одним із таких був старший штабовий лікар Бравн, з ним зав'язали контакт пп. Потульницька і Євдокимова. А ще більш світлою постаттю на чорному тлі німецького свавілля був військовий лікар Фікус.

За допомогою таких людських німців нам пізніше навіть вдавалося звільняти багато хворих полонених, а тим ча-

сом ми довідалися від них, яких заходів можна вжити і якими шляхами добиватися свого. Ми негайно приступили до діла. Зокрема ж вони пообіцяли нам допомогу в передачі у табір харчів і матеріалу для перев'язок, якщо ми зуміємо все це в належній кількості зібрати. Отже, треба було організувати серед населення збірку всього потрібного для полонених, а насамперед харчів. Крім того, була можливість подбати й про лікування полонених власними засобами, для чого треба було зорганізувати для них хоч який-небудь шпиталь. Це було дуже складне завдання, але можливе до здійснення при мобілізації всіх наших зусиль. З цього ми й почали.

МОБІЛІЗАЦІЯ «ЛЮДСЬКИХ ЗАСОБІВ»

Передусім було складено й опубліковано в «Голосі Полтавщини» та розіслано поміж людей відозву до населення з закликком жертвувати харчі й різні необхідні речі для полонених. Внаслідок відповідних заходів щодо німецьких військових чинів вдалося добитися від них дозволу на передачу такої допомоги в табір полонених. Хоч населення Полтави і само в той час животіло в напівголоді, проте на заклик УЧХ відгукнулося дуже сердечно й негайно ж почало приносити щирі пожертви. Вістка про початок допомогової акції відразу поширилася по приміських селах, де харчів у той час було доволі, і звідти також почали прибувати пожертви.

Всього лише за яких два тижні від початку збірки ми вже мали що передати в табір. Була це чимала кількість різних продуктів: борошно, пшоно, квасоля, горох, кукурудза, олія, а також багато старої, але чистої білизни на перев'язки. Все це негайно було доставлено до табору й передано до кухні. Спеціально призначені пані з УЧХ слідкували за тим, щоб усе це було відповідно вжите, зокрема для хворих. Пізніше була укладена домовленість з полоненими-лікарями, щоб вони перebrали на себе нагляд за всім цим у співпраці з нами.

Перші успішні кроки допомогової акції піднесли нас на дусі й підбадьорили до подальшої праці. Збірка розгортала-

ся все ширше, але треба було добитися дозволу перенести збіркову акцію на села, де не тільки було що збирати, але де й люди були особливо готові поспішитися з допомогою. Та найбільш наглою була потреба негайного влаштування хоч якого-небудь шпиталю для полонених, а це в першу чергу залежало від німців.

Ще в той день, коли я вперше відвідала табір полонених, я звернулась до п. Тирель з проханням піти зі мною до німецького військового коменданта, щоб представити йому жахливий стан полонених і попросити про сприяння нашій допомогівій акції, і, що найважливіше, допомогти нам зорганізувати для полонених шпиталь. Але моє прохання не знайшло ніякого зрозуміння з боку п. Тирель. Вона поставилася до цього всього дуже холодно, висловлюючи побоювання, що з мого боку буде необережним кроком – іти з цим до коменданта. Мотивуючи тим, що для розмови з комендантом не потрібно перекладача, бо він добре говорить російською, вона відмовилася йти зі мною, але все ж пообіцяла передати йому моє побажання зустрітися з ним для розмови в справах УЧХ.

Через деякий час мені таки вдалося добитися аудієнції в коменданта. Це був старий генерал з російських німців – фон-Брадовський, людина дуже неприємної зовнішності й поведінки. Він прийняв мене дуже сухо і формально, давши відразу зрозуміти, що мій візит у справі полонених йому зовсім не подобається. Але я, знаючи, що від цього залежить доля 15 000 полонених, гаряче заходилася викладати перед ним інформацію, яка свідчила про жахливість їхнього становища, підкреслюючи при цьому ту шкоду, якої завдають німці самі собі в очах місцевого населення, що бачить таке ставлення до близьких їм людей. В той час я ще не знала, що це не окремі випадки, а ціла система німецької «політики» в окупованій Україні. Може тому мала таку «сміливість» говорити про це комендантові, зовсім щиро прохаючи його «в ім'я спільних німецьких і українських інтересів» подбати про полегшення умов існування полонених. Висловлювала готовність усього місцевого населення прийти з допомогою в цій

справі. Я у своїй наївності навіть почала йому дораджувати «найкращий вихід із тяжкої ситуації», що створилась у зв'язку з величезною кількістю полонених та труднощами їх утримання в таборах – звільняти їх на поруки своїх рідних. «Ви хочете збільшити за їх рахунок партизанські банди?!» – гостро перервав він мою мову, і далі коротко, але дуже непривільно відповідав мені стандартними фразами, щось на зразок німецького оправдання.

Нарешті я звернулася до нього з конкретним проханням щодо сприяння нашої допомогівій акції, а зокрема з проханням дати нам приміщення й дозвіл на шпиталь для полонених. Щодо приміщення, то це була в той час дуже складна справа, бо всі придатні для вжитку приміщення були зайняті німецьким військом. Але ми мали на увазі одне напівзруйноване приміщення колишньої школи, що стояла недалеко від табору полонених, звідки мали виїхати німецькі вояки на фронт. В умовах наступаючого холоду це приміщення вже було непридатним для нормального вжитку, бо не було там ні води, ні каналізації, ні обігрівання. Та все ж я натякнула комендантові на це приміщення, і він, знаючи, що ми, жінки, все одно не дамо з цим приміщенням собі ради, сказав, що його треба спершу відремонтувати, а потім щойно можна буде говорити про використання його нами під шпиталь. Це ще не був дозвіл на приміщення, а тільки обіцянка дозволу – «якщо...». Проте я вирішила захопитися за цю обіцянку і, навіть не подумавши як слід про відповідальність, що її беру на себе, негайно ж погодилася взяти це приміщення таким, як є, й відремонтувати його для шпиталю.

Коли я опісля переказала зміст і вислід своєї розмови з генералом пані Тирель, вона почала застрашувати мене ризиком, що його я взяла на себе, коли зв'язалася з такою справою, як шпиталь для полонених.

«Через свою молодість і недосвідченість, – сказала вона, – ви беретеся за справи, що їх не можна здійснити. Якими засобами думаєте відремонтувати будівлю?»

Не маючи у своєму розпорядженні жодних засобів для реалізації цієї непростой справи, я чисто автоматично відпо-

віла їй, що зробимо це «людськими засобами». І щойно тільки неусвідомлено вимовивши цю загальну фразу, збагнула раптом, що це ж насправді і є засіб. Люди – наші українські люди, що так щиро підтримували діяльність УЧХ на самому початку його праці, допоможуть здійснити й це завдання. З цією думкою я відразу ж пішла до приміщення УЧХ, де завжди в той час було повно людей.

Там я справді побачила сотні людей, що купчилися в коридорах приміщення і навіть надворі навколо нього, вичитуючи списки полонених, приносячи пожертви, прохаючи допомоги, а то й просто прислухаючись до новин чи зустрічаючись зі знайомими. Не гаючи ні хвилини часу, я, ще навіть не встигнувши порадитися з управою, відразу запросила всіх людей до середини і, коротко повідомивши про стан справи, звернулась до них із закликком зголоситися допомогти відремонтувати будівлю під шпиталь для полонених, а також запросити інших людей, хто може чимось нам допомогти у цій праці. Я сказала, що ніхто нам не допоможе, як ми самі собі не допоможемо, і що допомогти самим собі, своїм братам, синам і батькам у полоні ми зможемо не слізьми, не стогонами, а тільки жертвенною працею.

Справа, що про неї я говорила, була такою зрозумілою і такою болючою для всіх, що мені не треба було аж надто багато говорити, щоб зворушити людські серця. В натовпі, що мене уважно слухав, багато жінок справді плакало й стогнало, та, почувши про негайну потребу допомогти працею, люди відразу ж почали масово зголошуватися. Серед цих людей виявилось багато різних фахівців, навіть і майстрів будівельної та ремонтної справи, що заявили про свою готовність стати до праці. Їм до помочі зголошувалися також і жінки, записуючи і своїх відсутніх чоловіків, родичів та знайомих, що вміли й готові були щось робити. Коли ж я попередила, що ніякої зарплати за працю не буде, люди казали: «Бог нам заплатить!» І вже тільки питали, коли приступати до праці. Домовилися, що вранці наступного дня й почнемо.

І справді, наступного ранку в зруйнованій школі закипіла робота. Люди прийшли з власним приладдям, дехто приніс і

деякі потрібні матеріали, а решту в час прифронтової безгосподарності не тяжко було в напівзруйнованому місті «зорганізувати». Працювали так завзято, що вже за кілька днів приміщення в основному було полагоджено: направлено водопроводи, зроблено все необхідне для вжитку приміщення людьми, навіть помито все й почищено. Правда, для пристосування його до завдань шпиталю у властивому значенні цього слова треба було ще багато чого зробити, але час наглив і треба було негайно щось робити, щоб не випустити приміщення з рук, бо вже на нього претендувала якась німецька господарська частина.

Не маючи ще формального права, а лише словесну обіцянку коменданта та підтримку з боку згаданих уже співчуваючих нам німецьких військових лікарів, п. Потульницька, що керувала цією «операцією», вжила всіх заходів, щоб негайно почати спроваджувати з табору хворих полонених до «шпиталю». Підставою для цього було використано той факт, що таборові вже загрожувала епідемія висипного тифу, отже потрібно було ізолювати хворих від здорових. Не чекаючи формального вирішення справи з правом на приміщення, наші люди під керівництвом п. Потульницької почали перевозити хворих полонених до «відремонтованої» школи. Ліжок ще не було, тому навезли до кімнат соломи й на ній клали хворих.

Коли вже понад 350 хворих полонених було перевезено і розміщено, що зайняло приблизно половину шкільного приміщення, іншу половину приміщення почали займати німці, погрожуючи викинути нас силою геть. Довідавшись, що в другій половині школи розміщені хворі на висипний тиф, німці були такі люті, що наші люди, а зокрема п. Потульницька, були справді zagrożені німецькою розправою за «самовільство». Лише втручання знайомих німецьких лікарів відвело цю загрозу. Німці, боячись зарази, спочатку відгородилися муром від тієї половини школи, що була зайнята хворими полоненими, а потім таки не витримали й перебралися десь до іншого приміщення.

Тоді ми зайняли все приміщення, і так почав функціонувати «шпиталь УЧХ для полонених» у Полтаві. Було це десь на-

прикінці листопада 1941 року. Працювали в ньому лікарі з-поміж самих же полонених, а їм допомагав, використовуючи свої зв'язки з іншими лікарями й шпиталями Полтави, д-р Нагай. Справжнього лікування, звичайно, забезпечити не було можливості, але завдяки все більш зростаючим пожертвам населення в УЧХ хворі мали харчі й були захищені від холоду.

При «шпиталі» навіть було встановлено дезинфекційну камеру. Наші люди десь випадково знайшли її, покинуту відступаючими більшовиками, відремонтували та урухомили. За працею «шпиталю» весь час наглядала, проводячи там цілі дні й ночі, пані Потульницька, а також працювали там пп. Кушнір-Бурко та Євдокимова. Пані Потульницька і сама захворіла на висипний тиф, трохи не поплатившись своїм життям за віддану працю для справи рятування хворих полонених.

ПІД ПРАПОРОМ ХРИСТИАНСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ

Окрилені першими досягненнями, ми всі – як керівництво, так і все членство УЧХ та прихильне українське громадянство Полтави взагалі – подвоїли й потроїли свої зусилля. Протягом грудня нам вдалося розгорнути таку широку акцію збірки харчів і речей для полонених, що скоро ми вже мусіли подбати про спеціальне приміщення для комори УЧХ й комірників, щоб усе те тримати в належному порядку. Особливо успішним було поширення збірки на терени сільських районів Полтавщини, куди було вислано чимало наших людей. Завдяки деяким українцям, головно з західних областей, що працювали при німецьких військових установах, нам вдавалося діставати перепустки на села для наших людей, що радо зголошувалися на такі відрядження, бо при цьому люди з напівголодного міста діставали харчі і для себе.

Що ж до наших селян, то вони, довідавшись про перші успіхи нашої допомогової акції, не тільки щиро давали свої пожертви, але й самі привозили їх цілими хурами до Полтави. Спочатку ми спрямовували такі хури прямо до табору полонених, добившись у німців дозволу передавати харчі безпосередньо полоненим. Але бували випадки, що навколо во-

зів з харчами створювалося таке скупчення голодних і виникав такий хаос, що це тільки давало німцям нагоду для їх брутальних методів «наведення порядку», тому довелося таку практику припинити й передавати харчі до табору тільки через таборову кухню.

Мені особливо запам'яталось, як зворушливо продемонстрували свою сердечність наші селяни в час святкування перших після років советського безбожництва Різдвяних свят. Пригадую, що саме в котрийсь із святочних днів до Полтави прибув із одного з районів Полтавщини великий транспорт – приблизно 40 возів, навантажених різними харчами, та кілька десятків забракованих (непридатних до праці) коней, призначених на м'ясо. Все це селяни привезли, як різдвяний дарунок для полонених. Пригадую, що, коли вранці того святочного дня мене повідомила робітниця-доглядачка з УЧХ, що я мушу негайно йти до УЧХ у важливій справі, мені спочатку було дуже прикро, що навіть у свято не було можливості відпочити після безперервної праці протягом цілих двох місяців. Але, коли довідалася, що тою важливою справою є прибуття такого великого транспорту з подарунками для полонених, я зрозуміла, що це якраз і є те справжнє християнське свято, яким воно й має бути.

Ми з робітницею негайно пішли до УЧХ, де нас чекали селяни зі своїми хурами, і звідти відразу рушили цілим транспортом просто до табору полонених. Це була надзвичайно святкова маніфестація: 40 возів з харчами й табуни коней, що розтягнулися довгою валкою вздовж кількох кварталів, повільно рухалися по головних вулицях міста, а я з червоним хрестом на рукаві йшла попереду валки, показуючи шлях. Ця процесія привертала до себе увагу всіх, хто був на вулиці, і я почувала себе щасливою, що наш УЧХ саме таким способом відзначив велике християнське свято. Вози були по черзі впущені до табору, а все привезене на них передано до таборової кухні й частково безпосередньо полоненим. Таким чином полонені мали також своє свято.

З того часу ми вже систематично й у значних розмірах давали допомогу полоненим. І наша допомога, як харчами,

так і лікуванням хворих, таки чимало спричинилася до того, що становище полонених трохи поліпшилося. В кожному разі, вже на початку нашої допомогової акції смертність серед полонених від голоду й хворіб, що досі доходила часом до 300 осіб денно, впала до 80 осіб, а потім зменшилися до 30 і, нарешті, до 22 осіб денно.

РЯТУВАННЯ ПОЛОНЕНИХ І «НЕБЕЗПЕЧНА ГРА»

Але, крім допомоги харчами й лікуванням, наше товариство скоро спромоглося ще на один вид допомоги полоненим, поробивши відповідні заходи, що вможливили звільнення з полону певної, і то досить поважної, кількості полонених-українців, в тому числі хворих та інвалідів. На наше прохання, підтримане зокрема нашими німецькими друзями-лікарями, німці погодилися на початку зими відпускати додому покалічених, нездатних до фізичної праці, а також хворих на туберкульоз та знесилених іншими хворобами полонених, якщо вони з недалеких місцевостей та мають родичів, що зможуть взяти їх на свою відповідальність. Очевидно, німці керувалися своїми власними, далеко не гуманними мотивами, і це особливо видно було з тих умов, що їх вони при цьому поставили. А умови ці були такі: не могли бути відпущеними, навіть якщо вони покалічені та тяжко хворі, ніякі інтелектуали та професіонали, зокрема лікарі, вчителі і, взагалі, освічені й інтелегентні люди. Ці умови були поставлені безпосередньо нам, так як саме нам було дозволено разом із німецькими й полоненими лікарями визначати тих, що могли бути звільненими.

Очевидна річ, що хворих серед полонених було більше, ніж здорових, але вирішальним було клопотання родин полонених про їх звільнення. Почувши про це, родичі полонених стали масово напливати до УЧХ, і ми, а особливо п. Потульницька, що відала опікою над полоненими, мали дуже багато роботи, та ще більше клопоту. Звичайно, і ми, і полонені лікарі намагалися тільки формально дотримуватися згаданих німецьких умов, досить часто виписуючи посвідчення на звільнення і нашим полоненим-інтелегентам, користуючись тим, що

німці без нас неспроможні були розібратися, що собою являє кожен з полонених.

Але, крім того, і наші знайомі німецькі лікарі, згадані вже д-р Бравн і д-р Фікус, також часто пропускали, «не помічаючи», а часом навіть й свідомо відпускали таких полонених. При чому, якщо д-р Бравн робив це часто під впливом «шнапсу», що його ми для нього спеціально з цією метою «організовували», то д-р Фікус робив це просто з чисто людських шляхетних спонук. І він, і ми цим наражали себе на велику небезпеку в разі виявлення кимось порушень поставлених нам умов, але йшлося про рятування людей, а задля цього треба було й ризикувати.

Наш «шпиталь», куди спроваджувалися хворі й інваліди з табору полонених, став тим своєрідним перехідним пунктом, з якого багато полонених почало виходити на волю. І тут нам часто доводилося маскувати під хворих навіть деяких зовсім здорових, але цінних і вартих рятунку українських полонених. Тут для них оформлялися посвідки про звільнення, що їх підписували лікарі. Потім, враховуючи рекомендацію лікарів, їх завіряла військова комендатура. Не раз д-р Фікус, підписуючи посвідки, навіть казав п. Потульницькій, що він знає, яку небезпечну гру ми провадимо (бо за це нам усім грозила в ті часи шибениця), але це добре діло і його треба робити. Зрештою, про це все знали тільки нас четверо з УЧХ – троє членів управи й перекладачка, а з німців тільки д-р Фікус.

У зв'язку з чималою кількістю звільнених постав досить великий рух полонених і виникла потреба в приміщенні для ночівлі й тимчасового перебування звільнених на шляху додому. Тому в грудні 1941 року ми знайшли на Подолі, на Пролетарській вулиці відповідний будинок, швидко обладнали його для вжитку і там відкрили «готель УЧХ для полонених» (так він офіційно й називався). Його утримувало на свої кошти наше товариство з допомогою українського організованого громадянства Полтави. Там було обладнання для дезинфекції, провадилася т. зв. «санітарна обробка», а зокрема боротьба з завошивленням, що було тоді надзвичайно поширеним нещастям серед полонених. Згодом нам вдалося влаштувати також

і спеціальний притулок для інвалідів, де вони перебували деякий час під нашою матеріальною опікою.

З тих часів мені особливо запам'ятався один неприємний, але дуже типовий для того періоду момент, коли з ініціативи і на доручення УЧХ д-р Нагай зорганізував спеціальну велику кампанію боротьби з завошивленням серед полонених. Зокрема було зорганізовано велику кількість «стрижіїв» і добровольців, що вміли стригти і голити, і вони кілька днів працювали серед полонених. Очевидці розповідають, що це була жахлива праця, бо вошей у полонених було так багато, що купи постриженого волосся, дослівно, самі рухалися. Люди, що працювали, мліли від такого видовища, а деякі похворіли, бо все ще панував тиф.

Звільнення німцями хворих і покалічених полонених, що ним ми користувалися для порятунку усіх полонених взагалі, на жаль, не тривало довго. Скоро німці припинили будь-яке звільнення. А через деякий час ми довідалися, що німці неофіційно почали «торгувати» полоненими, відпускаючи їх в обмін за дуже потрібні тоді німцям хутра й кожухи. Хоч ця торгівля була неофіційною (навіть «секретною»), ми зуміли дати знати про це зацікавленим родинам, і досить багато з них, переважно селян, що мали домашні смушки, змогли викупити з німецької неволі своїх синів, братів, батьків тощо. Німці брали за кожного полоненого по смушкській шкірці. Це була типово німецька «операція», але й цим способом вдалося рятувати чимало наших людей.

УСПІХИ Й НЕБЕЗПЕКИ НАШОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Щирі зусилля й певні успіхи нашого товариства в ділянці допомоги полоненим створили нам велику популярність серед місцевого населення. Скрізь, де з'являлися наші представники з червонохресними опасками на рукаві, їх зустрічали з великою пошаною й дружньою приязню. А були навіть випадки особливо зворушливих сцен вислову подяки й признання для УЧХ, яких ніяк не можна забути. Пані Потульницька, що тоді захворіла на тиф, перебувала в тому ж шпиталі, де

лікувалися полонені, і навіть, будучи хворою, допомагала полоненим одержати звільнення. Вона не раз ставала об'єктом таких висловів подяки – коли жінки звільнених чоловіків чи матері звільнених синів кидалися зі сльозами вдячності цілувати їй руки. З не менш сердечним зворушенням зверталися жінки й до пані Кушнір-Бурко, що, як секретар товариства, постійно була в центрі уваги всіх потребуючих допомоги і також хворіла тоді від постійного перебування в холодному, неоптопленому приміщенні УЧХ протягом цілої лютої зими 1941-1942 років. Також і мені, як голові товариства, не раз навіть на вулиці деякі вдячні жінки влаштовували такі вияви свого сердечного признання до очолюваного мною товариства, що про це й тепер не можу згадувати без зворушення.

Повага до нас з боку населення примушувала і німців рахуватися з нами, як з певною силою, хоча наша популярність, звичайно, не була їм до вподоби. Фальшиву позу нібито «нашого приятеля» на деякий час змушені були прибрати на себе й такі явно ворожі нам русофіли, як згадувана вже п. Тирель, що стала тоді в Полтаві другою після коменданта важливою особою, опинившись у ролі його «дружини».

Незабаром після здійснення нашого проекту зі «шпиталем для полонених», мені знову довелося мати зустріч з комендантом, але цього разу вже в присутності пані Тирель. І тут, цілком несподівано для мене, вони обоє раптом звернулися до мене з «порадою», щоб ми, тобто УЧХ, обмежили свою допомогу полоненим лише до категорії вибраних з-поміж них «українців», відмовивши в допомозі всім іншим, тобто поділивши масу полонених на «чистих і нечистих» за національно-расовою ознакою. Мотивація цієї «поради» була зовнішньо прибрана в здавалось би імпонуючу нам «націоналістичну» форму, але під нею відразу ж був відчутний провокаційний зміст.

«Як же це, по-вашому, можна практично здійснити?» – запитала я, заскочена такою позицією відомих мені недругів українців. «Підібрати українців, що їх національність можна довести, й відгородити їх окремо в спеціальне відділення у таборі, з окремою кухнею та окремою опікою для них», – відповіли вони мені в один голос.

Я тільки уявила собі картину такого поділу людей у гомодному таборі, як мені відразу стала зрозумілою провокаційна суть такої пропозиції: викликати ненависть до «українських націоналістів», як до жорстоких расистів-шовіністів, а тим самим викликати ненависть і до «націоналістичного» УЧХ та скомпрометувати його допомогову акцію, щоб потім мати моральну підставу для його ліквідації німцями. Я заперечила доцільність такого заходу, мотивуючи це передусім практичною неможливістю самого такого поділу в наявних у таборі умовах, і, крім того, підкреслила гуманістично-християнський принцип нашої допомогової акції. Зрештою, я відмовилася взяти на себе одноособове вирішення такого питання, і на цьому закінчилася розмова на цю тему. Коли ж опісля я доповіла про це іншим членам управи, вони всі погодилися з моєю позицією в цьому питанні.

Наша самостійність у відносинах з німецькою владою, очевидно, дуже не сподобалася комендантові. Коли одного разу ми з п. Потульницькою пішли до нього, щоб добитися деяких полегшень для полонених, то він навіть не схотів нас прийняти, розкричався, що ми, мовляв, «ліземо не в своє діло» і т. д. Звичайно, це не віщувало нам нічого доброго. Але, як виявилось пізніше, то ми таки добре зробили, що не «кльонули» на вудочку німецької провокації. Згодом та ж сама Тирель, що давала нам «пораду» допомагати «тільки українцям», почала від імені німецької влади обвинувачувати наше товариство в «українському націоналізмі», і саме на тій підставі, що ми, нібито, «допомагали тільки самим українцям», не рахуючись з іншими людьми. Але про це далі...

ТОВАРИСТВО В ЦЕНТРИ УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ

Поруч із першочерговою акцією допомоги полоненим наше товариство в той самий час розгорнуло й іншу, також дуже важливу працю, зорганізувавши досить значну, як на ті часи, допомогу українцям, що потерпіли від советського терору. Пані Кушнір-Бурко, котра очолювала цю ділянку праці, виявила тут особливу активність. Крім великої кількості вдів і си-

ріт, чоловіки і батьки яких стали жертвами советських репресій, а також і самих репресованих, що вціліли та опинилися на волі внаслідок розгрому советів німцями, нам вдалося також розшукати чимало бідуючих родин знищених українських діячів, і ними також заопікувалося наше товариство. Так ми допомагали вцілілим членам родини сл. п. С. Петлюри, що ще жили в Полтаві, дружині відомого українського історика й письменника Грицька Коваленка й цілому рядові колишніх в'язнів Соловків і Колими з кіл української інтелігенції Полтави, зокрема тим, що були репресовані в справі СВУ. Одним із видів допомоги нашого товариства родинам репресованих було також забезпечення їх роботою у системі різноманітної оплачуваної праці в таких закладах УЧХ, як готель і притулок для полонених, а також у самій централі УЧХ. Крім того, наше товариство згодом придбало у власність і відбудувало млин. Він приносив деякі прибутки, що використовувалися для різних допомогових заходів.

Таким чином, наше товариство дуже скоро стало в Полтаві справжнім центром колишніх репресованих советами українців і, відповідно, одним із найважливіших центрів українського життя в Полтаві. Зрештою, поруч із Українською Автокефальною Православною Церквою, що була тоді головним незалежним осередком українського життя під німецькою окупацією, УЧХ був другим таким осередком. Наше товариство працювало в постійному тісному зв'язку та під моральною опікою нашої церкви в Полтаві. Отці О. Потульницький та Д. Бурко були співтворцями й співпрацівниками нашого товариства. Зі свого боку ми також допомагали розвиткові нашої церкви. Так, ми брали участь в організації нашою церквою видання церковних книг українською мовою, що їх дуже потребували тоді швидко зростаючі церковні громади не тільки на Полтавщині, але й скрізь по Україні. Для цього наше товариство позичило Церковному Управлінню Полтавщини 250 000 карбованців.

Зрозуміло, що завдяки видатній ролі нашого товариства в українському житті Полтави в той час УЧХ скоро стало також і тим осередком, навколо якого зосереджувалися усі на-

ціональносвідомі та творчі елементи, що провадили не тільки легальну українську роботу, але й деякі форми нелегальної національно-організаційної діяльності. Зокрема, зовсім природньо, що в колах нашого товариства знайшло значну підтримку українське національно-визвольне підпілля, очолюване тоді, як відомо, двома роз'єднаними відділами ОУН. У зв'язку з ворожнечею, яка пролягала на той час між цими двома конфронтуючими відламками (чого ми не могли й не хотіли ніяк зрозуміти), ми – тобто актив товариства – не пристали ні до одного з них, хоч і допомагали, як могли, у тих видах їхньої праці, які ми вважали тоді доцільними й корисними з національної точки зору. Так, ми допомагали у влаштуванні побуту та нав'язуванні контактів з місцевим населенням тим діячам підпілля ОУН із західних українських земель, що працювали тоді в Полтаві і на Полтавщині. У зв'язку з цим навіть наші приватні помешкання були тоді своєрідними «явочними квартирами» для зв'язкових підпілля. В цьому відношенні великий ризик брали на себе паньство Антоніна й о. Демид Бурки, св. п. Олександра Потапенко та інші, в тому числі й наша родина та родина Потульницьких.

Очевидно, що німці, а найперше їхні найвірніші прислужники з малоросійсько-просоветських і просто советських аґентурних кіл відразу ж почали приглядатися до діяльності УЧХ, всіяко утруднюючи нашу працю. Та поки в Полтаві ще не було цивільної німецької влади і панувала виключно військова прифронтна німецька політика, були певні можливості уникати німецьких репресій. Щодо цього велику допомогу нашому товариству й нашим людям взагалі подавали ті українці, що працювали тоді при німецькому війську, а також деякі німецькі приятелі українців у самому німецькому війську.

У зв'язку з цим доцільно буде згадати сл. п. Романа Чайківського (потім, як старшина української дивізії, він загинув під Бродами), що працював перекладачем при штабі вищого військового командування в Полтаві. Він постійно інформував нас про німецькі рішення в ділянці політики щодо українців, давав практичні поради, як обходити небезпеки тощо.

Через нього ми познайомилися з тодішніми німецькими штабовими офіцерами Гансом Кохом і Оскаром Ваґнером, що, будучи галичанами за походженням і добре володіючи українською мовою (Г. Кох, як відомо, був навіть колись старшиною Української Галицької Армії), відігравали роль наших заступників перед німецькими чинниками в особливо скрутних для нас ситуаціях. Їм ми у великій мірі мусимо завдячувати той факт, що аж до приходу німецької цивільної влади в 1942 році німці не чіпали нас і терпіли нашу українську діяльність, хоч доносів на нас від малоросів і советчиків їм, звичайно, не бракувало.

НІМЕЦЬКИЙ ТЕРОР І ЗАГРОЗА ТОВАРИСТВУ

Навесні 1942 року почалася підготовка до передачі Полтави під управу німецької цивільної влади, і тоді відразу ж почалися німецькі терористичні репресії супроти українських національносвідомих елементів, зокрема супроти членів ОУН, що виявили себе такими в легальних формах українського життя під німецькою військовою владою. Першими жертвами цих репресій впали передусім ті українські патріоти, що прибули з Західної України та з теренів еміґрації, щоб допомогти місцевим українцям у розбудові українського національного життя. Кільканадцять переважно молодих людей, членів обох відламків ОУН, було ув'язнено в полтавській тюрмі. Таким чином виникла нова ділянка допомогової акції нашого товариства – ділянка допомоги «найновішим» репресованим українцям, репресованих вже тепер німецькими «визволителями». Допомога, що ми її тоді організували для наших в'язнів, була неофіційною, в формі «приватних» передач до тюрми для тих в'язнів, що не мали ніяких рідних чи близьких людей у Полтаві. Ми зробили все, щоб ці люди не почували себе «чужими» в далекому місті. Окремі члени нашого товариства, наражаючись на особисту небезпеку, брали на себе роль «родичів» таких в'язнів і носили їм передачі. Одним із них був наш активний співробітник, колишній вояк армії УНР, п. Німчин. Так вчинила і моя мама, Єлисавета Гришко, прийнявши до ро-

дини Гришків деяких західноукраїнських підпільників-націоналістів, хлопців та дівчат.

Та ми не обмежилися лише матеріальною допомогою в'язням, але й клопоталися за них перед відповідними німецькими чиновниками, використовуючи для цього всі можливі шляхи. Завдяки спільним зусиллям ще вільних тоді керівників першого українського самоврядування на чолі з пп. Борківським і Дигасом, цих перших українських в'язнів вдалося врятувати від німецької розправи. Випущених з тюрми хворих і змучених людей взяли до себе й заопікувалися ними наші власні родини, допомагаючи їм аж до часу їх видужання й переїзду на інші терени.

Але за першим ударом незабаром упав другий, ще тяжчий удар по українському житті в Полтаві. Цього разу жертвою впали вже найвидатніші українські діячі нашого міста, організатори й керівники нашого першого самоврядування під німецькою окупацією – Борківський, Дигас, Дейнека, Кузьменко та цілий ряд інших полтавських громадян і тих, що прибули на допомогу зі Заходу. Всі вони, як відомо, стали жертвами доносів і провокацій советських агентів на німецькій службі. Жодні з наших старань і намагань вирвати їх з рук німецьких катів не мали успіху. 4-го квітня стало відомо, що всіх їх було розстріляно без ніякого суду – після тяжких тортур, що їх вони витримали героїчно, не видавши німцям нікого з відомої їм сітки українського підпілля в Полтаві. Самого УЧХ в Полтаві цей удар тоді ще безпосередньо не зачепив, але, з уваги на те, що сл. п. Борківський і Дигас були одними з ініціаторів та організаторів нашого товариства, можна вважати, що цей удар був також ударом і по нашій організації. Крім того, наші намагання допомогти їм не залишилися непоміченими, тому за нами почали пильно наглядати німецько-советські агенти, все більше утруднюючи й обмежуючи нашу діяльність.

Після цього настали справді чорні дні українського життя під німецькою окупацією в Полтаві. На місце знищеного українського проводу адміністрації міста прийшли переважно малороси й кар'єристи. Тимчасовим головою міста став малорос советського типу Репуленко, що був тільки знаряддям

німецької окупаційної влади, а точніше – попихачем у пані Тирель. У Полтаві почала здійснюватися явно «україножерська» політика німців, і одним з найбільш гідних їхньої «уваги» об'єктів українського життя в Полтаві став тепер УЧХ. І Репуленко, і Тирель почали відверто говорити мені, що «під назвою УЧХ криється велике українське націоналістичне кубло», тож його, мовляв, треба розігнати, передавши всі допомогіві функції міській управі. Саме в той час Тирель висунула проти нас обвинувачення, що ми обмежили свою допомогу тільки до «вибраних українців» і ні про кого більше, крім них, не дбаємо. Я пригадала їй, що це ж ніхто інший, а саме вона в парі з комендантом «радили» мені так зробити, в той час, коли я й усі інші члени УЧХ були проти цього. Та даремно було й говорити з нею на цю тему. З усього було видно, що справа подальшого існування нашого товариства німцями вже вирішена, і що вони тільки чекають відповідної нагоди, щоб нас розігнати.

СПРОБИ ШИРШИХ ЗВ'ЯЗКІВ І НОВІ НЕБЕЗПЕКИ

В той час німці вже розігнали УЧХ в Києві, у Дніпропетровську та в інших містах України. Але тому, що ніякого ні поштового, ні живого зв'язку з ними, та й з усіма іншими містами, в нас тоді не було, ми своєчасно не довідалися про це. Відчуваючи потребу в таких зв'язках, ми намагалися робити це своїми власними засобами. Найбільше нам допомагали в цьому ті люди з підпілля ОУН, що нелегально мандрували тоді по всій Україні. Дуже часто єдиними легальними «документами», які вони мали при собі, були наші «червонохресні» посвідчення. Такі мандрі були тоді дуже небезпечні й часто закінчувалися нещасливо.

Хочу описати тут один із таких випадків. Весною 1942 року наш постійний і активний співробітник, згадуваний уже попередньо ред. Заборовський, що був усунений німцями від праці в місцевому часописі, сам зголосився виконати спеціальну місію УЧХ. Він вирушив пішки до Києва з метою не тільки нав'язати контакт із столицею, де в нашій уяві мала бути «централія» УЧХ, але й провести розшуки різних скупчень

полонених та організувати допомогу для УЧХ по тих селах і районах, з якими ми ще не мали тоді зв'язку. Ідея його «місії», як він сам її виклав нам, полягала в тому, щоби «піти, як Скорохода ходив, від села до села, від міста до міста, сіючи зерна доброї української справи і з'єднуючи для цього між собою людей доброї волі». Це була надзвичайно шляхетна й чисто ідеалістична місія людини великої моральної сили й самопошвасти. Як ми довідалися пізніше, він на той час вже був пов'язаний з підпіллям ОУН і в свою місію включив також небезпечні завдання зв'язку між підпільними діючими «клітинами».

Як офіційний представник УЧХ, з нашими документами, завіреними відповідними німецькими установами, п. Заборовський пройшов пішки до Києва, дуже успішно виконуючи по дорозі всі ті завдання, що він собі поставив. Одним з наслідків його місії був чималий рух селян із харчовою та іншою допомогою для УЧХ з тих сіл, де побував Заборовський, а також листи-звіти від нього. Але після того, як Заборовський дійшов до Києва, всякі вістки від нього припинилися. Як було встановлено пізніше, в Києві він потрапив у руки агентів гестапо, що слідували за тією розконспірованою вже квартирою, куди він мав прийти на підпільний зв'язок. Опинившись у тимчасовому німецькому концтаборі в Бердичеві, він пізніше втік звідти з допомогою людей із підпілля та дістався на Волинь, де включився в боротьбу УПА.

Цей і подібні випадки, коли наші люди з документами УЧХ потрапляли в німецькі руки, як учасники українського національно-визвольного руху, були грозивим передвістям тих небезпек, що на них ми наражали самі себе в ті лихі часи. І лише значно пізніше, коли нам став відомим справжній зміст тих обставини, в яких ми тоді діяли, збагнули ми всю небезпеку тієї ризикованої гри, що її ми тоді провадили, до кінця того навіть не усвідомлюючи. І може тому, що робили ми це все зі щирою вірою, спонукувані лише єдиним щирим бажанням робити добру справу, сам Бог охороняв нас від усіх небезпек, що нам загрожували.

Зрештою, ми скрізь мали своїх добрих людей, що вчасно попереджували нас про різні можливі небезпеки, і це

давало нам можливість їх уникати. Щоправда, часом виникали й такі небезпеки, що їх не можна було навіть передбачити. Як зразок однієї з типових для того часу складних ситуацій, що в них ми часом потрапляли, можна навести спробу німецько-малоросійської провокації проти нашого товариства, пов'язану з діяльністю Церкви. Як уже було згадано попередньо, ми тісно співпрацювали з відродженою Українською Автокефальною Православною Церквою, взаємно собі допомагаючи. Це, зрозуміло, не подобалося ні малоросам, ні їхнім німецьким опікунам, і вони з метою роз'єднання української спільноти та послаблення впливу української Церкви спеціально інсценізували створення т. зв. «автономної церкви», що стала на позицію єдності з російським православ'ям.

У Полтаві цю проросійську церкву очолював «батюшка» Беневський, і його всіляко підтримувала Тирель. І от, коли цей «батюшка» довідався про ту фінансову допомогу, що її дав УЧХ українській Церкві для видання церковних книг українською мовою, він доніс про це Тирель і став домагатися й собі такої ж допомоги від нас. Скориставшись цим, Тирель відразу надіслала до УЧХ спеціальну слідчу комісію, що мала знайти в нас «фінансові зловживання», щоб на цій підставі нас знищити. Але й тут, попереджені в останню хвилину своїми людьми, ми зуміли разом із церковною управою негайно зібрати потрібну суму грошей, довівши комісії, що наша позичка церкві була відразу ж повернена.

В КОЛІ ВОРОЖИХ ПРОВОКАЦІЙ І ПІДСТУПІВ

Поруч із терором і провокаціями з боку німецької окупаційної влади та її малоросійських служак, ми постійно відчували на собі також терор та провокації советської аґентури, що часто діяла у співпраці з аґентурою німецькою. Крім морального терору в формі прямих і анонімових погроз «розправитися» з нами як із «зрадниками», советська аґентура також фабрикувала для німців різні доноси на нас і наших окремих працівників, вживаючи при тому своєї улюбленої методи – представ-

лення нас перед німцями, як ... «комуністів». Та найнебезпечнішою для нас була спроба советських агентів пролізти в середину самої системи діяльності УЧХ, щоб одночасно досягти двох цілей: зручно замаскуватися для ведення праці в советських інтересах, а в разі викриття скерувати німецький удар на «українських націоналістів».

Якось наприкінці 1941 року, саме в час розквіту нашої успішної акції допомоги полоненим, до УЧХ прийшов один старший чоловік із своїм сином, що втік з німецького полону, і звернувся до мене з проханням допомогти синові влаштуватися на якусь працю, щоб він міг допомагати собі й родині. Це був мешканець Полтави п. Сапіга – приємний простий українець, що викликав до себе довір'я, а син його (мав досить жалюгідний вигляд та ще й був кривий на одну ногу – начебто зламав її, утікаючи з полону) викликав до себе співчуття. Саме в цей час ми відкривали «готель» для звільнених полонених і я спрямувала молодика на господарську працю в тому готелі. І батько, і син були мені дуже вдячні, а я була дуже рада, що зробила для людей добру справу.

А десь на Великодні свята 1942 року раптом стало відомо, що німці виявили в Полтаві чималу групу советських агентів, переважно комсомольців, залишених більшовиками для советської підпільної роботи. Одним з них виявився і молодий Сапіга, котрий був їхнім провідником. Виявилось, що більшовики спеціально перекинули його через фронт для організації советських партизанів у німецькому тилу. Ми спочатку не йняли цьому віри, думаючи, що це така ж сама німецька вигадка, як і в тих випадках, коли українських націоналістів заарештовували як «советських агентів». Але, як підтвердилось згодом, це були справжні советські агенти, і їм вдалося завербувати до своєї роботи деяку кількість готової боротися з німцями молоді. Що ж до Сапіги й інших, то вони були спіймані при спробі нав'язати контакт із советським фронтовим командуванням. У діяльності цієї групи деяку роль відіграв і наш «готель» для полонених, де працював Сапіга, і де ним був навіть влаштований пункт для зв'язку з советською розвідкою. І тільки через той факт, що советські агенти були

спіймані з матеріалами, які свідчили про провокативний задум супроти УЧХ, ця провокація не вдалася.

До речі, вся ця історія з Сапігою й тією советською підпільною організацією, до якої він належав у Полтаві, з присмаком «романтичної» пропаганди описана у відомій повісті українського підсоветського письменника О. Гончара «Земля гуде». Там згадано також і про наш УЧХ, що його автор називає «маріонетковим». Але від советського письменника-пропагандиста годі було й чекати правдивого слова про УЧХ та його допомогу тим масам советських вояків, що були залишені на поталу німцям своїм же урядом, що відмовився від опіки над ними з боку Міжнародного Червоного Хреста.

КІНЕЦЬ ТОВАРИСТВА І ОСТАННІ ДОПОМОГІ ЗУСИЛЛЯ

Влітку 1942 року в Полтаву прибула німецька цивільна влада, і тоді відразу ж прийшов кінець УЧХ. На чолі управи міста було поставлено вже не те що малороса, а просто росіянина з колишніх «білих» – Галаніна, з яким прийшла повна ліквідація будь-яких, навіть зовнішніх форм та виявів українського життя в Полтаві. 1-го серпня німці офіційно ліквідували УЧХ, і то був один із перших антиукраїнських актів німецької цивільної влади.

Всі засоби допомоги з УЧХ були передані так званому «відділові суспільної опіки» міської управи, але фактично усі види допомоги потребуючим були повністю ліквідовані. Працівників УЧХ не тільки звільнили з праці, але ще й до того розпочалося спеціальне розслідування з метою знайти якінебудь «зловживання» чи недоліки в дотеперішній діяльності товариства, щоби скомпрометувати його в очах українців і тим самим обґрунтувати його ліквідацію. Але навіть такій прискіпливій комісії не вдалося знайти нічого такого, до чого можна було би причепитися, і нас залишили в спокої.

Десь приблизно в час ліквідації УЧХ німці провели в Полтаві чисельні арешти української молоді, серед якої багато осіб брали участь у підпільній діяльності ОУН. В тому числі було за-

арештовано деяких дівчат, що працювали і в нашому товаристві, зокрема дочку нашої співробітниці п. Потапенко – Оксану Потапенко. Не зважаючи на ліквідацію УЧХ, ми, члени управи й актив, на власний ризик організували допомогу нашим в'язням. І це була остання наша допомогова акція – хоча уже й не іменем УЧХ, але ще зусиллями людей УЧХ. Вирятувати людей з тюрми ми вже не мали ніякої можливості. Була одна спроба допомогти їм втекти з тюрми, але вона виявилася невдалою. Тоді загинув у тюрмі, закатований німцями, сл. п. Филимон Радько – селянин із Волині, що прибув до Полтави з німцями як звичайний робітник при війську, але працював для українського визвольного підпілля, підтримуючи постійний зв'язок з нашим товариством.

Згодом німці заарештували також і деяких членів нашої родини, зокрема й мого чоловіка, але щасливим збігом обставин вдалося вирвати їх живими з тюрми. Не знати, що могло б статися ще далі, якби німці мали час і можливість докінчити те, що почали з приходом цивільної влади. Але на фронті почалися зміни не на їхню користь. Почався німецький відступ, а разом з цим – і наші мандри на Захід, в еміграцію.

Галина Іванівна В'юн

(Біографічна довідка)

Галина Іванівна В'юн, з роду Гришко, народилася 25 жовтня 1912 року в місті Дубно на Волині в родині військовослужбовця, офіцера царської армії Івана Дмитровича Гришка, що походив із містечка Яготина Полтавської губернії. Через те, що батько у роки української державності був офіцером Української Армії, вся родина опинилася в стані переслідування. Батько і молодший брат Галини були арештовані перший раз в 1929 році. Після другого арешту їх обох засудили, і батько був знищений в невідомій тюрмі НКВД.

Галині, як найстаршій у родині, дуже рано довелося поділити з матір'ю тягар всієї відповідальності за родину, в якій росло четверо дітей. Галині вдалося знайти працю на будівництві тракторного заводу в Харкові. Незабаром і вся родина перебралася до Харкова під її опіку.

Після середньої школи Галині було дуже важко здобути вищу освіту, це можна було зробити лише шляхом вечірнього та заочного навчання. В 1937 році Галина з рештою родини переселилася до Полтави, де вона працювала бухгалтером аж до самої війни.

Тут, у перші роки війни, під німецькою окупацією вона очолила товариство Червоного Хреста Полтавщини, розгорнувши засобами цієї організації велику національно-патріотичну та гуманітарно-допомогову роботу. В цей час вона також була пов'язана в українським націоналістичним підпіллям, перебуваючи під постійною небезпекою з двох боків: з боку німецьких окупантів, і з боку советської аґентури, що часто діяла німецькими руками. Головні моменти її діяльності протягом цього періоду описані в її спогаді.

Після евакуації з Полтави влітку 1943 року Галина короткий час перебувала у Львові. Згодом, потрапивши до Німеччини, опинилася з родиною в становищі «ост арбайтерів», працюючи на фабриці Тюрінгії. Після закінчення війни вона дісталася до Мюнхена, де відразу ж включилася в діяльність організації Українського Червоного Хреста (пізніше Українсь-

кої Санітарно-Харитативної Служби). З переїздом до США в кінці 1949 року, працюючи довгий час на фабриці в Чикаго, де оселилася на постійне проживання, вона займалася активною українською громадсько-політичною діяльністю.

Померла Галина В'юн 27 грудня 1972 року.

№ 46

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА

*наркома внутрішніх справ УРСР т. Рясного
секретареві ЦК КП(б)У Д. Коротченку
про викриття націоналістичної
організації в Полтаві
від 26 жовтня 1943 року*

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

Секретарю ЦК КП(б)У
тов. КОРОТЧЕНКО Д.С.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

о вскрытой «Организации Украинских Националистов»
в гор. Полтаве

Управлением НКВД по Полтавской области вскрыта и ликвидируется «Организация Украинских Националистов», проводившая активную работу в гор. Полтаве и некоторых районах области.

Арестованы участники организации: Марченко Петр Прокофьевич, 1878 года рождения, врач, проживал в гор. Полтаве; Грига Степан Степанович, 1893 года рождения, в 1937 году был осужден за националистическую деятельность, житель гор. Полтавы; Гринченко Павел Васильевич, работал при оккупантах бухгалтером городской управы в гор. Полтаве.

Показаниями арестованных установлено, что в период оккупации гор. Полтавы в начале 1942 года украинским националистом Дейнеко, работавшим в то время начальником административного отдела городской управы, была создана подпольная организация украинских националистов. Националисты ставили своей задачей вовлечение новых участников в организацию, проведение националистической пропаганды среди украинского населения и военнопленных украинцев, а также внедряли идеи борьбы с большевиками, а позже и с немцами за создание «Самостоятельного украинского государства».

Вначале ОУН проводила националистическую работу легально, рассчитывая на обещанное немцами содействие в соз-

дании «Самостоятельной Украины». В последующем, когда немцами было арестовано несколько руководящих деятелей «ОУН» – Дейнеко, Берковский, Дыгус, националисты ушли в глубокое подполье, но своей деятельности не прекратили. Для конспирации ОУНовцы организовали филантропическое общество, т. н. «Украинский Красный Крест», где под видом чисто благотворительных задач в действительности находилось руководство «ОУН».

«Украинский Красный Крест» в гор. Полтаве возглавляла националистка Вьон Галина, окончившая в свое время Харьковский коммерческий институт. Она же являлась заместителем руководителя организации Дейнеко в «ОУН» и ведала организационными вопросами.

Арестованный Марченко был принят на работу в «Красный Крест» Вьон Галиной и в скором времени завербован в члены «ОУН» одним из руководителей организации – Багметом. Последний арестован Полтавским УНКГБ.

Марченко от организации было поручено: оказывать медицинскую помощь военнопленным украинцам, обрабатывать их в националистическом духе, добиваться быстрого их освобождения для последующего вовлечения в «ОУН».

В июле 1942 года немецкими властями «Красный Крест» был ликвидирован и его функции перешли в «добродійний відділ» (благотворительное общество) при бургомистрате. Весь состав «Красного Креста» перешел на работу в это общество. «Добродійний відділ» официально выполнял работу по оказанию материальной помощи семьям репрессированных органами Советской власти, а по сути проводил активную подпольную националистическую работу и фактически являлся внешним прикрытием для ОУНовцев. Арестованный ОУНовец Грига Степан получил от Дейнеко задание проводить вербовки в «ОУН» из числа националистических элементов. По его признанию, им было завербовано 7 человек. Из числа известных Григе членов «ОУН» некоторые бежали с немцами, другие нами устанавливаются для ареста, среди которых, по его показаниям, в настоящее время проживают в гор. Полтаве и районах области следующие лица:

Вайденко К.П., 1893 года рождения, работал зав. топливным отделом Городской управы; Четверило Я.Е., 1895 года рождения, в 1937 году был осужден за националистическую деятельность; Поцегула, в 1937 году был осужден на три года за контрреволюционную деятельность; Даниленко А.Л., раскулаченный, работал в Городской управе; Васильченко И.Е., при немцах был исполнителем в Городской управе; Шпигун И.И. – при оккупантах работал в торговой сети; Дергач – житель гор. Полтавы.

По показаниям арестованных, руководство деятельностью Полтавской организации «ОУН» исходило из Киева. Весной 1942 года из Киева приезжал представитель «ОУН» Дегтябрь, который привез литературу и провел нелегальное совещание руководящего состава местной организации «ОУН», на котором присутствовали Дейнеко, Вьун, Марченко и другие. На этом совещании уделялось внимание вопросу о расширении влияния «ОУН» на селе, создании там националистических организаций и активному вовлечению в организацию украинской интеллигенции. После совещания несколько ОУНовцев были посланы для организации работы в Опшнрянский, Диканский, Н.-Санжарский и другие районы Полтавской области.

На основе этих следственных данных можно определить, что на территории Полтавской области существует глубокое националистическое подполье.

Направляю копии протоколов допроса Марченко и Григи.

Народный комиссар
внутренних дел УССР

/РЯСНОЙ/

26 октября 1943 года
№ 828а/СН гор. Харьков

ЦДАГОУ: Ф 1. – Оп. 23. – Спр. 527. – Арк. 812. Оригінал. Машинопис.

№ 47
З ПРОТОКОЛУ

*допиту П.П.Марченка про діяльність
націоналістичного підпілля на Полтавщині
від 20 жовтня 1943 року*

ПРОТОКОЛ
допроса обвиняемого Марченко Петра Прокофьевича
от 20 октября 1943 года
гор. Полтава

Вопрос: Из чего складывалась практическая деятельность «добродійного відділу»?

Ответ: Официально «добродійний відділ» занимался вопросами материального обеспечения нуждающегося населения, репрессированных органами Советской власти инвалидов труда и войны. На самом деле это была организация украинских националистов, которая, прикрываясь вывеской «Красного Креста», проводила контрреволюционную националистическую пропаганду среди военнопленных украинцев и населения, обрабатывала и вербовала «надежные кадры» в подпольную организацию украинских националистов из числа интеллигенции. Мне лично неоднократно приходилось беседовать с Выюн Галиной Ивановной, которая возглавляла «Красный Крест», Потульницкой – ее заместителем. В беседах Выюн и Потульницкая высказывали явно националистические убеждения и считали, что необходимо вести борьбу на два фронта – против большевиков и против немцев за создание «самостоятельного украинского государства». Для борьбы нужны кадры и их необходимо привлечь в первую очередь на селе. Село – это источник людей, хлеба и средств.

Весной в 1942 году в Полтаву приезжал представитель центрального управления «Красного Креста» из гор. Киева некий Дегтярь, который на официальном совещании, на котором и я лично присутствовал, давал такие инструктивные задания: «Мы должны направить в село наших делегатов для проведе-

ния организационной работы и сбора продуктов». При этом Дегтярь особенно обращал внимание присутствующих на то, что «наши делегаты должны через местную интеллигенцию распространять в массах идеи, что украинский народ в борьбе может надеяться только на себя. Для проведения этих мероприятий мы должны подобрать надежных людей». Присутствующий на этом совещании Багмет Андрей Евгеньевич, в прошлом учитель, в своем выступлении заявил о том, что для проведения националистической пропаганды среди населения нужны проверенные кадры из числа врачей, учителей, инженеров и других. После этого совещания послали на село доверенных людей. На село выезжали Потульницкая, Багмет, Дыгус и другие, фамилии которых сейчас не помню.

... Были созданы организации украинских националистов под видом «добродійних відділів» на некоторых предприятиях гор. Полтавы и районах Полтавской области. Точно сказать не могу, но такие организации были в Кременчуге, Хороле, Кобеляках.

ЦДАГОУ: Ф. 1. – Оп. 23. – Спр.687. Арк. 3,7. Копія. Машинопис.*

* Володимир Сергійчук: «ОУН-УПА в роки Війни», нові документи і матеріали. – Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1996 р., – с. 99-103.

Halyna Viun:

UNDER THE MARK OF THE RED CROSS IN POLTAVA, 1941-1942

(SUMMARY)

Halyna Viun, whose maiden name was Hryshko, was born on October 25, 1912 in Dubno, Volyn. Her father was an officer in the Russian imperial army and during the period of Ukrainian statehood, 1918-1921, served as an officer of the Ukrainian army. During the Soviet occupation, the entire family was persecuted. Halyna's father was arrested and died in an unknown prison.

Halyna obtained a higher education with great difficulty. In 1937, she and her family moved to Poltava, where she worked as a book-keeper until the outbreak of war.

In 1941, when the German occupation began, Halyna, Zinayida Potulnytska and Antonyna Kushnir-Burko initiated organization in Poltava of the Ukrainian Red Cross society.

Immediately after the Nazi occupation of Ukraine, community activists and Ukrainian physicians began to form the Ukrainian Red Cross in different regions of Ukraine, with the main centres located in Kyiv, Lviv, Rivne, Poltava and Dnipropetrovsk.

The retreat of the Soviets and arrival of the German army in Poltava on September 18, 1941, gave Halyna hope for a change for the better. However, the brutality of the new occupiers dashed all such expectations. Particularly disillusioning was the attitude of the Germans to the masses of Ukrainians serving against their will in the Red Army, who allowed themselves to be taken prisoners of war. It was in the Poltava oblast that the Germans closed their enormous encirclement of the Soviet Army, which was defending Kyiv, and captured more than half a million soldiers. Through the city came enormous numbers of prisoners of war, whom the Germans were herding into camps particular, in the notorious Khorol death camp. The prisoners were mainly young men who after only a few weeks in German hands were so debilitated by hunger, cold and torture that they had lost all semblance of humanity. The Germans were killing them in public, in particular, the weaker ones who could no longer walk.

The Soviets were also responsible for this tragedy, as they had not signed the international convention granting prisoners of war protection by the International Red Cross. Thus, they gave the Germans a free hand to treat the prisoners as they wished.

In this tragic situation, Halyna Viun and her colleagues decided to help the prisoners of war. In early November 1941, a general public meeting was called and the Poltava region Ukrainian Red Cross society was formed. As there was yet no civilian German administration in the city, permission was obtained from the German military command to register the Poltava region Ukrainian Red Cross officially with the city government.

The primary task of the Ukrainian Red Cross was to help the prisoners of war. The work proceeded with great difficulty. The living and sanitary conditions in the prisoner-of-war camps were dreadful. Prisoners were dying off, not only from hunger and cold, but also from mass epidemics. The Germans did not help the sick and wounded, but treated them worse than «healthy» prisoners. Only the physicians and paramedical personnel who were among the prisoners tried to do what they could.

Until the arrival of the civilian administration, the German military command tolerated the activity of the Ukrainian Red Cross. As head, Halyna was able to get access to the prisoner- of-war camp and organize a number of brave and dedicated persons for charitable work. With much effort, the Ukrainian Red Cross was granted premises in Poltava and collections began for food products, bedding and bandages. Contacts were made with physicians in the camps and agreements were made for care of the sick. After some time, Halyna was able to make contact with the German military commander of the camps and obtain permission to establish a «hospital» for prisoners of war.

At the end of November, 1941, in a destroyed school building, the provisional Ukrainian Red Cross hospital began to operate. With the help of a Poltava physician, Dr. Nahai, contacts were made with other doctors and hospitals. Contacts were also made with sympathetic German physicians, Dr. Braun and Dr. Fikus. Dr. Fikus helped the Ukrainian Red Cross for purely humanitarian reasons, placing himself in great danger from his superiors. The Ukrainian Red Cross society also took on another activity, helping the victims of Soviet terror. Particularly active in this area was Kushnir-Burko. There was a need for charitable assistance to the widows and orphans of the victims of Soviet repressions, as well as to the victims

themselves when they survived prisons, camps and exile. The Ukrainian Red Cross and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church became the main independent centres of Ukrainian life in Poltava under German occupation. The Ukrainian Red Cross was also the centre around which gravitated all the nationally-conscious and creative people of the Poltava region, including the two branches of the OUN.

In spring 1942, preparations began for transferring Poltava to the control of the German civilian administration. Repressions began against active Ukrainians of the Poltava region, as well as against OUN members who had arrived from Western Ukraine and abroad to help build national life.

The Ukrainian Red Cross developed a new area of activity, that of helping prisoners of the German occupiers. The most eminent Ukrainian activists were arrested. Without any trial, after terrible tortures, the organizers and leaders of self-administration under German occupation and collaborators of the Ukrainian Red Cross were executed. Among those murdered were: Fedir Borkivskiy, a participant of the 1918-1920 liberation struggle, prisoner of the Solovki Islands. concentration camps and editor of «Holos Poltavshchyny», Oleksander Dyhas, Deineka and Kuzmenko.

In Poltava, an openly anti-Ukrainian policy began to be applied by the Germans, who were helped by «ignorant residents,» Russians and remaining Soviet agents. On August 1, 1942, the German administration officially dissolved the Ukrainian Red Cross society in Poltava. The society's organizational and charitable work was assisted primarily by people from the OUN underground, who at this time were moving all through Ukraine using underground channels. Many of them were arrested by the Gestapo, along with some young women from Poltava who were working in the Ukrainian Red Cross. It was not possible to get them out of prison. Halyna mentions some of their names. Fylymon Radko, a peasant from Volyn, died under German torture in prison. He had helped the Ukrainian Red Cross while working for the Ukrainian underground. M. Zaborovskiy, a former Solovki Islands prisoner, was a very active Ukrainian Red Cross volunteer who had links with the OUN underground and served as the first editor of «Holos Poltavshchyny.» As the Poltava Ukrainian Red Cross centre had no mail or personal contacts with other cities, Zaborovskiy agreed to perform a special Red Cross mission, walking to Kyiv to make contact with the capital. On the way, he searched out prisoners of war and helped organize the Ukrainian Red Cross in villages and raions. When he reached Kyiv, he was captured by

the Gestapo and sent to a temporary concentration camp in Berdychiv. He escaped with the help of the underground and entered the Ukrainian Insurgent Army (UPA) in Volyn.

By autumn 1942, the German occupant administration had eliminated, by means of prohibition, arrests and even executions, the entire network of Ukrainian Red Cross centres in Poltava, Lviv, Rivne, Kyiv and Dnipropetrovsk. After that, the Ukrainian Red Cross could engage in medical and charitable activities under its own name only underground, in the UPA.

СПОМИН РЕФЕРЕНТКИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА

Народилася я 25 лютого 1922 року в селі Миклашеві Львівської області в сім'ї народних учителів. П'ять класів початкової освіти одержала в селі Ременові, куди мої батьки були переведені на працю, а шостий клас вже закінчила в школі імені М. Шашкевича у Львові. Чотири класи гімназії «нового типу» я відбула у Львівській Академічній гімназії (головній). У 1939 році після т. зв. «малої матури» перейшла в гуманістичний ліцей. Під радянською владою, у зв'язку зі зміненою структурою навчання, я закінчила 9-ий та

10-ий класи в мурах тієї ж гімназії, перейменованої на 1-шу середню школу. Атестат зрілості отримала в червні 1941 року.

В час німецької окупації, в березні 1942 року, поступила на перший курс Медичного Інституту, перейменованого тоді на фахові медичні курси. Це був єдиний вищий навчальний заклад в Галичині, куди багато молоді мало можливість поступити на студії. Хоча насправді не всі мали замилювання до медичних наук, студентський індекс та Ausweis дозволяли відносно безпечно рухатися львівськими вулицями і селами Галичини. Тоді я ще серйозно не думала над тим, щоб стати лікарем: для мене найважливішим було мати легальні документи, та й статус студентки мені імпував. Я ще не знала, що медична професія стане моєю великою любов'ю і долею на все життя.

Моя «організаційна» діяльність почалася в кінці 1938-го року, коли я вступила до Юнацтва ОУН, будучи ученицею 3-го

гімназійного класу. Спочатку довелося вивчити історію та географію України, опісля проходили ідеологічний та організаційний вишколи. Ширший ідеологічний вишкіл я дістала в липні 1941 року в «Централі» по вул. Руській, 20. З тих курсів добре затимила провідника «Легенду».

Після проходження цього вишколу мені вже доручили вести виховну роботу: напочатку в моїй школі з молодшими товаришками, а з 1940 року – з молоддю інших шкіл Львова. З другої половини 1941 року я вже проводила вишкільні заняття у Львівському терені. Пам'ятаю, що найкраще робота була поставлена в хімічній школі, завдяки прекрасним ученицям тієї школи.

Вертаючись думками в ті часи, не можу проминути моїх провідників, перед пам'яттю яких низько схиляю голову. Це Ярослав Скасків («Крук», «Моряк»), Петро Федун («Волянський», «Петро Полтава»). Також я мала тоді організаційний зв'язок зі Всеволодом Лемехою («Борисом»), членом Крайового проводу Юнацтва ОУН.

У 1943 році я перейшла в актив і почала працювати в підпільному Українському Червоному Хресті. П. Федун («Волянський») сконтактував мене з Катрею Зарицькою («Монетою»), крайовою провідницею УЧХ. До цього часу я її особисто не знала, бачила тільки один раз на нараді обласного проводу Юнацької сітки ОУН влітку 1941 року. Вже тоді Катруся була для нас легендою. Ми всі знали про неї з ще Варшавського процесу, після атентату на польського міністра Перацького. Чули ми, що Катруся народила в тюрмі сина, а для нас, молодих і зелених, то була велика романтика. К. Зарицька («Монета») повідомила, що забирає мене з Юнацтва в актив і я буду працювати в Червоному Хресті. Наперед мушу дістати добрий вишкіл у хірургічному відділі Народної Лічниці ім. митрополита А. Шептицького, де вже була домовленість про мене. Дуже жаль мені було залишати Юнацтво, бо всією душею і серцем прив'язалася до моїх дівчаток. Проте мені й на думку не приходило, що можна не підпорядковуватися проводу і його наказам. Так я стала практиканткою у відділі хірургії і травматології. Тоді я була ще дуже «зеленим»

медиком. Після занять в Медінституті я бігла в лічницю, те саме робила й у вихідні та святочні дні. За короткий час я повинна була освоїти практичне підставове знання з хірургії й травматології, бо у Медінституті на перших семестрах навчання такого досвіду не могла отримати.

З літа 1943 року я почала працювати референткою УЧХ Львова та Львівщини. Моїм тереном були Яворівщина, Городеччина і Сокальщина. В УЧХ були різні відділи: вишкільний, медично-санітарний, фармацевтичний, харитативний (господарський). Праці в них не можна було чітко розмежувати, особливо на середніх і нижніх ланках. Часто одна людина, чи група людей, виконувала рівночасно кілька функцій. В основному я працювала у вишкільному відділі, вела медичні курси для санітарок і медсестер. Курси, звичайно ж, організувала жіноча мережа ОУН на місцях, але я часто перед початком занять виїжджала в терен перевірити, чи все підготовлено як слід: зокрема, чи безпечне місце, і чи є відповідна охорона. Я мала деяку практику у веденні курсів, бо, працюючи в Юнацтві ОУН, проводила там організаційні та ідеологічні вишколи.

На медично-санітарних курсах вчилася 15-16 дівчат, переважно свідомих, готових з посвятою нести допомогу хворим та пораненим воякам УПА. В програму курсів входили теоретичні й практичні заняття. Ми подавали коротко елементарні дані про анатомію людини, особисту гігієну, мікроби, асептику й антисептику. Дещо докладніше навчали про рани, травми, перев'язки, а також про мобілізацію кінцівок, транспортування поранених, зупинення кровотечі. Все це відносилось до надання першої допомоги пораненим і хворим у специфічних умовах підпілля.

Коли учасниці курсів були вже більш-менш підготовлені, то увечері почали додатково проводити ще й загально-освітній вишкіл. В таких містечках, як Яворів і Городок дівчата отримали в переважній більшості повну або неповну середню освіту, і тому для таких курсанток я готувала складнішу програму вишколу. З дисципліною на курсах ніколи не було жодних проблем. Програма дня була дуже насиченою і ми строго її притримувалися. Спали ми переважно в stodolі.

День починався ранньою руханкою, умиванням на річці або біля криниці. Після спільної молитви і сніданку проводилися заняття, які тривали аж до обіду. По обіді ми мали коротенький відпочинок, а потім знову йшли на вишкільні заняття. Вечори ми заповнювали розмовами, гутітками на актуальні теми та співом. День закінчували спільною молитвою. Учасниці курсів називали себе подругами і зверталися одна до одної по прибраних іменах – псевдонімах.

З теплом у душі згадую Яворів і Яворівщину. В Яворові жила сім'я Радейків. Наскільки я пам'ятаю, то матері у цій родині вже не було, а з батьком мешкало двоє дітей – Микола і Оленка. В червні 1941 року Микола чудом врятувався з тюрми (Бригідок), коли енкаведисти перед втечею зі Львова розстрілювали в'язнів у тюрмах по всій Західній Україні. Добре запам'яталися мені лагідний вираз личка Оленки та її сумнісумні очі. Ця дівчинка завжди була готова допомогти нам. Двері їхньої хати завжди були відкритими для підпільників. Зі сіл Яворівщини найкраще пам'ятаю село Наконечне, а також прихильність його людей – бідних і по християнськи добрих. Із вдячністю згадую учителя сільської школи, але ні його імені, ні назви села не пригадую. Це було в березні 1944 року, коли я важко захворіла грипом. Цей безіменний учитель прихистив мене у своїй хаті.

Виїжджаючи в терен, я постійно возила медикаменти, пошту та підпільну літературу. Все це передавала по зв'язку до призначеного місця або вручала особисто тим, хто чекав на них. Медикаменти діставала з підпільних поставчань, а також збирала за власною ініціативою, маючи деякі знайомства серед працівників аптек.

Один чи два рази під час занять на курсах зв'язкова приводила до нашої стодоли Ірину Козак («Ладу»), яка була тоді обласною УЧХ. Ще раніше, а також кілька разів після цього я зустрічалася з «Ладою» у Львові і в околицях міста, передавала через неї звіти для «Монети» та одержувала від неї інструкції. Мої дороги перехрещувалися також з Іриною Савицькою-Козак («Бистрою», зараз живе в Мюнхені), Галею Заячківською («Уляною», загинула на Тернопільщині в січні 1944 року), Льо-

нею Сенік, (померла на засланні), її молодшою сестрою Іреною (відомою поетесою, громадською діячкою, яка живе нині в Бориславі), Зонею Кіндій (померла кілька років тому), Васєю Григорців (арештована гестапо, відбула концентраційний табір, тепер живе в США), Вірою Лемехою, сестрою «Бориса» (нині живе у Львові).

Згадується мені спільне перебування з подругою «Монетою». Від неї я дістала нове псевдо – «Гречка», яке я дуже не любила, але не посміла заперечувати. До цього «перехрещення» я мала псевдо «Сіра». Один раз ми з «Монетою» пішли пішки зі Львова через верхню Зелену вулицю і село Шоломию до Звенигорода. В Шоломії ми недовго затрималися у місцевого священика, який був нашим прихильником. У Звенигороді побули кілька годин в сім'ї моєї першої провідниці ОУН Катрусі Зарицької, котру я знала ще з гімназійних часів. В близькому колі називали її «малою», а Катрусю Зарицьку-Сороку («Монету») – «великою». Пригадую собі також, що кілька разів перед поїздом в терен я ночувала в помешканні «Монети» – в ті дні, коли поїзд відходив дуже раненько, а я мешкала далеко за містом. Цей епізод свідчить про те, що Катерина Зарицька піклувалася про своїх підлеглих. Вона була строгою, але одночасно дуже доброю людиною, в розмові ніколи не підвищувала голосу і користувалася серед нас абсолютним авторитетом. Коли я вже не їздила в терен, а пильно відвідувала лекції в Медінституті, дістала від «Монети» доручення знайти відповідне помешкання для своєрідного шпиталика у якоїсь свідомої родини, не зв'язаної з підпіллям, куди можна було би час від часу поселяти для лікування хворого чи пораненого. Кілька разів я отримувала адреси людей, у яких вже лежав підпільний пацієнт. У більшості випадків я опікувалася хворими згідно з розпорядженнями лікаря, але часто доводилося розраховувати лише на свої власні сили і знання. Не масово, але час від часу важко хворі чи поранені вояки УПА потрапляли для лікування в хірургічну клініку (зрозуміло, що з видуманими прізвищами і підробленими документами). Лікування учасників українського підпілля було великим ризиком для лікарів та дирекції лікарні. Пам'ятаю, як одного разу до клініки привезли у дуже важкому

стані Надю Романів – дружину полковника «Шелеста» (Василя Сидора; тоді ще, мабуть, майора). У неї був сепсис, що супроводжувався дуже високою температурою, маячнею, втратою свідомості. Мені доручили її доглядати. З Надею я була знайома ще з організації Юнацтва ОУН, а також з поїздки у липні 1941 року на Підлисся. Та поїздка була організована працівниками «центру», що знаходився по вул. Руській, 20. Їхали ми тоді двома вантажними автомашинами. Чудом збереглася фотографія учасників цієї поїздки, яка викликає у мене ностальгію за тими давніми часами. Вдивляюся в дороги для мене обличчя Ярослава Скасківа («Крук»), Наталки Винників, Всеволода Лемехи («Борис»), Миколи Радейка, Марійки Гулай, Юлі Паньків, Наді Романів («Анка»)… Імен багатьох з них вже й не можу пригадати.

Коло Наді я знаходився кільканадцять днів, цілодобово, не маючи можливості вийти з клініки, бо я одна виконувала всю медсестринську роботу, а також працювала як санітарка і прибиральниця. Одного пізнього вечора в асисті хірурга і охоронця в палату увійшов чоловік Наді – «Шелест». Коли я вийшла з палати, щоб не бентежити їх, помітила за дверима двох чоловіків з охорони. Дотепер пам'ятаю ту наелектризовану атмосферу, яку відчула тоді навіть фізично, але Бог допоміг мені і все обійшлося щасливо – вони не звернули на мене жодної уваги. Не пам'ятаю прізвищ усіх лікарів, які опікувалися в ті дні Надею, ризикуючи своєю кар'єрою, а то й власним життям. Знаю, що прихильно ставився до підпільників і допомагав воякам УПА лікар Василь Келеман. А також професор Борис Андрієвський, який приїхав зі Східної України. Він був справжнім українським патріотом і наше підпілля ставилося до нього з довір'ям. Після багатьох років заслання і поневірянь (бо не було тоді на рідній землі для мене місця), я довідалася, що Надя і «Шелест» загинули в 1949 році.

У 1943-44-их роках до Львова почали приходити втікачі зі Східної України, які з наближенням фронту виїжджали через Львів на захід, втікаючи від більшовиків. Була то наша інтелектуальна еліта: науковці, письменники, мистці. Людям старшого покоління важко було адаптуватися в новому середовищі. Бу-

ли вони на той час особливо розгубленими й матеріально не забезпеченими. Ними заопікувався Допомоговий Комітет і наше підпілля – Харитативна служба УЧХ. Весною 1944 року мене приділили до кількох родин-втікачів. Найбільше запам'яталось мені старше бездітне подружжя, якому виділили мешкання в кінці вулиці Тарнавського. Це були високоінтелегентні науковці-філологи. Не можу собі пробачити, що я забула їхнє прізвище. Моїм завданням було діставати їм харчі та допомагати залагоджувати різні справи. Гроші на харчі виділяла Харитативна служба УЧХ. Опікувалася я ними кілька тижнів, аж до їхнього виїзду зі Львова. Довгі розмови з цими прекрасними людьми приносили мені радість і збагачували новими знаннями.

27-го липня 1944 року Львів зайняла Червона Армія. Фронт покотився далі на захід, а в Галичині почала діяти більшовицька каральна репресивна система. Почалися арешти, рвалися підпільні зв'язки. Я далі опікувалася хворими і продовжувала студіювати медицину. У 1946 році перейшла на п'ятий курс. Пригадую, як в інфекційній клініці лежав з висипним тифом наш повстанець, а коло нього, пильнуючи його, сидів енкаведист. Я була в розпачі, бо нічим не могла допомогти йому.

З Катрусею Зарицькою («Монетою») останній раз я зустрілася на одній із Львівських вулиць. Було це, здається, на початку жовтня 1946 року. Вона була перебрана на селянку. В той час багато наших людей з організаційної мережі та з УЧХ вже загинуло, чимало сиділо в тюрмах чи перебралось за кордон. Здавалося, що чорні хмари нависли над нами, але «Монета» була великою оптимісткою і не давала підкоритися зневірі. Тепер вона спить вічним сном на Личаківському кладовищі в спільній могилі поруч зі своїм чоловіком Михайлом Сорокою.

Шістнадцятого листопада 1946 року, коли я вже була студенткою п'ятого курсу (дев'ятий семестр), мене арештували органи НКВС. Сиділа я спочатку в слідчий тюрмі на площі Смольки (тепер пл. Перемоги), а потім у тюрмі по вул. Лонцького. Військовим трибуналом я була засуджена на 10 років таборів і ще на 3 роки позбавлена прав згідно ст. 541а-54 УК. Після судудесь біля 2-3-х тижнів я перебувала в Золочівській

тюрмі «Замок», а пізніше була відправлена на Львівську пере-силку. В червні 1947 року, якраз на Зелені Свята повезли мене етапом в товарних вагонах (т. зв. «телятниках») в табір коло Ухти, Комі АССР. Їхало зі мною тоді близько тисячі чоловік. В Ухті я перебувала в таборі ОЛП № 1 «Ветпосян». Там була велика центральна лікарня, в якій я працювала медсестрою, а потім – виконуючою обов'язки лікаря. В січні 1950 року мене разом з іншими політв'язнями перевели в табори строгого режиму у Воркуту, в систему Речлага. Там ми усі отримали номери, які замінили нам прізвища. Вже добре і не пам'ятаю свого номера, здається, це було число 679. У Воркуті я працювала на першій (передшахтовій) цегольні. З цього, останнього, табору мене забрали в «будпоїзд» для направи залізничної колії, яка тягнулася аж до Саняхарду. Таким чином, у Воркуті я працювала частково в лікарні, а частково і на фізичних роботах.

Після звільнення з табору 30 червня 1955 року мене прикріпили до комендатури у Воркуті, де я ще рік була на поселенні. Два рази в місяць я змушена була відмічатися в комендатурі й не мала права виїзду з Воркути. І лише в 1957 році переїхала в Караганду для закінчення своїх медичних студій. У Воркуті, де я відбувала термін покарання і заслання, не було медінституту, у Львові мене не прийняли і я поїхала в Казахстан. Знаючи, що на цих землях є концентраційні табори, я мала надію зустріти там наших людей. Так і сталося. У Караганді я закінчила медичні студії і в 1959 році отримала диплом лікаря.

У 1964 році я зробила спробу повернутися до Львова, звідкіля мене безапеляційно вигнали, погрожуючи ще одним терміном ув'язнення. Через три роки, у 1967 році, я повторила спробу прописатися у Львові, але знову надаремно. Тоді я подала скаргу в прокуратуру з приводу того, що мене несправедливо засудили, бо моя т. зв. «справа» відносилися до 1943 року – часів німецької окупації. Після повторного перегляду справи, через рік, у 1968 році я добилася реабілітації. З того часу і аж до виходу на пенсію я працювала у Львові в туберкульозній лікарні.

Anna Stetsko:

THE UNDERGROUND UKRAINIAN RED CROSS IN THE LVIV OBLAST

(SUMMARY)

Anna Stetsko was born on February 25, 1922, in the village of Miklashiv, Lviv oblast. Her parents were elementary school teachers. She graduated from high school in Lviv in June, 1941 and in 1942, during the German occupation, began studies at the Medical Institute.

While still a high school student, Anna joined the OUN youth organization. After completing her ideological training in July, 1941, she worked with school-age youth in Lviv and the surrounding area.

In 1943, Anna («Sira», «Hrechka») began to work in the underground Ukrainian Red Cross. The Ukrainian Red Cross director, Kateryna Zarytska («Moneta»), sent her for training in the surgical department of the Mytropolyt Sheptytskyi People's Hospital, where she would hurry after her lectures at the Medical Institute. Her task was to quickly acquire basic practical knowledge of surgery and traumatology because such experience was not available in the initial semesters of study at the Medical Institute.

As of summer 1943, Anna began to work as Ukrainian Red Cross section head for Lviv and vicinity. She worked mainly in training, providing courses for medical aides and nurses. The course participants, about 15 - 16 young women, were taught how to assist the sick and wounded in the specific conditions of the underground.

In her memoir, Anna speaks about people she met, both Ukrainian Red Cross workers and active UPA and OUN members. She also describes her experiences during her service in the underground.

One of the important assignments Anna obtained from Zarytska was to find an appropriate location, in the home of a nationally-conscious family, for outfitting a small hospital in which sick or wounded underground members could be treated. She was also given addresses of locations where sick people had been placed. She provided them with care according to a physician's orders or, most frequently, relying on her own judgement. In cases of serious wounds or illness, she sent the patients for treatment to the Surgical Clinic in the Medical Institute. This was very risky for both the doctors and the patients.

The author does not recall the names of all the doctors who collaborated with the underground Ukrainian Red Cross; she names only two: Antin Kolman and Prof. Borys Andriyevskyi. Among the patients for whom Anna cared was Nadia Romaniv, the wife of Col. Vasyl Sydor («Shelest»).

In spring 1944, Anna also began to do Ukrainian Red Cross charitable work. She cared for the families of refugees from Eastern Ukraine, who had arrived in Lviv ahead of the Soviet-German front. They were mainly scholars, writers and artists, as well as older people, who were destitute or helpless in their new circumstances.

On July 27, 1944, Lviv was occupied by the Red Army. The Soviet system of repression began to be applied in Western Ukraine. People were arrested and underground links were destroyed. Anna continued to care for a few sick underground members while still pursuing her medical studies. On November 16, 1946, she was arrested by the NKVD and sentenced by a war tribunal to 10 years in prison camp and three years of deprivation of rights. She was freed from her prison camp in Vorkuta in 1955 and in 1957, moved to Karaganda in Kazakhstan, where in 1959 she completed her medical studies and obtained her medical degree. Only in 1968 did she obtain permission to return to Lviv. From then until her retirement, she worked in the Lviv tuberculosis hospital.

УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ НА БОЙКІВЩИНІ В 1944-45-Х РОКАХ

Спомин

У 1942 році в Новому Селі (звідки я родом) мої ровесники організувалися в Юнацтво ОУН. Перебуваючи в той час у батьківському домі, я також став членом Юнацтва, однак скоро виїхав до Львова на навчання, вступивши до Медінституту. Щойно в 1943 році мені вдалося нав'язати контакт з організацією, яка діяла на терені інституту. В той час ситуація була досить складною. Члени польського підпілля убили професора А. Ластовецького. У відплатній акції загинув проф. Болеслав Яловий, поляк. Життя проф. М. Панчишина було загрожене, він укривався в палаті митрополита А. Шептицького. Студентам медицини довелося захищати своїх професорів. Мені з групою товаришів було доручено охороняти доцента Р. Осінчука, керівника клініки внутрішніх хвороб. Ми супроводжували його по місту, стежили за ним вдома, в його приватному кабінеті та в Медінституті. Доводилося мені виконувати й інші доручення, пов'язані з певним ризиком, однак всі ці завдання у порівнянні з майбутньою моєю діяльністю у підпіллі були просто невинними забавками. Весною 1944 року для студентів молодших курсів Медінституту, які не проходили служби у «Баудінсті», бу-

ли організовані курси дезінфекторів. Вони мали займатися дезінфекційною службою у місцях, де поширювалися захворювання черевним і висипним тифом, в основному на Прикарпатті та в Карпатах. Курси ці були використані також і для інших цілей. Окрім виконання завдань, пов'язаних із дезінфекцією, ми слухали повні цикли лекцій по невідкладній медичній допомозі, які читали нам д-р Р. Осінчук і д-р Келеман. Курси ці тривали біля двох місяців. Після їх закінчення частина студентів пішла в підпілля. В той час у підпіллі організувався Український Червоний Хрест («УЧХ»), якому вкрай необхідні були медичні кадри. Серед них опинився і я. З березня 1944 року я перейшов на напівлегальний статус і отримав направлення на Стрийщину. Спочатку я знайомився з тереном, перевіряв безпечність шляхів, по яких було намічено перевозити медикаменти. Згодом, десь через місяць, були організовані курси медсестер в селі Кам'янка, біля Сколе. На ці курси прибуло 20 дівчат з навколишніх сіл. Організацією курсів та ідеологічним вишколом займалася «Мотря». Мені було доручено навчити юних учасниць надавати першу й невідкладну допомогу при пораненнях та нещасних випадках. Курси тривали біля місяця, навчання проводилося кожного дня, крім неділі. Зранку були теоретичні заняття, а після обідніх годин – практичні. Кожна курсантка була ознайомлена зі способами зупинення кровотечі, різними видами перев'язок і мобілізацією. Крім цього, подавалися загальні поняття допомоги при найпоширеніших захворюваннях. В кінці курсів дівчата здавали екзамени в присутності районних чи повітових керівників. Харчуванням і охороною курсів займалися господарські та військові референти станиці та району. Перші курси пройшли спокійно. Другі курси медсестер проводилися у Славську, в горах, в хаті, значно віддаленій від центру. Було це в травні 1944 року. Курсанток було більше двадцяти – в основному дівчата з гірських сіл, які мали початкову або неповну середню освіту. Вони навчалися добре і охоче. На практичних заняттях були дуже активними і старалися здобути якнайбільше знань. Вперше медичну допомогу мені довелося надавати пораненому воякові з боївки, яка робила засідку проти мадярських вояків з метою роззброїти їх та здо-

бути для наших потреб зброю та амуніцію. Мадяри були значно краще вишколені, ніж наші бойовики і чинили серйозний опір. В перестрілці одного з наших бійців поранили в руку, при цьому були потрошені кістки і втрачено два пальці. Завдання для мене було нелегким. Ситуація вимагала негайного оперативного втручання, якого я не мав змоги провести. Тому обмежився зупинкою кровотечі та накладанням стерильної пов'язки. В той час у Славську перебували біженці з України, серед них був один лікар зі своєю сім'єю. Підійшовши до нього, я запропонував йому взяти зі собою необхідні інструменти і піти зі мною в гори, щоб подати допомогу пораненому. Про характер поранення я його попередньо проінформував. Спочатку відповідь його була негативною, оскільки він не знав, хто я і від імені кого виступаю. Але після запевнення, що він буде в цілковитій безпеці і що після надання хірургічної допомоги пораненому ми доставимо його до місця проживання, він погодився. Разом зі своєю дружиною він пішов до пораненого вояка та провів первинну хірургічну обробку рани. Послідовне загоєння рани проходило потім досить добре.

Треті курси мерсестер проводилися в липні 1944 року, в селі Грабівці. На них навчалось більше двадцяти дівчат. Але на цей раз нам усім довелося пережити тривогу. Одного дня нас повідомили, що недалеко від місця проведення курсів знаходяться ковпаківці. Охорона в нас складалася з кількох чоловік, на озброєнні яких був один кулемет, два кріси і один пістолет. Увечері ми залягли на узліссі, дець біля 50 метрів від хати. Близько 22-ї години частина ковпаківців перейшла ярмом, на віддалі 200 метрів від нас. Хати, де проводилися курси і де знаходилися дівчата, вони не помітили, і це нас врятувало. Після цього ми перебралися в інше місце, посилили охорону і успішно завершили курси. На цьому моя педагогічна діяльність у підпіллі закінчилася. Як мені пізніше стало відомо, подібні курси проводилися у всіх районах і повітах. Кількість підготовлених медичних сестер була досить значною. Багато з них несли медичну допомогу пораненим і хворим. Часто гинули разом з ними, не здаючись у руки ворога. Тут я вперше зустрівся з людьми глибокого підпілля,

які цілковито посвятили себе боротьбі за волю і незалежність України. Ніхто з них ніколи не скаржився на важкі обставини, не думав про власні вигоди. Основним для них було – совісно виконати своє завдання.

В той час я також більш детально познайомився зі структурою УЧХ в підпіллі. Основним завданням УЧХ була організація медичної допомоги пораненим та хворим вояками відділів УПА та членам збройного підпілля, а в разі необхідності – і місцевому населенню. Працівники УЧХ займалися влаштуванням підпільних шпитальок в хатах, криївках, бункерах, постачанням медикаментів, матеріалу для перев'язок, інструментарію та, в міру можливості, наданням суспільної допомоги сім'ям підпільників. Інформацію та доручення відносно діяльності УЧХ я одержував від повітового референта, псевдо якого, на жаль, в пам'яті не збереглося. Він доручив мені напівлегально працювати в Сколівській лікарні, яка знаходилася в чудовому місці за потічком, під лісом, по дорозі на Славське. Це було дуже корисним для мене: по-перше, це була добра медична практика, і, по-друге, я мав можливість використовувати цю лікарню для лікування хворих з підпілля і УПА, а також час від часу добувати дещо з медикаментів та інструментарію для потреб підпільного УЧХ. В час, коли фронт наближався вже до села Сколе, німці почали будувати укріплення біля самої лікарні. Зі Скольного я виїхав майже перед самісіньким приходом фронту. В ці останні дні вже перестали ходити поїзди, так як німці нищили залізничні рейки, мости і все залізничне добро. Я добрався до села Славська, яке було заповнене німецькими військами та втікачами з України. Декілька місяців було спокійно, бо фронт зупинився на підступах до Карпат, а в лісах, позаду фронтових ліній, зібралася досить значна частина відділів УПА та працівників підпілля. Для мене, медика, роботи було багато, особливо санітарної. Медикаментів я мав відносно достатньо, в основному це були ті, котрі я вивіз зі Сколівської лікарні. Я мав змогу щедро ділитися ними з відділами УПА.

Наближалася осінь. Радянські літаки вдень і вночі літали над Карпатами, бомбардували і обстрілювали німецькі позиції, та й нам не давали спокою. Скидали бомби на кожне

непогашене вогнище, косили зі скорострілів по будь-якій людині, що пересувалася гірськими стежками. З початком осені 1944 року німці залишили лінію фронту в Карпатах. Нам довелося думати про перехід в більшовицьке загілля. У Волосянці зібралася певна група підпільників, між якими був і я, і вирішили перейти до Рожанки. В лісі над Рожанкою, під час перемаршу на схід, хвилиночку затримався курінь «Рена» разом з кількома сотнями УПА. Тут наша «група» теренової сітки долучилася до загону під його командуванням. Там я зустрів свого колегу по Медінституті «Цеку» (Сліпу), яка працювала в медично-санітарній службі в одному з відділів. (Сьогодні вона проживає в Теробовлі). Мені стало трохи відрадніше у таких важких умовах. Перехід фронтової лінії був настільки добре проведений, що ми без жодного пострілу перейшли небезпечну зону такою великою військовою одиницею. Але все ж при переході без втрат не обійшлося. На покинутій німцями лінії фронту залишилися їхні бункери. В один бункер самовільно зайшов стрілець і загинув від вибуху міни. Після цього нещасливого випадку вже в жодне укріплення ніхто без наказу не заходив. Перехід тривав біля трьох днів. Майже весь час падав дощ, було холодно і голодно. Накінець ми опинилися на північних схилах Карпат Болахівщини. Відділи УПА розійшлися в різні боки (на жаль, не збереглися назви сотень). Після переходу фронту я опинився в околиці села Труханів. Тут зустрівся з районним та повітовим проводом і одержав призначення референта медичної служби в УЧХ Сколівщини, а відтак і Стрийщини. Довелося починати все від самого початку. Необхідно було перевірити запаси медикаментів, які були майже в кожній станиці, скласти їх реєстр, оглянути стан «хатів-шпитальок» та їх медичне забезпечення. Рівночасно приходилося надавати безпосередню медичну допомогу пораненим і хворим, котрі перебували в моєму терені. Про свою роботу звітував раз в місяць. Конкретної, стандартної форми звіту не було. Одного разу в селі Бубнищі довелося мені звітувати особисто перед членом крайового проводу УЧХ «Бистрою». Треба відмітити, що в 1944 році УЧХ на Стрийщині мав чітку структуру. Майже в кожній станиці була організована «хата-шпиталька», де була окрема

кімната з ліжком, на яке в будь-який момент можна було покласти хворого чи пораненого. Тут же, поблизу була захована аптечка. Догляд за хворим здійснювала підготовлена медсестра. При необхідності викликали лікаря, чи більш кваліфікованого медичного працівника, який обслуговував дану територію. У випадку недостачі фахового медичного персоналу, хворого чи пораненого відправляли у підпільний шпиталь або користувалися допомогою лікарів, які практикували в околиці, зберігаючи дуже строго правила конспірації. Якщо в горах ми могли пересуватися і вдень, то на долах – тільки вночі, і, звичайно ж, пішки (рідко коли на підводі чи на коні), в будь-яку погоду, з автоматом в руках і санітарною сумкою за плечима. Небезпека чекала на кожному кроці: засідки, облави, випадкові небажані зустрічі. Яюсь все обходилося для мене щасливо, хоча не раз бував у сутичках, перестрілках. Бували випадки, коли ситуація здавалася зовсім безвихідною, але Бог милував. Проходячи цими дорогами, не один підпільник чи повстанець зложив свою молоду голову на вівтар Батьківщини. Значним полегшенням для мене було, коли від сотні «Чорного» залишився біля Труханова лікар «Юрко» із двома санітарами. Він був уже людиною літньою, і йому важко було мандрувати зі сотнею. Та й сотенний не заперечував, щоби він залишився. Вирішено було в ближній околиці зробити осередок чи шпитальку для лікування поранених. Скоро в одній із хат Труханова була вперше проведена операція ампутації лівої ноги на рівні першої третини гомілки, яку проводив лікар «Юрко». Поранення було важким: розривна куля розтрощила кістки, що загрожувало розвитком ґанґрени. Не дивлячись на дуже складні умови, недостачу хірургічного інструментарію та стерильного матеріалу, операція пройшла успішно. Особливе затруднення ми мали з операційною пилою, якої нігде не могли дістати і довелося використати німецьку пилку для нарізування хліба. Рана добре гоїлася. На жаль, через деякий час цей повстанець потрапив до рук енкаведистів, а подальша його доля мені невідома.

З часом постало питання про організацію підпільного шпиталю. Для цього в Сколівському лісі, над потічком, недалеко від озера побудували з дерева приміщення, в якому розмістився

підпільний «шпиталь» на чолі з лікарем «Юрком». Мені вже там не довелося працювати, бо в грудні 1944 року я був відкликаний для проходження курсів на Бережанщині, в село Поручин. Був це третій набір двохмісячних курсів студентів-медиків, які проводили лікар-терапевт з Кристинополя Б. Савка («Софрон») та лікар-хірург Я. Олесницький («Ярий») зі Львова. Курси мали завдання поглибити лікарські знання студентів-медиків, звертаючи особливу увагу на нескладні хірургічні втручання, гострі терапевтичні захворювання та використання фітотерапії в умовах підпілля. В лютому місяці 1945 року після закінчення курсів я повернувся на Стрийщину і опинився у важких обставинах, так як у цьому терені відбувалися безперервні облави. З проводом зв'язатися мені не вдалося. З різними групами підпільників я рейдував по Стрийщині й у березні місяці опинився з однією із груп у Журавенських лісах. Там ми, потрапивши в облаву, розпорошилися. Мені вдалося потічком вийти з оточення, але нікого більше біля мене не було. Я заховався на високій густій смереці й просидів там одну добу. В лісі було неспокойно. Цілий час з різних боків лунали постріли, часто проходили відділи більшовиків. На третій день все затихло. Я спустився зі смереки і ліг під нею на хмиз, щоб хоч трохи відпочити, бо дуже хотілося спати і їсти. На жаль, я не знав, що недалеко від мене були криївки з харчами, амуніцією, зброєю, друкарськими машинками: хтось виявив місце розташування цих криївок і Журавенське КГБ, прийшовши сюди з озброєним відділом, захопили мене сплячого. Сталося це 24 березня 1945 року. З цього часу почався новий, повний поневірянь, етап мого тюремно-лагерного життя, який продовжувався до 1956 року.

Тадей-Андрій Плюгавка

Плюгавка Тадей-Андрій народився 4 лютого 1922 року в Новому Селі колишнього Збараського повіту, тепер Підволочиського району Тернопільської області в сім'ї селян-хліборобів. Тут закінчив початкову школу. Відтак у 1934 році вступив до гімназії Рідної Школи в Тернополі. Закінчив навчання і здав матуру в 1942 році вже в Тернопільській державній гімназії. Після цього вступив до Львівського медичного інституту, де навчався до 1944 року.

З 1942 року – в рядах ОУН. У 1944 році пройшов спеціальну медичну підготовку на курсах при Медінституті і був направлений в Сколівщину для підготовки медичних сестер по наданню невідкладної медичної допомоги. Лінію фронту перейшов восени 1944 року з куренем «Рена» і продовжував роботу медичного референта на Сколівщині і Стрийщині. В грудні місяці 1944 року був направлений на спеціальні курси студентів-медиків для підвищення фахових знань, які проходили в селі Поручин на Бережанщині, і закінчив їх у лютому місяці 1945 року. Після цього повернувся на попереднє місце роботи.

Заарештований на Журавенщині 24 березня 1945 року під час масових облав. Засуджений на 20 літ каторжних робіт і 5 літ позбавлення громадянських прав за стат. 54-1а, 54-11. Звільнений 20 серпня 1956 р. згідно указу Президії Верховної Ради СРСР від 24.03.56 р. Після звільнення повернувся до батьків у рідне село, але скоро був виселений органами КДБ за межі західних областей. Довелося повернутися у Воркуту, де працював в поліклініці селища Аяч-Яга. У 1957 році одружився з Паляницею Христиною, з якою мав двоє дітей – дочку Ганну та сина Андрія. В 1959 році повернувся з Воркути до Львова до родини своєї дружини. В 1961 році заочно закінчив Львівське медичне училище №1. У 1969 році вступив до Львівського медичного інституту на вечірнє відділення, і закінчив його у 1970 році. З 1961 року працював фельдшером у Львівському міському психоневрологічному диспансері, а з 1970 року там же – лікарем.

Tadey Pliuhavka («Markiyan»):

THE UKRAINIAN RED CROSS IN THE BOIKO REGION, 1944-45

(SUMMARY)

From 1943, while a student at the Medical Institute in Lviv, the author, T. A. Pliuhavka, carried out assignments for local OUN leaders. One of these assignments was to provide a guard, along with other students, for Ukrainian professors threatened with assassination by the Polish underground.

Rather than do mandatory service in the German Baudinst, the author worked in the disinfection brigade in places where Epidemic Typhus and Typhoid fever were rampant. To prepare for this work, he took a two-month course given by doctors R. Osinchuk and V. Keleman. The course program also included a full cycle of lectures about emergency medicine. The knowledge obtained during these courses later proved useful to participants working in the UPA health service.

In March 1944, the author worked partly underground and was instructed to go into the Stryi region. After becoming familiar with the terrain, he served as instructor of first aid and emergency treatment for wounded men and accident victims. The first nurses' course was held in the village of Kopanka, near Skolie; the second course took place in the mountains, near Slavsk, and the third, in July 1944, in the village of Hrabivka. About 20 girls from neighbouring villages took the courses.

In addition to his teaching duties, when needed, «Markiyan» helped treat the wounded and sick. The author describes how he became practically acquainted with the activities of the Ukrainian Red Cross (UChKh) and acquired medical experience working in insurgent conditions.

In early autumn 1944, when the front was approaching Skolie, the author, with a group of underground members, joined the detachment commanded by «Ren», which was moving eastward. In that detachment he met his colleague from the Lviv Medical Institute, Dr. O. Slipa («Tseka»).

After the crossing of the front, the author found himself near the village of Trukhaniv, where he was made UChKh medical service section head for the Skolie raion, and later, for Stryi. A good structure existed there for organized UChKh work and the mountains were safer than the lowlands. The author's work became much easier when physician Dr. «Yurko» arrived with two experi-

enced assistants. At first, «Yurko» provided treatment and performed operations in village houses, and later, in the forest in an underground bunker.

In December 1944, the author was sent for two month of additional training for medical students, directed by Drs. B. Savka («Sofron») and Ya. Olesnytskyi («Yurko») in the village of Poruchyn near Brody. In February, after completing the courses, the author returned to the Stryi region. Work became difficult, as there were constant raids, skirmishes with the Soviets and problems in caring for the wounded. On March 25, the KGB captured the author while he was sleeping. «Markiyan» began a new stage of life in prisons and camps, which continued until 1956.

**САНІТАРНА СЛУЖБА УПА НА ВОЛИНІ
(спомини)**

СЛІДАМИ МОЛОДІ З-ПІД КРУТ

(Трохи з історії Рівенської школи медсестер)*

Крути залишаються в нас символом молодечого пориву. Вони завжди будуть прикладом того, як патріотична й ідейна молодь рветься до чину, як глибоко й віддано розуміє вона свою службу Батьківщині! На самому порозі життя не вагається принести його в жертву для святої мети.

Тридцять п'ять літ минає від тієї події. Від того часу маємо чимало прикладів молодечої посвяти. Та мало відома загалом історія школи медсестер у Рівному 1941-43-х років. А майже всі вони, зараз таки по скінченні школи (було й багато учениць, що ще не скінчили її), «втікли до лісу», себто вступили в ряди повстанської армії, з якої живими видістались хіба одиниці... Як бачимо, й ці дівчата Волині пішли дорогою студентського куріня з-під Крут. Тому й варто зупинитися над історією цієї школи, що дала нам світлий приклад боротьби нашої молоді за волю, а в цьому разі – приклад нашої, української жінки.

Рівенську школу сестер і акушерок зорганізовано восени 1941 року ще за влади Вермахту, заки ще встиг розвернути тут свою «катівську» діяльність т. зв. «Райхскомісаріят України» Коха, що, як звісно, містився в Рівному, та завданням якого було, між іншим, знищити також усяку освіту в Україні.

Треба згадати, що за більшовицької окупації Волині, 1939-1941-х років, у Рівному зорганізовано «школу фельдшерів», яка проіснувала коло півтора року й була повністю знищена війною 1941 року. Гострий, майже катастрофічний брак тоді на Волині санітарного персоналу (був вивезений більшовиками, частинно знищений німцями) та передбачувана потреба такого для своїх власних військових цілей заставили

* *Передрук: НАШЕ ЖИТТЯ. – 1953 р., лютий, – с. 3-4.*

керівництво служби здоров'я в Рівному взялися негайно до організації такої школи. Пристосовуючись до своєрідних умов та військового часу, було вироблено таку програму навчання й виховання учениць школи, щоби з них вийшла сестра-універсалістка, що вміла б сама собі зарадити та часто заступити й лікаря, й акушерку, й гігієністку, а при нагоді чи потребі піти й до армії чи партизанки... Безумовно, що така сестра мусіла бути одночасно свідомою українкою та суспільницьки наставленою. Через це в цій програмі українознавчі предмети були заступлені дуже сильно, а з медичних дисциплін зверталось особливо увагу на проблему виникнення у нас суспільних недуг, дитячу смертність та подачу першої допомоги, включно з акушерською. По закінченні школи мала вийти кваліфікована «сестра, акушерка й гігієністка». Програма була уложена на 3 роки з тим, щоби практичні вправи відбувалися не лише по шпиталях міста, але і влітку, на вакаціях – також при сільських шпиталях та амбуляторіях. Ценз до вступу в школу – найменше 6 класів гімназії, а для 2-го класу – один рік навчання перед тим у фельдшерській школі. Першого року відкрили лише два класи.

Початки школи були дуже тяжкі, бо бракувало всього – приміщення, викладачів, підручників... Місто Рівне було жакливо зруйноване війною й кращі будинки, що уцілили, були зарекувровані німцями. Через те на початках школа містилася в напівпригожих до вжитку будинках, які часом навіть не опалювалися і, як тільки їх, заходами самих учениць та персоналу, приводилося до ладу, їх зараз рекувували німці. Отак у першу зиму школа змінила 4 рази своє приміщення! Щоби знайти викладачів до школи та лікарів до шпиталів, директор школи їздив кілька разів до Києва та аж до Харкова, а частинно діставав їх на місці в таборах полонених, завдяки старанням бл. п. Хариті Кононенко, яка як діюча керівничка (організаційний референт) Червоного Хреста в Рівному мала доступ до тих таборів та яку, як відомо, за її активність восени 1943 року німці розстріляли. Вона ж при УЧХ зорганізувала їдальню, де харчувалися безкоштовно найбідніші учениці школи сестер, та гуртожиток для них.

Майже всі учениці школи були з Волині, крім двох, що були – одна з-під Вінниці, й друга – аж десь з-під Херсону. Бо треба сказати, що на цілу Україну (Райхскомісаріят) тоді було лише дві школи сестер – оця в Рівному, й інша, в Луцьку. Здається, луцьку школу німці зачинили значно скоріше, як рівенську.

Весною 1942 року німці позакривали всі середні школи, крім фахових. До нашої школи був такий сильний наплив дівчат, що не могли прийняти всіх кандидаток. За пару місяців німці позакривали й усі фахові школи й тоді, мабуть, на самотню ще середню школу в Україні, вдарив цілий навал молоді, бо це рятувало її перед вивозом до Німеччини. Із цих причин треба було відкрити ще два нових класи. Та такий розріст школи дуже дратував німців, бо вони змагали до того, щоб більше цих учениць забрати до Німеччини... І вони вирішили таки зліквідувати й її, хоч і поступово. Спочатку почали робити в якійсь невідомій цілі несподівані ревізії. Але, як тільки підходили до школи, учениці, як мухи – хто задніми дверима, хто вікнами, часом стрибаючи аж з другого поверху, розбігалися хто куди... Боялися, щоб підступом їх не забрали до Німеччини, як це вже робили німці де-інде. Тому німці не могли встановити, як багато учениць є в школі, а адміністрація це число навмисно зменшувала. Але в жовтні 1942 року Медвідділ Райхскомісаріату зажадав спішно програму школи, а в листопаді заявив, що їм школи з такою програмою не потрібно, бо сестер є в Німеччині подостатком. Мовляв, як хочете, щоби школа існувала далі, зробіть її школою для санітарок, – найвища освіта, яку за німцями могли одержати українки!... Очевидно, що на таку пропозицію не пристала ані управа школи, ані учениці. Рішено приспішити якомога науку в школі з тим, щоби перевести іспити до Нового року для 2-го класу, а учениць після цього призначити сестрами до різних шпиталів, переважно на провінції, а іспити для 8-го класу перевести після цього – в січні та лютому 1943 року. Все це вдалося виконати напівлегально, використовуючи всякі хитрощі та наражаючись на великі неприємності, що в тих часах всі зводилися просто до розстрілу.

Успішно скінчило науку – себто 3-ій клас – 25 учениць, з яких було 17 українок. Майже всіх їх призначено на працю до

різних шпиталів та амбуляторій Рівного. Багато учениць із 2-го класу по іспиті призначено також на працю сестер, здебільшого на провінції.

Як відомо, Волинь була тереном найжвавішої діяльності партизанів, особливо від 1943 року. Коли весною 1943 року «втік до лісу», як тоді казали, один із викладачів школи сестер та одночасно директор хірургічної лікарні в Рівному д-р Дмитро Сагайко, він забрав зі собою цілу сестерську хірургічну обслугу з оцих молодих сестер школи. З цього часу «втікання до лісу» молодих сестер стало системою. Вони забирали зі собою ще й інструментарій та аптеку лікарні чи амбулаторії, в якій працювали. Обласний лікар, він же й директор школи, на місце тих, що «втікли до лісу», посилав нових сестер, знов постачав, оскільки міг щось видобути, ці шпиталі чи амбулаторії ліками та інструментами. Але за короткий час цей новопризначений персонал знову зникав...

Отак, ніби нелегально, йшло постачання нашої партизанки окружним шляхом медичним персоналом та ліками!..

Трудно сказати, скільки всього пішло учениць школи «до лісу». Напевно знаємо, що з 17 українок, що скінчили школу, всі пішли, крім трьох дівчат: двоє – зі східних частин України та третя – місцева, що зараз таки по скінченні школи вийшла заміж за урядовця з Рівного. Разом із сестрами-українками пішли «до лісу» й дві місцеві чешки, їх товаришки по школі.

Гадаю, що значна кількість учениць з 2-го класу також пішла «до лісу». Але багато з них, хоч і залишалися вдома, проте були тісно пов'язані «з лісом» і допомагали повстанцям чим могли: вони переховували в себе хворих та поранених, подавали першу поміч на місці, а часом привозили їх до лікарні в Рівному. Можна собі уявити, з яким ризиком були пов'язані всі оці послуги нашим повстанцям, бо ж за найменшу співпрацю з ними німці розстрілювали кожного. Часом вистачало їм найменшого поводу, щоби знищити й спалити ціле село! Така була тоді дійсність на Волині, про яку в Галичині тоді майже не знали...

Що сталося з ученицями школи, що пішли «в партизанку» або так чи інакше з нею співпрацювали, ми не знаємо до-

кладно. Але про перші жертви між ними ми довідалися ще влітку 1943 року. Здається, першою між ними згинула в околиці Крем'янця сестра Федотівна, з одного села з-під Дермані, що першою ученицею закінчила рівненську школу. Перша учениця й перший з-поміж учениць приклад самопожертви для Батьківщини! Говорилося ще тоді, в 1943 році, про кількох учениць школи, що згинули на північ від Рівного, але все це були лише чутки.

Та ми свідомі того, що багато з тих, що пішли «до лісу», наклали голову. Занадто важка й затяжна боротьба розгорілася, щоб їм пощастило врятуватися. Та у вирішальний момент, коли кликала їх повстанська армія, вони не питали про небезпеку, про вигляди на поворот. Їх кликала Батьківщина, яка була в потребі, – й вони пішли слідами молоді з-під Крут.

Mykola Vasyliv:

DR. MYKOLA VASYLIV: IN THE FOOTSTEPS OF THE YOUNG MEN OF KRUTY

(SUMMARY)

The author of this article is Dr. Mykola Vasyliv, who served as chief of the Volyn district Health Directorate during the German occupation. He describes little known events from the history of the Rivne School of Nursing in 1942-43. The nursing school was organized in Rivne in the autumn of 1941, during the period of German occupation of Volyn. At this time, there was a serious shortage of medical personnel in Volyn and the group of Ukrainian doctors who organized the school in Rivne adapted its program to the existing conditions. The school's graduates were intended to be generally qualified as nurses, midwives and hygienists. Where there were no medical professionals, they were to take the place of doctors. And if the need arose, they were to serve as good nurses in the Ukrainian army or insurgent army.

In spring 1942, the Germans closed all high schools except trade schools. A few months later, they also forbade teaching in trade schools. In October 1942, the Reichskommissariat Medical Department ordered that the intensive program at the Rivne nursing school be ceased and authorized future provision of only limited paramedical training.

In spite of the obstacles put in place by the Germans, the directors and teachers of the nursing school continued to teach their intensive program, concealing its nature in various ways from the occupational authorities.

Volyn became the field of intense UPA activity and this was taken into account by the school's directors. The German authorities began to persecute Ukrainian doctors and some of them were joining insurgent detachments.

In spring 1943, surgeon Dr. Dmytro Sahaiko, an instructor at the nursing school and director of the Rivne surgical hospital, entered the UPA, taking with him the entire surgical nursing staff.

From that time, nurses began systematically to «escape into the forest». In their place, new candidates were entering the nursing school. Many of the students ended up in the UPA medical service, and those who remained at home also had links with the underground. The author does not know what happened

to the nurses who joined the insurgent units. There were reports that many of them were killed. The first to be killed in the Kremianets region was nurse Fedotivka, the first student to complete the Rivne School of Nursing.

Dr. Dmytro Sahaiko («Enei») became the chief physician of the «Zahrava» Military Region Medical Service in Volyn.

Тетяна Бак

МЕДИЧНА ОПІКА В УПА НА РІВЕНЩИНІ (1943-1944 рр.)

(Інформація учасниці УЧХ)

Тетяна Бак народилася 29 грудня 1923 року в містечку Дубецько, повіт Перемишль. Батьки переселилися в село Сливницю, де Тетяна закінчила народну школу. Середню освіту здобувала в приватній українській гімназії в Перемишлі. У 1940 році більшовики виселили мешканців Сливниці в Рівенську область, – і тому Тетяні довелося закінчувати гімназію матурою в Рівному, в 1942 році.

Тетяна Бак з 1941 року була в рядах Юнацтва ОУН. Влітку 1943 року вступила до фармацевтичної школи в селі

Гутвин (Костопільщина). Після закінчення школи працювала у фармацевтичному відділі УЧХ (псевдо «Ярина»). У 1944 році вона перейшла з Юнацтва на пост районової, а відтак надрайонової керівниці УЧХ в Костопільщині.

Сьомого листопада 1945 року Тетяна Бак була заарештована Костопільським НКВД, а після слідства перевезена до тюрми у Дубні. Її було засуджено на 15 років каторги і на 5 років позбавлення громадянських прав. Після винесення вироку її перевезли до Харкова, а відтак на Воркуту.

Покарання відбувала в лагерах Воркути з січня 1946 року до листопада 1955 року. Після того, як перебула дві третіх терміну, її звільнили. З того часу працювала на шахті №1 («Капітальна») як вільнонаймана. В 1967 році повернулася на

Україну і до сьогоднішнього дня проживає у місті Самборі (Львівської області).

Крайовою керівницею мережі УЧХ на Волині була Олена Мостович («Верба»), яка загинула на Рівенщині. У Військовій окрузі УПА (ВО «Заграва»), де командиром був «Дубовий», мережу УЧХ очолювала Поліна Стельмашук («Мотря»). Восени 1944 року «Мотря» була арештована і засуджена на 15 років каторги. Кару вона відбула на Воркуті. Зараз проживає в місті Калинівка Вінницької області.

Головним лікарем у ВО «Заграва» був д-р Дмитро Сагайко («Бравий», «Еней»), хірург Рівненської лікарні в Тютюковичах, лікар, що творив неймовірні чудеса у важких умовах підпілля. Коло нього працювали дві хірургічні медсестри, ще з Рівного: Надя Паладійчук («Доля») з Волині і Валя Завада («Лялька») зі східних областей України.

У селі Малий Стидинь, на Костопільщині, був розташований шпиталь. При шпиталі працювали такі лікарі: «Завіруха», родом із східних областей України, і чотири євреї – «Льодовий», «Боско», «Попер» та «Гіль». Всі вони були віддані своїй справі. Шпиталем завідувала Юстина Робітницька («Мавра»), в минулому секретар «Жіночої Служби України» в Рівному.

Аптечну базу очолював Ярема Зарицький («Прометей»). Він був інструктором фармацевтичної школи. Освіту фармацевта Ярема Зарицький здобув у Познані. За німецької окупації він був інспектором аптекоуправління в Райхскомісаріаті України (Рівне – Київ).

Надрайоною Костопільщини в 1943 році була Ярослава Скаб («Івга»), родом з Любачівщини, дуже енергійна і понад все віддана справі; районою Костополя в 1943 році була Федора Янковська («Калина»); районою Великих Стидинь була Люба Веселик («Сумна»); районою Березного була «Домка».

Надрайоною Костопільщини в 1944 році була Марія Матвійчук («Маруся»), родом з Городниці Житомирської області.

Tetiana Bak:

MEDICAL CARE IN THE UPA IN THE RIVNE REGION, 1943-45

(SUMMARY)

Tetiana Bak was born in 1923, in Dubetsk, Peremyshl county. She began high school in Peremyshl, completing it in Rivne, Volyn, in 1942. She was in the underground from summer 1943 until November 1945, when she was arrested by the NKVD. She was sentenced to 25 years of hard labour and five years of deprivation of rights. She served in prison camps in Vorkuta until 1955. She returned to Ukraine in 1967.

In her sketch, Tetiana Bak gives information about the medical care provided on the territory of the UPA «Zahrava» Military Region, where the chief physician was Dr. Dmytro Sahaiko («Bravyi», «Enei»). She cites the names, pseudonyms and positions of the persons who worked in UPA medical units of the UPA and in the underground Ukrainian Red Cross on this territory.

Лариса Томчук, Медведчук, Ступницька («Тополя»)

СПОГАДИ МОГО ПЕРЕБУВАННЯ В УПА

Волинь, 1943 рік

Я, Лариса Медведчук (Томчук) – колишня медсестра УПА (псевдо «Тополя») – народилася 20 грудня 1926 року в селі Підлісці Крем'янецького району в сім'ї селянина, свідомого українця. З малих літ тато виховував нас з сестрою в національному дусі (моя старша сестра Галина в майбутньому також стала на захист рідної землі і була провідником підрайону жіноцтва ОУН). Тато мій, Томчук Сергій, був в армії УНР. Вдома у нас була «Велика історія України», яку ми з сестрою вивчали

під наглядом батька в позашкільний час (вчилися ми в польській школі у м. Крем'янці). А довгими зимовими вечорами мама читала нам Кобзаря і ми проливали сльози над «Наймичкою», «Катериною», «Гайдамаками».

Родину нашу, відколи пам'ятаю себе, переслідувала польська поліція. Часто поляки робили у нас обшуки, шукали заборонену літературу. В одну з річниць проголошення Української Народної Республіки в м. Крем'янці, на замковій горі хтось вивісив синьо-жовтий прапор. І тут же у нас зробили обшук. Коли польська поліція бувала в селі, то нашу оселю не обминала, чіпляючись до найменших дрібниць і накладаючи штрафи. Пам'ятаю, одного разу взимку, як уже смеркало, зайшли до нас польські поліцаї. В хаті були сутінки і ще й до того зимно. Ми мали певну ділянку землі, на якій копали торф для опалення, але його не було достатньо багато, тож доводилося заощаджува-

ти. Цього разу поліції привиділося, що на шибках наших вікон щось понаклеювано. Один із поліцаїв підійшов до вікна з таким задоволеним виглядом, що, мовляв, нарешті то вони нас впіймали «на гарячому», і – раз по шибці рукою: а на шибці – сніг. То-то вже було сміху, як вони пішли з хати! Або ще такий був випадок. В кімнаті у нас висіли портрети Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки і одна ікона – Божа Мати з Ісусом на руках, внизу під якою виднівся напис: «Владичице України, молись за нас». Так от, під час одного з таких чергових візитів до нас польський поліцей довго ходив, оглядаючи кімнату, і нарешті сказав: «Пане Томчук, до чого пан Томчук молілись? До тих портретув?»

Нас, малих, коли надто вже пустували, часто лякали, кажучи: «Ша, діти! А то зараз прийде поліція!»

У 1939 році, коли прийшли «визволителі зі сходу», то все приходили і агітували тата стати головою колгоспу. Тато відмовлявся, а нам говорив: «Ну що ж, діти, не мине нас Сибір». Але тоді не встигли нас вивезти.

Коли 1941 року прийшли німці, то відразу ж відкрили в м. Крем'янці в'язницю. Яюсь пригнали до в'язниці євреїв і заставили їх викопувати свіжі ями на в'язничному подвір'ї, куди енкаведисти потім покидали замордованих людей.

Ми з сестрою, як і багато інших людей, ходили до в'язничних мурів і бачили там змасакровані трупи. Один такий труп лежав обличчям донизу і, починаючи від шиї, в нього було вирізано пас шкіри (шириною 12 см) аж до самої поясниці. У другого був протягнутий дріт з одного вуха в друге. Кинувши погляд вниз, я раптом побачила, як молода єврейка, моя однокласниця Есторка, відкопувала трупи. Мене огорнув жах (я знала, що їй вже не вийти звідти живою), і я вже не могла більше дивитися на тих нещасних замордованих наших людей. Сестра моя Галина розповідала потім, що бачила там жінку з відрізнаними грудьми. На в'язничному подвір'ї стояв крик і стогін, бо багато людей впізнавали серед замордованих своїх дітей, братів та сестер.

Звідти всі люди пішли в приміщення в'язниці. І ми зі сестрою також поспішили за ними. Зайшли у першу камеру

справа. Очевидно, це була катівня, бо всі стіни були залиті кров'ю, а на землі лежала величезна закривавлена довбня.

Скоро німці почали закривати школи, відправляти молодь на каторжні роботи в Німеччину, розстрілювати нашу інтелігенцію. Розстріляли подружжя лікарів Рошинських. Так осінню 1942 року гестапо заарештувало мого тата. В один день було заарештовано 180 чоловік з нашого району. Щоб німці тих людей не розстріляли, треба було негайно їх визволяти. Звичайно, визволити в цю ж ніч в'язнів не вдалося. Наступного дня німці стали укріплятися довкола в'язниці. В середині в'язничого двору викопали ями і навезли хлорки. Готувалися до розправи з в'язнями. Треба було поспішати.

Вдень до нас у stodолу повстанці завезли зброю, а вночі розібрали її і через поле вийшли на шлях, який вів у Крем'янець. В той день випав невеличкий сніг. На тому снігу відбилися сліди повстанців, коли вони виходили від нас, і я дуже переживала, що німці вранці можуть прийти по цих слідах. Але Бог милостивий. Він надранок знову послав сніжок, який покрити геть усе довкола. В той час у хаті «Крук» і «Міщена» давали розпорядження, що кому робити. На дорогах були поставлені сильні застави, перерізані телефонні сполучення.

Коли командир «Крук» виходив з хати, то підійшов до мене і сказав: «Та не переживайте так, зараз ваш тато буде вдома». Видно, на моєму обличчі відбилася тривога, але я в цей момент переживала не тільки за свого батька, але й за всіх тих, хто йшов разом з ним на це нелегке завдання. Та Бог допоміг звільнити усіх в'язнів навіть без жертв. Це було в лютому 1943 року. Тоді багато в'язнів і основна частина української поліції зі своєю зброєю пішли разом з повстанцями в антонівецький ліс, де на Залужжі був зложений табір загону командира «Крука».

Ще вдосвіта тато забіг додому і сказав, щоб ми покинули наш дім, бо може приїхати за ним гестапо, і тоді вже нікого не пощадають. Так воно і сталося. Три тижні я ходила до школи, а сестра на роботу. Вона по завданню організації влаштувалася секретар-машиністкою на тютюнову фабрику в м. Крем'янці. Мама залишилася вдома. Попорає худобу і йде на сусіди, а ночувала вдома. Якось після трьох тижнів по тих подіях я

прийшла по обіді додому. Переночувала. На другий день вранці чую – машина гуде. Я кинулася до вікна і побачила, що гестапо відкриває ворота. Блискавично проймануло в голову: втікати! Нехай стріляють на ходу! Бо знала, що все одно не втечу: довкола було чисте, рівне поле, а садок ще зовсім молодий. Я вискочила на стіл і відкрила вікно. В той час вбігла до хати мама, схопила мене за руку, стягуючи зі стола, і тільки встигла прикрити вікно, як гестапо вже відчиняло двері. Відразу кинулися до мами, а, побачивши, що я стою біля дверей, котрі вели в іншу кімнату, гестапівці метнулися до мене. Один з них приложив дуло автомата мені до грудей і почав клацати замком. Спочатку стало страшно, але через короткий час мене огорнула якась байдужість до всього. Накричавшись, вони стали прикладами виштовхувати мене і маму з хати на подвір'я, де чекала машина. Але тут вийшов зі стодоли ще один гестапівець, котрий арештовував тата. Він був старший серед них і говорив трохи по польськи. Зупинивши гестапівців, він поставив нас біля плоту і сказав, що, якщо тато через два дні сам не зголоситься до в'язниці, то вони приїдуть знову і нас з мамою заберуть, а господарку нашу спалять. А потім пішов у хлів, сподіваючись знайти там тата. Тим часом гестапівці почали гнати нас до машини. І знову той старший, вийшовши із хліва, відвів нас до плоту. Так продовжувалося чотири рази. Нарешті він наказав їм сісти в машину і вони поїхали, залишивши нас в спокої. А ми стояли з мамою біля плоту, плакали і дякували Господові, що нас врятував.

Як я вже згадувала вище, сестра моя працювала підрайоною в УПА. Одного дня вона прийшла додому, а це вже був квітень 1943 року, і сказала, що треба набрати дівчат на вишкіл медсестер. На сімейній нараді було вирішено, що мені треба йти на цей вишкіл. Тато підійшов до мене, обійняв і мовив: «Іди дитино, а закінчиться, Бог дасть, війна, то підеш на лікаря вчитися».

Так на початку квітня 1943 року я переїхала в штаб на вишкіл. Слухачами вишколу були дівчата і хлопці (приблизно 40 чоловік). Тут кожний з нас обрав собі псевдо. Так як я була закохана в Шевченкового «Кобзаря» і знала мало що не

половину його напам'ять, то і взяла собі псевдо «Тополя» (а до того ще й сама була тоненькою та високою). Медицину нам викладали: лікар Борщ з м. Крем'янця («Кучерявий») та лікар-єврей з дружиною (їх викрали з гето чи то в Тернополі, чи то у Львові). Історію України та ідеологію викладав Загоруйко Гордій («Гармаш») зі села Куликів на Кременеччині – освічений і дуже відважний командир (батьків його розстріляли німці). Сам один він став у двобій з ляддвіртом, що їхав зі села Великі Бережці (7 км від Крем'янця). Ляддвірт був на машині, а «Гармаш» на коні. Вбити тоді ляддвірта «Гармашеві» не вдалося, він лише поранив його.

В УПА була строга конспірація і сувора дисципліна. Нам було наказано нічим і ніким не цікавитися, а лише засвоювати той матеріал, який нам читають. Спочатку нам читали Історію України, ідеологію, фармакологію, латину і т. д. Але час підганяв і багато предметів скоротили, залишивши анатомію і викладання таких тем, як: перев'язки, накладання шин, уколи та інфекційні хвороби.

Ми вчилися, а сотні ходили в рейди на схід, нищили чисельні німецькі залоги на Кременеччині, Сумщині, Дубенщині, добуваючи зброю, обмундирування, провіант. Робили засідки на дорогах, зупиняли поїзди, котрі везли на роботу в Німеччину молодь зі східної України. Якщо хтось зі звільненої молоді мав бажання, він вступав до лав УПА, а інші поверталися додому. Вони захищали мирне населення від німців і червоних партизанів.

Хочу розповісти про село Великі Бережці. Три рази повстанці командира «Крука» та місцева боївка нищили ляддвіртів і німецьку жандармерію цього села. Одного разу тутешній ляддвірт задумав відсвяткувати свій день народження. Запросив на це торжество ще сім ляддвіртів. Повстанців проінформували про це, і коли гулянка була в розгарі, оточили приміщення та почали стріляти. Німці намагалися чинити опір.

Другий випадок стався, коли німці купалися в ставу: з трьох боків до них несподівано підступили повстанці, забрали зброю, вернулися на постерунок та розгромили жандармерію. Тоді з повстанцями в штаб прийшло багато галичан з дивізії

СС «Галичина». Всі дуже гарні, молоді, високі хлопці в німецьких одностроях. З ними прийшов один німець, добровільно. Після цього німці набрали в поліцію поляків, які разом з німцями грабували довколишні села.

Якось поляки з німцями на семи фірманках вибралися на черговий грабунок і направилися з Великих Бережиць на села Гаї. Повстанці були заздалегідь проінформовані місцевою боївкою і влаштували засідку в невеликому ліску біля польової дороги. Повстанці були у вигідному положенні, бо перед тим ліском, де вони залягли, був піщаний видолинок. Коли німці з поляками викарабкалися з того піску і стали підніматися на пагорбок, повстанці відкрили по них вогонь. Змусили їх відступити назад в пісок. Поки приїхала підмога, то по повстанцях і слід простиг. Вони підібрали всю зброю і зникли в лісі. В цих акціях брав участь відділ «Крука» з такими відважними командирами, як «Кропива», «Гармаш», а також місцева боївка під команду Михайла Ткачука зі села Підліски та Сергія Туницького зі села В. Млинівці, що біля Крем'янця.

Дев'ятого травня 1943 року німці звечора оточили село Стіжок. Щойно над ранок, викривши присутність німців, цивільна варта сповістила населення. Люди кинулися втікати в ліс. Німці почали стріляти по втікаючих. Тих, кого упіймали – чоловіків, жінок, дітей, старців – закривали в клунях, підпалювали, і люди згоряли живими.

В лісі за селом стояв штаб командира «Хріна». «Хрін» відразу ж повідомив про ці події командира «Крука». Повстанці з обох таборів зробили засідку в селі Лішня. Коли німці поверталися з догоряючого села, на них наскочили повстанці, – 90 німців загинуло, а награбоване майно повернули селянам.

Ковпак, коли йшов у Карпати, лишив свою залогоу в Суражському лісі. З ними були і місцеві поляки. Вони грабували і тероризували населення навколишніх сіл. Наше командування вирішило більше не допустити до грабунків. На оборону вирушило два курені: командира «Кропиви» та командира «Осипа». Головним командуючим акції був командир «Крук». Бій тривав дві доби. Обложений табір був відрізаний від води. Міномет курінного командира «Кропиви» стріляв по воро-

жих становищах. На ранок третьої доби облоги вони почали втікати через необсаджений відтинок. Коли повстанці здобули табір, там було 54 вбитих, 20 чоловік взяли в полон. Решта втікла. В цьому бою підірвалися на міні і загинули командир «Осип» і дев'ять повстанців. 26 липня 1943 року курінного командира «Осипа» поховали в селі Антонівці біля церкви. На похороні був присутній «Максим Рубан» (Лебідь М.) і командир групи «Південь» – «Еней». Командиром похоронної церемонії був курінний «Кропива». На цвинтарі в селі Теремно було поховано 9 стрільців. На похороні були присутні багато селян, які оплакували смерть «своїх охоронців».

По закінченні вишколу кожний з нас пішов за призначенням. Хто на Полісся, хто в сотню, а хто по сільських шпиталях. Мене залишили в штабному шпиталі. Майже всі, що тут лежали, були важко поранені. Лікарем був єврей, медсестрами – «Синичка» і Ніна з Крем'янця, яка була раніше медсестрою в крем'янецькій в'язниці; через неї ми мали зв'язки з ув'язненими, котрих потім звільнив командир «Крук». Через деякий час шпиталь із штабу перевели в село Ілавиця. Це село розташоване біля самого лісу, де раніше був штаб.

Вранці 20 серпня 1943 року нам було наказано терміново вантажити ранених на фірманки і їхати до штабу. Ми швиденько завантажилися. І тільки лиш виїхали на гору, ще не встигнувши заїхати поміж дерева, як над нами появився німецький літак. Це був розвідник, але нас він не обстріляв, хоча ми були перед ним, як на долоні. В той час я озирнулася і побачила, що село і поле, скільки сягав мій зір, було синє від німецьких солдатів. Виявилося, що німці зняли з фронту певну частину війська, щоб поквитатися з українськими партизанами.

Ми з пораненими спустилися в штаб. В штабі йшло приготування до оборони. Частина повстанців на чолі з командирами «Енеєм», «Круком», «Кропивою» та іншими зайняли оборону, а ми з пораненими і рештою повстанців пішли вглиб лісу. В той час у лісі було біля двох тисяч стрілецьтва. Німці в той день не пішли в наступ, але командир «Крук», вибравши момент, коли багато німців скупчилося біля ставу в Антонівцях, сам з кулемета поклав 40 німців. Тут треба сказати, що коман-

дир «Крук» (Климишин Іван) був дуже популярний серед стрілецьтва і мирного населення. Це був відважний, мудрий командир і дуже чуйна людина. Його псевдо знали не тільки дорослі, але й кожна дитина в селі. Відділи його були добре озброєні і обмундировані завдяки тому, що він провів багато вдалих боїв з німцями.

Через деякий час над лісом появилися німецькі літаки і почали нас бомбити. Вони скидали в'язки мін. «Розвантажившись», літаки поверталися на летовище, завантажувалися знову і повторно атакували нас. Бомбардування продовжувалося аж до заходу сонця. Літаки скидали і запальні бомби. В перерві між бомбардуванням наші вояки гасили пожежу у лісі. Але всіх тих вогнищ погасити не вдалося, ліс горів позаду нас, а ми поступово просувалися вперед. Не дивлячись на цілоденне бомбардування, жертв ми не мали, бо не було жодного прямого попадання. Був поранений лише один кінь, і його дострілили. Коли налітали літаки, кожний із нас вибирав собі грубу сосну і, ховаючись за її стовбуром, спостерігав, в який бік летять бомби. Поранених, котрі не могли встати з фірманок, ми маскували зеленим віттям і, Бог милував, ніхто не був убитий. Весь той день ми йшли біля самої лісової дороги. По обидва боки дороги стояв старий могутній ліс.

Вночі наші командири «Крук», «Еней» і «Кропива» вивели всі відділи з оточення без жодного пострілу і перевели в інший ліс. На деякій відстані, під охороною, переїхали і ми з пораненими. Після кількаденного перебування в цьому лісі нас з пораненими стали розподіляти по селах. До мене підійшов командир «Крук» і сказав: «Беріть, «Тополе», дві фірманки з легкопораненими і двох стрільців та пробирайтеся в села під опіку місцевих боївків». Мені стало трохи страшно, бо майже всюди по селах ще стояли німці. Командир «Крук» з куренем відійшов на Полісся, сотенний «Макс» мав призначення до командира групи «Схід» і відправився з сотнею на східні області України. А ми поїхали на Сумщину. Коли ми під'їжджали до села Зелений Дуб, німці обстріляли нас з мінометів. Ми звернули в ліс і пробули там до вечора, а вночі вийшли на якийсь хутір. Після цього поїхали в напрямку села

Угорського, в якому був наш шпиталь. Медсестрою тут була п. Тося – дружина коменданта польової жандармерії (псевдо її забула). Через місяць часу, а може і більше, ми знову переїхали зі шпиталем в село Ілавицю на місце нашого старого постю. Тут з пораненими був лікар (той самий єврей) і медсестра «Синичка».

На початку грудня 1943 року до нас в шпиталь прийшов надрайоновий провідник ОУН Андрій Лобар («Марко»), родом зі села Великі Бережці, і сказав, що я маю їхати до пораненого командира «Кропиви». Тут треба сказати, що «Кропива» був дуже строгий і вимогливий командир. Він сам був взірцем дисципліни і вимагав цього від усіх нас.

У командира «Кропиви» я застала медсестру з нашого вишколу «Будячка», яка йому вже зробила перев'язку. До свого обов'язку я приступила наступного дня. Командир «Кропива» був поранений у праве стегно. Куля не вийшла, а залишилася у м'язах. Рана почала вже заживати і він потроху ходив. Часто до нього приходили зв'язкові і приносили ґрипси.

У вільний час, а його було достатньо, командир «Кропива» розказував про Україну, про її історію, про бідний поневолений віками наш народ і про нашу визвольну боротьбу.

Так пройшло два тижні. На початку третього тижня командирів «Кропиві» принесли ґрипс. Прочитавши його, він звернувся до мене: «Прошу тебе, «Тополе», замов на завтра на ранок дві фірманки. Мене викликають на нараду в Бережани (він був членом крайового проводу ОУН), а ти поїдеш в Ілавицю до шпиталю. Після наради я покажуся лікареві. Якщо мені обов'язково треба буде робити операцію і виймати кулю, то будеш і надалі біля мене».

На другий день командир «Кропива» поїхав в Бережани, а я до шпиталю в Ілавицю. Але їхала я вже хвора. Ще два дні перед від'їздом я відчула, що в мене є температура і болить ліве вухо. Я думала, що простудилася і сподівалася, що все швидко минеться. Коли я приїхала в Ілавицю, станична нагодувала мене гречаними галушками з соленим сиром, що мені дуже пошкодило, бо в мене, як згодом виявилось, був черевний тиф. Від неї я довідалася, що шпиталь переїхав на ху-

тір Лішники. Лікарем в той час був той самий єврей. Він подивився на мене і запитав: «Що з тобою, «Тополе»? Ти вся го-риш». «Та продуло мене, мабуть, бо болить ліве вухо,» – відповіла я. Він зміряв температуру і вранці відправив мене в село В. Ілавицю. Відправив, та й забув. Сам не приїздив і нікого не прислав до мене. А мені ставало щораз гірше. Я часто втрачала свідомість і марила. Не знаю, скільки часу пройшло відтоді, як я захворіла. Одного дня вранці до мене зайшов командир «Кропива» і, нахилившись наді мною, запитав: «Що з тобою?» Я тільки пам'ятаю, що відповіла йому: «Друже «Кропиво», не підходьте до мене, бо в мене тиф». Очевидно господарі йому розказали, що лікар до мене не приходить. З того часу цей лікар почав боротися за моє життя. Хвороба була серйозною і ніхто не мав надії, що її я перенесу. Мої батьки діставали у німців в Крем'янці через наших людей ліки і уколи, які замовляв лікар.

Десь в кінці лютого 1944 року в цьому терені появились більшовицькі партизани. Наближався фронт, і всіх поранених вивезли. До мене прийшла надрайонова УЧХ (це була вже старша дівчина, дуже енергійна, ходила озброєна), впала до мене на ліжку і сказала: «Топольцю», вже всіх поранених вивезли, залишилася ти одна». Під'їхали сани. Мене закутали в перину і повезли в Кам'янецький район, в село Кокурів. Криза в мене минула, але я була дуже виснажена і безсила. В квітні місяці мене перевезли додому. Тут я стала потрохи ходити. Другого травня 1944 року зрадник (хлопець з нашого села) привів до моєї хати енкаведистів і мене арештували. 12 липня 1944 року мене засудили (згідно ст. 54, п.п. 1а, 1в) як неповнолітню до семи років позбавлення волі і до трьох років позбавлення громадянських прав. У в'язниці я захворіла ще й на висипний тиф. Восени нас відправили з Крем'янця у в'язницю в м. Дубно. Через пару тижнів завантажили в товарні вагони і завезли в Харків на пересильний пункт. З Харкова – в бухту Находку. Звідти пароплавом в Магадан. Звідси мене відправили в тайгу (за 700 км від Магадана), в селище Ніксікан. Це поруч з Чайур'їнською долиною («долиною смерті» називали це місце). Тут я працювала на будів-

ництві. Копала ями і траншеї у вічній мерзлоті при 55-60 градусах морозу. Весною мене перевели на агробазу, де засуджені працювали в теплицях та парниках. По закінченні війни в 1945 році нас перевезли в селище Сусуман. Взимку я працювала на вугільному складі, а весною знову перевели на агробазу, де виконувала роботу у парниках. В кінці 1946 року мене призначили бригадиром парниководів і тепличниць.

Звільнили мене в серпні 1950 року. Заставили підписатися на довічну висилку без права виїзду. Аж до 1956 року щомісяця ходила відмічатися в комендатуру. Тут я й вийшла заміж. А в 1962 році ми з чоловіком повернулися на Україну. В Західній Україні мене нігде не прописували і ми поїхали в Житомирську область, в м. Коростень. Тут в січні 1975 року помер мій чоловік. А через чотири роки після аварії на ЧАЕС, в 1990 році переїхала в м. Крем'янець, де живу і тепер по вул. Льотчиків-визволителів, 39, кв. 5.

* * *

Через два роки після мого арешту, в 1946 році енкаведисти схопили на Сумщині мою сестру Галину. Засудили її на 10 років таборів (покарання відбувала у Воркуті). Разом із сестрою арештували тата – Томчука Сергія Яковича, і засудили його на 10 років (Інгулець Дніпропетровської області. Рудники.). В 1947 році маму нашу – Томчук Лїду Євменівну – вивезли в Сибір (Молотовська область, Чердинський район, селище Лобур). Тато помер у 1957 році, мама – в 1983 році. Сестра Галина живе у м. Івано-Франківську.

У тій Святій боротьбі загинули кращі сини і дочки України. Командир «Крук» – Іван Климишин, член ОУН, нежонатий, незмінний командир спочатку сотні, потім куреня, загону; загинув у бою з відділами «Червоної Мітли» біля села Сосулівка на Чортківщині 7 травня 1945 року. Останній бій його куреня відбувся 13 травня 1945 поблизу села Стінка. В тому бою загинули всі до одного 140 вояків його куреня. 20 повстанців застрелилися самі, щоб не потрапити живими в руки НКВД.

Командир «Кропива» – Василь Процюк із Сокальщини, член ОУН, жонатий. Яку то любов треба було мати до України

і її народу, щоби лишити двоє дітей і молоду дружину (сину Миколці було 4 роки, а доньці Галинці – 2 рочки). Він знав, що дружина його мужня жінка і виховає дітей сама. І виховала, і здобули обоє вищу освіту. Командир «Кропива» загинув у селі Кордишів на Сумщині 13 червня 1944 року. В той час він обіймав пост шефа штабу групи «Південь» в командира «Батька» – Омеляна Грабця.

Восени 1994 року командира «Кропиву» перезахоронили в м. Шумську на міському цвинтарі. На перезахороненні були присутні: п. Параскева – його дружина, п. Микола і п. Галина – його діти. До речі, командир «Кропива» в останній час взяв собі нове псевдо «Микола» – ім'я свого сина.

«Гармаш» – Гордій Загоруйко, член ОУН, нежонатий, з села Кокурів Крем'янецького району, закінчив гімназію. Загинув у рідному селі під час облави. Він був поранений і прийшов до сестри, щоб переодягнутися; коли втікав з оточення, його вбили. З мертвого стягнули чоботи, бо були добротні. Люди його поховали. А кагебісти, вирішивши, що то був не простий повстанець, повернулися, відкопали і допитувалися у людей, чи то не «Гармаш». Тіло забрали зі собою.

Надрайоновий Андрій Лобар («Марко»), член ОУН, з села Великі Бережці, нежонатий. Дуже талановита і розумна людина. Закінчив гімназію. В'язень Берези Картузької. Загинув під час облави в селі Антонівці в 1946 році. Був поранений і захворів на тиф. Під час облави його винесли з хати в жито. Але облава не минула його і він в останню хвилину застрілювався.

Районова ОУН Оля («Наталка») з села Шпиколоси. Загинула в селі Крутнів за Почаєвом. Похована в тому ж селі біля церкви.

Данилюк Антон – член ОУН, надрайоновий пропагандист з села Підлісці Крем'янецького р-ну. Засуджений до кари смерті і розстріляний у Дубенський в'язниці в 1944 р.

Коли я проїжджаю біля тих високих могил, що стоять по селах і полях, мені часами здається, що я маю якусь вину перед вами, мої дорогі друзі. Простіть мені, що не загинула разом з вами, а залишилася живою. Ви всі живете у моєму серці, і я часто розмовляю з вами про те, що наша Україна вже

вільна, але після 6-ти років незалежності ніяк не може міцно стати на ноги. Немає Вас...

Слава Вам, Герої!!!

А тепер хочу написати вірша українського поета Івана Гнатюка, який зазнав переслідувань і гонінь у вже сталінсько-брежнєвські часи.

КРЕМ'ЯНЕЦЬКИЙ КУРІНЬ

*Чорний вир безвиході. Лобасті
Танки пруть – ні урвищ, ні яруг.
Курінь Крука в битві, як у пастці,
Мечеться, затиснутий навкруг.
Майже тиждень мечеться, розбитий,
Наступає й плутає сліди:
Як йому з безвиході пробитись
Крізь вали ворожої орди?
В чорнім крепі – ціле Придністров'я,
Туга квилить чайкою: киги!
Шостий день, як Круковою кров'ю
Упилися клятї вороги.
Сосулівка тужить, як зигзиця,
Може, ще й не відає того,
Що тією кров'ю освятиться
Рідна Крем'янеччина його.
Але бій не тихне, і в зажурі
Балансує – смертю і життям –
Всупереч приреченості, курінь,
Не здається лютим ворогам.
Пробував пробитися на Бучач –
Не вдалося, й зібрано застиг:
Що йому нападники, що мучать
Навіть мертвих! Мучать, як живих.
І останній бій – стовпотворіння.
Мертві болю й сорому не ймуть.
Вивернуті душі, мов коріння,
Здибились, захрещуючи путь.*

*Вже у танків, наче сухожилля,
Гусениці рвуться і горять,
Смерть – і та стомилася, як хвиля,
Гнівно розбиваючись об гать.
Тяжко хрипне клекіт скорострілів.
Пекло. Самоспалення. Різня.
Хтось у сонце з опалу поцілив,
І воно померкло серед дня.
Ген – за кругом відгомину – в горах
Мовкне чорне каркання ворон:
Впали всі до одного – сто сорок, –
Краще смерть, ніж зрада, чи полон.*

Larysa Tomchuk-Medvedchuk:

MY AUTOBIOGRAPHY AND MEMOIRS OF MY TIME IN THE UPA

(SUMMARY)

Larysa Tomchuk-Medvedchuk was born into a peasant family in 1926, in the Kremianets region. During the First World War, her father had served in the UNR army and he brought up his children in a patriotic spirit.

Larysa and her older sister, Halyna, attended school in Kremianets, where they studied in Polish, while learning Ukrainian from their parents at home.

In 1939, Volyn fell under the Soviets and only with difficulty did the Tomchuk family avoid being sent to Siberia. When German troops entered Kremianets in 1941, the local prison was opened. Larysa and Halyna visited the prison and were faced with shocking sight. Corpses of murdered prisoners lay in pools of blood, with skin stripped off and wires sticking out of their ears; women had their breasts cut off. The author could not look at these dreadful scenes and fled the prison.

Soon the Germans began to show their true face, closing schools, sending young people to work in Germany and executing members of the Ukrainian intelligentsia. In autumn 1942, the Gestapo arrested the author's father. Newly organized UPA units began to attack German bases and prisons. During an attack on the Kremianets prison by UPA Commander «Kruk», in February 1943, Larysa's father was freed along with other prisoners.

Larysa and her sister, Halyna, were recruited for nurses' training, which was being given at the headquarters of UPA Commander «Kruk». Larysa began her training in April, 1943.

There were forty students, both men and women. The medical courses were being given by Dr. Borshch from Kremianets, who used the pseudonym «Kycheriavyi.» He was a Jew who had been rescued from the ghetto along with his wife. Ukrainian history and ideological and political subjects were taught by Hordiy Zahoruiko («Harmash»), from the village of Kulykiv near Kremianets, whose father had been executed by the Germans.

After completing training, the graduate nurses were given different assignments. Some were sent to Polissia, others to work with UPA companies or village insurgent hospitals. Larysa Tomchuk («Topolia») remained at the head-

quarters hospital. The physician there was Borshch («Kucheriavyi») and the nurses were «Synychka» and «Nina», who had previously been a nurse at the Kremianets prison.

After a time, the hospital was moved to the village of Ilavytsia, which was located near a forest. On August 20, 1943, an order arrived to immediately load the wounded onto wagons and return to headquarters. The wagons had barely left the village and entered the forest when German units, which had been taken from the front to deal with Ukrainian insurgents, came into the village. In the forest, UPA units, headed by commanders «Enei», «Kruk» and «Kropyva» took defensive positions. The wounded and medical personnel were sent with a guard deep into the forest.

Battles began between UPA units and the advancing Germans. Airplanes dropped bombs on the forest, setting it on fire. At night, the UPA commanders brought their units out of the encirclement and moved them to a neighbouring forest. The wagon carrying the wounded also arrived safely under guard.

After several days in the forest, the wounded were dispatched to neighbouring villages. Commander «Kruk» assigned nurse «Topolia» to go with two wagons of lightly wounded soldiers and a two-man guard to the village of Uhorske, where there was an insurgent hospital supervised by nurse «Tosia.» A month later, the hospital was moved to Ilavytsia. There, Dr. «Kucheriavyi» and nurse «Synychka» cared for the wounded.

In early December 1943, «Topolia» was assigned by the super-raion chief Andriy Lobar («Marko») to care for the wounded commander «Kropyva», who was near Dubno. He had been wounded in the right thigh; the bullet was still in the muscle and the wound was healing slowly. «Topolia» cared for the wounded commander for two weeks, until he left for a meeting of the krai leadership. «Topolia» returned to the village of Ilavytsia, where she became very ill with abdominal typhus. In late February 1944, she was moved to the village of Kokuriv, Kremianets raion, from where, in April, debilitated by her illness, she returned home.

On May 2, 1944, under Soviet occupation, the author was arrested by the NKVD and on July 12, 1944, she was sentenced to seven years of imprisonment and three years of deprivation of rights. Within two years after Larysa's arrest, her sister, Halyna, was arrested and sentenced to 10 years in the Vorkuta camps. At the same time, her father was arrested and sentenced to 10 years. In 1947, her mother was sent to Siberia.

Larysa Tomchuk was released in August 1950 without the right to change her place of residence. She married and in 1962 moved with her husband to the town of Korosten, Zhytomyr oblast. Her husband died in 1975. Only in 1990 did she return to Kremianets.

*Томчук Сергій Якович
(1897–1957 рр.),*

батько Лариси Томчук.

*Воїн армії УНР, симпатик ОУН.
Арештований німцями у листопаді
1942 р. Звільнений відділом «Крука»
4 листопада 1943 р. Згодом ареш-
тований більшовиками у 1946 році і
засуджений на 10 років. Звільнений
1953 р. за станом здоров'я.*

*Лариса Медведчук (Томчук), 1953(2) р. –
після звільнення з концтабору.*

*Працювала медсестрою в профілакторії у
селищі Прийськ-Фрунзе, Сусуманського р-ну
Магаданської обл. (Коліма).*

Глинська (Томчук) Галина, псевдо «Христя» (справа). Підрайонна орг. сітки ОУН жіноцтва на Кременеччині. Засуджена в 1946 році на 10 років. Відбувала покарання на Воркуті. Звільнилася в 1955 р.

УЧХ В КРЕМ'ЯНЕЦЬКОМУ НАДРАЙОНІ

Дії ОУН і УПА на Шумщині

У 1945 році наші професори-патріоти відкрили українську гімназію. Туди поступила молодь з відповідним рівнем освіти. Викладачі старалися вселити в наші серця любов до України, і це їм вдавалося. Німці дуже скоро опам'яталися і закрили гімназію. В 1942 році відкрили торговельну і будівельно-технічну школу, куди ми всі знову поступили. А в кінці 1942 року, забравши і це приміщення, німці намагалися вивести молодь в Німеччину на роботу. Ми залишили школу. І згодом усі разом вступили в боротьбу з окупантами та «визволителями». Подібна ситуація зі школами була і в Шумську. Більшість із нас відразу поступила в щойно організовану організацію Юнацтва.

Декого з учасників я добре пам'ятаю, і можу назвати їх імена, псевда та основні функції, які вони виконували:

1. Столярчук Іван («Юрась»), зі с. Залісці, районний юнацтва, політвиховник;
2. Музика Антоніна («Вишня»), зі с. Антонівці, районова юначок, районова УЧХ, господарча;
3. Косянчук Олександр («Колос»), зі с. Угорське, надрайоновий юнацтва;
4. Цимбалюк Ярослав («Бистрозір»), зі с. Сошепці, підрайоновий юнацтва;
5. Попик Надія, зі с. Ілавиця, підрайонна юнацтва;
6. Лукіянчук Пилип, зі с. Забара, член юнацтва;
7. Охтович Марія, зі с. Білокриниця, медсестра УПА;
8. Медведчук Лариса («Тополя»), з Кременця, медсестра УПА;
9. Ткачук Анна («Берега»), зі с. Васьківці, медсестра УПА;
10. Паламар Марія («Чайка»), зі Шумська, медсестра УПА;
11. Кучернюк Борис («Вир»), зі с. Ходаки, районний організаційний і господарчий;

12. Фесюк Микола («Орлик»), підрайоновий організаційний;
13. Теліванчук Надія («Горда»), підрайонтова господарча;
14. Домбровський Микола, зі с. Забара, станичний юнацтва;
15. Романюк Петро, зі с. Забара, сотенний УПА.

ФУНКЦІЇ ЮНАЦТВА

В кінці 1942-го і на початку 1943-го років проводилися вишколи (конспіративно). Вивчали статут ОУН, військову справу, надання першої допомоги пораненим. У 1943 році навесні з'явилися перші відділи УПА на Шумщині. В урочищах с. Антоновець розташувався штаб УПА-«Південь» під проводом «Енея», «Крука», «Кропиви» і «Хріна». Тоді юнацтво і організаційна сітка займалися конкретними справами. Жіноча юнацька сітка влилася в УЧХ. Районовою УЧХ і господарчою стала «Вишня». Підрайоновою господарчою була «Горда». Надрайоновою – подруга «Устя». Від неї йшли вказівки про роботу.

Основним завданням УЧХ було: заготовка бинтів, їх стерилізація і відправка в УПА. Заготовляли саморобний спирт для обробки ран, картопляний крохмаль, соняшникову та лляну олію, гусячий смалець від обморожень, а також лікарські рослини. Все це здавалося на фармацевтичний пункт, який розташовувався в селі Забара. Там виготовлялися ліки для УПА. Крім того, юначки збирали від населення вовну, в'язали для повстанців рукавиці і шкарпетки, готували для них різдвяні подарунки, щоб підтримати ще й морально.

Основним забезпеченням УПА займалися господарчі. Районовим господарчим був «Вир». Після перших боїв УПА з німцями на Козаччині і на Лішні, німці в селах не появлялися. Ситуацією в цілому районі володіли ОУН і УПА. Отже, населення здавало зерно та всі інші необхідні продукти в господарчий пункт. Необхідна кількість продуктів відправлялася відділам УПА, а решта складалася в засекречені бункери – так званий недоторканий запас. Частина зерна перемелювали на муку в Антоновецькому млині. В Антонівцях, на хуторі Заліщина, була хлібопекарня. Пекли хліб, сушили сухарі. Там

же була і масарня, така собі невеличка бойня худоби. Повстанці відбили у німців багато рогатої худоби, яку вони відправляли в Німеччину. Цих корів розмістили в людей і поступово брали на переробку в масарню. Виробляли ковбаси, закривали їх, заливаючи смальцем, у бочки і відправляли в табір. І ще сушили м'ясо. Кості та всі відходи переробляли на мило. Все це робилося примітивним способом, але з душею. Шкіру обробляли і тут же, в Антонівцях, шили взуття. Овечі шкіри виправляли на кожухи. Була швейна майстерня, а також боднарська майстерня, де робили бочки.

В селі Новиця був заснований госпіталь. Там лікували поранених і хворих на тиф. В Кременці захопили велику аптеку, коли розбивали комендатуру. Тоді ж і українська поліція зі зброєю перейшла на бік УПА. Захоплену аптеку перевезли в Антонівці, на хутір Данилівка. Там усе перебрали і зробили запас. Крім того, ще й самі виробляли необхідні ліки.

При таборі були організовані курси медсестер-санітарок, котрі після закінчення навчання лікували хворих і поранених. Велику мужність проявили наші славні медсестри-юначки, котрим було тоді по 17-18 років.

Перший бій з німцями був на Антоновецькому хуторі Козаччина. В тому бою загинув надрайоновий юнацтва Щур (походження його не знаю, бо він був не з нашого району). Також там загинув Микола Фесюк («Орлик»), підрайоновий ОУН. Це були наші перші відчутні втрати. Серед наших юнаків було обрано сотенним Романюка Петра, племінника Максима Скорупського («Макса») з Антоновець. Де він загинув, мені не відомо. В його сотні був і його брат Павло.

Після бою на Козаччині бої з німцями почастишали. Пройшли бої в селі Лішня, в Стіжку, біля Слипи. В той час відбулося об'єднання двох таборів: мельниківського і бандерівського. Це було дуже доцільним, хоча й пройшло не без опору. Після великої німецької акції на Антоновецький ліс, яка була проведена з повітря, відділи УПА були виведені з Антоновецького лісу і направлені на схід і північ. А господарча база надалі залишилася в Антонівцях – Ілавиці. За деякий час відділи поверталися, залишали поранених, забезпечувалися про-

дуктами і знову відходили. Так продовжувалося аж до підходу фронту – до березня місяця 1944 року.

НОВА БІЛЬШОВИЦЬКА ДІЙСНІСТЬ

1944 рік, січень і лютий місяці. Фронт на підході. З об'єднання УПА-«Південь» на Шумщині залишився тільки курінь «Кропиви». Фронт вони мали перебути в глухих лісах, а, можливо, і в схронах. Всі інші відділи мали до підходу фронту перебратися на південь, тобто в Галичину. Трагічним був кінець однієї такої сотні. Сотенного добре не пам'ятаю, здається, це був Панько. Зупинилися вони в селі Обучі, на хуторі Білики. В цей час цими теренами часто просувалися ковпаківці. Розвідка донесла, що дорога до села Котлярівка (це між Кордишевом і Жолобками) вільна, і вночі сотня вирушала в похід.

А на півдні, на трасі Шумськ-Кременець, проходила німецька лінія фронту. І от сталася трагедія. Була місячна, снігова ніч. Як тільки повстанці біля Котлярівки почали спускатися з горбка вниз, на них несподівано посипалася злива куль з німецьких кулеметів. Мало хлопців тоді врятувалося. Поранених підібрали люди з сусідніх сіл і переховували в себе під час переходу фронту. Найбільше їх залишилося в селі Кордишів. Серед воїнів УПА були й азербайджанці. Їхня чота стояла в селі Залісцях, на хуторі Хмелищі. Більшість їх здалася більшовикам під час переходу фронту, хоча у нас вони воювали чесно.

Фронт підходив. Була вказівка командування УПА замаскуватися невеликими відділами в глухих лісах і застатися продуктами. В бої з фронтовиками не вступати. Тереновим провідникам та їх невеликим боївкам зброю поховати та переодягнутися під цивільне населення, аж поки перейде лінія фронту. Фронт через Шумщину перейшов швидко, і, хто підпорядкувався вказівці, той добре його перебув. Але були й такі, котрі, чи не змогли цього зробити, чи просто не хотіли, як на їх думку, себе принижувати, тому потрапили до рук фронтової карної комендатури. П'ять провідників із надрайонового проводу (на жаль, псевда їхні забула) були повішені в селі Обучі. Таким сумним був початок більшовицької дійсності.

Згодом до нас почали приходити по зв'язку нові провідники надрайону. Як їх було перевірити? Протискалися й агенти ЧК, які, очевидно, були добре підготовлені. Поступали й провокаційні вказівки, яких, як пізніше з'ясувалося, краєвий провід не давав. Наприклад, була така вказівка: «Всі чоловіки, які не пішли на фронт, щоб не ховалися, а брали в торби запас продуктів і йшли в ліс». Багато людей так і зробили, що закінчилося для них дуже трагічно.

Десь в кінці квітня 1944 року прийшли вісті, що більшовики зняли з фронту карні загони і готують велику акцію на винищення УПА. Ми були з усіх боків оточені лісами. Всі відділи УПА і теренові боївки, які підтягувалися з Дубенщини та Шумщини, скупчилися в Антонівцях, в Ілавиці. Це була якраз Пасха. Розвідка доповіла, що більшовики уже обходять ліси. Всі повстанці, а також всі ті, хто мав зброю, в тому числі й «чоловіки з торбами» на плечах без зброї, рушили за Майдан на Гурби. Там відбувся великий бій. Полягло багато повстанців і багато більшовиків. А найбільше загинуло саме тих, спровокованих більшовиками, людей. Після цього бою більшовики звільнили ліс і відправилися на захід. Командир «Кропива» зі своїм відділом повернувся на Ілавицю. Було багато поранених, яких розташували в так званому «госпіталі». Було й багато хворих на тиф. Хто сильніший, той виживав, а більшість помирала від тифу. «Кропива» розбив свій відділ на малі боївки, які об'єднувалися з тереновими боївками, щоб легше було пересуватися на терені і давати відсіч ворогові. Тим часом районні гарнізони продовжували проводити облави по селах. В цей час командир «Кропива» разом з двома стрільцями добиралися на південь. Ціль цього завдання нам не була відома. Дісталися до крайньої хати села Кордишів. Кордишівці були дуже відданими нашій справі людьми і допомогли командирові «Кропиві» сконтактуватися з районним господарчим «Виром». Їм була потрібна зміна білизни і сухий пайок на дорогу. Швиденько все для них підготували, але було вже запізно. Йшла облава на село Кордишів, якраз з того боку, де був «Кропива». Щоб не наразити на небезпеку господарів, він не відстрілювався з хати, а вибіг у садок. Ще з одним стрільцем вскочили вони в якусь яму з-під картоплі і постріляли себе роз-

ривними кулями. В цьому ж садку їх і поховали. Третій з них здався більшовикам. Так ми втратили командира-героя, який завжди був прикладом для своїх підлеглих. Яюсь, розповідала зв'язкова з Ілавиці Надя Тернюк, коли командир «Кропива» був у неї на пості, вона запитала у нього: «Друже командире, чи буде Україна незалежною?» А він їй переконливо відповів: «Так, буде. Нас не буде, а Україна буде. Не може даремно пропасти пролита кров її синів».

В середині літа 1944 року, коли робота потроху вже налагоджувалася, почали діятися якісь незрозумілі для нас речі. Ми були ще занадто молодими, щоб зрозуміти, наскільки підступним був наш ворог. Були й зрадники, які, перейшовши на бік більшовиків, виказували людей, ставали на очну ставку, видавали криївки.

Восени 1944 року відбувся бій в селі Забара на хуторі. Там поліг надрайоновий СБ Лукіячук Андрій («Палій») зі села Забар та районний ОУН Потрів Борис («Боровик») зі села Угорське. Поховані вони на хуторі Березина. Після смерти «Боровика» районним ОУН став «Вир», а надрайоновим СБ – «Колос».

Ворожі агенти й надалі протискалися в наші ряди. Так прийшов по зв'язку надрайоновий політвиховник «Петро». В той час в селі Сотищах на хуторі Мишанка стояла боївка, яка налічувала біля 30 стрільців та надрайоновий і районний проводи. Стрільці та дівчата допомагали людям косити і жати жито. В той час, коли Провід провадив нараду в оточенні бійців, раптом почувлася стрілянина. Хутір оточили більшовики. Вискочили з пастки тільки ті, що були на конях. Решта всі, хоч і завзято відстрілювалися, загинули.

Залишився живим лише політвиховник. Це було дуже підозрілим. Вже пізніше виявилось, що він передав у Шумськ точні дані про місцезнаходження боївки та проводів. У цій пастці загинув надрайоновий господарчий «Чорний» (походження його не знаю). Деяких убитих поховали на цвинтарі в Залісцях, а всіх інших – у спільній могилі на місці бою, між Залісцями та Сотищами. Тоді ще убитих не звозили до Шумська, як це робилося в 1945-1946 роках. Але репресії над населенням уже проводили-

ся. Почалися масові арешти, виселення до Сибіру. По селах розташовувалися більшовицькі гарнізони. Їм допомагали зрадники та сексоти. Вони всю Шумщину перешпікували штиками, шукаючи криївок з повстанцями, продуктів, які були в схронах, зерна, яке населення закопувало для себе. Це були важкі часи. Коли більшовики знаходили криївку з хлопцями, ніхто з них не здався: відстрілювалися до останнього патрона, а цим, останнім, вбивали себе з криком: «За волю України! Слава Україні!» Чекісти від цього ще більше скаженіли. Забирали мертві тіла в Шумськ і там, над неживими, знущалися. Хати, які стояли близько біля лісу, палили без будь-яких на це причин. Людей з дітьми залишали під відкритим небом, а потім вивозили до Сибіру.

Усі хлопці, названі мною на початку, загинули. Ніхто з них не став зрадником. Вічна їм слава! А пам'ять про них не повинна загинути. Всі дівчата були заарештовані і засуджені: хто на 15-20 років каторги, хто на 15-20 років виправних таборів. Відбували в більшості в ГУЛАГ-ах Заполяр'я. «Вишню» арештували в 1946 році в квітні місяці в селі Ходаки. Тоді вбили ще двох хлопців. Одного з них я не знаю, а другий був зі села Вілія (псевдо його було «Чайка»).

Районовий «Вир» також загинув у 1946 році, якраз на Великдень. За його голову більшовиками була назначена велика сума грошей, і хтось цією сумою скористався. Помер він від тяжких ран в живіт. Похований на цвинтарі в селі Болужівці.

Отак коротенько я описала боротьбу з окупантами на нашій Шумщині. Якби докладно розповісти про кожне село, то вийшла би ціла книга, адже про кожне з них є що доброго сказати.

До свого спогаду авторка А. Мазурчук долучає біографічні дані про медсестру УПА з території Крем'яччини:

МЕДСЕСТРА НІНА СЛОБОДЯНЮК

Ніна Слободянюк («Синичка») народилася в районному містечку Дедеркалі Великі в 1919 році.

У 1939 році з приходом більшовиків вона вивчилася на медсестру і працювала в Дедеркальській лікарні. Коли в 1943 році розташувалися в наших лісах загони ВО УПА «Богун» (ко-

мандир «Еней»), Ніна добровільно, з перших же днів пішла в УПА медсестрою. Перебувала вона переважно в курені «Кропиви». Коли після Гурбенського бою курінь «Кропиви» був роздрібнений, а сам «Кропива» загинув, «Синичка» лікувала поранених і хворих на тиф, які лежали по селах та по криївках. Багатьох поранених вона підняла на ноги, і багато бійців помирало на її руках. Дівчина була народжена для милосердя, і, при сприятливих умовах, міг би вийти з неї добрий лікар.

Проте в 1946 році «Синичку» арештували. Її сильно мучили і вона, боячись, що когось може видати, вирішила накласти на себе руки. Сталося так, що при обшуку в неї не помітили двох металевих шпильок. Взявши одну шпильку, вона розігнула її, відламала головку і ввела собі в серце. Але смерть не наступила. Тоді вона зробила так само і з другою шпилькою. Була переконана, що мукам її прийде кінець. Та, наперекір долі, Ніна вижила. Правда, була в дуже важкому стані, і після цього бити її перестали. А згодом засудили на 10 років позбавлення волі і на 5 років позбавлення громадянських прав.

Вивезли її в Норильськ. Там ми з нею і зустрілися в 1949 році, коли організовувалися спецтабори. До того часу номери на спинах носили тільки каторжани, а в спецтаборах їх написали всім.

Коли при зустрічі Ніна розповіла мені, що з нею сталося, то я ніяк не могла повірити в історію про шпильку в серці. Всі роки перебування в таборі вона тяжко хворіла.

Після звільнення, в 1955 році, Ніна поступила на роботу в центральну лікарню Норильська, де працювала медсестрою. Лікарі там були «знатні», з колишніх засуджених ще в 30-і роки, і дуже добре до неї ставилися. В тому ж році Ніна одружилася з Андрушенком. В короткому часі завагітніла. При обстеженні вона зізналася лікарям, що в неї у серці zostалися шпильки. Коли зробили рентген, то побачили, що дійсно в шлуночку серця є інородне тіло.

Це була сенсація. Приїхали лікарі з Красноярська, почувши про цей «небувалий» випадок. Але Ніна не погодилася перервати вагітність. «Як маю померти, то помру, – говорила

вона, – а як буду жити – то з дитиною». І, на превелике диво, в кінці 1956(7) року Ніна народила дочку Надю, а в 1961 році ще й сина Вячеслава. А ті шпильки і до сьогодні на своєму місці. Тепер у Ніни вже є онуки. Чоловік помер, а вона живе при дітях у Дедеркалах.

*Антоніна і Дмитро Мазурчуки,
Ангарськ, Іркутська обл., 1957 р.*

Antonina Mazurchuk («Vyshnia»):

**THE KREMIANETS NADRAION UKRAINIAN
RED CROSS (UCHKH) (MEMOIR)**

(Summary)

The author describes the situation in the Shumsk raion, Kremianets region, in Volyn with the arrival of the Germans in 1941. At the time, she was a high school student, but the Germans closed the high school and she began studies at the business and technical school.

Near the end of 1942, the Germans occupied the school buildings, intending to send the students to work in Germany. The young people resisted and many of them, including the author, entered the OUN underground.

In late 1942 and early 1943 in the Shumsk region, underground military training was arranged and UPA units began to be organized.

The women's underground network and its youth cadres began to work in the Ukrainian Red Cross (UChKh). The chief duties of the UChKh were to prepare bandages, alcohol, sunflower and flax oil, potato starch and goose fat and to collect medicinal plants. These supplies were sent to the pharmaceutical centre in the village of Zabara, where medications for the UPA's medical units were being prepared. Another of the girls' duties was to collect wool and knit sweaters, gloves and socks for insurgents.

Food supplies for UPA units were the responsibility of the materiel management section. Some of the collected supplies were sent to the units, while the rest were stored in hiding places. In the village of Antonivtsi, section workers dried and smoked meat and dressed leather for saddles, footwear and sheepskin coats. The village also housed workshops for making clothing, barrels and soap.

In the village of Novytsia an underground hospital was established for treating wounded soldiers and those ill with typhus.

Large supplies of medications from the Kremianets pharmacy were brought to Antonivtsi. At the military camp, courses were organized for nurses and medical assistants. The young nurses, who were 17 or 18 years old at the time, later showed tremendous courage.

Skirmishes and battles with the Germans became more frequent, taking place in the villages of Antonivtsi, Lishnia, Stizhok and others. The greatest

losses were suffered by a company from «Kropyvka's» battalion during the movement of the front at the Shumsk-Kremianets line. Few of the soldiers from this company survived the German machine gun fire. Wounded UPA soldiers were picked up by the inhabitants of nearby villages, who hid them during the passage of the front.

In spring 1944, with the arrival of the Soviets in the Kremianets oblast, conditions changed. It became much more difficult for UPA units, medical units and the UChKh to carry out their activities.

In this part of the memoir, the author describes in detail the Soviet campaign against the UPA and their terror against the population, while making only general references to medical and health problems. She describes a large battle that took place in the forest near Hurby, where many insurgents and Soviets were killed and wounded. She briefly mentions other battles and skirmishes with the enemy, cites cases of insurgents being killed in action or in their hiding places and describes NKVD provocations and the work of their agents. She provides the pseudonyms, and sometimes the real names, of underground activists and UPA soldiers and states the places and circumstances of their death or capture alive by the enemy.

In 1945-46 in the Shumsk region, Soviet attacks on the Ukrainian underground and repressions against the population intensified. Mass arrests were conducted, people were sent to Siberia and Soviet garrisons were established in the villages. The NKVD searched for insurgent hiding places; however, it rarely happened that they caught an insurgent alive. Most of the young women who worked in the UChKh were killed in the line of duty. Those who were taken alive were sentenced to 15-20 years of hard labour or sent to «rehabilitation» camps, which were located mainly in the far northern Gulag. The author of these memoirs was arrested in April, 1946.

* * *

In addition to recounting her personal experiences, the author provides some information about the following nurses:

Nina Slobodniak, born in 1919 in the town of Dederkaly, Volyn. She studied nursing in 1939 and subsequently worked in the raion hospital in Velyki Dederkaly. In 1943, she became an UPA nurse in «Kropyvka's» battalion under the pseudonym «Snychka». In 1946, she was arrested by the NKVD. During interrogation, she was subjected to brutal torture and to avoid revealing any secrets, tried to commit suicide by piercing herself in the heart with two needles.

But her attempt was unsuccessful. After the investigation, «Synychka» was sentenced to 10 years' imprisonment and 5 years' deprivation of rights. She was released in 1955. She is married and has two children and to this day lives with two needles in her heart.

Liarysa Tomchuk («Topolia») was born in the village of Pidlistsi, Kremianets region, Volyn. She completed part of her high school education. In 1943, she completed the medical course at UPA headquarters in the Kremianets region. She worked briefly as a nurse, then became ill with typhus. She was arrested by the Soviets in 1944 and was sentenced to seven years in rehabilitation camps.

САНІТАРКА УПА В КРЕМ'ЯНЕЧЧИНІ*

Я, Бобровська Анна Ксенофонтівна («Незабудка»), народилася в селі Ступно (Здолбунівського району Рівенської області) в 1927 році. Любов до України з малих літ взяла від свого батька і батькового брата, котрі належали до «Прогресу» і до «відродженців». Вони давали мені літературу, яку виписували зі Львова. Я читала про героїв визвольних змагань 1918-1920 років і весь час мріяла про те, щоб і мені колись вдалося зробити щось добре для рідної України.

І от прийшов 1943 рік, а з ним – і така можливість. В селі Стара Мощаниця були організовані трьохмісячні курси першої медичної допомоги і я пішла туди вчитися. Викладачем була жінка-лікар, але прізвища її я не пам'ятаю. Після закінчення цих курсів мене відправили в УПА до сотні «Лісового» (об'єднання УПА-«Південь»). Під час німецької акції на ліс (з літаків) у 1943 році почали надходити поранені, яких потім перевозили на хутір. Там я їх перев'язувала і доглядала, але, поки не закінчилася акція, довго ми на одному місці не затримувалися. Взагалі, за німців з пораненими було простіше, бо після проведення такої акції вони відходили на фронт, після чого в теренах ставало спокійніше.

Складніше стало, коли перейшов фронт і прийшли «советские освободители». Весною 1944 року почалася велика акція на наші ліси. Довелося мені побувати в боях на Гурбах – в тому печельному котлі. Поранених було багато. Перев'язували їх на місці і відвозили в безпечніше місце. Котрих можна було перенести, тих ховали в криївки, заготовлені раніше. Коли поранені потрапляли на очі більшовикам, то вони їх добивали з дикою люттю. Ми, удвох з моєю подругою Марусею з Радивилова, ходили по полю бою і забирали поранених. Тяжко згадувати цю картину. Молоді, сильні хлопці – мов дуби, а піднятися не можуть, бо тяжко поранені. Один просить: «Санітароч-

* Записано зі слів Бобровської Анни Антоніною Мазурчук

ко, перев'яжи!». А інший в той час: «Сестричко, добий!». А той кричить: «Вмираю за Україну, слава Україні!». Підбіжиш до нього, а він уже неживий. Закриєш йому очі і далі біжиш перев'язувати. А кулі навкруги свистять, міномети б'ють по лісі, деревина летить донизу – не знаю, куди й кинутися, і не розберу, хто в кого стріляє. Після двох діб бої притихли. Було підбито три більшовицьких танки. Більшовиків полягло більше, ніж повстанців, хоч і тих полягло чимало. Після бою ми ще забирали поранених. Старалися вивезти їх на тих фурах, котрі ще вцілили. Більшість возів з кіньми залишилися вже без господарів, котрі загинули, або повтікали. Це були люди з тутешніх сіл, змобілізовані до обозу.

Ми з подругою самі були за фірманів, клали поранених на вози і вивозили на околицю лісу. Поранених було багато: хто мав легші рани, а хто й дуже важкі. Становище здавалося безвихідним: все розбите; ліків ніяких на місці нема; бандажі всі використані; ні води, ні харчів – і більшовики довкола.

Між пораненими був сотник Тимошенко зі села Півча. Він дав нам наказ пробратися до села і принести все необхідне. Ми змушені були підпорядкуватися і пішли з болем в душі. Коли через ніч ми повернулися, то застали лише побитих. Легко поранених більшовики, очевидно, забрали зі собою, а інші постріляли самі себе, бо були сліди пострілів у скроню.

По закінченні цієї акції мене знову викликали до поранених, які розташовувалися то в одному, то в іншому селі, весь час міняючи місце. Спеціально для цього були заготовлені великі криївки для поранених. В кожній криївці був запас харчів і необхідні медикаменти. Все це було зроблено ще за німців. Біля поранених я перебувала аж до свого арешту.

Арештували мене при таких обставинах. У селі Буремель (Демидівського р-ну) четверо поранених перехувалися у криївці, в оселі двох літніх людей. Я була біля цих поранених. Перев'язавши рани, дала ліки і вийшла з криївки до хати. Схилила голову на стіл і задрімала, бо була дуже стомлена. Раптом хтось мене шарпнув за плече, я відкрила очі і все зрозуміла: біля мене стояли більшовицький лейтенант і повна хата солдатів зі зброєю. Лейтенант з криком вимагав, щоб я пока-

зала, де є криївка з пораненими. Я відповіла, що ні про яких поранених не знаю, і про криївку теж. «Ну, раз не знаєш, то мы тебе сами покажем», – і повели мене до того місця, де була криївка. Вона була вже відкрита – видали криївку ті люди, два брати, які її копали. Вони тоді здалися більшовикам. Мене заставили зійти в криївку і вмовити хлопців, щоб ті здалися. Я пішла до них. Хлопці просили мене, щоб я вийшла і зосталася жива, а вони постріляються. Але я відмовилася. Я вирішила до кінця бути з ними. Просила, щоб першу застрілили мене. У них був лише один пістолет, та й той чомусь не спрацював, і ми були вимушені вийти. Сталося це 1945 року, першого січня. Забрали нас в Демидівське КПЗ. Допит тривав до 15-го лютого, після чого вивезли нас у Дубенську тюрму.

Суд відбувся в квітні 1945 року. Мені дали 20 років каторги, а хлопців засудили на кару смерті. Пізніше смертний вирок замінили на 25 років позбавлення волі. Своє покарання я відбувала в Норильських таборах. Брала участь у Норильському повстанні 1953 року. Звільнилася в 1954 році – як засуджена неповнолітньою. Це вже діяли обіцяні нам під час повстання пільги.

Повернувшись у своє рідне село, я зрозуміла, що мене тут ніхто, крім моїх батьків, не чекав, і завербувалася на роботу в Донбас. Працювала там в будівельній організації. Повернулася знову на Україну в 1965 році, в місто Дубно, в якому живу і зараз.

Anna Bobrovska («Nezabudka»):

AN UPA MEDICAL AIDE IN THE KREMIANETS REGION

(SUMMARY)

Memoir

The author of this memoir was born in 1927 in the village of Stupno, Rivne oblast, Volyn. In 1943, when UPA units were being formed, she signed up for medical aide courses which were being offered in a neighbouring village.

Teaching the courses was a woman doctor whose name the author does not remember. After completing the courses, the author was assigned to «Lisovyi's» company in the UPA South Military Region. There she immediately began to give first aid to soldiers wounded in German attacks on insurgent units. Fighting with the Germans was relatively easier, because after their actions against the UPA, the German units returned to the front and the area became calmer.

Things became more difficult in the spring of 1944, when the front moved westward and the Soviets began large-scale actions against the UPA. The author was present during a two-day battle of UPA units who were surrounded by Soviets in the forests near the village of Hurby. She provides a lively depiction of that hellish experience. The situation appeared hopeless: there were many wounded soldiers and not enough drugs, bandages, water or food. To avoid being captured alive by the enemy, seriously wounded soldiers shot themselves with their own weapons. With their last remaining strength, the author and her comrade picked their way through the battlefield bandaging the wounded and helping the medical personnel move them to a safer place. In spite of heavy losses and many wounded, the UPA units succeeded in repelling the Soviet attacks.

After this battle, the author was sent to care for wounded men in hide-outs located in nearby villages. Working in difficult conditions, the author moved constantly from one hide-out to another performing her nursing duties until January 1945, when she was captured by the Soviets together with four wounded soldiers. After an investigation and interrogation, in April 1945, the author was sentenced to 20 years, while the wounded soldiers received death

sentences, which were later commuted to 25 years of imprisonment and deportation. The author served her sentence in the Norilsk concentration camps. As she had been a minor when sentenced, she was released in 1954. She returned to Dubno in Volyn only in 1965.

**МЕДИЧНО-САНІТАРНА ОПІКА В УПА
В ГАЛИЧИНІ
(статті, нариси, спомини учасників
Санітарної служби УПА і УЧХ)**

Олексій М. Зеленюк («Пастер»)

МОЯ ДОРОГА В УПА

Спогад лікаря

(Автобіографія)

Я, Зеленюк Олекса Миколайович, народився в селянській родині 1923 р. в селі Жабокрич Крижопольського р-ну. В 1935 р. батько, втікаючи від переслідувань та репресій влади, разом з сім'єю переселився в Одесу.

У 1940 р. я з відзнакою закінчив Медичний технікум в Одесі і був направлений без вступних екзаменів у Львівський Медичний інститут для продовження навчання.

До Львова прибув у липні 1940 р. Це був початок повільного психологічного процесу мого національного відродження, а, вірніше, нового душевного народження. В мене, тоді ще юнака, вперше почала формуватись українська національна свідомість.

У 1941 р., на початку советсько-німецької війни, я свідомо переховувався у своїх знайомих і залишився в них після відступу-втечі советської армії та советської адміністрації.

Під час німецької окупації продовжував навчання у Львівському Медичному інституті.

У червні 1944 р., ще перед поверненням советської армії, приготувався до виїзду на Захід. По дорозі в Карпати мене завербували в українське національно-визвольне підпілля. Тут я працював лікарем, більше хірургічного профілю, аж до дня мого арешту більшовиками.

Ази хірургії я пізнав в Одесі, де, будучи ще студентом медичного технікуму, отримав запрошення від проф. Сосновського працювати в експериментальній лабораторії хірургії 1-ої хірургічної клініки Одеського Медичного Інституту. Довший час асистував під час операцій на тваринах, переважно на собаках, професорам Баринштейнові, Сосновському та доцентів Бабському.

Там вперше в мене проявилось замилювання до хірургії та почали розвиватись навички до хірургічних операцій. Потім я мав допуск в хірургічну клініку, де, як спостерігач операцій, з великою цікавістю проводив багато годин.

В лютому 1947 р. мене було арештовано і військовим трибуналом міста Станіслава засуджено на 10-річне ув'язнення. Покарання відбував у концлагері «Мінлага» (Інта). Тут працював на загальних роботах. Був звільнений у 1956 р. Після тяжких лагерних переживань довго хворів. Довший час був обмежений у своїх правах, не мав дозволу проживати в містах та на решті території Західної України. Значно пізніше дістав право закінчити студії та одержав диплом лікаря (з відзнакою).

* * *

У червні 1944 р. советська армія була на підступах до Тернополя, а німецька армія в обороннім відступі все далі відходила на захід. Попереду цих відступаючих військових німецьких частин просувалися довгі колони втікаючих на захід цивільних людей різного віку: хто пішки, хто кінним транспортом, на возах, з малими дітьми та домашнім начинням.

На обличчях втікаючих, зморених далекою дорогою людей, проступали засмученість, переполох. Одягнуті вони були досить бідно, таким же було і їхнє харчування в дорозі. Як ми згодом довідались, ці втікаючі люди були із різних областей України, деякі аж із Харківщини. Вони втікали на захід, залишаючи свої домівки, рідні міста і села перед наступаючою советською армією. Люди не знали, куди вони втікають і яка доля на них чекає. Їх гнала усвідомленість пережитої ними страхітливої советської дійсності тридцятих років – реп-

ресій та жакливого голодомору 1932-1933 рр., їх гнав страх за себе і за своїх дітей. Серед місцевого населення Західної України, особливо по містах, панувала атмосфера переполоху та розгубленості. Одні з поспіхом готувалися до втечі, а інші вже були в дорозі. Багато з них перебиралися в Карпатські гірські села та містечка, розміщені вздовж шляху на захід. Деякі гуртувалися в більші або менші групи, готуючись до виїзду потягом в товарних вагонах. По селах панувала дещо інша атмосфера. Тут відкрито розгорталася робота ОУН та щойно зорганізованих груп УПА. Вони приготувалися до опору-боротьби з новим окупантом. Під впливом цього серед населення панував не стільки страх, скільки патріотичне піднесення. Так було по всіх селах, а дещо більш скрито – і по містах.

Хочу сказати про лікарів, які під час німецької окупації проживали та працювали по містах і здебільшого поспішно готувалися до виїзду-втечі на захід. Був і я вже на цій дорозі, впевнений та переконаний, що залишатись мені ні в якому разі не можна. На початку червня 1944 р. я пристав до малої групи втікачів на захід. Просуваючись в напрямку через Закарпаття на Чехословаччину, ми були вже на гірській тропі Карпат, далеко за Осмолодою, Лужками, Чорною Річкою. В цей час хтось із нашої групи з передач по радіо почув про відпруження фронту, тому вирішено було повернути назад.

Я був у розпачі, та ніяк не міг вмовити групу не робити цього, а продовжувати нашу дорогу далі на захід. Мені так і не вдалося переконати їх, і я з душевним болем, майже плачучи повернувся з ними до Осмолоди. Сам, не знаючи терену, не наважився вирушити в цю рятівну дорогу.

Із Осмолоди вузькоколійкою я добрався до Брошнева з наміром їхати до Львова. В Брошневі потягу на Львів не застав, його на той день вже й не передбачалося. Я вирішив найближчим поїздом дістатися до Калуша і там через знайомих шукати товариства до виїзду на захід. Але за велінням долі вже через кілька днів перебування в Калуші, таки того ж червня 1944 р., несподівано опинився серед учасників українського визвольного підпілля.

До цього я аж ніяк не був готовий, бо ніколи не був членом ОУН та й до того ж небагато знав про неї. ОУН в той час розгорнула на всіх теренах Західної України широку підготовку населення до спротиву та активної боротьби з большевицьким окупантом, що повертався назад. Тим всім я був не тільки несподівано заскочений, але й настрашений. В моїй юнацькій голові не знаходилось на той час навіть найменшого припущення, що можна ставити хоч якийсь спротив наступаючій большевицькій армії, котра силою вибивала німецьку армію із території нашої України. Хоча в моїй душі, крім страху, наростала ще й величезна неприязнь, навіть ненависть до всього советського. Та була вона якоюсь ще не усвідомленою та політично і національно невизрілою. Ця неприязнь до всього советського якось стихійно зародилася в моїй душі ще з дитячих років. Мабуть, на це мала вплив сама дійсність.

Та мій теперішній страх і протест вже не могли змінити моє становище. Я опинився спочатку в Турі Великій, недалеко від Стрия, а потім в Болехівському лісі.

Мене майже не розпитували про моє минуле, а просто запропонували мені працю – медиком-лікарем в Українському підпіллі. Щойно тоді я зрозумів, що сталося насправді і куди я потрапив. Але вже нічого не можна було змінити. Мені запропонували вибрати для себе псевдонім, та я не виказав до цього бажання. Тоді один із керівників (як я потім довідався, то був «Бурлака» – окружний референт СБ) охрестив мене псевдом за своїм вибором. Він сказав: «Від сьогодні ви є «Пастер», а не Зеленюк. Тож знайте, яка то велика честь мати таке псевдо. Своєю працею в нашому підпіллі оправдаєте славу цього імени і вас люди будуть шанувати».

З того часу, і вже надовго, стали мене називати «Пастером». Чомусь у тій психологічній обстановці душевного напруження і перестрахи я навіть не дав собі звіту щодо нескромності носити таке величне ім'я, хоч би і під псевдонімом.

Особливої праці для мене на той час в тих околицях не було, хіба що деякі випадки захворювань. Я повільно освоювався зі своїм новим становищем. Там же познайомився із гарною дівчиною, що мала псевдо «Калина» (за факхом фар-

мацевт, закінчила медичний інститут у Львові). Не знаю, чим було викликано до мене таке довір'я, що вона завела мене далеко в лісі у просторий підземний бункер-сховище, яке було збудоване з великої металічної цистерни, закопаної в землю із замаскованим зверху входом. Ми вільно ходили всередині нього в повний зріст і на стелажах, які там були розміщені, сортували медикаменти за їх назвами та призначенням. Ліків було дуже багато, передусім виробництва західних фірм: Bayer, Merck, Ciba та багато інших. Всі були гарно упаковані. Між ними знаходилися: сульфаніламід, антипіретик, анальгетик, наркотики, наркозні ліки. Було там доволі багато різних пакетів перев'язочного матеріалу, але мало хірургічного інструментарію. Я відразу ж зайнявся сортуванням, не допитуючись ні в кого, звідкіля це все.

Вже незадовго до приходу советських військ мене було переведено далеко на захід в гори за Болеховом та Гошевом. По дорозі були села Бряза, Слобода Болехівська, Росток, Лужки, Липа, а за ними – гори. Ми часом їхали возами та знову переходили пішки по зв'язку. Прибувши в лісисті околиці гір, переходили через пости і застави УПА.

В лісництві був розміщений шпиталь – партизанська лікарня. Там я застав багатенько вояків УПА, поранених в боях із німцями. Знаходились вони в довгому, збудованому з дощок, будинку. Лежали на дерев'яних і залізних ліжках, а матраци були зі сіна або соломи. Застав я в цій лікарні лікаря-грузина, який втік із німецького полону (не пам'ятаю, як його звали). Довго він там не був: пізніше я довідався, що з приходом советських військ він втік до большевиків.

В лікарні застав я також гарну, струнку, молоду дівчину-медика. То була Тоня Король, родом з Войнилова на Станіславщині. Звали ми її Танею (закінчила три курси Львівського медичного інституту). Таня сама зголосилася до Українського підпілля. В майбутньому вона стала дружиною обласного провідника Станіславщини та члена крайового проводу «Роберта» – Ярослава Мельника. А на той час Таня була першим помічником у моїй шпитальній роботі. В шпиталіку ми мали досить обмежену кількість хірургічного інструмента-

рію, стерильний перев'язочний матеріал в пакетах, матеріал для накладання швів і медичні препарати в ампулах для наркозу. І, що дуже важливо, ми мали непоганий «автоклав». Робили ми вже і невеликі операції воякам, пораненим в боях з німцями. Накладали гіпс пораненим з вогнестрільним пошкодженням кісток кінцівок.

В тих околицях знаходився курінь УПА (точно не пам'ятаю, але, здається, то був курінь «Козака»). Він посилено, з ранку до вечора, проходив військовий вишкіл. В курені відчувалася тверда дисципліна та порядок. Без дозволу ніхто не міг покинути табір чи зайти на його територію. Всюди стояли стійки та застави і до табору пропускали тільки за паролем.

За якийсь десяток кілометрів від нашого військового шпиталю в селі Лужки розміщались наші курси медичних сестер. Всі курсанти – молоді, гарні дівчата з гімназійною освітою. Заняття з ними проводили лікарі-евреї (один з них на псевдо «Амікус» був з Тернополя). Я там був один раз і мав змогу познайомитися з ними.

В селі Лужки знаходились також наші курси радисток. Проводили ці курси радистка «Соня» та молодий чоловік із зарослою бородою, що мав псевдо «Курило». Як потім виявилось, обоє були засланими в підпілля як советські агенти, але вчасно були викриті. Про це все я довідався із розмов мого оточення, яке ставилося до мене прихильно і з довір'ям.

Наближався фронт. Вже чулася артилерійська канонада та зроста активність советської авіації. Лікарню поспішно розформували. Ті, що виздоровіли, повернулися у свої відділи, хворих розмістили по селянських господарствах, а нас, медиків, перекинули дещо на полудневий захід від місця нашого попереднього перебування.

В цьому терені зав'язались запеклі, досить тривалі бої між німцями і советами по лінії Ростокі-Кальна-Слобода Болехівська. В дуже трудних умовах нам прийшлося переходити фронт. Ми прямували на схід, в напрямку Болехова, часто вночі, а подекуди і вдень. Просувалися по-різному: по кілька чоловік і поодинці. Переодягнені в селянську одіж, вдавали евакуйованих від фронту, бо між нами справді такі були. Дов-

го проходили через багатокілометровий фронтний потік радянських солдатів, з якими інколи доводилося спати в стодолах на сіні. Під кінець нашої дороги багато хто з нас загинув. Та ні я ніколи більше вже й не побачив.

За Гошевом ми вже звільнилися від фронтової лінії радянських військ, вони залишилися далеко позаду нас.

В одному з сіл біля Гошова я вперше зустрівся та познайомився з лікарем нашого підпілля «Вуглярем» та медиком «Копитком». Ця зустріч і знайомство були короткими, і я тільки дещо з того запам'ятав. Звідкіля вони були родом, не знаю, – мабуть, з околиць Стрийщини чи Болехова. «Вугляр» студіював медицину в Празі. Йому було десь поза 30-ть років, смаглявий, середнього зросту, худощавий, мав вуса. «Копитко» – молодий рослий хлопець із рудуватим волоссям. Я з ним невдовзі розстався і скоро знову зустрівся в Болехівських лісах та ближніх селах. В Болехові, Сенькові, Зборі та Болехівським лісах перебували відділи УПА. Кілька разів я був у них, ночував з ними, але до бойових частин не належав. Я працював в терені, переважно по селах, де вже були повстанці, поранені кулями та гранатами в сутичках із радянськими військами, радянською адміністрацією і КГБ, що встановлювали свою владу на місцях по районах. Надавав медичну допомогу пораненим воякам УПА. Значних хірургічних операцій не доводилося мені виконувати, бо не мав в достатній кількості хірургічних інструментів. До допомоги мені було приділено медичну сестру «Таню».

Під осінь 1944 року, коли німецько-більшовицький фронт вийшов поза межі України, мене перевели по зв'язку в Калушські терени – в села, розміщені поблизу Чорного Лісу в напрямку Перегінська. Там нарешті я осів на якийсь час в селі Камінь. Незабаром прийшли розпорядження готуватися до серйозної роботи. Для цього насамперед було створено операційну бригаду із трьох медичних сестер та санітарок, яку я очолив. В одній сільській хаті у двох світлих, відносно просторих кімнатах було організовано операційну. Стіни і стеля були добре вибілені вапном, підлога чисто вимита, а посередині кімнати поставили продовгуватий вузький стіл, що служив

за операційний, з пристосованими для фіксації хворого пасами і простирадлами. На цьому столі лежав підголовник, обшитий цератою. Збоку стояли два малі квадратні столи для інструментів та перев'язочний матеріал.

Господар цієї хати мав прізвище Васишлин, імені не пам'ятаю. Звідкись доставили нам великий комплект німецького хірургічного інструментарію, розміщеного згідно свого призначення в окремих металевих, зеленого кольору скриньках, які щільно закривалися. В мої особисті обов'язки не входила жодна організаторська робота, а тільки виключно професійно-лікарська, та й то в основному хірургічного профілю. Розміщенням поранених, до і після операцій, опікувався прикріплений до нас санітарний персонал, який рівно ж дбав і про харчування хворих.

Не можна не згадати тут старшого вже віком чоловіка із Калуша по прізвищу Килибай. Його родина ще із 1940 року дуже постраждала від НКВД, члени цієї родини були арештовані та розстріляні. Цей чоловік, покинувши Калуш вже зі своєю дальшою родиною, сповнював у підпіллі функцію господарника нашої районної шпитальки та опікувався хворими, розміщеними по селянських господарствах. Він дбав про розміщення хворих по криївках та про забезпечення їх їжею. Виконував цю роботу з ентузіазмом, старанно і добросовісно. Пам'ятаю його весь час в русі. Ходив по селі з костуром у руці, високий, худощавий, віком понад 60 років.

Хірургічного інструментарію у нас не бракувало, був навіть комплект для нейрохірургічних операцій, але ним я так ніколи і не скористався. Зате вкрай трудно було працювати без автоклава. Під час операцій ми користувалися малими та великими стерильними пакетами (як для ходу операцій, так і для операційного поля). Ті пакети я ошадливо зберігав. Коли їх запаси вичерпалися, ми варили в лужних банях шматки льняного полотна з розрізами на операційне поле. Коли ці баняки остигали, ми руками, приготовленими до операції, викручували полотно (міцно, як тільки могли) і вже вологим полотном обставляли операційне поле. Опісля повторно готували руки до операції, мили їх господарським милом у

своїх мидницях. Спирту та розчину йоду мали в достатній кількості.

Село Камінь, розміщене на відстані 10 км на північ від Чорного Лісу і десь посередині (40 км) між Калушем і Перегінськом, було вибрано для нашої таємної шпитальки. Шпитальні приміщення були розкинені по господарських дворах та криївках не випадково – для зручності скупчених відділів УПА та їхньої активної діяльності в Чорному Лісі. Ця шпиталька була одним з найважливіших пунктів нашої медичної служби в підпіллі. Розміщення її було вигідне тим, що ця місцевість не пересікалася центральними рухливими дорогами і нам було безпечніше доставляти сюди хворих. Значна віддаленість її від Чорного Лісу зменшувала підозру, а разом з тим і акції противника на село. Знаю, що в один час навіть було розпорядження когось із командирів по можливості уникати сутички з противником в близьких околицях цього села.

Я можу коротенько розповісти про один день нашого постю в с. Камінь. Пам'ятаю, як одного разу, десь під осінь 1945 р., до нас поступила значна кількість поранених під час бойових дій УПА (куреня командира «Різуна») в околицях Красне-Перегінсько. Тоді роботи нам вистарчило майже на цілий день. Ще добре не встигали одного пораненого зняти з операційного стола, як вже приносили наступного, але, на щастя, не було проникаючих поранень черевної порожнини та черепа, чого я найбільше боявся. Слава Богу, того дня все обійшлося добре і ми справились із своєю роботою.

Мені звідкись дістали дві медичні книги: російський переклад із французької «Неотложная хирургия» (Лежар) та «Краткий курс хирургических операций с топографической анатомией» (Шавкуненко). Боже, як я радів! Вони стали моїми безцінними німими помічниками – я черпав з них знання і поради. Завжди беріг і дорожив ними, особливо так доступно і зрозуміло уложеним підручником практичної хірургії, у якому можна було знайти відповіді і пояснення майже у всіх випадках, що стосувалися моєї праці. Я, самотній і беззахисний у цих непростих умовах підпілля, часто звертався до них по допомогу. Найважче було нам, лікарям підпілля, коли доводило-

ся мати справу із проникаючим пораненням черевної порожнини, з пошкодженням її органів та проникаючим пораненням черепа. Не знаю, як хто, а я за всі чотири роки підпільної праці не зробив жодної трепанації черепа, хоча й були такі поранені, які потребували її. Вони в більшості помирали без нашого хірургічного втручання. Якщо ж навіть хтось із них якимось чудом виживав, то залишався з тяжкими наслідками тих чи інших неврологічних розладів. Так було і з вояками, пораненими в хребетний стовп. З пошкодженням спинного мозку я був абсолютно безпорадний. Моя голова і руки не доходили до таких великих і складних операцій, хоч я і мав у своєму розпорядженні набір для неврохірургії.

Можливості проведення операцій проникаючих поранень черевної порожнини з пошкодженням її органів були різко обмежені, принаймні так було в мене:

1. Я не володів такою високою кваліфікацією хірурга, щоб проводити великі операції на органах черевної порожнини при їх вогнестрільних пошкодженнях, інколи масивних, комбінованих.

2. Не було жодних умов для проведення і виконання таких операцій, великих і складних. Насамперед, не було умов асептики, препаратів для переливання крові та їх замінників, які необхідні в процесі операцій.

3. Як правило, хворі з проникаючим пораненням черевної порожнини і з пошкодженням її органів якщо й потрапляли до наших рук, то переважно вже запізно. Було вже надто пізно не тільки для нас, недосвідчених, але й навіть для кваліфікованих хірургів сучасної операційної, коли в таких випадках у хворого з'являвся вже перитоніт, та ще й розлитий. Кожна година після такого поранення зменшувала можливість врятування життя хворого. Поранених було важко транспортувати на більшу віддаль, бо на дорогах противник часто влаштував засідки. Про транспортування хворого вдень і мови не могло бути.

4. Не всі поранені в живіт знали, наскільки необхідна їм негайна допомога, поки ще не з'явилися ускладнення. Можливо, наші хірурги підпілля десь і робили такі операції, якщо поранений

поступав вчасно під їхню опіку. Я особисто в таких випадках був різко обмежений, а навіть безпорадний.

В мене й тепер інколи виникають запитання, на які не знаходжу відповіді. А саме: не знаю, чому ми не зробили жодної апендектомії. Операцію можна було зробити і в наших умовах, але я не пригадую таких захворювань.

Думаю, що деколи таких хворих, але не поранених, можна було і нам через своїх людей класти на операцію в офіційну лікарню. Розказували, що так подекуди і було, але мені особисто про це нічого не відомо.

З приходом советських військ усі офіційні лікарні та операційні практично були закриті для наших поранених. Піти в таку лікарню з пораненням означало добровільно піти в советську в'язницю, пройти приниження, допити, катування, знущання, а потім, можливо, ще й шибеницю. То хто ж із поранених на таке міг піти? Наскільки мені відомо, ніхто не пішов на це. Всі, як тільки могли, лікувалися в умовах нашої підпільної медицини.

Навіть щодо умов асептики лікування в умовах підпілля було відкинута цілі віки назад. Часто ті чи інші операції проводились в селянській хаті, інколи в лісі під смерекою, або на лісовій поляні. Бувало й таке, що виконували їх некваліфікованими руками, та ще й у постійній небезпеці нападу ворога. Багато наших дипломованих лікарів, рятуючи себе і своїх дітей перед приходом советської армії, виїхало на захід. Ті лікарі, що повтікали, сподівались скоро повернути домів, розраховуючи на швидке вирішення конфлікту сходу із заходом, але так не сталося.

Брак медичного персоналу поповнився переважно випадковими лікарями, часто не українцями, а євреями, які рятувались в нашому підпіллі від німецьких репресій. Під час приходу советських військ лікарі-чужинці, що втікали з німецького полону, та лікарі-євреї мали дозвіл від радянського керівництва на легалізацію і покидали наше підпілля. Поодинокі лікарі-євреї залишалися в підпіллі добровільно і навіть гинули в боях як герої, рятуючи поранених вояків УПА при вимушених відступах. Я особисто знаю такі випадки, але вони поодинокі.

Лікарі-чужинці, що потрапили у підпілля з німецького полону при найменшій нагоді втікали до нашого противника. Таким чином, найбільше поповнення рядів медиків в УПА було зі студентів медицини. Деяких з них, із Львівського медичного інституту, я знав особисто. Патріотичні почуття спонукали їх добровільно зголошуватись на заклик ОУН і вливатися у відділи УПА та сітку підпілля. Часто вони не встигали навчитися тримати скальпеля в руках, не те що виконувати складні операції, та ще й у непристосованих, примітивних умовах. Тож у рядах медичної служби національно-визвольної боротьби опинилися молоді, недосвідчені лікарі, студенти медичних закладів, фельдшери, санітари та медичні сестри, часто на швидкуруч виучені на курсах. Всі вони віддавали свою душу, а часто навіть власне молоде життя, рятуючи поранених, як тільки могли.

Наша робота здебільшого проходила в жахливих та примітивних умовах, без якісної асептики і в постійній небезпеці переслідувань ворога – на кожному кроці, вдень і вночі. Медичну допомогу, хірургічні операції, післяопераційний період поранені проходили в повній антисанітарній обстановці, в бруді і порохах, що відкривало широкі можливості для післяопераційних ускладнень, насамперед інфекційного характеру. Отакий в загальному був стан і умови праці медичної служби в час революційної національно-визвольної боротьби сорокових-п'ятдесятих років на землях Західної України.

Тепер опишу хоч би декілька з моїх початкових хірургічних операцій, що, думаю, доповнить характеристику тих умов, в яких ми, лікарі підпілля, тоді працювали.

Були в мене операції, перебіг котрих, по тій чи іншій причині, проходив драматично. Я хочу зупинитися на цих випадках і описати у моїх споминах все так, як воно було насправді.

Пізньої осені, якось увечері лікар «Вугляр» разом з боївою, що складалася з кількох чоловік, доставили до нас в село Камінь вояка, пораненого більше тижня тому в околицях Болехова. Був це молодий, рослий хлопець, родом із села Брошнева (псевдо «Гаркавенко»). Він був поранений розрив-

ною кулею в ліву руку, в ділянці ліктьового суглоба та лівого плеча. При огляді виявилось, що все передпліччя та кисть лівої руки були чорного кольору, пульс на променевої артерії не прощупувався, руху пальців кисті не було. Ділянка плеча цієї руки набрякла темно-бурими пасами через ціле плече, набряк частково зайшов на надплечову ділянку. На шкірі плеча, що вже мала змінений колір, були невеликі міхури, з деяких сочилися сукровичні, смердючі виділення. У хворого був гарячковий стан. Діагноз: ішемічна гангрена лівої руки після поранення розривною кулею; розрив судинно-нервового пучка руки в перехідній стадії в газову гангреною плеча і набряк поза плечем.

Оглянувши пораненого, ми з лікарем «Вуглярем» вийшли надвір. Я висловив свій сумнів щодо доцільності операції, ампутації руки, в той час, коли ішемічна гангрена ускладнилася газовою гангреною плеча і набряк вийшов вже поза плече. «Вугляр» мого сумніву не заперечив. Він зачекав, доки стемніло, щось повечеряв із хлопцями, потім попрощався зі своїми хворими і з нами, та й відійшов. Попрямував зі своєю охороною в терен, звідки прибув.

Пізно ввечері я ліг спати, але мене почали непокоїти сумніви щодо відмови робити операцію цьому молодому хлопцеві. Так здає і з таким трудом до нас доставлений, може, він таки має шанс на збереження життя, а я своєю відмовою повністю позбавляю його такого шансу. Докір сумління взяв таки верх, а тим часом лікар «Вугляр» вже був далеко в дорозі. Очевидно, що нам удвох легше було би виконати ту операцію.

Темна ніч. Встаю, даю по зв'язку наказ нашій бригаді негайно готуватись до операції. Окремо варяться шматки полотна для обкладання операційного поля. Вибираю із комплекту хірургічного інструментаря все, що потрібно для ампутації руки і ніяк не знаходжу операційної пили для перепилування кісток. Немає, але дотепер була. Ми з нею вже працювали, та вона кудись поділася.

Хоч голова моя і перевантажена, але приходиться рятівна думка: в кузні повинна бути пилка, що ріже залізо, а якщо во-

на перепилює залізо, то перепилить і кістку. Посилаємо людей, і вони з кузні цього села серед ночі приносять пилу для різання заліза. Вона сильно заржавіла, а середників, щоб її вичистити, ми не мали. Дівчата десь дістали бензину і старанно ним відмили іржу, а потім витерли пилку піском. Ми доручили їм варити її окремо від інструментів.

Тим часом настав вже ранок, світало. То й добре, бо ж на селі електричного освітлення не було. При нафтових лампах, які ми мали в запасі, могли під час операції вибухнути пари ефірного наркозу. Про таку небезпеку я завжди намагався пам'ятати. В екстремальних випадках ми приміняли дуже короточасний ефірний і хлоретиловий наркоз при нафтовім освітленні, але то було коротко, і нас Бог милував.

А тут операція довготривала. Було розставлено стійкових із сільських дівчат, які мали повідомити про небезпеку, коли нагрянуть більшовики до села.

Операція: ампутація лівої руки на рівні верхньої третини плеча. Ефірний наркоз, з премедикацією 2%-го пантопону, дала медична сестра, навчена цьому. Нею була невідома мені «Зена», котра, будучи медсестрою, одночасно працювала ще й операційною сестрою. Роблю швидкий, розмашистий круговий розріз плеча ампутаційним ножом. З розрахунком викроюю апоневроз плечево-шкірного клаптя з ділянки набряку та зміненої на вигляд та колір шкіри. Зсуваю распатором окістя, перепилюю плечеву кістку пилкою із кузні. Пилка пилить добре. Спочатку обробляю кінець кістки окістям, потім обробляю судинно-нервовий пучок та закриваю його м'язевою подушкою, далі закриваю викроєним клаптем. Накладаю рідкі шви, роблю поздовжні бокові чотири розрізи для подолання процесу газової гангрені та накладаю асептичну пов'язку. Кінець операції, хворий пробудився. Ми всі щасливі, що закінчили операцію, якою б вона не була. Хворого на носилках перенесено на постій зі сховищем.

Після більш як місячного перебування у нас хлопчина виздоровів та відійшов в терен до далекої родини.

Перед операцією ми брали у хворого згоду на її проведення, пояснюючи потребу та можливі наслідки.

Пригадую ще одну хірургічну операцію. Оперували пораненого розривною кулею в праву руку одного з кращих командирів УПА Чорного Лісу полковника Андрусяка Василя на псевдо «Різун». То було 14 січня 1945 р. Чому я запам'ятав цю дату? То був день іменин пораненого Василя і йому випало на свої іменини терпіти лише біль. Увечері, коли вже стемніло, до мене в Камінь прибули стрільці – післанці від командирового лікаря «Береста» із запискою, в якій лікар просив якнайшвидше прибути їм на допомогу до пораненого командира. Перечитавши записку, я негайно збираю свою сумку з хірургічними інструментами і полями навпростець разом зі стрільцями добираюсь до просторого будинку лісництва в селі Петранка. Застаю там командира в непоганім настрої, шина з руки вже знята, рана прикрита стерильною серветкою. Дротяну шину пораненому наклав та надав йому першу медичну допомогу відразу ж після поранення лікар із лікарні села Богородчани, що біля Станіславова, В. Манюх. Командир «Різун» був поранений коло села Рибне, несподівано вийшовши на ворожу заставу. А оскільки командирових лікарів «Береста» та «Фоки» близько не було, то й звернулись до лікаря найближчої лікарні, який надав допомогу і наклав на руку шину. Знявши пов'язку, я відкрив рану. Вона була розташована з боку згину ліктового суглобу і верхньої третини передпліччя правої руки. Рана видалася мені великою. Вона займала весь ліктовий обшир суглобу, не кровоточила, кров лише злегка просочувалась. З рани виднів кінець відламка променевої кістки. Пульс променевої артерії був збережений, рухи пальців кисті також збереглися, тому прогноз був добрий. Рівно ж поранення правого боку грудної клітки не було серйозним: куля перейшла в третьому міжреберрі, пошкодженень ребер не було.

Ми вийшли до другої кімнати на медичну нараду та прийшли до спільного рішення за всяку ціну зберегти командирові руку. Це можливо, якщо вкласти відламки обох кісток на місце, зафіксувати їх швами, тканиною та частково м'язами передпліччя, дещо натягнутими послаблювальними розрізами; по можливості, провести реставрацію суглоба та його сумки, щоб рука хоч трохи згиналася.

Готуємося до операції. Знаючи, що я із полохливих, і щоб мені під час операції не тряслися руки від напруження, поступає інформація, що ми можемо бути спокійними і розпоряджатися часом, як і скільки потрібно, так як усі підходи до села добре пильновані далеко розкладеними заставами куреня.

Для знечулення можна було би зробити футлярну, чи, в крайньому випадку, місцеву інфільтративну анестезію, вживаючи розчин новокаїна чи прокаїна. На жаль, цих середників ми не мали. На біду, ефіру ми теж не мали, але нам обіцяли якнайшвидше його доставити.

На превелике щастя раптом з'явилася «Уляна», гарна молода дівчина, дочка директора школи зі села Грабівка. Вона була обласним провідником підпільного Червоного Хреста всієї Станіславщини. «Уляна» отримує завдання дістати ефіру для наркозу, або достатню кількість розчину новокаїну для місцевого знечулення. Дають їй коня з сідлом і вона серед темної ночі скаче до Калуша, віддаленого від нас на добрих 20 кілометрів. Їде глухими сільськими дорогами через села Петранку, Угринів, Грабівку, щоб через знайомих лікарів роздобути потрібний нам наркоз. Вона трималася молодцем і блискуче виконала наше доручення. Було нашій «Уляні» на той час десь 21-22 роки.

Значно пізніше, десь в кінці 1947 чи 1948 року, вона загинула геройською смертю в бою з ворогом, в Болехівському лісі: вояки УПА, між ними й «Уляна», боролися до останнього, поки могли, а потім, щоб не здатися ворогові, допомогли один одному покінчити з життям.

Від знайомого лікаря з Калуша «Уляна» привезла дві пляшечки наркозу, але не ефіру, а хлороформу. Цього наркозу я найбільше боявся через його токсичність. Знав я, що навіть від невеликого передозування може наступити параліч серця, а тим більше в руках таких, як я та «Берест». З нашою ще зовсім «зеленою» досвідченістю це було дуже небезпечно, але ми нашої непевності перед пацієнтами не виявили. Викликав я «Береста» до іншої кімнати та доручив йому вести наркоз. Просив його, молив, наказував бути дуже обережним, щоб не передозувати хлороформу.

Операція: наркоз вів «Берест», асистував «Фока», операційною медсестрою була сестра «Береста». Через велику обережність анестезіолога поранений не міг заспати, довше тривав період збудження. Він сварився, колядував, але врешті заспав.

В рані, більше на дотик, ніж на око, знаходимо відламки обох кісток передпліччя. Бракує куска променевої кістки, але кінці її стикаються. Вона вищерблена і кусок від неї відлуплений. Ми вкладаємо відламки на місце, фіксуємо їх в рані тканиною і швами, накладеними на ній, та невеликою м'язовою латкою на ніжці із передпліччя. Заощаджуємо кожний шматочок тканини, оскільки розривна куля вибила багато куснів м'якої тканини із місця поранення. Ми навіть не обрізали звисаючих кінчиків, що вже було порушенням правила. Все делікатно, ощадливо підшиваємо та обшиванням хоч трохи реставруємо розбиту суглобну сумку.

Накладаємо гіпсову лангетку, а для більшої певності поверх неї ще й шину. Хворий, прокинувшись, сварив нас за те, що ми його так довго мучили і йому важко було заснути.

Подальше лікування вів лікар «Берест» із медсестрою «Богданною». Заживлення після операції проходило без особливих наслідків, якщо не рахувати зносне обмеження рухів в ліктьовому суглобі.

Я мав змогу лише раз, десь через два тижні після операції, навідатися до командира «Різуна» в с. Грабівку. На зворотній дорозі від командира мене запросили вояки із обласного осередку «Роберта» заночувати у них в селі Бережниця. Вранці один із вояків вбіг до хати, викрикуючи: «В селі большевики!». Всі кинулися до пробою. Перший вояк, що проскочив в задні двері, зістав забитий. Решта нас вибігли передніми дверима. Б'ють по нас знизу і зверху, прямуємо глибокою долиною з села Бережниця на Старий Угринів. Переді мною «Опришко», зв'язковий «Роберта». Він кричить: «Докторе, скиньте пальто, воно чорне і є доброю ціллю на снігу». По дорозі пристав до нас «Березюк» і на кінці Угринова ми втрюх наскакуємо на заставу з кулеметним гніздом. Ми мали щастя, бо вибігли навпроти грубого дерева і застава не стріляла в

нас, очевидно, з наміром взяти живими. «Березюк» кинувся бігти в бік села, в нього стріляли, а «Опришко» пострілами із автомата прикривав його. Ми залишилися вдвох: я лежав за деревом, а «Опришко» закинув гранату в кулеметне гніздо.

Кидаючи гранату, він вигнувся з-поза дерева, і в той час кулеметна серія прошила йому поперекову ділянку. На щастя, то було поранення лише м'язового шару, без пошкодження черевної порожнини і хребта.

На границі села Петранка, яке притикало до Угринова, люди помітили наше скрутне становище і тут же підставили коня з саньми без фірмана. «Опришко», відбиваючись, закидав гранатами противника, і, таким чином вигравши час, ми скочили з ним в ті сани. Він був поранений і, мабуть, не зміг би довго та скоро бігти, а з допомогою саней ми змогли врятуватися від тієї небезпеки.

Вже в селі Камені я зробив йому первинну хірургічну обробку рани з накладенням швів. Рана напевно скоро зажила, бо я вже його більше не бачив. Вже далеко-далеко пізніше я довідався, що відважний «Опришко» загинув в селі Новиці в бою із ворогом.

Мені би хотілося згадати ще одну хірургічну операцію через велике травматичне поранення та через велику травматичність самої операції.

Влітку 1946-го року доставили до нас в Камінь із-під самого Станіслава молодого чоловіка під псевдом «Богдан» (родом з міста Станіслава). На ньому закривавлена пов'язка на цілі груди, яку знімаємо розтином ножиць. Під нею бачимо велику зіяючу рану верхньої ділянки правої частини грудей. Поранення свіже, від розриву гранати. Підшкірна крепітуюча емфізема з грудей заходить на передню поверхню шиї. Перелом правої ключиці та правого 2-го та 3-го ребра. Масивне поранення з розривом верхньої правої легені і пневмоторакс. Хоч кровотеча невелика, кров із рани піниться, бо виходить повітря. Хворий хрипить, дуже ослаблений. Мимоволі пробігають думки: «Що мені робити? Боже, чим я тут можу допомогти?». Мушу швидко діяти, бо важко поранений лежить переді мною.

Наважуюсь, даю підшкірно морфін, кладу хворого напів-прямо у серцеве положення. Розрізом розширюю рану, роблю резекцію потовченого третього ребра, а далі розширюю рану кручками. Асистує мені невідома медсестра «Зена». Захоплюю край розірваної легені, паренхіма проривається і я захоплюю повторно. Вибираю згустки крові та осушую поверхню розірваної легені. Великої кровотечі не було, хіба що зіяюча кровотеча із паренхіми. Ножицями рівняю розірвані частини легені, осушую їх тампоном, накладую шви на вирівняному краї легені. Зшиваю віднайдені краї плеври. Накладаю на ключицю металево-алюмінієвий шов із нашого набору, звичайні шви на підшкірно-м'язові тканини та рідкі шви на шкіру. Вкладаю марлевий дренаж з йодоформом та накладую стерильну пов'язку. Тривалість операції – біля 4-х годин.

Правду кажучи, я не мав жодної надії, що наш поранений виживе, чекав великих ускладнень по причині інфекції. А він таки вижив і по довшій часі відійшов у Станиславів. Аж тоді я твердо переконався, що не ми лікували тих важко поранених – їх лікував Бог. Операцію цього пораненого ще й дотепер добре пам'ятаю.

Багато різних операцій прийшлося мені виконувати за час майже чотирирічного перебування в підпіллі, багато з них вже позабував. Тепер при зустрічі люди мені пригадують, що робив їм ту чи іншу операцію. Так, говорив мені про це п. Луцин Михайло із Калушського Меморіалу та інші.

Поранених після операції передавали на інші руки, я їх переважно більше не бачив.

Траплялися у нас і смертельні випадки від післяопераційних ускладнень, однак, на щастя, в мене їх було лише кілька. Про них мені болісно згадувати ще й дотепер.

Належало б мені відзначити всіх тих простих людей навколишніх сіл, які я пройшов: як щиро вони були серцем і душею з нашими пораненими та нами, медиками. Зі самопоштивою, ризикуючи своїм життям, вони переховували наших пацієнтів до операції, а після операції опікувалися ними аж до тих пір, поки хворі не підлікувалися.

Постараюся описати хоч один випадок жертвності наших селян.

Було це в селі Камінь (тепер Рожнівський район на Івано-Франківщині) 1946 року, в березні місяці. Розпочалась велика страшна облава під назвою «Червона Мітла» – облава військами КГБ Станіславщини в обширних її регіонах. В село Камінь заїхало і розквартирувалося біля 300 солдатів. Вони оточили наше село, як і інші сусідні села, військовими стійками і кулеметами. Село Камінь налічувало трохи більше трьох сотень номерів. Велика група солдатів оточувала на день 30-40 селянських домів і зранку до вечера детально обшукувала всі будівлі, стіни, підлогу, подвір'я, городи, довколишнє поле. Вони перекидали солому, сіно в стодолах, або прострілювали їх наскрізь. В селі були вже арештовані і вбиті. На протилежному кінці села, десь десятою чи дванадцятою по черзі від в'їзду до нього, на пагорбку при дорозі стояла бідненька хатчина одиноких, вже стареньких селян – Несилека Петра та його дружини Параски. І от, надіючись на бідність та самотність господарів та по їхній згоді було вибудовано в їхній хаті сховок для поранених повстанців. В ньому помістили двох гарних, молодих, чорнявих хлопців, десь по 20 років їм було. У Володі був вогнестрільний перелом плечової кістки, рука була в гіпсі. А Василь мав прострілену ногу і груди, але без пошкодження кістки. В сінях цієї хати була перегороджена стіна із дерев'яних плиток, забілена вапном, як і всі стіни у цих сінях. За цією стіною в сховку й були заховані два молоді поранені повстанці.

Прийшла черга на обшук і до цієї хати. На подвір'я ввалилася ватага солдатів. Старший із них крикнув: «Хозяин, есть кто в доме?». Назустріч їм з хати виходить старенька, скулена та згорблена Параска: «Ні, пане, нікого немає, ми тільки вдвох із моїм чоловіком». «Ну смотри, если кого найдем, худо тебе будет!» – пригрозив старенькій. Розпочався той обшук. Коли солдати вилазили на стрих, аж стеля гойдалася. Нарешті знайшли вхід до криївки, послідувала команда: «Виходи, кто там есть». У відповідь із криївки послідувала автоматна черга. Старшого над солдатами було поранено в ногу. Після цього повстанці підірвали в криївці гранату, щоб покінчити зі собою і не здатися живими во-

рогові. Вибух гранати був заслабий і хлопці себе лише поранили. Солдати сокирами звалили стіну та обох живих, закривавлених повстанців витягли з тої криївки. Вже не били, а тільки пов'язали обом назад руки. Також пов'язали руки їхнім господарям, Петрові і Парасці. Всіх чотирьох, зв'язаних до купи, заштовхали до хати і закрутили дротом. Зігнали довколишніх сусідів, яких спіймали в хатах, дивитися на пострах.

Петрова хата була покрита сніпками із соломи. Солдати облили її бензином і запалили. Усе в одну мить зайнялося вогнем. Із палаючої вогнем хати було чути крики, зойки приречених на страшну смерть через спалення живими на вогні. Крики скоро затихли, поранені повстанці разом із господарями згоріли.

«Так будет со всеми бандитами и с теми, кто их скрывает!», – крикнув старший кат до сусідів Петра, яких зігнали на це жахливе видовище.

Вже по відході карателів із села зібралися односельчани на попелищі згорілої хати, віднайшли недогорілі кістки мучеників, зложили їх в одну домовину та й поховали. Біля Петрової хати ріс крислатий старий дуб, він теж обгорів від пожежі. Тож із цього обгорілого дуба зробили хрест і поставили його на місці того страшного злочину.

Хрест цей показували мені, коли я потайки проїжджав машиною через це село в 1987 році. Тепер його замінили на залізний, бо той дубовий підгнив і похилився. А на тому подвір'ї появилася вже якась нова забудова.

Це лише один із багатьох прикладів того, як большевицькі поневолювачі поводитися з нашими пораненими та з тими, хто їх переховував, давав їм притулок та їжу. Однак, патріотизм селян пересиливав їхній страх. Вони продовжували надавати нашим пораненим повстанцям притулок ще довгий час, аж поки не завмерла та велика свята боротьба. Такими були наші селяни. Петро та його дружина Параска прийняли від катів страшну, мученицьку смерть, але не виказали, не видали поранених повстанців. І загинули разом із ними.

Таких я зустрівач людей та селян на Західній Україні в час національно-визвольної боротьби сорокових-п'ятдесятих років.

Хочу також згадати лікарів із лікарень, поліклінік, амбулаторій, котрі часто таємно допомагали нам і нашим пораненим медичною допомогою та медикаментами.

У 1946 р. поранення сотенного «Ромка» в грудну клітку ускладнилось гнійним плевритом, емпіємою легень, що підтвердила плевральна пункція. А що хворий від цієї хвороби був фізично виснажений, та був наявний кашель з виділенням мокроти, то ми мали підозріння на абсцес легень. Без рентгенологічного обстеження трудно було прийти до якогось висновку. Стояло питання оперативного втручання – лікування гнійного плевриту через резекцію ребра. Сама плевральна пункція не давала лікувальних результатів, не допомагали і сульфаніламіді. Ми порадили викликати когось з районих лікарів із Калуша. Таким лікарем був О. Сандурський, який прибув до с. Берлогів, де переховувався хворий, на консультацію. Він мав таємно організувати рентген.

Саме в той час почалася страшна облава і хворий при зустрічі з ворогом застрілив себе. Про це я довідався вже пізніше. Мені майже нічого не відомо про багато інших випадків допомоги лікарів і медиків із операційних лікарень, бо це робилося у великій таємниці, так як їм за таку допомогу загрожувала щонайменше небезпека ув'язнення. Але такі випадки були і, думаю, досить часті.

Написав я ці спогади на прохання інших людей зі своєї пам'яті. Сподіваюсь, що будуть вони цікавими і для звичайного читача, а особливо для лікарів та медиків, яким будуть краще зрозумілі ті труднощі та умови, в яких нам, лікарям та медикам підпілля, доводилося працювати і поборювати перешкоди.

Та велика національно-визвольна боротьба в Західній Україні та створення УПА були конечною необхідністю. Без мужнього та відчайдушного спротиву повстанців, медичних працівників і всього народу ворог здійснив би свої плани знищити українську націю багато скоріше.

1939 року, ще до часу збройної боротьби УПА, більшовики мали намір переселити більшу частину населення з Західної України в регіони півночі та Сибіру.

Жертвами планових репресій, жорстокого фізичного знищення стали українська інтелігенція, молодь, свідомі громадяни. Могили Дем'янового Лазу та десятки подібних могил залишилися свідками цих більшовицьких злочинів. Війна 1941 року та пізніший спротив УПА і Визвольного підпілля, широко підтримувані населенням Західних Земель України, зв'язували руки ворогові. Свої злочинні плани в таких масштабах, як було заплановано Москвою, ворогові не вдалося довести до кінця.

У цій боротьбі народ Західної України, УПА та ОУН склали великий екзамен перед історією на вірність, мужність, витривалість та героїзм.

Хоч ця боротьба не привела, бо й не могла привести, до бажаної перемоги, зате здобула духовну перемогу, народила багато народних героїв, дала імпульс до народного відродження. Вона зазвучала величним політичним дзвоном для всіх українців. Тож за цей політичний дзвін, який було чути від Карпат до Сахаліну і навіть поза цілу советську імперію у всьому світі, довелося заплатити власним життям найкращим синам і дочкам нашого народу. Вмираючи, полишали надію на тих, хто залишиться в живих і хто народиться після них, що вони доведуть їхню справу до кінця – виборять свободу, збудують Українську незалежну державу. Так я знаю про це, так я інтерпретую ту боротьбу народу, яка вже увійшла в історію України славною сторінкою.

На початку цієї боротьби я прийшов до УПА зневіреним і перестрашеним, а в ході боротьби, побачивши мій Великий, героїчний народ, я прийшов до переконання: якщо цей народ очолити Великим розумом боротьби, то він, цей мужній народ, раніше чи пізніше неминуче вибере свою свободу.

Авторські підсумки:

1. Медична служба УПА працювала, надаючи свою фахову медичну допомогу пораненим в час національно-визвольної боротьби 40-50 р.р., в дуже трудних, всесторонньо ускладнених умовах.

Точилася жорстока, довготривала, жертовно підтримувана населенням, боротьба УПА з дивізіями до зубів озброєного противника. Його солдати й офіцери були добре вишколені, треновані на фронтах війни та загартовані в битвах. З боку ворога була примінена різного виду зброя, по цій причині ми мали проблеми зі всякого роду пораненнями – такими ж, як і на всіх фронтах тогочасної війни.

2. Перед пораненими вояками УПА на міцний замок були закриті державні лікарні та їх хірургічні операційні. Лікарні були надійно обставлені штатними донощиками КГБ із лікарського обслуговуючого персоналу. Поступити до лікарні пораненому з УПА означало зробити вибір: добровільно стати в'язнем КГБ, піти на принизливі допити з приміненням різних тортур і, зрештою, бути засудженим на довгий термін ув'язнення або й позбавленим життя, чи стати донощиком КГБ.

Таким чином, офіційні державні лікарні та медичні установи з їхніми операційними майже повністю були виключені в процесі надання медичної допомоги пораненим та хворим бійцям УПА.

3. Відомо, що кожний фронт (під час усіх воєн) має свої тиллові позиції, якими має змогу користуватися медична служба. До них належить: поетапна медична допомога у фронтових пораненнях та транспортна евакуація з лінії фронту. Важко поранених транспортують у глибокий тил в різні спеціалізовані лікарні.

Медична служба УПА та її поранені були цілковито позбавлені таких можливостей.

4. Хірургічні операції поранених воїнів УПА приходилося виконувати медикам в звичайній селянській хаті, лісничівці, підземній криївці, в лісі, на поляні. Зрозуміло, без умов асептики і антисептики, а часто й просто в антисанітарних умовах, без належного відповідного освітлення. Все це збільшувало процент післяопераційних ускладнень та смертності. Пацієнти з проникаючим пораненням черевної порожнини і її внутрішніх органів в наших умовах вже не надавалися до операції, і це також збільшувало процент смертності.

5. Працівниками медичної служби УПА на нашій території були медики, студенти медичних інститутів, недипломовані

лікарі, ще недосвідчені в хірургічній техніці. Рівно ж, дипломовані лікарі, які були на той час у нас, здебільшого, за своїм фахом не були хірургами, а мали інший профіль. В підпільних умовах перекваліфікуватися на хірургів було не просто.

Лікарський персонал під час німецької окупації складався також із чужинців, лікарів-євреїв, які рятувалися в рядах УПА від німецьких репресій. З приходом советської армії їм було дозволено вийти з підпілля та легалізуватись. Лише поодинокі з них добровільно залишилися й надалі працювати в медичній службі УПА. Це ж стосувалося лікарів та фельдшерів – учасників Червоної Армії, що втікли з німецького полону і включилися до медичної служби УПА.

Міцну основу медичної служби УПА, від початку до кінця боротьби, становили ті українські лікарі, медики, студенти, фельдшери, медичні сестри, санітарки та працівники УЧХ, що були високоідейними, стійкими та мужніми борцями за волю. Вони були віддані справі української свободи. В критичних ситуаціях миттєво переключалися з делікатного медичного інструментарію на важкий автомат і часто гинули смертю героїв у боротьбі з противником. Своєю працелюбністю, часто ризикуючи власним життям, рятували вони поранених стрільців.

Нерідко медичну допомогу пораненим воякам УПА таємно надавали лікарі державних лікарень, поза своїми установами відвідували поранених в терені. Ті ж лікарі також допомагали медичній службі медикаментами.

Такою є коротенька характеристика кадрового складу медичної служби УПА.

6. Медична служба УПА, як правило, працювала в умовах великого браку хірургічного інструментарію, стерильного виряду для операцій, перев'язочного та шовного матеріалів, медикаментів, кровозамінників, відсутності автоклава. Операції виконувались при денному освітленні або при світлі гасової лампи.

7. Медична служба УПА працювала без належного клінічного, лабораторного та рентгенологічного обстеження, що має велике значення для діагностики та лікування.

8. На поранених вояків УПА не розповсюджувались право та закон Охорони існуючих міжнародних конвенцій Чер-

воного Хреста. Поранених вояків УПА, забраних у полон, часто розстрілювали на місцях їх виявлення, інколи з приміненням жорстоких тортур.

9. Необхідно відмітити велику самопосяту, жертвність, мужність, відданість населення в переховуванні поранених та хворих повстанців, а також працівників медичної служби УПА.

10. Це далеко неповні, а лише основні штрихи, які характеризують роботу медичної служби УПА і ті надзвичайно трудні, часто ускладнені умови, в яких доводилось працювати медично-санітарній службі УПА і лікуватися пораненим та хворим воякам УПА й учасникам національно-визвольної боротьби тих часів.

Oleksa Zeleniuk («Paster»):

MY PATH IN THE UPA

(SUMMARY)

Oleksa Zeleniuk begins his memoir with an autobiography. He was born into a peasant family in 1923 in the village of Zhabokrych, Kryzhopil raion. In 1935, his father escaped communist repressions and moved with his family to Odessa. In 1940, Oleksa graduated with distinction from the medical technical school in Odessa and was sent to study at the Medical Institute in Lviv. His stay in Lviv awoke his national sentiments.

With the outbreak of the Soviet-German war in 1941 and after the retreat of the Red Army, Zeleniuk decided to remain in Lviv. During the German occupation, he continued his studies. In June 1944, before the return of the Soviets, he decided to flee to the west. On his way to the Carpathian Mountains, he was recruited to the Ukrainian national liberation underground, where, under the pseudonym «Paster», he worked as a physician and specifically, a surgeon, until his arrest by the Soviets in February 1947.

He had learned the basics of surgery in Odessa, while still a student in the medical technical school. He worked in the experimental surgery laboratory of the first surgical clinic of the Odessa Medical Institute, assisting professors Barinstein and Sosnoskyi and lecturer Babskyi when they operated on animals, in particular, dogs.

Zeleniuk was sentenced by a field tribunal in Stanyslaviv to ten years' imprisonment, which he served in the Inta concentration camp. He was released in 1956. Only in 1964 did he resume first-year studies at the State Medical Institute in Lviv, which he completed with distinction, earning a medical degree in 1971.

* * *

In his memoir, the author describes his first weeks in the underground, where he gradually became accustomed to his new conditions and treated only minor illness.

Subsequently, he was sent to work in an underground bunker with a woman pharmacist who used the pseudonym «Kalyna.» They sorted collected medications, packs of bandages and a small quantity of surgical instruments.

In summer 1944, shortly before the arrival of Soviet troops, «Paster» was transferred to the wooded areas of the Carpathian Mountains, near the towns of Bolekhiv and Hoshiv.

There, in a forestry compound, a partisan hospital was established which held many UPA soldiers wounded in battle with the Germans. The author, along with a Georgian doctor who had escaped from a German prisoner of war camp, treated the wounded, performed minor surgery and put casts on injured limbs. The first assistant in the hospital was a nurse, Tonia Korol, who later married a leading member of the underground, Yaroslav Melnyk («Robert»).

Camped in the forest near the hospital was the battalion commanded by «Kozak.» In the nearby village of Luzhky, courses were being given for nurses and radio operators.

When the front drew near, the hospital was dismantled and recovered soldiers returned to their units. The sick were placed in village houses. The medical students were moved south-west to the Bolekhiv region, where fierce battles were taking place between the Germans and Soviets. The author got through the front with great difficulty.

Near Hoshiv, he became acquainted with a physician using the pseudonym «Vuhliar» and a medical student, «Kopytko.» «Vuhliar» had completed his medical studies in Prague and was now working as an UPA doctor.

UPA units were maneuvering in the Bolekhiv forests and the author provided medical help to the wounded. Fortunately, no-one sustained serious wounds or required major surgery, because he did not have the necessary surgical instruments.

At the end of the summer, when the German front moved out of Ukraine, «Paster» was transferred to the Kalush region, to the village of Kamin close to the Chornyi Forest. There, in two large rooms of a village house, an operating room was established. The walls and ceiling were whitewashed and the floors scrubbed clean. The long narrow table that had been in the house, with straps added for attaching patients, became an operating table. Beside it were two small tables for holding instruments and bandages. To assist in the surgical procedures, a team was formed of three nurses and medical aides, headed by the author. The hospital was supplied with a set of German surgical instruments.

The author's duties were all medical, consisting mainly of surgery. Patient placement and the provision of pre- and post-surgical care was the responsibility of medical aides and the physicians or medical students assigned to this task. The duties of overseer were performed by an older man from Kalush,

Kylybai, whose family had suffered terribly at the hands of the NKVD. In 1940, all the members of his family had been arrested and shot. The overseer's job was to place patients in different houses and see to the preparation of hiding places and provision of food supplies.

The author describes the operations he performed in the hospital. The most frequent were limb amputations. There was no possibility of performing major operations on abdominal wounds or brain or spinal surgery. The author provides some examples of his work in the form of a medical report.

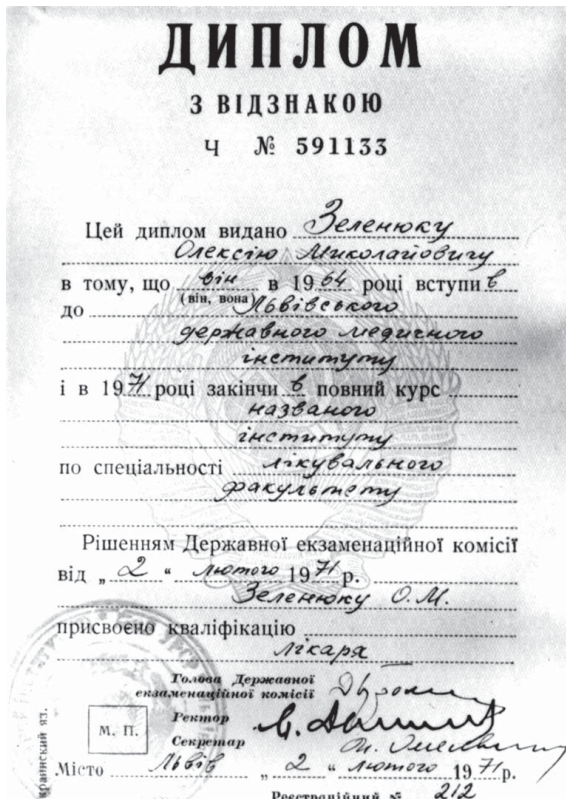
One evening in late autumn 1944, a young soldier using the pseudonym «Harkavenko» was brought to the hospital. Wounded in the left elbow and left shoulder, he was in critical condition, with sepsis, ischemic and gas gangrene. Surgery was performed under ether anesthesia. The author did not have a full set of surgical instruments; he lacked a surgical bone saw, so he had to use a saw borrowed from the forge. Still, the operation was successful. Afterward, the patient was taken on a stretcher to an underground medical hide-out. After staying there for more than a month, the soldier was discharged to the care of relatives.

As another example of his orthopedic surgery, the author cites the case of UPA Colonel Vasyl Andrusiak («Hrehit»), who was wounded on January 14, 1945. Chloroform anaesthetic was administered by Dr. Myroslav Martynets («Berest»); «Paster» was assisted by Dr. «Foka» and the surgical nurse was Dr. «Berest's» sister. The operation was complicated, but proved successful. Andrusiak's post-operative care was provided by Dr. «Berest» and nurse «Bohdanna.» The colonel suffered no ill effects except for a tolerable limitation of movement in the elbow joint.

The author describes some other operations he successfully performed during the summer of 1946. A young soldier using the pseudonym «Bohdan» sustained a serious chest wound from a grenade. His right collarbone and second and third right ribs were broken and he had a rupture of his right lung and pneumothorax. Assisted by nurse «Zena», Dr. «Paster» operated for more than four hours. He did not expect the patient to survive and still believes this man was cured not by him, but by God.

During his four years in the underground, «Paster» performed many different operations. While some were successful, others led to complications which sometimes resulted in death. The memoir also describes some personal experiences: tragic events, brutal NKVD raids on villages, barbaric torture of insurgents and defenseless people.

The author provides the dates of events, place names and the real names and pseudonyms of various people. He ends his memoir stating that while he entered the UPA in disillusionment and fear, having witnessed the heroism of his people, he became convinced that they would one day win freedom.

Фотокопія диплому Олексія Зеленока

Олексій М. Зеленюк («Пастер») коло шталика УПА в с. Камінь, що на Станіславщині. Осінь, 1944 р.

Теодосія Підгайна (зліва). Народилася 1923 р. в с. Березовиця Велика, біля Тернополя. У підпіллі ОУН працювала в рядах УЧХ під псевдом «Дарця». Була одружена з Юліаном Гуляком («Марко», «Токар»). Загинула зимою 1947 р. в криївці в Гаях Шевченкових, біля Тернополя.

Ізидора Підгайна, сестра Теодосії. Народилася 1925 р., працювала разом зі сестрою «Дарцею» в УЧХ. Їхні батьки були виселені, а після повернення переселилися до Харкова. Ізидора поїхала до батьків, де навчалася в інституті. Була арештована і пропала без вісті.

Зиновія «Невідома», медична сестра підпільної сітки УЧХ. Закінчила курси медичних сестер в с. Лужки в 1944 р. Арештована 1947 р.

*Катерина Данилів-Гаврилів,
«Зелена»*

Народилася 1920 р. в с.Труханів, Сокальського р-ну. Членом ОУН стала в 1940 р.

У 1941 р. працювала секретаркою-машиністкою окружного провідника Андрія Пасічника в м.Стрию.

Після відбуття медсестринських курсів, організованих у 1943 р. Ярославом Дибом («Модестою») в Старо-Самбірському р-ні, почала працювати повітовою УЧХ.

У 1944 р. Катерина Данилів закінчила курси хірургічних медсестер, на яких викладали медики Тадей Плюгавка («Маркіян») та «Бурінда». Після цього працювала районною УЧХ в Медицькому р-ні, до 1947 р. , а

відтак перейшла працювати в Сколівський р-н. У 1950 р. Катерина залегалізувалася, вийшла заміж за Гавриліву, і живе в Болехові.

На фотографії поруч з Катериною Данилів («Зеленою») стоїть Богдан Вільшинський («Орел»), член обласного проводу.

*Євгенія Кузь, «Циганка»
Медична сестра УПА. Закінчила
курси медичних сестер в с. Лужки у
1944 р. Арештована 1944 р.*

*Діба Ярослава, «Модеста»
Народилася у 1921 р. в м. Стрий. Тут же
закінчила середню освіту у 1939 р. В підпілля
пішла у 1944 р., де була Обласним Керівником
жіночої мережі ОУН та УЧХ в с. Тернів,
Самбірського р-ну. Загинула 1945 р.*

*Емілія Войцехович-Рафальська,
«Біленька», «Оксана»*

*Народилася у 1925 р. в с. Конюхів,
Стрийського р-ну. Навчалася в народній
Рідній школі, а відтак в Торговельній
школі в м. Стрию.*

*У 1941 р. стала членом «Юнацтва»
ОУН. В 1943 р. після курсів першої медичної
допомоги, організованих обласною
провідницею Іриною Козак («Ладодою»),
Емілія працювала в терені УЧХ. Закінчивши
медичні курси у м. Дрогобичі, короткий час
допомагала лікареві «Бурунді».*

*У травні 1944 р. Емілія перейшла ще
один медсестринський вишкіл, який
проводив в Карпатах лікар «Сам». Після
цього Емілія виконувала медсестринські
обов'язки і надавала допомогу пораненим
повстанцям в підпільних шпитальках в
селах і лісах околиць Сколього та Стрия.*

*Восени 1945 р. вона захворіла і повернулася
до батьків. У 1949 р. Емілію Войцехович
арештували. Покарання відбувала в Тайшеті,
Кенгірі. Звільнена 1956 р. Вийшла заміж за
Віктора Рафальського. Жила та померла в
Конюхові.*

Маруся Цуньовська, «Мирослава»

*Народилася 1921 р. в м. Городку біля Львова.
Член ОУН з 1942 р. Працювала в рядах УЧХ в
Пустомитівському районі. Згодом перейшла
працювати зв'язковою – спец. кур'єркою між
районом і областю. Провідником її був «Вишня»,
який загинув у 1945 р.*

*Засуджена на 15 літ каторги, відсиділа 10
літ. Живе в м. Городку.*

Зенко Фурович

Народився 1924 р. в Болехові. Вчився в Стрийській гімназії. В підпілля пішов 1944 р., був санітаром у сотні «Бея». Подальша його доля невідома.

Зліва від нього – Ольга Кашуба (з Дорогова), справа – Тетяна Сидоренко (з Болехова).

Анна Боднар

Народилася 1922 р. в с. Зеленів, Рогатинського р-ну на Станіславівщині. Працювала районною провідницею УЧХ. Арештована 1947 р. Засуджена на 25 літ, але після перегляду справи залишили їй лише 10. Була звільнена в 1956 р.

*Ольга Гросберг-Наконечна,
«Степанівна»*

(фото 1956 р. з неволі)

Народилася 1923 р. в с. Рошнів, що на Станіславщині. Член «Юнацтва» ОУН з 1939 р. Навчалася в гімназії «Василянок» і закінчила Торговельну школу в Станіславові. Вишкіл – курси медичних сестер – перейшла в с. Тяпче.

19 грудня 1946 р. в с. Новиця була видана провокаторами більшовикам. Вони оточили хату, в якій перебувала Ольга Гросберг. При затриманні вона зробила спробу застрелитися. Поранення не було смертельним, але постріл спричинив лівосторонній параліч. Після операції була засуджена на 25 років. Покарання відбувала у Воркуті. Померла у м. Слов'янську Донецької обл. в кінці 1993 р.

Анна Келебай, «Нуся»

Народилася 1925 р. в м. Калуші, Станіславівської обл. Вчилася в Калушській середній школі, згодом – в торговельній школі. В «Юнацтво» вступила в 1942 р., у 1945 р. перейшла до ОУН і пішла в підпілля в Перегінському районі. Працювала в УЧХ медсестрою разом з лікарем «Пастером» (Олександром Зеленоюком), а також з лікарем «Берестом» (Ярославом Мартинцем) і медсестрою Зеною Федак. Поранених лікували у криївках по селах Камінь, Угринів, Новиця.

У 1947 р. «Нусю» арештували і засудили на 10 літ. Покарання відбувала в Інті, Комі АРСР. Зараз живе в Калуші, одружена з Дем'яном Кушликом.

Олександр Болехівський

З ПІДПІЛЛЯ У НЕВІДОМУ ПУТЬ

Спомини

Болехівський Олександр Теодорович народився 10 листопада 1925 р. в с. Ворона Товмацького повіту Станиславівської області (тепер Коломийського району Івано-Франківської обл.), українець, греко-католик, безпартійний, лікар. Арештований 15 червня 1947 р., звільнений у 1955 р.

Я народився в селянській родині. Батько впродовж багатьох років був заступником війта села Ворони, згодом став політичним в'язнем австрійського концентраційного табору «Талерґоф». Помер, коли я мав три роки, а мати – коли я мав дев'ять з половиною. Після семи класів народної школи я почав навчання в Станиславівській державній гімназії з українською мовою навчання. Вже перед самою німецько-російською війною закінчив один курс Станиславівської фельдшерської школи і працював у Станиславівській центральній міській лікарні (тепер обласна). Весною 1942 р. вивезений на примусові роботи до Німеччини (працював у сільському господарстві в селі Гіссгібель, крайс Груліх, Східні Судети). Одночасно вчився на заочних курсах теорії музики й композиції у Львівському Інституті народної творчості. За те, що молоді українці з Гіссгібеля і навколишніх сіл щонеділі збиралися в мене з метою навчання німецької мови і читання українських журналів та газет, які я одержував, німець-поліцай пригрозив мені арештом. Навесні 1943 р. з допомогою чеха Йозефа Ульріха я втік з Німеччини й добрався до села Ворони.

На моє виховання мали вплив такі фактори: читання книжок з бібліотеки читальні «Просвіти» у Вороні (1937-1939 рр.); навчання рідної мови й літератури, а також фізкультури в гімназійного вчителя Тараса Франка (1939-1940 рр.); дружба і проживання в одній квартирі в Станиславові з фельдшером і директором молочарні «Маслосоюзу» в Болехові Миколою Григоровичем Витвицьким (1940-1942рр.); знайомство з діячами культури – відомим співаком Василем Тисяком в Ста-

нславові (1940-1941рр.), отцем Павлом Витвицьким у Жаб'ю в 1941 р. (арештований за участь в українському визвольному русі і розстріляний німцями в Чорткові з групою 52-х підпільників у 1942 р.), скульптором світової слави Михайлом Черешньовським у Болехові (1941-1942рр.); заочне навчання теорії музики й композиції в ІНТ, Інститут Народної Творчості, де директором був о. С. Сапрун); самоосвіта в галузі літератури, мистецтва й медицини.

Відразу після втечі з Німеччини, за рекомендацією Федора Соловєя (після війни закатований в Отинійській тюрмі МГБ), прийнятий Степаном Волошином («Штабою») до юнацтва ОУН, де пройшов політичне навчання і мав псевдонім «Блискавка». В липні 1943 р. мені запропонували вступити фельдшером до одного з перших куренів УПА в Галичині, на що я дав згоду. Приєднався я до сотні командира Козака в селі Богородичин Отинійського району. Село роїлося від повстанців. Стрільці були розквартировані в сільських хатах. Я зголосився до сотенного, він дав мені новий псевдонім – «Здоровенко» – і приказав видати спорядження, яке складалося з валізки, перев'язочного матеріалу та ліків для першої допомоги.

Сотня «Козака» мала в той час біля 200 стрільців, у більшості недосвідчених у військовій справі новобранців, складалася з трьох чот, кожна чота – з трьох роїв. Чотовими були колишні учасники Українського легіону, досвідчені військовики «Благий», «Юрко» і «Скуба». З ройових особливо запам'яталися «Орлик» і «Чорнота». Озброєння було різноманітним, в основному польські і російські карабіни, три кулемети, гранати. Медичної служби в сотні не було.

Того ж дня ми вирушили в рейд у Карпати. Після короткочасного відпочинку в Хлібичині Лісному йшли всю ніч під проливним дощем до села Кіданч біля Коломиї, де вимушено заквартирували в сільських хатах. Коло полудня на село напали німці, що у великій кількості несподівано прибули машинами з Коломиї, вдарили градом куль, запалили кілька хат. Наші, рій за роєм, мусіли відступати городами до ліска, що був розташований на віддалі одного кілометра на узбіччі не-

великої гори. Відступали відстрілюючись, але німці під'їхали машинами і вдарили сильним вогнем з кулеметів, майже перетинаючи дорогу до лісу. Але наші в ліску залягли в австрійські окопи і вдарили вогнем з трьох кулеметів. Загорілися три машини, німці почали втікати. Повстанці пішли в наступ. Усе село було вкрите хмарами диму. На полі бою залишилося п'ять німецьких трупів. З нашого боку один стрілець загинув і один був поранений. Німці пограбували село і втекли до Коломиї, а ми повернули до села й увечері, забравши вцілілу частину нашого обозу, подалися шляхом на Печеніжин далі в Карпати. Йшли цілу ніч, на світанку стали табором у Нижньому Березові, але за годину вирушили далі, бо німецькі машини під'їжджали під Березів. Далі гірськими зворами й верхами, недалеко від Космача, повернули на захід вгору на полонину Штивйору, з якої спустилися лісом зі стрімкої гори донизу, де над потічком, що впадає в річку Прутець Чермерівський, на поляні між високими горами знаходився тимчасовий табір підстаршинської школи імені Євгена Коновальця «Чорні Чорти». Це була друга моя подорож у Карпати; перша – в 1941 р., коли зі своїм другом Миколою Витвицьким ішли пішки зі Станиславова до Жаб'я до його стриєчного брата о.Павла Витвицького, де ми гостювали два тижні.

В таборі було вже дві сотні: першою командував чотар «Липей», а другою – сотенний «Дон». Наша третя сотня завершила створення куреня, командиром якого став курінний «Липей». Казали, що він родом із Закарпаття, професійний військовий. «Липей» був середнього зросту, худорлявий, чорнявий, строгий, вимагав від усіх цілковитого послуху. Сотенний «Дон» був низького зросту, повніший від «Липея», спокійніший. Найбільше поважали і любили стрільці і старшини сотенного «Козака» – високого і стрункого, лагідного, добродушного і заодно вимогливого командира.

В таборі я зустрів свого односельчанина, рідного брата чоловіка моєї сестри, Івана Нестерука (псевдонім «Недобитий»). Він був на шість років старший від мене, статний, високий, стрункий, притому енергійний, темпераментний і відважний. Після закінчення підстаршинської школи Іван став роє-

вим, а згодом і чотівим сотні «Богуна». Був підступно захоплений більшовиками 30 квітня 1948 р. і закатований у лісі між селами Вороною і Виноградом. На дереві, під яким він загинув, хтось вирізав хрест. Чомусь у мартирології загиблих на території Станиславівської області учасників ОУН-УПА псевдонім його значиться як «Невмиручий» (газета «Галичина» від 15 червня 1993 р.). В таборі ми допомагали один одному, часто зустрічалися, дружили.

Навчання в нашій сотні проводилося чотівими «Благим», «Юрком» і «Скубою», деякі лекції читав сотенний «Козак». Ті дві сотні, яких ми тут застали, мали своїх викладачів. На військові тренування сотні виходили на полонини Штивйору, Ладеску чи Павлову. В таборі вже був лікар, українець з Буковини, псевдоніма котрого я не пам'ятаю. Мене призначили його помічником. Мій шеф мав дві валізи різних ліків, перев'язочний матеріал, медичний інструментарій. Він проводив прийом хворих у штабному бараку, а я виконував його розпорядження. Лікар він був досвідчений, я багато чого навчився в нього.

Стрільці були молоді, здорові, спочатку майже не хворіли. Виїжджали ми до хворих в села Поляницю, Микуличин, а найчастіше в Космач. До Микуличина їздили вузькоколійкою, а до інших сіл – верхи на конях. Одного дня нас викликали в Космач до одного важко пораненого. Проїжджали ми попри хату Дзвінчуків, де колись загинув Довбуш. Можливо, це вже була не та хата, але на тому самому місці. В таборі ми проводили заняття з двома групами санітарів, читали лекції всьому особовому складові куреня про надання першої медичної допомоги при пораненнях і при нещасних випадках.

Спали ми під навісами, покритими смерековим гіллям. Кожний рій будував собі такий навіс. Курінь забезпечувався продуктами харчування тереновою ОУН, котра їх перевозила гірськими стежками на гуцульських кониках. Біля табору була ще одна невелика поляна, на якій кожний вечір стрільці збиралися групами, співали повстанських, стрілецьких та інших пісень, розпалювали ватру, відпочивали після цілоденних вправ. Інколи полум'я ватри досягало вершин дерев. Після

команди «Вечірня зоря!» курінь вишиковувався у трилаву, один стрілець голосно проказував Господню молитву і молитву до Пресвятої Богородиці, а всі стрільці – тихо за ним повторювали. Після цього з півтисячі юнацьких грудей виривалася і громом гриміла співана молитва «Боже Великий, Творче всесильний, на нашу рідну землю споглянь!». Луна йшла предвічним лісом, ватра згасала, хлопці відходили до сну, тільки стійкові завжди були напоготові. І так кожного вечора. Ця співана молитва залишилась у моїй душі назавжди.

Життя йшло своїм трибом: теоретичні заняття, військові вправи на полонинах, марші непрохідними гірськими стежками. Час від часу чоти відходили на засідку або на розправу з німецькою поліцією в Яблунові чи Микуличині. Здобували зброю й амуніцію. Десь через місяць курінь переселився до іншого табору, розміщеного на схилі тої самої гори трохи ближче до села Поляниці, де сільські майстри побудували дерев'яні зимові бараки. Вишкіл продовжувався вже в кращих побутових умовах. Більшість стрільців уже переодяглися в нові, пошиті в теренових майстернях, однострої.

В половині жовтня розвідка донесла, що німці підтягують численні військові сили на коломийському і микуличинському напрямках. З Микуличина вони повинні були добиратися до Поляниці вузькоколійкою. Наші сотні розділилися: одна пішла до Космача, друга – до Поляниці, а третя залишилася в таборі. Три ночі я ходив на засідку з сотнею до Поляниці, але німці не наважувалися під'їжджати. Зима почалася скоро. Курінь був у постійній готовності, бо німці весь час збільшували сили. В кінці жовтня німці таки почали наступ на табір з пістинського і березівського напрямків. У запеклому бою німці відступають з великими втратами вбитих і поранених. З нашого боку загинуло геройською смертю два стрільці. Наступного дня в селі Поляниці на майдані між річкою Прутцем Чемерівським і вузькоколійкою відбувся величавий похорон. Прибуло багато людей з навколишніх гуцульських сіл. Біля свіжої з високим березовим хрестом могили майоріли синьо-жовті прапори, на могилі зеленіли смерекові вінки. Три сотні вишикувалися з трьох сторін у глибокій

скорботі. В таборі залишився лише технічний відділ. Світилися свічки, священник відправляв панахиду, співав повстанський хор, старшини і стрільці своїми промовами прощалися з полеглими друзями. Закінчився похорон співом «Вічная пам'ять» і «Боже великий, Творче всесильний...».

В перших числах листопада німці повторили свій наступ великими силами, але були розбиті і відступили. З нашого боку жертв не було, але постійне перенапруження, сильний холод привели до того, що стрільці почали хворіти.

Командування вирішило перебазуватися далі в гори – до Жаб'я. В супроводі зв'язкових, гірськими, покритими досить глибоким снігом, хребтами курінь перейшов до села Ільня, що є частиною Жаб'я. Розквартирували нас по хатах, нагодували, зігріли. Після такого важкого переходу хлопці добре відпочили, хворі підлікувалися. Пробули ми в Ільні кілька днів, за цей час курінний «Липей» був відкликаний до Головного Проводу, а курінним призначений «Козак». Чотові «Благий», «Юрко» і «Скуба» стали сотенними, «Чорнота» – чотівим, мій односельчанин «Недобитий» – ройовим. І багато інших курсантів одержали підвищення на відповідних посадах. Хворих було відправлено на лікування в терен. Я з моїм другом «Недобитим» квартирував у молодих господарів, які відпустили нам одне ліжко. В кімнаті була стара велика кахельна піч – прекрасний витвір мистецтва. Я не міг налюбуватися рисунками на кахлях. А на припічку спала молода і гарна господиня. Мені було дуже неприємно, коли вона запросила мене до танцю на вечорницях у сусідському будинку, а я мусів відмовити, бо не вмів танцювати.

Частина куреня залишилася в Карпатах, а більша частина з командиром «Козаком» вирушила в рейд до Чорного Лісу. Не залишив нас і сотенний «Благий». На долах снігу не було, погода утримувалася тепла, хоч була вже друга половина листопада. Повертали ми з Жаб'я через Брустури, Прокураву, Текучу, Верхній Березів, Баню-Березів, Чорні і Білі Ослави. Всюди в горах, так само як і на Делятинщині, Надвірнянщині і Богородчанщині, люди приймали нас привітно і гостинно. Німців уже не зустрічали. В деяких селах ми відпочивали по

кілька днів. До табору курінного «Різуна» біля села Посіч у Чорному Лісі ми прибули вранці 26 листопада 1943 року.

Командир «Різун» зі своїм штабом привітав нас сердечно. Не встигли ми відпочити, як в таборі було оголошено алярм – німці оточили чорноліські табори між селами Посіч – Завій великими силами. Це було 27 листопада 1943 року. Курені зайняли відповідні позиції. Після кількогодінного завзятого бою одному з куренів вдалося прорвати вороже кільце, обійти німців ззаду й ураганним вогнем завдати їм великих кривавих втрат, що привело до панічної втечі ворога. З нашого боку було кілька поранених, яких відправили в село. Мені прийшлося їх лікувати і доглядати. Поранення були легкі і через два тижні стрільці повернулися до табору, а мене направили в терен фельдшером Товмацького повіту.

В обов'язки повітового фельдшера входили проведення курсів санітарних інструкторів і лікування хворих підпільників на терені повіту. Звичайно, в межах можливостей фельдшера. В селі Закрівцях коло Отинії було організовано такі курси, на яких навчалось кільканадцять юнаків з різних сіл повіту. Я старався дати їм елементарні знання з анатомії і фізіології людини, патології, інфекційних захворювань, гігієни, і, звичайно, надання першої допомоги при пораненнях і нещасних випадках. Тривали курси з невеликими перервами до березня 1944 року. За цей період мені довелось виїжджати до хворих, що перебували в багатьох селах повіту, бо тоді вже поширювалася епідемія висипного тифу. Між іншим, в селі Грушці коло Товмача п'ять днів я боровся за життя одного підпільника: підтримував серцеву діяльність при гарячці 41 градус камфорою і кофеїном, не відступав від ліжка хворого, аж доки не наступила криза при висипному тифі і хворому не покращало. Я навіть псевдоніма його не запам'ятав, а пізніше, в 1947 році, коли я перебував у Станиславській слідчій тюрмі, збитий, скатований, його привели до мене на очну ставку, де він свідчив, що бачив мене у підпіллі. Виявляється, він зголосився в КГБ і служив донощиком. Я відповів, що не знаю його. Прізвище його було Горбатий Іван Павлович, родом він був зі села Олеші Товмацького району.

Більшовицько-німецький фронт наближався, я з повітовим проводом переїхав до села Хорохолини-Ліс Богородчанського повіту. У квітні 1944 року німці відкинули росіян від Станиславова майже до Снятина.

В терені я працював напівлегально, мав німецьку кен-карту (посвідчення про особу) на прізвище Савчина Василя, 1921 року народження, родом зі села Богородчани Старі. За ліками і перев'язочним матеріалом я їздив до аптеки Ляшкевича в Отинії. Деколи навідувався до сестер у Вороні. Більшовицько-німецький фронт вже був близько. Пам'ятаю, як у Великодню неділю через Ворону пройшов російський відділ, але за кілька днів повернулися німці. Я з повітовим проводом переїхав у село Грабовець Надвірнянського повіту.

На високому, лівому, березі Бистриці Надвірнянської в селі Грабовець стояв будинок сотника Армії УНР Петера, котрий мав псевдонім «Сокіл». Я кілька разів бував у його гостинному домі, куди часто навідувалися провідники різного рангу. Сотник «Сокіл», дуже порядний і досвідчений старшина, родом з Великої України, емігрував у двадцятих роках і одружився в Галичині. Його дочка, здається Ліда, була дуже гарна, привітна і симпатична.

Та повернімося до подій 1944 року. В селі Хорохолина-Ліс був поранений в бою з німцями підпільник зі села Ямниці, прізвища чи псевдоніма його не пам'ятаю, але мені довелося надавати йому першу допомогу і транспортувати до підпільної лікарні. Куля рикошетом пробила йому тім'яну кістку і поранила мозок. Як я пізніше довідався, юнак вижив, але параліч нижніх кінцівок залишився на все життя.

Підпільна лікарня УПА була розташована в селі Грабівці на території Чорного Лісу, працювали в ній досвідчені лікарі і медсестри. Я тоді проживав у селі Глибоке Богородчанського повіту, відвідував хворих у навколишніх селах Хмелівка, Лесівка, Гринівка, Нивочин. Грабівка була оточена лісом, дорога з Глибокого до Грабівки йшла через болотистий ліс і була встелена дерев'яними колодами. Мені приходилося цією дорогою кілька разів перевозити тяжко хворих до лікарні. Не раз бував я і на лісничівці в селі Хмелівка, де проживала

родина Купчаків. Досить великий будинок стояв на краю зеленого густого лісу в дуже мальовничому місці. Господар працював лісничим, дружина займалася домашнім господарством, їхній син, здається, воював уже в УПА, а дві дочки були зв'язковими в ОУН і мали псевдоніми «Дзвінка» і «Христя».

Молодша «Христя», на ім'я Оля, мала п'ятнадцять років, була гарна і мені подобалась. Золотаві кучері надавали її обличчю особливої краси. Дуже приємними були наші прогулянки полями вздовж лісової дороги із Хмелівки до Глибокого і навпаки. Я пробув у Глибокому не більше місяця, бо фронт наближався і ми змушені були йти в Карпати, але доля ще два рази дала мені можливість зустрітися з Олею Купчак, та про це пізніше. Якщо не зраджує мене пам'ять, у Глибокому я мешкав в домі Костюка. Будинок містився на межі горішнього і долишнього кінців села. В цьому селі пізніше загинув у бою з більшовиками старший син моєї сестри Марії Юрко Соловей. В Глибокому він і похований. Народився Юрко в 1923 році, а загинув у 1945. Молодший її син Михась (народився у 1927 році) також упав у бою з більшовиками в 1945 році, але в рідному селі. Сестра їздила до Глибокого на могилу сина.

В липні 1944 році, у зв'язку з приближенням фронту, прийшло розпорядження відділам УПА перебазовуватися в Карпати. До куренів приєдналася підпільна сітка ОУН. Шосейними дорогами вдень і вночі безперервно йшли німці, польовими дорогами відступали мадяри. Наші їх роззброювали – запасалися зброєю й амуніцією. Великим відділом в кілька куренів, до якого я з Товмацьким повітовим проводом приєднався, командував майор «Грім». По дорозі ми зустріли великий мадярський відділ, який роззброїли без бою. В моє розпорядження хлопці віддали доброго військового осідланого коня. Я його назвав Карим. Він значно полегшив мою третю мандрівку в Карпати. В горах вже було повно спілих чорниць. Ми зупинилися табором у лісі на схід від сіл Пороги і Гута.

Через кілька днів я дістав розпорядження виїхати з двома санітарами до хворого в село Гута. Верхи на конях ми

приїхали до села на зв'язок, там коней залишили і пішки пішли до хати, де лежав наш стрілець. Оглянули його, призначили лікування і залишили ліки. Вже при виході з хати нас зустріла дівчина і заявила, що до села зайшов великий мадярський відділ. Ми пришвидшили крок і щойно відійшли від хати, може, на яких 100 метрів, як раптом роздалися кулеметні черги та стрілянина. Мене щось різко сіпнуло за ногу і я повалився на землю. Мої санітари перескочили потічок і зникли між хатами. Блиснула думка: мадяри! Я випрямив ногу, яка загнулася в місці перелому аж за спину, вийняв пістолет, приготувавшись відстрілюватися до останнього набою. Останній призначив для себе, бо знав, як жорстоко закатували мадяри двох наших хлопців у цьому ж селі. Але мадяри не стріляли і не показувалися. Я перев'язав рану, маючи при собі індивідуальний пакет, зупинив кровотечу тугою пов'язкою і пролежав так десь біля години, поки не з'явилася наша медична сестра, прислана з відділу. З допомогою сільських жителів вона перенесла мене через потічок до хати господаря Винника, який помістив нас у малій кімнаті. Ззаду рана була діаметром 1 см, а спереду – до 8 см, розірвана. В штанах і моїй польській офіцерській блюзі була вирвана велика діра. Це свідчило, що куля була розривною. Медсестра ще раз перев'язала мені рану, наложила шину Крамера. Вона мала псевдонім «Рожа», а я звав її Марусею. Їй приказали лікувати і доглядати мене. Це було 1 серпня 1944 року.

Після мого поранення мадяри покинули село і повернулися через тиждень. За цей час мене провідало кілька моїх друзів з відділу, а також Оля Купчак і її сестра «Дзвінка» з двома родичками. Побули з півгодини і пішли в свою Богородчанщину. Третій раз зустрівся я з Ольгою Купчак несподівано майже через десять років у російському концентраційному лагері в місті Балхаш у Казахстані 30 квітня 1953 року. Після смерті Сталіна лагерний режим став дещо легшим і до лікарні в чоловічій зоні дозволили привести на консультацію хворих із жіночої зони. Там я зустрівся з Ольгою, але це вже не була та п'ятнадцятирічна юначка, а доросла дівчина, яка пройшла жажіття російських тюрем, а нині пере-

носить голод, холод, знуцання і примусову непосильну фізичну працю в концлагерах, переживає родинну трагедію – загибель брата на полі слави, смерть матері й батька, невідому долю сестри. Проте вона не втратила свою дівочу принадність. Того ж дня я написав їй вірш:

ОЛІ КУПЧАК

*О чудасія! Хто це? Ти?
В Балхаськім лагері, в пустині?..
Яка щаслива зустріч нині!
А може й крихта гіркоти?
Ми бачили багато звірів
у людській шкірі: псів, вовків...
Так що ж? Очам своїм не вірю,
що я ось тут тебе зустрів!
Колись, в квітучому саду,
зустрілись ми в селі Глибокім.
Ти мала вже п'ятнадцять років.
Тебе я тямлю ледь бліду
з волоссям пишним, золотистим.
Ти ще була тоді дитям.
Зі сміхом радісним, іскристим
ми познайомилися там.
Пізніше я бував не раз
на вашій тихій лісничівці
в батьківськім домі у Хмелівці,
та доля розлучила нас.
Як я лежав у Гуті в хаті
й від ран важких ледь не помер,
з'явилась ти, як рідна матір,
неждано так, як і тепер.
Лежав на ліжку я в куті,
а ти прийшла і привіталась,
вагаючись, поцілувала
мене єдиний раз в житті,*

*та з рідними пішла додому.
А я з людьми – в широкий світ,
в дорогу дальню, невідому...
Минуло майже десять літ.
Твій брат загинув у бою,
тебе й сестру арештували,
батьки із горя повмирали.
Поглянь на доленьку свою
й кріпись! Надія вся на Бога –
Господь не лишить нас самих:
терниста скінчиться дорога –
на волю вийдемо з тюрми.*

м. Балхаш, 30 квітня 1953 р.

Від того часу ми переписувалися лагерною «поштою», тобто писали записки дрібними літерами, запечатували їх у вигляді підпільних «штафет» (в лагері вони називалися «ксі-вами») і віддавали хлопцям, які перекидали їх через мур і дроти в жіночу зону. Через певний час одержували відповідь. У червні 1954 року Ольгу звільнили як арештовану неповнолітньою, вона виїхала на батьківщину і більше з нею я не зустрічався.

З відділу інформували мене, що наше командування веде переговори з малярським командуванням. Маляри зайняли село і коло десяти їхніх вояків поселилося у великій кімнаті Винникової хати. Через цю кімнату треба було переходити до малої кімнати, в якій перебували ми з «Рожею». Маляри нас не турбували, хоч кілька офіцерів заходили на розмову. Говорили ми німецькою мовою. Російські війська підійшли до Гути, почався масований артилерійський обстріл, снаряди розривалися шохвилини, гуділи понад хатою – вибухам не було кінця. І так кожний день зранку до вечора. Маляри поховалися в заздалегідь приготовлених укріпленнях і окопах, селяни повтікали в гори. Ми з «Рожею» залишилися самі. Коло хати розірвалися три великі снаряди, осколки по-вибивали шибки у вікні. Сестра «Рожа» влаштувала на ношах

на підлозі під вікном дві постелі, на яких ми, обкладаючись подушками, лежали цілими днями під час обстрілу, бо осколки залітали через вибите вікно до хати. Майже кожний день опівдні на кілька годин стрілянина припинялася. Пробули ми під цим обстрілом цілих два тижні.

Одного дня опівдні прийшов до нас мадярський офіцер і заявив, що їхнє командування дало згоду командувачу УПА взяти мене на лікування у військових шпиталях. Я дав згоду, але заявив, що зі мною є дружина і вона згідна їхати туди, куди я поїду. Він погодився. За годину мене перенесли на ношах до підземного бетонного укріплення, в якому перебував мадярський штаб. Там показали мені довідку, підписану генералом, в якій зазначалося, що «лікар українських партизанів Василь Савчин направляє, згідно домовленості, на лікування до військового шпиталю...». Прізвище я повідомив їм таке, як у моїй кенкарті.

Вісім мадярських солдатів на чолі з унтер-офіцером, щоразу міняючись по чотири, несли мене на ношах польовою доріжкою берегом Бистриці Солотвинської, а далі стежками, через річку, горами, ярами, переступаючи колоди і кам'яні брили, з мадярською лайкою на устах, але з акуратним виконанням наказу. Між солдатами був один закарпатець-перекладач. На березі річки я побачив свіжу могилу двох вояків УПА, замучених мадярами, на яку наші люди вже встигли поставити березовий хрест. Доставили мене на полонину, де таборував досить великий мадярський відділ. Весь час в дорозі мене сильно боліла нога, я мучився, стогнав. На полонині підійшов до мене молодий офіцер – командир відділу, висловив слова співчуття і розради, розказав, що дуже хоче додому, бо в нього народився синочок – довгожданий первісток. Я привітав його і, представивши сестру «Рожу» як мою дружину, назвав її справжнім іменем – Анна, бо коли ми опинилися з нею на волос від смерті під градом осколків вибухаючих снарядів, то виявили одне одному свої таємниці, розповіли все про себе і пообіцяли при можливості повідомити родину, якщо з кимось із нас щось станеться. Сестра «Рожка» – Анна Романчук, монахиня з Кристинополя, народи-

лася в Тисмениці. Там же, по вулиці Монастир, проживають її батьки і сестри. Я їй розказав про своє життя. Від того часу я називав її вже не Марусею, а Нусею.

Вся полонина була покрита наметами, між якими снували мадяри. Мої солдати повернулися до Гути, а інших вісім – понесли мене далі до села Максимець, а потім і до села Рафайлови, де була найближча військова лікарня. Розміщена вона була у невеликому будинку під бляхою, всі кімнати якого були заповнені пораненими, що покотом лежали на підлозі, стогнали, а деякі й кричали від болю. Після тривалої подорожі у мене також посилювалися болі в нозі, але я терпів. Наступного дня вранці всіх поранених відправили на фірах через перевал, а потім гірськими та польовими дорогами на Закарпаття. Довга валка військових возів пнула серпантином все вище і вище. Фіра підсакувала, болі були нестерпними. Перекладача вже не було, тож я кричав, благав солдата-фірмана одною мадярською фразою, яку мимоволі вивчив від тяжкопо-ранених у Рафайловій: «Байтарш! Лаба фай...» (Товаришу, нога бо-лить...). Тисячі разів я повторив цю фразу, поки не з'їхали вниз через перевал такою ж дорогою до вузькоколійної залізниці. Вантажними вагончиками перевезли нас на залізничну станцію у Закарпатті.

До нас підійшов мадярський офіцер і заявив, що я по-їду до військового шпиталю, а дружина мусить звернутися до військової комендатури, щоби одержати дозвіл слідувати за мною, бо в моїй довідці її імені нема, і що вона наступним по-тягом дожене мене в лікарні. Ми ще раз нагадали адреси наших родин, Нуся залишила при собі мої речі, в тому числі лікарські інструменти і ліки. Ми, про всяк випадок, попроща-лися, і мене на ношах перенесли до вагона. Наступного дня прибули в якесь місто, де був шпиталь, але через те, що він був переповнений, сформували новий ешелон поранених і відправили до міста Кошиці в Словаччині. Там мене, як цивіль-ного, жителя Генерального Губернаторства, перевезли до ні-мецького військового шпиталю без мадярської довідки про мою особу. Романчук мене вже не догнала.

Забігаючи наперед, мушу продовжити розповідь про цю добру, милосердну і таку дорогу мені медсестру, котра з усією відданістю піклувалася мною і доглядала мене в найтяжчу хвилину мого життя, навіть жертвуючи собою. Коли я повернувся до Ворони весною 1945 року, написав до її батьків. Анна мала три сестри: Марію, Катерину і Марту. Приїхала до мене до Ворони Марія. Від того часу моя дружба з родиною Романчуків тривала десятки років. Я був у Марії на весіллі, відвідував їх багато разів у Тисмениці і Станиславові. Від неї довідався, що Анна, не догнавши мене, подалася на еміграцію і зараз проживає в Канаді. А в сімдесятих роках вона приїжджала до України як туристка. Я з дружиною і трьома дочками відвідував її в готелі «Львів» у місті Львові. Дуже приємна була зустріч.

Ще перед Кошицями я перебував у мадярському шпиталі в місті Мармароський Сигіт (мадярською мовою ще звучить як Мармарош Сіґет), але там лікарі ніякого лікування мені не проводили. В Кошицях (мадярською – Кашша) німецькі лікарі оперували мене, видалили одинадцять осколків стегна, наклали на ліву нижню кінцівку і майже на весь тулуб грубий гіпс, вирізавши два великі отвори в проекції ран, з яких виділявся гній. Все це провели під загальним наркозом. Пробув я в Кошицькій лікарні десь біля десяти днів, після чого відправили мене санітарним потягом з пораненими солдатами до Німеччини. Їхав поїзд через Пряшів, Бардіїв, Криницю. В Новім Санчі німці висадили усіх цивільних і перевезли до міської лікарні, назва якої польською мовою звучала так: «Шпіталь повшехни в Новім Сончу».

Мене поклали у великій палаті хірургічного відділу, де лежали поранені цивільні, в основному поляки. Відділом завідував хірург доктор Вирва, він же тимчасово виконував обов'язки директора шпиталю, замість недавно померлого. Із медсестер палату обслуговувала старша монахиня «сьостра» Магдалена (вона була органісткою у лікарняній каплиці, яка містилася на п'ятому поверсі). Добродушна і лагідна, вся в чорному, похитуючи крилами габіту, в кожную хвилину з'являлася і приносила допомогу й утіху кожному хворому. Ця жінка дійсно посвятилася Богові й людям.

Німці зупинили росіян між містами Коросном і Яслом, і утримували фронт протягом півроку. Лікарня мала в пивницях великий запас квашеної капусти і трошки картоплі, тому хворих годували три рази на день капустою, а картоплі додавали одну ложку замість м'яса. Місцевим хворим приносили їжу рідні з дому. В палаті, крім мене, лежало троє галичан: один вірменин, колишній управитель поміщицького маєтку в селі Козина коло Галича; другий поляк, юнак з Камінки Струмислової, що преселився з батьками до Сянока; а третій, українець з містечка Підкамін на Львівщині, Процик. Імені Процика я не пам'ятаю, але його страшна смерть викликала в мене ще більшу ненависть до війни і насилля. Він лежав коло мене на сусідньому ліжку, був поранений і захворів правцем. Знав, що помре і подарував мені свої черевики. Приступи правця нападали спочатку рідко, а далі все частіше і частіше, і з більшою тривалістю. Йому вводили тисячі одиниць протиравцевої сироватки внутрішньом'язево й інтралюмбально, давали знеболюючі препарати, робили клізми з хлоралгідратом, а хвороба прогресувала: приступи нападали все частіше, тіло в судомках напружувалося, корчилося і до тижня Процика не стало.

В палаті було багато освічених людей, велися різні розмови, політичні дискусії. Польща переживала поразку варшавського повстання, підтримувала визвольну боротьбу Армії Крайової. Мабуть, були в лікарні і поранені вояки АК, бо пошепки хворі між собою говорили про це. Мені зняли гіпс, виділення гною з рани припинилося, але в місці перелому залишилося викривлення кістки опуклістю в латеральну сторону, а ліва нога стала коротшою на 12 см порівняно з правою. Доктор Вирва заявив на обході, що я на такій нозі ходити не зможу, і що необхідно зробити ампутацію на рівні перелому. Це означало, що я, якщо залишуся живий, буду позбавлений можливості мати протез, бо ампутація висока, майже екзартикуляція в кульшовому суглобі. Від ампутації я категорично відмовився. В лікарні не було рентгенівських плівок, щоб зробити контрольну рентгенограму. А ходити все життя на милицях я не хотів.

Я молився і Господь Бог допоміг мені. Призначили нового директора – хірурга з лікарні міста Долини на Станіславщині, який щойно приїхав звідти. В 1941-42 роках я проживав у Болехові й зі своїм другом Миколою Витвицьким їздив до Долини шукати роботи в лікарні, тому знав, що там завідував хірургічним відділом доктор Сьм'єшек. Він і став директором Новосандецького шпиталю. На спільному обході д-р Вирва заявив, що я відмовляюся від ампутації, а д-р Сьм'єшек, почувши прізвище Савчин, відразу ж запитав звідки я. Одержавши відповідь, потішив мене, що спробує лікувати мою ногу без ампутації і призначив рентгенографію стегна. Наступного дня показав мені рентгенограму і заявив, що треба ламати кістку й лікувати витягом.

В операційній дали мені короточасний (із-за браку етеру) загальний наркоз, провели через дистальний кінець стегнової кістки спицю і почали розривати кістку. Я пробудився. Один санітар узяв мене попід пахви, а другий – за стопу, і щосили розтягували, аж поки не розірвали мозіль у місці перелому. Я кричав не своїм голосом. Нога вирівнялась і стала довшою. На витязі з вагою в 10 кг я пролежав місяць. Після того, як зняли витяг, я, виснажений через відсутність повноцінного харчування, ще довго не міг ходити навіть на милицях. Сестра Магдалена принесла мені стільчик, на якому, сидячи на ліжку, я переписував їй ноти з латинськими текстами літургій і релігійних пісень, а вона їх виконувала на органі в каплиці.

На латинські Різдвяні Свята старші пані з польського допомогового комітету принесли всім пораненим, в тому числі і мені, продуктові подарунки. Після наших Різдвяних Свят більшовики зайняли Новий Санч і на п'ятому поверсі лікарні влаштували свій військовий шпиталь. Багато солдатів помирало. Доктор Сьм'єшек прикладав усі сили, щоби я поправився. В березні 1945 року я вже ходив на милицях. Виходив оглянути місто. Перейшов центральною вулицею, побачив греко-католицьку церкву, на яку впала бомба. Крім своєї власної блюзи і коца, в якому привезли мене німці, я не мав ніякого одягу. Підготовляючи мене до виписки, сестра

Магдалена дістала для мене білизну, штани і шапку з померлих. Черевики я мав добрі, німецькі, які небіжчик Процик одержав у баудінсті. Замість куртки чи пальто я накривався вдвоє зложеним коцом. У кінці квітня мене виписали, я подякував і, попрощавшись з д-ром Сьм'єшеком і сестрою Магдаленою, вирушив додому. Сестра Магдалена поручила мені довести до Сянока юнака з Камінки Струмислової.

У місті повно більшовицького війська. Цілими колонами гнали на захід вантажні машини з солдатами. Назад вони поверталися порожняком, але рідко. Зо дві години я стояв на роздоріжжі на милицях, зупиняв порожні машини, але ні одна не зупинилася. Тоді я підійшов до солдата-регулювальника, дав йому пачку папірос, які принесла мені на всякий випадок сестра Магдалена, і він посадив нас разом з юнаком з Камінки Струмислової на вантажну машину, що йшла на схід, в кузові якої їхало кілька солдатів із фронту. По дорозі я любувався видами Лемківщини. В південній частині Новосандецького повіту розкинулись українські села, кілька лемківських сіл розмішені за рікою Дунайцем. Хворі лемки лікувалися в Новосандецькій лікарні, до них приїжджали рідні, я говорив з ними. Проїхали ми міста Грибів, Горлиці, Ясло і заїхали до Коросна. Дуже мальовничий край. Але Ясло було повністю розбите внаслідок бомбардування під час піврічних фронтових дій – я не бачив жодного цілого будинку. З Коросна вже ходили вантажні військові поїзди. На схід вони йшли порожняком, але на наступний поїзд треба було чекати до ранку. А приїхали ми вже перед вечером. Доки стемніло, ми встигли піти до центру міста й оглянути його. Я тоді не знав, що 16 км на північ від Коросна, якщо йти через ліс, в селі Боднарівка народилася і в той час проживала моя майбутня дружина Олександра Пашак.

Переночували ми з юнаком з Кам'янки Струмислової на станції сидючи, а вранці в порожньому товарному вагоні поїхали далі на схід. У Сяноку мій “підопічний” висів з поїзда, а мене на зупинці Устянова коло Устрик Долішніх, де в той час був російсько-польський кордон, висадили червоноармійці і завели на прикордонний пункт. Після перевірки документів

наступним потягом, разом з іншими затриманими, під конвоєм завезли до Хирова у концентраційний табір, який називався «Проверочно-фильтрационным пунктом». Цей лагерь містився в будинку колишнього монастиря отців Василіян. Величезний кількаповерховий будинок, побудований у формі квадрата з просторим подвір'ям у центрі. По обох боках довгих коридорів містилися різної величини кімнати з великими незаґратованими вікнами. Зате монастир був оточений густими звоями колючого дроту, висотою в кілька метрів, та вишками, на яких стояли вартові, озброєні кулеметами. До цього лагера зганяли всіх людей, які поверталися з Німеччини, або інших країн Європи. В той час в лагері було більше десяти тисяч осіб. Кімнати, чи пак камери, були переповнені людьми: молодими, старими, чоловіками, жінками, дітьми різного віку і навіть цілими родинами. Всі спали покотом на підлозі. Я примостився в одній з великих кімнат, де було багато родин з дітьми.

Почалася моя короткочасна «епопея» в більшовицькому лагері: протягом трьох днів їсти зовсім не давали, а потім стали викликати людей з кожної кімнати «в столовую на обед», де видавали в двістіграмових консервних банках теплу водичку, в якій плавало кілька горошин або крупинок. Ця «столовая» була розміщена в церкві, а «обед» проводився в різний час, але один раз протягом доби – вдень або вночі. Забрали мою кенкарту, кілька разів викликали на допит. Я придумав версію, що поранений у Хриплині біля Станіславова під час бомбардування станції і вивезений німцями до лікарні у Новому Санчі. Допити проводили російські офіцери. Дезинфекція в лагері не проводилася, внаслідок чого всі жителі цієї установи мали воші. В мене також за два тижні заплодилася маса вошей в одязі, а особливо в пов'язці. Одного дня офіцер, який проводив допити, викликав мене до кабінету і видав посвідку про звільнення, супроводжуючи її добірною російською лайкою: «Паренек! Вот те справка, можешь ехать в п...». Мені відчинили браму і я подався на станцію.

Там стояв вантажний потяг з переселенцями з Лемківщини. Я попросив одного господаря підвезти мене, він згодив-

ся. У вагоні їхало кілька родин разом зі своїми меблями й іншими домашніми речами. Розказували, як нападали на їхнє село польські жовніри, вбивали невинних людей, грабували, що й заставило їх покинути рідну прадідівську землю. Я вперше почув, як лемки співали сумну задушевну пісню «Ой верше мій, верше», мелодія якої назавжди запала мені в душу:

*Ой верше мій, верше,
Мій зелений верше,
Юж мі так не буде,
Юж мі так не буде,
Як мі биво перше...*

Доїхав я з ними до Самбора і, довідавшись, що їх транспорт відправляється далі на Львів, подякував і залишився в Самборі. Потяг Львів-Станиславів ходив тоді через день і тільки через Самбір, бо мости на Дністрі в Єзуполі, між Жидачевом і Ходоровом, а також біля Миколаєва, були розбиті. Довелось мені ночувати в Самборі на станції. Вранці я зайшов до сусіднього будинку попити води. Була неділя. Там мешкали на квартирі в одній старшої пані чотири сільські хлопці. З їхніх продуктів господиня наварила пирогів із сиром і вгостила мене. Я, зголоднілий і виснажений, був дуже вдячний за такий смачний сніданок. Того самого дня потягом я заїхав до Станиславова, а далі приміським, так званим «телячим» (вантажні вагони з дощатими лавками), до рідного села Ворони. У вагоні їхало багато воронських робітників, які працювали на різних заводах і фабриках у Станиславові. Вони думали, що я приїхав з Німеччини, бо не знали, що я звідти втік і два роки перебував у підпіллі.

Звернувся я до районного бюро ЗАГСу за свідоцтвом про народження, але метричних записів у розпорядженні ЗАГСу не було і мене направили в поліклініку для встановлення віку. Там признали, що я можу бути 1928 року народження, на підставі чого паспортний стіл видав мені паспорт на моє власне прізвище. Доліковувався я і набирав сил ще до кінця року, перебуваючи у своїх сестер і в чужих людей. А, лікуючи у

селі хворих черевним і висипним тифом й іншими хворобами, сам перехворів висипним тифом і дизентерією. Деякий час перебував у Станиславові в родини Степана і Марії Підлуських, моїх добрих друзів, які проживали в той час по вулиці Лермонтова, 6. Тоді ж в обласній газеті «Прикарпатська Правда» надрукували статтю про сотенного «Дона», який сидів у тюрмі, прізвище його було Дарабан. А дружина його, пані Дарабанова, мешкала в будинку, де проживали Підлуські. Але я їй не сказав, що знаю її чоловіка.

У січні 1946 року я відвідав родину Анни Романчук у Тисмениці, розказав батькам і сестрам про тяжкий період її життя в Карпатах. Всі були дуже раді, що вона не загинула. Пізніше отримав від них повідомлення, що Анна проживає в Канаді.

Після Різдвяних Свят я звернувся до облздоровідділу відносно роботи. Мені запропонували завідувати районною санітарною станцією в Єзуполі, який уже був перейменований на Жовтень. Тоді санстанціями завідували фельдшери, а повсюди шаліли епідемії дизентерії, черевного і висипного тифів. Я погодився і першого лютого приступив до праці. Але мав мрію продовжувати своє навчання. В тому ж році відкрили однорічні підготовчі відділи в медичному й учительському інститутах і приймали бажаючих навчатися без свідоцтва про освіту. Після успішного їх закінчення зараховували до інституту без вступних екзаменів.

У липні 1946 року я звільнився з роботи в Жовтневому районі і поступив працювати медбратом у терапевтичний відділ Станиславівської обласної лікарні, а з 1-го вересня став учнем підготовчого відділу медичного інституту. Закінчити медінститут мені вдалося аж у лютому 1966 року, після восьмирічного ув'язнення, але це вже інша тема.

Oleksander Bolekhivskyi:

MEMOIRS

(SUMMARY)

Oleksander Bolekhivskyi was born in 1925 into a peasant family in the village of Vorona, Stanyslaviv oblast. While still a child, he was orphaned: his mother died when he was three years old, and his father, when he was nine.

After completing elementary school in his village and high school in Stanyslaviv, he trained for one year as a medical assistant. For a brief period, he worked as a nurse in the city hospital.

Oleksander was interested in music and Ukrainian literature and had an opportunity to spend time with artists. In spring 1942, he was taken to Germany for forced labour. In 1943, he escaped and returned to his village.

Immediately on his arrival in the village, Oleksander was recruited to the OUN youth organization, where he used the pseudonym «Blyskavka». In July 1943, he became a medical assistant in an UPA unit. He was assigned to the newly-established company of commander «Kozak», which was quartered in the village of Bohorodchany, Otyniya raion. In the company, Oleksander was given the pseudonym «Zdorovenko». At that time, «Kozak's» company numbered about 200 soldiers. The author gives information about the officers and the unit's weapons. The company did not yet have a medical service.

Shortly after the author's arrival, the company set out on a raid into the Carpathian Mountains. Near the city of Kolomyia, they had their first skirmish with a German military unit. In the skirmish, five Germans were killed, while one soldier from the company was killed and another wounded, who was treated by the author: «Kozak's» company reached the highland pastures, where, amid high mountains, not far from Kosmach, was the temporary camp of the non-commissioned officers' school. Two companies were quartered there, commanded by «Lypei» and «Don». With the addition of «Kozak's» company, a battalion was created commanded by «Lypei».

Working in the camp was a doctor from Bukovyna and the author became his assistant. The doctor had with him many medications, bandages and medical instruments. He was an experienced professional and the author learned a lot from him. The soldiers in the camp were young and healthy and rarely became ill, so the author and the doctor had time to visit the sick in the

neighbouring villages. At the camp the doctor and his assistant gave courses to two groups of medical assistants and presented lectures on first aid to battalion personnel.

In mid-October 1943, the Germans brought in many military units and began attacks on the Carpathian forests, where the insurgent companies were located. In the first attack on «Lypei's» camp, many German soldiers were killed and wounded and the Germans retreated. On the UPA side, two soldiers were killed.

In November, the Germans again attacked the camp, but again without success. At the end of the month, while part of the battalion remained in the Carpathians, the rest of the soldiers, led by commander «Kozak», moved to the Chornyi Lis (Black Forest) near Stanyslaviv. The author went with them. In the Chornyi Lis, they joined the battalion commanded by V. Andrusiak («Hrehit»).

On November 28, 1943, German troops surrounded the insurgent camp in Chornyi Lis. The battalion managed to escape from the encirclement. During this operation, several soldiers were wounded and the author treated them at medical centres in neighbouring villages. Their wounds were light and in two weeks they returned to the camp in the woods.

Subsequently, the author was assigned to serve as medical assistant in the Tovmach povit. His duties included providing courses for health instructors and treating sick insurgents in the area. With some short breaks, the courses continued until March 1944.

When the German-Soviet front approached, medical assistant «Zdorovenko» moved with the area's underground leaders into the Bohorodchany povit. In April 1944, the Germans succeeded temporarily in pushing the Soviets out of the Stanyslaviv region. From that time, the author began to operate partly above ground, using forged documents with the name Vasyl Savchyn. He travelled to different towns to obtain medications and bandages. He describes in detail the people he met on the way. In July 1944, with the renewed approach of the front, UPA units were instructed to move their bases to the Carpathians. Many of the units were joined by members of the underground network. The author, along with the Tovmach povit leadership, joined the battalion commanded by Major «Hrim».

On August 1, 1944, the author was instructed to go with two medical assistants to visit a sick person in the village of Huta. On the way back to their UPA companies, they met a Hungarian army unit, which fired at them with rifles and machine guns. The medical assistants jumped over a stream and disap-

peared among the houses, while the author, who was wounded in the leg, fell to the ground. He bound his own wound and stopped the bleeding with a tourniquet. A nurse, «Rozha», was sent by the UPA unit to help him. The wounded author was carried over the stream to a village house. The nurse changed the dressing and immobilized his leg using a metal rail. The author spent about two weeks in Huta under nurse «Rozha's» care. He was informed by UPA couriers that the UPA command had concluded a non-aggression pact with the Hungarian army. One day at noon a Hungarian officer came to see the author and declared his willingness to take him to a military hospital for treatment.

The author subsequently describes his experiences and treatment in a Hungarian military hospital in the village of Rafailova and later in the town of Marmorsky Syhit. In hospital in the town of Koshytsi (Kosice), he underwent an operation by German surgeons and a few days later was put onto a medical train that was transporting wounded soldiers to Germany. In Nowy Sacz, Poland, the Germans put out all the civilian wounded. The author remained in the surgical ward of the Nowy Sacz hospital until the arrival of the Red Army. In January 1945, the Soviets organized a military hospital on the fifth floor of the hospital. The author stayed in the civilian part of the hospital until the end of April, when he was released. With great difficulty and after many adventures, which he recounts, he managed to return to his native village of Vorona in the Stanyslaviv region.

On September 1, 1946, Oleksander Bolekhivskiy entered the preparatory program of the Medical Institute in Ivano-Frankivsk and completed his medical degree in February 1966.

На верхів'ях Гуцульщини

З половини квітня 1944 року я був повітовим лікарем на три райони – Косівський, Кутський і Жаб'ївський. Приїхавши зі Львова в гори, поселився з ріднею в селі Голови Верховинського району у Федора Тимчука. Першого дня Великодних свят прийшов до мене посильний від повітового провідника К... з проханням, щоб я прийшов до нього в сусіднє село Краснолів до місцевого пароха. Коли я прийшов на парафію, то застав там провідника та кількох членів районного проводу. Провідник К... запитав мене, звідки я приїхав і для чого. Я відповів коротко, що приїхав сюди, в гори, бо вважав, що буду тут потрібним як лікар. Другим запитанням було, чи я згоден працювати лікарем – членом районного проводу ОУН. Я відповів, що погоджуюся на цю пропозицію навіть дуже радо, бо це буде для мене велика честь. Присутнім членам проводу мої слова дуже сподобалися. Тут був також «Крук» (згодом курінний УПА), а псевдонімів решти членів проводу я сьогодні вже не пригадую. Минуло стільки часу з того пам'ятного для мене дня!

Відразу після кооптування мене до районного проводу, провідник К... доручив мені прийняти аптеку, яка знаходилася у розпорядженні «Рака», через дорогу від парафії. Ця аптека – це різні ліки з трьох аптек (Косова, Кут і Жаб'я), «заготовлені» нашими хлопцями з боївок для УПА.

Влітку 1944 року в Жаб'ю (за Магурою, на Блихавім) я організував шпитальку. Доктор Стефурак протягом одного місяця допомагав мені. Ми разом робили обхід, себто огляд хворих. А коли я ходив на регулярні огляди сотень в лісі, то він під час моєї відсутності залишався в шпитальці.

Одного дня після «обходу» я пішов до аптеки (про яку крім мене, мало хто знав) приготувати для хворих порошки та інші лікі. Туди до мене зі шпитальки прийшов санітар і приніс мені записку від Стефурака: «Друже Поліщук, провідник

К... дав мені на кілька днів відпустку, щоб я допоміг своїй дружині переїхати далі на полудне, в гори, де їй буде безпечніше». Це було, як пригадується мені тепер, у четвер.

У понеділок рано, десь біля восьмої години, іду я до лікарні на працю, як завжди, стежкою, що справа. А Стефурака чомусь не видно – він звичайно приходив тією стежкою, що зліва. Приходжу до шпитальки, а там вже чекає група хворих стрільців із сотень, що перебувають у лісі, та кілька десятків селян. Я звертаюся до селян зі словами: «Ви подождіть, спершу я прийму стрільців. А за цей час підійде доктор Стефурак і буде приймати вас». На це один із селян відповідає: «Доктор Стефурак не прийде. Позавчора я здибав його на горі «Піп Іван», з ним були його жінка та повітовий пропагандист. Усі на конях, поїхали на Закарпаття, певно, за кордон – зі страху перед наступаючими зі сходу більшовиками». Згодом я про все довідався більш докладно від повітового провідника. Як виявилось, доктор Стефурак у бесіді з ним часто говорить: «Тут, без найменшого сумніву, скоро будуть більшовики. Тому нам треба підготуватися до еміграції, бо інакше нас чекає тюрма та Сибір».

З початком місяця травня у великому селі Голови Жаб'ївського району, де я жив із ріднею, зібралося біля трьохсот добровольців з трьох районів, щоб вступити в ряди УПА. Медичний огляд проводити мав лікар Поліщук (себто я). Я мав вирішувати, хто за станом здоров'я годиться стати стрільцем УПА.

Увечері заходить до мене до хати (я в цей час сидів за столом) поважний ґазда і неголосно говорить до мене: «Завтра ви будете робити лікарський огляд і вирішувати, кого брати, а кого за станом здоров'я зільняти від вступу до сотень. Синок мого брата також стане перед вами, а він такий хоропитий... Тому я вас прошу, не беріть його, а за це я вам віддячуся, чи долярами, чи золотом». На це я йому відповів: «Ми будемо воювати за Україну, за святе діло, за нашу волю. Я не пошкодую своєї голови віддати за це, і не пошкодую нічії. Бо це наше спільне і святе діло. З хворих я не візьму нікого. І якщо синок вашого брата дійсно хворий, я його не візь-

му – він піде додому, і за це мені платити не треба. А якщо здоровий, то піде в ряди УПА».

Наступного дня під час огляду мені стало зрозумілим, що цей хлопець не має ані найменшого бажання йти в сотню. Хворим назвати його не було підстав, але він був фізично значно менше розвинений, ніж інші, тому я його звільнив. Згодом мені прийшло на думку, що його дядька прислали до мене окружний та районний провідники, щоб переконатися, підкупний я, чи ні.

Без посвідки з моїм підписом ніхто, ні стрілець, ні старшина (включно до курінного), не міг бути звільнений по причині хвороби. Про це добре знали всі в Гуцульських сотнях УПА, про це добре знали всі члени районного проводу ОУН, а також окружного – під проводом «Бориса» (він же Легкий Григорій, загинув у листопаді 1950 року).

Кілька разів я проводив медичний огляд курсантів старшинських курсів під керівництвом полковника «Кропиви» на Снідавці.

Взагалі на Гуцульщині лікарів було обмаль. В Жаб'ю багато років працював лікар-поляк Др. Сарватський, який у 1944 році кудись подівся. В Косові був доктор Стефурак, а крім нього – доктор М. Коцюбинський, який вирішив під весну 1944 року разом з утікаючими німцями пробитися на Закарпаття. Серед втікачів-німців в більшості були високі німецькі урядовці зі східноукраїнських областей (Тернопільщини, Буковини, Станіславщини), був поміж ними і Коломийський крайгауптман Фолькман, а також дуже багато гестапівців із різних міст, в тім числі Снятинське гестапо (начальник Ельснер, брати Отто і Руді Діснер).

Видно, Бог покарав німців за кривди, заподіяні нашому народові, бо, коли ця зграя «фріців» досягла Чорногори, випали на рідкість глибокі сніги, які величезним, більше одного метра, шаром присипали цих утікачів. Це було десь у березні-квітні 1944 року. Загибло під цими снігами багато осіб, в тому числі і доктор Коцюбинський з дружиною.

Коли з кінцем квітня – початком травня сніги почали тати, наші боївки добралися туди, на Чорногорі, і застали там масу замерзлих трупів. Деякі з них сиділи з пляшкою горілки в руках. Кожний із стрільців боївки набрав собі в наплечник десятки броунінгів «Вальтер», годинників, усяких грошей та іншого добра. У валізі доктора Коцюбинського було багато лікарських інструментів та доброї підручної медичної літератури. Між ними – гарний кишеньковий підручник рецептів «Рецептшашенбух» Цімзенца та гарний новий англійський фонендоскоп. Усі ці речі принесли мені, і я користувався ними до 7 жовтня 1945 року, коли мене було заарештовано. Тоді це все у мене було забране, а разом з тим ще і мій золотий крикий годинник.

Лікаря з Кут, доктора Савочку, було заарештовано в 1945 році та засуджено на десять років. Свідком проти нього на суді був один провокатор, таємний співробітник органів НКВД, котрий, їдучи в поїзді до Станіславова, у бесіді сказав: «Я думаю, що вам належалося би бути в лісі, при УПА. Там ви дуже потрібні». Доктор Савочка, між іншим, відповів йому: «Мабуть, ви маєте рацію». Саме ці слова, повторені свідком на суді, були підставою для винесення вироку. Після присуду, сидячи у великій камері, де було понад дві сотні в'язнів, в тюрмі по вулиці Зосіна Воля, доктор Савочка сам мені про це оповідав.

Доктор Вітощук, син багатого ґазди із Жаб'ївщини, закінчив медичний факультет Варшавського університету і працював хірургом (здається, у Станіславові – точно не знаю). У 1944 році наші хлопці його привели до лісу, де він недовго працював у сотнях УПА і при першій облаві відлучився, себто пішов «з повинною». За це його похвалили та дозволили далі працювати хірургом у Станіславові, вважаючи його чесним, достойним громадянином Радянського Союзу. Коли я «попався», мені слідчий НКВД з Косова, майор Рабінович, ставлячи його в приклад, говорив про Вітощука та питав мене, чому і я так не поступив.

В одній із сотень УПА працювала лікарем Марійка Липкалюк, студентка вищого курсу Львівського медичного інституту. В часі облави у Космачі 1944 року її спіймали і вистрілили з нагана у лівий висок. Марійка впала на землю, а чекіст подумав, що вона мертва. Та, на щастя, куля не зачепила мозку, а рекошетом вилетіла через ліве око, вирвавши його. Мене покликали до неї. Я оглянув її, зробив перев'язку та сказав: «Богу дякувати, мозок не пошкоджений». Минуло кілька тижнів, і Липкалюк повернулася в свою сотню працювати лікарем. Про її дальшу долю нічого не знаю, бо я потрапив до рук чекістів і мене засудили на 20 років каторги у віддалені області Союзу, за полярне коло, присвоївши мені номер Ю-78. А коли пішов на «повышение» у режимний лагерь, дістав іншу букву – Е-820. Рідна сестра Марійки Липкалюк була окружною УЧХ Коломийщини.

Я проводив:

1. Медичний огляд новобранців в УПА з 1944 року.
2. Щоденне амбулаторне лікування, та раз на тиждень огляд сотень у лісі.
3. Заснування шпитальки на Блехавім, за Магурою.
4. Проведення трьох санітарних курсів:
 - перший у 1944 році в селі Голови Жаб'ївського району – 26 дівчат;
 - другий у сусідньому селі Краснолілі – 33 дівчини (з трьох районів, по 11 дівчат з кожного);
 - третій у 1945 році в Космачі – 40 стрільців, для сотень Гуцульських куренів.

«Нагородою» за мої старання були двадцять років (з 1.04.1944 року по 7.10.1945 року) каторги, плюс до них ще п'ять років позбавлення громадянських прав.

Завдяки Микиті Хрущову всіх каторжан було звільнено у 1956 році. Сьогодні мені є чим гордитися, а на 86-му році життя є про що згадати.

Сьогодні в Коломийщині є немало поважних людей, які в ті роки перебували на теренах тих районів – деякі з них у проводі ОУН, а більшість – в сотнях УПА. Вони добре знали

лікаря Поліщука, і пам'ятають його діяльність на полі медицини серед цивільного населення та сотень УПА.

Лікар Поліщук з квітня 1944 року і до моменту арешту 7.10.1945 року був керівником медичної допомоги в цих трьох районах, та вложив усі свої сили і знання, щоб Гуцульщина не відставала під оглядом медичної допомоги від Львівщини та Тернопільщини.

На початку літа 1944 року хтось з ОУН договориється з німцями та мадярами, які на відтинку фронту на Косівщині протистояли більшовикам, що з УПА дві сотні готові перейти в більшовицьке підпілля і звідтіля – бити червоних. На це була отримана згода, і одного дня в домовленому місці ці сотні підійшли до лінії розмежування фронту. В одній сотні – усі стрільці в німецьких мундирах. У другій сотні – в мадярських, і на її чолі – сотенний на білому коні. Коли хтось із мадярської групи голосно крикнув «Адаш!», кінь заіржав, бо це був кінь мадярського полковника, у якого наші під час бою забрали його як трофей. Тоді всім стало ясно, що німецькі мундири зняті з німецьких вояків, які загинули в боях з нашими частинами УПА, а мадярські – з убитих мадярських вояків.

Тоді мадяри вирішили сконтактуватися з командуванням УПА, щоб домовитися: «Ми не будемо чіпати ваших стрільців, а ви – наших вояків». В короткому часі така нагода підійшла. Стрелець із місцевої боївки «Соловей» з крісом в руках, ідучи вечерком до своєї дівчини чи небоги, несподівано наштовхнувся на групу мадярської розвідки. Ті його роззброріли і повели до свого штабу. Тут хтось знав нашу мову і почав «Соловея» розпитувати, з якої він частини УПА та скільки там чоловік. Цей відважно відповів: «Точно я не знаю, але, правдоподібно, в цьому районі більше п'яти тисяч. Але, якщо було би потрібно, то за одну ніч нас буде 10-15 тисяч, а навіть і більше».

Це мадярів таки не на жарт злякало. Тоді вони йому кажуть: «Ми хотіли би поговорити з вашим командиром. Отож, віддаємо вам кріса, – ідіть і допоможіть нам домовитися про таку зустріч для переговорів».

На той час у селах Голови і Красноіль був штаб Гуцульських сотень УПА. Тут про все домовилися і вислали «Соловєя» до мадярів зі згодою про зустріч через два дні, в Краснолі, і з гарантіями про безпеку мадярської делегації. Зустріч була призначена в гарному домі місцевої учительки Костилюкової.

В умовлений день і годину до будинку під'їхала легкова військова машина, з неї вийшли капітан і лейтенант. Їх зустрічали старшини УПА, серед яких – полковник «Кропива» (інженер Федір Стефанович) та інші. Сіли за стіл. Капітан німецькою мовою запитав, якою мовою будуть вестися переговори, так як лейтенант німецької не знає. «Кропива» відповів йому, що німецьку мову вони знають усі, а він сам крім того ще знає і венгерську (бо в свій час закінчив у Будапешті військову академію), а «Боевір» (Буковинець) знає французьку. Це капітанові дуже заімпонувало. Обидві сторони домовилися про мир, а натомість капітан пообіцяв дати нам багато медикаментів, матеріалу для перев'язок, зброї, яку вони захопили у боях з радянськими частинами. Крім того, вони погодилися прийняти до себе на лікування семеро стрільців УПА, які були поранені міною в ноги. Як відомо, такі рани довго і погано гояться.

Наступного дня після цих переговорів мені доручили посадити цих поранених на коней, яких мали вести спеціально приділені для цього семеро стрільців-проводирів, і ми вирушили через верхи гір на Закарпаття.

Радянські війська були звідтіля стягнені, а мадярські частини також почали стягуватися на полудне, опускаючи цю лінію фронту.

Коли я з пораненими підійшов до лісової залізнички Закарпаття, там у мене мадяри прийняли наших поранених, посадивши на платформи вузькоколійки. З ними сідали також і мадярські вояки, яких ось-ось мали відправити на полудне.

Коли я спитав офіцера, де та зброя, що вони обіцяли нам дати, він сказав, що вона знаходиться за наступною станцією. Ми говорили з ним і німецькою, і мадярською, бо я непогано спілкувався їхньою мовою. Пригодився мені лекторат мадяр-

ської мови, яку викладав у Кракові в Ягайлонському Університеті полковник Каппель.

Подальша доля тих поранених наших стрільців мені не відома, але, якщо згадати відношення мадярів до українців Закарпаття, коли Гітлер віддав Карпатську Україну їм на поталу, і вони «знизили» на 12% українське населення на Закарпатті, то жах огортає мене. Може, і не слід було цього робити...

Віддавши мадярам своїх поранених, я і семеро стрільців, проводирів коней, пішли шукати зброю, хоча такого доручення я не мав. Пройшовши десь біля десяти кілометрів вздовж залізничної дороги, ми знайшли в селянській клуні гору радянської зброї. Почали перебирати і відложили 12 кулеметів «Дехтярьова», бо більше не було, 20 автоматів ППШ з дисками, 23 штуки крісів (десятизарядок), дві скриньки набоїв до кулеметів та багато уніформ із словацької армії. Все те добро ми повантажили на коней і вирушили назад тою самою дорогою, тобто стежкою, до наших сотень. Останні групи мадярських вояків залізницею вже виїжджали на полудне.

Коли ми вийшли на верх гори, через яку проходила фронтова лінія, там вже не було нікого. Бункери стояли порожніми. Повернувшись до лісу, ми побачили, що сотні збираються переходити на інше місце постою. Я сказав стрільцям, котрі їздили зі мною на Закарпаття, зняти з коней усе привезене. Ми поставили в ряд 12 штук кулеметів та іншу зброю. Нас обступили курінні та сотенні і почали розпитувати про те, де я набрав того всього добра. Коли я про все їм оповів, між ними відразу ж було вирішено – піти з однією сотнею за рештою зброї, що там ще залишилася. Вони взяли зі собою одного стрільця з тих, що ходили зі мною, щоб він показав дорогу. Прийшовши на це місце, стрільці побачили, що мадяри, відходячи, підпалили ту клуню, і вона згоріла. Але зі згрища ще вдалося вибрати кількасот крісів. Позаяк в сотні були стрільці, які ті околиці знали, було вирішено назад повертатися іншою стежкою – лісами навпростець. І мали щастя, бо згодом побачили, що тією дорогою, якою вони прийшли, вже спускалося з гори багато москалів, десь не менше як кількасот.

Мені трохи дивно і ніяково, що ніхто в наших сотнях навіть не заїкнувся про те, що тих 12 кулеметів і все решта привіз не сотенний, який зі сотнею туди пішов, а лікар Поліщук, який, не отримавши на це доручення, «самовільно» все це роздобув. Адже доручено йому було лише доставити через гори до мадярів тих сімох поранених стрільців.

Переночувавши ніч, підбадьорені сотні УПА наступного дня вирушили на нове місце постою.

T. Polishchuk:

NA VERKHIV'IAKH HUTSULSHCHYNY

(SUMMARY)

The author of this memoir Dr. T. Polishchuk in April 1944 moved with his family from Lviv to the Carpathian mountains. His new position there was the county medical officer overseeing the regions of Kosiv, Kutu and Zhab'ie. There were very few physicians in the region with the exception of Dr. V. Stefurak and Dr. M. Kotsiubynskyi both practicing in Kosiv.

At that time in Hutsulshchyna the units of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) were already quite active, and the leadership of the underground engaged Dr. T. Polishchuk to be also active in the the medical service units of the UPA. He performed these duties from April 1, 1944 to his arrest by the NKVD on October 7, 1945.

During his activity in Hutsulshchyna he had personal contacts with prominent commanders of the UPA, Col. Fedir Stefanovych ("Kropyva"), Battalion Commander "Kruk" and the OUN Okruha Leader Hryhorii Lehkyi ("Borys"). Among others he also mentions physicians Savochka, Maria Lypkaliuk, and her sister, who was Okruha Leader of the Ukrainian Red Cross (UchKh) for Kolomyia region.

Dr. T. Polishchuk recounts various tasks that he had to perform, such as founding of the underground hospital on the Blakhava, beyond the Magura mountain, organizing of two medical courses in 1944 in the village of Holovy, Zhab'ie region (with 23 girls), and in the village of Krasnoil (33 girls), and one in 1945 in the village of Kosmach for 40 male medics of the UPA units. At the same time the author carried on the daily work of a dispensing physician, and once a week participated in the examination of the UPA personnel. He was also periodically called upon to carry out medical examination of the UPA recruits.

Dr. T. Polishchuk did his utmost not to allow Hutsulshchyna to lag behind the Lviv and Ternopil regions. It was for this that he was arrested, sentenced to twenty years in Soviet concentration camps and denied his citizenship rights for additional five years.

Євгенія Гуцуляк, Андрусяк, Целінська («Мрія», «Зена»)

МОЇ СПОГАДИ*

Народилась я 15 серпня 1919 р. в селянській родині Івана та Анастасії Гуцуляків, в місті Снятині. Наша сім'я була велика: старший брат Василь, я – Євгенія, сестра Марія, брат Володимир та найменша Ліда. Виростали ми серед чудової природи Покуття, над бистринами Прута, серед гаїв, лугів і полів. Батьки виховували нас в любові до Бога і України. Привчали до різної роботи. По закінченні семи класів я вступила до гімназії, однак через хворобу не змогла продовжувати навчання.

Настав 1941 рік, почалася німецько-більшовицька війна, прийшли німці. За ініціативою ОУН була проголошена Самостійна Україна, піднятий синьо-жовтий прапор. В містах поставлено місцеве українське правління. Через місяць в установах і урядах засіли німці, появилось ґестапо. В 1941 році я і сестра Марія вступили в ОУН. Моїми псевдонімами були «Мрія» і «Зена», моєї сестри – «Ксеня» та «Жана». Нашою зверхницею була Мирослава Дутчак. За наказом організації я працювала в Українській Народній Торгівлі, в мене знаходився зв'язок повітового проводу. В крамницю приходили

* Обширні спомини Євгенії Гуцуляк були видрукувані окремим виданням: Брошура Євгенії Андрусяк «Спогади», публікація Львів-Галпрес 1994, 55 стор., підготував до друку Любомир Сенік, тираж 300 примірників, Ротапринт ЛвЦНТЕІ.

На сторінках тому про медичну опіку в УПА ми поміщаємо скорочений текст спогадів Євгенії Гуцуляк, Андрусяк, Целінської («Мрія», «Зена»), надіслані до видавництва Літопису УПА.

зв'язківці, я доставляла розвідочні матеріали в повітовий осередок. Моїм зверхником був повітовий провідник «Грізний». До мене часто приїжджав провідник округи Василь Андрусак («Різьбар»), привозив літературу та різні доручення. З Василем я була знайома ще з 1937 року. Ми товаришували вже від першої нашої зустрічі в читальні «Просвіти» в Снятині. Літом 1943 року Василь Андрусак-«Різьбар» приїхав до мене і сказав, що дістав доручення Крайового Проводу організувати повстанські відділи в Чорному Лісі. Нашвидкуруч допомогла Василькові спорядити, що потрібно, й він відійшов у Карпати. Продовжувала я працювати в кооперативній крамниці, а рівночасно таємно виконувала завдання розвідки українського підпілля. Одного вечора до мене привезли пораненого повітового референта СБ «Тура», учителя із села Залуча, сина священника. Пораненого я примістила у свого брата Василя, який мав кравецьку майстерню в центрі міста, а вночі перевезла його до хірурга Подюка. Лікар провів операцію й виїняв кулю з ноги. Через кілька днів я забрала «Тура» до хати своїх батьків, і вже через два тижні він повернувся у свій підпільний осередок. У січні 1944 року, після Різдва Христового, прийшов до мене ґестапівець і заявив польською мовою, що мене викликає начальник ґестапо. Я віддала ключі від крамниці директору і в супроводі «екскорту» пішла до квартири, де розташувалося на той час ґестапо. Начальник почав мене допитувати в присутності кількох ґестапівців. Коли я заявила, що не знаю німецької мови, вони покликали ґестапівця-українця з Буковини, перекладача. Розпитували мене докладно про Василя Андрусяка. Я відповідала, що давно не чула про нього, що познайомилися ми з ним на якійсь забаві і вже більше як півтора року минуло з того часу, як він поїхав на роботу, та я не знаю куди. Начальник наказав перекладачеві піти зі мною і зробити обшук у моєму помешканні. Та при обшуку він нічого не знайшов. Коли ми верталися до квартири ґестапо, мені вдалося втекти. Дуже коротко я перебула у батьківській хаті, але не призналася батькам, що була затримана ґестапо. На другий день дістала доручення не повертатися додому, а перейти в підпілля. Мене направили в Карпати на

санітарний вишкіл, організований Українським Червоним Хрестом. Вишкіл відбувався в Карпатах у Космачі, заняття проводила лікар «Мотря».

Наближався фронт, я повернулася в Снятинщину. Німці відступали, а на їх місце приходили більшовики, заповнюючи усі села та міста. Фронт зупинився між Коломиєю і Станіславовом. Снятинщина стала прифронтовою смугою. В березні 1944 року прийшли більшовики, а вже в кінці березня впав повітовий провід Снятинщини. Мені довелося працювати в різних ділянках підпілля. Молодь зі Снятинщини і Городенщини втікала в Карпати. По селах і довколишніх полях проходили облави «Червоної Мітли». Вишукували людей і забирали, кого в тюрму, кого в армію, а кого й розстрілювали, де заманеться. В хатах, в стодолах, у стайнях були втікачі з фронту, а на горищах – повстанці. Зі зв'язковим «Марійкою» ми зайшли до села Красноставці. Господиня вказала мені на горище, де переховувалося двадцять хлопців з Городенщини, які просили допомогти їм переправитись в Карпати. Між ними був поранений юнак – в ліву руку. Я зробила йому перев'язку. На щастя, кістки не були ушкоджені. Господиня подала на горище страву у відрі. Тільки лиш хлопці почали снідати, як нас повідомили, що «Червона Мітла» проходить по хатах і полях. Хлопці почали зіскакувати з згорища в сад і на поля, розбігалися, хто куди. Увечері повернулося їх тільки вісім, між ними один поранений. Ще тієї ж ночі я перевела їх всіх у село Вовчківці й передала боївці «Цигана».

У грудні 1944 року до мене на зв'язок в селі Вовчківці прийшла моя мама, змучена, змарніла. Плакала, розповідаючи, що мою наймолодшу сестричку Ліду арештували просто на дорозі, як ішла зі школи. Мама кілька разів ходила в тюрму, хотіла передати хоч теплу одіж, але їй відповідали, що дочки там немає. Лідочці тоді було п'ятнадцять років. Разом з нею ув'язнили тоді тридцятьеро дітей. Мама казала, що енкаведисти постійно ходять і шукають за мною, не дають спокою і за брата Влодка.

Тієї ж ночі викликали мене до пораненого, який мав прострілену ногу. Був це окружний провідник Косівщини «Ку-

рява». Він переходив в терен Городенщини. Я зробила перев'язку і він ще тої самої ночі, верхи на коні, рушив у дорогу. Мама перебула зі мною до ранку, всю ніч ми проговорили. Мама плакала, а я намагалась хоч якось заспокоїти її. Того морозного туманного ранку мама відійшла від мене в сльозах. Я довго дивилась їй вслід. А прощальний її поцілунок, здається, і досі відчуваю на своїм обличчі. Це був останній раз, коли я бачила свою маму. В кінці грудня 1944 року з Чорного Лісу через Снятинщину на Буковину проходив рейдом курінь командира «Хмари». Курінний «Хмара» передав мені записку від командира Василя Андрусика-«Грегота». Василько просив, щоб я разом з «Хмарою» перейшла в Чорний Ліс. На командира «Хмару» мала чекати в селі Березові. По дорозі в Карпати на зв'язку очікувала мене моя сестра Марійка. Розказала, що батьків вивезли, а вона залишилася в Карпатах у підпіллі, працювала у відділі пропаганди.

Від кур'єрів УПА з Чорного Лісу я довідалася, що 7 січня 1945 року в бою під Рибном був поранений в обидві руки командир «Грегіт», а 14 січня йому зробили операцію. Я, не чекаючи вже на командира «Хмару», відразу ж відійшла в Чорний Ліс. 16 січня 1945 року я разом із сотнею «Павла» прибула в село Посіч до Яся Рев'юка («Раубшіц»). Він мав безпосередній зв'язок із «Греготом», тоді вже командиром Тактичного Відтинку «Чорний Ліс». Тієї ж ночі ми з Ясьом відійшли до командира «Грегота». Довго мовчки йшли лісом, я нічого не розпитувала, боячись почути щось страшне. Нарешті перед нами блимнуло світло. Це був вхід до криївки. Зайшовши, ми при слабім світлі побачили в кутку землянки низеньке ліжко. На білій постелі, такий самий білий, лежав Василько. Побачивши мене, він підняв ліву забандажовану руку і промовив: «Нарешті з'явилась». Я підійшла до Василька і поцілувала його в чоло. У хворого була висока температура, губи спалені гарячкою. Підійшов лікар, який лікував командира, привітався і сказав, що командир втратив багато крові, тепер йому необхідний догляд, щоб набиратися сили. На це Василько відповів: «Це мій рятівник Славко без найменшого жалю коле мене своїми голками, а моя рятівниця «Богданка» примушує

мене їсти. Вона перша знайшла мене в лісі непритомного. Коли я відкрив очі, то побачив її над собою». Лікар Славко («Берест») робив перев'язку, рана була велика, лікоть правиці був розтросчений розривною кулею. Операцію провів 14 січня в селі Петранка хірург Зеленюк Олексій («Пастер»), він покладав кісточки і зберіг руку. Лікар Славко, так його кликав командир Василько, був дуже спокійним, лагідним, з великою ніжністю звертався до хворого. З командиром було 14-15 повстанців з охорони. Це були відважні, вірні вояки. Між ними: «Вітер», «Білий», «Горобець», «Сокіл», «Влодко». Вони тримали охорону, вели розвідку, вечорами читали. Василько розказував різні пригоди, вояки теж жартували. Командир називав їх «сенаторами». Лікар «Берест» майже не відходив від хворого. Він кожний день виходив з командиром на прохід разом з охороною. Василько, будучи хворим, продовжував працювати, розсилав накази, відправляв відділи в рейди, приймав звіти. 20 січня «Богданка» відійшла до сотні «Сокола», а я залишилася біля хворого. На початку березня ми перебралися в іншу землянку. 7 квітня 1945 року до нас привезли пораненого сотенного «Павла», у нього було прострілене й переломане праве передпліччя. Ми наклали йому гіпс. Так як у нас не було знечуючих середників, «Берест» весь час гладив руку пораненого і просив потерпіти, а сотенний «Павло» намагався співом заглушити свій біль. В кінці травня рана пригоїлася, ми зняли гіпс, але рука і далі боліла.

Розвідка донесла, що більшовики довкола Чорного Лісу підтягають великі сили, блокують села, готовлять облави на ліс. Вдосвіта ми вийшли із землянки, відійшли глибше в ліс. Нас провадив «Ясь», який знав дуже добре свій терен. Ми зайшли в густий ялинник і тут розділилися. Командир «Грегит», лікар «Берест», «Ясь» і частина охорони пішли в один бік, а я з пораненим сотенним «Павлом», санітаром і трьома стрільцями охорони подалися в другий бік. Ми підшукали пригоже місце під деревцями і я постелила коца, щоб хворий міг вигідніше лягти. Рука йому опухла і дуже боліла, ще й мав високу температуру. «Павло» попросив, щоб йому дали револьвер. Я сіла в ноги хворого і помітила, що він задрімав.

Вже почало розвиднятись, низько над нами пролетів літак. Раптом вистрілив наш стійковий, звістивши, що в наш бік наближаються більшовики. В напрямку, куди відійшов командир «Грегіт», почалась автоматна перестрілка. Я почала складати коц, на якому лежав хворий, і коли підняла голову, то побачила між корчами чийсь чоботи. Я припала до землі під ялинкою. Попри мене в той бік, звідки були чутні постріли з автоматів, бігли більшовики. Я перечекала якийсь час і пішла шукати моїх друзів. Ні «Павла», ані стрільців з охорони я не зустріла. Заховавшись у яру, я самотно перебула цілий день. Коли почало темніти, до мене підійшов один з місцевих вояків, який був обізнаний з тереном і переконаний, що більшовики вже вийшли з лісу. Продираючись через темні зарослі, ми дійшли до нашої землянки. В шпитальній землянці ми застали наших хворих, медично-санітарний персонал та вояків нашої охорони. Всі зраділи, що я також повернулася жива і що не треба йти шукати за мною. Наша землянка збереглася, не була викрита ворогом. Після облави більшовики постягали свої війська в райони і міста. Командир «Грегіт», вперше після поранення, зібрав всі свої курені в лісі, між Грабівкою і Глибоким. Старшини подавали звіти про свою діяльність, командир «Грегіт» давав нові накази. Курінь Павла Вацика («Прут») дістав наказ відійти рейдом на захід, з ним відійшов лікар «Берест». Я залишилася з хворим Васильком, бо його рука не була ще повністю здоровою, рана гноїлася, виходили дрібні кісточки. Потрібно було чистити рану, щоденно робити перев'язку. Командир «Павло» був також дуже хворий, рука опухла, пальці посиніли, температура була дуже високою. Вояки ближнього куреня поінформували мене, що в переході з боївкою знаходиться лікар «Сойка». Я розшукала її і попросила, щоб вона оглянула руку «Павла». Оглянувши хворого, лікар підтвердила, що у нього гангрена руки. Запропонувала взяти його у свій шпиталь, якщо я піду з хворим. У розпорядженні лікаря «Сойки» була фіра, я приготувала хворого і ми поїхали в село. Я була настільки заклопотана, що забула повідомити командира Василька, що поїхала з хворим. Шпиталь був розміщений у селі Підпечерах. Цілу ніч руку «Павла» відмочували

в кислому молоці, на ранок пухлина трохи зійшла, температура знизилась. Лікар «Сойка» під час переходу через фронт втратила праву руку, тому працювала тільки лівою. З мою допомогою вона зондом відкрила рану, заложила дренаж та наклала пов'язку. З «Павлом» я була п'ять днів. Йому стало краще, пухлина майже зійшла, температура стала нормальною. Хворий був уже спроможний спати і їсти. У великодню суботу прийшов по мене вояк з охорони – «Білий», і я з ним повернулася до командира «Грегота». Він не сердився, що нічого не сказала про свій відхід, а тільки запитав, чи «Павлові» вже краще і чи він зможе стріляти тією рукою. «Павло» виздоровів і влітку 1945 року, коли прийшов з курінним «Прутом» до командира «Грегота», сказав, що хоче потиснути мені руку своєю правицею і подякувати за те, що допомогла йому зберегти руку. Одинадцятого травня 1945 року ми з Васильком повинчалися в селі Посіч (ми знали одне одного ще від 1938 року). Коли командир був у Чорному Лісі, я працювала в медично-санітарних частинах. В той час я опікувалася легко пораненими та видужуючими вояками. Рука Василька ще була опухшою, рана гноїлася і я доглядала його. Він себе не жалів, постійно був в походах: то в одній сотні, то в другій, то в Карпатах, то в Чорному Лісі. Я часто була в селі Грабівці. Почалася зима, в селах перевіряли документи, траплялися провокації. Я була змушена перейти в криївку-бункер, яку збудували в лісі на зрубі селяни зі села Грабівки. В цю криївку запровадив мене Антось «Колос», мешканець того села, який майже завжди був поруч зі мною. В криївці знаходилося дванадцять осіб з Грабівки, всі хворі на тиф. А в мене був тільки аспірин. При Божій помочі ніхто не помер, а я і Антось теж не захворіли. 20 лютого 1946 року до нашої криївки прийшов командир «Грегит» з сотенним «Запорожцем». Він сказав, що недалеко в лісі стоїть сотня «Запорожця», при якій, під ту пору, він знаходиться зі своїм штабом. «Грегит» чекав кур'єрів від командира «Прута», що мали прийти в п'ятницю, а тоді Василько мав відійти в Карпати. Я зробила Василькові перев'язку і запропонувала йому, щоб залишився на день-два відпочити. Він відповів: «Як я можу залишатися тут, в бун-

кері, коли стрільці зараз в такому скрутному становищі? Більшовики йдуть по наших слідах, перепочити неможливо, харчі здобуємо боєм, не можемо обсушитись, розложити ватри. Літаки день і ніч літають над лісом. Якщо гинути, то разом із своїми вояками». Я заявила, що в такому випадку теж не хочу жити. А Василько сказав: «Ти скоро станеш матір'ю, і ти сильна – все переживеш». Цілу ніч ми з ним говорили. Він запитав, коли мені час родити, а я відповіла, що десь 9-10 березня. Надранок попрощався, поцілував мене. Був, як завжди, усміхнений. Серце в мене зацімло – напевно відчувало, що вже останній раз бачу його. Василько поговорив з Антосем, попрощався з усіма, і вони відійшли.

Вже три дні ми не мали ніяких продуктів. Чекали, заки буде падати сніг, щоб, виходячи, не залишити слідів. 24 лютого 1946 року, в неділю, почався сильний бій. Від гранат двигтіла земля, доносилися крики, гуркіт зброї – здавалося, що літаки летять над нашим бункером. Вояки кинулись до зброї. Бій віддалявся. Я була певна, що більшовики напали на табір «Запорожця», але мала надію, що мій Василько відійшов в Карпати. 26 лютого до нашого бункера прийшов сотенний «Запорожець» ще з одним стрільцем і розповів, що більшовики їхню сотню розбили. Командир «Грегит» не мав змоги відійти в Карпати, бо зв'язкові ще не прийшли. «Запорожець» бачив, як командир продирався з охороною на п'ятому кільці, але що потім з ним сталося, він не знає. Докладніше про обставини смерті командира я довідалася вже пізніше.

Антось, сподіваючись наступу більшовиків, сказав мені негайно одягнутися і ми разом з ним вийшли з бункера. Дійшовши до села, непомітно пробралися поміж двома заставами і Антось завів мене до своєї мами. На другий день ми перейшли в інший район, де через два тижні, 10 березня 1947 року, у мене народився син, якого я назвала іменем батька – Васильком. Діяти в підпіллі й рівночасно опікуватися немовлятком було мені дуже тяжко.

Зима 1946-47 років була особливо важкою. Війська НКВД заблокували села, ходили по хатах, перевіряли документи, шукали криївок. Великим нещастям для підпілля було те, що

деякі з учасників потрапили живими в руки ворога. Не всі могли витерпіти нелюдські тортури, побиття, або піти на смерть. Деякі з них зламалися і ходили по селах, допомагаючи більшовикам розшукувати підпільників. Вдень я мусіла сидіти в криївці, а ввечері виходила і йшла до дитини, що була недалеко звідси, в надійних людей. Так промучилась цілу зиму. Весною більшовики блокади зняли, тільки час від часу налітали, робили облави, вивозили людей, арештовували підозрілих.

Від брата, що лише один залишився на волі, я дізналася, що молодшу сестру в 1944 році засудили на 10 років. Батьків вивезли (в грудні того ж року) в Архангельську тайгу. Мама померла від тифу 20 квітня 1945 року.

Сьомого серпня 1947 року мене арештували. Маленького синочка, який мав тоді один рік і п'ять місяців, від мене відібрали. Під час арешту мені показували фото мого вбитого чоловіка. У нього була стріляна рана над лівою бровою, кров стікала по обличчю. Я здогадувалася, що Василько, впадши пораненим, дострілився, бо після попереднього поранення він писав і стріляв лівою рукою.

Судили мене військовим трибуналом 12 грудня 1947 року. Висунули звинувачення відразу по двох статтях (54/а і 54/11) і засудили на 10 років. Відбувала покарання в північно-уральських таборах. Але найбільшою карою було для мене те, що я не знала, де моя дитина. Подавала на розшук у всі кінці СРСР, але відповідь приходила однакова: «Такого нема і не було. У нас був Ганусяк Вася, круглий сирота, і його віддали на усиновлення. Андрусяк в списках дитбудинків не числиться».

Я молилася і вірила, що Господь допоможе мені віднайти сина. Коли в 1956 році мене звільнили, я ще два роки шукала тих людей, що забрали мого сина. Мати Божа допомогла мені знайти родину П.Е.Корсакових, які усиновили мою дитину. Бездітна родина Корсакових жила в місті Єльні Смоленської області. Взяли мого Василька з дитбудинку у віці трьох років, дали йому ім'я Володя. Придбаний батько працював в КГБ, його дружина Анастасія також щоденно ходила на роботу, а старенька бабуса займалася вихованням хлопчика. Після довгих старань суд вирішив повернути мені дванадцятилітнього сина.

Yevheniya Hutsuliak-Andrusiak:

MY MEMOIRS

(SUMMARY)

Yevheniya Hutsuliak was born on August 15, 1919 in the city of Sniatyn. After completing seven grades of elementary school, she entered high school, but owing to illness was unable to complete it. Yevheniya's parents were nationally-conscious Ukrainian peasants who raised their children in a patriotic spirit. The author, her older sister Maria, brother Volodymyr and the youngest sister, Lida, all took part in the underground struggle against the Germans and Soviets who were occupying Ukraine. As of 1941, the author and her sister Maria were members of the OUN.

Yevheniya worked in the Narodna Torhivtia store in Sniatyn, where she simultaneously performed duties as courier for the underground. In that capacity, she met Vasyl Andrusiak, her future husband. During the summer of 1943, Vasyl Andrusiak was instructed to organize UPA units in the forests of the Stanyslaviv region.

Because of suspicion regarding her relationship with Vasyl, Yevheniya was arrested by the Gestapo in January 1944. She managed to escape and from that time remained in the underground.

In the village of Kosmach in the Carpathian Mountains, the author trained as a medical assistant with the underground Ukrainian Red Cross. The director of these courses was Dr. «Motria». When the front line approached the Carpathians, the author returned to the Sniatyn area. In March 1944, the Soviets occupied the Sniatyn region. In addition to nursing duties, Yevheniya was also assigned other tasks. The Soviets were conducting raids on villages and fields, taking people away, some to prison, others to the army, while still others were shot on the spot. Young people from the Sniatyn and Horodenka region were escaping into the Carpathians. The author describes a number of cases where she provided nursing care and simultaneously directed people through contacts to the UPA.

In the midst of these frightful events, the author's mother unexpectedly appeared in the village of Vovchkivtsi, looking tearful and wan. She told the author about mass arrests in Sniatyn. Lida, their youngest sister, who was fifteen years old, was arrested on the road when she came out of school with thirty

school friends. The NKVD was constantly searching for Yevheniya and her brother, Vlodko. The conversation with her mother was interrupted because the author was called at night to tend to a wounded soldier. When she returned, she and her mother continued their worried discussions until morning. On that cold, foggy morning, the mother left her daughter in tears. The two never saw each other again.

Yevheniya's parents were arrested and sent out to the Archangel taiga, where her mother died in April 1945 and her father, in 1946.

At the end of December 1944, the author was sent to the Chornyi Lis region.

In January 1945, Yevheniya was informed by UPA couriers that Vasył Andrusiak, who, under the pseudonym «Hrehit», was now commander of the Military District, was wounded in both arms. On January 14, UPA physician Oleksa Zeleniuk («Paster») performed a complicated operation. Through underground contacts, the author made her way to the hiding place where «Hrehit» was recovering from the operation under the care of Dr. «Berest» and nurse «Bohdanka». After a few days, nurse «Bohdanka» moved to «Sokil's» company and Yevheniya stayed with the patient.

In early April, the underground hospital was moved to another hiding place. A wounded company commander, «Pavlo», was also brought there. Dr. «Berest», assisted by Yevheniya, cared for the wounded men.

The Soviet special units known as the «Red Broom» began a blockade of villages and were conducting raids in the forests. There was danger that they would discover the hiding place, so the medical personnel and patients were obliged to abandon their location and go deep into the spruce forest. Fortunately, the enemy did not discover the hiding place and all the patients and medical personnel were able to return.

After the raids, the Soviets pulled their troops into the raions and towns. For the first time since he was wounded, Commander «Hrehit» gathered his battalion together in the forest. The battalion commanded by P. Vatsyk («Prut») was ordered into the Lemko region and Dr. «Berest» left with this battalion. The author remained with the patients. Commander «Hrehit's» postoperative wounds healed slowly. The dressings had to be changed every day and other wounded men also needed to be treated. Company commander «Pavlo» became seriously ill. Yevheniya made contact with Dr. «Soika», who was in charge of an underground hospital in the village of Pidpechery. The doctor confirmed the diagnosis of gangrene of the arm and ordered that the patient be moved to her hospital. During the crossing of the front, Dr. «Soika» had lost her right arm, so she worked

using only the left one. She uncovered the wound and inserted a drainage tube and the patient gradually got better. The author stayed for five days to help Dr. «Soika», then went back to the hiding place where her fiancé, «Hrehit» was recovering.

On May 11, 1945, in the village of Posich, Yevheniya married Vasyl Andrusiak, commander of the Military District. After the wedding, «Hrehit» returned to his UPA units. Yevheniya stayed in the village of Hrabivka and treated lightly wounded soldiers.

During the winter of 1945-46, the Soviets increased their control over the villages and the author was obliged to move to a hiding place – a bunker in the forest, near the village of Hrabivka. There were twelve people in the bunker and all of them, including the author, were sick with typhus. There was nothing to treat them with except aspirin.

On February 26, company commander «Zaporozhets» arrived at the bunker with the news that his company had been smashed by the Soviets and that commander «Hrehit» had probably been killed in battle. Only later did the author learn additional details about her husband's death. Because of danger that the Soviets would discover the bunker in which the author had been hiding, she was moved to another raion through underground contacts. There, on March 10, 1946, Yevheniya gave birth to a son, whom she named Vasylo, after his father.

The situation in the region became extremely difficult. NKVD troops blockaded the villages and were going from house to house checking documents and looking for hiding places. Yevheniya was obliged to stay in hiding by day; only in the evening could she come out to see her son, who was staying nearby with trustworthy people. On August 7, 1947, Yevheniya was arrested and her little son, who was one year and five months old, was taken away. On December 12, 1947, Yevheniya Hutsuliak Andrusiak («Mriya», «Zena») was sentenced by a military tribunal to ten years' imprisonment under articles 54/a and 54/11. She served her sentence in camps in the northern Ural Mountains. Her greatest punishment was not knowing the whereabouts of her son.

Yevheniya Hutsuliak was released in 1956 and relentlessly searched for her son, who until the age of three had been in an orphanage and then was adopted by a childless couple living in EIna, Smolensk oblast. Following great efforts on her part, a court ruled that her son, who was now twelve years old, should be returned to Yevheniya.

Василь Андрусяк, «Різун-Грегит»

*Євгенія Андрусяк з сином Василем (дружина і син Василя Андрусяка)
Фотографія недавнього часу, м. Івано-Франківськ*

Чорний Ліс, 23.05.1948 р.

1. «Марійка»; 2. «Іванка»; 3. «Борзенко»; 4. «Дніпрова»; 5. «Міра»

Перепоховання Василя Андрусяка

Марія Левицька, Загоруйко («Ганна»)

МЕДИЧНА СЛУЖБА УПА НА ЗОЛОЧІВЩИНІ

Уривки зі спогадів

В кінці 1944-го і на початку 1945-го років умови праці підпільної медичної служби ставали дедалі складнішими. Допомагаючи хворим і пораненим бійцям, я була в різних криївках, підпільних шпиталях, добре й не дуже добре пристосованих для такої мети. Вони були споруджені в лісах, в малодоступних місцях на обійстях, у хатах. Всюди наші санітари й санітарки, а насправді сестри і брати милосердя, фельдшери, які поєднували всі ці обов'язки разом, безвідмовно віддавали всі свої знання і зусилля, щоб рятувати, нести допомогу й полегшення в стражданнях тим, які жертвували собою заради визволення свого народу від чужинецького ярма, часто ризикуючи своїм життям. Серед хворих і поранених були ще зовсім юні хлопці, майже діти, були й старші, більш зрілі, часто з сивиною на скронях, люди, але всі вони, чи з легшими, чи з важкими пораненнями, хотіли вижити, якнайшвидше одужати, щоб знову влитися в ряди повстанців і продовжувати далі боротьбу з ворогом. Вони мужньо переносили фізичні страждання й ніхто не чув від них нарікань на свою долю. Пам'ятаю, як в одному зі шпиталів, неподалік села Яхторів Глинянського району, важкопоранений боєць запитав мене: «Скажіть правду, чи буду я жити, чи зможу боротися ще проти наших ворогів, чи діждуся того, за що боремося, за що страждаємо?» А в очах, попри біль і муку, світилася надія на те, що скажу щось добре, втішне. Йому ще не було й тридцяти років. І я, звичайно, не могла не підтримати його надій, хоча стан його був безнадійним.

Час від часу наших хворих відвідував підпільний лікар-хірург, доктор «Гаврило». Я знала його з серпня 1944 року, коли він приймав мене до підпільної санслужби. В цей час він проводив заняття на курсах санітарок в селі Боратин чи Черниці (точно не пам'ятаю) Брідського району. Я прийшла з Медінституту, тому доктор «Гаврило», поставивши декілька запитань, дав мені направлення-спрямування в Золочівщину, яка належала

до Тактичного Відтинку (Т.В.) «Пліснесько», куди, крім Золочівського, входили Брідський та Перемишлянський повіти. Командиром цього ТВ був курінний «Шугай» – Григорій Котельницький, родом з села Підгірці, тепер Брідського району, який рівночасно був військовим референтом Золочівської округи сітки ОУН. У цьому ТВ діяли два курені: курінь «Шугая», до якого входили сотні «Свободи», «Малинового» та «Іванка», якого під час хвороби заступив чотовий «Оверко», і курінь «Карого» з сотнями «Лапайдуха» – Романа Загоруйко, з села Підгірці Брідського району, «Ткаченка» та «Опоки», родом, якщо не помиляюся, з села Переволочна. Доктор «Гаврило» був непосредним моїм зверником.

У цих теренах я зустрічала лікаря «Гаврила» вже пізніше, коли він приходив до наших хворих. Він був енергійною, добре знаючою свій фаш людиною. Він оглядав хворих, робив, коли була в тому необхідність, операції, давав інструкції, як і чим лікувати хворих. В ліках і перев'язочних матеріалах недостатку тоді в підпіллі ще не було. Наші підпільні аптечні склади були заповнені всім необхідним. Наприкінці 1945 року доктор «Гаврило», якому не було тоді ще й 40 років, загинув у нерівному бою з ворогом. До кінця відстрілюючись, убив себе останньою кулею. На жаль, дотепер не знаю його прізвища. Перебуваючи в постійному контакті з місцевими людьми, підпільна медична служба часто надавала їм потрібну допомогу і забезпечувала ліками.

Наш осередок не проіснував довго. Попереджені про загрозу розкриття нашого осередку і нашої інформаційно-пропагандивної діяльності німецьким гестапо, ми були змушені на деякий час припинити нашу роботу, надіючись відновити її в іншому місці. Але, на жаль, здійснити задумане не було вже в наших силах.

* * *

Бої на теренах то частішали й посилювались, то віддалялися й затихали і, відповідно до того, число поранених то збільшувалось, то зменшувалось. Ворог викривав, в основному через своїх інформаторів, щораз більше криївок і знищував їх. Часто доводилось робити провізорні криївки-шпиталі

нашвидкуруч, де поранені бійці мучилися в антисанітарних умовах. Пам'ятаю, як майже перед самим арештом мені довелося побувати в такій криївці, в т.зв. «вовчій ямі», викопаній серед поля, далеко від доріг і замаскованій лише кількома кущами. Яюсь увечері, коли вже стемніло, відвели мене туди станичний села Яхторів та зв'язковий. В цій ямі лежав молоденький хлопець, повстанець, з великою раною на стегні. Лежав скулений, бо розмір ями не дозволяв йому випростатись. На щастя, стегова кістка не була пошкоджена, що у цій жажливій обстановці вже додавало оптимізму. При тьмяному світлі свічки, ставши на коліна, я зробила провізорну перев'язку. Мене здивувало, що цей хлопчина під час перев'язки не застогнав і не пожалівся на біль. Він по-дитячому посміхався, ніби хотів вибачитися, що завдав нам клопоту.

Залишати пораненого в таких умовах не можна було ані одного дня. Його слід було негайно перенести в більш відповідне й безпечніше місце. Про це, вийшовши з криївки, я сказала станичному. Однак, сам він не міг вирішити цієї проблеми. Це, як він сказав, могло зробити лише вище керівництво, яке якраз завтра мало прибути в наші околиці. Хлопець був змушений ще одну ніч перебути в цій жажливій ямі. Наступного дня, ще до обіду, прийшов зв'язковий. Він сказав, що прибули члени Вищого проводу ОУН і що вони чекають на мене.

Було їх кільканадцять чоловік. Усі в цивільному одязі. Розташувалися вони на поляні під горою поблизу лісу і села Яхторів. Хто вони були і які займали пости мені не відомо. Я бачила їх вперше, близько до себе вони мене не допустили. З відстані кільканадцяти метрів я мусіла викласти їм, у якій справі прийшла. Зі мною говорив лише один з цієї групи – високий, кремезний чоловік з плащем наопашки. Мені здавалося, що він головний у цій групі. Був це такий час, коли всюди, на кожному кроці можна було чекати зради, підступу, тому кожен підпільник мав бути дуже обережним і дотримуватись суворої конспірації. В декількох словах я пояснила, в якому стані і в яких умовах знаходиться поранений борець УПА і попросила їх допомогти, щоб негайно перенести його у відповідне до його теперішнього стану місце й створити умови для

відповідного лікування. Я зазначила при тому, що кожна хвилина його перебування в цій криївці, «вовчій ямі», несе зі собою небезпеку для його життя. На моє прохання чоловік, з яким я говорила, пообіцяв зробити все можливе в цій справі. І дійсно, того ж вечора поранений був перенесений до с. Яхторова, де бездітні, старшого віку люди, швидко спорудили в своїй хаті добру схованку, заопікувались цим юнаком, як своїм сином, не дивлячись на пов'язаний з цим великий ризик – у цей час бушували молодчики «Червоної мітли». Подальше його лікування взяли на себе місцеві санітари.

Через деякий час, будучи в цих теренах, я навідалась до нього. Рана зовсім загоїлася. Хлопець був веселий і збирався віднайти свою частину УПА, або, якщо не вдасться, податися по зв'язку в свої краї, в рідні Карпати, щоб там продовжувати боротьбу за волю свого народу. Я раділа, що хлопець видужав, але мене огорнув сумнів, чи зможе він у такий небезпечний час продертися через щільні енкаведистські сіті, щоб не потрапити в їхні руки.

Люди в селах у переважній більшості допомагали УПА, чим могли і, хоч перебували в постійному напруженні та тривозі, щиро співчували нам у нашій боротьбі.

Чим далі, тим важче було пересуватися в терені. «Червона мітла» гуляла по всій Галичині й від неї годі було заховатися, ані кудись втекти. Гинули бійці, або потрапляли в безпощадні, криваві кігті ворога. Хто мав можливість, легалізувався, але таких не було багато. Підпілля не було готове до легалізації окремих людей, тому доводилось робити це на власну відповідальність різними засобами та способами. Багатьом довелося перейти кордон і податися на Захід, щоб там продовжувати боротьбу вже іншими методами. Інші, не маючи куди подітися, зневірившись у своїй змозі, піддавалися духовній слабості і з почуттям вини здавалися у руки ворога. Відмовившись співпрацювати з ним, потрапляли в тюрми і концтабори, або, погодившись на це, поповнювали собою когорта запродавців, сексотів.

У нерівному бою з більшовиками весною 1945 року, недалеко від села Шпиколоси, загинув мій товариш з Медично-

го Інституту – Якубовський («Буревій»), родом з с. Трудовач. Разом з ним ми певний час працювали в сітці медичної обслуги. Коли сотня «Лапайдуха» відступала з Трудовача перед навалюю енкаведистів – «Червоною мітлюю», Якубовський, зустрівши мене, сказав, що деякий час його не буде, бо йде зі сотнею «Лапайдуха» в рейд. Щоправда, він сказав мені, що «Лапайдух» не радив йому йти в такий непевний і грізний час із сотнею, бо всяке може статися: бійцям сотні не один раз доведеться вступати в бій. Крім того, в сотні є свої санітари, а в рідному селі йому легше буде це «червоне лихо» пережити. Однак «Буревій» хотів піти з відділом, щоби взяти участь у бою, в якому ще не був, тим більше, що «Лапайдуха» він знав ще студентом.

«Буревій» пішов, не передчуваючи, що більше не повернеться. Через декілька днів мені розповіли, як він загинув. Під час наступу танками був важко поранений. Не маючи сили відступити перед навалюю ворога, і, щоб не потрапити живим у його руки, він відібрав собі життя.

Тут я пригадала, як ще наприкінці 1944 року «Буревій» похвалився мені, що має запас ціністого калію, яким може поділитися зі мною. Він дістав його для себе, щоб скористатися в критичну хвилину. Я радо взяла ампулу цієї швидкодіючої отрути, але запропонувала спочатку випробувати її дію. Загорнувши отруту в шматок хліба, ми кинули її собаці, прив'язаному до своєї буди на якомусь подвір'ї, й почали спостерігати. Хліб собака відразу проковтнув, облизався та й помахав хвостом. Ми трохи зачекали, але жодних змін у його поведінці не зауважили. Не було змін і пізніше, коли ми через кілька годин навідалися до нього, й на другий день, коли прийшли переконатись, чи він ще живий. Отже, цей спосіб самогубства довелося відкинути. Кожного з нас чекала різна, своя доля і своя смерть.

Під час мого перебування в Трудовачі час від часу відвідувала мене окружна провідниця юнацтва «Христина», колишня студентка ВУЗу. Це була вродлива, високого зросту, білява жінка, з якою було цікаво й легко розмовляти. Вона розповідала про те, що діялося в інших теренах, про арешти, про нові

«всипи». Потім довгий час вона не з'являлася в Трудовачі і я подумала, що, можливо, вона з якимось відділом відійшла за кордон. Але скоро до мене дійшла чутка, що вона арештована й пішла на співпрацю з органами НКВС. Мене це дуже здивувало, бо завжди запевняла, що ніколи живою не віддасть себе в руки ворога – для цього постійно носила зі собою пістолет. І тільки через роки, коли я, засуджена на 10-літній термін, перебувала в Мордовських таборах, зустріла в нашій зоні вчительку зі с.Тур'є Радехівського району Львівської обл., в домі якої перебувала «Христина» під час її арешту. Вона розповіла мені про весь перебіг цієї трагедії. «Христина», зненацька захоплена енкаведистами в її хаті, витягнула пістолет і вистрілила собі в підборіддя. Постріл не був смертельний. Енкаведисти забрали її зі собою і, вилікувавши, використовували як свого інформатора.

Аналізувала тепер усе те, що бачила довкола. Ті «Червоні мітли», які змітали все, що зустрічали на своєму шляху, особливо тих, що не давалися добровільно в руки і не підкорялися їм. Лови на людей по селах і містах, по дорогах і стежках, на землі і під землею. Арешти й винищення всілякими методами інтелігенції, молоді, особливо студентів, українських греко-католицьких священників, які не хотіли підписатися за православ'я і підкоритися Москві. Вивезення етап за етапом цілих сімей, яким приписувалися найрізноманітніші злочини: кому зв'язок з «бандерівцями», кому «буржуазний» націоналізм, кому провини батьків або дітей, кому куркульство, а кому взагалі «неблагонадійність», як мовиться, для профілактики. Накінець, ці поспішні слідства і ще поспішніші «на скору руку» суди. У зв'язку з тим, хочу розповісти про один випадок із цього періоду мого життя.

Із села Яхторів до Трудовача можна було пройти двома шляхами: або польовою дорогою, або через гору, лісом. Другий шлях був коротший і надійніший. Але я добре його знала, тому туди мали провести мене зв'язкові. Над ранком приснився мені сон. Ніби на схилі гори, через яку ми мали йти, знаходиться цвинтар. Між скромними, потемнілими від старості хрестами посередині кладовища стоїть великий білий

хрест. Прокинувшись, я чітко, до подробиць пам'ятала цей сон, як і зараз його пам'ятаю, але тоді не надала йому ніякого значення. І, коли прийшли два озброєні зв'язківці, я була готова в дорогу. Хоч вони попередили мене, що чули, начебто великі сили більшовицького війська оточили Трудовач і там готується велика облава, я цьому не дуже вірила – недавно там пройшла облава. Отож ми, трохи повагавшись, все ж таки вирішили йти.

Був гарний, погідний ранок. На чистому небі ані хмаринки. Біля підніжжя гори, де росло багато кущів, різноманітна пташня, перелітаючи з гілки на гілку, вітала нас веселим щебетом. Скоро ми увійшли в не дуже густий листяний ліс; дещо далі, з правого боку височіло декілька смерек. У лісі було прохолодно і тихо, не було відчутно ані найменшого подиху вітру. Сонячні промені, пробиваючись крізь густі крони кленів та буків, клали на зелений килим трав мереживні золотисті тіні. Навіть пошепки не порушуючи цієї тиші, ми піднімалися все вгору і вгору. На мить згадався мені тривожний сон минулої ночі, але я не вірила в його силу, тому й далі втішалася ароматами лісу та спокоєм, який тут панував.

Від вершка гори відділяло нас всього кільканадцять кроків, коли раптом потемніло і почав падати густий, мов із цебра, проливний дощ. Від великих важких крапель листя на деревах зешелестіло, все довкола зашуміло. Не можна було збагнути, звідкіля взялася така злива: ще кілька хвилин тому світило ясне сонце й ніщо не віщувало такої раптової зміни погоди. Ми пройшли ще декілька кроків і, вражені побаченням, зупинилися. Вздовж хребта пагорба, який з боку Трудовача круто спускався вниз аж до перших будинків села, не більше, як тридцять кроків від нас розтягнулися довгим ланцюгом без початку і кінця більшовицькі облавники. Усі вони сиділи, ховаючись від дощу під свої плащ-палатки і дивилися у напрямку села. Туди були спрямовані також дула їхніх автоматів і кулеметів. Дощ посилювався й шумів тепер, як водоспад. Пелена дощу стала гущішою і щільнішою, а його шум набрав дедалі більшої сили, і в цьому хаосі губився шелест наших кроків. Задкуючи, щоб не втратити облавників з очей, ми

поволі відступали, і тільки тоді, коли вони вже зовсім зникли з поля зору, ми почали більш-менш спокійніше спускатися з гори. Дощ як несподівано почався, так несподівано і припинився. Знову засяяло сонце. Спустившись приблизно до половини гори, побачили, що тут зовсім не було дощу, трава була сухою. В селі дощу також не було.

До Трудовача в цей день я, звичайно, не повернулася, переночувала в Яхторові. Наступного дня, дізнавшись, що облави відійшли з села і в околиці їх немає, місцевий парох, греко-католицький священник, який завжди допомагав нашому підпіллю, взявся відвезти мене туди своєю бречкою, бо я сама повинна була залагодити якусь справу в Трудовачі. Як виявилось, у нас зі священником були однакові прізвища і, у випадку зустрічі з енкаведистами, за його пропозицією, він мав назвати мене своєю племінницею. На підтвердження цього в мене в кишені була довідка, видана недавно на моє ім'я Львівським Медінститутом, яка стала мені згодом у пригоді.

До Трудовача ми доїхали без пригод. Тут я дізналася про трагічні події, які сталися під час вчорашньої облави в селі.

Найближчий присілок Трудовача – Коноплі тулився кількома хатами до підніжжя гір Вороняк і, оточений із трьох боків лісом, знаходився ніби під його захистом. Тут мала свій будинок сім'я Карпи. Чоловік пані Карпи помер, діти виїхали на Захід, а вона, із-за своєї старенької матері, яка не могла вже ходити, залишилася у хаті. Це була інтелігентна особа, у спілкуванні з якою я знаходила приємність і розраду. Вона мала піаніно і, коли в мене був вільний час, я заходила до неї, щоб, як кажуть, «відвести душу».

Пані Карпа проживала в своєму будинку разом зі старенькою мамою. Часом до неї приходили гості, колишні студенти, а тепер бійці або командири УПА, що по якійсь причині перебували в цих краях. Заходили поговорити з нею. Вона була жінкою розумною, щирою українкою-патріоткою, тож не дивно, що молоді люди горнулися до неї, як до порадниці й одностудниці. Я забігала до неї тоді, коли знала, що там нікого немає. Але бувало, хоч і дуже рідко, що я зустрічала в неї бійця УПА «Морозенка». Як

його звали і який чин був у нього, я тоді не знала. Високий, стрункий, з білявим кучерявим чубом, чомусь завжди зажурений, сумний, він просив заграти йому пісню «Ой морозе, Морозенку». Слухав її в задумі, сидючи десь у куті кімнати, а вислухавши, дякував і мовчки виходив. Деякі бійці говорили мені, що він фаталіст – вірить, а навіть впевнений у тому, що має загинути, бо так йому призначено. Тому ніколи нікого не боявся й не звертав уваги на небезпеку. Так і загинув, наткнувшись на більшовицьку засідку. Багато років пізніше мій чоловік, колишній сотенний УПА «Лапайдух», розповідав мені, що з «Морозенком»-Олійником, родом з Тернопільщини, він вчився у Львівському Політехнічному Інституті, й разом з ним та Романом Боднаром був в одній ланці ОУН.

Десь у с. Коноплях знаходився радіо-культурно-ідеологічний центр (зараз не пам'ятаю його точної назви), який підпорядковувався, здається, безпосередньо окружному провідникові «Їжу». Завідував ним «Зимовіт» – Мирон Тарнавський, інженер-енергетик за фахом, син генерала Української Галицької Армії Мирона Тарнавського. Ми були з ним добре знайомі ще з Бродів. Наймолодша сестра його дружини Марії, Ірина Шустівна, арештована в грудні 1940 року разом з моєю старшою сестрою Богданою, загинула, замордована більшовиками у Львівській тюрмі, в т. зв. «Бригідках» у червні 1941р.

Тут, у домі Карпи, ми з ним несподівано зустрілись. Обоє були здивовані, бо ніколи не сподівалися зустрітися в таких умовах і в такому місці. З того часу ми зустрічалися тут частіше. Він приносив найновіші числа газеток, листівок, брошур, які видавав їхній, добре законспірований, центр, розповідав про останні події зі світу. Де той центр знаходився, я не знала й не намагалася про це дізнатися. Цим не можна було навіть цікавитися. Зі «Зьомком», так називали його мої нові знайомі, ми багато розмовляли про Броди, згадували давні часи. Він дуже хвилювався за свою сім'ю, про яку нічого не знав.

Повернувшись до Трудовача, я дізналася, що остання вчорашня облава виявила, напевно не без участі зрадників чи сексотів, радіоцентр і захопила його. Всіх, хто там був, у тому числі і З.Тарнавського, було заарештовано. Ще й вчинено там справжній погром.

Коли мені доводилося відвідувати якусь, визначену моїми обов'язками медично-санітарної служби, місцевість і, якщо це не були справи термінові, я приєднувалася до невеликих груп, які йшли в потрібному мені напрямку. На місцях зв'язку завжди були наготові озброєні зв'язкові. Вони проводили нас і охороняли в дорозі до тих місцевостей, куди ми прямували, або передавали іншим зв'язковим. Переходи від станиці до станиці відбувалися переважно ночами. Часто у похмурі осінні ночі в суцільній темноті не було видно людини, що йшла поруч. Усі ми завжди вели себе дуже обережно, намагаючись не порушувати нічної тиші й не привертати до себе уваги, особливо в недостатньо безпечних теренах. У своїх мандрівках я рідко зустрічала знайомих мені людей, чи то з часів легального життя, чи з підпілля. Але навіть у випадку зустрічі з такими людьми ніхто з нас не цікавився куди, з якою метою, у яких справах йде твій співрозмовник. Це не дозволялося правилами конспірації.

Через терени, де не було близько ворога, ми переходили вдень, хоч це, особливо останнім часом, траплялося досить рідко. Один такий перехід запам'ятався мені не якоюсь незвичайною пригодою чи подією, а винятково чудовою картиною золотої осені в лісі у сонячний безхмарний день. Ця картина п'ятдесятилітньої давності стоїть перед очима й тепер і, якщо б я була художницею, ще й зараз могла б відтворити ту красу на полотні. Ми вийшли на поляну, застелену ніби килимом, опалим листям різних відтінків, між яким, простягаючи свої пагігнці до сонця, зеленіла трава. Довкола поляни, одягнені в свої різнобарвні шати, стояли кущі та дерева. У ясному сонячному промінні одні світилися золотом, міддю, інші ясніли ніжною жовтизною, ніби молоді дівчатка, що готуються до танцю, деякі стояли похмуро, у важкій задумі, в своєму брунатному убранні, а ще інші горіли червоним багрянцем, милуючи наші очі. Десь далеко, поза цією мозаїкою барв, підпирали небесну блакить своїми стрільчатими верхівками темно-зелені ялиці. Від тієї чудової й дивовижної гами кольорів, так гармонійно пов'язаних і переплетених між собою, я не могла відірвати очей. Легке тремтіння листочків створювало ілюзію руху й мені здавалося,

що ми зупинилися і стоїмо на одному місці, а до нас повагом наближаються знатні вельможі з нашої княжої доби у пишних киреях, разом зі своїми дружинами та дітьми, й обступають нас з усіх боків. Захоплена цією картиною, поринувши на мить у світ фантазії, я забула про те, що за кожним таким «вельможею» може притаїтися ворог зі своєю смертоносною зброєю.

У своїх мандрівках по визначених мені теренах я зустрічала різних людей: одних тільки один раз у своєму житті, інших частіше. Але, на жаль, хоч переважно це були дуже цікаві люди, мені не запам'яталися їхні псевдоніми (а своїх імен та прізвищ називати не було прийнято). Однак мені добре запам'яталися обличчя деяких людей. Пригадую одну дівчину, яка, якщо не помиляюся, керувала районною сіткою юнацтва. Вона була білявою й свої кучері заплітала у дві кіски; худенька, але енергійна, рухлива. Її голубі очі завжди дивилися на співрозмовника дуже серйозно, ніби вивчали його. Яюсь під час однієї з наших зустрічей вона розповідала мені, що недавно їй приснився сон, в якому мама, що давно вже померла, просила її, щоб вона оберігала свій, нею подарований, хрестик, який носить на шиї, – бо буде жити доти, поки його не загубить. З цього часу ми бачилися з нею ще не один раз. Прошло приблизно два місяці. Коли ми знову зустрілися, вона сказала мені, що не знає, як і де загубила свій хрестик. Сумна й пригнічена, розповідала мені, що працювати в підпіллі стало набагато складніше, ніж це було при німецькій окупації, збільшилася кількість сексотів, які чи то за «пряник», чи зі страху перед «палкою», щоб не потрапити в немилість у нового «господаря», чинять своєму народові страшне, невинне зло. Я про все це знала й поділяла її смуток, бо й сама розуміла непевність нашого становища. Через деякий час до мене дійшла вістка про те, що моя знайома провідниця сітки юнацтва Золочівського району загинула від рук енкаведиста. Хату, в якій зібралися дівчата-підпільниці, несподівано оточили енкаведисти. Першому чекістові, що вдерся до хати, вона засипала очі сіллю, із сільнички, що стояла на столі. Облавник, який вбіг до хати наступним, вбив її, випустивши цілу серію куль зі свого автомата. Не пригадую, яка доля спіткала інших дівчат, які були тоді там присутні.

Добре пам'ятаю один із пізніших зимових вечорів, коли я з невеликою групою підпільників переходила біля якогось села, обходячи його боком. Це був вечір перед Різдвом Христовим, коли в наших українських хатах, селах та містах цілі родини традиційно сідали до святої Вечері. Поруч зі мною у тій самій групі йшла моя знайома – підпільниця, з якою я, хоч і дуже рідко зустрічалася, але завжди знаходила спільну мову. Невисокого зросту, темна шатенка з коротко підстриженим волоссям, життєрадісна й дуже енергійна, у минулому вона була студенткою університету. Володіла гарним високим сопрано, а так як я теж любила співати, то ми, коли траплялася нагода, співали різних пісень дуєтом, причому я завжди їй вторила. Будучи племінницею Соломії Крушельницької, вона знала багато пісень з репертуару співачки. Деякі з них я запам'ятала, деякі з часом забула. Одна з них стала моєю улюбленою піснею, хоч не знаю авторів її слів та мелодії й ніколи не чула, щоб хто-небудь із сучасних співачок виконував її. Тому хочу привести тут слова цієї пісні:

*Сирітка на зірку дивилась
І щиро до неї молилась:
«Зійди, моя зірко, зійди,
Збуди мою долю, збуди!».
Та доля блукає світами, –
Сирітка вмивалась сльозами,
Аж зірці дивитися жаль,
І стала зникати у даль.*

*Та ангел страдальців і смутку
Полетів за зіркою хутко,
За ясне проміння узяв
І знов серед неба поклав.
І зірка його зрозуміла.
Зі встиду ціла спаленіла
І вже у простір не біжить –
Лиш сяє, сердешна, й дрижить.*

У цей Святвечір ми, на жаль, бачилися востаннє. Вона відлучилася від нас і пішла до села, яке ми минали, запрошена на вечерю до її родича – священика і пароха цього села. На прощання вона сказала мені, що відразу після Різдвяних свят разом з одним із відділів УПА має перейти за кордон на Захід (через Чехословаччину). Більше я не бачила її й нічого про неї не чула.

Ми йшли далі. Була тиха морозна ніч, кожен заглибився у свої важкі думи. Я знала, що не в усіх українських хатах, не в усіх родинях люди мали змогу зібратися на святую Вечерю усі разом, і серцем відчувала, що там, за столами, немає радості, немає щастя, залишився лише біль і смуток, та ще молитви до новонародженого Ісуса за долю свого рідного Краю, і за долю своїх найближчих, які, переслідувані ворогом, блукають десь світами, або проливають свою кров за визволення України від безбожного, жорстокого окупанта. Я подумала про свою родину. Де вона зараз? Це питання ніколи, де б я не була й що б не робила, не сходило з думки, не давало спокою.

Мої болючі роздуми і спогади раптом були перервані. До нас долучився, а було це біля якогось села на Золочівщині, невеликий гурт людей. Ніч була зоряна, ясна й ми добре бачили обличчя новоприбулих. Серед них я впізнала своїх колишніх однокурсників з Медінституту, добрих товаришів Ігора і Володимира (прізвищ не пригадую), з якими ми на лекціях фізики в професора Ластовецького завжди сиділи поряд. Вони мене також відразу впізнали і, розмовляючи й згадуючи минуле, до самого Трудовача йшли раді з нашої несподіваної зустрічі. У Трудовачі ми попрощалися. Вони пішли далі зі своєю групою, пообіцявши на Йорданські свята бути знову в Трудовачі, але більше я їх не бачила.

Той останній похмурий вечір 1945 року, останній мій вечір на волі, не тільки запам'ятався мені на все життя, але й вирішив моє майбуття. Повертаючись до с. Трудовач, що на Золочівщині Львівської області, куди закинула мене химерна доля, і де було моє тимчасове пристановище, я звернула з головного шляху на польову дорогу, яка вела мене до мети моєї мандрівки. Дорога була безлюдна і я мимо волі сповільни-

ла кроки. Мене огорнув якийсь дивний неспокій. Тягар гнітив груди, клубок підступив до горла і я ледве стримувалася, щоби не заплакати. Не могла зрозуміти причини такого стану. Чи це було передчуття десь недалеко притасної небезпеки, чи, може, свідомість безвиході, в якій опинилися наші визвольні змагання в підпіллі?

На спорожнілих, зораних вже полях збиралося крикливе гайвороння, шукаючи для себе поживи. Раптом, ніби сполохане чимось невидимим і незрозумілим, з карканням і гучним лопотанням крил пронеслося над моєю головою, піднялося попід небеса і чорною хмарою понеслося кудись у далечінь, зникаючи чорною цяткою за рожевіючим ще горизонтом.

Не помітила, як опинилася край села Новосілки, що розкинулося на північних схилах пасма гір Вороняк. Минаючи село, я зауважила, що в сільській церкві горить світло. Через відчинені двері зайшла до середини. Тут відправлялося вечірне Богослужіння. Людей було дуже мало. Щоб не звертати на себе уваги, я зупинилася біля дверей, в тіні, куди не доходило тьмяне світло кількох свічок, що горіли на престолі. Хотіла помолитися, але не могла зосередитися. Вийшовши з церкви, я не відчула полегшення, тривожні думки не покидали мене.

Обезкровлена Повстанська армія в нерівних боях втрачала свої сили і надію на успішне завершення своєї боротьби, але не корилася й намагалася віддати свою останню краплину крові, свій останній подих за вимріяну ідею визволення знедоленого українського народу з відвічного ярма.

Всюди, по селах, лісах, полях, навіть у малодоступних ущелинах Карпатських гір, нишпорили більшовицькі спецвідділи, що іменували себе, всупереч дійсності, нашими «визволителями», влаштовуючи, немов на диких звірів, облави на тих, хто не хотів більше ходити «визволеним» в ярмі, а боровся, щоб бути вільним на своїй рідній землі. Їхні полчища, поповнюючись бійцями Червоної армії, що поверталася з фронту домів, постійно зростали, на відміну від відчайдушних повстанців, ряди яких не було ким більше поповнювати. Виконуючи наказ Москви, вони не пропускали нагоди, щоби познущатися, нашкодити, а заодно поживитися з грабунку «визволеного» народу (що вважалося військовим

трофеєм (?)), знищити те, що місцеві люди, господарі цієї землі важкою працею, своїми мозолистими руками здобували для своїх скромних потреб протягом багатьох поколінь. П'ядь за п'яддю риючи землю своїми загостреними довгими дротами, вони шукали сховищ, де люди зберігали своє мізерне майно, самі ховались від своїх «визволителів» і переховували поранених, хворих бійців УПА. А також членів ОУН, які, несподівано заскочені облавою енкаведистів й оточені переважаючою силою ворога, не маючи змоги оборонити себе, змушені були шукати для себе захисту під землею. Такі криївки, добре замасковані, нелегко було знайти, але, при допомозі своїх інформаторів та сексотів, енкаведисти їх все-таки знаходили. Тоді, оточивши таку криївку з усіх боків, наказували всім вийти з неї. Якщо на наказ облавників ніхто з криївки не виходив, вони закидували її гранатами. Якщо ж там були повстанці, то вони вели себе по-різному: були такі, що виходили з піднятими руками, здаючись на ласку енкаведистів, але були й інші, які для того, щоб не потрапити живими в руки ворога, вкорочували собі життя гранатою або кулею. Тих, других, була більшість.

Бійці Червоної армії дещо по-іншому ставилися до своїх теперішніх обов'язків, нав'язаних їм НКВС. Одного разу в селі Пеняках я зупинилася на короткий час, очікуючи на зв'язок. На другий день мого перебування в цьому селі до моєї господині, самотньої старшої жінки, прибігла схвильована сусідка і, кинувши похапцем: «У селі облава!», побігла з цією зловісною новиною далі. Речі, які я мала зі собою і які ні в якому разі не повинні були потрапити до рук ворога, мені потрібно було заховати в надійне місце. Таким місцем мало бути подвійне зашклене віконце над дверима, що відмежовували веранду від коридорчика. Між розсувними шибками був простір, ширина якого відповідала ширині одвірка. Туди я засунула деякі папери. Перевіривши, що знизу їх зовсім не видно, я трохи заспокоїлась.

Коли на подвір'ї появилися облавинки в коротких плащ-палатках і з довгими дротами в руках, я, швидко накинувши на голову хустинку, сіла в кутку на лаву біля печі, де стояла прялка, і почала прясти кужіль. Прясти я навчилася в одній

хаті, де перебувала якийсь час. У праву руку взяла веретено, лівою почала сукати з клоччя нитку. Облавинки з дротами розійшлися по обійстю, але один з них, який був без дроту, зайшов до хати. Обійшов усі кути і зупинився біля моєї схованки. Піднявши голову, він почав уважно приглядатися до віконця над дверима. Я завмерла, а коли взяв табурет і зіпнявся на нього, я думала, що від страху в мене розірветься серце – так сильно воно билосся. Ми з господинею переглянулися, і в її очах я побачила такий самий переляк, як і в мене. Облавник помаленьку розсунув віконце і декілька разів провів рукою між шибками. Однак, не знайшовши для себе нічого цікавого, знову засунув віконце і зліз із табурета. Ми з господинею полегшено зітхнули. Облавник попросив дати йому що-небудь перекусити. Господиня поставила перед ним миску гарячої юшки і кусень хліба. Не знімаючи пілотки, ані плащ-палатки, він з'їв усе дуже швидко, чи то поспішаючи до своїх товаришів, чи, може, був дуже голодний. Майже нічого з нами не говорив, а на мене зовсім не звертав уваги: моя комплекція і невисокий ріст часто виручали мене з біди. З його поведінки я зрозуміла, що це не енкаведист, а солдат-фронтвик. Мою думку підтвердили слова, сказані ним на прощання, звичайно, російською мовою: «Ми перемогли німців, а тепер ідемо додому, щоб у себе зробити революцію і навести порядок». Але, як показало майбутнє, йому не вдалося цього здійснити.

Заглиблена у невеселі думки, я не зауважила, як опинилася зовсім близько Трудовача і не помітила людей, які вийшли тільки що з села та наближалися до мене. Привітавшись, вони попередили мене, що з самого ранку в селі йде облава. Але вже сутеніє, отже скоро покинуть село, бо на ніч у селі ніколи не залишаються. Тому мені необхідно перечекаати, поки облавники не виїдуть. Подякувавши їм за пересторогу, я за їх порадою повернула назад.

З місця, куди я заховалася, було добре видно, як підводи з озброєними енкаведистами одна за одною виїжджають із Трудовача, прямуючи до Гологір, де тимчасово розміщався штаб НКВС і, як пізніше переконалася, в'язниця. Перечекавши ще деякий час, поки підводи не зникли з очей і заки осіла

піднята ними курява, не передчуваючи нічого поганого, пішла в село. Однак, пройшовши селом лиш декілька кроків, я побачила, що на дорозі біля сільради стоїть підвода з кількома енкаведистами, котрі, як мені здавалося, готуються до від'їзду. Вона була віддалена від мене приблизно на 150-200 м. До хати, в якій тимчасово проживала, було зовсім близько. Але, щоб не зауважили мене з підводи, коли будуть їхати в мій бік, я вирішила йти через сади, протоптаною від сусіда до сусіда стежкою. Листя з дерев вже облетіло і я добре бачила дорогу. Не дуже боялася зустрічі з енкаведистами в селі, бо, як дотепер, нічим непримітна, у селянській одежі, я не відрізнялася від сільських дівчат. До сих пір облавники мене не чіпали, але я все ж таки остерігалася потрапляти їм на очі. Часом, попереджена, що облава наближається, сідала на воза моїх господарів, запряженого двома кіньми, і, здавна вміючи управляти ними, їхала до сестри моєї господині в сусіднє село Вільшаницю, не zagrożене облавою. Перечекавши там небезпеку, повертала господарям коней і воза. Згадала, як одного дня енкаведисти влаштували велику облаву в Трудовачі. Вона звалилася на село несподівано. Ніхто не встиг попередити. Я залишилася у хаті, яка на цей час не була ще розконспірована, і людолови її обминули. Через вікно я бачила, як, закінчуючи облаву, вони вели зі собою арештованих, немолодих людей – побитих, закривавлених, зі зв'язаними за спиною руками. Раптом вулицею галопом промчали коні, тягнучи за собою підводу з енкаведистами. Ззаду до підводи був прив'язаний за ноги сивоволосий чоловік. Чи був він живий, чи мертвий, не знаю. Закривавлені голова, обличчя. Все його безвладне тіло у білій, зі слідами крові, сорочці і зі зв'язаними руками підскакувало на вибоїстій дорозі.

Тепер, пройшовши стежкою кільканадцять кроків, я мимоволі глянула в бік вулиці. На протилежному боці, спираючись на хвіртку, стояв чоловік. Він, як говорили в селі, повернувся з більшовицької тюрми, де просидів чотири місяці. Часом він, по сусідськи, заходив до моїх господарів. Тепер шевцював і безвідмовно направляв взуття нашим бійцям з УПА, які малими або більшими відділами переходили через Трудовач і зу-

пинялися тут на деякий час. Прикро мені було дивитися на нього, бо був блідий і худий, та ще й зазнав більшовицької тюрми. Однак, мало йому довіряла. Була певна, що, потрапивши до більшовицької тюрми, вибратися з неї не легко. Всім у селі розповідав, що в час облави був у криївці з іншими бійцями. При наближенні облавників, які викрили криївку й вимагали, щоб усі вийшли з неї, більшість заподіяла собі смерть, підірвавшись гранатою. Він, та ще один його товариш, сиділи в цей час сховані у криївці за якимись дошками, тому оба залишилися живими. Енкаведисти витягнули їх із криївки й заарештували. На допитах вони сказали, що в цю криївку потрапили випадково, бо, повертаючись із фронту, де вони воювали проти фашистів, натрапили на бандерівців, які затягнули їх туди. Енкаведисти, нібито, повірили їм і, потримавши ще деякий час у тюрмі, відпустили. Люди в селі, щоправда, сумнівалися в правдивості тих слів, бо його оповідання виглядало на казку, але нікому не приходило на думку підозрівати їх у чомусь поганому. Навіть тоді, коли облави в Трудовачі й околицях стали частішати (особливо тоді, коли наші повстанці перебували в селі), ніхто й не думав, що це відбувається за чийсь доносами.

Несподівано я побачила, що в тому самому напрямку, в якому йшла і я, по протилежному боці дороги йде недоброї слави слідчий Бачинський. Він був відомий тут, як жорстокий садист, який знущався не тільки над своїми живими жертвами, але й над убитими повстанцями. Він походив із Західної України, але в 1940 році, коли вся Галичина була під чоботом червоних окупантів, продався їм і разом з ними в 1941 році пішов на Схід, де його вишколили на доброго яничара і навчили, які прийоми знущань над своїм народом він повинен застосовувати «на благо матушки родини».

Минувши хвіртку, він глянув у мій бік, тоді повернувся і зробив вигляд, ніби припалює цигарку в того, що стояв біля хвіртки. Через якусь мить і той, другий, пильно поглянув на мене, а Бачинський, вже не звертаючи ні на кого уваги, повільним кроком подався далі, у напрямі сільради.

Моє серце тривожно забилося. Не було сумніву в тому,

що мене зрадили. І я могла вже передбачити, що за тим мене чекає. Залишилося одне: не показати, що я чогось боюся. Втікати не було вже коли, та й не було куди. Все одно впіймали б, бо за хатами, що стояли в один ряд, простягалось чисте поле, і той, що стояв біля хвіртки, стежив за мною. Отож я спокійно продовжувала йти далі.

Тільки зайшла до хати, як почувла швидке гупання чобіт на підвір'ї. З Бачинським на чолі до хати влетіли озброєні енкаведисти. Бачинський, вдоволений, що після багатьох старань йому вдалося взяти «бандеровку», з іронічною посмішкою на тонких губах сказав: «Вы арестованы». В цю хвилину я не думала по себе. Мене мучила совість, що я приношу тим добрим людям, які мене притулили у своїй хаті, біду. Не один раз я говорила їм, що мушу змінити місце проживання, щоб вони не мали потім клопоту. Але вони заспокоювали мене, що нічого не бояться, а в разі небезпеки, або на випадок, коли мене захочуть арештувати, вони захищатимуть мене, і скажуть, наприклад, що я сестра господині. Ми дійсно були трохи подібні одна до одної.

У тій ситуації, що склалася, коли я зрозуміла, що мене таки хтось зрадив, вони нічим не могли мені допомогти. Але моя господиня почала плакати і, не знаючи, по якій причині стався мій арешт, сказала Бачинському, що я її сестра. Він тільки засміявся і сказав до мене: «Идите вперед!». Я заспокоїла своїх господарів, сказавши, що скоро повернуся. Але тут їхня маленька чотирирічна донечка Галя, яку я дуже любила і якій завжди до сну розповідала казки, або співала колискових пісень – без цього вона не хотіла засипати – почала плакати. Вхопила мене за руку й закричала: «Не дам, не дам, не пущу!» Але я їй також пообіцяла повернутися скоро, хоч і знала, що покидаю їх назавжди. Це було 26 листопада 1945 року.

В оточенні енкаведистів я вийшла до воріт, біля яких вже чекала підвода. Мені звеліли сісти на полудрабок так, щоб ноги звисали назовні. Поряд, накинувши мені на голову плащ-палатку, сів Бачинський. На вулиці в цей час не було нікого.

Як тільки ми виїхали за село, з мене зняли накидку. Бачинський зі своєю диявольською усмішкою й примруженими

злыми очима, сказав: «Вот и закончилась ваша кар'єра». Цю репліку я сприйняла спокійно, пропускаючи її мимо вух, але запитала, для чого на мене накинули плащ-палатку. Він російською мовою, мовою своїх учителів, пояснив, що вони, тобто енкаведисти, мають намір мене відпустити, як тільки я розповім про все, що їх цікавить, а плащ-палатку він накинув на мене з метою скрити від посторонніх очей моє обличчя, бо коли я повернуся додому, тобто в село, ніхто не повинен знати, що це мене тоді везли на возі. Я промовчала. І все зрозуміла.

Майже до самих Гологір Бачинський «розважав» мене подібними балачками, але я його майже не слухала. Щоб встигнути до першого допиту, який, як я вже здогадувалася, відбудеться відразу після нашого прибуття на місце, я гарячково обдумувала, що буду їм говорити. Як буду вести себе в такій ситуації, я знала, але боялася, щоб необачним словом не скривдити когось і не видати у руки енкаведистів, щоб не постраждали інші люди із-за мене. Про себе не думала. Все одно, рано чи пізно, до цього повинно було дійти. За свою родину також була спокійна. Хоч не знала, де вона і що з нею сталося, однак була впевнена, що щупальці НКВС до неї не дотягнуться. Хвилювало мене інше – доля тих людей, у яких проживала, і які віддали мені так багато свого тепла. Знала, що може їх чекати за зв'язок з УПА. Над цими питаннями, які напевно будуть мені ставити, треба було добре подумати. Поки ми доїхали до Гологір, план, про що говоритиму на допитах, у мене визрів. Щоправда, багато залежатиме від того, яким буде їх хід.

Мої зізнання мають звучати так: «Після евакуації Бродів, коли туди зайшли радянські війська, я повернулася до свого міста, але застала там цілковиту руїну і порожній пограбований дім. Таким чином залишилася без засобів до існування. Влаштувалася на роботу в «Укрнаркомзаг», але мені нічого не платили, обіцяючи оплатити все відразу, коли будуть переведені з Києва гроші. Отож, я була змушена давати собі раду сама. Остатки одяжі і білизни я носила до ближніх сіл і там обмінювала їх на харчі. Одного разу в сільській хаті в Салаші мене застали якісь озброєні хлопці і почали розпитувати про те, хто я,

що тут роблю, звідкіля прийшла тощо. Коли дізналися, що я навчалася в Медінституті, сказали мені, що якраз така людина їм потрібна і забрали мене зі собою, запевнивши, що так буде для них безпечніше. Одним словом, примусили мене піклуватися про хворих і поранених своїх бійців. Я постійно відчувала нагляд за собою й недовіру, бо ніколи при мені не говорили про свої справи і не показували своїх сховів».

Я розуміла, що така розповідь хоч і не поверне мені волі, але й не дозволить допустити якогось промаху у моїх зізнаннях. Цю версію я пронесла через усе слідство, через усі побої, і ніякі знущання не змогли мене примусити змінити її.

На місце, звідки повинен був продовжуватись шлях на мою «Голготу», ми приїхали вже затемна. Будинок НКВС стояв на пагорбі. Поки ми піднімалися до нього по вузькій вулиці, я побачила на самому верху пагорба дві високі ялиці, що чорніли на фоні темного неба. Цей пагорб, будинок і ялиці здалися мені знайомими, але я не могла пригадати, де вже бачила цю картину: чи це було колись дуже давно, чи, можливо, бачила її у своїх снах. Але, коли мене згодом ввели до цього будинку, я впізнала його. Так, я вже тут була – в роки мого раннього дитинства. Однак, щоб упевнитися в тому, я повинна була побачити все при денному світлі.

Через невеликий коридорчик мене завели до кімнати, посередині якої стояв великий стіл, а на ньому – мала нафтова лампа, що горіла кволим полум'ям. Круг світла, яке падало на стіл, охоплював лише його частину, на якій лежали недбало порозкидані клаптики паперу різної величини і форми. За столом сидів дебелий білявий енкаведист, який, глипнувши на мене з-під лоба своїми безбарвними очима, запропонував сісти напроти нього. Один клаптик паперу, акуратно вирізаний і заповнений досить дрібним почерком, лежав на столі так, що я могла прочитати, про що там йдеться.

Коли почала читати його, зрозуміла, що це був донос на мене. Тому далі не читала, а, побачивши, що слідчий слідкує за моєю реакцією, зробила вигляд, що це мене не цікавить.

Бачинський сів поруч з білявим (прізвища не пригадую) і вони разом розпочали допит, який ішов згідно стандартного

сразку: моє прізвище, рік та місце народження, і т.п. Одним словом, хотіли знати мою біографію. На ці запитання я їм відповіла. Наступною була, також згідно вже відомого стандарту, пропозиція показати їм підпільні криївки, продовольчі та аптечні склади, а також розповісти, кого з бійців та командирів УПА я знаю, в яких хатах я була, де і кого лікувала, де знаходяться бандерівські шпитали тощо. Коли я їм сказала, що хворих і поранених мені доставляли до лісу, де я перев'язувала їм рани, слідчі страшенно розізлилися й сказали, щоб я не морочила їм голови, а сказала правду. Я повторила, що мені не довіряли. Після цього енкаведисти намагалися домовитися зі мною з допомогою різних обіцянок, але, так як це не допомогло, то почалися погрози. Допит тривав до пізньої ночі. Вкінці порадили мені подумати до ранку, погрожуючи, що, якщо я й надалі не розповідатиму про те, що їх цікавить, вони застосують силу і тоді я розповім усю правду не тільки про себе, але і про все інше, що їх цікавить. Але, звісно, після цього вони мене вже додому не відпустять. На це я відповіла, що дому в мене і так немає. Тоді почали залякували, що давно вже за мною слідкують, – і тому знають про кожний мій крок, навіть про те, у який день я їздила до Львова. І, покликавши варту, додали на прощання: «Пеняйте тогда на саму себя».

Вивели мене в темну ніч. До моєї в'язниці було лише декілька кроків. Коли очі звикли до темряви, я впізнала давно знайому мені яму для зберігання картоплі, яка тепер мала інше призначення – була в'язницею. Сюди завів мене вартовий. Ключем відкрив колодку, що висіла на дерев'яних дверцятах і сказав: «Заходи». Переступивши поріг, я опинилася в цілковитій темряві. За мною зачинилися двері і в замку заскреготів ключ.

На мене вийнув запах вологості й гнилі. Кілька хвилин я стояла біля дверей, нічого не розрізняючи і не знаючи, куди йти. Коли кроки вартового віддалилися, до мене долетів, ніби десь знизу, тихий жіночий голос і відразу ж заквилило немовлятко. Жінка порадила мені пройти далі. Там, пояснила вона, в протилежному кінці ями є пучок соломи, де я зможу прилягти. Вниз вело кілька видовбаних у землі сходинок. Шукаючи

опори, щоб не впасти, я доторкнулася до мокрої стіни. По тілі пройшла дрож. Довкола мене була сира земля. Навпомацки я добрела до свого «лігва» і сіла на солому. Знаючи про те, що вранці почнуться допити і, мабуть, «с пристрастиєм», я повинна була до цього ретельно підготуватися, щоб бути готовою до найгіршого, що могло мене тут спіткати. Я добре пам'ятала 1941 рік у нас, у Галичині, тому ні на хвилину не зімкнула очей, не тішила себе жодними ілюзіями. В думці лише молилася, щоб Господь Бог дав мені силу все перенести.

Через щілини між дошками дверей я побачила, що починає світати. Скоро розвиднілося настільки, що я могла розпізнати жінку, голос якої чула вночі. Біля її грудей спало немовлятко. Цю жінку я вже не один раз бачила в селі. Вона призналася, що впізнала мене ще вночі, коли мене привели до пивниці. Її заарештували за чоловіка, який воював проти них, і обіцяли випустити, як тільки чоловік зголоситься з покаванням. Вона сиділа спокійна і, здавалося, справді була впевнена в тому, що так і буде.

Скоро мене викликали на допит. Завели до тієї самої кімнати, що вчора. Сьогодні за столом сиділо троє.

Розмова почалася запитанням, чи я добре подумала над тим, як себе вести далі, і чи добре зрозуміла, що мене чекає, якщо я не скажу їм всієї правди. Ще на попередньому допиті я назвала їм своє справжнє прізвище. Вважала, що видумувати і що-небудь скривати зі своєї біографії до 1939 року немає сенсу, бо все одно вони про це рано чи пізно довідаються. Я ніким і нічим не ризикувала, хіба що собою, а що зі мною зроблять, мені було байдуже, хоч, звичайно, трохи боялася тортур, які можуть застосувати до мене.

Тепер вони один наперед одного почали обсипати мене страшною брудною лайкою. Я не всі слова тоді розуміла, бо ще ніколи чогось подібного не чула. Кожне таке слово болючим ударом відзивалося в моєму мозку і в серці, й від того все нутро здригалося. Але я тоді ще не знала, що це лиш невинний початок тих знущань, які були мені приготовані. Я мовчала і це викликало у них страшну лютю. Бачинський і ще один енкаведист зірвались зі своїх крісел, виволокли мене на

середину кімнати й кинули на брудну, заплъовану й зачовгану чобітьми підлогу. У цю хвилину я почула, як на подвір'ї баян виграє якусь мелодію. Всім своїм тягарем вони сіли мені на спину в позі двохголового московського орла. Моя вага не перевищувала тоді сорока кілограмів. І я боялася, щоб не залишитися на все життя інвалідом з переламаним хребтом. Помічник Бачинського обмотав мені голову плащ-палаткою, та ще й затулив рукою рота, а Бачинський, знявши з моїх ніг взуття, з усієї сили бив палкою по п'ятах. Спочатку я пручалася і руками хотіла звільнитися від плащ-палатки, але відчула, що мої руки притиснуті чоботами до тіла. Хтось третій міцно тримав мої ноги в такому положенні, щоб Бачинському зручніше було орудувати палкою. Кожен удар викликав жакливий біль у голові. Садисти добре знали свою роботу і в мене було враження, що будуть бити доти, поки не розколеться череп. Врешті я перестала чинити опір. У голові шуміло, я почала втрачати свідомість. Коли кати відчули, що моє тіло обм'якло, зняли з голови плащ-палатку, й тоді я змогла хоч вільно вдихнути. Наказали піднятися з підлоги. З великим зусиллям я поволі підвелася на ноги, але встояти на зболілих і розпухлих ступнях не могла. Тоді для мене поставили крісло під стіною, але під таким кутом, у такому положенні, щоб я змушена була всім тягарем тіла спертися на ноги. Кров, пульсуючи, припливала до ніг. І це посилювало гострий біль. З усієї сили стримувалася, щоб не застогнати.

Бачинський і його головний помічник вийшли, а третій залишався в кімнаті, поки до мене не підійшов лікар у формі енкаведиста. Хотілося знати, з якою метою він сюди з'явився. Поставив собі крісло напроти мене, сів на нього й почав дивитися на мене з удаваним співчуттям, витираючи шматком марлі кров, яка спливала з лівого кутика моїх уст, та одночасно промовляючи російською мовою: «Видишь, что с тобой сделали? Ты ведешь себя глупо». А тоді почав намовляти, щоб я у всьому призналася, розповіла всю правду, бо тільки тим зможу полегшити свою долю. Але, якщо й надалі буду опиратися, то вони знайдуть спосіб, щоб я заговорила, а це може привести до дуже сумних для мене наслідків. Перемагаючи

біль, я сказала, що розповіла все, що знала. Перед відходом він ніби з жалем кинув: «Жалко мне тебя, такую молодую».

Тільки-но зачинилися за ним двері, як до кімнати знову повернувся Бачинський разом із своїм помічником. Вони звеліли мені встати і йти за ними. На цей раз були озброєні палками, довгими прутами, а на поясах у них висіли нагани. Опухлі ноги боліли й щеміли так, що цілими ступнями не могла пересуватися, але, захоочувана штовханцями в спину, змушена була прискорити ходу. Взявши взуття в руки, я вийшла поперед них на подвір'я.

Тепер ми спускалися тією доріжкою, якою попереднього вечора прийшли сюди. Гострі камінці, якими вона була вимощена, в'їдалися в зболілі, розпухлі й посинілі ступні. У руці я несла своє взуття. На нас позирали солдати, напевно, облавники, яких було тут чимало. Від болю серце млосно стискалося і я боялася, щоб тут, перед ними, не зомліти. Тому набиравла в легені багато повітря й міцно стискала зуби, щоб навіть зойк не вирвався з грудей.

Коли ми зійшли на долину й перетнули дорогу, я побачила, що перед нами пропливає невелика річка, шириною приблизно 10-13 метрів, з перекинутим через неї вузьким містком, а за річкою стоїть кілька, чи то зруйнованих, чи не викінчених і покинутих людьми, будинків без дахів. Енкаведисти наказали мені залізти в річку і йти водою. Самі пішли через місток. Я навіть зраділа, що буду йти через воду, бо надіялася, що холодна вода, обмиваючи ступні, полегшить мої страждання. Річка виявилася досить глибокою й сягала мені вище пояса. Проте надія, що мені стане легше, не виправдалася, бо дно річки було вистелене камінцями. Вони були слизькими і, хоча за довгі роки обтічна вода добре їх відполірувала, при кожному кроці вони хиталися, завдаючи різкого болю, ще й було важко втримати рівновагу. Декілька разів я затримувалася, щоб не впасти у воду, але «опікуни» підганяли мене довгими прутами.

Вийшовши на протилежний берег, повели мене до одного з будинків, де серед недокінчених стін без даху лежали цілі купи битої цегли, розлитого і застиглому цементу. Тут

мене знову силою звалили на землю й почали тепер уже разом бити палками куди попало: по спині, по руках і ногах. Поміж тим, із подвір'я, звідки мене привели, долинала аж сюди, за річку, весела «Катюша», яку хтось виконував на тому ж баяні. Хоч як боліло все тіло, та мимохіть промайнула думка, що б'ють вони так, як на селі ціпами молотять збіжжя – то один, то другий.

Щоб перепочити, ставили мені знову і знову ті ж самі запитання. Я говорила, що на всі питання вже відповіла і відумувати більше нічого не збираюся. Між іншим, питали мене про те, де знаходяться зараз моя сестра Богдана (була ув'язнена в 1941 році) та її чоловік Іван Сенік, який під час німецької окупації працював головою Українського комітету в Бродах. Я відповіла, що не знаю, і тому не проти, щоб вони самі мені повідомили про це, бо й мені хотілося б знати, де вони зараз перебувають. За це я отримала ще пару буків. Тепер я вирішила кричати, щоб заглушити цю ненависну музику та щоб люди почули, що тут діється. Але це моїх посіпак мало хвилювало. Все моє тіло було покрите кривавими синяками. Верхній одяг не постраждав, але нижній, більш тонкий, який я мала ще з дому, після цієї екзекуції цілковито втратив свою цілість, форму і міцність.

Щораз частіше вони відпочивали, але бити продовжували далі, поки в помічника Бачинського не поламалася палка. Як видно, Бачинському не під силу було продовжувати таку «своєрідну» працю й він вирішив випробувати ще один зі своїх методів, щоби примусити свою жертву заговорити. Підхопивши кінцем палки моє взуття, він кинув його за мур і сказав: «Оно тебе больше не понадобится». А потім додав: «Становись!». І вказав мені місце на самому краю якоїсь обмурованої ями, напевно пивниці, наповненої до самого верху дощівкою, на поверхні якої плавало зелене жабурино. Витягнувши із кобури наган, націлився на мене й запитав: «Будешь говорить?» У цей жажливий момент мене охопила страшна лють. Вона наростала в мені поволі, ще з самого початку, відколи я була змушена зносити всі ті моральні та фізичні знущання, і я закричала: «Стреляй, стреляй, досить вже мучити!». В очах

Бачинського промайнула розгубленість. Він хвилину помовчав, потім повільним рухом поклав наган назад у кобуру й сказав: «На это еще будет время, а пока ты должна нам многое еще рассказать».

Ми знову вийшли до річки. І, як і першого разу, тримаючи в руках своє взуття, яке я забрала без їхнього дозволу із-за муру, босими ногами йшла через річку по пояс у воді. Баян вже мовчав. Коли ми повернулися в енкаведистське логово, була вже обідня пора. Цього разу вони залишили мене на подвір'ї, наказавши лягти на землю, навіть «допомогли» мені це зробити, та приставили вартового, який «розважав» мене лайкою, не кращою від своїх господарів. Я притулила обличчя до холодної трави й намагалася не слухати образливих слів вартового. Нарешті йому це, мабуть, набридло і він замовк.

Був досить гарний, погідний осінній день. Сонце ще високо стояло на небі, але його проміння посилало на землю небагато тепла. Проте холоду я ще не відчувала. Раптом я почула над собою голос: «Девушка!». Коли підняла голову, побачила білявого солдата з казанком, над яким піднімалася пара, і з алюмінієвою ложкою в руках. Поставивши казанок біля мене, сказав: «Я принес тебе горячего супа. Кушай.» І віддалився. Через деякий час приніс кашу, а, побачивши, що я не торкалася їжі, запитав, чому я не їла. Я відповіла, що не хочу. «Не будешь кушать?» – перепитав він. Коли я відповіла, що не буду, він забрав юшку та кашу і, відійшовши кілька кроків, сказав до солдатів, що сиділи поблизу: «Так избили девушку, что даже кушать не хочет».

Я знову покляла голову на траву, відвернувшись від вартового. Намагалася ні про що не думати. Поволі в моїй пам'яті почали зринати картини далекого минулого, коли я безтурботною малою дитиною – тоді я ще не ходила до школи – бігала по цьому пагорбі, довкола цих струнких ялиць, рвала тут квіти, не передчуваючи, що моя лиха доля так надіймною насміється і знову приведе в ці місця, щоб я ще болючіше відчула цю велику й страшну прірву, яка пролягала між моїм дотеперішнім життям і, як я вже здогадувалася, моїм безрадісним, позбавленим усяких ілюзій, майбуттям. Ця при-

рва навіки розлучила мене з найближчими і найдорожчими моему серцю людьми, поховала всі мої надії, сподівання та райдужні мрії. Я усвідомила, що все це минуло, і минуло на-завжди.

На цьому пагорбі, у цьому будинку, який займав тепер НКВС, раніше жило молоде подружжя поляків Чарнецьких. Стася Краснодембська до свого заміжжя мешкала у нас, в Бродах, і від нас – бо була круглою сиротою – вийшла заміж за лісового інженера Чарнецького. Першу посаду він отримав у Гологорах. Одного літа вони взяли мене до себе. У них була пара вороних коней і бричка, якою ми часто їздили до лісу, збирали малину, суниці і привозили додому цілі оберемки лісових квітів. Дуже подобалися мені їхні коні, яких дозволяли мені годувати цукром. Та, на жаль, для Чарнецьких, як і для більшості населення Галичини, настали чорні дні вересня 1939 року, які принесли всім нам горе, біду і нещастя, роз'єднали сім'ї, вже в котрий раз залили кров'ю й засіяли кістками нашу землю. Чарнецьких вивезли кудись в Архангельську область. Більше я ніколи їх не бачила й нічого про них не чула.

Так, у спогадах, проходила година за годиною. Сонце поволі ховалося за пагорб. Тепер я відчувала холод. Мокра одяга ще не висохла на мені і я тремтіла всім тілом. Коли почало смеркати, мене завели до моєї ями-в'язниці. Мені було дуже погано, боліло все тіло, від холоду аж цокотіла зубами. Ледве добрела до своєї соломи. Лягла й відразу задрімала.

Не знаю, котра була година ночі, коли знову прийшли по мене. Цим разом привели мене до більшої кімнати, де за столом сиділо п'ятеро чи шестеро енкаведистів. Всіх їх я бачила ніби крізь туман. Відчула, що стояти не можу і хотіла спертися об стіну, але один із них гаркнув: «Отойди от стены!». Мені потемніло в очах і я захиталася, але останнім зусиллям волі стримала себе, щоб не впасти. І почула, як хтось із них сказав: «Она притворяется». Але майже одночасно прозвучав інший голос: «Что с вами?». Я відповіла: «Кровотеча». Відразу викликали вартового, який відвів мене на старе місце. Опинившись на своїй солоні, я відразу заснула. Вранці прислали лі-

каря, того самого, який намовляв мене напередодні розповісти про все, що знаю.

На допити в Гологорах мене більше не викликали. Наступний день ми з моєю сусідкою по в'язниці провели в розмовах. Вона сподівалася, що скоро її разом із дитиною відпустять додому. Тому я попросила передати моїм господарям, щоб вони, аби врятувати себе від арешту чи вивозу в Сибір за зв'язок зі мною (так як мене все одно вже ніщо не врятує), сказали на допитах, яких, напевно, їм не уникнути, що не знають мене. Також мають сказати, що неодноразово просили, а потім і вимагали від мене, щоб я покинула їх та їхню домівку й шукала собі інше місце проживання. І що я не тільки не послухалася, а ще й погрожувала їм розправою. Так я сказала своїм слідчим на допитах, тому тепер вони мусять зовсім відректися від мене і підтвердити сказане мною. Та ще прошу, щоб вибачили мені за біду і неприємності, які я принесла їм. Закінчуючи свою розмову зі своєю сусідкою, попросила її, коли вийде на волю, довідатися про те, хто і яким способом мене видав енкаведистам.

Цю ніч ми були ще разом, але вранці мою «співкамерницю» викликали і об'явили, що її чоловік вже знаходиться в їхніх руках, і тому вони відпускають її разом із дитиною додому. Коли вона запитала, що тепер буде з її чоловіком, енкаведисти відповіли, що все залежатиме від того, як він себе поведе. Я добре знала, що це означає. Про все це вона розповіла мені дуже коротко. Декількома словами сповістила мені також про те, що, переходячи через подвір'я, бачила мою господиню, котра принесла мені передачу, але енкаведисти вилаяли її та вигнали. Передачі, звичайно, не прийняли. Прощаючись, запевнила мене, що все сказане мною пам'ятає і передасть, куди треба. В тому, що вона виконала моє прохання, я скоро переконалася.

Тепер в ямі я залишилася зовсім одна. Але сиділа тут зовсім недовго. Наступного дня із самого ранку почула на подвір'ї якесь пожвавлення, метушню, перегукування між солдатами. Скоро мене привели з ями. Як і попереднього дня, надворі була ясна погода. Яскраве сонце на мить засліпило

мені очі, які привикли вже до темряви. Я раділа, що, можливо, хоч трошки зможу подихати свіжим повітрям, бо не знала, для чого і куди мене далі поведуть.

Коли під охороною енкаведистів, все ще боса, спустилася на зболілих ногах косогором униз, побачила цілу валку запряжених кіньми підвод. На всіх підводах сиділи солдати. Тільки на одній з них, що стояла напроти доріжки, якою мене вели, не було ще нікого. Як виявилось, вона була призначена для мене і моєї «охорони». Хоч мені було далеко не до жартів, але подумки з гіркою посмішкою мовила сама до себе: «Ясновельможна пані, екіпаж подано». Разом зі мною на підводі сіли мої «охоронці» і кавалькада рушила.

Проїжджаючи через села, ми майже не бачили людей. Вони ховалися, як тільки появлялися підводи з «визволителями». Коли наближались до Трудовача, я здалека зауважила постать моєї господині, яка з клунком у руках стояла біля дороги й дивилася в наш бік. Підїхавши ближче, я побачила, що вона намагається підійти до підводи, на якій я сиділа, але їй не дозволили навіть наблизитися до неї. Тоді вона почала просити конвоїрів, щоби не відмовили їй передати тільки оцей клуночок із білизною. Але реакція конвоїрів була цілковито в большевицькому стилі: жінку відштовхнули, вона впала, а клуночок випав у неї з рук і покотився по землі. Швидко піднявшись, вона ще кілька кроків пробігла за нашою підводою. Я глянула на неї і наші очі зустрілися. В її великих чорних очах блистіли сльози. Не можу описати, що діялося у моїй душі в цю хвилину. За що її, зовсім невинну людину, так зневажають?! Я оглянулася, щоби хоч поглядом подякувати їй за все, але мене штовхнули прикладом у спину, крикнучи: «Не оглядываться!».

До Красного, де знаходилась КПЗ (камера попереднього ув'язнення), приїхали після обіду. Завели мене в «дежурку» і, поки оформляли документи, звеліли сісти в кут на долівку. Якийсь молодик-енкаведист з офіцерськими погонами підскочив до мене й сказав, щоби я показала свої руки. Але, коли побачив, що я не поспішаю виконати його наказу, сам схопив мої руки й повернув їх долонями доверху. «Так ты, оказывает-

ся, городская барышня, – почав злостиво іронізувати, – что же ты делала в деревне? С чем к нам пожаловала? А?». І вже сердитим голосом додав: «Отвечай!». Я думала, що він хоче мене вдарити, але тут підійшов Бачинський і відвів мене до камери.

У напівтемній камері я побачила шість чи сім дівчат, які сиділи попід стінами на підлозі. Я також знайшла собі місце під стіною й сіла, як більшість дівчат, на голі дошки.

До краю обурена й ображена тим постійним намаганням не тільки слідчих, але й кожного енкаведиста принизити, обплювати нашу, хоч арештантську, але все ж людську гідність, не могла спокійно сидіти, тому піднялася й почала ходити по камері. Я думала: скільки в цих людей злоби і ненависті до нас, рідних дітей цієї землі, яку вони обплюгавили й напоїли нашою ж кров'ю та отрутою.

Всі жінки в камері сиділи спокійно, були зажурені, задумані. Тепер вони зі здивуванням, навіть з якоюсь недовірою почали дивитися на мене й слідкувати за моєю прогулянкою по камері. Нарешті я усвідомила, що веду себе не так, як усі, а, не маючи з ким поділитися своїми думками та переживаннями, бо нікого в камері не знала, сіла в свій кут і чекала чергового виклику на допит. Коли вже зовсім звечоріло, у камері, під самою стелею зажеврила слабенька електрична лампочка. Всі сиділи мовчки, не розмовляючи між собою, кожна думала про щось своє. Надійшла ніч і треба було якось вклатися до сну. Ніколи не забуду тої першої ночі на голій холодній підлозі. Боліли боки, спина, голова і нічим не можна було цьому зарадити, нічого змінити. Ледве дочекалася ранку, щоб можна було сидіти, чи ходити.

День розпочався з допитів. Викликали то одну, то другу жінку з нашої камери. Скоро і до мене дійшла черга. Кожен слідчий сам приходив по свою жертву. По мене прийшов Бачинський. Тепер він вже не бив, але своїми образливими, лайливими словами, на які така багата лексика «старшого брата», намагався принизити, завдати болю, щоб примусити говорити «правду». Сам зі мною говорив російською мовою і мене хотів примусити до цього такими «заохочуючими» словами:

«Ты, националистическая, бандеровская сволочь, говори на человеческом языке, по-русски!». На що я йому спокійно відповіла: «Не вмю». А він у відповідь: «Мы научим». А далі – лайка нецензурними словами, з якою він, як видно, вже поріднився, як і з чужою мовою. І знову ті самі запитання і та ж сама моя відповідь: «Я вам вже все сказала».

Прозвучало задане мені ще в Гологорох запитання про те, з яким завданням я їздила до Львова, причому було названо точну дату. Зі слів слідчого я зрозуміла, що органи останнім часом пильно стежили за кожним моїм кроком і знали про мою останню поїздку. Я йому розповіла, що в цей день я вирішила поновитися на навчання в інституті, де мене прийняли на фармацевтичний факультет. Він, звичайно, мені не повірив, а посвідчення, видане Медінститутом про те, що я з цього дня зарахована студенткою даного інституту, яке знайшли в мене під час арешту, назвав фальшивкою. Тоді я запропонувала перевірити це в Медінституті.

Так склалося, що саме в цей день я дійсно поїхала до Львова з наміром залагодити справи, пов'язані з поповненням підпільних аптечних складів деякими дефіцитними лікувальними препаратами, які з кожним разом було все важче дістати. Доволі надивившись на розкішно одягнених у трофейні сукні та інше блискуче причандалля советських «товаришок», які, весело щебечучи й голосно сміючись, «чаювали» за столиками на балконах помешкань тих львів'ян, котрих було насильно виселено і вивезено, та наслухавшись гучномовців, які на всю потужність ревіли пісню «Широка страна моя родная... где так вольно дышит человек», мені хотілося якнайшвидше втікати зі Львова, щоб усього того не бачити й не чути. Це вже були не ті совіти, що вперше прийшли «визволяти» нас тоді ще з «польського ярма» в 1939 році. Тоді, на самому початку їхнього візиту до Галичини, вони вели себе значно скромніше, тому і місцеві люди ставилися до них стримано, але ввічливо, намагаючись не помічати того, що їх манери не зовсім відповідають звичаям і традиціям місцевого люду. Але ми не дуже дивувалися тому. Бо кому ж було їх навчити, для чого, наприклад, існують носові хусточки, і що не

личить жінкам появлятися на вулицях, особливо у святкові дні чи навіть у театрі, в нічних сорочках, недавно пограбованих у польських чи жидівських крамницях. Тепер, після перемоги над Німеччиною, це були бундючні, самовпевнені завойовники, які з презирством, «згори» дивилися на нас, туземців, намагаючись всім показати свою вищість, свою радянську культуру, освіченість і вченість.

Але щось потягнуло мене тоді на Пекарську вулицю, щоб хоч здалека поглянути на свій інститут. Повз мене проходили студенти і я злегка заздрила їм. Підійшовши до воріт головного корпусу, я обличчям до обличчя зіткнулася з небожем мого другого батька, професором Романом Бриляком, який працював у Медінституті та був на цей час деканом лікувального факультету. Він дуже здивувався, побачивши мене тут. Запитав, чому я не з родиною, яка була евакуйована на Захід, цікавився, де живу, чим займаюся. Про родину я нічого йому не відповіла, а про себе сказала, що маю намір поновитися в Медінституті, але не знаю, як це зробити. Така відповідь несподівано спала мені на думку. Я не хотіла і не могла сказати йому правди про свою справжню роботу і про своє місцезнаходження. Роман відразу вирішив мені допомогти. Ми зайшли з ним у головний корпус інституту. Залишивши мене ненадовго одну, зайшов у якісь бічні двері. Я задумалася: весь цей план був якимось нереальним, адже я не маю де жити. Є тут у Львові дальша родина, але у такій ситуації, в якій знаходжуся, не можу нікого обтяжувати, та й не хочу розраховувати на чіюсь матеріальну підтримку. А, що найголовніше, можу зробити це тільки з відома мого підпільного керівництва.

Скоро Роман повернувся і сказав, що є два можливі варіанти: або почати навчання знову з першого курсу на лікувальному факультеті, або перейти на фармацевтичний факультет. Якщо я додатково здам ще екзамен з аналітичної хімії, то мене приймуть відразу на другий курс. На цьому факультеті навчання триває коротше, тому я погодилася на цей варіант, відразу написала заяву і передала її в секретаріат деканату. Мені видали довідку, що я зарахована студенткою

другого курсу фармацевтики. Це було 28 серпня 1945 року. З тим і поїхала до Трудовача.

Я не думала, що ця маленька й ніби незначна подія стане мені в пригоді. Через пару днів Бачинський на черговому допиті сказав, що в інституті підтвердили мої слова, тому більше з цим питанням до мене не чіплявся. Але не забув нагадати: «Ты хотела от нас удрать, нас обмануть? Помни, что от нас не убежишь!». Після цього він передав мою справу іншому слідчому, який мене допитував два чи три рази, але тільки ночами. Знову ставилися ті ж самі запитання, і такими ж, як і раніше, були мої відповіді. Після нього допитував мене ще якийсь слідчий, але тільки один раз, тому прізвищ їх обох не пам'ятаю.

Накінець я потрапила до слідчого Смирнова. Невисокого зросту, лисуватий, хоч ще досить молодий, з першого погляду справив на мене враження досить культурної людини. На першому допиті він запитав мене, чи розумію російську мову. За весь час слідства я не почула від нього жодного грубого слова. Як і його попередники, намагався ставити такі питання, щоб заплутати хід моїх думок і домогтися від мене якихось нових даних, про які я дотепер нікому у своїх зізнаннях не говорила. Свої допити він переплітав з розмовами на різні життєві теми, які не мали нічого спільного з моєю справою. Я це розуміла так: що, знаючи, у чиїх руках я була на попередніх допитах, він хоче удаваною добротою й культурною поведінкою домогтися того, чого його попередники не домоглися силою й хамством. Під час допитів інколи в кімнату вривався Бачинський, щоб дізнатися, чи я вже сказала «всю правду» і порадити Смирнову мені не потурати, а взятися за мене «по-справжньому». На що Смирнов ніяк не реагував.

Моє слідство добігало до кінця. Після підписання мною протоколу на останньому допиті Смирнов сказав, що не вірить у те, що я тут говорила, але радить на суді не відступати від того, що було сказане слідчим. Якщо я буду заперечувати те, що говорила на попередніх допитах, то це приведе не тільки до того, що слідство почнеться знову спочатку, але й будуть шукати нових свідків. І немає сумніву у тому, що їх знай-

дуть. А вирок все одно винесуть і на волю вже не відпустять. Я запитала, який приблизно строк ув'язнення мене чекає? Він відповів, що більше як десять років мені не повинні дати.

Коли наступного дня я поверталася з кімнати, де в мене взяли відбитки пальців, до своєї камери, побачила, що по коридору мені назустріч іде Бачинський. Менше всього хотілося тепер його бачити, але втікати мені не було куди. «Ну как, следствие окончили?» – запитав з іронічною посмішкою, побачивши мої чорні пальці. А я подумала: «Цікаво, скільки грошей ти отримав за мою душу, а може ще й підвищення по службі, що так радієш?».

Майже всі жінки й дівчата, що сиділи зі мною в камері, були з ближніх сіл. Вони отримували з дому передачі, тому майже ніколи не брали «баланди» (так в'язні називали теплу рідину, що мала нагадувати юшку). В камері була ще одна жінка, яка, як і я, не отримувала передач. Вона чомусь запам'яталася мені найбільше. Ніхто не знав, звідкіля вона. Висока, грубої кості, але дуже худа, з запаленими чорними очима, і така засмагла, що аж чорна, ще й одягнена в усе чорне. Вона весь час мовчала і здавалася байдужою до оточення. Як і я, ця жінка також відмовлялася від того, чим хотіли частувати нас дівчата зі своїх передач. Знаючи, що не буду мати можливості віддячитися, бо тут у мене немає нікого з близьких, я не могла приймати від них гостинців, відповідаючи, що не голодна.

Якось на третій чи на четвертий день після закінчення слідства, в обідній час відкрилося віконечко й «стрибок», який завжди передавав передачі, викрикнув моє прізвище. Я не повірила своїм вухам. Він повторив. Підійшовши до віконечка, я запитала, від кого передача. Він відповів, що передачу принесла якась жінка. Вона себе не назвала. В тій передачі був гарячий борщ і теплі вареники, помащені салом. Всі, хто був у камері, засіли «до столу», навіть жінка в чорному на цей раз не відмовилася. Я їла й думала над тим, хто б це міг принести таку передачу. Адже з Трудовача надто далеко до Красного, щоб передати гарячий обід. Через день я знову отримала гарячий обід, якого вистачило для всіх у камері. Так тривало до того часу, поки нас не вивезли з Красного. Я була вдячна

тим незнайомим людям, які не забували про тих, що сиділи в тюрмах за спільну нашу Справу.

Я пригадала, як ще під час польської окупації Союз Українок в Бродах організував гарячі обіди для політичних в'язнів, що перебували у Бродівській тюрмі. У визначені дні, по черзі, з кожної свідомої української родини передавалися гарячі обіди для політв'язнів. Пам'ятаю, що моя мама носила туди передачі незнайомим політичним в'язням у кожен четвер. Крім того, Союз Українок у той час організовував безкоштовні обіди для українських дітей, батьки яких були безробітними.

Одного разу, в неділю дівчата зауважили, що віконечко, через яке передавали нам передачі, не зовсім щільно зачинене, а підійшовши ближче і переконавшись, що воно не замкнене зі зовнішнього боку, потихенько ще трохи його прочинили. Нікого з наглядців не було близько, тому сміливо почали визирати й оглядати ту частину коридору, що починався з вулиці і під прямим кутом звертав далі до кімнат слідчих та до інших приміщень. Віконечко, напевно, забули зачинити і тепер дівчата боязко, щоб ніхто із начальства їх не зауважив, слідували за тим, що діється в навколишньому світі. Для кожної з нас слідство було вже закінчене і до суду ми були звільнені від зустрічей зі слідчими. Раптом я побачила, що дівчата, які стояли біля віконця почали про щось перешіптуватися і, обережно виглядаючи в коридор, прикинули. Повернувшись до мене, тихенько сказали: «Швиденько йдіть до нас, щось цікаве побачите». А одна з них додала: «Побачите свого». Я неохоче наблизилася до віконця, але картина, яку побачила, мене приголомшила. В коридорі, повернувшись обличчям до стіни, стояв страшенно п'яний Бачинський. Обхопивши голову обома руками, він товк нею об стіну. Мені було дуже неприємно дивитися на цю людину і, відчуваючи в глибині душі якусь невиразну суміш гидливості й співчуття, я відійшла від віконця.

Після закінчення слідства в Красненському КПЗ довго нас не тримали. Через пару днів мене разом з іншими жінками, що сиділи у одній камері, посадили у вагони й відвезли до

Золочева, де над нами мав відбутися суд. Місто зустріло нас похмурим холодним ранком. Низько навислі важкі сірі хмари сіяли дрібним холодним дощем. В'язнів привезли сюди чимало. З усіх вагонів довгого ешелону виходили жінки різного віку. Старших жінок не було багато. Переважно це була молодь, а між ними – молоденькі дівчатка, майже діти. З дальших вагонів виводили мужчин, підштовхуючи їх прикладами гвинтівок. По одязі в'язнів було видно, що їх зібрали з усіх куточків Галичини.

Вишикуваних у колони людей з усіх боків оточили енкаведисти з рушницями та собаками і, попередивши, що будуть стріляти, якщо хто-небудь ступить крок вліво або вправо, повели серединою вулиці до тюрми. Дощ не вщухав. Мало хто з нас був одягнений відповідно до погоди й до такої пори року. Дехто з жінок, кому рідні встигли передати до КПЗ де-що з одяжі, були в хустках або в шапках і взуті в чоботи. Більшість, як і я, йшли з відкритими головами, у черевиках або в легкому взутті на босу ногу. Дощ струмками спливав з волосся, заливав обличчя, пробирався за комір, а незашнуровані черевики (шнурки забрали під час обшуку в тюрмі) чавкали по заболоченій, мокрій бруківці. Тротуаром в один і в другий бік поспішали люди, заклопотані своїми справами, але в мене виникло враження, що вони намагаються якнайшвидше нас обминуть. Вони переважно йшли з опущеними очима, щоб не дивитися у наш бік, але, якщо мені щастило піймати чийсь погляд, то я бачила в ньому частіше страх або злобу, і дуже рідко співчуття. Мені подумалося: саме так, напевно, і в 1940 році енкаведисти вели арештованих у Золочівський замок, теперішню тюрму. Цією ж дорогою йшли люди на смерть, хоча про це тоді не знали і навіть не здогадувалися. І так само, як і нас сьогодні, з такими ж самими почуттями зустрічали їх тоді перехожі. Що тепер чекає тут нас?..

Нарешті привели нас до тюрми та розселили по камерах. І, хоча тут також не було ані нар, ані матраців, а тільки гола підлога, ми все ж таки перебували під дахом, вже не мокли й не мерзли під холодним осіннім дощем. Камера була велика і всі ми розмістилися під стінами на підлозі. Малень-

ке, заґратоване, та ще й «в наморднику» віконечко, до якого нам неможливо було дотягнутися, давало надто мало світла навіть у ясні, сонячні дні, а в хмарні та дощові в камері було напівтемно. Увечері високо, під самою стелею засвічувалася маленька електрична лампочка, що горіла цілу ніч й не давала заснути.

В'язні в камері мінялися. Одних приводили, інших виводили. Скоро мене і ще декількох жінок перевели в іншу велику камеру, де знаходилося так багато ув'язнених, які чекали на суд, що не тільки під стінами, але й посеред камери не було вільних місць. В кінці я знайшла для себе притулок біля дверей. З цієї камери всіх по черзі, за алфавітом, викликали на суд. Після зачитання на суді вироку, засуджених переводили до інших камер.

Напроти мене сиділа на своєму клуночку жінка, яка прийшла разом зі мною з нашої попередньої камери – Домбровська. Цього ж вечора, коли суд закінчив свою роботу, нам оголосили, що наступного дня на суд будуть викликати всіх, у кого прізвище починається на букву «Д» і далі за алфавітом. Від спертого повітря в багатолюдній камері та від «ароматів» параші, що стояла поблизу в куті, я всю ніч не могла заснути, і тільки під самий ранок мені вдалося хоч трошки подрімати в сидячій позі. І тут приснився мені сон, що Домбровська має восьмеро дітей. Троє з них я бачила виразно, а п'ятеро стояли далі й губилися ніби в якомусь тумані. Прокинувшись, я сказала Домбровській, що її засудять на вісім років. Вона здивовано подивилася на мене і запитала, звідкіля я це знаю, та, звичайно, не повірила, коли я відповіла, що мені це приснилось. Цього дня її викликали на суд. Моя черга була тільки наступного дня.

Кімнатка, де відбувався так званий «суд», була дуже скупо обставлена: стіл, за ним три стільці, де сиділи судді, й один стілець напроти – подалі від столу – для підсудного. Щоби якнайшвидше вся ця комедія закінчилася, я відмовилася сісти. Мене запитали, чи хочу що-небудь сказати. Я відповіла запереченням. Тоді всі троє встали й один із них зачитав: «Іменем Советской Социалистической ... Военным Трибу-

налом согласно ст.ст. 54-1а, 54-11 приговаривается на 10 лет лишения свободы и пять лет ссылки с понижением в правах». І все. Після цього судилища мене перевели в іншу камеру, де сиділи жінки, засуджені на такі, приблизно як і мій, терміни ув'язнення. Тут була також і Домбровська, якій я напроорокувала вісім років. Саме такий термін вона й отримала. Потім ми з нею три роки були разом в одному таборі, відтак її кудись вивезли.

До нашої камери нікого більше не приводили. Поступово ми познайомилися одні з одними й подружилися. Тепер годували нас трохи краще. Досить часто давали нам юшку, де плавали шматочки риби. Дехто з жінок отримував з дому передачі, якими вони ділилися з усіма в камері.

Я згадувала вже про те, що моя білизна була дуже пошкоджена під час допитів. Тепер вона ледве трималася на тілі. Побачивши якомсь, що одна жінка отримала передачу, загорнуту у великий шматок домотканого, вже не нового полотна, я запитала її, чи не могла б вона частину його мені відпустити. Коли вона дізналася, для чого потрібне мені це полотно, відразу віддала весь кусок і допомогла вирізати з нього з допомогою шматочка скла, знайденого нами за парашею, необхідні частини до мого гардеробу. Ми мусіли остерігатися невсипущого ока наглядача, обов'язком якого було снувати сюди-туди по коридору й через вічка заглядати в кожну камеру, щоб стежити за поведінкою в'язнів. Ріжучі, колючі та інші подібні речі тримати в камерах заборонялося. За це можна було потрапити на кілька діб у карцер. З великих кісток риби ми змайстрували кілька голок, якими, разом із витороченими з полотна нитками, все позшивали. Закінчивши цю роботу, в якій взяло участь ще кідька дівчат, ми були змушені сидіти без діла. Така бездіяльність нам скоро набридла і ми взялися за виготовлення з гливкого чорного хліба, яким тут нас годували, вервечок. З нього ми ліпили маленькі кульки, деякі з них обкачували в чорну фарбу, якою були покриті стіни нашої камери, й нанизували їх на виторочені з полотна нитки. Після кожної намистинки ми в'язали вузлик, а після десяти – два вузлики і чорну намистинку і т.д. Хрестик ми також

малювали на чорно. Такі вервечки тримали певний час у себе, щоб добре висохли, відтак, коли вже були зовсім готові, непомітно ховали в сумки від передач і передавали за тюремні мури на волю як привітання і як пам'ятку близьким і знайомим із тюрми.

Проходили дні за днями. Ми чекали відправки в концтабори. Одного разу через віконечко наглядач викрикнув моє прізвище й передав чималенький мішок. На цей раз я вже не питала, від кого ця передача. В мішку я знайшла, крім харчів, теплу одягу, білизну, зимове пальто, велику вовняну хустку і чобітки. Коли ми засіли біля свіжих, смачних пиріжків, одна з дівчат, розламавши свій пиріжок, побачила захований у ньому скручений папірець і передала його мені. Я читала крадькома, щоб не побачив через вічко в дверях наглядач. У цій записці дуже дрібним, незнайомим мені почерком були описані останні вісті з життя нашого підпілля, зокрема з Трудовача та з його околиць. Нічого втішного для нас у тих новинах не було. Із записки, між іншим, я довідалася, що людина, яка мене продала енкаведистам, разом зі своїм товаришем, втекла до «стрибків». Лише одне у записці мене трохи втішило: Бачинський змінив свою тактику ведення допитів, перестав знущатися над своїми жертвами. В кінці записки були слова, які мали б мене підбадьорити й вселити надію на майбутнє. Хоча на краще майбутнє, особливо в найближчий час, в мене не було підстав сподіватися, однак я була дуже вдячна моїм доброзичливцям за ці слова підтримки. На жаль, я ніколи так і не дізналася, хто були ці люди.

Maria Levytska-Zahoruiko («Hanna»):

MEDICAL SERVICE IN THE ZOLOCHIV UPA MILITARY DISTRICT (SUMMARY)

Maria Levytska, a student of the Lviv Medical Institute, worked in the UPA medical service from August 1944. She was accepted into the UPA medical unit by a surgeon using the pseudonym «Havrylo»; she does not provide his real name. At that time, Dr. «Havrylo» was giving medical courses in the Brody region. Because the author was a medical student, he sent her immediately to work with UPA units in the Zolochiv area.

The author begins her memoir with general information about the working conditions of the UPA medical service in 1944-45.

Next, she describes some of her experiences. She treated the wounded in hide-outs, provisional underground hospitals and «wolf holes», pits hurriedly dug out and disguised which could fit only one, and in exceptional cases, two wounded soldiers. The number of wounded and her workload varied with the intensity of the fighting.

Conditions for medical work were very difficult and became even more so with every passing month. It was often impossible to move through the area as the «Red Broom», special NKVD units, swept through Halychyna and Volyn. The great majority of people in the villages helped UPA units, in particular the wounded, in any way they could. Although they lived in constant danger and fear, they truly sympathized with underground members. Without their help, the underground struggle would have been impossible. In her wanderings, she encountered many interesting people, some only once, others more frequently, but she does not remember all their pseudonyms and the underground did not use real names. The people she remembers include Myron Tarnavskiy («Zynoviy»), son of the Ukrainian Galician Army general, who was a power engineer. He worked in the propaganda and political education centre and was captured alive by the Soviets. The author does not know his further fate. She also mentions a fellow student of the Medical Institute, whose real name was Yakubovskiy and pseudonym «Bureviiy». He was killed in spring 1945, when «Lapaidukh's « company was fighting against the Soviets. Company commander «Lapaidukh», whom the author did not know at that time, later became her husband.

In addition to describing her medical work, the author depicts terrible scenes of the terror wrought by the «Red Broom» and other NKVD units. The Soviets sometimes sent the Red Army to battle the UPA, but Red Army soldiers carried out these assignments unwillingly. Citing her own experiences, the author shows the differences in behaviour between NKVD and Red Army troops. Describing the NKVD action against the village of Trudovychi in autumn 1945, the author writes: «They attacked the village by surprise. Nobody had time to send a warning. I remained in the house, which had still not been identified by the NKVD, and the raiders passed it by. Through the window I saw how they ended their raid. They were leading the old people they had arrested, beaten, bloody, with hands tied behind their back. Suddenly, some horses galloped along the street, pulling a vehicle with NKVD men. Behind the vehicle, a grey-haired man was tied by the feet. I could not tell whether he was alive or dead. His bloody head, face and entire inert body, in a white, blood-soaked shirt, hands tied behind his back, jumped up and down on the rut-covered road.»

In that same village, on November 26, 1945, the NKVD arrested the author. In the last part of her memoir, she describes in detail the sadistic, inhuman physical and moral torture she and other prisoners underwent during the interrogation, in prison, transport vehicles and concentration camps. The author was sentenced by a war tribunal under article 54-1A, 54-11 to 10 years of imprisonment and five years of exile.

Іван Швак-Шуль («Орлик»)

МЕДИЧНА ОПІКА УПА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Спогади

У 1943 році, коли на Волині інтенсивно формувалися сотні, курені і з'єднання УПА, а в Галичині, Буковині і Закарпатті – Українська Народна Самооборона (УНС), студенти-медики брали активну участь в організації санітарної служби УПА, а згодом Українського Червоного Хреста (УЧХ).

Велика кількість студентів-медиків у 1942 році зорганізувалася підпільно в рядах ОУН. Першим нашим завданням було проводити пропагандивну і роз'яснювальну роботу серед студентства і населення, виступати з рефератами про

визначні знаменні дати та події, такі як: Крути, Базар, 22 січня 1918 року, роковини відновлення української державності (30 червня 1941 року) та інші.

УПА необхідно було забезпечити обмундируванням, зброєю, харчами, ліками і всім тим, що потрібне для діючої армії, яка могла надіятись тільки на власні сили і допомогу населення. В цьому напрямку велику роботу провело українське студентство. За нашим кожним кроком пильно слідкувало німецьке гестапо, розвідка польської Армії Крайової, а також більшовицьке підпілля.

15 серпня 1943 року відбувся похорон декана медичного факультету, професора Андрія Ластовецького, котрого вбила польська підпільна боївка АК, члени якої мешкали на

території медінституту. Попередження від польської боївки одержав також професор Панчишин – відомий і шанований лікар не тільки у Львові, але й у всій Галичині. Ми, студенти, організували його охорону, як вдома, так і в клініці, і, звичайно ж, на вулиці. У відповідь на вбивство професора Ластовецького 1 жовтня 1943 року на вулиці був застрелений поляк – професор гістології Болеслав Яловий. Після смерті Ялового здоров'я професора Панчишина погіршилося і його перевели в палату Митрополита Андрея Шептицького, де у жовтні 1943 року він помер від інфаркту серця. Похорон був надзвичайно величавим. Польське АК обвинувачувало професорів Ластовецького і Панчишина в обмеженні прийому поляків до медичного інституту. Звинувачення було зовсім безпідставним, бо насправді це був особистий приказ генерального губернатора.

Студенти-медики активно розповсюджували «бефони» для збору грошей на купівлю ліків. «Бефони» – це підпільні внутрішні «гроші» ОУН-УПА, що були в цей час в обігу, за які населення давало валюту. На сам святий Йорданський вечір 18 січня 1944 року гестапо заарештувало мою сусідку за розповсюдження «бефонів», які я їй перед тим дав. Вона мене не видала, хоча самій довелося мучитись в німецьких концтаборах до кінця війни. Крім цього ми, студенти, збирали у населення, а також у підприємців білизну, простирадла, рушники, взуття і ліки. На цю акцію активно відгукувались практикуючі лікарі, аптекарі, медичний персонал лікарень. В цей час у Львові було закуплено ліків на 1,5 млн. злотих.

У березні місяці 1944 року мені доручили доставити частину закуплених і зібраних ліків підводами по Стрийському шосе до сіл Зубри і Солонка. Наказ було успішно виконано і ліки передали далі по зв'язку в призначені місця.

На початку місяця квітня 1944 року, коли фрот підходив під Тернопіль, серед студентів-медиків почалася паніка, бо ходили слухи, що медичні курси у Львові закриваються і будуть переведені до Австрії в місто Грац. У цей час багато студентів-медиків перейшли в підпілля для праці в УЧХ та відділах УПА. Я і ще декілька медиків були направлені в Тер-

нопільську область. Ми всі по зв'язку добралися в призначене місце в моє рідне село Тростянець на Бережанщині. По дорозі зі Львова, в Рогатинщині у лісництві до нас прилучилася Галина Дидик – «Анна», яка була на цей час Обласною Провідницею УЧХ на Тернопільщині. На цій лісничівці були курси санітарок і медсестер, які проводив лікар-єврей, що жив там зі своєю дружиною і двома дітьми-підлітками. Після переходу фронту на захід їх було відпущено. Вони переїхали до Львова, а звідтіля в Польщу. Постій Галини Дидик був в селі Сілець, поруч із моїм рідним селом Тростянець.

Мене призначили виконувати функцію окружного лікаря-фармацевта Чортківської округи. Було наказано ждати переходу фронту і виконувати дані мені розпорядження. Одним із них було завдання добратися з боївкою СБ по зв'язку у червні місяці 1944 року в село під Львовом і перевезти аптеку Крайового Проводу ОУН у Рогатинщину. Наказ був успішно виконаний.

Після переходу фронту на захід я направився по зв'язку в призначений для мене терен у Чортківщину, де місцем мого постою було село Сосулівка. Там я познайомився з окружним «Грицем», пропагандистом «Чумаком» і окружною УЧХ «Мартою». В цьому селі була велика криївка, в якій зберігалася аптека. Впродовж місяця я наводив порядок у підпільній аптеці, тобто: сортував, просушував, провітрював, складав списки усіх ліків. А також переглянув та упорядкував різні медичні інструменти.

З початком вересня 1944 року я прибув по зв'язку в мої рідні сторони. Тут, на віддалі 1 км від мого села Тростянець, на хуторі Морги села Сілець Підгаєцького району було організовано курси підвищення кваліфікації лікарів-медиків УЧХ. На курсах нас було біля 15 осіб. Серед них були медики Чортківської округи: Оля Сліпа («Цека»), Ірина Бабуняк («Ніна»), я, Іван Швак («Орлик»), окружна УЧХ Чортківщини («Марта»), студент медицини Григорій Друль («Славко»), котрий виконував функції лікаря-фармацевта Тернопільської області, Ілько Оберишин («Стецько»), медик, котрий працював на той час в Тернопільській окрузі (48 років перебув у

підпіллі і живе тепер в Тернополі), Федір Семеген – медик. Також були присутні один фармацевт з Рогатинщини, дві студентки медицини зі східних облатей України та інші. Курси організував Григорій Друль («Славко»), а заняття вели лікарі: Савка («Софрон») із Сокальщини і Яромир Олесницький («Ярий») – асистент хірургії Львівського медичного інституту. Він був хірургом у дивізії «Галичина» і після трагедії під Бродами перейшов в УПА.

У зв'язку з облавами курси із Сільця було перенесено в село Поручин Бережанського повіту, де зимою 1945 року в часи облави загинув хірург – доцент Яромир Олесницький («Ярий»). За час організованих трьох потоків курсів пройшли підвищення кваліфікації біля 40 лікарів-медиків.

8 листопада 1944 року курінь «Сірі Вовки» під командою Петра Хамчука («Бистрого») одержав наказ вирушити з Бережанщини на Буковину, і я приєднався до куреня, щоб перейти на постій на Чортківщину. Пам'ятаю, як сипало тоді мокрим снігом. Із хати вийшли батьки, поблагословили мене, і ми зі сльозами на очах розпрощалися.

Я на все життя запам'ятав батькові слова: «Сину – віра твоя спасе тебе». Це була моя остання зустріч з батьками.

Пройшовши через багато різних пригод, разом з куренем «Бистрого» я під Різдво 1945 року повернувся на Чортківщину в село Сосулівку, де захворів грипом. Через деякий час мені було доручено взяти з аптеки, що в місцевості Озеряни, все, що необхідне. Аптека була бідна на ліки. Частина з них ми забрали, решту залишили для лікування місцевого населення.

До часу мого поранення (6 червня 1945 року) я двічі був прикріплений до куреня «Бистрого», який був призначений у рейд по Чортківській окрузі. Я проводив медогляд та інструктаж по наданні першої медичної допомоги пораненим, по дотриманні особистої гігієни тіла, по лікуванню інфекційних захворювань і, зокрема, по використанні для лікування лікарських рослин. При потребі я й сам лікував, але це були поодинокі випадки. Воїни УПА на диво були відпірними до всяких захворювань.

Деякий час, впродовж весни, я був прикріплений до самооборони кущового відділу Чортківщини, де виконував ті ж самі завдання.

Після поранення (була перебита гомілка і ступня лівої ноги) мене півтора року лікували і переховували в селі Улашківці на Чортківщині. 16 грудня 1946 року, вже будучи інвалідом, я переїхав по зв'язку до Львова і легалізувався як переселенець із Польщі. В лікуванні та в легалізації мені допомогли: подруга «Марта» – окружна УЧХ Чортківщини, її подруги-медсестри і зв'язкові. У Львові мені надав допомогу хірург медінституту Василь Келеман, його співробітники та інші добрі люди.

На сьогодні лікарів, які були в УПА – студентів медицини та фельдшерських шкіл – залишилося в живих не багато. Одні поклали свої молодечі голови в боротьбі за волю України з німецькими або більшовицькими окупантами, інші мучилися довгі роки як в концентраційних німецьких, так і в советських лагерах. Тільки деякі дісталися на захід, де вже багато із них померло. На Чортківщині з нас трьох, медиків, загинуло двоє – Ірина Бабуняк («Ніна») і медсестра-санітарка М. Понятишин («Леся»).

Ivan Shvak-Shul («Orlyk»):

THE UPA MEDICAL SERVICE IN THE TERNOPIL REGION

(Summary)

The author begins his memoir by describing events at the Medical Institute in Lviv during the years 1942-43. This was the time when UPA units were being formed and the Institute's students, including Ivan Shvak, began to organize the UPA health service and the Ukrainian Red Cross (UChKh).

The students were being watched by the Gestapo, the Soviet underground and agents of the Polish Armija Krajowa (AK). Under Polish rule, up to 1939, there had been discrimination against Ukrainians and for that reason, the professors and students in the Lviv medical faculty had been almost exclusively Polish. Now they found it difficult to accept that most of the students and many of the professors were Ukrainian. The AK began terrorist actions against Ukrainian professors. On August 15, 1943, AK assassins killed the medical faculty's dean, Andriy Lastovetskyi. Other Ukrainian professors were also under threat. The students organized a guard for their professors and Ivan Shvak was a member of that guard.

In April 1944, as the German-Soviet front approached Ternopil, many students entered the underground to work in the Ukrainian Red Cross (UChKh) and UPA units. The author and a few other medical students moved to the Ternopil oblast. They were assigned to work in the UChKh underground network in the Chortkiv region. In early September 1944, Ivan Shvak (pseudonym ««Orlyk») was sent to upgrade his qualifications by taking more advanced medical courses. The courses were held first in the village of Siltse and later, in the village of Poruchyn, Berezhany povit. They were organized by Hryhoriy Drul («Slavko») and the instructors were Dr. B. Savka («Sofron») and the surgeon Yaromyr Olesnytskyi («Yaryi»).

In November, 1944, «Orlyk» was ordered to join the «Siri Vovky» battalion, commanded by Petro Khamchuk («Bystryi»), which was operating in the Chortkiv region.

On June 6, 1945, the author was seriously wounded in the left leg. He was treated and hid out in the village of Ulashkivtsi in the Chortkiv region. As a result of his wound, he remained an invalid. On December 16, 1946, through underground contacts, he made his way to Lviv, where he managed to attain legal status as a refugee from Poland.

ЗА МЕЖАМИ МОЖЛИВОГО

Автор споминів – Ярослава Романина-Левкович – народилася у 1921 році в селі Нестаничах Радехівського району на Львівщині. Батько Ярослави, Григорій, походив із селянської родини, працював на господарстві й рівнож був дяком у своєму селі, аж до вивозу на Сибір.

Мати авторки – Катерина, з роду Ожйівська, і батько були активними учасниками громадського й культурно-освітнього життя в селі. Вони дбали про те, щоб своїх четверо дітей – Ярославу, Євгенію, Богдана та Анну – виховати на свідомих українських громадян. На патріотичне виховання Ярослави мав також великий вплив о. Ярослав Мурович, парох села Нестаничі, церковний та суспільний діяч, колишній вояк УГА.

Ярослава закінчила чотири класи у своєму селі та сьому класу в Радехові. Відтак вона працювала з батьками на господарстві, а у вільний час навчалася заочно. Від 1936 року вона стала учасницею аматорського гуртка та місцевого хору. В 1941 році Ярослава Романина вступила в ряди ОУН і вже восени 1942 року її було призначено станичною жіноцтва в Нестаничах.

На сторінках збірника «Медицина опіка в УПА» поміщуємо тільки ті частини спогаду років 1943-1952, які мають відношення до медично-санітарної діяльності підпільного Червоного Хреста та відтворюють надзвичайно важкі умовини, в яких доводилося працювати медичному персоналові та переживати пораненням повстанцям.

У 1943 році недалеко від нас, на Волині (від Нестанич до межі Волині майже 20 км) уже утворилася Українська Повстанська Армія. У зв'язку з цим і в нас активно діяли зв'язки ОУН, а відтак і відходили молоді хлопці ледь не зі всіх сіл Галичини в ряди Української Повстанської Армії. Мені як станичній доводилося давати для них зв'язкових і взагалі організувати все необхідне. Мережа ОУН у той час була набагато більше розвинена, ніж за Польщі, у зв'язку з вимогами часу. Мої брат і сестра також були учасниками того руху (зв'язковими, розвідниками). У нас восени 1943 року вже були доволі широко організовані ідеологічно-політичні вишколи молоді (вивчали історію України, історію ОУН і все необхідне для розширення національної свідомості), а також проводилися військові вишколи.

Бурхливий 1944 рік

Узимку з 1943-го на 1944-й рік, проходячи через Нестаничі, покликав мене повітовий господарчий «Бакунін»*, щоб працювати в нього друкаркою, бо він довідався, що я ознайомлена з цією спеціальністю. Проти того особливо виступили станичний із Нестанич та інші підпільники, бо їм «було легко зі мною працювати». Але я недовго залишилася на місці. Видно, «Бакунін» звернувся з цим питанням до окружної провідниці жіноцтва «Віри» (називали її «Віра», «Чорна»). Як пізніше я довідалася, її прізвище – Мирослава Данилюк. «Віра» забрала мене на місце районної провідниці жіноцтва в Радехівському районі «Бистрої», яка сподівалася дитини. Це була дружина пізнішого сотенного «Штиля» – Євгена Лобая зі Стоянова.

У перші дні я з «Бистрою» знайомилася з тереном. Крайніми точками на півдні району були Холоїв-Бабичі, на півночі – Торки-Стоянів. Через цей район проходили всі зв'язки між Галичиною та Волинню. Районовим провідником на цьому терені був «Крук» – Лев Куцяба з Тетевчич. Районовим військовиком («оргмобом») був «Буря» – Микола Сарчук з Ордова, а повітовим – Роман Мадрига, «Кремінь», повітовою жіноцтва – Марійка Макутра, «Сталева», з Поболова. Військовим Референтом повіту, чи, як тоді називали, «оргмобом», – Євген Штендера, «Зоряний», теперішній відповідальний редактор Літопису УПА.

Першим моїм завданням було вислати з десять дівчат на вишкіл медсестер, що його провадив лікар «Софрон» – Теодозій Савка. Вишкіл більше двадцяти медсестер був організований окружним проводом ОУН. На вишколі з Нестанич були Марійка Олійник, Геня Лисай і Стефка Кондрасюк (псевдонім «Квітка»), яка була студенткою факультету фармації Медінституту і на вишколі працювала лаборанткою.

У той час (навесні 1944 року) уже повсюди діяли відділи УПА, і треба було їм організовувати харчі, одяг та все необхідне. Відділи зводили бої, так що появились і поранені. Треба було їх лікувати і забезпечувати відповідним доглядом.

*«Бакунін» – Петро Макачук зі села Завидче, 1914 р. н., загинув 1946 року в с.Немилові на Радехівщині.

Німці до кінця свого побуту в нас робили по селах об-лави і забирали молодь на роботу в Німеччину. Переважно вночі, над ранком, вони оточували село, та протягом дня забирали працездатних людей і ввозили. Щоб не бути несподі-вано заскоченими, по краях села чергували вартові і, в разі під'їзду німців, дзвонили у спеціально підвішену для того рей-ку. Почувши такий сигнал, усе населення втікало до лісу. Десь у червні 1944 року я повернулася з терену і над ранком, почув-ши такий сигнал тривоги, вибігла також зі села до лісу разом з усіма іншими втікачами. Подалися ми в бік Києв (Нестани-цький присілок у лісі). Німці, побачивши нас, кілька разів вист-релили і повернулися у село.

На Киях у той час квартирувала сотня «Громового»*. Я пішла з дівчатами до сотенного і попросила, щоб він вислав на край лісу чоту – на випадок, якби німці хотіли йти до лісу. Але німці до лісу не пускалися, так що ми перебули там добу, а на другий день перед вечором із села дали знати, що вони виїхали, і ми повернулися у село. Так виглядало наше життя у той час – гейби напівпартизанське. Такі події відбувалися по всіх селах і по кілька разів.

З початком літа 1944-го року в Нестаничах організова-но ідеологічно-політичний вишкіл для дівчат, підрайонових і районних провідниць жіноцтва з усієї Сокальської округи (Сокальський, Радехівський і Кам'янецький повіти). Вишкіл провадили Іра Галамай (псевдо «Роксоляна») та Іванка Дідух (псевдо «Дарка»). Вишкіл тривав десь до двох тижнів. Вивча-ли зокрема історію України, історію ОУН та інших організацій.

Почалося советське «визволення»

У третій декаді липня 1944 року приходять до нас біль-шовики вдруге. Спочатку перейшла через Нестаничі невелика група – десь коло 200 військовиків. Обстріляли село (мабуть, для перевірки, чи немає німців) і відтак подалися на захід. Піс-ля того через день, перед вечором, почали йти головні сили.

*«Громовий» – Петро Лагода зі с. Савчина на Сокальщині.

Ішли піхотинські частини, їхали кінні обози, автомашини, артилерія, «катюші». Сунули через Нестаничі безперервно, день і ніч, десь понад добу. На квартирування не спинялись, але заходили в хати. Дівчата поховалися, а деякі поперебиралися на старих жінок. Я у своїй хаті не сиділа, бо хата була крайньою у селі, а подалася до сусідів. Були випадки, що питали, що то за село, що нема дівчат, тільки самі «старухи».

Після переходу фронту, десь через два дні заквартирували в нас летуни. Одне летовище було біля Павлова, там сідали «кукурузники», а основний військовий аеродром – коло сіл Полонична-Незнанів. У Нестаничах завжди диміла польова кухня, і квартирувало їх досить багато. В нас у хаті були два офіцери, один із Москви, другий із Ленінграду – Слава і Женя. Слава був людяним, навіть дуже ввічливим, Женя любив пиячити і взагалі скандалити.

Квартируючи в нас, вони щодня, коли пролітали над нашою хатою, опускалися вниз і вистрілювали серію з кулемета, чим давали знати, що полетіли воювати.

Десь через півтора тижня фронт відкотився далше, і летуни вибралися від нас. Слава сказав: «Ми відходимо, а скоро прийдуть інші після нас і будуть наводити свої порядки». І це була правда! За два дні прийшли і навели «порядок» – пограбували село до нитки. Не обійшлося без шантажування, стрілянини, побоїв. Прибуло їх у Нестаничі з Холоєва, мабуть, п'ятсот (Холоїв лежить на центральній дорозі Львів – Луцьк). Їхали вони підводами, верхи кіньми, але переважно йшли пішки. Між ними була всяка наволоч, переважали жиди і поляки, але були й росіяни, українці, а також представники азійських народів. Деяка частина була у військових одностроях, але більшість у цивільному. Усі озброєні легкою зброєю – кріси, пістолети. Говорили, що це партизани.

В нас заквартирували три офіцери (без пагон). Між ними жид і поляк, усі три мали близько сорока літ, і ординарець Вася, молодий українець. Жид і поляк розмовляли між собою польською мовою. Мабуть, це був штаб їхньої групи, бо мали зі собою рацію. З першого моменту вони виказали своє вороже ставлення до нас. Цікавилися усім: хто в нас живе, хто

сусіди і т. ін. Лише Вася виявився дуже доброю людиною. Зі самого початку він знайшов спільну мову з мамою, попередив, щоб я не показувалася, бо вони «чомусь цікавляться» мною, і взагалі на кожному кроці ставився до нас прихильно. Вася також попередив маму, щоб усе краще поховати, бо будуть грабувати, а, може, і палити. Мама склала цінніші речі в мішок і ввечері винесла до сусіда, в якого була мурована хата і під хатою льох. Туди ж позносили кращі речі й сусіди. Замкнули льох і по черзі вартували біля нього.

Загалом наші квартиранти не сиділи в хаті, а ходили по селі і, як пізніше ми довідалися, робили обшуки по хатах. У нас поки що нічого не чіпали. Я після попередження Васі передодягнулася на старшу жінку і перебувала в менш помітних хатах, а вдень – на полі або на сіножаті. Додому приходила тільки тоді, коли дали знати, що «квартирантів» немає. Попоївши, подавалася далі в мандри – на поле чи ще куди.

Останнього дня уранці Вася попередив, що сьогодні вони відходять, так що будуть грабувати. Тож усе, що маємо краще, попросив дати йому – він заховає у стирті соломи коло стодоли, а після їхнього відходу ми собі заберемо. І справді, в той день по селі вони неабияк розгулялися. Грабували всіх поспіль, а в Звіринського, який за німців мав крамницю, під загрозою зброї забрали все. Були випадки, що стріляли й за людьми. У хаті в нас зробили ґрунтовний обшук, але нічого доброго не знайшли. Взяли мою фотографію, а мама вирвала її їм із рук і тут же порвала, за що отримала багато стусанів.

В останню годину перед від'їздом більшовицькі грабіжники під'їхали підводою до хати, під якою у льоху були сховані кращі речі (видно, не обійшлося без доносу сексотів), розбили двері і, незважаючи на опір, покидали все добро на підводі й поїхали. Так що і мамою занесені на сховок речі також забрали. Лишилося тільки те, що Вася заховав у стирті соломи. І за це йому спасибі.

Такий грабунок партизани вчинили від вулиці Барана по всій західній половині села. Забрали вони тоді годинник і від старого Лисая. Скільки награбували вони всього, мені важко сказати, але той грабунок тривав десь зо три години. Тож за-

брали четверо добрих коней, нав'ючили все награбоване на них і пішли до лісу.

У часі їхнього виїзду я була на віддалі кілометра від села, на сіножаті, між кущами. Побачивши їхній відхід, повернулася в село після погрому. Всі перестрашені, з плачем розповідають про кривди, заподіяні їм. У хаті застала маму, батька і наймолодшу сестру. Розпачливим наріканням не було меж, тим паче, що люди до чогось подібного не були привиклі (бо пізніше ще й не таке було). Однак, після деякого періоду звикання це вже увійшло в життєву норму, і тоді таким подіям люди вже не дивувалися.

Брат на той час уже був в УПА. Я дальше включилася в підпільну працю у терені, і хіба тільки деколи, на неділю, приходила додому.

Сестра моя, Євгенія, за німців, у 1943-му році вступила в ОУН, працювала телефоністкою у Радехові. З приходом більшовиків покинула роботу і була призначена окружною провідницею жіноцтва, «Вірою», на пост підрайонової провідниці жіноцтва на терені сіл Бабичі, Холоїв, Нестаничі, Станин, Полове, Витків.

Другий, особливо жакливий випадок. Десь у кінці квітня 1944-го року поховали на нашому цвинтарі вчительку, здається з Яструбич (казали, що вона родом зі східних областей України). Її умертвили партизани Медведєва, прив'язавшим за одну ногу до дерева, а за другу – до нахиленої берези. Відпустивши березу, розірвали тіло. В муках вона дуже кричала, і ті пустили їй кулю в голову. Разом із нею поховали старого з Радованець, який пас корови. Партизани Медведєва його також убили.

Усіх убитих партизанами Медведєва було семеро. Але на наш цвинтар привезли тільки двох осіб. Тих п'ятьох забрали в інші села.

Після переходу фронту стали формуватися самооборонні кущові відділи (СКВ), а також нові сотні УПА. Оскільки наше село з трьох сторін оточене лісом, то переважно в нас концентрувалися підпільні зв'язки, а довкруги по лісах базувалися відділи УПА та СКВ. Молоді хлопці, у зв'язку з передбачуваною мобілізацією на фронт, подалися у відділи УПА чи СКВ, а старші селяни ховалися удома.

Мій 18-літній брат Богдан, який був у сітці Юнацтва ОУН, у той час, тобто через три-чотири дні після переходу фронту, також пішов у ліс. При його відході була присутня і я. Мама моя, хоча була свідомою й ідейною жінкою, але відправляла сина з великим жалем і сльозами, бо ж невідомо було, чи ще побачить його... Пригадую, як Богдан просив у мами і батька благословення. Клякнув, поцілував маму і батька в руки. Вони поблагословили його на щасливу дорогу, і він відійшов. Я відпровадила його за село й повернулася. А до Гені сказала: як одного вб'ють, то ще троє залишаться. Мені, молодій, як кажуть, було море по коліна. Я розуміла одне: треба йти! Лише пізніше, коли вже мала своїх дітей, усвідомила, що таке для мами своя дитина.

Подальші події розвиваються своїм порядком. Налагоджені зв'язки вже трохи вноормувалися, та й ми привикли до більшовицької дійсності.

Однією з найпомітніших подій у той час був бій сотень «Беркута» і «Куліша», та СКВ сіл Нестаничі, Павлів, Станин. Бій відбувався у лісі, не більше кілометра від Нестанич, 17-го вересня 1944 року. Цей день у моїй пам'яті донині. Люди вже тоді скінчили польові роботи і всі були вдома, готувалися до празника, який у нас випадає на другої Пречистої – 21-го вересня.

Зранку, близько десятої години, ми почули в лісі постріли. А оскільки наші хлопці були там, то все населення села вийшло за стодоли чи, як у нас називали, «на загумінки», та наслухували, що там діється. Ніхто нічого не робив. Хто молився, хто плакав. Так ми пробули там до одинадцятої години вечора, поки не вщухла стрілянина. Упродовж дня тривала майже безперервна стрілянина з крісів, кулеметів і якоїсь важкої зброї, мабуть, гранатометів. Появився і літак над побоїщем. Під вечір в селі було чути і крики більшовиків. Ліс запалили, так що ми бачили і вогонь палаючого лісу. Вістки з лісу не було ніякої. В тих хатах, де хто-небудь був у рядах повстанців, ніхто і через усю ніч не заплющував очей. У нас в хаті теж із тривогою чекали вістки, бо ми знали точно, що Богдан там. Він день перед тим заходив на короткий час додому.

На другий день зранку прийшов до мене батько Івана Луцьківа і шепнув мені, щоб узяти матеріал для перев'язок і

надати медичну поміч пораненому – його синові Іванові, який вирвався з лісу та впав на полі від ран, а пастухи підібрали його. Я побігла. Поранений мав прострілене плече. Зробила йому перев'язку, а оскільки він міг говорити, то я розпитала його про бій.

Він про це добре не знав, розказував тільки, що пораненого в бою кулеметника Івана Ожіївського (родом з Нестанич) вони троє несли в Нестаничі, та зблудили. Ранком більшовики знайшли їх. Застосовуючи тортури, стали питати пораненого, які сотні тут були, куди пішли та інше. Поранений нічого їм не відповів. Тоді почали колоти його штиками, примушуючи сказати «Хай живе Сталін!». Однак він і тут промовчав. Тільки останніми його словами були «Слава Україні!». І в муках помер. Другим стали допитувати Миколу Демчука. І цей також нічого не сказав – кати розстріляли його. Відтак узяли на допит Миколу Кондрасюка і, нічого не дізнавшись, теж розстріляли. Останнім брали на допит його, тобто Івана Луцьківа. Не добившись від нього ніяких свідчень, офіцер наказав відвести його за кущ і розстріляти. Луцьків ударив солдата, котрий вів його на розстріл, у груди і почав утікати поміж кущами в ліс. Солдат вистрелив і прострілив йому плече. Луцьків, хоч і поранений, втік, ще встиг вибігти на поле і щойно там впав непритомний. Нестаницькі пастухи підібрали його і привезли в Нестаничі.

Про результат бою довідалися ми аж на другий день ввечері, коли повстанці з СКВ позбирали вбитих і привезли в Нестаничі, щоб їх поховати на цвинтарі. Загинуло в бою одинадцять повстанців, між ними з Нестанич – Михайло Жовна та Петро Прус, якому мінометне стрільно відірвало половину голови, та тих троє, розстріляних більшовиками, що я описала раніше. Тобто, усіх загиблих повстанців було чотирнадцять чоловік, та десять поранених. Більшовики втратили вбитими, правдоподібно, набагато більше, а своїх поранених відвезли в Павлів, у більшовицький шпиталь, що там тимчасово був розміщений. Вони ж протягом дня провели шістнадцять атак, і всіх їх повстанці відбили. Увечері сміливці прорвали кільце оточення і відступили під село Тоболів. У бою був і мій брат Богдан (псевдо «Дуб»).

Розповідали, що на другий день після бою приїжджала спеціальна комісія від більшовицького командування оглядати поле бою і вияснити причину, чому в них так багато вбитих і поранених при таких порівняно малих втратах повстанців.

Увечері 18 вересня мені сказали, що привезли вбитих із поля бою, і вони лежать на цвинтарі. Коли я прийшла туди, то побачила картину, про яку не можна спокійно розказати. Вона донині стоїть перед моїми очима. Біля вбитих із Нестанич уже поралися люди з їхніх родин, а ми, дівчата, опоряджували загиблих з інших сіл. Обмили їм лица, руки, загорнули в ліжники або простирадла і так ховали. Хлопці копали могили. Все робилося при світлі, притім якнайтихіше, бо кожної миті сподівалися більшовиків. На цвинтарі розносився безперервний притишений зойк, бо вголос і плакати не можна було. Трун не було коли робити, та й не було такої можливості, так що загиблих опустили у дві братські могили, зверху на обличчя поклали фотки, щоб земля не засипала очі. Ховали тільки тринадцять повстанців, бо чотирнадцятого – Михайла Жовку – знайшли аж через три дні після бою і поховали окремо.

У хатах під лісом, присілок Бортків, на час бою у лісі, а також у найближчі дні після нього, люди покинули хати і відійшли в село. На третій день одна з господинь, жінка Йосипа Васишина, прийшла годувати свиней та почула у стодолі стогін. Підійшовши ближче, побачила пораненого повстанця. Він просив напиться і дати йому поміч. Вона напоїла його і, прибігши в село, сказала мені. Я вислала дівчат із підводою по пораненого, а сама пішла шукати надійну квартиру, бо ми сподівалися облави. Євгенія Лисай та Марійка Олійник везли пораненого манівцями, щоб подалі від лісу і від центральної дороги, бо більшовики ще ходили по лісі і підбирали своїх убитих та поранених. Квартиру ми приготували в Остапихи. Вона погодилася на те, кажучи: «Може, і моему синові така поміч потрібна». Син її був у відділі УПА і пропав безвісти.

Поранений був знесилений. Ми занесли його до хати, але до нього не можна було приступити: увесь у крові та рани засмерділись. Ми помили його й переодягнули. Коли відкрили рану, то аж жажнулися: на ній було повно хробаків та во-

шей. Він уже три дні був без перев'язки. Я побачила, що без лікаря і без гіпсу не обійтися. Лікар був у Радванцях, шість кілометрів від Нестанич, і треба було йти через ліс, в якому три дні тому гримів бій. Охочими йти вночі по нього зголосились дві дівчини – Марійка Олійник і Юстина Бейова. Євгенія Лисай залишилася при мені допомагати робити перев'язку. З очищенням рани і перев'язкою ми промарудилися до другої години ночі, а над ранком прийшли дівчата з лікарем «Стріхою». Той оглянув, сказав, що все зроблено правильно, а гіпс наклав щойно через два дні.

Тут ми довідалися, що поранений – це Василь Кіх із Бендюги. Він був помічником кулеметника, і в бою, у момент, коли подавав кулеметникові диск із патронами, розривною кулею його поранили у праву руку вище ліктя. Першу перев'язку йому зробили в час бою і винесли в безпечне місце. Під час прориву повстанці його не знайшли, щоб узяти зі собою, бо він від того місця відповз десь на сто метрів. Він навмисно зробив так, бо йти не мав сили, а не хотів бути завадою друзям по зброї у час прориву. Вночі бойовище затихло, і він до ранку відповз в поле. Там пролежав у картоплинні цілий день, а ввечері поповз до хат і сховався у соломі, де його й знайшла господариня. Він мав зі собою коц і ним обв'язував поранену руку, щоб не робити слідів кров'ю, яка стікала з рани.

Після нашої перев'язки поранений спокійно пролежав два дні, а на третій почалася більшовицька облава. Це якраз був день по празнику. Ми переодягнули пораненого на жінку, сіли на підводу і, вдаючи п'яних (то ж після празника!), зі співом вивезли його поміж більшовиками з Нестанич у сусіднє село Станин. Там він і вилікувався.

Коли я приїхала 1965-го року в Червоноград, зустріла його на 2-й Великомоствівській шахті і впізнала по пораненій руці. Він робив нею усе, тільки в лікті не розгинав. Коли я сказала, хто я, то споминам нашим не було кінця. Він дістав собі дорогами довідку, що поранений випадково при переході фронту, і люди його не видали. Так що живе донині на Бендюзі. Виховав трьох синів, і сам тепер на пенсії.

Лопатинський район

Наприкінці вересня 1944-го року мене забирають на Лопатинщину районною провідницею жіноцтва. Там була районною «Степова» – Стефа Мадрига, сестра повітового провідника «Кременя», але її забрали працювати друкаркою при повітовому провідникові.

У Радехівському районі залишилася Надя Дідух (псевдо «Очколап»), яка до того часу була підрайонною сіл Сушно, Бишів та інших. Будучи в Радехівському районі, я мала можливість часто приходити додому. А тут довелося сказати батькам, що я відходжу надовше. В той час уже шаленіли арешти, переслідування. Я маму жаліла і не хотіла їй про це говорити, знаючи, що вона буде дуже плакати, бо недавно відправила сина, а тут і дочка відходить. Я вирішила звернутися до неї з цим питанням через тата. Вибрала відповідний момент і сказала татові, що завтра відходжу на Лопатинщину для виконання завдань. Тато спочатку задумався, а пізніше зі сльозами на очах сказав: «Не знаю, як сказати мамі про це. Вона дуже боляче сприйме. А я тебе тільки прошу про одне – не осором наші сиві голови», – маючи на увазі, що, якщо я попадуся ворогові до рук, то щоб не видавала друзів і таємниць підпілля. На другий день я попрощалася з батьками і відійшла.

«Степова» познайомила мене з тереном і з людьми, з якими мені доведеться працювати. За два дні перед моїм приходом якраз згинув від чекістських куль районний провідник Лопатинщини. На його місце став «Зуб». Військовим референтом був «Хміль».

Там роботи було значно більше, бо проходили і волинські відділи УПА, і наші, та й до зими треба було все готувати. До того ж, появилися поранені, і їх треба було доглядати. Терен був значно бідніший, ніж у Радехівщині. Там близько трьох місяців стояв фронт. Села – Барилів, Волиця Барилова та інші були попалені, але найбільше був знищений Ляшків. Навіть переночувати не було де, бо в хатах, які залишилися, проживали по дві-три сім'ї, так що місця зовсім не було.

По суботах я намагалася приходити додому, щоб провести з рідними неділю. Щосуботи ціле пополудня мама виглядала мене і звичайно стрічала за стодолюю. При зустрічі радощам не було меж.

Коли я в жовтні прийшла додому, мені сказали, що привезли бійця, пораненого у бою біля села Соколя на Кам'яничині. Була неділя, і я пішла його провідати. То був молодий чорнявий хлопець – Василь Гуменюк, 1925 року народження. Він був поранений в ліве плече і спереду мав вирвані груди, так що ледь легені не було видно. Дівчина, яка була коло нього, попросила мене допомогти їй зробити перев'язку. Наскільки я зорієнтувалася з першого погляду, рана була смертельною. Але він був при пам'яті і навіть говорив.

Коли я через тиждень прийшла до Нестанич удруге, він дуже зрадів моїм відвідинам. Лежав в іншій хаті, де була і криївка, бо лютували часті облави. Я побачила, що стан його здоров'я погіршився. Він скаржився на біль у грудях. Я потішала його, що все буде гаразд. У понеділок його відвідував лікар. Я затрималась з відходом на Лопатинщину на вівторок, а в понеділок увечері, близько одинадцятої години (я не ночувала вдома, а в Микольців) мене відшукали і сказали, що поранений послав за мною. Хоч раненько мала відходити, та відмовити не могла, пішла до нього. Господарі вийшли, а нас з Юстиною Бейовою, яка сиділа коло пораненого, залишили в хаті. Я бачила, що він буде вмирати, бо обливав його холодний піт і він далі скаржився на сильний біль у грудях. Не відпускав мене від себе, тримаючи за руку, а я сиділа і витирала йому піт. Близько другої години ночі він попросив, щоб його поклали на підлозі. Ми постелили і перенесли його на долівку. Він ще сказав: «Мамо, мамо! Якби ти знала, як мені тяжко, ти прибігла б до мене». І сповістив, що він із Грицеволі, і живе з матір'ю. Я пообіцяла, що вдень дам знати до матері, хоча й бачила, що він умирає. Я не знала, як треба чинити, коли людина вмирає, і вислала Юстину за старою бабцею, що жила по сусідству, щоб вона прийшла. Я сіла біля нього на підлозі. Він попросив підняти йому голову. Все його потішала, розраджувала – він не знав, що буде вмирати. Я підняла і поглади-

ла по волоссю, витерла піт, і він на руках у мене помер. Коли бабця з Юстиною прийшли, він уже був мертвий. Я так плакала, що довго не могла стриматися. Це перший чоловік помер у мене на руках. Я цілий вечір стримувалася від плачу.

Ми його помили, переодягли, покликали хлопців, щоб на швидкуруч зробили домовину і викопали на цвинтарі яму, аби до ранку поховати. Бо в кожную мить могли підійти більшовики. Я на похороні не була, бо мусіла відходити на свій терен. Попросила, щоб його мамі дали знати. Навесні, на Великдень, я була в Нестаничах і бачила його маму на цвинтарі в нашому селі. Я їй розповіла, як умирав її син і як перед смертю згадував про неї. Вона залишила гроші на пам'ятник і знимку сина для встановлення її на пам'ятнику.

У той час знайшли замордованого більшовиками Степана Ожіївського. Мав повідрізані вуха, ніс, виколені очі й розпорений живіт... На полі був слід – чи він сам повз, чи його волочили десь більше десяти метрів, так що кишки тягнулися по землі. Отакі були «визволителі». Поховали його в одній могилі з Гуменюком із Грицеволі.

Десь, здається, у листопаді, повстанці розбили в Бабичах табір із людьми, призначеними на вислання, і звільнили їх. Не знаю, які там були втрати з нашого боку, але до мене привезли тяжко пораненого повстанця з простріленими легенями. Це був Михайло Крок із Нестанич. Йому в селі зробили першу перев'язку та привезли на Лопатинщину, бо на Радехівщині були часті сильні облави. Стан його був дуже тяжкий, тому що його далеко везли, і він втратив багато крові. Лікаря на місці не було, тому лікарський огляд зробив йому священник, який знався на медичних питаннях. Лікування було дуже тяжким. Упродовж часу лікування він два рази сповідався, сподіючись умерти, проте вижив і через два місяці повернув у Нестаничі. Правда, до підпільної діяльності був не придатний.

Пам'ятаю, на Андрія, у 1944-у році я переходила з Оглядова на Мукані. Коли вийшла на горбок, то побачила велику заграву. Як на другий день довідалась, то горів Розджалів, в якому тоді загинуло багато наших хлопців, а між ними і моя

подруга по навчанню у Радехові, а також по організації ОУН – Марія Грудка. Вона в 1940-му році була друкаркою при голові райкому Касіянові (Радехів), а тепер працювала друкаркою при надрайонній Службі безпеки, де керівником був «Сергій» – Олекса Бабський з Поториці, біля Сокаля.

У Муканах я потрапила на вечорниці, які місцеві дівчата і хлопці влаштували на вечір Андрія. Для ворожби виливали віск на воду, розкладали вареники і привели собаку: і чий вареник собака візьме, то та дівчина скоріше заміж вийде. Рахували штахети у плоті, клали на стіл галузки мірту і ляльки, прикривши їх тарілками. Дівчата підходили і відкривали тарілки. Котрій попав мірт, та мала б протягом року заміж вийти. Котрій лялька, то та скорше буде матиме дитину. Я у підпіллі пробула до січня 1952-го року, але більше на таких вечорницях мені не довелося бути.

Наближалися Різдвяні свята, і я прийшла додому. Але святкувати нам не дали, бо москалі робили облави. На свята поприходили в село повстанці. Пам'ятаю, ранком, о пів на третю тато пішли до церкви – вони ще дякували. Ми зі сестрою пішли о третій годині – то ще було спокійно. Тільки-но увійшли в церкву і вийшли на хори, тому що ми співали в хорі, як гримнули постріли і бухнула заграва пожежі. Як пізніше виявилось, при перестрілці загорілася стодола Івана Саміли. Згодом я довідалася, що це підходив надрайоновий «оргмоб» «Зоряний» з двома хлопцями і наткнувся на більшовицьку засідку.

Я знала, що в селі квартирував лікар «Стріха». А там у хаті не було криївки, і ми з сестрою забігли за ним, щоб узяти його до церкви на хори, між людей. Він там перебув до кінця богослужіння, а в той час уже в нашому кінці облава пройшла. Тоді в Нестаничах більшовики вбили у криївці Олексу Павлюка, хоч він і з підпіллям не був зв'язаний, а тільки ховався від більшовиків. Уже належних свят у нас не було, тим паче, що в селі була й охорона. Ми, молоді, усе одно ходили по селі колядувати, а я й не здогадувалася тоді, що то останні мої свята в рідному селі.

Після свят 1945-го року я отримала розпорядження від окружної провідниці жіноцтва «Віри» додатково охопити сво-

їми діями крім Лопатинщини ще й Топорівщину, яка тоді була окремим районом. Там тоді була районою «Калина*», але з невідомих мені причин її відсторонили від обов'язків районової і цей район передали мені. Це був дуже великий район, до того ж Топорівщина була дуже занедбана. Терен цей лежав майже повністю у лісах, і там вічно товклися, шукаючи за повстанцями, більшовики. Оскільки точилися часті бої, то були й поранені, з якими жіноча сітка мала особливо багато мороки. Бо ж і ліки, і матеріал для перев'язок, та й харчі діставалися нам нелегко. Особливо ґрунтовні облави більшовики проводили в лютому – то була так звана «мітла». Село, а то й два, оточували щільним кільцем довкола, нікого не випускаючи. Ґрунтовно все перекидали і всіх перевіряли, так що мені довелося перейти на волинську територію і там деякий час перебути, поки трохи втихомириться. У сусідніх волинських селах тоді було спокійно.

Подавись із Волині в підзвітний мені терен, я у Дмитрові зустріла брата Богдана, який розповів мені про трагедію у Нестаничах. Там на Трьох Святих (12 лютого 1945 року) загинуло вісімнадцять хлопців, з них троє – з чужих сіл, решта всі – з Нестанич. Ось як було.

Звечора двоє братів Василь та Іван Романини подалися ночувати у криївку, зроблену в сні в шопі сусіда. Вранці їхня мати пішла замаскувати криївку, а вночі випав сніг, так що більшовики по її сліду дійшли до криївки і там їх побили.

Через день більшовики робили облаву в селі, і хоч там квартирували повстанці, чекісти не знайшли нікого, крім двох уже названих братів Романинів. Правда, зловили двох місцевих хлопців, Мазепу та Павлину, і відправили їх на фронт.

Десь після обіду, збираючись уже відходити, через територію колишнього двору більшовики переїжджали підводою і колесо попало на вентиляційний отвір з криївки, зробленої у двірській пивниці. Більшовики підійшли зі щупами і визначили, що це отвір від криївки. По довгих труднощах пробрили вхід у криївку, закликаючи здаватись. При тому позганяли місцевих

*«Калина» – Ольга Хомич із Немилова Радехівського району.

людей, щоб умовляли хлопців здатися. Відтак зроблений отвір закидали гранатами, а також спеціальними димовими шашками. Повстанці, не маючи іншого виходу, відспівали «Ще не вмерла Україна», проказали вголос «Отче наш» та пострілялись. Більшовики опустили через отвір драбину і послали дядьків усередину, до криївки. Ті, злізаючи по драбині, кажуть: «Хлопці, не стріляйте, то ми, свої, більшовики вже пішли!».

У тій криївці хлопці були вже побиті, але через кілька метрів, у другій криївці, ще було четверо хлопців. Між ними був «Карий» – Ярослав Лисай, студент медицини, заступник надрайонового «оргмоба» «Зоряного». А по його відході на Холмщину «Карий» став надрайоновим «оргмобом» (військовиком).

«Карий», почувши, що більшовиків немає, відкрив свою криївку і вийшов наверх, аж тут побачив повно більшовиків. Він пустив по них серію з автомата і почав пробиватися. Більшовики поранили його, і він, не маючи виходу, застрілився. Решта троє повстанців у криївці також пострілялися. У підсумку – шістнадцять повстанців убитих плюс ще двоє, убитих вранці; усіх – вісімнадцять. Із них троє – з чужих сіл, а п'ятнадцять – нестаницьких.

Коли побитих повитягали з криївки, один більшовицький солдат підійшов і копнув убитого ногою. Офіцер, побачивши це, сказав йому: «Не тронь – он герой. Ты на его месте этого не сделал бы». Видно, офіцер все-таки був людиною, яка вміє оцінити героїство.

Між піднятими з криївки був один поранений і зомлілий, його привели до притомності і відвезли в радехівську лікарню. Він там кинувся через вікно з другого поверху і вбився, щоб не залишитися живим у руках більшовиків. Така трагедія сталася у Нестаничах на Трьох Святих у 1945 році.

Мене це дуже засмутило, тим паче, що я знала – це були найкращі хлопці з нашого села.

Через кілька днів після трагедії у Нестаничах я зустріла «Чекаленка» – Романа Олійника, студента з нашого села, який був на посту повітового референта пропаганди. На мою просьбу він дав мені підводу, щоб відправити пораненого «Крока», який одужував, у Нестаничі (той уже майже вилікувався). Я не

знала, що бачу його востаннє. Після зустрічі зі мною «Чекаленко» подався в Полоничну, сподіючись, що там після облави буде спокійно (удень пройшла облава). Але більшовики зробили засідку і, коли повстанці увійшли в Полоничну, обскачили їх. «Чекаленко» при відступі загинув від чекістських куль.

УЧХ у районі Великі Мости

У 1945 році жіноча сітка ОУН переходить в УЧХ (Український Червоний Хрест), у лісі під Дзіболками – тепер Підлісне. Підпільницям, які були менше розконспіровані, рекомендували легалізуватись і ставати до праці. Мене перевели десь після Великодня 1945 року до праці у Великомоствський район як районову УЧХ, де було особливо багато поранених. Зі самого бою в лісах (тепер Підлісне) було десь до тридцяти поранених, а були й інші випадки поранень.

Надрайоною УЧХ там була недавно прибула «Барвінок» – Катерина Калинович, родом із Копитова, на Сокальщині, яка стала надрайоною на місці «Квітки»*, котра попала в тюрму. Щоб не залишатися живою у руках чекістів, вона отруїлася.

По зв'язку я прибула на зв'язковий пункт у с. Купичволя, де на мене чекала надрайонова «Барвінок». З нею ми пішли в села Бутини, Кулява, Любеля, де переважно були поранені, а також повністю зібраний медперсонал на чолі з лікарем «Смерекою». Ми подалися просто в Бутини, бо там якраз привезли тяжко пораненого, який вже мав гангрену. Що я там застала? На ліжку лежить молодий блідий хлопець. Лікар ходить розтриваний по хаті і молиться, бо треба ампутувати руку, а він не хірург, а терапевт і має всього три скальпелі. Коли йому сказали, що прийшла районова, тобто я, він втішився і звернувся до мене за порадою, що робити. Одне слово, йому треба було моральної підтримки. Я запитала, який він бачить вихід із становища, на що він відповів, що, якщо не ампутувати руку, то смерть неминуча. Коли ж провести операцію, то може вижити або померти. Я сказала: «Вибирайте другий випадок, бо все в руках

*«Квітка» – Олена Кулявець із с. Пили (чи Добросина) на Жовківщині.

Божих. А ви робіть усе, що у ваших силах». Він рішився на відчайдушний крок і наказав усе готувати до операції. Присутніми під час операції були два медбрати – «Сніп» і «Дрозд», один із них був зі Східної України. З медсестер найбільш досвідченою була «Іра», що мала за собою вісім років медичної праці в Жовківській лікарні. Крім неї були ще «Веселка» й Марійка Бурко, «Черешня», з Боянця та Ганя Музика, здається, з Пристані. Наркозу не було, тільки заморозили руку, але пораненому сказали, що будуть кості складати. Два медбрати стали – один у головах, другий у ногах – притримувати, щоб поранений не кидався, а ми з «Ірою» подавали інструменти. Ще й донині мені в очах, як ампутована рука впала у відро.

Операція пройшла успішно, але найстрашніше було попереду, коли поранений побачить, що не має руки. Йому дали снодійний середник, і він цілу ніч спав, а мене лікар залишив чергувати біля нього: кожну годину міряти температуру та відпускати жгут для циркуляції крові, відтак знову затискати. Над ранком температура стала падати до 36°, що в даному разі недопустиме, а оскільки зв'язкова сиділа, то я послала її по лікаря. Він не прийшов, а тільки сказав, який дати застрик. Після того температура піднялася і, коли прийшов лікар, то вже все в нормувалося. Найгірше було, коли поранений прокинувся і побачив, що він по лікоть без правої руки. Він не хотів жити, просив дати йому пістолет, щоб застрілитися, бо він нікому не потрібний. Нарікав, що в бій його тепер не візьмуть, аби там загинути, бо він без руки. То були страшні хвилини. Плакали обоє: і він, і я. Я, як могла, заспокоювала його, втішаючи, що він насамперед потрібен мамі і батькові, а потім ще оженився, матиме дітей, як і всі люди, тільки щоб здоров'я було. До приходу лікаря уже все було спокійно. Він змирився зі своєю долею. На питання, яке я поставила лікарю, чому саме мене він залишив на ті найтяжчі хвилини біля пораненого, він тільки усміхнувся і відповів: «Я знав, що так буде, і що ви найкраще дасте собі з ним раду». Я пішла в терен по справах, залишивши біля пораненого відповідальних дівчат. Коли через два тижні прийшла знову, то рана була майже загоєна завдяки доброму догляду і відповідним харчам.

Про лікаря «Смереку» багато не знаю. Звідки він родом і як називався – не знаю. Перед відходом у підпілля він деякий час працював у Жовківській лікарні, де лікували і повстанців. У підпілля з ним відійшла і медсестра з цієї лікарні, «Іра», яка тримала зв'язок між лікарем «Смерекою» і його бабцею, а також нареченою «Смереки» десь на волі, але про них я нічого не знала. Сам «Смерека» був дуже гарний, мав чорне волосся, сині очі, був середнього зросту, дуже енергійний, не тільки хороший як лікар, а й узагалі як людина. Дуже любив коней та їзду на них верхи, що в тих умовах у нас часто траплялося, бо треба було на виклик доїжджати до того чи іншого пораненого.

Пригадується мені один випадок. Коли ми були в Бутинах, нам дали знати, що на присілку села Кулява є поранений, який ніяк не дає зробити перев'язку, тому викликають лікаря. Довелося удень «Смереці», мені й одному охоронцеві їхати на конях на місце виклику. Виявилось, що рана не тяжка, тільки досить велика – 4 на 8 сантиметрів, але на поверхні тіла. Проте присохшого бинта поранений ніяк не дає зірвати. Він гадав собі, що лікар якось йому обезболить перев'язку, а тому вередував.

Однак «Смерека» поставився до нього доволі рішуче. Переконав, що рана нетяжка і треба трохи потерпіти, а не бути маминим синком. Одне слово, лікар його вмовив так, що він не тільки дав зробити перев'язку, а й пізніше вже не вередував.

Я як районова УЧХ часто відвідувала поранених. При доброму догляді легко поранені по якомусь часі виліковувались і відходили далі у свої бойові відділи. З тяжкопоранених запав мені у пам'ять повстанець на псевдо «Крук» із сотні «Перемоги», поранений у бою під Дзіболками (21 березня 1945 року), який лікувався у Любелі. Його, ще не вилікуваного, підступом забрали чекісти. Він відбув ув'язнення і, як недавно довідалася, тепер живе в селі Малехів, Жовківського району.

Другим тяжко пораненим повстанцем був «Дуб»*, поранений при переході кордону, з ушкодженою шиєю і рукою.

*«Дуб» - Іван Дмитрів із Закерзонщини.

Спочатку, фактично підпільно, він лікувався у Жовківській лікарні, а відтак хтось доніс про це, і ми його відправили в Бутини. Однак восени 1945-го року, коли «Дуб» був уже майже здоровий, ще тільки рука не загоїлася, сексоти таки його «всипали». В той час, коли йому робила перев'язку медсестра Марійка Бурко з Боянця – «Черешня», чекісти оточили господарство. «Дуб», бачачи безвихідне становище, відіпхнув медсестру (бо вона не хотіла від нього відходити, – щоб разом згинуть) і підірвав себе гранатою.

«Черешню», яка мала при собі матеріали для перев'язки, чекісти арештували. Її я зустрічала в Абезі 1954-го року. Вона була прикована до ліжка, уже шість років не підводилась. Через рік після того її звільнили як інваліда. Рідний брат забрав її в Іркутськ, куди була виселена вся її родина. Там вона й донині проживає. Уже підлікувалася, але ходить на милицях. Мертвого «Дуба» чекісти не забрали, і він похований на цвинтарі у Бутинах. «Дуб» був сином священника. Його сестра проживає у Львові і часто їздить на могилу брата. Я бачила її на першому з'їзді ветеранів УПА у Львові в квітні 1991-го року.

Я уже згадувала про сестру Геню, яка завдяки Євгенові Костюку, котрий служив у радехівських «стрибках», утекла з ув'язнення і з пригодами дісталася до Нестанич. У селі вона переховувалася в криївці панотця Я. Муровича. Через три місяці прийшов станичний і повідомив, що про неї чекісти щось пронюхали, і треба звідти вибиратися. Він дав їй зв'язок, щоб вона дісталася до мене на Великомоствіщину. Вночі вона перейшла до Івана Кондрасюка, а через два дні приїхала зв'язкова і в снопах вивезла її зі села на Київ. Після від'їзду з села чекісти напали на хату Кондрасюка й шукали за Генею. Видно, сексоти не дрімали. З Київ Геня попала на Тишицю, а це був уже інший район і там за нею не шукали, так що вона кілька днів відпочила і подалася до мене через села Реклинець, Купичволя. Мене вона в Купичволі не застала, а діждалася щойно через два дні. Для мене це була велика радість. Я ж не знала, що вона втекла з ув'язнення, тільки деякі здогади робила, – на підставі слів ворожки, – в які й не дуже вірила. Від неї я довідалася і про нашу сім'ю, і про всі новини в

Нестаничах, які загалом були дуже сумні. Найбільше мене гнітила думка, що старенька хвора мама сидить у тюрмі. Бідна моя, добра мама! Скільки вона натерпілася через всіх дітей.

Геня стала кущовою УЧХ на села Купичволя, Боянець, Туринка, Реклинець і Стремінь, так що догляд за пораненими в цих селах уже входив у її обов'язки.

Восени 1945-го року я стрінула в Любелі знайомого мені Петра Вітюка – «Володимирка» з Увина Лопатинського району, який тут був надрайоновим провідником. Він був дуже задоволений, що якраз я попала в підзвітний йому терен. Однак більше я його не бачила, а на Миколая (19 грудня 1945 року) він згинув разом із крайовим Львівського краю Дмитром Слюзарем – «Золотарем» та Михайлом Грициною – «Чайчуком», працівником Військової Округи «Буг», на присілку Бесіди села Любелі. Всіх трьох убитих забрали емгебісти з Рава-Руської і не відомо, де їх поховали.

Перебуваючи в терені, я цікавилася передусім пораненими й хворими, чи тими, що ховалися, і відвідувала їх. Від медсестри Парані Борис – «Роксоляни» я довідалася, що в Любелі на присілку перебувала дружина «Золотаря» (тоді я не знала, який він займав пост) із дитиною. Я пішла її відвідати. Вона – блондинка високого зросту. При ній була п'ятирічна дівчинка Мартуся. Аж пізніше я довідалася, що дружина «Золотаря» називається Іриною. Вона була на квартирі в дуже гарних людей і мала повне забезпечення. Так що вони навіть не хотіли, щоб хтось приходив, щось їй приносив, наприклад, якісь харчі. Вона була всім задоволена, тільки просила, щоб якнайменше людей знало про неї, щоб її не розконспірувати.

Десь у березні 1946-го року, вже після смерти «Золотаря», я бачила її вдруге. Вона була прибита горем і боялася там далі перебувати. Я сказала про це ОУН, і її перевели на Жовківщину, так що в підпіллі я її більше не бачила.

Зустріла її аж у квітні 1991-го року – на з'їзді ветеранів УПА у Львові, але вона дуже змінилася, так що я її не впізнала. Ірина побачила на одній з моїх знімок, які я мала зі собою (взяла я їх зі собою, щоб довідатися дещо про дівчат, які сиділи в Інті), Параню Борис – «Роксоляну», яка колись часто за-

ходила до неї. То ж була знимка з 1945-го року. Під час розмови з Іриною я довідалася, що її арештували, вона сиділа. Дочка її померла, а вона тепер живе з внучкою. Просила зайти до неї, аби більше про щось поговорити, але незабаром після того вона захворіла і померла.

Наприкінці 1945-го (або на початку 1946-го року) розвідка донесла, що між селами Руда Крехівська та Фійна попали на чекістську засідку, на полі, коло хреста, лікар «Смерека» і організаційний референт округи «Грива», та там і згинули. Як сказали мені пізніше мешканці Фійни, їх там і поховали просто в рові. Чи пізніше перенесли їх на цвинтар, я не знаю.

Зима з 1945 на 1946 рік для підпілля була дуже тяжкою. З кращих людей, яких я там знала і з допомогою яких мала відповідні зв'язки – це незабутня мені на все життя Марія Микилита, яка жила в Любелі з дочкою Ярославою. Чоловік її був у США і кликав їх туди, але вона не хотіла покидати рідну землю. І хоч жила бідно, усе таки залишилася тут. Була вона дуже свідомою жінкою. Мала невелику бібліотеку й у вільні хвилини читала. У хаті в неї на першому місці були портрети Шевченка і Франка. До речі, я там уперше побачила портрет Франка з усією родиною.

У Куляві я заходила квартирувати до «штундів» (членів релігійної секти), які дуже прихильно ставилися до нашого визвольного руху, але прізвища їх я не запам'ятала.

У Боянці – на той час повстанській «столиці» – я найчастіше затримувалась у Варвари Рейтової або Марії Бойко над рікою, а також у Проців, Шевців та в інших. Варвара для мене була просто другою матір'ю. Взагалі, всі вони були патріотами і чудовими людьми. Після приїзду з ув'язнення я усіх їх відвідувала, а котрі живуть, то тих ще і тепер відвідую.

Особливо в пам'яті у мене збереглося святкування Святвечора 1946 року з відділом УПА. Я відвідувала пораненого в с. Куляві. Станична «Маріанна» сказала мені, що буде вечеряти чота (псевда чотового не пам'ятаю) з відділу «Перемоги». Святкову вечерю для чоти готували місцеві дівчата за всіма правилами: з дванадцяти страв. Навколо села стояли стійки, так що тут була практично «вільна Україна» – колядували на ціле село. І не виглядало на те, що це під большевицькою окупа-

цією. Кагебісти потім брехали, що населення до нас вороже ставилося – а треба було б їм подивитися, як насправді нас люди приймали. Ми, підпільники, були давно готові на все, а місцеве населення, яке нам помагало, ризикувало волею, майном, дітьми – одне слово, усім, і все-таки ставилося до нас чудово. Ніхто в нічому не відмовляв, при потребі виходили в ліс і робили все, аби нам допомогти.

Терен (Мостівщина), в якому я діяла, належав до прикордонної зони, а в зв'язку з цим 1946 року тут було введено суцільну паспортизацію населення. Нам, підпільникам, стало набагато гірше, бо до того ми маскувалися під місцевих селянок і переходили туди, де була потреба. А оскільки большевики заарештували багато місцевих дівчат, які тримали зв'язки, то мені доводилося налагоджувати їх з іншими районами – Сокальським, Равським, Жовківським, Каменецьким, а також при потребі ходити і до поранених в інші терени, – коли терміново треба було надати поміч пораненому, а на місці не було медсестер.

Пам'ятаю, коли я була в Купичволі, уночі прийшли зв'язкові з Кам'янецького району з розпорядженням, щоб мені йти туди надати першу допомогу тяжко пораненому, бо вони своїх медсестер не могли знайти (там були якраз облави).

Ми прийшли в село Здишів, і я побачила пораненого, який мав від осколків гранати численні поранення. В час переходу під тим повстанцем, який ішов за ним, вибухнула через необережність граната, і він загинув на місці, а цього поранило осколками. Зі мною прийшла медсестра «Наталка» – прізвища не знаю, і тут ми приступили до діла. Доводилось не лише витягати осколки, а й очищати рани від застряглих решток одягу. Ми клопоталися біля нього десь зо три години, при тому без усяких заморожень чи знеболювань. Поранений у такому разі не міг стриматися від стогонів та криків, так що довелося виганяти з хати господарів, які співчували йому, обзивали нас «варварами» і «безсовісними», заважали працювати. Ми з «Наталкою» залишилися доглядати пораненого, тому що він мав гарячку і треба було сидіти біля нього, а медсестра того району не могла підійти через облави в терені.

На третій день після нашого приходу робили й у Здишеві облаву. Як виявилось, на Корчемці – присілку Купичволі – повстанці поранили чекіста. У Купичволі було багато підпільних дівчат, між ними і сестра «Легенди» Марія Климів-Герасимчук, псевдо «Оксана», яка була надрайоноювою Кам'яниччини, а з нею й «Влодка». Чекісти в погоні за ними прибігли до Здишева, обступили село і почали збирати дівчат. Забрали й мене, хоч я квартирувала в людей, син яких був поранений на фронті, і я нібито була його (пораненого фронтовика) жінка. Проте вони все одно мене схопили, кажучи, що я жінка повстанця зі Здишева. Всіх нас, шестеро дівчат, забрали. Добре нас побили з помсти за пораненого чекіста з їхньої групи, і одних відразу звільнили, а «Оксану», «Влодку» і мене повезли до Батятич. «Оксана», яка знала мене з дому й часто бувала в нас, каже: «Славцю, я, мабуть, умру, бо я ковтнула голку, розломану надвоє». Я їй відповіла: «Не вмреш, не бійся. Якщо ти хотіла вмрети, то треба було голку у вену всадити». Тут слід додати, що ми в той час не мали ні зброї, ні отрути на випадок, коли попадемося ворогові до рук. (Уже після ув'язнення, коли ми зустрічалися у Прокоп'євську чи в Червонограді, то згадували з усміхом про цю проковтнуту голку). Мене відпустили в Батятичах, а «Оксану» і «Влодку» завезли до Кам'янки Струмилової та звільнили, бо не мали ніяких даних про нас, але ще побили немилосердно...

Перед вечором із Батятич я подалася до Здишева, бо мала одяг, тобто широку спідницю і все інше таке, як там носять. Та й треба було і до пораненого заглянути, який лежав у криївці. До того ж, я не знала, що з «Наталкою», бо її між нами, затриманими чекістами, не було. Я, ідучи через ліс, заблудилася, походила по хащах кілька годин і натрапила на якусь хату. Як виявилось, то був присілок Грушка. В хаті застала двоє стареньких людей – десь їм було поза сімдесят літ. Господиня, як побачила мене, побиту, то поклала в ліжко, змазала чимось побиті місця та робила компреси, одно слово, цілу ніч з плачем мене вигоювала.

Як я пізніше довідалася, то була родина Іванців, онук Ярослав яких був у підпіллі під псевдом «Малий». У 1951 році він загинув разом із Білоусом, на той час окружним провід-

ником ОУН, у криївці в лісі між селами Реклинець – Добро-
твір, про що буду докладніше згадувати. Вранці мені показа-
ли дорогу, і я повернулася до Здишева. «Наталка» була коло
пораненого, а мене вже не турбували – забрали у криївку,
щоб я ще полежала. Кущовим там був «Дзвін». Пораненого
ще перев'язали, відтак прийшла медсестра того терену, й ми
з «Наталкою» пішли собі. Поранений – псевдо «Бір» – неза-
баром одужав. Яка його дальша доля, не знаю.

Після тієї «науки» у Здишеві, яку мені дали большевики,
я уже без отрути не хотіла ходити по терені. Надрайонова
«Барвінок» знайшла мені отруту, але я уже більше в руки боль-
шевикам не попадалася.

Пізно восени 1945-го року, а, може, і з початком зими, я
була в Боянці. Прийшла місцева дівчина і сказала, що мене
кличуть до «Перемоги», який тоді був пораненим і його ліку-
вала Оля Капшій («Оля»). Там я застала «Перемогу», «Прута»
(районовий СБ), «Моряка» (надрайоновий СБ) і невідомого
мені чоловіка високого зросту.

У лютому 1946-го року я, будучи в Туринці, почула, що 18
лютого цього ж року загинув у криївці в лісі, між Боянцем і Ку-
пичволею, командир Тактичного Відтинку – «Перемога», разом з
шефом штабу ТВ «Хмелем», лікарем «Макаренком», а також йо-
го співробітником Василем Веснієм – «Вихорем» із Боянця.

Навесні в Мостівщині були облави, і я вибралася у Со-
кальський район, у с. Сілець. Тут я зустріла «Оксану», надра-
йонову Кам'яниччини, і вона заквартирувала мене на Парань-
ках (присілок Сільця).

Десь через тиждень прийшли хлопці і сказали, що в
Мостах «упала» криївка, і в ній загинули хлопець і дівчина. Я
не думала, що то «Віра», бо не сподівалася, що вона буде в
криївці в Мостах, біля емгебістів. Через два дні прийшла
«Оксана» і сказала, що то загинули «Віра» й «Голуб». «Віра» –
це окружна провідниця жіноцтва, про що я уже згадувала не
раз, а «Голуб» був окружним референтом СБ, походив зі Схід-
ної України. Вони були нареченими. Для нас, членів ОУН, це
була величезна втрата, бо ж «Віра» – одна з найкращих окруж-
них провідниць жіноцтва не тільки Львівського краю, а й взага-

лі західних земель України. Вона була вимоглива, сувора, але дуже коректна і справедлива. Мені було дуже жаль, бо я знала її від початку 1944-го року. Вона і в нас у хаті бувала часто, знала всю нашу родину.

Я намагаюся розшукати могили загиблих дівчат-підпільниць, і недавно довідалася, що їх («Віру» і «Голуба») витягнули з криївки, кинули в рів, і вони лежали там, поки собаки їх не обгризли. Це було недалеко від відділення МГБ у Мостах. Пізніше хтось уночі закопав їх у тому рові. Костей не знайшли, бо на тому місці побудована кам'яниця.

Пригадую один випадок із пораненим. Десь після Великодня 1946 року прийшла місцева дівчина і дала знати, що в Білому лісі (присілок Туринки) пастухи знайшли пораненого повстанця, і він просить, щоб його забрали, бо він два тижні лежить у криївці. Як після бою йому зробили перев'язку, так після того ніхто до нього не приходив. Тоді там часто нищпорили большевики і не можна було туди підійти. Це був терен Кам'яно-Струмилівського району. Пастухи носили йому їжу і пиття. Отже, треба було негайно його вивезти. Я з Генею і місцевою дівчиною поїхали фірою з сіном і забрали пораненого з криївки. Лісом я йшла десь за двісті метрів попереду, а дівчата, що їхали фірою, мали за моїм сигналом, на випадок большевиків, звертати в бік. Місцева дівчина Оля, десь з Кам'яниччини, яка дала нам знати про пораненого, пішла позаду, щоб, в разі большевиків, вивезти їх усіх у безпечне місце. Ту дівчину зустрічала я потім у Воркуті разом з «Оксаною», коли та приходила її відвідати. Оля тоді запитала, чи «Оксана» не знає «Марту», з якою вона колись перевозила пораненого, тобто мене. «Оксана» показала на мене, що я якраз і є та «Марта». Вона тоді сказала: «Ну, ви й відважні – у білий день вивезли пораненого». Я тільки відповіла, що то був мій обов'язок. Пораненого перевезли тоді в Туринку.

З початком 1946-го року районний провідник Мостівщини «Фартух»*, він же «Зуб», відійшов від активної боротьби,

*«Фартух», «Зуб» – Степан Микита із села Бутина (тепер на Сокальщині), 1910 р. н., член ОУН з 1936 р., загинув 24 січня 1948 р. в с. Бутин у криївці.

здається, за станом здоров'я, і на його місце став Степан Служала («Остап»). Прийшов він із Закерзонщини з куреня «Залізняка» (Любачівщина). Його родину переселили – одних у Львів, інших на південь від Львова.

У той час обставини підпілля були дуже складні й переходи утруднені. Однак «Остап» був провідник виrozumий і з ним легко працювалося. Він навіть довірив мені, коли його немає на місці, розпечатувати термінову на його ім'я пошту і приймати відповідні рішення, а, коли виникне така потреба, то попереджав мене, де його шукати.

1946 року большевики арештували багато дівчат-підпільниць, між ними й Параню Борис із Любелі («Роксоляну»). Ми називали її «вічним революціонером», бо вона була дуже активна, фанатично віддана визвольному руху, у догляді за пораненими не мала спокійних ні дня, ні ночі. Ми просто не знали, коли вона спала. В Любелі було сімнадцять присілків, так що поранені були порозкидані, і всім їм треба було дати відповідний догляд. Пізніше я її зустрічала в Інті, 1953 року. Вона була талановитою художницею, здається, самоучкою. На згадку вона подарувала мені невеликий альбом з віршами, який я зберігаю донині. Звільнили її, здається, у 1956-у році, і вона виїхала до своїх батьків в Іркутськ, куди вони були виселені за її підпільну діяльність. Нещодавно я довідалася від Настуні Свистун, також із Любелі, і в минулому дуже активної підпільниці, що Параня тепер заміжня за Лобарем, живе в селі Бережці на Кременеччині (Тернопільська область).

Тепер Параня вдова, виховала двох синів. Настуня Свистун, яка нині проживає у Соснівці, коло Червонограда, навіть була хресною мамою одному з Параниних синів.

Тоді ж, у 1946-му році упала й надрайонова провідниця «Барвінок» у селі Любеля (присілок Лози), внаслідок доносу «стрибка» – у минулому учасника підпілля, також із Любелі, псевда якого не пам'ятаю. «Барвінок» була високого зросту, міцної статури, з довгими косами, лагідна і спокійна, інтелектуально високорозвинена, ідейна, в підпільних діях дуже обережна. В цьому випадку зробила вона помилку, що зайшла до хати Парані Борис, за якою чекісти особливо слідували. Коли вона виходила з

хати Парані, чекісти несподівано наскочили (під'їхали фірою), арештували її і завезли в Мости. Там вона отруїлася.

Восени 1993 року в Мостах перепоховали чотирьох повстанців, а між ними одну жінку з довгими косами. Здається, що це і була «Барвінок», але поки що я не уточнила.

В той час доволі тяжко було з ліками, і я нав'язала зв'язок на Жовківщині, в селі Глинську, зі станичною Марійкою, псевдо «Валя». Вона мала сестру у Львівському медінституті на фармації. Ця студентка діставала для нас потрібні ліки, а «Валя» доставляла їх. Я кілька разів отримувала від неї марлю й ліки. Одного разу я йшла до хати «Валі», але мене перестріли дівчата і сказали, щоб туди не йти, бо два дні тому «Валю» поховали. Тоді я попросила, щоб мене завели на її могилу. Ввечері ми пішли, я дуже плакала, мені було її шкода, бо вона була дуже ідейна, хороша і працьовита дівчина, до того ж, дуже відважна, лікувала поранених і ніколи нічого не боялася. Причину смерті «Валі» не могли пояснити, тому що з лісу її привезли у труні і не хотіли навіть батькам показати, а на запитання, що сталося, відповіли, що стався трагічний випадок.

У вересні 1946-го року я отримала від районного «Остапа» пачку, яку повинна була доставити в село Борове, де мала зустрітися з кур'еркою «Іванкою», від окружного провідника «Бурого». Я була переодягнута на місцеву селянку, боса, з мішками, ніби йшла до млина в Борове. А оскільки падав дощ, то накинула один мішок на голову, пошту замотала в клубок пряжі з вовни, з якої, чекаючи на змелення муки, я мала б плести светер. Одне слово, маскуватися я уміла, так що й рідна мати в той час не впізнала б мене. Йдучи лісом між Купичволею і Боровим, стрінула я фіру, і фірман напевне здогадався, що я з підпілля, бо сказав до мене, що за сто метрів звідси є у рові застава, а в Боровому – большевики. Мені не було як вертати, бо вони вже мене бачили, і я пішла просто на них. Коли дійшла до застави, вони, лежачи в рові, мене спинили, сказали сісти і запитали, хто я, звідки й до кого йду, кого знаю. Я сказала прізвище з Купичволі, а в Боровому, – відповіла, – що нікого не знаю, а тільки йду до млина: я завезла туди пшеницю і тепер йду молоти. Кілька хвилин посиділа, заки

один із них пішов і порозумівся з начальством, що зі мною робити. Той наказав мене відпустити, бо все одно в Боровому большевики. Правду кажучи, я злякалася не так за себе, як за пошту, яку я мала – то ж були звіти з цілого району!

Свого застрашення я не виявила, а, пройшовши через заставу, зразу подалася до млина, де мельником був наш чоловік. Большевики ще у млині не були, і ми з ним змогли домовитися, що нам казати. У млині я перебула до вечора, поки большевики не виїхали, а потім пішла на відому мені квартиру, де мала зустрітися з Ґенею Лисай. Але вона там не появлялася. Я чекала два дні. Не дочекавшись її, повернулася у Купичволю.

Пізніше ми довідалися, що вона в Мостах попала в руки большевиків, прийняла отруту, але чи вона була заслаба, чи чекісти своєчасно вжили належних заходів, – одне слово, її врятували і відвезли до Львова. Здається, що вони спеціально за нею стежили, бо і в тій хаті, де я мала з нею зустрітися, ще до мого приходу робили обшук.

Десь восени 1946 року я квартирувала в Боянці у Марії Кулашник – Бойчихи. Вона була вдовою (її чоловік загинув на фронті), лишилася з двома дітьми – сином Мироном і дочкою Марусею. Це була дуже відважна й гарна жінка, яка для справи незалежності України була готова пожертвувати всім. У неї спинялися повстанці, і, хоч була вона малозаможна, але все знаходила, як кажуть, шматок хліба для тих, котрі боролися за незалежність Батьківщини. В ті часи, коли чекістські посіпаки всюди нищили в пошуках повстанців, вона погодилася на побудову криївки, хоча це загрожувало усій її сім'ї виселенням до білих ведмедів. Там побудував криївку «Остап», де прожив зі своєю друкаркою цілу зиму: з 1946-го на 1947-й рік.

До цієї хати увечері привели мені повстанця, що мав псевдо «Зуб»* («Зет», «Дем'ян»). У той час він виконував функцію надрайонового референта СБ на Кам'яничині. Іноді я зустрічала його й раніше. А тут він прибув, щоб йому надали медичну допомогу – мав поранену праву руку, і вона йому всихала. Я дала приписаний лікарем застрік, і тут ми познайомилися ближ-

*«Зуб», «Зет», «Дем'ян» – Степан Петрушевич із с. Конопін Сокальського району.

че. Пізніше ми часто зустрічалися, коли йому була потрібна моя допомога. Сам він середнього зросту, розумний, енергійний, відважний, бойовий. Кілька разів потрапляв у засідку чекістів і завжди щасливо виходив із пастки.

Надходила зима з 1946-го на 1947-й рік. По терені нам, підпільницям, стало важче пересуватися, бо у прикордонній смузі завели повністю паспортну систему й часто робили наскоки для перевірки. «Остап» вирішив, що ми зі сестрою зимуватимемо у криївці, тим паче, що йому потрібна була друкарка. А так як криївка була тільки на три особи, то він хотів нас зі сестрою розділити, на що я не погодилася. Я йому порадила взяти Марійку Кукіс із Мостів, яка переховувалася у Желдці.

По нас із Генею прийшли зв'язкові з Мостів, щоб забрати до поранених, що мали псевда «Сірий» і «Артем». Мене привели на квартиру в Мости Великі, недалеко від криївки, в якій лежав «Сірий», а «Оленку» забрали до «Артема». Я попала до дуже гарних людей. Їх було двоє і тринадцятирічний син Андрійко. Жили у старій хатині. Я подружилася з Андрійком, допомагала йому готувати уроки. Аж у 1992 році я його відшукала. Батьки його вже померли, а він зараз живе у новій гарній хаті, має двох синів: один студент, другий вже жонатий. Коли ми з ним зговорилися, він пригадав мене, але замість «Марта» сказав «Мотря».

У Жовківському районі

«Остап» прийшов мене відвідати й поцікавитись, що з пораненими. А так як поранений уже був майже вилікуваний, то «Остап» сказав, що налагоджує зв'язки з Жовківщиною (там не було паспортної системи), і нас з «Оленкою» переведуть туди. Другий раз він прийшов десь у березні і дав нам зв'язок до переходу на Жовківщину. Ми з «Оленкою» зібралися і рушили в дорогу, а тому, що ще було холодно, – дорога була важка, – то ми довго добиралися туди, тобто у Глинське, де нас мав зустріти «Торчин» у районі «Андрія». Ми спіялися у Куляві, Пилах, Добросині. Там і святкували Великдень. Після Великодня дісталися до Глинська. У Глинську вже

чекали на нас. Через деякий час прийшов «Торчин» і забрав нас у Скваряву для лікування хворого «Довбуша»*. До мого приходу його лікувала «Марійка». Після невдалого застрику в нього утворився нарив.

Заквартирували мене під лісом у хаті Зеленюків. Це була велика сім'я – п'ятеро дітей і ще невістка з двома дітьми. Не зважаючи на всі труднощі, вони без будь-якого страху допомагали нам усім, хоча самі жили незаможнo. Землі в них було небагато, але мали велику пасіку, добре доглянутий сад, і все належно використовували. До повстанців ставилися з особливою любов'ю і допомагали, чим могли і як могли.

Був ще такий випадок. Несподівано нагрянула облава, при тому большевики бачили, куди подалися повстанці, які потім зникли між хатами. А то вже був вечір. Большевики почали всіх у хатах перевіряти. Господиня поклала усіх дітей ніби спати і мене – всередину поміж них, а коли большевики прийшли перевіряти, вона стала на порозі і не допускає: мовляв, діти сплять і не треба їх тривожити. Большевики почали ліхтариками освічувати, але вона не дала їм заглянути в обличчя. Тут слід додати, що я перед тим була в їхньої сусідки, і та, почувши про большевиків, не тільки що дуже налякалася, а й почала так схвильовано поводитися, що своєю поведінкою могла видати мене. Зеленючка, знаючи велику боязливість сусідки, прийшла, забрала мене до себе та заховала між своїх дітей. Тут слід додати, що в подібний спосіб у критичному становищі Зеленюки виручали мене багато разів.

«Довбуш» одужав, і нас з «Оленкою» починають готувати до праці в технічній ланці (підпільне видавництво). При тому, можна сказати, на безперервне перебування у глибокому підпіллі – тобто під землею у криївках. «Оленку» забирають у Мокротин учитися друкувати на машинці. Там уже була «Марійка», коло якої «Оленка» мала вчитися. Я поки що залишаюся у Скваряві, бо також вміла користуватися друкарською машинкою ще від 1941 року, коли працювала в Радехові коло старости о. Я. Муровича.

*«Довбуш» – Іван Бик родом із Крехова, що на Жовківщині.

Терен, у якому ми перебували, належав до Жовківського району. Провідником тут був «Андрій»*, віком десь біля 40-45 років, високий, худорлявий, брюнет, дуже енергійний. Родину «Андрія» вивезли в Сибір, а в його хаті поселили переселенців із Закарпатської України (Польща).

У серпні вже була готова для нас криївка. Мені сказали збиратися і відходити зі Скваряви. Коли я прийшла до криївки, то застала там «Марійку»* і «Рому». Криївка була досить велика, десь, мабуть, 3 на 4 метри. Заввишки на повен зріст, розрахована на квартирування через зиму для восьми осіб.

Перше моє враження про «Марійку»: доволі непривітна, худорлява, виглядала на хворобливу, була нервовою.

«Рома» сама дуже вродлива, висока, з довгим волоссям, темна шатенка, струнка, мала великі сині очі. «Рома» – це Марійка Стефаницька, студентка університету, переселена зі Закарпаття, із Нового Села, на Любачівщині, жила разом із мамою і сестрою у Жовкві, в хаті «Андрія» – нашого районного провідника.

На другий день ми вийшли в ліс і там зустріли «Оленку» (мою сестру) та «Наталку» (сестру «Роми»). «Наталка», на ім'я Софія, була трохи нижча від «Роми», брюнетка з чорними очима, мала довгі коси, була веселою і все залюбки співала пісню «Червоні маки». Вона загинула в 1950-у році між Туринкою і Деревнею, натрапивши на большевицьку засідку. Я з нею у криївці не була, тільки зустрічалися не раз у лісі. А як тепер почую пісню «Червоні маки», то стає мені перед моїм зором «Наталка» й мимоволі зринають сльози на очах.

З часом я довідалася, як «Рома» і «Наталка» попали в підпілля. Вони ж були зовсім молоді й членами ОУН не могли бути. «Рома» почала ставитися до мене з особливою повагою, бо я була найстарша між ними. Вона стала звирятися мені про всі пережиття, які їй довелося зазнати через чекістських негідників. Одного разу, коли ми були на постю у лісі (уночі ми працювали, а вдень виходили в ліс на свіже повіт-

* «Андрій» – Володимир Касараб із Жовкви.

** «Марійка» – Марія Москаленко із с. Козацького Сумської області.

ря), я спитала «Рому», що її, молоду, привело в підпілля ділити всі ті труднощі, які нам доводиться переживати.

«Рома» почала розповідати, як переселяли українців із Польщі (Закарпатської України) на територію Східної України. Вона з мамою і сестрою попали в Жовкву. Батько її з Нового Села (село, з якого вони походили в Любачівському повіті), подався на Захід. Поселили їх у порожній хаті на Зеленій вулиці. Як пізніше виявилось – це була хата українського повстанця, районного провідника ОУН «Андрія». Сім'ю «Андрія» вивезли в Сибір. «Рома» по закінченні десяти клясів вступила до Львівського університету на українську філологію. «Наталка» залишилася вдома. Коли «Рома» приїжджала додому, «Наталка» їй сказала, що час від часу приходять господар тієї хати «Андрій» разом із «Дужим» – районним есбістом.

Большевики, видно, вислідили, що ті туди заходять, і хотіли їх схопити живими. Одного разу «Рома» сама зустрілася з ними («Андрієм» і «Дужим»), про що большевики якось довідалися. Капітан МГБ на прізвище, здається, Шевченко, правдоподібно зі Львова, викликав «Рому» в Жовківське відділення МГБ і запропонував їй співпрацювати з ними, бо він знав, що «Рома» зустрічається з підпільниками. «Рома» не погоджувалась на співпрацю, тому що не хотіла брати на свою совість смерть підпільників, невинних людей. Чекісти наполягали, що вони не хочуть їх убивати, а знайдуть засіб, щоб узяти їх живими. Після довгого шантажування «Рома» взяла від чекістів шоколадки, сигарети і якийсь ще порошок, щоб підсипати до їжі (чаю чи молока). Її навчили, як вона повинна робити. А як повстанці заснуть (це був снодійний порошок), то повідомити їх, есбістів.

Вона все забрала і, коли прийшли повстанці, віддала «Андрієві». «Андрій» сказав, щоб вона на свою руку нічого не робила, а у всьому була з ними в контакт. Вони скажуть їй, як вона має робити. «Андрій» випробував шоколадку на собаці. Собака цілий день проспала. Це тягнулося доволі довго. «Рома» все казала, що вони не приходять, а одного разу чекіст категорично заявив, що, якщо протягом такого-то часу «Рома» не виконає завдання, то її арештують. Тут слід додати, що чекіст після допиту кожного разу відпроваджував її додому і заздалегідь на-

значав нову зустріч. Тому треба думати, що він, мабуть, був зі Львова. На віддалі десь ста метрів за ним ішли охоронці. У «Роми» не було виходу, і вона погодилася на умови чекістів. Зустрівшись з «Андрієм», заявила, що вона більше не може відтягувати, треба щось робити. Для неї один вихід – чекіста вбити. «Андрій» не погоджувався, думаючи, що молода дівчина з таким завданням не впорається. Тоді вона розповіла про свій план, як вона думає зробити: це мало статися недалеко від її хати, в темній вулиці, а так як чекіст піде поруч із нею, то вона може впритул в нього стріляти, і їй вистачить для цього пістолета «шістки». Вони погодилися. Дали їй «шістку», навчили стріляти, домовились, що будуть недалеко чекати на неї, а за два дні перед тим забрали сестру «Наталку» в підпілля, щоб чекісти її не схопили (мама вже не було).

В умовний час «Рома» з пістолетом у лівому рукаві, бо правою рукою доведеться вітатися з чекістом, пішла в кабінет. Там домовилася ще на відтермінування на тиждень. Чекіст погодився на це і, як звичайно, відпроваджує її додому. Виходячи з кабінету, «Рома» непомітно взяла пістолет у правий рукав. Увійшовши в темну вулицю, «Рома» оглядається і каже, що там хтось слідкує за ними. Чекіст оглянувся і сказав: «Нічого, то свої». Через кілька метрів вона знову оглядається і в момент, коли чекіст повертається обличчям до неї, «Рома» впритул всаджує всю обойму (шість патронів) йому в груди, хоч їй наказали зробити тільки два постріли. Чекіст падає на місці, а вона в стані шоку біжить у протилежний бік – а не туди, де на неї чекали хлопці.

Решту ночі і цілий день «Рома» просиділа в бур'янах, а під вечір зайшла до сусідки. Та їй сказала, що були якісь постріли вночі коло нас, і чекісти обмацали її хату, шукаючи за нею. То краще, щоб вона втікала. Хлопці, які чекали на «Рому» в умовному місці, чули її постріли і давали сигнали, але так і не зв'язавшись з нею до ранку, відійшли. Щойно на другий день прийшли і забрали її у криївку.

Люди в Жовкві не знали, хто вбив чекіста. Одні казали, що знайшли його вбитим на станції, інші, що у вагоні знайшли. Одне слово, так і не взнали, хто його вбив.

Після тієї розповіді ми з «Ромою» ще більше подружилися. Вона повеселішала, їй стало легше, бо до того її дуже гнітила думка, що вона вбила людину, хоч і чекіста. Я її розрадила, що він не одну людину вбив, і хотів практично її руками вбивати даліше, тільки вона своїм подвигом йому це перервала.

На зиму (1947-1948 роки) у цій же криївці з нашої техланки лишилося чотири дівчини і четверо хлопців. Це були: «Рома», «Оленка», «Марійка» і я, а з хлопців – «Андрій», «Дужий», «Довбуш» (тоді кущовий) і «Граб». Було три друкарські машинки. Одна з нас мусіла варити і взагалі готувати їсти. Варили за чергою на примусі, а це вісім дорослих осіб, отже доволі солідна сімейка. Поки не випав сніг, то ми вдень виходили в ліс. Хлопці ходили при потребі на села заготовляти на зиму продукти і все необхідне. Одне слово, я не сиділа постійно у криївці, а все-таки дихала свіжим повітрям – це ще було терпиме підпілля. Гірше було попереду...

1947-й рік. Пригадую один день, десь у половині вересня: я вийшла на край лісу на зустріч з Олею Зеленюк і почула крики та плач з боку Крехова. По дорозі на Жовкву їхали вози. Від Олі я дізналася, що це вивозять людей з Крехова в Сибір. У той час я подумала і про своїх батьків, що, напевне, і їх подібна доля чекає. Нас же троє з сім'ї було в підпіллі. Про вивезення моїх батьків і наймолодшої сестри ми з «Оленкою» фактично дізналися через рік, тобто восени 1948-го року, при тому я уже була не під псевдом «Марта», а «Оля».

Як вже описано раніше, я особливо товаришувала з «Ромою», а з «Марійкою» ніяк не могла налагодити дружніх стосунків. Вона увесь час бокувала від мене і «Роми». Як пізніше ми дізналися, вона була провокаторкою. Інстинктивно я відчувала якусь неприязнь до неї. Бувало так, що вона нам із сестрою навіть не давала поговорити, бо казала: «Ви щось шепчетесь і шепчетесь, а я у стороні». Мабуть, вона вже в той час сподівалася, що то щось про неї і побоювалася, щоб її не викрити.

На початках у криївці було дуже тяжко. Бракувало повітря. Потім якась сверблячка на нас напала, і мені стало випадати волосся. Я мала дуже гарні коси, а за зиму лишилися хвостики. І хоч пізніше влітку вони трохи відросли, та вже не були такі, як раніше.

Через зиму ми тільки друкували на машинках – листівки, звіти, скорочену історію України та інші необхідні речі, тобто підпільну літературу. Відсвяткували ми і Свят-вечір у криївці. Снігу тоді не було і хлопці принесли нам вечерю, заготовлену в Скваряві у Зеленюків, про яких я уже писала вище. Зеленюки приготували нам кутю, гриби, калачі, вареники, а борщ і компот ми зварили самі на примусі. Двоє хлопців пішло в село, а нас було шестеро. Також привели до нас «Ромину» сестру «Наталку» – святкували разом Свят-вечір у криївці.

Правда, це вже третя моя Свята вечеря поза домом, без батьків, але хоч сестра була зі мною. Плакали ми тоді, бо здогадувались, що батьки, мабуть, у Сибірі і, напевне, в цей вечір голодують, до того ж, не знають, що з їхніми дітьми. Але все ж таки ми тихенько поколядували.

Взимку «Марійка» влаштувала нам несподіванки. Захворіла, просто вмирала. Мала ніби такі приступи, що треба було неодмінно їхати у Львів до лікаря. Щоб не вмерла у криївці, довелося її відпустити. Вона виходила з криївки навіть тоді, коли був сніг і не можна було замаскувати слідів. Сьогодні я знаю, що їй не потрібен був лікар, а треба було подати донос у відділення МГБ про те, що вона живе і діє.

Вона вернулася у криївку з ліками і застриками, які нібито приписав їй лікар. Ми їй ті застрики давали. За зиму така історія повторювалася з нею два рази. Але все ж зиму ми перезимували спокійно. Не було на ліс жодної облави. Сьогодні я думаю: ми так спокійно відбули би там не тільки зиму, а й літо та осінь, і ніяких облав би не було, бо чекістам треба було свого провокатора зберегти. Мабуть, на якогось вищого провідника підпілля чекали. Тому вони в наші околиці не заглядали.

Весною 1948-го року нам пошили зелену уніформу з військового сукна і видали для самооборони пістолі. Мені дали сімку марки «Вальтер».

Був у мене ще такий випадок. Десь весною 1948-го року, увечері, проходячи лісом, я уколола сосноюю шпилькою праве око. Пошкодження було якраз на межі білого і сірого барвників. Через день око запухло і почався нарив, при тому

дуже боліло. Вирішили мене відправити до лікаря, бо іншого виходу не було.

«Марійка», яка вже була ознайомлена, де шукати поліклініку, та й до того мала забрати з аптеки ліки, поїхала зі мною. Завела мене в поліклініку у Львові. Я лишилася у черзі до лікаря, а вона пішла у своїх справах в аптеку і ще кудись там. Ми мали зустрітися на Краківському базарі в умовленій годині. Окуліст, оглянувши моє око, визнав, що мені неодмінно треба лягати в лікарню. Я усіма силами відмовлялася, що, мовляв, у мене вдома хвора старенька мама, і я ніяк не можу. Справжня причина була в тому, що я боялася, аби мене хто не впізнав. До того я мала при собі пістолю для самооборони. Лікар мені повірив, дав мазь і краплі, та сказав обов'язково за три дні прийти.

Вийшовши з лікарні, на сходах я зустріла знайомого. Не знаю, чи він мене впізнав, бо я була переодягнута на старшу селянку, чи просто не хотів признаватись. Це був хлопець із с. Полового, прізвища його не пригадую. Не знаю, чи він був студентом, чи, може, на таких правах, як і я.

По дорозі мала я цікавий випадок. Десь, здається, на Пекарський вулиці я почула оклик: «Славцю!». А так як я уже відвикла від свого імені, то не дуже звернула на це увагу. Але на повторний оклик я озирнулася й побачила на другому поверсі дівчину, яка махала мені рукою і просила, щоб подождати. Я упізнала її. То була знайома зі Станина – Цуцюра. Вона підбігла, покликала мене до себе до хати. Я її знала як хорошу дівчину і, не замислюючись, пішла з нею. Тим паче, що я надіялася довідатися про батьків, бо нічого про них в останнім часі не знала. Вона розповіла, що батьків у 1947-му році виселили в Сибір, у Кемерівську область, але не знала адреси, – тільки сказала, що тут є її мама. Тому запропонувала мені почекати в хаті, а вона побіжить і візьме від мами адресу. Я погодилася. Вона замкнула мене в хаті, а сама пішла. Але коли її десь майже дві години не було, я подумала собі, чи не прийде вона з чекістами. В той час усе було можливе. Я ж її знала три роки тому, а тут хто його знає, що вона являє собою тепер. На всякий випадок я заховалася за двері і з приготованою пістолем чекала її приходу. Я

вирішила, якщо вона прийде з чекістами – застрелюся, бо ж з одною «сімкою» годі було думати про опір чекістам. Відімкнувши хату, вона побачила, що мене не видко, і закликала: «Славцю, де ти?». Побачивши, що вона сама, я заховала пістолет і заспокоїлась. Вона побачила пістолет у моїх руках і каже: «Що ти про мене думаєш, що так поводишся?». Вона принесла мені адресу батьків. Ми пообідали, я пішла на зустріч із «Марійкою», і ввечері ми разом із нею повернулися до свого бункера.

Тут хочу додати, що подібну зустріч у Львові на Пекарській я мала ще в 1946-у році, коли з Мостівщини приїжджала у Львів по ліки. На вулиці я зустріла односельця Романа Саміла, з яким колись вступала на робфак. Він мене впізнав, але відвернувся, ніби мене не знав. Я його зупинила, хотіла, щоб передав батькам, що ми з Ґенею живі і здорові. Він категорично відмовився, мовляв, я тебе не бачив і не знаю, а то як попадешся чекістам до рук, то скажуть, що то я тебе видав...

Того самого дня я натрапила ще на одних знайомих. Маючи кілька вільних годин до від'їзду, я пішла собі вулицями, оглядаючи вітрини, щоб не дивитися людям в очі і щоб хто мене часом не впізнав. Через вікно однієї вітрини я побачила швейну майстерню, а біля самого вікна коло швейної машини – Степана Звіринського з Нестанич. Ми зустрілися поглядами. Він мене впізнав і покликав у майстерню. Я увійшла. Там я побачилала ще двох земляків із Нестанич – його брата, Федю Звіринського, та Василя Ожиївського, колишнього повстанця, який зголосився. Крім того там ще був Микола Вугор із сусіднього села – він там працював закрійником. За трьох (Звіринських і Вугора) я була впевнена, що мене не видадуть, а за Ожиївського – сумнівалась, бо ходили чутки, що він родину з Нестанич забрав кудись у Борислав, і ніби був зв'язаний з емгебістами. Я розпитала про село, батьків і при розмові сказала, що, якщо хтось із них задумає по телефону подзвонити про мене, то знайте, що я живою не здамся. Коли я виходила, Ожиївський вийшов за мною і сказав: «Я знаю, що ці слова звернені до мене. Але повір, я нікого не видав і нічого злого не зробив. Зголосився тому, що втратив усякі зв'язки з підпіллям. Я запитала: «Чому ж ти до села не показуєшся і батьків звідти за-

брав?». Він відповів, що батьки самі виїхали зі села, бо їм соромно, що він зголосився, а я можу і сьогодні зустрітися з хлопцями і вияснити все. Говорив він це зі сльозами на очах. Ми попрощалися, і я його більше не бачила. Звіринський передав батькам, що мене бачив, що ми з Генею живі і здорові.

Від них я довідалася, що в нашій хаті у Нестаничах квартирують оперативники, начебто прикордонники. Довкола хати викопали оборонний рів, у хаті зірвали підлогу і зробили тунель – вихід десь на віддалі, на подвір'ї. Батько переховувався по людях, мама після втечі Гені сиділа в тюрмі, а маленька Ганя тинялася по хатах, де доведеться.

Як я згадувала раніше, мені довелося бачити, як большевики вивозили людей з Крехова в Сибір. Тоді ж вивезли з Нестанич і моїх батьків зі сестрою, та інших – усього понад п'ятнадцять сімей. Цей вивіз відбувся нібито одночасно по всій Галичині.

Коли вдруге прийшла большевицька влада, о. Я. Муровичу знову довелося ховатися. 20 листопада 1946 року енкаведисти арештували його і вислали на каторжні роботи у Воркуту. Там він відмучився вісім років. Додому повернувся з обмороженими ногами. До останньої миті свого життя о. Ярослав прожив зі своїми сестрами Марією і Євгенією у Нестаничах, таємно виконуючи обов'язки священика. Не бажав підкорятися безбожній владі і православному московському патріярхові. Не раз представники влади пропонували йому перейти на православ'я, а кагебісти часто робили наскоки та перевірки. Але не допомогли ніякі залякування. Отець Мурович залишився вірним Українській Греко-Католицькій Церкві. Помер 28 березня 1974 року. До кінця днів своїх зберіг віру у відродження Української Греко-Католицької Церкви й України.

Передавши адресу батьків, добрі люди порадили написати до них листа, а також злагодити дещо в посилку від себе. Ми з Генею передали для Гані суценку і для мами свіцтер. Про все інше, що там висилали, я і не знаю, бо робили це інші люди на замовлення підпільної ОУН.

На одному місці ми постійно не були, а переводили нас туди, де треба було лікувати поранених. Так навесні 1948-го

року переводять мене в розпорядження окружного провідника ОУН «Біловуса»* до пораненого його друкаря «Василька»**. Він був десь з 1926-го року, походив із Полян (Жовківщина), ходив до гімназії Редемптористів у Львові. Коли вибухнула війна, він у 1943-1944 роках пішов у підпілля. Тепер він був поранений трьома чекістськими кулями (дві в ноги й одна в руку). Треба було його лікувати і одночасно бути друкаркою при «Біловусові». У криївці було радіо, і ми ловили новини з-за кордону й випускали бюлетень для підпілля.

У лісі коло Крехова я була майже ціле літо. Був і такий випадок. Уночі ми слухали з-за кордону радіовисилання і виставили антену наверх. Уранці хлопці пішли в ліс (поранений «Василько» вже міг ходити), мене замаскували у криївці, щоб я спала, а антену забули прибрати. Я мусіла заховати антену, але у криївку вже не могла піти, бо її треба було замаскувати зверху. Я протинялася без їжі і сну по лісі, бо криївка була недалеко від села і по лісі ходили за грибами люди, особливо діти.

«Біловус» був уже старший, мав десь 35 років, походив з Угнова. Високий, темний бльондин, трохи лисуватий, кремезної будови, закінчив Львівську політехніку. За Польщі роботи за фахом йому не давали, так що він перебивався дрібною торгівлею або працював агентом від якоїсь фірми. Відтак як член ОУН пішов у підпілля, де тримав сильну дисципліну. Був дуже вимогливий, але про нас – жінок у підпіллі – він особливо дбав і забезпечував усім необхідним, розуміючи, що нам у підпіллі набагато тяжче, ніж чоловікам.

Коли поранений «Василько» вже вилікувався і міг друкувати на машинці, мене восени 1948-го року знову забирають до «Андрія» у нову криївку, неподалік від Скваряви. Там я мала надію застати «Оленку», але її у той час уже забрали в Пили (Жовківщина) до поранених. Криївка була нова, приготована до зими. Там ми мали працювати на «гутенбергівці»,

* «Біловус» (раніше «Лисай») – Мар'ян Шульга з Угнова.

** «Василько» – Василь Кунтий, 1926 р. н., родом із с. Поляни, що на Жовківщині. Загинув у серпні 1950 року на Магерівщині.

уже стягнули папір, фарби, шрифт і все необхідне для роботи. Проте стався такий випадок. «Андрій» не був досить здоровий, але на зустріч мусів іти. По нього о дев'ятій годині повинні були прийти хлопці, та прийшли із запізненням, і запитали, чи ми живі, і чи є хто у криївці. «Скоренько збирайтесь, бо ліс оточений більшовиками».

За десять хвилин мав сходити місяць – ми за той час повинні були зібратися і вийти тією самою дорогою, якою вони прийшли сюди. «Марійка» кинулася в плач і рюмсала, що, мовляв, усе пропало і ми, напевне, не вийдемо, але ми схопили в руки взуття та все необхідне і босими подалися за хлопцями. Ми обережно вийшли, по дорозі чуючи в корчах коло поля чийось присутність (потріскували галузки), але ми думали, що то дикі свині, бо їх там багато. Вийшовши, подалися у бік Добросина. Спинилися у Крехівській Руді. Шукали «Довбуша», який мав вернутися на день до покинутої нами криївки, щоб його попередити. Однак його ми не знайшли і залишили записку, щоб йому віддали, а самі пішли в Пили. Там якраз «Оленка» лікувала тяжко пораненого у криївці, в нечинній церкві. Увечері ми довідалися, що «Довбуш» із «Грабом» загинули під лісом, недалеко від покинутої нами криївки. Як пізніше виявилось, там, де ми думали, що то дикі свині, були насправді більшовики, які заплановано нас пропустили, бо їм треба було випустити свою агентку «Марійку» і забрати приготівлений шрифт та матеріали для друкування. Про цю криївку ніхто не знав, тільки ті, що її будували, бо вона була в дуже хорошому місці. Ясно було, що криївка була всипана. Коли стали думати, хто всипав криївку, то «Марійка» розказала, що якось під вечір вона виставила голову з криївки і побачила, як ішов чоловік, і коли він побачив її, то став утікати. Вона назвала і прізвище чоловіка зі Скваряви.

За короткий час із Пилів нас перевели до Добросина. В листопаді 1948-го року, коли пораненого підлікували, прийшла до нас і «Оленка». В половині листопада прийшов «Андрій» із зустрічі і, згідно з наказом згори, наказав розділити сестер, щоб на той випадок, коли впаде криївка, обидві разом не загинули. Мене переводять від сестри. При обміні місцями

зустріч мала бути між Пилами і Глинськом (здається, на при-сілку Комарів). Мені було тяжко розлучатися з сестрою, але наказ є наказ.

Я пішла з «Левком» і ще одним повстанцем (псевда не пам'ятаю). По дорозі «Левко» пожалівся: «Мені щось тяжко на душі». А я ще пожартувала: «Може, за мною?». У Комарів два повстанці привели також «Наталку». Так як вони прийшли пізно, по півночі, нам довелося там заквартирувати. Жінка, яка привела «Наталку» з повстанцями, жила у другому кінці села і в разі небезпеки мала нас повідомити. Ми спали у stodolі. На стійці був «Левко». Коли розвиднилося, на подвір'ї появилася ця жінка, яка мала дати знати про небезпеку, і сказала, що йдуть большевики.

«Левко» нас побудив, і ми роздивлялися, куди б втекти. «Левко» вирвав дошку в стіні, а тут большевики вже на подвір'ю. «Левко» вискочив через отвір у стіні, я за ним. Большевики мене вже помітили, але не стріляли – хотіли оточити stodolu. Ми з «Левком» вже відбігли, і тут почалася стрілянина. Я чую, він кричить, щоб я утікала у великий ліс. Тоді «Левко» почав відстрілюватися, щоб дати можливість мені втекти. Кулі чекістів свистіли наді мною, і я відчула, як одна мені прошила кук-файку. Я її скинула й побігла на насип, що був збоку від мене. Там якраз пастухи вигнали корів. Я вбігла між них, оглянулася і побачила, як большевик приклякнув на насипі, приготувавши до пострілу, але не стріляв, бо міг попасти в корову. Видно, вони більшу увагу звернули на «Левка».

Я вбрід перейшла річку і подалася на Руду Крехівську, де були в мене дві знайомі учительки. Вони вже здогадалися, що сталося, бо чули постріли і побачили мене мокру. Негайно переодягнули мене, дали гарячого чаю, поклали під перину (то ж уже був листопад, холодно), а самі пішли довідуватись, що сталося з іншими, і чи за мною большевики не шукають. То була неділя, люди ішли до церкви у Крехові. Я домовилася з учительками, щоб мені підшукали жінку, яка проведе мене до Добросина. Коли люди верталися з церкви, мій одяг уже висох. Учительки дали мені плащ (я ж була в однострою) і хустку та відправили з жінкою, яка йшла з церкви. По дорозі

зустрічали дві автомашини большевиків, які їхали з Добросина до Крехова. Я щасливо дісталася до Добросина, а коли віддавала жінці плащ, щоб вона повернула вчителькам, жінка, побачивши, що я в формі і зі зброєю, ледь не зімліла. Бідкалася, чому вони їй не сказали, з ким вона йде.

Коли я прийшла у криївку, то довідалася, що всі, які zostалися в stodолі, свобідно вийшли, оскільки большевики основну увагу звернули на нас із «Левком». «Левко» відступив до лісу і там загинув. Про мене вони не нічого не знали, і дуже втішилися, що я повернулася.

УТО Степана Ханкова («Носач»), роки 1948-1949

Звідти мене забирає окружний референт пропаганди «Носач» до праці в техланці. «Носач» – це Степан Ханків з Угнева (присілок між Угневом і Каровом) – шатен, середнього зросту, з орлиним носом, колишній студент Політехніки, відтак працівник у штабі Військової Округи «Буг». Дуже розумний, серйозний хлопець, гарний маляр. Однією з кращих його статей, про які я знаю, написаних у «Літописі УПА» з 1947-го року, є «Рейд на Львів». Він був учасником того рейду.

Я прибула у криївку на полігоні, між селами Вишеньки і Хитрейки, десь за 5-6 кілометрів від присілка Греми. У криївці застала «Мечника»* й «Ліду»**.

«Мечник» перед приходом сюди працював у штабі командира Тактичного Відтинку «Залізняка» на Любачівщині. Був він старший віком – десь біля 40-45 років, середнього зросту, кремезний, шатен, дуже обережний. У нас він опрацьовував конспект історії України, який ми потім роздруковували на машинках і розповсюджували як підпільну літературу. «Ліда» – молода дівчина, 1923-го року народження, середнього зросту, худенька шатенка. Розумна дівчина, писала вірші і дуже гарно малювала.

* «Мечник» – Михайло Мацевко, син Антона Мацевка. Був у Любачеві вчителем.

** «Ліда» – Софія Лагодич із присілка Морози біля села Бишків, що на Жовківщині.

Криївка була розміром десь 4 на 5 метрів, на повен зріст, мала сім місць для спання. Там був стіл на три друкарські машинки, цикльостиль і «гутенбергівку». В окремому місці – харчі й вода на зиму, а також папір, фарби, бензин для промивання черенків, два примуси для готування їжі, а також туалет. Слід додати, що тут була і раніше згадувана мною «Рома».

Тут ми вже мали кожен свою роботу. «Мечник», як я згадувала, займався літературою. «Рома» була друкаркою і коректором, у чому при потребі їй допомагав «Мечник». «Ліда» обслуговувала цикльостиль, а я з «Носачем» працювала на «гутенбергівці». Хлопці різали папір і робили відбитки. Ми, дівчата, варили їсти за чергою, як і раніше.

Тієї зими ми дуже напружено працювали. Кожний робочий «день» (тобто кожна ніч) був заповнений вщерть. Тоді ми видали дуже багато літератури. На «гутенбергівці» випустили брошуру на 33 сторінки «Хто такі бандерівці і за що вони борються?» (понад чотири тисячі екземплярів), при тому дуже гарно оформили. «Носач» вирізьбив на дереві гілку калини, і ми нею прикрасили обкладинку.

На цикльостилі випустили багато листівок до студентів, червоноармійців, селян та інших. На машинці випустили скорочену історію України, «Літопис УПА».

Був у нас у криївці і нещасний випадок. Того вечора «Ліда» чергувала на кухні, я різала папір, а біля мене сидів «Мечник». «Рома» і «Носач» спали, а інші на віддалі ще щось робили. Слабо горів примус, і «Ліда» попросила «Мечника» підпомпувати. В часі помпування головка примуса зірвалася, вихлюпнувся бензин, і в «Мечника» почали горіти обличчя та руки. На мені також спалахнув халат, забризканий бензином, і папір, який я різала. Я розгубилась і почала руками гасити на собі полум'я. Хлопці накинули на мене коц, а «Рома» схопилася спросоння і зразу накинула на «Мечника» кожух, яким була накрита, так що все погасило. На мені тільки халат обгорів, а «Мечникові» – обличчя, руки, волосся. У криївці було повно диму, так що не видно було, що робити. Відчинили люк і провітрили криївку. До «Мечника» не можна було й доторкнутися. Обличчя відразу запухло так, що й очей не було видно.

Говорити він не міг, тільки стогнав. Ми тільки злегка змазали йому попечені місця риб'ячим жиром. Порадилися, що робити, і хлопці пішли в село дістати ліки. Принесли якусь німецьку рідину і масть. Десь через два тижні «Мечник»вилікувався, але обгорілі плями залишилися на холі й руках.

Усю зиму ми пробули у криївці без тривоги, якщо не рахувати описаного випадку з попеченням.

Хто не був у криївці, той і не уявляє собі всіх труднощів, які доводиться в таких умовах долати, особливо жінкам – через обмеження у воді. Тяжко й тому, що ми жили разом з чоловіками. Наприклад, нам, жінкам, виділяли на день склянку води, і хочеш мийся, хочеш пий чи що, – більше виділити не можна було. Навіть якщо й митися, то тільки ваткою зі спиртом: протирали обличчя і шию, щоб трохи освіжитися, а воду залишали на інші потреби. Звичайно, це було тільки взимку, бо влітку ми знаходили воду в потічках, так що там і прали все необхідне, і милися. Були випадки, що й сніг топили для приготування страви.

Греми – це присілок одного із сіл на території полігону. Населення звідти виселили, але деякі люди не хотіли вступати. Їх виганяли тільки навесні, бо протягом літа з'їжджалася туди велика маса війська (казали, що 15 полків) для таборування і бойового навчання. Ці люди з Гремів жили циганським життям. На день виходили в ліс із возами, коровами, там і мололи на жорнах зерно (жорна возили зі собою на підводах) та пекли паляниці на спеціально приготованих каменях. А на ніч ішли спати до хат (уночі не стріляли). На зиму війська від'їжджали, і люди зимували по домах, якщо не розбило хати в часі бойових вправ. А коли розбило, то нашвидкуруч поправляли чи й збирали наново хату, і так капарили життя. Ці люди були постійно зв'язані з підпільниками, у тому числі й з нами.

В одній такій хаті «Носач» залишив бочку квашеної капусти, бочку огірків і зо два мішки картоплі. Це був резерв на весну. Коли сніг стопився і можна було виходити з криївки, а харчі вже нам закінчувалися, ми вирішили піти за своїми запасами. Нас пішло четверо. Що я там побачила! Дитина, майже гола, скаче на ліжку, щоб розігрітися (то ж ще був за-

морозок), а господар так кашляв, що я ще такого кашлю не чула. Господиня з плачем нам сказала, що наші огірки, капуста і картоплю вони з'їли, бо не мали що їсти. Отак жили в той час люди, які не хотіли покидати свого рідного клаптика землі. Пізніше, в міру можливого, ми їм усім допомагали, чим могли – м'ясом, мукою і т. ін. Давали їм і гроші. То були чесні люди, і ми ніколи не боялися, що вони нас видадуть. Я з ними зустрінуся ще пізніше.

Навесні 1949-го року в нашу криївку заходила на кілька днів «Мая» – Ярослава Кінаш, симпатична дівчина, бльондинка, середнього зросту, кучерява, дуже товариська, весела, гарна співачка. За тих кілька днів я подружилася з нею. Як пізніше я довідалася, вона загинула на Збоїськах десь у жнива 1950 року. Йшли «Торчин», «Срібний» і вона – попали на чекістську засідку на Збоїськах: «Мая» і «Торчин» загинули, а «Срібний» вийшов живим.

Улітку 1949-го року готували людей з організації до відсилання на східні землі України, і в зв'язку з цим на нашому терені проводили підготовчий вишкіл для підроблення документів, виготовлення печаток, і відповідне оформлення усього. Як казали мені, у групі інструкторів була і працівниця при Головному командирові УПА на псевдо «Аня» або «Нуса». Я її в обличчя не бачила, в зв'язку з тим, що вона по терені їздила легально, тож не повина була бачити, що тут, у підпіллі, є жінка. Присутність жінки-підпільниці свідчила про те, що в цій околиці працює техланка при якомусь проводі, а такі речі треба було тримати в цілковитій таємниці.

На вишкіл зібралось багато людей – разом з вишкільниками і охороною було понад тридцять бойовиків, а більшовики дуже нишпорять по селах, так що з гір (це було в горах, на території полігону) спускатися у село по харчі було неможливо. Довелось нам і поголодувати. Один раз було на кілька днів по шматку хліба і зібрані під ногами ягоди, другий раз – тільки саме м'ясо без хліба. У навчанні особливо здібним виявився друкар «Біловуса» на псевдо «Василько», про якого згадую вище. Він дуже майстерно робив печатки і готував потрібні документи.

Навесні 1949-го мене покликали до пораненого з полігону – «Славка»*, з охорони «Дем'яна» – окружного есбіста. Їх четверо попало в засідку. «Славка» поранено в шию між ключицею і вухом. Куля залишилася у шиї. Коли я прийшла, то побачила, що криївка стара, вогка. На тапчані лежав поранений – блідий, на сорочці свіжа кров, і також на постелі. Я відразу сказала, що в такій криївці пораненого не можна лікувати. Виявилось, що він третій тиждень лежить, і при перев'язці з рани тече кров. Перев'язував його «Василько», якого я лікувала, будучи в «Біловуса». Оскільки не могли дати собі раду, то покликали мене.

На Великдень ми перейшли в нову криївку – дуже хорошу, зі свіжим запахом сосни, і розміщену в маленькій соснині. Я вирішила робити пораненому перев'язку через три дні, бо зроблена через день викликала кровотечу. Але й це нічого не дало, бо через три дні скупчувалася ропа і його душило. Треба було лікаря, щоб витягнув кулю, але він не міг до нас дістатися, бо в самого відновилася рана на нозі, і він лікувався. Для виходу з цього становища я ропу витягала шприцом, а перев'язку робила все-таки через три дні.

Поранений знесилів. Після обіду ми вирішили відчинити криївку, щоб провітрити, хлопці вийшли пильнувати аби хтось не надійшов. А тут якраз поткнувся військовий та й побачив їх, а також і мене, коли я розвішувала бинти, і втік. Довелося негайно міняти криївку. Тимчасово перевели нас у криївку тільки на дві особи – стару. Мені доводилося сидіти, бо спати не було де, до того ж лазили миші і щурі, то треба було їх ганяти. Тут ми сиділи тиждень.

Проте в цій криївці пораненому прийшло полегшення. Я робила перев'язку, шприцом витягувала ропу, і кровотеча вже не відкривалася. Тоді я стала робити перев'язку через день. Кровотеча не відкрилась, і рана почала гоїтись. Тут ми знову перемирили криївку, але теж на стару. Десь через тиждень хлопці збиралися в дорогу, і на відстані десяти метрів

* «Славко» – Володимир Недовіз, 1928 року народження, із присілка Корчемки, біля с. Купичволя (Великомостівщина).

від криївки наткнувся на них офіцер з мисливською рушницею. Його затримали, взяли у криївку й пояснили, що відпустять, як перейдуть в іншу криївку. То не був чекіст, а звичайний армійський офіцер. Удень з військової частини шукали пропавшого. Так у тривозі відсиділи ми цілий день, хоч по криївці ходили, розшукуючи його, військовики. А ввечері приїхали хлопці фірою і забрали нас в іншу криївку, коло Гремів. Після нашого від'їзду затриманого офіцера відпустили.

Поранений одужував, і коли прийшов лікар, то вже не було потреби кулю витягати, вона заросла і лишилася у нього в шії. З нами були «Моряк», уже старший чоловік, під 40 років, «Іванко» – молодий хлопець з Гути Крехівської і «Василько» з Полян.

Коли поранений зміцнів на силі і йому вже можна було виходити з криївки на свіже повітря, то виявилось, що він не може ходити, бо безперервно пролежав три місяці. Довелося його вчити ходити попід руки, відтак із паличкою. Після цілоденного тренування він сьак-так уже ходив. На другий день нас четверо вибирається з криївки, залишається «Василько», бо він мав писати звіти для «Дем'яна». «Моряк» і «Славко» пішли вперед, а я з «Іванком» залишилася маскувати криївку. Це горбкуватий терен з ярами і потічками. Коли двоє перших дійшли до потічка, а ми відійшли до тридцяти метрів від криївки, почули постріли. Стріляли в «Моряка» і «Славка», коли вони вже були у воді (у потічку). Тоді «Іванко» почав стріляти, щоб відвести від них вогонь. Большевики стали стріляти в наш бік. За цей час «Моряк» і «Славко» сховалися в лісі.

Я повернулася до криївки, сказала «Василькові», що большевики оточили нас, і побігла в інший бік. Відбившись від них, заблудила. Я не знала терену, ходила ярами цілий день, а опівдні зайшла у великий ліс. Змучена, невиспана, голодна сіла під сосною, поклала пістоль на коліна, а в руки вервицю і почала молитися. Я у підпіллі постійно ходила з вервицею і молилася у вільний час. Ліворуч я почула тріск гілляк і побачила, як від мене за яких п'ятдесят метрів проходять розстрільною по лісі чекісти. Вони пройшли і мене не помітили.

Через годину після того я почула іржання коней і подалася у той бік. Побачила дядька, що косив траву. Підійшла до нього,

розстібнула жакет і, показавши, що я в однострою та зі зброєю, кажу йому: «Ви бачите, хто я є. Якщо ви чесна людина, то покажіть мені дорогу, а як погана – то здавайте большевикам, але я жива не здамся». Дядько сказав, що большевики недавно пройшли, і навіть образився, що я так зле про нього подумала. Я ще запитала, чи він чув, що там сталося. На що він відповів, що ранком були постріли, знайшли криївку, але з хлопців ніхто не загинув. Я зачекала, поки він накосив трави, сіла з ним на фіру і поїхала. Він залишив мене на загуменках і, сказавши, що я, мабуть, їсти хочу, пішов до хати. Прийшли обоє з жінкою, принесли горнятко молока і паляницю. А жінка ще й сказала, що то вона носила молоко для пораненого. Вони показали мені дорогу.

Я пішла, але то була ніч, і я зблудила. Так що й другий день просиділа в лісі (удень небезпечно йти), а перед вечором пішла і наткнулась на «циганський табір» із Громів. Селяни їздили з коровами, кіньми, жорнами на возах і всім іншим. Вони якраз варили вечерю і доїли корів. Коли мене побачили, то зразу зорієнтувалися, що я підпільниця, і сказали, що за мною шукають хлопці. Сказали, щоб іти туди, де святкували 1-е Листопада. Дали мені повечеряти. На ніч вони поверталися до своїх хат, тож забрали і мене з собою. Вони сподівалися, що вночі хлопці прийдуть за мною. Я переночувала там, а вранці пішла з ними на поляну. Відтак, зорієнтувавшись, де я є, їх покинула, а сама пішла на місце святкування 1-го Листопада. Там нікого не було. Відійшла в куці і чекала. Але почула, що мене щось кусає. Роздягнулась, а в мене повно вошей! Я їх набрала під час останнього нічлігу. Щоб не нанести вошей у криївку, я цілий день їх била, користаючись з того, що ніхто мені не заважав.

Перед вечором я почула, що хтось рубає дрова. Я думала, що це зі села. Щойно по тому довідалась, що то були «Іванко» та інші. Я пішла відшукала криївку, в якій колись була з Носачем, увійшла досередини, там знайшла хліб, мед і воду, та взялась за гостину. Поїла, лягла і чекаю. Через деякий час підходить «Іванко». Побачив, що криївка не замаскована, і питає, хто там є. Я відізвався. Радості хлопців не було кінця, що «згуба» (тобто я) знайшлася. Вони ж ще мали йти на Греми за мною. Тут я

довідалася, що «Василько» після мого повідомлення вискочив із машинкою з криївки і без пригод приєднався до «Моряка» та інших. Він знав, де вони мають днювати. В цій пригоді потерпів тільки «Моряк» – його легко поранили в ногу, і я відблукала два дні і щойно на третій з'єдналася з ними.

Восени 1949 року я пішла друкаркою до «Мечника», який став районним провідником ОУН у Магерівщині. Криївку ми мали в селі, здається, Лавриків, на подвір'ю у молодих і дуже хороших господарів. Господиня молода і дуже мила, після Різдва народила сина і просила мене бути хресною матір'ю. Я мусіла відмовитися, бо в моїх умовах це було неможливе. Тоді вона запитала, як назвати сина. Я їй запропонувала назвати Ярославом, тобто моїм співіменником. Я розшукую цих людей, але не можу знайти. Як прочитає ці спомини Ярослав, який народився у січні 1950-го року, то прошу його відізнатися. Моя адреса: м. Червоноград, вул. Сокальська, 18/180.

Тяжкий 1950-й рік

У тій криївці я захворіла на радикуліт і не могла ногою порушити. Лікувалася тільки натиранням. Через два тижні полегшало, але радикулітні болі відчуваю донині.

Зиму перебули ми без пригод, а навесні перейшли в ліс на Брюховеччину. В лісі легше перебувати, як по селах у криївці. Там ми довідалися про смерть Головного Командира УПА «Тараса Чупринки» – Шухевича, яка сталася 5 березня.

На Брюховеччині я зустріла Ярослава Качора, Ярослава Ньюнку – художника, «Скакуна» – молодого хлопця, який втік від батьків і в 17 років пішов у підпілля, і «Петруся» – Федю Віхотя з Лаврикова. Там я лікувала Ярослава Качора з Борщович (Пустомитівський район), який попав з другими хлопцями в чекістську засідку і його поранили. Рана нетяжка (у руку), і він до місяця вилікувався.

У цей час надрайоновим ОУН був «Буй-Тур» – Роман Щепанський, син священика зі Сороків, під Львовом. А оскільки він не мав друкарки, то часто звертався до мене, щоб йому надрукувати все потрібне – звіти, листівки та іншу літературу. Тяжко до-

водилося нам у ті часи, бо большевики казилися від того, що при так великих зусиллях з їхнього боку ми ще живемо і діємо. Часто доводилося міняти місце постою, нераз на віддалі десяти, а то й двадцяти кілометрів. При переході воду мусіли пити просто з калюжі, чи дощову, але ніхто не хворів.

У липні 1950 року призначають «Василька», який колись був коло «Біловуса», районним провідником на Магерівщину, і мене відправляють туди друкаркою.

У перші дні мене помістили у криївці на трьох осіб, збудованій на полі поміж картоплею, коло присілка Березина. Я сиділа у криївці і друкувала. А був і такий випадок. Довідався про мене мій односелець Славко Воробець, який приходив туди з «Носачем», і вирішив мене відвідати, так що на день у криївці нас опинилося п'ятеро чоловік. День був гарячий, нам бракувало повітря, а люди працювали на полі, і тому не можна було відчиняти люк. Навіть і це нас не врятувало, що ми по черзі підходили до вентилятора. Нарешті я уже не могла витримати. Відчинили головний люк, я вискочила і сховалася у картоплі. Кров бухнула мені ротом і носом. Хлопці лишилися поки що у криївці при відкритому люкові. Звідти ми були змушені вибиратися в іншу криївку. Від Воробця я ні про моїх батьків, ні про новини з Нестанич нічого не довідалася, бо він також давно відійшов звідти.

З початком 1950-х років людей почали насильно заганяти в колгоспи, застосовуючи при тому побої, викручування рук та інші насильства. В той час, коли я була на Магерівщині, в селах уже по кілька селян було в колгоспах. Однієї ночі повстанці з якогось СКВ пішли в сільраду і забрали документи, списки, бібліотеку і ще дещо. Большевики у відповідь на це послали туди свої акції, уночі робили засідки, удень ганялися по хатах у пошуках підпільників, забираючи при тому все, що потрапляло їм під руки. Якраз були жнива. Люди не хотіли виходити на колгоспне поле до роботи. Щоб якось вийти з цього становища, большевики привозили львівських студентів. Але яка то могла бути робота, як студенти не вміли ні косити, ні робити інших сільськогосподарських робіт. Але по-большевицьки зібрали збіжжя, принаймні, так писали.

Був у мене і такий випадок. Я була з пораненим повстанцем на псевдо «Дуб» у криївці в господаря, у присілку Думичі. Криївка була при стежці в динях, біля хати. Районовий «Василько» зі ще одним повстанцем пішли на зустріч. Коли верталися десь коло дванадцятої години ночі, большевики пішли слідом за ними. Ті ж, замість того, щоб відвернути їх в інший бік, підійшли до криївки, гукнули, що за нами ідуть большевики і пішли далі поміж хати. Большевики були зі собакою і, прийшовши по сліду, обшукали хату і подвір'я, але на те місце, де була криївка, не заходили. При тому, господар встиг закрити криївку і зайти в хату. В хаті большевики перевіряли у всіх сплячих ноги, чи не мокрі, чи хтось не виходив надвір. Ми з «Дубом» у тривозі просиділи десь біля двох годин, заки большевики відійшли.

Над ранком по відході большевиків прийшли хлопці і привели зі собою молодого повстанця на псевдо «Ромко» – Ігора Рачинського. Поранений пішов з криївки, він уже міг ходити, а нас тут було четверо. Десь через три дні після того «Василько» з хлопцями пішов на стрічу, а я з «Ромком» лишилася у криївці. Після стрічі «Василько» з хлопцями пішов у криївку, в якій ми зимували, щоб забрати папір, кальку, фарби і ще дещо з моїх речей, а поміж тим і мій щоденник, який там був. У дорозі до нас «Василько» з хлопцями попали на засідку, і «Василько» в перестрілці загинув. Большевикам попали в руки всі речі, які він ніс, між ними і мій щоденник. Ми чули постріли, але до ранку ніхто не прийшов, і ми не знали, що сталося. Вони ж повинні були на день прийти до нас.

Коли вранці подавали нам їсти, то господар сказав, що повстанці попали на большевицьку засідку, і один загинув, він не знав хто. В селі, а також у сусідньому селі, звідки вони йшли, було повно большевиків. Ми не мали ніякого зв'язку. Почекавши добу, я вирішила, що треба нам виходити, причому в день, бо ні «Ромко», ні я дороги не знали. Ми порадилися з господарем, чи можна вийти, і я запропонувала «Ромкові» переодягнутись на дівчину, щоб можна було пройти мимо большевиків, а він виглядом для цього зовсім підходив. Та він заперечив, мовляв, «я повстанець, а не баба, і якщо гинути, то зі зброєю у руках, як повстанець». Довелось чекати в напруженні ще три дні, бо ж і го-

сподар радив нам зачекати. Тут треба подивляти відвагу наших людей, які давали нам захист.

Тепер ми мали час поговорити з «Ромком». Я довідалася, що він з переселенців, зі села Річки. В цьому селі був пан (власник двора) Рачинський, тобто батько «Ромка». Мати його – попівна, сирота, дуже гарна, виховувалася в Сокалі у священика. Запізналася вона з Рачинським, і хоч він був від неї старший на двадцять років, вийшла за нього заміж, бо так склалися обставини. З ним вона мала трьох синів: найстарший Ігор, тобто він, на псевдо «Ромко», і два близнюки. Мати його дуже інтелегентна і віддана нашій справі, увесь час співпрацювала з підпіллям. У них, ще будучи в Річках, навіть мав криївку «Остап», про якого писала раніше – як про районного провідника Великомоствіщини і чоловіка «Марійки». Фактично від нього я довідалася, що в «Марійки» й «Остапа» в 1948-му році народилася доня, і мама Ігоря, тобто «Ромка», її виховує.

На третій день перед вечором два хлопці, які напоролися з «Васильком» на засідку, прийшли і забрали нас із «Ромком». Від них ми довідалися про смерть «Василька»...

Хлопці, які вели мене з «Ромком», мали зустріч із «Буй-Туром» (надрайоновий провідник ОУН). З ним було ще двоє повстанців: «Назар» (районовий референт) і другий – не пам'ятаю псевда, але пізніше я довідалася, що то був «Старух». Зв'язкові повернулися назад, а я з «Ромком» пішла з «Буй-Туром» та іншими. Над ранком ми заквартирували в якомусь селі у криївці. На другу ніч мене привели до «Мечника», а «Буй-Тур» з хлопцями пішли далі.

Я опинилася знову на Брюховеччині, в «Мечника», працюючи друкаркою.

У той час, коли я була на Магерівщині, у селі загинули «Носач» – окружний референт пропаганди, «Андрій» – районний Жовківщини, «Сірій» – окружний провідник, і мій односе-лець – Воробець. Як пізніше виявилось, там була всипа. Квартирували вони на стриху в мурованому хліві, покритому бляхою. Були розмови, що коли вони підходили, а була місячна ніч, то їх побачили большевики, які сиділи на дзвінниці. Вранці чекісти їх оточили. Операцію вів чекістський підполковник. Повстан-

ці відбивалися, доки вистачило боєприпасів. Щойно після обіду, коли вже не стало набоїв, то, за одними даними, вони самі пострілялися, щоб не датися живими в руки ворога, а другі казали, що в пожежі погинули, – бо хоч будинок був мурований і під бляхою, большевики запальними кулями запалили сіно чи солому, яка там була, і будинок згорів. У бою, крім інших чекістських втрат, був поранений і підполковник, по якого прилетів спеціальний літак і забрав його.

У той час (вересень 1950 року) ОУН організовує поїздку людей на Східну Україну, щоб створити там осередки ОУН. Висилають туди «Марійку» з «Байдою», які мали фіктивний шлюб. Організація мала адресу в село Козацьке, Сумської області, недалеко від Конотопа. Викопали там криївку, перевезли друкарську машинку і все інше для випуску підпільної літератури, а також необхідну зброю. У жовтні 1950-го року «Марійка» повертається до нас, а «Байда» залишився там добудувати криївку з місцевими хлопцями.

«Марійку» відправляють до мене у стару криївку. А так як вона їздить «легально», то тепер знає тільки мене і «Мечника». З іншими їй не можна було контактувати.

Приходили до нас і «Дем'ян» із «Тихолісом» (районовий СБ на Магерівщині). «Тихоліс» сам із Конотоп (коло Сокаля), середнього зросту, дуже серйозний, чорний, кучерявий. З дому пішов у підпілля разом із братом, який загинув у 1949 році.

«Марійка» була коло мене більше тижня. За цей час большевики два рази проходили мимо нас. Один раз ішли через криївку і свистіли «Катюшу». В таких випадках ми з тривогою переживали, а «Марійка» не дуже. Після перебування у нас (десь близько двох тижнів) «Марійка» поїхала знову на схід. Я з нею ще зустрінуся у 1951 році, але вже при інших обставинах.

Ми готувалися до зими. Хлопці будували нову криївку, заготовляли харчі і все необхідне для зимівлі. Уже приходять до «Мечника» «Василько» з Голоська (з-під Львова), «Стефко» з Брюхович і молодий хлопець «Чорний». Приводять до нас пораненого «Скакуна», який має з нами зимувати і лікуватися.

Із заготівлею харчів уже було набагато тяжче, як у попередні роки. То ж уже були колгоспи, населення свого нічого не

мало. Пригнали кілька овець, з них засолили м'ясо на зиму, і заготували все інше.

Узагалі тієї зими в нас із харчами було дуже погано, та й з водою теж. Удома, хоч у нас і були вівці, та ми овечого м'яса не їли, а продавали, – бо воно чомусь нам не смакувало. Тут, у підпіллі, я і до овечого звикла. Доводилося їсти картоплю тільки з водою, яку відцідили після варення. Додавали в цю воду часник і тим «соусом» поливали картоплю. Води, як звичайно, лише одна склянка на добу. Коли не було снігу і був можливий підхід до криївки, то хлопці дещо з харчів нам підкидали – трохи хліба і ще дечого. Траплялося і сало. Одне слово, з трудом ми зиму перебули...

* * *

У липні 1950 року Ярославу відправили працювати машиністкою в район Мегерів, де вона й надалі при потребі лікувала поранених та хворих.

Зиму 1950-1951 років Ярослава Романина Левкович перебула частинно в криївці у Брюховичах, а частинно в лісових схованках.

Обставини ставали критичними, й з часом авторка втратила зв'язок з підпільним керівництвом.

24 січня 1952 року Ярославу, що знаходилася в криївці у неприємному стані, схопили емгебісти.

Свої переживання під час слідства, у тюрмах, в концтаборах та під час перебування на засланні авторка обширно описує в другій частині своїх спогадів. Спогади дуже вартісні і багаті документальною інформацією, але з огляду на об'єм не поміщені на сторінках медично-санітарного збірника.

Yaroslava Romanyna Levkovych:

BEYOND THE POSSIBLE

(SUMMARY)

Yaroslava, the daughter of Hryhoriy Romanyna and Kateryna Ozhyivska, was born in 1921 in the village of Nestanychi, Radekhiv raion, Lviv oblast. Her father served as cantor in the village church until he was deported to Siberia. Yaroslava's patriotic upbringing was provided by her parents and by the parish priest of Nestanychi, Rev. Ya. Murovych. The family had four children and all took an active part in the liberation struggle. The author completed seven grades of elementary school and continued her studies by correspondence.

In 1943, when the Ukrainian Insurgent Army (UPA) was operating in Volyn, many young people came through the area near the author's village on their way to join the UPA. Yaroslava headed the women's section, first at the local village level in Nestanychi, then at the raion level for the Radekhiv raion. Her duties included directing young women to the nursing courses organized by the Ukrainian Red Cross (UChKh). The courses were given by Dr. Bohdan Savka («Sofron»). Yaroslava also collected medications and helped prepare food and necessary supplies for UPA units.

During the entire period of Nazi occupation, the Germans conducted raids against young people, taking them by force to work in Germany. While the Germans were still in control, Soviet partisans from Medvedev's detachment attacked the village and robbed and killed innocent peasants. To defend the population, Local Self-defense Units (SKV) were being formed. These units engaged in skirmishes and combat with Germans and Soviets.

Yaroslava recalls a fight which took place near her village on September 17, 1944. Taking part in the action were the companies commanded by «Berkut» and «Kulish» and a local SKV unit. The author did not participate directly in the combat, but the killed and wounded soldiers were brought to Nestanychi, where she provided medical assistance to the wounded. From them she learned the result of the combat: 14 insurgents were killed and 10 were wounded. The UPA units succeeded in breaking out of their encirclement. The author's brother, Bohdan («Dub»), took part in this action. Yaroslava describes the funeral held for the fallen soldiers. Local girls and women washed their

bodies, wrapped them in sheets and bedspreads and buried them in the cemetery. She and other local women placed the wounded insurgents in houses with hiding places and gave them medical assistance.

At the end of September 1944, Yaroslava was transferred to the Lopatyn raion. Her duties were more numerous here because UPA units from Volyn were also coming to this territory. The author cites examples of the medical treatment provided to wounded soldiers. With emotion, she describes the death scene of a seriously wounded soldier, Vasyl Humeniuk. He died in Yaroslava's arms while waiting for his mother, who was coming to be with her dying son.

In early January 1945, the regional head, «Vira», added the Toporiv area to the author's responsibilities. Fighting became more frequent, there were many wounded men and the underground UChKh workers had many heavy responsibilities. Medications, bandages and food supplies were difficult to procure.

In February 1945, the Soviets intensified their raids and the author temporarily moved to Volyn because in the villages there the situation was calmer. After Easter, Yaroslava was transferred to the Velyki Mosty raion. The super-raion head of the UChKh there was Kateryna Kalynovych («Barvinok») from the Sokal region. The author was replacing «Kvitka», who had been imprisoned by the Soviets and had poisoned herself in prison.

The author describes various incidents from the work of the underground Ukrainian Red Cross. Often, the most primitive treatment methods had to be used. She describes a case where an internist using the pseudonym «Smereka», who did not have surgical training, had to amputate a gangrened arm. He performed the operation in a village house, without anesthetic or appropriate surgical instruments. An experienced nurse assisted the doctor. Yaroslava helped the nurse and provided moral support to the patient and the doctor, who was anxious about performing the operation.

In the Velyki Mosty raion, Yaroslava spent most of her time caring for lightly wounded men. Among the seriously wounded, she recalls insurgent «Kruk», who before completing his recovery was captured by the NKVD. She also mentions insurgent «Dub», who was being cared for by nurse Mariyka Burko («Chereshnia»). The KGB surrounded the place where «Dub» was hiding. Recognizing the hopelessness of his situation, he pushed the nurse away from his side and killed himself with a grenade. The wounded nurse was taken alive by the NKVD.

With every year, the situation became more difficult. The author survived the winter of 1945-46 thanks to the local population, who hid insurgents in spite of the risk that this entailed to their freedom, property, families and their lives. The author describes numerous incidents, naming the places where they occurred and giving the names or pseudonyms of wounded insurgents and the people who helped them.

In 1946, the conditions in which medical assistance was provided became very difficult. The Soviets arrested many of the young women working in the underground. During the winter of 1946-47, moving around the area became even more dangerous. The Soviets introduced passports and increased the frequency of checks and surprise attacks. In 1947, Yaroslava moved to the Zhovkva raion, where she spent the winter of 1947-48 in a bunker. Insurgent ranks were thinning, the enemy assault did not diminish and the enemy's tactics were changing, with the use of increasing numbers of agents provocateurs. The author went deep into the underground and from that time, lived only in bunkers. She still assisted the wounded and sick as needed and also worked as a typist for underground leaders.

During the winter of 1948-49, Yaroslava was transferred to the propaganda section, which was led by Stepan Khankiv («Nosach»). The author describes various incidents showing her attempts to perform nursing duties in deplorable conditions.

The underground members were joined in their bunker by «Mechnyk», who previously had worked in the military district headquarters. Once, while he was operating the portable oil stove, the fuel spilled out and burned his face and hand. Yaroslava cared for him for several weeks until his wounds healed. The forest bunker was small and had many people staying in it. Water was lacking because the streams had frozen. Every person in the bunker was permitted one glass of water per 24-hour period. In spring 1949, Yaroslava was called to another bunker to care for a soldier who was wounded in the neck. The underground doctor was not able to come because he himself was wounded in the leg and was being treated in his bunker. Yaroslava regularly washed the soldier's wound and changed the dressing and gradually the wound healed. In the fall, after completing her treatment of the wounded man, she returned to the propaganda centre bunker. There she became seriously ill with radiculitis and was unable to walk. She spent the winter of 1949-50 in the bunker. In spring 1950, she moved into the forest near Briukhovychi, near Lviv. In July 1950, she was sent to work as a typist to the

Mageriv raion, where she continued to treat the sick and wounded as needed. She spent the winter of 1950-51 partly in a bunker in Briukhovychi and partly in a bunker in the forest. The circumstances were becoming critical and the author lost contact with the underground leadership.

On January 24, 1952, Yaroslava Romanyna was captured by the MGB. She was taken from the bunker unconscious because of a gas grenade.

КУРСИ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР У СЕЛІ ЛУЖКИ ДОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ

Наступив 1944 рік. Мінялися лінії фронтів, мінялася влада. Визвольна боротьба вирувала на теренах Станіславівської області. Творилися сотні, провід ОУН підготовляв людей, які повинні були працювати у більшовицькому запіллі. Було створено цілий ряд підпільних вишколів. На першому місці стояла на той час медична сітка. УЧХ організували підпільні курси медсестер.

Однією такою точкою був вишкіл медсестер у селі Лужки Долинського району. Це було досить віддалене гірське село, яке розташовувалося високо в горах, далеко від шосейної дороги та від міських центрів. За кілька кілометрів від нього у гірському масиві була відома на той час старшинська школа «Олені», а недалеко від неї – підпільна лікарня, яку тоді називали «шпитальною». Її охороняла сотня «Козака», організатором якої була обласна провідниця «Галичанка». Вона підбирала дівчат, котрі навчалися у гімназії і хоч трошки були ознайомлені з латинською мовою. Почалося серйозне навчання, яке тривало 3 місяці: травень, червень і липень. Всього було 13 дівчат із різних районів, та найбільше із Калущини. Виховну ідейну роботу проводила обласна провідничка юнацтва «Степова». Це була молоденька, надзвичайно енергійна і підприємлива дівчина з неабиякою силою волі. Лікар, який був у них викладачем, мав псевдо «Амікус». То був брюнет невисокого зросту, єврей за походженням, добре володів українською мовою.

Заняття проводилися у селянській хаті. Посеред хати стояв довгий стіл, довкола – дерев'яні лавки, як у гірських хатах. Ночували у stodолі, а лікареві було призначено місце у сусідній хаті. Доставкою харчів займався станичний, а їжу готувала одна старша місцева жінка. В основному це були селянські страви, відомі у тих краях. У неділю – вихідний день – дівчата ходили до церкви у сусіднє село, а потім самі готували на обід вареники.

Оскільки це був організаційно-медичний вишкіл, то режим був табірний: вранці спільна молитва, вмивання у гірській річці Лужанці, фізкультура і заняття – 5 годин зранку і 3 години після обіду. Сам процес навчання, як на той час, був на досить високому рівні. Програма була насиченою і прирівнювалася до шкільної. Навчання почали із вивчення анатомії. Доктор «Амікус» був вимогливим, при викладанні анатомії користувався тільки латинською мовою і таких самих знань вимагав від нас. Тут при нагоді мушу згадати, що значно пізніше, коли мені довелося вчитися на фармацевтичному факультеті, цих знань з анатомії повністю вистарчало, бо уся латинська термінологія була мені вже знайома. Далі вивчалися такі ж предмети, як звичайно прийнято у навчальних медичних закладах: фізіологія, внутрішні недуги, хірургія, перша медична допомога, особливо при різноманітних переломах, пораненнях, опіках.

Лікарськими послугами доктора «Амікуса» користувалися усі довколишні села. Він доклав чимало зусиль для врятування не одного хворого, а особливо багатьох дітей.

«Амікус» звертав велику увагу на кількість лікарських рослин, які росли на узгір'ях Карпат і в післяобідню пору часто водив нас по цих гірських стежках, знайомлячи з цими «ліками під ногами».

Крім медичних предметів, нас знайомили також зі зброєю. Ми навчалися, як поводитися з гранатою, як вивести пораненого із оточення та багато чому іншому.

Хочу згадати про наш набір. Однією з тих підпільних медсестер, які дійсно гідні уваги та подиву, була Ганна (правдиве її прізвище Кліма Капко). Це була дружина давнього члена ОУН, арештованого ще у 1939 році. У неї було стільки ніжності у підході до хворих, що це викликало у них особливі почуття полегшення. Після приходу більшовиків вона працювала у відомій шпитальці в селі Камінь, біля Чорного лісу.

Коли у липні 1944 року наближався фронт і вже зовсім недалеко чути було гарматні вистріли, наше навчання підходило до кінця. Про свої набуті знання ми звітували перед тереновими провідниками, нашим лікарем «Амікусом» та ще одним лікарем, псевдо якого не пам'ятаю.

Нам видали посвідчення, закріплені печаткою, на великих бланках. І розійшлися – хто куди. Як склалася подальша доля дівчат – невідомо.

Знаю тільки, що з них усіх геройською смертю полягла «Русалка», пізніше загинула «Тамара», яка разом зі своїми пораненими залишилася в бункері у м. Калуші.

Romana Simkiv:

NURSING COURSES IN LUZHKY

(SUMMARY)

The author writes about the medical courses which were offered during the summer of 1944 in the village of Luzhky, Dolyna raion. This was high in the mountains, far from any paved road or urban centres. In the forest near the village was an underground hospital, and somewhat further, the «Oleni» UPA school for non-commissioned officers.

The training was organized by «Halychanka,» the oblast chief of the underground Ukrainian Red Cross. Thirteen girls with high school education took part in the three-month training. The courses were taught by Dr. «Amikus», who was of Jewish origin but spoke Ukrainian well. The course was extensive and included anatomy, for which the physician used Latin names, physiology, internal illnesses, surgery and pharmacology. «Amikus» emphasized herbal treatments. The training was concluded in July 1944 with examinations and the awarding of certificates.

Степан Баб'як («Орленко»), старший вістун

ПЕРШІ КРОКИ САНІТАРА

Степан Баб'як («Орленко»), старший вістун, сотенний санітар, народився 6 липня 1925 р. в селі Репедь на Лемківщині.

Військовий вишкіл перейшов в Дивізії «Галичина». Після трагічного бою Дивізії під Бродами він перейшов в ряди Української Повстанської Армії в район Карпат. «Орленка» було приділено до сотні «Кармелока», а відтак переведено до сотні «Нечая» (пізніше «Бурого»).

Початковий короткий курс першої медичної допомоги «Орленко» пройшов в Дивізії «Галичина»; підставовий санітарний вишкіл – в сотні «Бурого», а відтак – на інтенсивних навчальних курсах, проведених лікарем «Ратом».

Степан Баб'як виконував обов'язки чотового санітара в сотні «Бурого» і в сотні «Дідика». Коли командування сотні «Дідика» перебрав Роман Гробельський («Бродич»), «Орленка» призначили на пост сотенного санітара.

Поміщений на сторінках цього тому початок спогаду автор не зміг закінчити у зв'язку зі станом здоров'я.

До УПА я вступив на дністровських болотах біля села Білина, що на Самбірщині. Було це восени 1944 року. Вертаючись з-під Бродів у рідні сторони, я зупинився в селі Ортиничях, тому що фронт затримався на деякий час в Карпатах. Оскільки пробиватися на захід було не вигідно, місцеві селяни порадили мені трохи побути з ними аж до часу, коли фронт просунеться далі. Я послухав їх доброї поради і прийняв їх пропозицію. Замешкав в господаря, в якого три сини так само, як і я, брали участь у військових подіях, а він разом із дочкою доглядав господарку. Я дуже скоро тут привик і почувався, неначе у своїх. Трохи відпочивши, почав допомагати господарям у їхній праці.

Більшовики інтенсивно взялися до мобілізації населення в Червону армію, однак місцеві хлопці не поспішали туди вступати та укривалися перед поборовими комісіями. Тоді більшовики почали робити облави по селах, проводячи обшуки по хатах, і, кого зловили, гнали до армії, як казали тоді, «на гарматне м'ясо». На таку облаву заповідалося і в селі Ортиничях. Вся зброездатна молодь вирішила на той час пі-

ти на болота, де була можливість заховатися тим, що добре знали терен. Інакше можна було легко зайти в трясовиння і втопитися. Тому більшовики цей терен обминали.

З місцевими хлопцями пішов на болота і я. Вийшли ми увечері і десь пізно вночі дісталися на місце. Була це болотиста смуга попри ріку Дністер, біля чотирьох кілометрів завширшки, тут і там поросла вільхами, лозою, густо поперетина на гейби великими ровами, наповненими водою, поміж якими простягалися мочарі й трясовиння, і лише де-не-де виднілися сухі місця, на яких можна було безпечно затаборувати. На таке місце зайшли і ми, розложившись на нічліг у густих лозах.

Коли я зранку прокинувся, то побачив, що було тут досить багато хлопців з довколишніх сіл. Довідався також, що ми перебуваємо поблизу табору відділу УПА, який недавно перейшов фронт. Я був дуже цікавий їх побачити, і на моє прохання місцевий станичний згодився провести мене до табору. Коли ми туди прийшли, нас затримав стійковий, який доручив своєму побратимові завести нас до командира відділу. Привітавшись з нами, чотовий «Зелений» зі сотні «Булави» почав розпитувати про ситуацію в терені. Був це кремезний мужчина середнього зросту, у мадярській уніформі, озброєний: мав пістоль при поясі, а на рамені автомат німецького виробництва. Під час розмови я виявив бажання вступити до його відділу. Після певних роздумів він згодився мене прийняти та приділив мене до роя. Тут мене охрестили, давши псевдо «Рись», на додачу дістав стару російську десятизарядку – і от я вже повстанець. Хлопці з мого рою прийняли мене прихильно, розпитували про мої пригоди в дивізії, про оточення під Бродами, а також розказували про свої пригоди в УПА та про перехід фронту. У цьому терені ми затрималися до пізньої осені. Акцій жодних не проводили, головною ціллю була повна конспірація та підготовка до зими.

Часто довкола нашого табору більшовики проводили облави, але ми їх щасливо обминали. Одного вечора в марші до села Мости Великі мій ройовий «Гонта» наступив на піхотинську міну, яка, вибухнувши, відірвала йому ногу. Була це досить трагічна ситуація. Санітар підбіг до нього і став, ніби

загіпнотизований, не знаючи, з чого почати. Тоді я підійшов до пораненого й удвох із санітаром ми зробили тимчасову перев'язку. Це було моє перше завдання в санітарній службі УПА. Пораненого занесли до першої хати на краю села та попросили, щоб ним заопікувалися місцеві дівчата УЧХ. Не знаю, яка доля стрінула опісля цього пораненого.

Невдовзі до нас долучив старший віком чоловік, гарної вояцької постави, добре вбраний. Згодом ми довідалися, що це сотенний «Кармелюк», котрий йшов на захід у Карпати з метою організувати сотню. Покликавши мене і стрільця «Кравця», чотовий «Зелений» спитав нас, чи не хочемо ми піти в гори охороною до сотенного «Кармелюка». Хоча шкода було розставатися з друзями, однак запит чотового ми вважали наказом і тому обидва радо заявили про свою згоду. Після цього вже втрох ми вирушили в дорогу в напрямку Старого Самбора.

Мандрівка в гори була цікавою. Ішли ми в супроводі місцевого зв'язкового. Села були дуже добре зорганізовані, всюди діяла місцева озброєна самооборона, яка дбала про квартиру на нічліг і про харчі та виділяла щоразу нового зв'язкового в подальшу дорогу. Так зайшли ми до села Плоске, що на Старосамбірщині. Тут квартирувала сотня УПА «Сурма» під командою сотенного «Бурого». Зайшли на квартиру почоту сотні, познайомилися з присутніми. Були там: сотенний «Бурий» – молодий, високий, енергійний чоловік; бунчужний «Стецько» – молодий, низького зросту і, як я згодом довідався, мій краєк, з Лемківщини; а також політвиховник «Мар», сотенний санітар «Бульба», чотові «Горбовий», «Олійник» та зв'язковий «Когут». Побувши кілька днів зі сотнею, сотенний «Кармелюк» попрощався з нами і відійшов в терен, а нас обидвох з його охорони приділили до сотні «Бурого».

І знову почалася для нас партизанська буденщина. Марші, стійки, виправи, чищення зброї, заготівля харчів та лагування, щоб уникнути сутички з ворогом.

Одного дня приступив до мене сотенний санітар «Бульба» і запитав, чи не зацікавлений я перейти в санітарний вишкіл та сповняти службу санітара. Я дуже радо погодився, заявляючи, що маю вже короткий курс першої медичної допомо-

ги, який перейшов в дивізії. З моєї заяви він був задоволений, але сказав, що в УПА санітар мусить бути підготовлений набагато краще, бо доведеться не тільки надавати першу допомогу, але й далі доглядати поранених і хворих без супроводу лікаря. Так почалася інтенсивна школа моєї підготовки до роботи санітаром. Як виявилось, санітар «Бульба» був дуже добре обізнаний зі своєю справою, умів виготовляти різного роду ліки, масті, а, окрім цього, мав здатність це цікаво передати. Я виявився його пильним учнем. По закінченні курсу мене було приділено до чоти санітаром і, як показало майбутнє, зі своїми обов'язками мені вдавалося справлятися досить добре. За короткий час я здобув собі в стрілецтві повне довіря і певну пошану. Здається, немає кращої послуги, як допомогти хворому чи пораненому прийти до здоров'я. На мою думку, найбільше вдячності і задоволення приносить саме професія лікаря.

На Старосамбірщині довелося нам зустрічати зиму, а відтак і святкувати Різдво Христове 1944-45 року, яке було заплановано провести в селі Потік. Ми готувалися до святкування Різдва Божого Сина, а більшовики приготувляли облаву, сподіваючись, що по святкуванні Святвечора нас буде легко несподівано в селі заскочити. Та ворог помилився, бо не спала і наша розвідка, та сповістила командира сотні «Бурого» про стягання ворожих сил в довколишніх селах. Святвечір стрільці провели на квартирах з родиною, в спокої та святочному настрої, однак невдовзі після вечері було розпоряджено поготівля, а над ранком, коли ще тільки сіріло, збірка і відмарш до ближнього лісу. Вийшовши зі села, ми мали перейти через невеличкий пояс чистого відкритого поля, щоби відтак дістатися до лісового масиву. Але при виході на поле нас обстріляли більшовики, які вже були на сусідній горі. Але, як видно, це була лише їх стежа, бо вогонь був слабкий. Так що ми без втрат дісталися до лісу та зайняли становища на горі, приготувляючись до бою. Довкола було чути стріли, які щоразу зближалися, і врешті поміж деревами появилися постаті ворога, що наступав на нас. Ми підпустили ворожі лави дуже близько, а тоді сипнули вогнем з усієї зброї. Більшовики цофнулися назад, щоби невдовзі

з повною силою кинулися в наступ. Розгорівся завзятий бій, і тільки наші добрі становища та завзяття стрілецтва врятували дану ситуацію. Більшовики відтягнули свої сили, а ми з п'ятьма пораненими подалися на захід в бік Сяну і Советсько-Польського кордону. В найближчому пункті віддали поранених під опіку УЧХ та вже над ранком перейшли ріку Сян біля села Ступосяни. Відтак перейшли до сусіднього села Беріжки, де й заквартирували. Стрілецтво було дуже виснажене вчорашнім боєм і відпочинок в теплих хатах був приємним люксом. Селяни, хоч і не багаті, прийняли нас дуже прихильно та пригощали, чим хата багата. По кількаденному відпочинку ми відійшли до села над Сяном. Тут і переквартирували цілу зиму аж до ранньої весни – хоч у відносному поготівлі, але зате в спокої.

Під час зими прибув до нас лікар «Рат». Був він сином німецького колоніста, людиною доброї вдачі, дуже добре володів українською мовою. Доктор «Рат» провів із санітарами сотні досить інтенсивний навчальний курс. виявився дуже добрим викладачем і поширив та доповнив наше санітарне знання. Хоча й був на досить високому пості, однак, зазнавшись з ним, ми дуже скоро заприятелювали. Був він дуже ввічливим у своїй поведінці, радо служив порадами як санітарам, так і безпосередньо стрільцям, дуже втішався тією пошаною, яку мав серед командного персоналу і рядового стрілецтва. Часто перебуючи в терені, при кожній нагоді зустрічався з нашою чотою.

Ранною весною заповідалося на велику облаву, і сотня перейшла через полонину на південний бік, попри село Волосате на Закарпаття. Вперше я побачив срібну землю, про яку так багато чув молодим юнаком під час її незалежності, а відтак кривавої війни з Мадярами. Сніг тут вже майже зійшов, хоча там, звідки ми прийшли, щойно тільки почав топитися. Поляни в лісі вкрилися пробудженими від зими ранніми квітами, ліс наповнився співом різного птаства, що, як виглядало, чекало на тих, що відпочивали, готуючись в подальший політ. Сотня затрималася на краю лісу біля села. Під вечір було вислано до села розвідку, яка дуже швидко повернулася з інформацією, що в селі спокійно і немає ворожого війська.

Зайшовши в село, ми розійшлися по хатах на квартири. Селяни прийняли нас якось непевно, повздержливо, однак пригощали, чим мали. При цьому нав'язувалася розмова та більш товариські відносини. Під час розмови виявилось, що в сусідньому селі є прикордонна застава, яка тероризує населення. Сотенний «Бурий» вислав сюди одну чоту «Горбового», пішов з чотою і я. Пройшовши біля 5 кілометрів, ми побачили у нічній темряві силуетку білого будинку. Розстрільною підсунулися ближче. Раптом зі сторони хати посипався на нас сильний вогонь з машинної зброї. Під прикриттям ночі ми вицофались. Роевий «Береза» зістав поранений в ногу. Я зробив йому перев'язку, та допомагав йому йти. На щастя, не було більше втрат. Вдосвіта ми вийшли зі села і розтаборилися на найближчій горі у досить дрібному та рідкому лісі. Розставили застави та полягали на відпочинок.

Та недовго довелося відпочивати, стійка зауважила більшовиків зі «стрибками», що йшли в наш бік. Було заряджено поготівля. Ми мали добре місце до оборони. Добре поле обстрілу та, зайнявши становища, чекали на ворога. Чекати не прийшлося довго. Ворог не сподівався зустріти нас так близько і досить необережно підійшов під наші становища. В один момент ми сипнули вогнем з усієї зброї. Більшевики кинулись в розтіч назад, залишаючи убитих і поранених. Не чекали і ми на другий наступ, щасливі, що не було жодних втрат, подались далі в глибину лісу та швидким маршем старались якнайдаліше відійти від місця сутички з ворогом. Під вечір стрілецьтво було вичерпане з сил та голодне, а спеціально всі, що були в нічному наскоку. Прийшлося йти дуже-дуже помалу, з частими відпочинковими перервами під час яких кожний лягав на землю, більшість засипляла. Під час одної такої відпочинкової перерви мені попало стати на малому потічку (як звичайно, ми марширували рядком). Я припав до води і хотів нею загасити спрагу і голод. Вода була чиста і дуже смачна. Напившись, я відійшов кілька кроків убік, щоб знайти сухе місце, сів і, здається, що відразу заснув.

Stepan Babiak:

MEMOIR OF A COMPANY MEDICAL ASSISTANT

(SUMMARY)

In his memoir, Stepan Babiak («Orlenko») briefly describes his arrival in the UPA and his training as a medical assistant.

In autumn 1944, after the destruction of the «Halychyna» Division near Brody, the author was in the village of Ortynychy and found lodgings with a local farmer.

In the village, the Soviets were conducting mass conscription to the Red Army. The young people escaped the village and were hiding in the swamps near the Dnister River. The author joined them. Nearby was quartered the «Bulava» company, to which Stepan Babiak volunteered. Using the pseudonym «Rys», he was assigned to «Zelenyi's» platoon.

In the company, the author first helped the medical assistant treat a wounded man. The soldier had stepped on a mine, which exploded and tore off his leg. After receiving first aid, the wounded man was carried to a house on the edge of the village, with the instruction that the local Ukrainian Red Cross (UChKh) was to care for him.

A short time later, the author and another soldier were assigned to company commander «Karmeliuk's» personal guard. «Karmeliuk» was moving to the Carpathian Mountains, where he was instructed to form a new UPA company. In the village of Ploske, Staryi Sambir region, the author joined the «Surma» company, commanded by «Buryi». He was assigned to train under the company's medical assistant, «Bulba».

«Bulba» was a good instructor and Stepan quickly and easily acquired the necessary knowledge. He was helped by the fact that he had already taken a short first aid course while in the «Halychyna» Division. After completing his training, the author began to perform the duties of platoon medical assistant, using the pseudonym «Orlenko». Stepan Babiak carried out his duties conscientiously, for which he was respected by soldiers and patients.

In January 1945, the «Surma» company crossed the Sian River westward near the village of Stuposiany and stayed in the village of Berizhky. There, in the snow, the company quartered peacefully until early spring. The unit was joined by doctor «Rat», who gave the company medical assistants

training that was quite exhaustive considering the difficult insurgent conditions. The author learned a lot from these lectures and from personal conversations with the doctor.

In spring, the «Surma» company raided past the village of Volosate to Transcarpathia, where they had some skirmishes with the Soviets. «Orlenko» had to give medical assistance only to lightly wounded soldiers.

His early experience in performing medical duties gave Stepan strength and endurance for his later work as company medical assistant in the extremely difficult conditions of insurgent struggle.

ІРИНА БАБУНЯК («НІНА»)

Спомини

Ірина Бабуняк («Ніна») побачила світ в 1921 році в селі Вербів Березанського повіту Тернопільської області. Вона походила з інтелігентної і патріотичної сім'ї. Батьки – Ілярій та Ольга – вчителі. Батько Ілярій – колишній Хорунжий Бригади Українських Січових Стрільців, активний організатор відомих хорів на Березанщині. Він ще, як молодий учитель, заснував в селі Вербові дитячий хор, а після світової війни організовує чоловічий хор і, щоб уникнути переслідувань з боку поль-

ської влади, дає йому офіційну назву «Церковний хор».

Після закінчення неповної середньої школи Ірина Бабуняк і автор цих рядків у 1934/35 навчальному році поступили до Березанської гімназії. До приходу «визволителів» у 1939 році ми закінчили 4 класи гімназії і перший курс гуманістичного ліцею. У вересні цього ж року батьки Ірини переїхали з села Вербів до Березан, щоб надати дітям можливість успішно закінчити середню освіту. Вони поселились на Адамівці в будинку поряд з церквою Святого Миколая. Нас з Іриною зараховано до 10-ї класи середньої школи, і в 1940 році ми одержали атестати зрілості. В цей час я жив у п. Бабуняків і разом з Іриною ми готувались до занять. Ірина – середнього зросту, брюнетка з довгими косами і синіми очима, була дуже симпатичною і милою дівчиною, легко спілкувалась з кожним. Весела усмішка ніколи не сходила з її лиця. Говірка та надзвичайно милосердна до друзів і знайомих, горе яких

завжди було і її горем. Всі однокласники дуже любили і поважали Ірину, а ми, хлопці, були заздрісні за те, що вона симпатизувала і дружила з нашим однокласником Мирославом Войтовичем. Вечорами, у свобідний від занять і роботи час, у Бабуняків звучали народні, патріотичні, а також жартівливі та сентиментальні пісні, бо всі в сім'ї були майстрами хорового мистецтва... Це мабуть так розпорядилось Провидіння Боже. (Молодший брат Ірини, Ярослав, жив в Англії і був диригентом знаного за кордоном хору «Гомін» з міста Манчестер).

У 30-х роках Бережанщина була знана своїми найбільш активними і масовими самостійницькими змаганнями. Саме тут народились, вчилися у гімназії і стали визначними революціонерами-самостійниками: Дмитро Мирон («Орлик») – член проводу ОУН, провідник ОУН Київського Краю, застрілений гестапо у Києві на вулиці в 1942 році, Ярослав Старух («Ярлан», «Стяг») – Краєвий провідник ОУН Закерзоння, що загинув там же в 1947 році. Наші однокласники: Осип Дяків («Горновий»), з початку 40-х років був членом окружного осередку пропаганди на Бережанщині. В 1945-48 рр. Осип був членом головного осередку при проводі ОУН Львівського Краю, членом УГВР і заступником Головного Секретаріату УГВР. Загинув «Горновий» героїчною смертю в лісі села Велике Поле Городоцького району 28 листопада 1950 року. Наш друг Скасків Ярослав («Моряк») – член юнацтва ОУН, а з 1943 року Краєвий провідник Юнацтва, загинув 19 липня 1944 року від рук фашистських окупантів і похований в селі Прибин Перемишлянського району. Інші шкільні товариші як: Товпаш Іван, Дума Петро, Кушнір Мирослав – Провідники ОУН і УПА, загинули в 1944-1947 роках.

До цієї когорти борців-героїв за волю України належить і сл. пам'яті Ірина Бабуняк, «Ніна», в гімназії член Марійської Дружини і Юнацтва ОУН, а відтак член ОУН. В 1940 році поступила у Львівський медичний інститут. Під час німецької окупації ми зустрілись з Іриною весною 1942 року у Львові вже як студенти-медики: вона – студентка 3-го курсу, а я – першокурсник. З початком квітня 1944 року, коли фронт

підійшов під Тернопіль, багато студентів-медиків перейшло у підпілля для праці в УЧХ і відділах УПА, в тому числі Ірина. Мене та інших було направлено в Тернопільську область. По зв'язку ми разом добрались 12 квітня 1944 року в моє рідне село Тростянець Бережанського повіту, у так звану «Самостійну Україну». Гористий і лісистий терен був повністю під контролем УПА. Тут Ірина зустрілась зі своїми батьками, які в зв'язку з воєними обставинами переїхали з Бережан у село до своєї рідні. Нам дано приказ ждати переходу фронту і виконувати вказівки обласного УЧХ. Пізніше, тобто у вересні 1944 року, я зустрівся з Іриною на хуторі Морги села Сілець, що поряд з селом Тростянець, де були організовані курси підвищення кваліфікації студентів-медиків. На курсах було нас приблизно 15 осіб. Між ними медики Чортківської округи: Оля Сліпа («Цека»), Ірина Бабуняк («Ніна»), я, Іван Швак («Орлик»), окружна Чортківської Округи УЧХ «Марта», Григорій Друль («Славко») – організатор медичної фармацевтичної служби Тернопільської області, Ілько Оберишин («Стецько») – медик Тернопільської Округи, Федір Семенген і інші. Перевишкільні курси медиків організував в Тернопільській області Друль Григорій («Славко»), а заняття проводили лікарі: Богдан Савка («Софрон») із Сокальщини і Олесницький Яромир («Ярий») – асистент хірургії Львівського медичного інституту, який був хірургом у дивізії «Галичина» і після Бродівської трагедії перейшов в УПА.

Після закінчення курсів «Цека» і «Ніна» були направлені по зв'язку на постій в Чортківську округу, а я 8 жовтня 1944 року з куренем командира «Бистрого» відійшов із Тростянця і через деякий час прибув на свій постій в село Соснівку Чортківської округи. Оля Сліпа («Цека») виконувала функції лікаря, Ірина Бабуняк («Ніна») працювала окружним медичним референтом. Їхній постій був в селах Більче-Золоте і Монастирок Борщівського району Чортківської округи.

Наприкінці зими 1945 року т. з. «Червона мітла» проводила облави в селах Чортківської округи. Відділам УПА і Куцям Самооборони доводилося рейдувати і зводити бої з більшовиками. Через деякий час я довідався, що працівниці

УЧХ Чортківської округи «Ніна» і «Леся» загинули під час оточення енкаведистами села Більче-Золоте Борщівського району. Ця трагедія сталася на другий день Великодних Свят 1945 року, але при яких обставинах це відбулося, мені не відомо.

У 1992 році автору цих рядків потрапила до рук книжка «Бережанська Земля», видана в США у 70-х роках. В ній були поміщені знімка Ірини Бабуняк і коротка анотація про те, що вона загинула на Бережанщині в кінці 1944 року. Після випадкового знайомства з колишньою політичною ув'язненою Мирославою Гірняк, дочкою священика зі села Більче-Золоте, котра працювала медичною сестрою в підпіллі, я за її рекомендацією зав'язала переписку з Параскевією Козак із Більче-Золотого і від неї вже дізналася про трагічну долю Ірини («Ніни») та її подруг – працівниць УЧХ.

Перед самим Великоднем 1945 року в Ясенівському лісі, недалеко від села Більче-Золоте, розміщалися кущові відділи Самооборони (СКВ) Борщівського і також Заліщицького районів, всього біля 260 стрільців. Ранком 22 квітня 1945 року на сам Великдень, коли люди були в церкві і святити Пасху, за селом у лісі почалася стрілянина і зав'язався бій. Стрільці із СКВ Заліщицького району зробили засідку за скалами в околиці хутора П'ятихаток села Більче-Золоте і звели бій з «Червоною мітлою», в результаті якого загинуло біля 22 енкаведистів, а також три стрільці СКВ. Облави робили гарнізони НКВД із Борщева, Заліщиків і Чорткова.

В понеділок 23 квітня, другого дня Великодня, на світанку двох жінок зі села послали в розвідку. Повернувшись, вони доповіли, що є побиті і поранені стрільці, які стікають кров'ю і їм потрібна негайна медична допомога. «Ніна» і «Леся» проявили рішучість і милосердя і, не зважаючи на небезпеку, вирішили негайно піти до лісу, щоби надати пораненим стрільцям медичну допомогу. Вони переодягнулися у сільський одяг і разом з двома дівчатами зі села Більче-Золоте (підрайоною Марією Миськів («Діброва») і зв'язковою Параскевією Таньчак) пішли в напрямку П'ятихаток. Але там, за скалами, енкаведисти зробили засідку, і «Ніна» з «Лесею», відстрі-

люючись до останнього набою, все ж потрапили їм до рук. В цей час одна жінка з П'ятихаток (Симкович Василина) пасла худобу і побачила, як енкаведисти відібрали від «Ніни» пістолет, а потім почали мучити обох дівчат. Василина зіскочила зі скал і почала втікати. Її було поранено: одна куля перейшла через легені, а друга через шию. Але вона залишилася живою, вилікувалася у підпільному шпиталику і пізніше все про ці події розказала. Ірина Бабуняк («Ніна») була поранена кулею в плечі, а її голову в багатьох місцях прокололи багнетами. Її подруга Марія Понятишин («Леся»), надрайонова УЧХ, родом із села Підгора Теробовлянського району, отримала поранення розривною кулею в голову, череп був зірваний, а тіло повністю змасакроване. По районівій Марії Миськів і зв'язковій Параскевії Таньчак не стріляли, але все одно нелюдки їх по-звірськи замучили. Очевидці розказували, що в результаті садистських нелюдських знущань не можна було навіть розпізнати цих юних дівчат. На третій день свят селяни привезли їх усіх до села, а наступного дня, в середу, «Ніну» і «Леся» поховали на цвинтарі в одній могилі, а сільських дівчат забрали родини і поховали окремо. Біля могили «Ніни» і «Лесі» є ще могила організатора СКВ Борщівщини, військовика із Бережанщини, який мав псевдо «Дзвінка», він загинув у 1944 році в селі Глубічку.

Ivan Shvak-Shul («Orlyk»):

IRYNA BABUNIAK («NINA»)

(SUMMARY)

The author begins his memoir with biographical information about his fellow student, Iryna Babuniak. She was born in 1921 in the village of Verbiv, Berezhaný povit, Ternopil oblast. Her parents were teachers and Berezhaný region activists. Iryna completed high school in Berezhaný together with the author of the memoir. Like all the members of her family, she loved singing and music. After the war, her younger brother, Yaroslav, served as director of a well-known Ukrainian choir in Manchester, England.

In 1940, Iryna Babuniak entered the Lviv Medical Institute, where in 1942, the author was also a student. In early April, when the German-Soviet front approached Ternopil, many medical students entered the underground to work in the Ukrainian Red Cross and UPA units. Among these young volunteers were Iryna Babuniak («Nina») and Ivan Shvak-Shul («Orlyk»). As instructed by the oblast Ukrainian Red Cross leadership, they waited for the passage of the front, then took courses to perfect their medical knowledge. The courses were completed by 15 students and were taught by Dr. Bohdan Savka («Sofron») and a surgeon, Dr. Yaromyr Olesnytskyi («Yaryi»). After graduation, Iryna Babuniak was sent to work with the Ukrainian Red Cross medical service in the Chortkiv region, while Ivan Shvak-Shul was assigned to the medical service of «Bystryi's» battalion.

In late winter 1944 and spring 1945, when the «Red Broom» special NKVD units were attacking UPA units, «Nina» cared for wounded insurgents. She was killed on the field of battle on April 23, 1945, while giving medical assistance to wounded UPA soldiers. «Nina» was shot through the shoulder and pierced in many places with bayonets. She was interred in a common grave in the cemetery of the village of Bilche-Zolote.

Євгенія Романина-Чорній («Галина»)

МЕРЕЖИВО ДОЛІ

Спомин

Я, Чорній-Романина Євгенія – учасниця визвольної боротьби з 1943 року по 1956 рік – є дочкою Григорія Чорнія та Катерини Романини, народилася 1923 року в селі Нестаничі Радехівського району Львівської обл. Тато мої були дяком у цьому ж селі. Мама виховували нас чотирьох: двох сестер, брата і мене. Завдяки нашим батькам нас, дітей, і всю нашу сім'ю шанували у районі.

Старша сестра Ярослава, 1921 року народження, була районою в ОУН (псевдо «Марта»), я в тій же організації виконувала обов'язки куцовой (псевдо «Галина»), брат Богдан, 1926 року народження, пішов в УПА, будучи ще дуже молодим. Найменшій сестрі Ганні було 13 років, але і вона теж, як могла, допомагала Повстанчій Армії .

1943 року я вступила в ОУН. Мене відразу ж призначили куцовой чотирьох сіл, а пізніше восьми сіл жіночої сітки Радехівського району. Моїм завданням було: організовувати жіночу сітку, проводити збори, налагоджувати зв'язки між селами, піклуватися пораненими та хворими. Село наше було розташоване поблизу лісу. В цьому лісі стояла сотня Черника Недолугого, яка часто приймала участь в боях. Поранених привозили до села і ми лікували їх.

28 лютого 1945 р. мене заарештували. Видав – Гнатів Степан (псевдо «Кармелюк»), бунчужний зі сотні «Черника», родом із села Станин Радехівського району. Він здався більшовикам у Розджалові під час облави. В 1940 році Гнатів був комсомольцем, а в 1944 році товариші, повіривши йому і пошкодувавши його, взяли його на поруки і вислали в Карпати на вишкіл. Після вишколу оприділили бунчужним в сотню «Черника». Під час облави в селі Розджалів він показав свій комсомольський квиток, який був зашитий у підкладці маринарки, і здався. Відтак спас себе, але став зрадником. Їздив по селах, видаючи ворогам усіх, кого знав, навіть тих, хто з

ним у підпіллі не працював. Коли приходив до нас додому, мама були дуже милосердними: завжди нагодували, ще й харчів в сумку дали. А він віддячився – здав мене кагебістам. Водночас до тюрми забрали тата і брата. Нас привезли до Радехова. Гнатів викликав мене і почав розпитувати про сестру Славу, яка на той час перебувала в селі Дмитрові. Потім почав цікавитися своїм товаришем Богданом Карпишиним, який допоміг йому потрапити на вишкіл в Карпати. Я відповіла, що не знаю, про що і про кого він питає. Ми обоє різко перемовилися і він зі злістю наказав, щоб мене відвели в комірчину. Там вже сиділи дівчата з його села Станина, з якими я співпрацювала. То були Марійка Лаптута та Іванка Соловій. Цілу ніч ми просиділи в хаті, де колись проживав доктор Ваврик.

Наступного ранку перевели нас до тюрми по Львівській вулиці. Там сиділо ще семеро дівчат. Камера була маленькою, ми могли лише сидіти одна біля одної, а спати вже не мали де. Через тиждень викликали мене на допит. Допит проводив кагебіст на прізвище Кошовий. Давши кілька ляпасів по лиці, запитав, з ким я працювала, хто мене втягнув до організації. Я відповіла, що ніякої організації не знаю. Кошовий викрикнув: «Ти ще все скажеш!». А потім викликав «дежурного», щоб мене завели назад в камеру. Я зрозуміла, що вони про мене нічого не знають і жодних доказів не мають. Дівчат, які були в одній зі мною камері, я добре знала. Ми разом працювали в одній організації. Я їм вірила. Я знала, що вони мене не видадуть.

Довгий час мене не рухали, не викликали на допит. Якось через два тижні, вночі, зайшов «дежурний» і відвів мене в кімнату, де було двоє молодих кагебістів. Один з них – Кошовий, а другий, як потім я довідалася, – Марків. Почався допит. Спочатку тільки розпитували, а потім, побачивши, що я мовчу, почали бити ґумовою палицею. Били сильно, куди попало. Та все даремно. Чим більше били, тим більше стискалися зуби, і жодного слова вони не змогли з мене витягнути. Раптом хтось виключив світло. Кати засвітили свічку і продовжили допит. Коли їм добряче це набридло, викликали

чергового і наказали відвести мене до камери. Лець пересуваючи ноги, я доплелася до камери і впала на долівку. Дівчата підхопили мене, постеливши свій одяг, поклали на землю, але доторкнутися ніхто не наважувався, бо все тіло було в синцях і кривавих ранах. Три дні я відлежувалася в камері й не виходила на прогулянку. Поки я відходила від побоїв, в камеру через віконце до мене заглядали тато і брат. В очах тата був невимовний розпач і біль через те, що вони нічим не можуть мені допомогти і зарадити.

Довгий час нікого не викликали на допит. Лагодили світло і не могли знайти причину, чому воно гасне. Згодом збільшився наплив арештованих, камери були переповнені. Через арештованих ми довідалися, що це «Кармелюк» діє по всьому району.

Якось через вікно, яке знаходилося над камерою, до мене заговорив Євген Костюк з Радехова. Він ходив колись зі мною до Рідної школи. В той час він був «стрибком» при КГБ. Костюк дуже багато допомагав в'язням, зокрема мені. Коли він довідався, що я знаходжуся на допиті, то відключив світло, і з того часу повторював це кожного разу, як когось мали допитувати.

Одного разу Костюк передав нам записку, що вночі повстанці прийдуть визволяти людей, які були на пересильному пункті, а тоді заберуть і нас з тюрми. Ми передали всім по камерах, щоб були готові. Цілісіньку ніч ми не спали, сиділи одягнені і чекали своїх визволителів. Вночі почули постріли. Спочатку далеко-далеко, потім ближче і ближче. І раптом все стихло. Ми напружували слух і чекали повторення пострілів, але все намарно. Тяжко було розлучатися з надією, що ми ось-ось будемо на волі, але, на жаль, все стихло і ми зрозуміли, що свобода так легко не дається.

Вранці Костюк кинув нам записку, в якій пояснив, що сталося вночі. Хлопці визволили людей, які були на пересильному пункті, а до тюрми не дійшли, бо, зустрівши сильний опір москалів, побоялися, щоб ті не розстріляли всіх в'язнів. Вже пізніше, після втечі з тюрми, я зустрілася з учасниками того нічного бою і вони підтвердили те, що казав Костюк.

Мені повідомили хорошу новину, що мої тато вже на волі. З тюрми їх перевели на пересильний пункт, ще хотіли до них привезти маму та молодшу сестру, якій було всього 13 років. Довго мої батьки не мали спокою. І аж у 1947 році їх вивезли в Прокопівськ Кемеровської області на довгих 17 літ.

У тюрмі я просиділа три місяці. На допит викликали рідко, але і не відпускали. 31 травня з допомогою Костюка, який вирвав штахети в паркані, я і троє дівчат, що сиділи зі мною, втекли з тюрми. Двоє з дівчат побігли вздовж центральної вулиці, а я зі Славою Топицею – поміж хатами по вулиці Підгай. Кагебісти, помітивши, що нас немає, кинулися навздогін. І, звичайно, відразу ж побачили двох дівчат, які бігли центральною вулицею. Їх схопили. А я зі Славою втекла і благополучно дійшла до села Кривого. Там ми зустріли хлопців з боївки, одного з них я впізнала. Це був Мельничук зі Станина. Вночі вони завели нас до мого рідного села Нестаничі. Батьків моїх вже попередили, що я втекла, але мама, які дуже любили мене, не повірили і понесли мені передачу в тюрму. Кагебісти очевидно чекали, що хтось прийде до нас і відразу ж схопили маму. Вони пообіцяли відпустити їх, якщо я повернуся. Але, хіба ж могли мама піти на таку жертву? Вони через Костюка переказали, щоб я і не думала повертатися. І передали мені таке: «Подумай, я стара, мені все одно, що зі мною станеться, а ти молода – тобі треба ще жити». Тато цілком погодився з мамою, і, щоб кагебісти не знайшли мене в нашій хаті, відвели до місцевого священика о. Муровича.

Окремо хотіла б розповісти про нашого священика. Це була надзвичайно мужня, терпелива і віддана своїй Батьківщині людина. Він приймав участь не тільки в духовному житті села, але й всіляко допомагав партизанам у підпіллі. Він не відмовив татові, хоча наражав себе і свою родину на небезпеку. Під час облави о. Мурович разом зі своєю сестрою ховали мене в криївці, вхід до якої був з комірки, а двері в комірку завішувалися килимком. Коли приходили кагебісти, сестра священика лягала в ліжку, яке стояло біля дверей, одягала хустину, і тільки кагебісти підходили до неї, вона починала голосно стогнати.

Кагебісти відходили й не рухали її. Так вона рятувала мене. В о. Муровича я прожила три місяці. Я безмежно вдячна о. Муровичу і його сестрам, які піклувалися мною.

Через три місяці тато домовилися з Іваном Кондрасюком, який жив на окраїні села, щоби він взяв мене до себе на один день, а ввечері мене заберуть зі села. Іван погодився допомогти. Пізно ввечері під'їхала фіра з сіном і мене вивезли з села на присілок Киї, а звідти по зв'язку в село Тишицю, яке знаходилося за Бугом.

В тому селі ніхто мене не знав і я, не боячись, виходила на вулицю. Тут я зустріла сотенного «Черника», який після бою з невеличкою групою своїх хлопців прийшов в село відпочити. Вони пробули одну ніч, помилися, поїли і знову пішли в далеку дорогу. Більше я їх не бачила. Згодом я довідалася, що сотенний «Черник» загинув в Радехівщині. Прошло кілька днів і я змушена була знову втікати, бо хтось переказав, що в селі з'явилися люди з мого рідного села. По зв'язку я пішла на Купичволю, де зустріла свою сестру Славу, вона була районою в Мостівщині. Мені стало веселіше: все ж таки біля мене буде моя старша сестра, з якого разом ділитимемо радість і смуток. Вона опікувалась мною замість мами і, сміючись, казала, що я пропаду без неї.

Почалося нове життя. Ми доглядали хворих, лікували, як могли та вміли, поранених. Боже, яка то була радість, коли ми, прості дівчата без медичної освіти, самотужки піднімали на ноги хворих, поранених хлопців.

Деякий час ми перебували на Жовківщині, я в Мокротині, а сестра в Скваряві, потім в Боянці, Туринці, Мостах. І всюди нам допомагали люди. Під час облав ми закутувалися в хустки, неначе старенькі бабці, і поралися біля кухні. Так ми відвертали від себе увагу. Згодом я перейшла в Боянець і жила в сім'ї Бойків, де було четверо дітей. Тяжко їм було, але ніколи не дорікали і не скаржилися на свою долю. Хочеться подякувати цим людям і низько їм вклонитися за їхню витримку і мужність. Живучи в Боянці, я лікувала пораненого Петра Бойка (псевдо «Омелько»). Він з кількома товаришами переходив з одного села в друге й потрапив у засідку. Його пора-

нили в ногу. Криївка, в якій він лежав, знаходилася в селі Туринці, в шопі, вхід до якої був з току. Цілий місяць я виходжувала його, поки повністю невилікувала. Через якийсь час він вдруге потрапляє у засідку, але живим вже не повертається.

І знову мені довелося міняти місце перебування. Я перебралася на Жовківщину в село Мокротин. Там жила в сім'ї молодого подружжя.

В Мокротині зустріла хлопців з боївки, які вночі приходили в село, а вдень ховалися в дебрі. Вони познайомили мене з Марійкою, яка також переховувалася від москалів. Вона часто водила мене в невеликий лісок, де була криївка і там вчила мене друкувати на машинці. Я швидко навчилася. Марійка часто, йдучи зі мною додому, підходила до півкопка на полі, а був то час жнив, і щось клала чи забирала. Коли я питала, що вона робить, то відповідала, що господиня дає їй знати, чи є більшовики в селі і чи можна нам йти, чи ні. Для мене здебільшого все це було якоюсь загадкою, але я вірила їй. Коли прийшов час йти в глибоке підпілля, я зустріла Марійку в криївці за Скварявою, у лісі. Там я познайомилася з провідником Володимиром Касарабом (псевдо «Андрій») з Жовкви. Марійка називала його татком. Сюди ж привели мою сестру Марту і двох дівчат з Жовкви – Марійку молодшу (псевдо «Рома») і старшу Соню (псевдо «Наталка») Стефаницьких. «Рома» за дорученням СБ вбила начальника КГБ. Якийсь час вона перебувала разом з нами.

Інколи ночами у Марусі бували якісь приступи. Вранці вона збиралася і їхала аж до Львова до якогось лікаря, а ввечері поверталася і привозила зі собою ліки, бинт, вату – все, що було потрібно для хворих та поранених. Такі приступи повторювалися досить часто.

Через якийсь час нас перевели у велику гарну криївку, в тому ж лісі, тільки далі від села. Там у нас був шрифт, папір, фарба. Ми працювали ночами, а вдень відпочивали, друкували листівки, накази, брошурки, а хлопці забирали їх і розносили по селах. Марійка побивала рекорд – дуже швидко і добре набирала. Деколи мені здавалось, що вона професійна друкарка і вже давно цим займається.

Пригадую, як одного теплого тихого вечора ми з Марійкою пішли на ріку купатися. Коли поверталися, я, почувши якесь шелестіння, шепнула їй: «Ти нічого не чуєш?». І почула у відповідь: «Я піду перевірю, а ти зоставайся тут». Невдовзі Марійка повернулася і мовила: «Тобі видалося, там нічого нема». Через деякий час мене забрали з тої криївки. Маруся залишилася з моєю сестрою (псевдо «Оля») і з хлопцями. Якось хлопці вирішили піти в село. Вийшовши з криївки, побачили, що ліс оточили більшовики. Але хлопці все ж вирішили спробувати пройти. Їм це вдалося, а криївку більшовики таки знайшли. Забрали все: шрифти, папір, фарби, майже готову книжку, щоправда, без назви. Це була велика втрата.

Мене забрали в село Пили до пораненого «Веселого». Криївка була в церкві на хорах, невеличка, вся вистелена килимами. Про цю криївку знав тільки священник, який приносив нам їсти. Пригадую: неділя, правиться Служба Божа, ми сидимо на горі і все чуємо, але сидимо тихо-тихо, як ті миші в норі. Більшовики бували в селі, але ніколи не приходили до церкви, – мабуть, через те, що були безбожниками, та ще й недалекими розумом.

Поранений скоро видужав і ми перейшли до Добросина. Жили в криївці, яка знаходилася в коморі, а хата стояла біля самої дороги. Господиня була дуже доброю жіночкою, щоправда, трохи недочувала, і ми змушені були до неї кричати. В цій криївці я надрукувала «Малу історію України» Д.Дорошенка. Але працювала тільки вдень, коли був шум на вулиці.

На Великодні свята 1948 року мене запросив в гості провідник Андрій. Коли я ввечері зайшла в криївку, яка була в цьому ж селі, то побачила Марусю і зв'язкового. Там я і переночувала. А вранці ми усі разом снідали в хаті: розмовляли, жартували. Раптом Марійка крикнула: «Більшовики!». Ми миттю добігли до криївки, яка знаходилася в другій, незакінченій кімнаті. Там стояла ляда, під якою був вхід. Коли господиня засувала ляду, більшовики вже стояли під дверима і кричали: «Открой!». Вони шукали всюди, підходили до ляди, відсували її, повідкривали люфти, але нас не знайшли. В цей час Марійка зайшлася істеричним плачем. Вона прощалася з

татком та Україною, до того ж так сердечно і правдиво, що ніхто ніколи б не засумнівався в її щирій любові до Батьківщини і не зміг би навіть запідозрити, що то був обман.

Коли більшовики пішли, ми швиденько розійшлися, хто куди. Марійка пішла з провідником «Андрієм». Куди саме, ми не знали, але через якийсь час до Жовкви привезли вбитих: крайового провідника, районного провідника «Андрія» і зв'язкових. Марусі між ними не було. Це викликало підозру в есбістів. Її взяли на допит. Там вона розказала, що вона комуністка, що все робила для підриву ОУН і всім серцем ненавидить нас. Довідавшись про її зраду, я зрозуміла все: чому вона до Львова постійно їздила, і що під копицею шукала. Очі мої відкрилися на всі її хитрощі.

Але боротьба тим часом продовжувалася. Після смерті «Андрія» новим провідником став «Марко», який був родом з Туринки (Василь Великий). Мене з сестрою розлучили, бо боялися, щоб з нами чогось не трапилось. Казали, що повинна хоч одна залишитися в живих.

Мене перевели до районного провідника «Марка» на Мостівщину. Це був кінець 1949 року. В криївці я побачила Марійку – жінку районного провідника «Остапа». Я знала її ще з Боянця. Тоді вона була зв'язковою «Остапа». Потім я зустрічала її в лісі в одній криївці разом з чоловіком і двома молодими зв'язковими – Ігорем Рачинським (псевдо «Роман») зі Львова і Теодозієм Джалою (псевдо «Ярко») зі села Сокільники Пустомитівського району. «Ярко» загинув невідомо де, а «Роман» – в Кам'янко-Бузькому районі, в криївці, де з ним було ще вісім чоловік: надрайоновий провідник «Білоус»; дві дівчини, одна з яких – «Рома» зі Жовкви, котра вбила кагебіста. Про інших нічого не знаю.

При районному «Маркові» я була довго. Разом з Марійкою ми перебували у великій просторій криївці. Там ми мали друкарську машинку, на якій надрукували брошуру про успіхи та підсумки роботи ОУН. Одного разу хлопці пішли на завдання. Відходячи, наказували не відкривати вдень криївки, але нам так хотілося подихати свіжим повітрям, подивитися на сонце, небо та на зелений ліс. І ми вирішили легенько під-

няти кришку. Раптом почули лайку: більшовики прочісували ліс. Але, на наше щастя, вони вже минули нашу криївку. Хлопці страшенно нас сварили за ту витівку. У цій криївці я познайомилася з районним провідником Львівщини Романом Щепанським (псевдо «Буйтур»). З різними людьми зводила мене доля.

Час від часу ми міняли місце розташування, але переважно по лісах. В селах ставало щораз важче перебувати. Облави, засідки, вбивства продовжувалися. Зі сестрою я не зустрічалася, тільки час від часу хтось з провідників розказував мені про неї.

1950 року мене перевели на Лопатинщину до провідника «Чорноморця». Хлопці називали його батьком. Родом він з Лопатина. Пізніше я довідалася його прізвище – Мандрик Роман. В криївці, до якої мене привели, я зустріла провідника «Чорноморця» і його сестру «Степову». Ми познайомилися. Провідник почав мене розпитувати, що я вмю робити. Я розказала, чим займалася раніше. Він відповів: «Добре». І залишив мене. Через якийсь час ми перейшли в Топорівські ліси, до великої двокімнатної криївки. Там нас було шестеро чоловік: провідник «Чорноморець», «Буйтур» з Вільки (що біля Радехова), «Вітер» з Бабич, я та ще двоє, псевдо яких не пригадую.

Одного разу провідникові стало погано. Прощаючись з нами, він просив розказати його сім'ї про нього. В нього були син та дві маленькі доньки, яких виховували чужі люди, бо жінку вивезли на Сибір. Просьбу його я виконала, зустрівши його сина в селі Нестаничах у 1994 році, коли посвячували хрест на могилі замордованих повстанців. Я розказала йому все, що знала про його батька.

Однак, добрий господар влітку думає за зиму, а зимою за літо. Так і провідник «Чорноморець», подумавши, що йде зима і в лісі буде важко, разом з «Буйтуром» і «Вітром» відправилися шукати місце для зимівки. Пішли вони до Радехова, але назад вже не повернулися. Провідник «Чорноморець» і «Вітер» загинули, а поранений в руку «Буйтур» втік.

А сталося це так. В Радехові вони були в одній хаті, де жили мати, дочка і син. Дочка вчителювала в Корчині і на той

час її не була вдома. Раптом до дверей постукали кагебісти. Хлопці відкрили вогонь. Чи були жертви з боку ворога, не знаю, але «Чорноморець» і «Вітер» загинули, «Буйтура» поранили в руку, а господиня після смертельних ран померла в лікарні. Поранений «Буйтур» дійшов до села, де вчителювала дочка господині Надя, і забрав її до нас в підпілля. Брата Наді більшовики забрали, але, оскільки він був малолітнім, його не судили, а вивезли в Сибір на роботу.

Тіла «Чорноморця» і «Вітра» привезли до Радехова, поклали під будинок КГБ і почали зганяти людей, щоби ті впізнавали їх. Куди їх потім повезли – невідомо. Подейкували, що кинули у криницю в Лопатині.

«Буйтура» я довго лікувала, рана загоїлася і він знову пішов з хлопцями на завдання. На місце «Чорноморця» прийшов новий провідник – Срібний Влодко.

Страшні облави виганяли нас з одного лісу до другого. Ми часто міняли місце перебування, літом перебивалися по лісах, а зимою – по селах. Людей ставало щораз менше. Якось прийшов до нас Срібний Влодко. Був він поранений в ключицю, правою рукою не володів, писав лівою, а зброю носив коротку, бо рука не слухалася. На лікування Срібного забрав районний пропагандист Петро Лотоцький (псевдо «Любомир»), родом з Хмільна. В 1940 році він ходив зі мною в Радехові до десятирічки.

Зиму 1952 року я, «Любомир», «Срібний», «Надя», двоє повстанців – «Буйтур» і Тарнавський, які постійно приходили і відходили, перебули в Радехові. Ми займалися виданням брошурок, листівок. У цьому місті жив мій односельчанин Звіринський Павло. Він працював в типографії. І ось ми – я, «Любомир» та «Срібний» – вирішили піти до Звіринського домовитися за папір. Коли ми прийшли до нього, то були здивовані надзвичайно теплою зустріччю, гостинністю і розумінням. Вони ж знали, хто ми такі, але не відмовилися допомагати нам.

У серпні 1952 року «Любомир» зі зв'язковим пішов до Стоянова і по дорозі потрапив у засідку. Більшовики сховалися, прикрившись півкопками. А була гарна тепла ніч і все навколо освітлював місяць. Там вони і загинули.

Ми втрьох – «Надя», «Буйтур» і я – домовилися зустрітися з «Любомиром» в лісі між Павловим і Нестаничами, щоби разом піти на зустріч до Срібного Влодка. Цілий день чекали ми на них, але ніхто не прийшов. Ввечері «Буйтур» пішов до села Павлова і там довідався, що до Радехова привезли двох повстанців. Він все зрозумів, а, розпитавши, які на вигляд були хлопці, переконався, що його здогади були вірні. Перебуваючи в лісі біля села Нестаничі, хотілося піти до села за харчами, бо їсти вже не було чого. Але нас, напевно, хтось побачив, бо на другий день ліс був прочесаний більшовиками. В мене було погане передчуття і я просила «Буйтура» відійти з того місця. Так ми і зробили, перейшовши під село Павлів в дебру.

Перебуваючи в підпіллі, я довідалася про тих кагебістів, які мене допитували. Маркова вбили недалеко Бабич на Граді. Кошового теж, але де саме, не знаю. «Кармелюка»-Гнатіва – у Львові. Його послали на підвищення кваліфікації у Львівський Політехнічний інститут. Дали йому завдання – створити серед студентів сітку ОУН. Набрал він групу студентів, але студенти вчасно зорієнтувалися в тому, хто він такий і вбили його. Отож, як каже приповідка: «Катюзі по заслугі». Шкода тільки, що багато людей потерпіло через нього.

А ми далі ходили по лісах. Це був кінець 1952 року. Переховуватися ставало щораз важче, бо зрадників вистарчало і серед своїх. На Радехівщині почалися сильні облави. Ми вирішили перейти в ліси за Полоничною, де менше було облав. Взимку ховалися по селах, влітку по лісах. Одного разу привели мене до села, де збудували нову криївку. Не пам'ятаю, в якому це було селі, бо я там переховувалася один день. Мене попросили надрукувати накази. Я залишилася сама в криївці і зранку почала друкувати. Вхід до криївки був з комірки, а до комірки – із засіку, де лежало збіжжя. Нічого не передчуваючи, я собі сиджу та й друкую. Єдине, що мене непокоїло, було питання, чому до мене за цілий день ні разу не прийшов господар. Він з'явився аж пізно ввечері і розказав, що до хати зайшли облавники. Вони почули стукіт, але не здогадалися, що це друкарська машинка. Лише запитали:

«Що це в тебе так шкребе?». А господар відповів, що це миші, і що їх багато в коморі. Мені пощастило, що це не були кагебісти, бо ті б відразу здогадалися, що то за шкребіт.

Впродовж усіх цих років мені вдавалося вислизати з рук кагебістів. Не знаю, чи це моя доля така, чи то Господь мене оберігав, чи то молитви моїх батьків мені допомагали. Але і на цей раз щось мене вберегло.

Перебуваючи в Топорівщині, я знову зустрілася з провідником Львівщини «Буйтуром» – Щепанським Романом. Страшні облави на Львівщині знову загнали його на деякий час до нас. Він розказав мені про долю моєї сестри. Її і Марійку підступно схопили більшовики. Тяжко було слухати цю новину, бо я знала, що може чекати мою сестру, але я вірила, що їй не так легко зломити. Вона була впевнена в собі, дуже вперта, і я знала, що любов до свого народу, до України дадуть їй силу все витримати. Пізніше я дізналася, що її катували, але нічого від неї не довідалися. Потім засудили і вислали на Воркуту. І, напевно, саме ця віддана любов до України, цей патріотизм і глибока віра в перемогу, якими палали наші серця, давали нам сили переборювати всі труднощі: голод, холод, смерть, зраду.

Взимку 1953 року провідник Срібний Влодко, я і «Соловій» (районовий Кам'янщини) розташувалися в селі Гута. Навесні вони пішли шукати зв'язкових, бо ті, хто повинен був прийти, очевидно, загинули. Срібний і «Соловій» обіцяли повернутися через два дні. Чекала я день, два, місяць. Але вони не повернулися. Моя бабця мала родичів неподалік Кам'янки-Бузької. Вона пішла довідатися, чи нема яких чуток. Їй сказали, що було двоє повстанців, їх привезли вбитими. Це було приблизно в той час, коли Срібний Влодко і «Соловій» пішли з криївки.

Я була в розпачі, бо залишилася сама, без зв'язку. Це була вже остання жертва. Може десь на Україні і були повстанці, але про них ніхто не знав. Мені було дуже тяжко.

Через якийсь час криївка завалилася, я ховалася на горищі. Настала зима, холод, морози. Пригадую такий випадок. Господиня кудись вийшла, сказавши мені, щоб я пішла до ха-

ти і погрілася. Хата стояла поруч зі стайнею, а над стайнею лежало сіно, там я і переховувалася. Коли мені приносили їсти, двері в сінях закривали на ключ і господиня, вилізши на драбину, подавала їсти, а потім швиденько бігла назад. Я послухалася її поради, пішла до хати, вилізла на піч (а піч була дуже велика), закрила фіранку. Сиджу собі і гріюся. Аж тут до хати заходить сусідка, і, видно, відчувши, що хтось є на печі, відкрила фіранку та й побачила мене. Я, злякавшись, починаю дурити її, що прийшла щойно з Холоїва, дуже змерзла і гріюся. А в Холоїві жила родичка господині. Повірила вона, чи ні, але нікому не заявила. А мені вже було все одно, лиш би більше не мучитися. Я часто ходила в ліс шукати криївку, ту, з котрої ми восени пішли, але не знайшла. Одного разу я взяла зі собою господиню і ми ще раз пішли до лісу. Це був вже 1955 рік. На своє горе, я таки знайшла криївку. Зайшовши всередину, побачила записку на столі. Я так зраділа, наче маленька дитина, тішилася, що ще є хтось живий. В криївці не було вже нічого: ні паперу, ні шрифту. Тільки стіл і записка. В записці було написано: «Прийди у присілок до Василюшина». Я добре знала куди і до кого йти. Це було недалеко від мого села.

Ходила я на той присілок. Господар сказав, що приходили за мною ще рік тому, і не один раз. Тільки одного він не сказав, що то були більшовики. Думаю, що він це знав, але не хотів сказати, а я не здогадалася, хоча й пробула в підпіллі вісім довгих і тяжких років.

З кожним днем мені ставало все важче залишатися в цій хаті. Я відчувала, що господиня боїться. Вона була старенька, а я не могла нічим їй допомогти. З часом облави в селі припинилися, всіх оперативників позабирали. І я влітку, вже не боячись, ходила в ліс по ягоди, старалася, чим могла, допомогти господині. Вона возила ті ягоди продавати до Львова. Так ми перебували важкі часи. Але було очевидним, що я стала тягарем для господині. Вигнати мене вона не могла, бо була доброю, совісною людиною, але їй було дуже тяжко жити: не було що їсти, чим палити. Від голоду я сильно ослабла, почала хворіти. Але здаватися більшовикам після стількох років боротьби не хотіла, вкоротити собі життя теж

не могла – віра в Бога не давала. Одним словом: ні жити, ні вмерти. Але Бог залишив мене живою – як свідка тих страшних та жорстоких часів. Я вирішила боротися до кінця, а кінець якийсь мусів бути.

Хвора, немічна, я знову пішла на присілок Залісся. Господар сказав, що з тими, хто приходив за мною, був повстанець зі Сільця, прізвища він не назвав. Я згадала, що, дійсно, був такий повстанець зі Сільця на псевдо «Марко». Він був старший від мене, невисокого зросту і завжди наче чимось незадоволений. У мене складалося враження, що він боїться. Господар, до якого я приходила, знав мене ще дитиною, і тому був дуже привітним і ласкавим до мене. Довго говорив зі мною, а накінець сказав, щоб я зайшла до свого села.

Не було куди подітися. І вночі я прийшла до Нестанич. В селі стояла тиша, облав вже не було. Я зайшла до знайомих (прізвища не хочу називати). Якийсь час я в них пожила. Трохи відживши, вирішила знову йти, але вони мене не пустили, кажучи: «Куди підеш – хвора, немічна? Пропадеш». Але мене тривожило, що господар часто вечорами кудись виходить і ніколи не розповідає, куди йде і що робить.

Одного дня я таки вирішила піти від них. Але ввечері господар покликав мене до великої кімнати, вікна в якій позакривав шторами. Сам сів біля столу, а я сіла на ліжку, та й говоримо собі. В той час господиня постійно кудись виходила. Раптом двері відкриваються, мені світять ліхтарем в очі і я чую: «Какая хорошая!». Тут я все зрозуміла. Мене свої, близькі мені люди здали в руки кагебістам. Вони мене не забирали, а залишили в селі. Два місяці я просиділа в цій хаті. Ніхто до мене не приходив. Потрохи я почала приходити до себе, видужувати.

Господиня часто їздила до Львова, а для чого – не говорила. Одного разу приїхала і сповістила: «Ти попала під амністію. Скажи мені спасибі, що я врятувала тобі життя». А якою ціною врятувала – не знаю. До самої смерті вона не призналася мені в цьому. Але я їй не суддя, нехай Бог судить.

У 1956 році я поїхала до Львова, влаштувалася працювати на пошту. Кілька разів мене викликали в КГБ, щоб я на-

писала лист шваґеру Левковичу Василю («Вороному») у Сибір. В цьому листі я повинна була вплинути на нього, попросити його, щоб він виступив по радіо, телебаченню з заявою про покаяння. Я відмовилася. Приїжджав також слідчий з Києва, котрий вів справу Левковича, і теж просив вплинути на шваґера, вмовляв написати йому лист, який вони продиктують. Я категорично відмовилася і сказала, що я не можу навіть думати про це, а не те що писати. Пригадую, як у 1970 році, а може пізніше, привезли Левковича до Львова. В поштовій скриньці лежала записка: «Прийдіть на Лонцкого на побачення з вашим шваґером». Я сама не хотіла йти, попросила тата, щоби пішли зі мною. Цікава була розмова. Привели шваґера, і першим, що він сказав, було питання про те, чи прописали тата і всю сім'ю за місцем проживання. Після повернення зі заслання тата нігде не прописували і не брали на роботу. Тато при кагебістові відповіли: «Ні». Невдовзі ми усі отримали прописку. Допоміг той же кагебіст на прізвище Марусенко.

Після довгої розлуки вся наша родина знову зібралася на Україні. Але в село вже не повернулася. Советська влада не дозволила поселитися в рідному селі. Хату продали. А всім дали дозвіл на прописку за 70 км від Львова в місті Червонограді.

Я горджуся своєю родиною, а, головне, низько кланяюся батькам, які, перетерпівши стільки горя, втративши все, ніколи не скаржилися на долю, і жодним словом не дорікнули нам – адже вислали їх в Сибір через нас.

Хотіла б згадати ще Богдана Карпинишина зі Станина Радехівського району (псевдо «Крися»). Він загинув в 1946 році, був районним провідником Кам'яно-Бузького району. Місце поховання – невідоме. Був членом ОУН з 1939 року.

Важко забути ті часи, коли один за другим гинули мої друзі, найдорожчі моему серцю люди – молоді завзяті герої, які боролися за незалежність України, за краще майбутнє свого народу. Стільки пережито, стільки втрачено, але впродовж всього часу мого перебування у підпіллі, повного небезпек і труднощів, супроводжувало мене щастя, скрізь мені допомагали добрі люди.

Yevheniya Romanyna-Chorniy («Halyna»):

THE LACE OF FATE

(SUMMARY)

Yevheniya Romanyna-Chorniy, born in 1923 in the village of Nestanychi, Radekhiv raion, Lviv oblast, had two sisters and a brother, all of whom were active in the struggle against the German and Soviet occupiers.

In 1943, the author became a member of the Ukrainian underground. She organized women, cared for the wounded and sick and made contacts between villages. The village of Nestanychi was near a forest in which «Chernyk's» companies were camped. They frequently engaged in actions and brought the wounded to the village for treatment.

In February 1945, the Soviets arrested the author together with some other young women and subjected them to interrogation and beatings. She spent three months in prison. Thanks to

a guard who collaborated with the Ukrainian underground, she managed to escape. For this, the KGB arrested her mother. Later, her father was also arrested. Although released, her parents were not left in peace. In 1947, they were deported to Prokopovsk, Kamerovo oblast.

The author describes her experiences after her escape from prison. She spent three months in the hide-out of Rev. Murovych, the Nestanychi parish priest, who endangered his own life to help Ukrainian insurgents. From there, using underground contacts, she made her way through different villages. In the village of Kupychvolia, she met her older sister, Yaroslava («Marta»), who was the raion leader in the Mostyska raion. They worked together caring for the sick and treating the wounded as they could. They were proud of the fact that although they had no formal medical training, they were able to help sick and wounded insurgents. They stayed for some time in the Zhovkva region.

The author describes several occasions when, with their heads wrapped in scarves, looking like old women, they made their way from village to village and treated wounded men in hide-outs. She mentions various places and the real names and pseudonyms of people whom she met and cared for.

The years passed and conditions became progressively more difficult. The author had to conceal herself in forest hide-outs and go into the village only occasionally. The ranks of the underground grew thinner and leading mem-

bers were killed off. The author provides their pseudonyms, real names and conditions of death. Those who remained alive carried on their work.

In 1949-50 the raids, ambushes and killings continued. In 1950, while searching for a winter hide-out in the Radekhiv region, Roman Mandryk («Chornota») and «Viter» were killed in a skirmish with the KGB. «Boitur» was wounded and the author treated him. When his wound healed, he went back to the field. The last time she met Roman Shechepanskyi («Boitur»), chief of the Lviv region, was in 1952. From him she learned that her sister, Yaroslava («Marta»), had been captured by the Soviets, sentenced and deported to Vorkuta.

During the winter of 1953-54, the author lost contact with the last underground members in her region. She was alone and concealed herself in hide-outs until 1956.

Богдана Трошко («Богдана»)

ЛІКУВАЛА ВОЯКІВ, ЛІКУВАЛА СЕБЕ

Спогади медсестри УПА

Я почала вчитися медицини у славнозвісного доктора Михайла Шекети. Він практикував у Галичі, звідки я родом. Доктор Шекета взяв мене на курси медсестер, які провадив. Коли в 1940 році відкрили в Станіславові медучилище, направив мене туди. Я мала тоді 17 літ. Після училища працювала в Станіславівській обласній лікарні. Була операційною сестрою. Набувала кваліфікації коло лікарів Константина Воевідки і Степана

Кучера. Коли прийшли німці, я працювала в лікарні. Вони часто приходили до нас, шукали за пораненими. Кожної неділі я була в Галичі, але вдома не сиділа. Доктор Шекета посилав мене в Блюдники, Пукашівці, Крилос-Підгороддя. Це були пункти, де я віддавала нашим партизанам зібрані доктором ліки і матеріали для перев'язки. До цього додавала ще й те, що вдавалося «зеконмити» за тиждень у Станіславові. Часом могла взяти з лікарні і хірургічні інструменти. Коли німці почали втікати, я повернулася до Шекети. Працювала в Галичі лише тиждень. За тиждень прислали за мною з Боднарова підводу. Якщо офіційно, то я мала там боротися з тифом. Але доктор Шекета наказував пакувати і ті ліки, які необхідні пораненим. Я ховала на возі цілі комплекти хірургічних інструментів, вату, бинти. Попрошталася з мамою. Знала, що їду надовго. В Боднарові за мною прийшли першої ж ночі. Партизанський табір був у Чорному лісі – між Грабівкою, Завоєм і Майданом. Я жила в одній колибі з «Білосніжкою», чи, як ми її

ще називали – «Сніжкою». Ця, надзвичайної краси, світловоло- лоса (звідси – і псевдо) шістнадцятирічна дівчина з пишною косою була в сотні «Пирога». Я була в розпорядженні курін- ного «Гамалії». До мене в санітарній колибі майже не було ін- струментів. Бракувало й усього іншого. Допомога доктора Шекети була дуже доречною. Частина його щедрого дарунку я передала для інших відділів. Кілька місяців було відносно спокійно. Ми ходили з «Білосніжкою» по колибах, перев'язу- вали поранених. Важких ран майже не було. 1 листопада 1944 року, вдосвіта, наш табір великою силою оточили біль- шовики. Були, очевидно, добре проінформовані зрадником, бо безшумно розправилися зі стійками перед табором. Нас розбудили крики «Гамалії»: «Мене не рятуйте, йдіть від мене, відбивайтеся!». Ми побігли до нього. Курінний, лежачи на землі, відстрілювався «папашкою». У лівій руці стискав пісто- лет. З двох його ніг лилася кров. Нас до себе не підпустив. «Втікайте! Тримайтеся «Пирога!»» – наказував нам. Ми побігли, але кожен окремо. Дуже важко було би для куреня втра- тити двох медсестер. Врятувалася лише я. Коли ми потім по- вернулися на місце бою, знайшли поглумлене ворогами тіло «Білосніжки». Недалеко під деревом з простріленою головою лежав наш «Гамалія»...

В УПА не було достатньо медиків, щоби супроводжувати вояків, які йшли на завдання невеликими відділами – такою була, звичайно, партизанська тактика. Старалися, щоби мед- персонал не був на полі бою. Та не завжди це вдавалося. Коли ми рятувалися під Кінчаками (Галицький район) від більшовиків, я була змушена залишити в лісі свою важку сум- ку. Після бою з запискою сотенного «Чорного» я пішла до ди- ректора Кінчацької школи добродія Володимира Вербового (він зараз активіст Івано-Франківського «Меморіалу»). Дирек- тор дав мені все необхідне для моєї роботи. Від нього я пі- шла з сумкою, ще важчою від тої, яку залишила в лісі. Так ста- лося, що в січні 1946 року я першою з медиків була коло по- раненого командира тактичного відтинку УПА «Чорний ліс» – «Різуна-Грегота» (Василя Андрусяка). Я застала його блідим від втраченої крові. Мав закривавлені обидві руки і плече.

Пальці правої руки ворушилися слабо. «Я навіть не зможу себе добити!» – гірко сказав командир. Тримався мужньо. На правій руці були перебиті кості. Її треба було зафіксувати. Хлопці вирізали з дерева дві дощечки. Поки я накладала їх замість шини, вони зробили дерев'яні ноші, вистелили їх хвою, поклали на них командира. Частину дороги везли його на возі. За кілька годин доставили «Різуна» в простору лісову землянку. Я залишилася тут разом з ним і з вартою. Вартували й надворі. Накладена мною шина не була досконалою, і я відразу сказала хлопцям, що треба лікаря. На другий день прийшов в землянку зі Станіславівської обласної лікарні Володимир Манюх. Він оглянув рани, наклав хворому шину Крамера, яку приніс зі собою. Складну операцію перевів Олекса Зеленюк («Пастер»), асистував «Фока», а наркоз давав «Берест». Я доглядала командира ще два тижні по операції, поки не прийшла з іншого терену його дружина Євгенія, також медсестра УПА. У лютому 1946 року мене поранило в бою. Розривна куля, залетівши мені під лопатку, вийшла під ключицею. Я зрозуміла, що поранена лише тоді, коли побачила кров. Змогла лише поставити на рану нерозмотаний бинт і побігла далі. Доглядала рану сама. Вибрала з неї осколки ключиці. Хлопці кип'ятили на ватрі в казанку воду, я вмокала в неї бинт і ще теплим обмивала рану, потім схлюпувала рану перекисом водню. Коли переставало шуміти, клала на неї серветку, яку скроплювала риванолом або фурациліном. Через три чи чотири дні у мене дуже піднялася температура. Далі бути в лісі я не могла, тому довелося залишитися в Назавизові. Два тижні я пролежала на печі в хаті голови сільради, де кагебісти щодня пили самогон. Я їм на очі не показувалася, а голова видавав мене за свою доньку, яка на той час лікувала у Львові очі. Мені наказали не признаватися господарям, що я поранена. Я використовувала на рану свою сорочку. Потім просила в господині шматочки полотна, пояснюючи, що у мене начебто закисають очі.

Bohdana Troshko:

BOHDANA TROSHKO («BOHDANA»)

(SUMMARY)

The author, in her short memoir, relates her experiences as a nurse in the UPA Medical Service. She studied nursing in 1940/41 in the Medical VUZ in Stanyslaviv, and upon completing her studies worked as a surgical nurse in the oblast hospital.

In 1943, when the urgency was being organized against the Germans, «Bohdana» collected and stored medical instruments and supplies. Shortly thereafter she became a nurse in the UPA battalion (kurin) commanded by «Hamaliia». In very difficult conditions she gave medical aid to wounded insurgents and related some episodes from that period which remained forever imbedded in her memory. Especially moving for her was the death of the Battalion Commander «Hamaliia», who was seriously wounded in battle with overwhelping enemy forces and shot himself in the head in order to avoid capture.

In January 1946 «Bohdana» nursed the wounded Commander of the UPA Tactical Sector, Vasyl Andrusiak («Hrehot»). In February, 1946, she received a chest wound in battle. At the time, she was unable to access an underground medical station and while hiding in a village hut in Nazariv single-handedly nursed herself to health.

ВОГНЯНА КВІТКА– ЛЮБА ВЕРЕС

Уривки з некрологу

Серед молодих, прекрасних людей села Пукова була вродлива дівчина – дочка директора школи – Люба Верес.

Сам батько, Михайло Верес, як розповідають ті, хто навчався тоді в школі, бажав дітям сільським тільки одного – знань, доброї освіти. Був вимогливим, але і вмів навчити. Дружина Ольга, з роду Соломкових, була красивою високою жінкою, доброю господинею і мамою, виховувала дочок Дарію і Любу добрими українками. Дарія була вища за Любу, вдалася у матір – голову її прикрашали товсті коси. У Люби теж були розкішні довгі коси, сама нижчого росту, кругловидна, повненька, вдалася у батька.

Жила сім'я довший час при школі. Та не судилося Дарії закінчити гімназію, захворіла і померла. Втрата такої дочки відбилася важким горем на всій сім'ї, родині. Найдорожчим скарбом для батьків стала, тепер уже самотня, Люба. Росла допитливою, жвавою, цікавою до книжок, до всякого рукоділля, що передалося їй від матері. Ходила зі своїми ровесниками до школи. Батько вважав, що поблажок дочці бути не може. Був вимогливим до навчання дочки в Рогатинській гімназії, куди згодом послав її, а потім і у Львові, де вона студіювала аптечну справу. Начитана, розумна дівчина не могла однобічно сприймати того, що діялося навколо. Бунтувала

проти несправедливості вчителів-поляків, бунтувала, коли принижували її гідність як українки.

Коли Михайло Верес побудував хату на Слободі, сім'я перейшла жити туди, а це було майже на краю села, при дорозі, що веде до залізничної колії. Любі було зручно добиратися до Львова поїздом, але, приїжджаючи в село, не так вже й часто приходила в Народний дім, майже не брала участі в роботі гуртків художньої самодіяльності – просто на це не завжди вистачало часу. І все ж зв'язки з ровесниками підтримувала. Сьогодні багатьох немає вже в живих, хто б міг достовірно розповісти про події тих літ, коли молоді хлопці брали у руки зброю, йшли у навколишні ліси...

Люба, розумна, вольова дівчина, перейнявши від батька в характер рішучість, непокірливу гордість, охоче, коли прийшов час на те, допомагала хлопцям з боївки. Найперше – медикаментами. Зі Львова через надійних людей передавала бинти, ліки, все, що тільки ставало у нагоді. Не всі у підпіллі знали, хто з них чим займається. Кожен із повстанців чи зв'язкових мав свою ділянку. І навіть не всі знали, де знаходиться криївка.

Всі ходили, як по лезу бритви: ніхто не знав, що буде завтра з ними особисто, та всі знали, що їхня справа боротьби не повинна марно загинути. І Люба Верес вірила, що робить добру справу, допомагаючи хлопцям з УПА. Тим більше, що був серед них той, кого вона любила.

І ось одного дня пізньої осені в 1948-му одні одним в селі передали, що у Львові арештована Люба Верес. Арештували згодом і її родичів у Пукові (на щастя, потім відпустили через деякий час). Очевидно, Любі вдалося втекти. Ніхто сьогодні уже про це не знає достовірно. Звичайно, кожна подія обростала чутками, можливо, не завжди правдивими. І все ж Люба якось добралася однієї ночі в село. З допомогою тих, хто знав дорогу до криївки, зв'язалася з хлопцями, пішла в ліс, у схрон, і вже у Львів не поверталася.

Час був страшний. Йшли облави за облавами. В селі чинилися страшні події. Одних арештовували, вивозили, інших вбивали на місці. Хто? Кого? Сьогодні дещо просвітлю-

ється в темних закутках тих літ, коли вже люди знають, хто такий був Дир... А тоді все сприймалося так, як воно було.

Трагедія в лісі біля Пилипа (на Гусаковім) розігралася в йорданські морози. Бачучи безвихідь і не бажаючи здатися, коли оточили криївку, молоді прекрасні хлопці, серед яких була і вона – Люба Верес, підірвали себе, постріляли, аби не датися в руки живими. І я дозволяю собі назвати їх так, як називали їх в селі, як знають їх всі: Музичків Ладзько, Богдан Солтисів (Соломка), Наталі Николової чоловік і син, Люба Верес, Петрусько Жичкінський і він, хлопець з іншого села – «Зенон», якого любила Люба.

Бачило село, як витягнули їх, попечених, понівечених з криївки, як склали на возі і повезли під охороною в Рогатин. Ходили люди з села впізнавати. Плакало село і боялося, говорило нишком про все. Але й досі ніхто не знає, де знайшли спочинок їхні тіла.

Звичайно, можна було б сьогодні назвати чимало імен: одних уже немає в живих, з іншими мала щастя зустрітися, говорити, почути з їх уст те, про що ніколи не вчили в школі дітей нашого покоління. Та це зайняло б ще не одну сторінку. Бо історія Пукова, як і історія кожного села, своєрідна, особлива і неповторна. І кожен, хто прочитає цю розповідь, можливо захоче трактувати її по-своєму, оцінюючи історичні події зі своєї точки зору, з пережитого. Однак, хотілося тільки підкреслити в ній одне – що село мало свою високу духовну культуру, свою прекрасну молодь, своїх чудових господарів, мало і має своїх героїв, свою гордість і свою трагедію в боротьбі за незалежність України.

Olha Klymetsiv:

LIUBA VERES

(SUMMARY)

The author writes about Liuba Veres in short story form.

Among the brightest young people in the village of Bukova was the beautiful Liuba, daughter of Mykhailo Veres, principal of the local school, and Olena Semkova. There was also another daughter, Dariya, but she died at a young age.

After the death of her sister, Liuba, as the only remaining child, became the centre of her parents' affection. She grew to be lively and curious, with a love for books. After completing high school in Rohatyn, she studied pharmacy in Lviv.

Her parents moved to the village of Sloboda, near the city, where they built their house. In her free time, Liuba went to the village to visit her parents and keep in touch with people of her own age.

With the start of war, events in the village unfolded rapidly. In 1943-44, the young people took up arms and went into the surrounding forest. Liuba, who was smart, strong-willed and decisive, similar in character to her father, could not stand idly by. From Lviv she supplied bandages, medications and other useful materials to the insurgents, sending them through people who could be trusted.

The Ukrainian underground quickly became very active in the Berezhaný forest and in the villages and forests of the Lviv region.

Liuba believed that she was doing her duty in assisting the Ukrainian underground, all the more so as one member of the underground was the man she loved. In late autumn 1948, Liuba was arrested in Lviv. Shortly afterwards, the NKVD detained her parents in Pukiv, but they soon released them. Liuba succeeded in escaping from Lviv and she entered the underground in her area.

On the cold day of the Feast of the Epiphany, January 19, 1945, a tragedy took place in the forest near the village of Pylyp. NKVD units surrounded the hiding place in which a group of Ukrainian insurgents were staying. Seeing the hopelessness of their situation, to avoid falling into the hands of the enemy, all those present killed themselves with grenades or guns. Among them were Liuba Veres and an insurgent from another village, Petrusko Zhychkivskiy («Zenon»), the man she loved.

The author provides the names by which the people were known in the village.

**ЛІКАРІ Й ПРАЦІВНИКИ
МЕДИЧНО-САНІТАРНИХ ЧАСТИН УПА**

Д-р Богдан, Теодор Савка («Софрон»)

Богдан Савка народився 1904 року в селі Річиця, на Угнівщині (тоді Раво-Руський повіт, Львівське воєводство; тепер Замоське воєводство, Польща).

До початкової школи ходив у рідному селі. Гімназію закінчив матурою в Сокалі й поступив на медичний факультет Ягайлонського університету в Кракові. Студії завершив дипломом лікаря у 1929 році.

По закінченні студій провадив лікарську практику в місті Кристинополі (Червоноград), біля Сокаля. Відданий медичній професії, він кожного тижня посвячував один день на безкоштовний лікарський прийом для бідних.

Від 1942 року активно співпрацював з українським підпіллям. У 1942-44-х роках Б. Савка разом з фельдшером Дмитрашем («Кривоносом») вишколювали санітарів та медсестер для Української Повстанської Армії в селах Радехівщини та Сокальщини (Яструбиці, Поздимир, Сілець Белзький та інших).

В роках 1944-46-х д-р Б. Савка («Софрон») був головним лікарем КВШ УПА-«Захід» та рівночасно виконував функції керівника медично-санітарного відділу при Крайовому проводі УЧХ, який очолювала Катерина Зарицька.

До завдань УЧХ належала підготовка лікарів, а також студентів медицини, до важких завдань в медично-санітарних частинах УПА. Один з таких хірургічних перевишколів відбувся восени 1944 року в селах Сілець та Поручин, у Бережанському повіті. Керівником тих курсів був лікар Богдан Савка. Вишколювати курсантів йому допомагав лікар Яромир Олесницький («Ярий»), асистент хірургічної клініки Львівського Медичного Інституту. Учасниками хірургічних курсів, поміж усіма іншими, були такі студенти Львівського Медінституту: Ірина Бабуняк, Іван Швак, Григор Друль, Ілько Оберишин.

З кінцем 1946 року Богдан Савка за дорученням керівників УЧХ під чужими документами на ім'я Петра Загнойського легально поступив на роботу санітаром на ФАП (фельдшерсько-акушерський пункт) в Монастириському районі (Тернопільська область).

В половині грудня 1947 року Б. Савка був арештований і засуджений на 25 років строгого режиму. Три роки був ув'язнений у Львові, в тюрмі по вул. Лонцького, а далі перебував в Омську та інших таборах ГУЛАГУ, працюючи там лікарем.

Після звільнення з ГУЛАГУ в 1956 році, в зв'язку із забороною жити в західних областях України, працював головним лікарем дільничної лікарні в селі Зятківці Гайсинського району Вінницької області. Помер від запалення легенів у районній лікарні в Гайсинську 18 листопада 1980 року. Похований Богдан Савка в селі Зятківці на Вінничині.

Dr. Bohdan Savka

(Summary)

Bohdan Savka was born in 1904 in the village of Richytsia, Rava Ruska county. He graduated from high school in Sokal and obtained his medical degree from the university in Krakow in 1927. He operated a medical practice in Krystynopil (now Chervonohrad), near Sokal.

From 1942, Dr. Bohdan Savka collaborated with the Ukrainian underground using the pseudonym «Sofron». He provided training courses for paramedics and nurses in the Sokal region. From 1943 to 1946, «Sofron» was chief physician at the UPA-Zakhid military headquarters and in the krai leadership of the Ukrainian Red Cross (UChKh). In autumn 1944, he provided surgical training to medical students in the Berezhany region.

In late 1946, Dr. B. Savka was instructed by the UChKh leadership to come out of the underground. Using the name Petro Zagnoiskyi, he worked as a paramedic in the Ternopil region. In mid-December 1947, he was arrested and sentenced to 25 years in prison camps. After his release from the Gulag, Dr. Bohdan Savka worked as chief physician in the village of Zatkivsti, Vinnytsia oblast. He died on November 18, 1980.

Д-р Антін Кольман («Вугляр»)

*Д-р Антін Кольман, «Вугляр»
Хірург у Львові, оперував важко
пораненого в бою з гестапо члена
Бюро Проводу ОУН Дмитра Ма-
ївського, загинув як лікар УПА 1945 р.
в Карпатах.*

ОСОБИСТИЙ ЛІКАР

Матвій Лотович народився в свідомій селянській родині 22 серпня 1903 року в селі Гаї (Ходорівка) біля Тернополя. Після закінчення в Тернополі початкової школи та гімназії поступив на медичний факультет Варшавського університету. Студії завершив дипломом лікаря, який отримав у Львівському університеті 1932 року. Лікарську практику відбув у загальному шпиталі у Львові. З 1933 року провадив приватну практику в Новому Милятині поблизу Львова. В 1939-40-х роках завідував рай-

здороввідділом у Кам'янці Струмиловій. З 1940 року він працював тут старшим лаборантом.

В Кам'янці-Струмиловій він перебував до весни 1944 року. Коли більшовицько-німецький фронт підходив до Львова, М. Лотович зі своєю сім'єю покинув місто і подався в напрямку Карпат.

Перебуваючи в селах Гребенів та Рожанка Вижня, він нав'язав контакт з місцевими командирами УПА. Їх зв'язковим був тоді Василь Семенович («Дуб»), чотовий сотні «Грузина». «Дуб» спрямовував до д-ра Лотовича вояків УПА на лікування.

Лотович рівночасно надавав медичну допомогу населенню довколишніх сіл, а також діставав ліки та допомагав в інших медичних потребах Санітарній Службі УПА.

У квітні 1945 року д-р Лотович повернувся до Львова і від того часу до 1948 року працював асистентом кафедри

пропедевтичної терапії та завідуючим терапевтичного відділення у Львівському Медінституті.

У 1948 році він захистив кандидатську дисертацію на тему «Гіпертирози та їх лікування».

З літа 1946 року д-р Матвій Лотович мав зв'язки з провідними членами українського підпілля у Львові. До його приватного помешкання (по вул. Острожського 5, кв. 36) та клініки Медичного Інституту (по вул. Піярів 1, кв. 4) приходили на лікування та зв'язок Галина Дідик, Катерина Зарицька, Марта Пашківська, Оля Ільків, Дарія Гусяк та інші.

Д-р Матвій Лотович був особистим лікарем генерала УПА Романа Шухевича та його сім'ї.

Він нелегально передавав медичне постачання для підпільного Українського Червоного Хреста.

Вночі 7 квітня 1948 року д-р Матвій Лотович був заарештований органами УМГБ ЛО. Перейшовши через жорстоке слідство у Львові, 4 грудня 1948 року був засуджений (по ст. 20,54-1«а», 54-11 КК УССР) на 25 років позбавлення волі.

Заслання відбував у спецлагері ч.7 (Озьорлаг) в Тайшеті, Іркутської області.

Галина Вівчар*, дочка Матвія Лотовича, у своєму спогаді про батька пише: «Батько – з селян. Добрий сім'янин. Спокій і злагода панували в нашій родині. Любив лікарську справу. Траплялося, комусь уночі була потрібна термінова медична допомога, і батько завжди йшов, а від гонорару відмовлявся.

Всю велику любов до людей, до рідного краю йому передали у спадок його батьки. Це була дуже патріотична родина. Саме у них в хаті (в ті жахливі 50-ті роки) протягом довшого часу була криївка, яку так і не розкрила більшовицька влада. Батьки до останніх своїх днів жили в постійному очікуванні жорстокої розправи над ними. В тій самій хаті народився і виховався їхній онук – Володимир Лотович («Кожем'яка»), член ОУН, який героїчно загинув 29 вересня 1947 року в бою з більшовиками.

* *Спогад Галини Вівчар. 1996 р. Архів Літопису УПА. С-111 (Відділ Мед. Опіки).*

Вже зі студентських літ політична боротьба з гнобителями стала для Матвія життєвою необхідністю. І після переводу з Варшавського університету у Львівський, в часи польського панування, він, як член організації Українських націоналістів, веде у Львові активне політичне життя.

У 1932 році після закінчення студіювання медицини Матвій Лотович одружується з Анізією Давидович.

З 1933 року він займається громадською роботою в Українському Лікарському Товаристві.

В період окупації України німецькими військами стає активним членом Українського Центрального Комітету (УЦК), а з 1944 року співпрацює з підпіллям «ОУН-УПА».

Батько був арештований у 1948 році. Засудили його за те, що лікував вояків, командирів УПА та провідних діячів ОУН. НКВД знало, що в нього лікувався ген. Р. Шухевич і його син Юрій. Помер батько на засланні в 1953 році. Свою любов до рідної України, глибокі тайни та роздуми, цілу низку незавершених лікарських справ батько забрав зі собою в Іркутську землю, на суворі Сибірські простори»*.

* * *

Лікар Любомир Полюга, будучи студентом Медичного Інституту у Львові, мав зв'язки з підпіллям «ОУН-УПА». У своїх спогадах він згадує про свого вуйка – лікаря Матвія Лотовича.**

«Життя в Інституті внесло чималі труднощі, потрібна була ще більша конспірація, уважність.

Був це початок квітня 1946 року. Яюсь вранці, о дев'ятій, разом з «Молочаркою»*** я проводив хворого на рентген. «Молочарка» попередила мене, що потрібно докласти максимум зусиль для досягнення безпеки і надійності справи. Хворим був Роман Шухевич. У нього розпухло коліно, дуже боліла нога.

На рентгені був також і М. Лотович. Перед рентгенографією коліна вуйко запропонував зробити ще й рентгеноскопію

* Біографічні інформації з Архіву Літопису УПА.

** Спогади Любомира Полюги – Архів Літопису УПА.

*** «Молочарка» – Катерина Зарицька.

грудної клітки. Ми з провідником несподівано опинилися в темному кабінеті д-ра Я. Криштальської – зовсім не адаптовані до темряви. Перед рентгеноскопією провідник передав мені пістолю. Згодом, коли адаптувався до темряви, я зрозумів, що це бачила д-р Я.Криштальська. Вона здогадалася, кого просвітлювала.

На щастя, нічого небезпечного для здоров'я провідника не виявилось. Лікування призначив М. Лотович. Я відпровадив провідника на Кайзервальд, де його чекала «Молочарка» і попрощався. Це була перша моя зустріч з головним командиром УПА, вперше я був в його охороні»...

* * *

«На подвір'ї пересилки Лук'янівки у Києві запанувало якесь піднесення. Після «одиночки» я зустрівся із в'язнями, з якими приїхав. З усіма хотілося говорити, шукав знайомих.

Перед нами – будинок пересилки. Багато заґратованих вікон. Із них видніють стрижені голови, зарослі обличчя, так подібні до мене. Усі одночасно питають. Шум, галас. Невже це початок свободи? Якась сила з'явилася.

З вікна першого поверху, що якраз над лазнею, якийсь зарослий старший чоловік, показуючи пальцем на мене, запитав:

– Як твоє ім'я тепер?

Та це ж вуйко Лотович, я впізнав його по голосу.

– Я той самий Любко, що був колись.

– Просись у 112 камеру, – крикнув Лотович.

Після лазні, вночі, нас, новоприбулих (у кількості 28 чоловік), розвели по камерах. На третьому поверсі нас не прийняли – камери були переповнені. На другому поверсі в 116-ту камеру завели 10 чоловік. А потім ... о Боже! 112-та камера.

Не буду розказувати про зустріч. Вона була зворушливою, тягнулася до ранку. Мене помістили біля вуйка. За ніч він хотів встигнути про все розказати.

Він був зламаний, передчував свою загибель. Вранці приглянувся до вуйка: обличчя в нього було набрякле, сам блідий, обезсилений. Шкода мені його стало.

Камера велика. Люди розмістилися на кожному клаптику вільного місця: на підлозі, в проходах, під нарами, на перших і других нарах. Усіх було 165 чоловік.

Десь перед обідом нас вивели на велике подвір'я, яке було розташоване з другого боку корпусу. Тут всі ми, 165 в'язнів із 112-ої камери, ходили довкола по подвір'ї, а конвоїри стояли тільки на вишках. Після кліток на Короленка і загородок на Лонського це вже був поступ. На нас дивилося багато очей через ґрати великих вікон – уже без «намордників». Лотович дивився тільки на одне вікно із жіночої камери. В ньому побачив одну ясноволосу голову.

– Дивись, дивись, оця блондинка – це Дарка Масюк, та студентка, що жила у вуйка Антона Давидовича на помешканні...

Місце Лотовича в камері було біля вікна, з нього ми бачили шматок подвір'я біля бані, далі стояла висока стіна з перетягнутими поверх неї багатьма рядами колючого дроту та дві вишки. За стіною – дорога, затримуватися на якій не дозволяли конвоїри на вишках...

У середу забрали на етап Лотовича. Ми попрощалися, цим разом – востаннє. Він загинув в Іркутських таборах».

* * *

Колишній спів'язень Тайшетського лагелю Євген Наконечний, теперішній завідуючий відділом україністики АНУ ім. В. Стефаніка у Львові, подає фрагменти зі спільних переживань на засланні.*

«З доктором я познайомився в Центральному шпиталі «Озьорному» напровесні 1950 року. За номенклатурою ГУЛАГу СРСР Центральний шпиталь мав номер «04», а в розмовній мові його інакше не називали, як «ноль четверта». Сам Тайшетський «Озьорлаг» мав порядковий номер сьомий, бо існували ще шість спецлагерів для політв'язнів, замаскованих під невинними назвами: Берлаг, Горлаг, Камишлаг, Песчанлаг, Речлаг і Степлаг. Хоч назва «Озьорлаг» походила від неподалік

* Спогади Євгена Наконечного – Архів Літопису УПА (Відділ Мед. Опіки).

розташованого озера Байкал, в'язні розшифровували цю назву як «Особый, закрытый, режимный лагерь».

Так сталося, що на «04» я виконував обов'язки фельдшера в шкірно-венерологічному корпусі. Доктора Лотовича, що славився глибокою медичною ерудицією, часто запрошували консультувати хворих до різних корпусів. Одного разу він прийшов до нас у супроводі мого старого знайомого Славка Юрчака, який і нас між собою познайомив. Після того, як консультація закінчилася, ми в ординаторській залишилися утрюх. Поточилася мила для краян розмова. Як це звичайно трапляється при першому знайомстві між львів'янами, що силою злої долі відірвалися від рідного міста, стали згадувати церкви і вулиці. Взагалі він справляв враження невеселої, пригнобленої людини. Усміхався рідко. Як він сам пожалівся, його невідлучно гризла доля сім'ї (жінка і дві малолітні доньки), яких вивезли на спецпоселення на кінець світу, аж до Хабарівського краю.

З дня нашого ближчого знайомства з доктором Лотовичем ми стали бачитися з ним частіше. Проте необхідно сказати, що в Центральному шпиталі активно діяла розгалужена сітка донощиків з числа т. зв. «власовців». За якесь необережне слово, за підозрілі, не викликані роботою зустрічі, медпрацівників карали вигнанням на трасу, на лісоповал. Під прискіпливим наглядом «опера» знаходилися в першу чергу балтійці та українці. Жителів Західної України (Галичина, Волинь, Буковина) називали в лагері не інакше, як «бандерівцями». Балтійців і «бандерівців» кагебісти вважали своїми ворогами з ідейного вибору і люто ненавиділи. Тому ми зустрічалися рідше, ніж бажали.

Якось при нагоді доктор Лотович розповів мені, чому і в який спосіб організовано Центральний шпиталь «Озьорлага».

Управління «Озьорлагом» з 1948 року розмістили в Тайшеті. Так набралось в Тайшеті чимало кагебістів разом зі своїми родинями, і їх ніяк не задовольняла сибірська райлікарня. Перший начальник «Озьорлагу», спритний Абрам Янін (пізніше начальниками стали Недосекін і Євстігнєєв), домігся дозволу організувати Центральний Шпиталь. Таким чином, користуючись тим, що серед лагерного спецконтингенту знаходилися першокласні лікарі, кагебісти зробили для себе і своєї челяді власну лікарню.

На території «04» їм відведено було два великих корпуси і навіть пологове відділення. Начальник шпиталю майор Барінов нахвалювався, що зібраний тут медперсонал є кращим не тільки від іркутської «обкомовки», але і від будь-якої лікарні Сибіру. Серед лікарів «04» були євреї, німці, балтійці, вірмени і двоє українців з Галичини: доктор Лотович і доктор Барвінський. Неформальним керівником шпитальних лікарів вважався патологоанатом, професор Заєвлошин, що за румунів обіймав посаду мера Одеси. Професор Заєвлошин, українець родом, ставився до доктора Лотовича з великою прихильністю. Зате Барінов – ні. Барінов, що прославився людоїдською фразою: «я спочатку чекист, а потім лікар», ненавидів українців. Лотович застерігав мене не потрапляти йому зайвий раз на очі. Цей же Барінов чомусь безпідставно мав себе за великого хірурга. «Краще померти природною смертю, – казав Лотович, – ніж потрапити під ніж до того «чекіста-лікаря». Він робить з людей непогідних калік».

Від фахових тем наші розмови неухильно переходили до політики. Більшість українців-«бандерівців», в тому числі Лотович, ув'язнення сприймали без обурення й розпачу, сприймали, як неминучий суворий етап, як полон у ворожому таборі. Тоді радянські політв'язні, як і мільйони цивільних людей по той бік колючого дроту, з нетерпінням чекали на третю світову війну. Лотович не поділяв такої думки.

В лагерній тюрмі не прийнято розповідати про свою слідчу справу. Такий існує мудрий неписаний закон. Однак Лотович почав мене делікатно розпитувати про мою справу. Його цікавив Шухевич. Я відразу не зрозумів його, і він обірвав розмову. Десь на другий-третій день Славко відкликав мене вбік і довірливо став просити розповісти Лотовичу все, що я знаю про Шухевича. «Це йому дуже, дуже потрібно», – повторив Славко кілька разів. Тоді я, звичайно, не зав, що Лотович був особистим лікарем генерала Чупринки. Такі речі не розголошувалися. Коли я сказав, що мені достеменно відомо, що Чупринка у 1949 році ще жив і очолював боротьбу, Лотович надзвичайно втішився.

Життя на «04» протікало за звичаями каторжного спецлагера. Ніхто не був певний завтрашнього дня. Я потрапив

Барінову на очі і він тут же вигнав мене на етап, на трасу. Прощання з доктором Лотовичем було, в силу обставин, коротким. Ми напівжартома домовилися зустрітися під Новий рік перед оперним театром, коли над Львівською ратушею майорітиме синьо-жовтий прапор. Згодом на трасі, в тайзі, дійшла до мене чутка про раптову смерть доктора.

За інструкцією ГУЛАГу мертвих політв'язнів ховали на «04» в такий спосіб: до великого пальця лівої ноги чіпляли бірку з порядковим номером і клали небіжчика в самій лише білизні на двоколісну ярбу. На вахті кагебістський вертухай ударяв замашистим молотком мертвого в чоло, а другим кінцем молотка, що мав цвях, проштрикував п'яту. Після цієї мракобісної процедури запряжений в арбу чорний лікарняний віл, на прозвище Харон, відвозив померлого на лагерний цвинтар.

Так політв'язень доктор Матвій Лотович скінчив подвижницьке життя в більшовицькому спецлагері.

* * *

Репресований лікар Нойман* в листі до дочки Матвія Лотовича, Зоряни, написав: «Я добре знав вашого батька. Працював з ним у табірній лікарні, там, де і д-р Бачинський. Матвій Лотович був терапевтом і рентгенологом. Якось зібрали для хворого консилиум. Черга висловитися дійшла до Матвія Лотовича. Тільки почав говорити – дістав інсульт. Вжиті термінові заходи не допомогли. Залишилася скорбота про добру людину і доброго спеціаліста».

* * *

Едуард Фрайфельд**, доцент Львівського Медичного Інституту, в газеті «Народне Здоров'я» подає: «Родина Лотовичів жила у Львові. Четверо їх було: Матвій Лотович – лікар, дружина Анізія із Давидовичів, дочки – чотирнадцятирічна Галина і десятирічна Зоряна.

Уночі 7 квітня 1948 року кагебісти заарештували Матвія

* Спогади лікаря Ноймана – копія в Архіві Літопису УПА (Відділ Мед. Опіки).

** Едуард Фрайфельд. «Грані Особистості». – Львів: Народне Здоров'я, ч.4 (56). – 1944. – С. 3.

Лотовича. На допитах одягали на нього гамівну сорочку, душили, били. Знущалися, як могли. Так, як і над іншими жертвами сталінського свавілля. Жінки заарештованих діставали потім закривавлений одяг. «Трійка» засудила Матвія до 25 років.

А вдома – обшук за обшуком. У квартиру вселили дві сім'ї. Коли Анізію з дітьми вивозили (1949 рік), одна із поселених жінок кинула їм з вікна валянки, мовляв, знадобляться. Хоча за розміром були завеликі, Галина одягала їх, коли взимку ходила до школи – за 5 кілометрів від того селища в Хабарівському Краю – під китайським кордоном, куди їх депортували. Анізія тяжко фізично працювала на цегельні. Якось вижили.

У стражданнях минав час. Коли помер Сталін, режим трохи полегшав. Незабаром їм дозволили повернутися до рідного краю (1957 рік). І вони повернулися, але без Матвія: йому тейшетська земля стала могилою».

Dr. Matviy Lotovych:

THE PERSONAL DOCTOR

(Summary)

Dr. Matviy Lotovych was born in 1903 into a peasant family in the village of Hayl, near Ternopil. After completing high school in Ternopil, he began medical studies in Warsaw and obtained his medical diploma from Lviv University in 1932.

From 1933 to 1944, he worked as a doctor in the town of Kamianka Strumilova. In April 1944, when the German-Soviet front approached Lviv, Dr. M. Lotovych with his family moved to the Carpathian Mountains, where UPA units were operating. He stayed in the villages of Hrebeniv and Rozhanka Vyzhnia, south of the town of Skolie. There he made contact with UPA commanders operating in the region. He gave medical care to the local population while at the same time treating wounded insurgents. He helped the UPA medical service by providing medications and medical supplies.

In April 1945, Dr. M. Lotovych and his family returned to Lviv, where he worked as assistant professor at the Lviv Medical Institute.

In the summer of 1946, he renewed his contacts with leading members of the Ukrainian underground. He was the personal physician of UPA Supreme Commander Roman Shukhevych. As much as he was able, he also treated notable members of the Ukrainian resistance and secretly passed drugs and medical equipment to the underground Ukrainian Red Cross.

On April 7, 1948, the MGB arrested Dr. Lotovych. After undergoing a difficult investigation in prison, he was sentenced on December 6 of that year to 25 years in concentration camps. He was sent to the special camp in Taishet, Irkutsk oblast, in Siberia, where he died on September 9, 1953.

Added to these biographical data are archive copies of the MGB investigation and sentence, as well as excerpts from the memoirs of his daughter, Halyna Vivchar, his niece, Lubomyra Poliuha, fellow prison camp inmates, Dr. Neuman and Dr. Edward Freifeld, and medical assistant Yevhen Nakonechnyi.

*Матвій Лотович
1932 р. – після закінчення медицини.*

Зліва від Матвія Лотовича стоїть старший брат Павло, який після приходу більшовиків був арештований за зв'язок з ОУН-УПА. Мати Марія і батько Михайло. Саме в них була криївка протягом кількох років, яку більшовикам так і не вдалося відкрити. Дружина Анізія з роду Давидовичів (де по справі ген. Шухевича були арештовані і засуджені брат Ярослав-Михайло, його дружина Стефанія, брат Антін, сестра Іванна Полюга, її чоловік Іван Полюга.

*Засідання головних лікарів клінік Медінституту.
М.Лотович – третій зліва. 1945 рік.*

*Практичні заняття на кафедрі проптерапії веде асистент кафедри,
канд. медичних наук М.Лотович. 1947 рік.*

Д-р Ярослав-Ігнатій Макарушка

Ярослав Макарушка народився 24 червня 1908 р. в селі Сівці (повіт Калуш, Станіславівська область) у сім'ї гімназійного учителя. Середню освіту Ярослав закінчив матурою в Українській академічній гімназії у Львові в 1926 році. У 1933 році закінчив медичний факультет Львівського університету. У 1939 році виїхав до Німеччини. У Берлінському університеті захистив дисертацію і одержав диплом д-ра медицини.

Вже зі студентських років Ярослав Макарушка був членом УВО, а відтак і ОУН. За підпільну діяльність був арештований і засуджений польською окупаційною владою на 6 років ув'язнення.

Під час німецької окупації працював лікарем, а згодом директором лікарні у Бібрці. Співпрацював з підпіллям ОУН та УПА, переховував і лікував поранених членів підпілля.

Д-р Ярослав Макарушка особисто опікувався пораненим членом Бюро Проводу ОУН Дмитром Маївським, який 21 листопада 1942 року, в рукопашному бою з гестапівцями, отримав важке поранення в області черевної порожнини. Після проведення складної операції доктором Антоном Кольманом (в хірургічному відділі університетської клініки у Львові) пацієнт був переданий на післяопераційне лікування докторові Я. Макарушці.

З наближенням німецько-більшовицького фронту, в 1944 році, д-р Я. Макарушка виїхав до Відня, а відтак до Німеччини, де працював лікарем в таборі для переселенців. У 1947 році він емігрував з родиною до США. Працював лікарем у шпиталях в Сент Френцісі, Бронксі, Нью-Йорку, а пізніше – у психіатричному штатному шпиталі в Бінггемптоні.

Д-р Ярослав І. Макарушка був також активним громадським діячем, визначним членом «Пласту» від 1918 року та довголітнім членом Українського Лікарського Товариства. Помер в Мейплвуді, Нью Джерсі, 13 березня 1998 року.

Dr. I. Yaroslav Makarushka

(Summary)

Yaroslav Makarushka was born in 1908 in the village of Sivtsi, Stanyslaviv oblast. He graduated from the Ukrainian Academic High School in Lviv in 1926. He completed his medical studies at Lviv University in 1933 and obtained his medical degree from Berlin University in 1941.

During his student years, Ya. Makarushka was a member of UVO and OUN and for his underground Ukrainian independentist activities was sentenced by the Polish government of occupation to six years' imprisonment.

During the German occupation of 1941-44, he worked as a doctor and was director of the hospital in Bibrtsi. He collaborated with the OUN underground and the UPA and hid and treated wounded underground members. Or. Yaroslav Makarushka personally cared for OUN Leadership Bureau member Dmytro Mayivskiy, who in 1942 received a serious stomach wound during a fight with the Gestapo in Lviv.

In 1944, Dr. Ya. Makarushka travelled through Vienna to Germany. In 1947, he emigrated to the USA and after obtaining his medical license, worked in hospitals in New York state. He retired in 1988 and died 13 March, 1998.

Д-р Борис Яворський*

Борис Яворський народився в селі Рудники (Жидачівський повіт, Львівська область) у священничій родині о. Степана Яворського. Середню освіту закінчив у гімназії в Стрию. Розпочав навчання у Львівському Політехнічному Інституті, але в скорому часі перевівся до Медінституту, який закінчив у 1936 році разом із Зеноном Локачем, Романом Бариляком та Степаном Мартиновим. Лікарську практику провадив у Скалаті (Тернопільська область).

У 1944 році потрапив у польську армію (WP). Під час перебування в Сяноці, де квартирував разом з польським військом, йому вдалося перейти до медично-санітарних частин Української Повстанської Армії. Під псевдонімом «Яким» довелося йому у важких повстанських обставинах лікувати не тільки повстанців, але також і місцеве населення. Свої обов'язки виконував з повною відданістю і посвятою.

Книги історії недуг та щоденник-хроніку лікування хворих провадив з професійною докладністю. Під час акції «Вісла» ці книги та щоденник-хроніка потрапили в руки польського війська і до сьогоднішнього дня зберігаються в державних архівах Варшави. Частина копій цих документів була друкована на сторінках 23-го тому «Літопису УПА». В 1947 році під час Акції операційної групи «Вісла», проведеної військами ВП, УБП, МО, та примусового виселення українського населення Лемківщини, д-р Борис Яворський був важко поранений у ноги і потрапив до рук ворога. Після видужання був засуджений польським військовим трибуналом на кару смерті, яку потім було замінено на 15 років ув'язнення. Через вісім років його звільнили. Згодом він одружився і замешкав у Валбжиху. Але оскільки лікарський диплом був втрачений, то довелося йому працювати лише фельдшером.

Борис мав сестру на Україні і часто відвідував її. Вона також неодноразово їздила до нього в Польщу.

Д-р Борис Яворський помер 27 травня 1977 року.

* Додаткову інформацію прислав д-р Василь Ониськів з Миколаєва (Львівщина).

Borys Javorskyi

(Summary)

Borys Yavorskyi was born in the village of Rudnyky, Lviv oblast. He graduated from high school in Stryi and completed his medical studies in Lviv in 1936. He ran a medical practice in Skalat, Ternopil oblast. In 1944, he worked as a doctor in the Polish Army (WP). In 1945, Dr. Yavorskyi entered the UPA medical service in the Sanok region. Under the pseudonym «Yakym», he performed the duties of physician. In the difficult conditions of insurgent life, Dr. «Yakym» not only treated insurgents, but tried to keep detailed medical documentation, including medical history records, daily medical reports and monthly reports on frequencies of woundings and illnesses.

In the summer of 1947, during the «Wisla Action» and the forced deportation of the Ukrainian population of the Lemko region, «Yakym», who was wounded, fell into enemy hands.

Dr. Borys Yavorskyi was sentenced by the Polish war tribunal to 15 years' imprisonment. After eight years he was released and because of the loss of his medical diplomas was obliged to work as a medical assistant in Waibrzych, Poland. He died on May 27, 1977.

Д-р Павло Клочник («Сірко»)

Павло Клочник народився 1899 року в родині судового канцелярського службовця в містечку Краковець (повіт Яворів). Початкову школу він закінчив у Краковці, а середню освіту здобув, здавши матуру в державній гімназії у Яворові. В роках 1918-20-х брав участь у Визвольних Змаганнях. Медичні студії закінчив у Парижі, в Сорбонському університеті. Після закінчення студій (через 5 років) працював в університетській клініці Сорбони, там захистив наукову дисертацію й одержав диплом д-ра медичних наук. Повернувшись до Польщі, відкрив свою приватну практику.

У 1943-44-х роках д-р П. Клочник був військовим лікарем в Дивізії «Галичина». З кінцем 1944 року вступив у ряди Української Повстанської Армії, на Ярославщині-Любачівщині, де працював лікарем в сотнях куреня командира Михайла Шпонтака («Залізняка»). 28 листопада 1945 року д-р Павло Клочник («Сірко») був схоплений польським військом в селі Грушовичі, в хаті родини Баляків. Вони забрали його з хати разом з двома синами господаря – Михайлом і Миколою, та на полях між Грушовичами і Кальником в жорстокий спосіб закатували.

Вояки УПА дуже любили і поважали д-ра П. Клочника. Сотенний Микола Тарабань («Туча») та бунчужний Стефан Гула («Шеремета») у своїх споминах так згадують про свого лікаря «Сірка»*: «У тяжкі повстанські часи треба було з ним пройти в сніговію, а і в добру погоду, ночами по бездоріжжях довгі кілометри від села до села, лікувати, а навіть оперувати в селянських хатах, без інструментів, без медикаментів. Дивитися на вмираючих стрільців, які в інших обставинах могли би бути вилікуваними, – та тільки тоді оцінити його посвяту як лікаря. Була це золота людина». Д-р Павло Клочник («Сірко») і Михайло та Микола Баляки поховані у спільній могилі на цвинтарі в Грушовичах.

* Спогади Миколи Тарабаня («Тучі») та Стефана Були («Шеремети») зберігаються в Архіві Літопису УПА.

Олександр Герета

ДОКТОР «СІРКО», ЛІКАР УПА

Спомин

У містечку Краковець Яворівського району на Львівщині за німецької окупації жив і допомагав людям Д-р Павло Клочник. Приймав людей у чепурному, білому будинку, накритому червоною черепицею, огороженому високою дротяною сіткою. До хати і навколо хати простягалися цементові хідники, а перед хфірткою, з боку вулиці стояли два розлогі, високі каштани. Колись давніше Павло Клочник проживав тут разом зі своїм братом, адвокатом. Але останнім часом жив самотньо. Був невисокого зросту, мав десь біля п'ятдесяти років. Завжди по спортивному вдягнений, з усіма ввічливий. Політикою не займався. Був лікарем для всіх. В містечку на той час перебувала українська допоміжна поліція, яка тісно співпрацювала з українським підпіллям. Була тут також і німецька жан-дармерія. Проживало в Краковці небагато польських родин та українці. Колись було й багато жидів, але німці забрали їх в гето до Яворова. Була тут і аптека, за якою наглядав д-р Клочник, і з якої підпілля викупляло потрібне для першої допомоги.

До керівників підрайону Краковця прийшов наказ організувати Українську Національну Самооборону. Прислали нам інструктора і деякі види ручної зброї, якої нам бракувало. Зібрався гурт підходящих хлопців. Вночі виходили на тереніві вправи, а вдень вивчали зброю – німецьку, російську, польську: як звичайно, її розбирання і складання, часом зі зав'язаними очима. Якось один з учасників складав німецьку «парабелю». Пробуючи, чи горішня частина «ламається», неспішно загнав набій в комору і вистрелив. Куля пройшла сусідові через долішню частину ноги. Кров, крик пораненого, переполох! Але страх, що може хтось почути, миттєво змусив всіх до мовчанки. Знайшли йод, бандажі. Стиснули ногу і зупинили кров. Поранений спробував стати на ногу – кістка, на щастя, була ціла. Але що ж робити далі? Вирішили вислати

дівчину до д-ра Клочника, щоби сказала йому, що ми вночі привеземо пораненого. Лікар відповів, що його не цікавить те, як і хто поранився, а наказав відразу ж пополудні привезти пораненого до нього. Оглянувши, запитав, чи «вили були поржавлені». Докоряв, що забагато йоду налляли. Перевинув ногу, дав щось на промивання рани і казав купити чисті бандажі. Якщо хворому буде зле, негайно ж приїхати до нього. За винагороду ніхто й не згадував. А лікар тільки й того, що бурмотів собі під ніс, що, мовляв, молоді ще та й дурні.

Одного разу почало у мене сильно боліти горло. Пішов я до лікаря Клочника. Він оглянув мене уважно і сказав, що у мене ангіна, і що ту хворобу за одним разомвилічити годі: треба горло тримати в теплі, часто полокати і ще багато чого іншого. Написав рецепт, за яким я мав купити в аптеці порошок марганцю, розчинити його у воді (розчин має бути світлофіолетового кольору) і тим полокати горло. І пояснив, що це дезинфікуючий середник. Дякуючи, я запитав, скільки з мене належиться. А він у відповідь: «А ти працюєш?». Кажу, що ні. «Ну, то як будеш працювати, – мовив до мене, – то прийдеш і заплатиш». В аптеці мені вділили досить багато того порошку, я зберігав його кілька років.

Прийшов історичний 1944-ий – другий прихід більшовиків. Містечко Краковець стояло на самому кордоні УРСР. Повсюди терор. Мужчин та хлопців без зброї женуть на фронт. Арешти, розстріли. В українських селах, розташованих з польського боку кордону, було відносно спокійніше. На зв'язковому пункті в селі Лази я зустрів д-ра Клочника, якого тут звали «доктором Сірком». В тодішні часи було «не в моді» впізнавати когось. Я був радий, що він «по тій стороні». Та доля готувала нам тяжкі пережиття.

Д-р «Сірко» зголосився до відділу УПА. Був це час, коли відділи щойно організувалися, переходили вишколи, і ніхто не знав, як воно далі все уложиться. На початку травня 1945 року приділили його до третьої сотні курія «Залізняка» – «Месники 2», під командою сотенного «Біса». До сотні «Сірко» долучив на лісничівці під селом Милків. Своєю скромністю, віком й іменем «доброго старого лікаря» скоро здобув собі

любов і повагу вояків відділу. Але обставини були невідрадними. Конспірація, постійні зміни постою відділу. Дощ, холод. Спання у лісі в нашвидкуруч збудованих шалашах. Їжа, яку з великим трудом вдавалося zorganizувати. Сутички з ворогом. Все це було понад силу старшій людині, не підготовленій до такого життя. Особливо, якщо врахувати, що до того часу життя доктора проходило на студіях навіть у закордонних університетах. Та ще й до того саме лікування, в тому числі й по уділенню першої допомоги, відбувалося по селах, хоча вже було розпочато організацію лісових шпиталіків. Тому в команді назріло рішення, щоб доктора «Сірка» відпустити в терен. Після двохмісячного перебування з відділом, у селі Полянка його було звільнено. Він перейшов працювати в мережі підпільного УЧХ. Лікував хворих вояків УПА і рівночасно місцевих мешканців. Це була благодать для хворих і поранених. Він жив з народом – у його селянській гушці – і для народу. Обставини не були легкими: ворожі наскоки, грабежі, «Червона мітла», засідки, сніговії, болота, – та лікар спішив туди, куди його кликали, де були хворі.

Пригадую, було це взимку 45-го, прийшла до нас доня моєї тітки з Кобильниці Волоської і сказала, що сусід зламав руку, і що вона у нього спухла і дуже болить. Тітка просила, щоб я прийшов. Ситуація була зовсім погана. До міста, до лікаря (хоч поляка) доїхати неможливо. Вб'ють, а воза і коней заберуть. Просив переказати тітці, що ввечері прийду, але зломаній руці не вмію зарадити. Тож нехай вона піде до жіночої сітки – там повинні знати, де перебуває д-р «Сірко». Надрайоновою цього терену була «Ірена» і сітка під її керівництвом діяла справно. Увечері, прийшовши до хати тітчиного сусіда, я приклав до покаліченої руки якісь дошки, тим самим знерухомивши її. Сидимо і чекаємо. Десь біля півночі бачимо – дві постаті приїхали на конях. Без сідел, без вуздечок. Беру від доктора торбу, хочу допомогти. Каже, що він ще не старий, і сам може зсунутися з коня. Бачу, що він змучений, подався, похилився. Перед тим господарі мені пропонували горілку, тож я запитав у нього, чи не випив би він чого з дороги. «Ну, по такій дорозі було б нещиро відмовлятися», – відпо-

вів мені. Посидів, відпочив. Оглянув руку. Наказав дати хворому склянку горілки і звернувся до нього з такими словами: «Ліків для знечулення я, на жаль, не маю. Твій крик ані мені, ані тобі не допоможе, – мусиш потерпіти».

При нафтовій лампі тримаємо руку хворого. Лікареві світло не потрібне. Протягом усього довгого часу лікар не сказав жодного слова, лише аж по закінченні операції відітхнув на повні груди. Ми приготували лубки (дошки). Почалося довге обвивання руки з метою її повного унерухомлення.

Була осінь. Дощ, сльота. Село Грабовець недалеко Сяну (Радимна). Дніло. Нам удвох довелося перебути в тому селі один день. Десь біля десятої ранку рознеслася вістка, що в село входить польське військо. Почалася метушня, молодь шукала, де б заховатися. Ми перебували тоді на т. зв. «платрахах», тобто над стайнею, де була зложена вимолочена солома і сіно. Вкоротці чуємо польську мову. Поляки запитують у господарів, чи ті мають коні і віз. Кажуть запрягати коней – будуть везти військо. За пів години мають бути вже на вулиці.

Чуємо, жінка нашого господаря переконує чоловіка, що вона поїде замість нього, бо йому їхати небезпечно. Вона вже в літах, рішуча. На вулиці чути крики. Нарешті поїхали. Це було військо, а не грабіжницька банда. Коли звечоріло, в село повернулися фірманки. Чуємо голос нашої господині і плач та ридання сусіда. Виходимо. Жінка розказала, що польське військо їхало через Ніновичі, Стібно, Стібенко та інші села. Нібито шукали «бандерофцуф», а насправді впадали до хат, шукаючи горілки і ще й до горілки, та пиячили. Тут і сталося нещастя – мало не забили сусіда. Було так: сусід їхав перед нею і на голові мав баранкову шапку. Нараз зі сусідового воза кричать: «Янек, ходи сюда! Той кабан не розуміє по польську». До попереднього воза пігнав дебелий драбуга. Стає за сусідом з наганом в руці і починає бити його по шапці та голові, викрикаючи: «Я тебе навчу польського язика!». Сусід проситься, пояснюючи їм, що він не зрозумів деяких слів, коли до нього говорили. Але це не допомагає. Сусід заслони́в голову руками, шапка зсунулася. Драбуга впав в «лицарську пасію», б'є куди попало. Кров облила руки, голову, і сусід зсунувся зі

сидіння непритомний. Один з них перебрав до рук поводи і так доїхали до села. Допомагаємо непритомного занести до хати. Він тяжко дише. Рани на голові, руках, лиці кривавлять. Посилаю хлопців, щоб знайшли лікаря, бо я не знаю, що є з чашкою голови. Голова синя, спухла.

Довкола пізня ніч. Та раптом загавкав собака. Дивлюся, іде двоє. Впізнаю невтомного, доброго нашого лікаря «Сірка». Входять. Він – відразу ж до хворого. Похвалив нас за те, що вистригли йому волосся, наклали биндажі. Запитав, чи є рани на тілі. Я відповів, що є багато синців. Лікар наказав гріти воду і потягнувся за своєю торбою. Ми бажаємо усім доброї ночі і виходимо в ніч.

Заліска Воля. Село, недалеко від шосе «царського гостинця» з Радимна на Краковець, і далі на Львів. Біля шосе – спалене село Діброва. Постріляно і спалено багато людей. Чота «Влодка», до якої долучаємо, щоб перебути день, квартирує у крайніх хатах. З нею і командир, сотенний «Крук», старий знайомий. Вже зима. Замерзло, але снігу немає. Біля дев'ятої – алярм: багато фірманок з військом на шосе! В ліску формують розстрільну. Нас занадто мало. Щоб знову не спалили село – відступаємо. Відступаємо на північ. Там ріка Шкло – місце до оборони, так як у цьому терені лісів немає. Стріляють. Кулі летять понад нами. Часом залягаємо. На щастя, доходимо до рова, який викопаний між пасовиськом і орним полем. Вода замерзла, лід. Добре місце. Від села біжить група поляків. Черга з нашого скоростріла змушує їх завернути. Час відходити. Але «Крук» каже, що мусимо ждати. Він вислав стрільця «Зарубу» для полагодження справ і він мусів би вже тут бути. З недалекого горбка із-за кущів відізався скоростріл, але не в наш бік. «Крук» дивиться в далековид – «Заруба» на коні. Знову чути чергу. Кінь впав. Тим, котрі мають довгі російські кріси, «Крук» наказує: «Вогонь по кущах!». Каже, що ген на полі бачить «Зарубу», який повзе і махає руками. Поранений. Біжимо ровом до нього. Підповзаємо до нього полем, підхоплюємо на коц і до рова... Знову стрілянина. Одна штанка і чобіт у нього в крові. Розрізую штани. Нога вище коліна пробита кулею. Стискаю його ногу своїми долонями, щоб

стримати кров, і долучаємо до чоти. Маю добрий, як називають його у нас, «пересувний» бандаж, але ані йоду, ані алкоголю нема. Стрілянина густішає. Пригадую, що, на щастя, маю в торбі свій марганець. В менажці роблю розчин, обливаю рани, накладаю на них подушечки бандажу, знову зливаю розчином, стискаю ногу. Знову відходимо. Пораненого несуть. Доходимо до Хотинецьких Халупок (присілок села Хотинець), передаємо пораненого до криївки і йдемо далі. На другу ніч дістаю записку, в якій зазначається, що маю привести лікаря «Сірка». Знаходжу його – він готовий іти. Разом ідемо до пораненого. «Заруба» сидить у хаті, радіє нам. Каже, що нога дуже гаряча. Лікар бурмотить сам до себе, що то добре. Розбандажує ногу і... Мене охоплює жак: під бандажем уся шкіра в водяних міхурцях! А доктор лише бурмотить: «Ну бачиш, щось наробив. Щось наробив...». Продовжує уважно оглядати рану, і раптом я бачу, що обличчя у нього роз'ясняється. «Ти, – каже до «Заруби», – в чіпку народився. Маєш щастя – скоро будеш ходити!» А потім до мене: «Засильний розчин і забагато наляв, але то за пару днів зійде». Мені від серця відлягло. Очі, якими дивляться поранені на свого лікаря з безмежною вдячністю, любов'ю та довір'ям, ніколи не забуваються.

Невелике сільце Гаї, недалеко від Грушова, на Ярославщині. На звістку про смерть лікаря «Сірка» спішимо туди. Вечір. Жінка розказує: В той час, як доктор оглядав їх хвору донечку, наскочили поляки і вдерлися до хати. Почали штовхати його автоматами і питати, хто він такий. Він їм відповів, що є лікарем УПА. Вони зачали собі кпити з нього: який правдивий лікар хотів би бути лікарем УПА, хіба що самозванець? Тоді він їм відрубав, що є д-ром Клочником, котрий закінчував лікарські студії в Сорбоні, а якщо їм це не подобається, то його це мало обходить. Тоді один з поляків вдарив його прикладом по голові, і вже усі разом вивели його, напівпритомного, з хати.

Наш дорогий Лікар згинув смертю вояка на своїй стійці. Лежав у селянській хаті, з малою свічкою у головах, з маєстатом смерти на лиці. На дворі збивали дошки на домовину – вдячні селяни хотіли хоч тим йому віддячитися. Бо в той час

вояків ховали в такий спосіб: знявши маринарку, обгортали нею голову і клали на вічний спочинок. Більше селяни нічого не мали. Надрайоновий військовик «Мартин» (Богдан Маркіза) зробив знімку. Ми усі разом помолилися, диткнулися його руки – це було наше останнє прощання з доктором «Сірком». А нащадки, сподіваємось, колись у молитвах своїх згадають – і за нього, і за усіх тих, що впали за волю України.

*Березовий хрест на могилі д-ра Павла
Клочника-«Сірка», лікаря УПА в курені
Івана Шпонтака-«Залізняка» в селі
Грушовичі біля Перемишля.*

Dr. Pavlo Klochnyk

(Summary)

Pavto Klochnyk («Sirko») was born in 1899 in the town of Krakivets, Yavoriv povit. He completed high school in Yavoriv, then studied medicine in France, at the Sorbonne. Afterward, he worked in the university clinic in Sorbonne, where he obtained his medical degree.

After returning to Ukraine, he ran a private medical practice in the town of Krakovets until 1943. In late 1944, Dr. Klochnyk entered the Ukrainian insurgent Army. Using the pseudonym «Sirko», he worked as a doctor in the Liubachiv and Yaroslav regions, in companies of the battalion commanded by Ivan Shpontak («Zalizniak»), then went to work in the underground Ukrainian Red Cross network. He was a good doctor and conscientiously performed his duties. In addition to providing medical care to UPA soldiers, he also treated the local population. On November 28, 1945, Dr. Pavto Klochnyk («Sirko») was captured by the Polish army and brutally killed.

An addition to the biography are memoirs about Dr. P. Klochnyk's medical activity in the Ukrainian underground, written by UPA participant Oleksander Gereg.

Петро Скобельський

Спомин сестри*

Петро Скобельський – лікар-хірург, народився 1914 року в м. Золочеві Львівської області. Його батько – Атаназій Скобельський, був надрадником краєвого суду в Золочеві, а мати – Анна Бачинська. Обидвоє походили зі старих галицьких родів. Залишившись молодою вдовою, виховала Анна троє дітей. Найстарший Петро – здібний і розважний – був у всьому опорою матері. Після закінчення у Львові гімназії він поступає до університету і 1939 року закінчує медичний факультет. Його спрямовують на роботу лікарем-хірургом

в Окружну лікарню в Золочеві. В 1941 році як медичний експерт (фізик) очолює комісію, яка викриває жахливі звірські злочини і садистські знущання більшовицьких окупантів над золочівською інтелігенцією в тюрмі золочівського замку. Саме тоді Петро приймає остаточне рішення: «Ні одного дня, в разі повернення окупантів, – краще смерть». Як перспективного хірурга золочівської лікарні його посилають на вишкіл до Грацу, де в 1942 році він одержує диплом хірурга з відзначенням. В надії порятунку і визволення України добровільно зголошується до Дивізії «Галичина».

Петро пройшов тяжку військову підготовку, закінчив військову Академію в Грацу, одержав старшинське звання. Остан-

* Спомин записала рідна сестра лікаря Петра Скобельського Марта Цегельська у 1997 р.

ню поштову листівку одержала я від нього з-під Олеська, де був військовий шпиталь дивізії, в якій писав: «Щодня стою на Маркіянівій горі і дивлюся на Золочів». Далі сліди пропали.

Арешт мого мужа, о. Артемія Цегельського, у 1946 році і заслання мене з мамою й трьома малими дітьми на Сибір унеможливили його розшук на довший час. Хоча весною 1946 року, вже після арешту мого мужа, але ще до нашого виселення на Сибір, я отримала від невідомої мені жінки листа, де повідомлялося: «Ваш брат загинув в нашому селі і там він похований». Прочитавши цього листа, я тут же його знищила, бо не хотіла, щоб про це довідалася мама, яка жила надією, що син є живий. Тільки тепер, в останні роки, на Україні з'явилася можливість розшуку, який я розпочала, давши оголошення про це у Львівській газеті «Поклик сумління» і в Золочівській газеті «Народне Слово». У відповідь одержала листа від дивізійника п. Гупаловського, який тепер живе в с. Сасів, Золочівського району. Він детально описав важкі переживання в часі боїв в селі Почапи, де під час відступу дивізії зустрівся з моїм братом. В тому ж селі вони розійшлися. Наступною була звістка від члена «Братства УПА» п. Ярослава, який твердив, що мій брат перейшов в УПА. Він також повідомив, що знає людей, які мають докази, що мій брат загинув у 1945 році, 1 травня, в селі Словіта біля Золочева. І дійсно, пані Зварич зі села Чижки Перемишлянського району засвідчила, що брат її мужа – Іван Зварич («Цвіркун»), боєць УПА, був важко поранений, а лікар УПА залишився з ним в криївці біля Словіти, щоб надавати йому допомогу, розуміючи, що це була майже вірна загибель. Інші бійці відступили. Пані Зварич показала мені також знімки двох застрілених юнаків, на одній з них я впізнала свого брата. Їм було тоді по 30 років. Петро мав наречену, що чекала його. Чекали його все життя мати-вдова і дві сестри. Він віддав своє життя за волю, добровільно і благородно. Люди зі Словіти поховали їх обох вночі, таємно, на краю цвинтаря. І тільки в 1993 році брат Івана Зварича, Богдан, поставив пам'ятник на місці його поховання з написом «Зварич Іван Тимофійович (1923-1945 рр.) і невідомий лікар – віддали своє життя за волю народу».

Я щаслива, що знайшла місце поховання мого незабутнього брата, і що люди можуть зберегти пам'ять про нього. Сучасний напис на могилі звучить так: «Іван Зварич, «Цвіркун», 1923 р. н. та Петро Скобельський, 1914 р. н. – лікар 1-ої української дивізії, загинули в рядах УПА 1.05.1945 р.».

*«Спіть хлопці, спіть.
Про волю-долю сніть.
Про волю-долю вітчизни –
Чи можуть бути кращі сни?».*

Dr. Petro Skobelskyi

A Sist'rs Memoir

(Summary)

This biography of Petro Skobelskyi was written by his sister, Marta Tsehelska.

Petro was born in 1914 in the town of Zolochiv, Lviv oblast, the son of jurist Atanazyi Skobelskyi and Anna Bachynska. After completing high school and medical studies in Lviv, he worked from 1939 as a doctor in Zolochiv. In 1941, when, with the arrival of the German army, the Zolochiv prison was opened, Petro Skobelskyi headed the medical commission investigating the tortures inflicted by the NKVD on murdered prisoners.

Petro specialized in surgery in Gratz, Austria. In 1943, when the Ukrainian «Halychyna» Division was being organized, he volunteered to work as a doctor in the Division. In July 1944, he participated in the Division's battles against the Soviets near Brody. After the Division's destruction, Petro entered the UPA. Working in very difficult underground conditions, he treated wounded UPA soldiers in the Zolochiv region. He was killed in a hiding place near the village of Slovita by a special NKVD unit while giving medical assistance to a wounded insurgent. Only after many years of searching did his sister, Marta, learn the circumstances and location of his death and find his grave.

Петро Скобельський

*Посмертна знімка
Петра Скобельського*

*Могила П. Скобельського
і вояка УПА Івана Зварича
в с. Словіта біля Золочева*

Д-р Євген Каранович («Караван»)

Д-р Євген Каранович народився в 1901 році на Забужжі, в передмісттю Сокаля (Львівська область), у міщанській родині Пантелеймона Каравана та Марії з роду Іванець. Середню освіту закінчив у гімназії в Сокалі. Медичні студії він почав в Українському Таємному Університеті у Львові, а завершив їх у Ягайлонському Університеті в Кракові. По закінченні студій працював в Українській Народній Лічниці у Львові. Від 1930 року був членом

Українського Лікарського Товариства.

Приватну практику д-р Є. Каранович почав з 1931 року в Камінь-Коширському, на Волині. За німецької окупації був головним обласним лікарем. Від серпня 1942 року мав зв'язки з українським підпіллям. Коли почали діяти відділи Української Повстанської Армії, лікував хворих та поранених вояків УПА і рівночасно продовжував надавати медичну опіку місцевому населенню.

Д-р Є. Каранович загинув у бою з більшовицькими партизанами відділу Федорова перед Різдвом 1943 року, в селі Піски Радьківські. Похований у спільній могилі полеглих вояків УПА в селі Хотінь (Камінь-Коширський район, Волинська область). Д-р Каранович-Караван був одружений з Наталею Книш і залишив дві дочки – Богданну та Радославу.

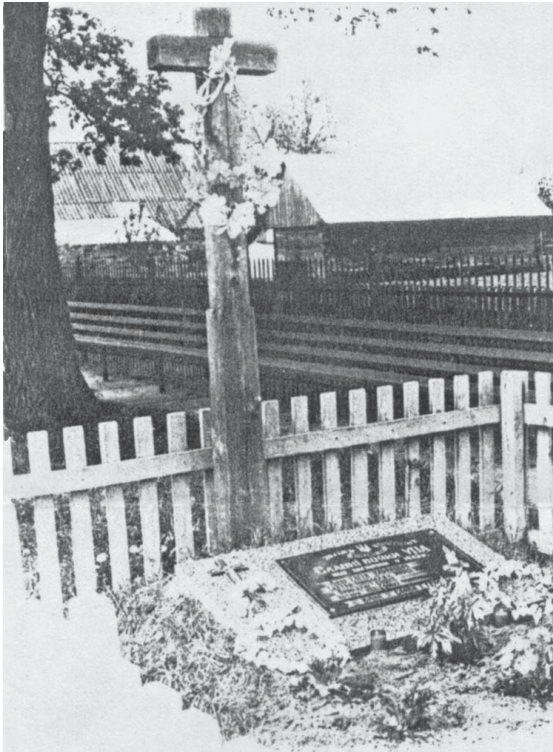
Dr. Yevhen Karanovych («Karavan»)

(Summary)

Dr. Yevhen Karanovych (Karavan) was born in 1901 on the outskirts of Sokal. His parents were Panteleimon and Maria, nee Ivanets. After graduating from the Sokal high school, he studied in the medical faculty of the secret Ukrainian University in Lviv and completed his studies at the Jagellonian University in Krakow.

From 1931, he worked as a doctor in the town of Kamin-Koshyrskyi in Volyn. He had contacts with the Ukrainian underground from 1942. When UPA units began to operate, he became an UPA physician, caring for sick insurgents while continuing to treat the local population.

Dr. Yevhen Karanovych was killed during a Soviet partisan attack in 1943. He was buried in a common grave of fallen UPA soldiers in the village of Khotin, Kamin-Koshyrskyi raion, Volyn oblast.

*Могила д-ра Карановича, в якій він похований
разом з полеглими вояками УПА*

Ярослав Мартинець («Берест»)

Ярослав Мартинець народився 20 грудня 1921 року в родині кушніра в місті Богородчани Станіславівської області.

Після закінчення початкової школи в Богородчанах навчався в українській гімназії в Станіславові.

У 1940 році вступив до Львівського Медичного Інституту, де навчався до липня 1944 року. З 4 серпня до листопада цього ж року завідував у Богородчанах медичною амбулаторією.

В кінці листопада 1944 року Ярослав Мартинець перейшов працювати лікарем в ряди Української Повстанської Армії в Чорному Лісі, на Станіславщині. Тут він обняв пост лікаря в курені командира Василя Андрусяка («Різуна»-«Грегота»), а з літа 1945 року – в курені, що був під командою Павла Вацика («Прута»).

«Берест» дуже віддано виконував свої професійні обов'язки, дбайливо доглядав своїх пацієнтів, а вільний час присвячував журналістській діяльності, дописуючи до підпільного видання «Чорний Ліс».

Загинув у бою із загонами військ КГБ, поблизу Калуша, в селі Завій, 15 лютого 1948 року.

Yaroslav Martynets («Berest»)

(Summary)

Yaroslav Martynets was born in 1921 in Bohorodchany, Stanyslaviv oblast. After completing high school in Stanyslaviv, he studied at the Lviv Medical Institute until July 1944. At the end of that year, he volunteered to serve as a physician in the UPA in the Chornyi Lis (Black Forest), Stanyslaviv region. He worked as a doctor first in the «Skazheni» battalion, then in the «Pidkarpatskyi» battalion, which was commanded by Vasyl Andrusiak («Hrehit») and as of summer 1945, by Pavlo Vatsyk («Prut»). Martynets performed his duties with devotion and in his free time, wrote articles for underground publications. He was killed in combat with NKVD troops on July 15, 1948, in the village of Zaviy, Stanyslaviv region.

*Четвертий справа – Ярослав Мартинець (жовтень 1947 р., с. Завій Калушського р-ну).
З весни 1944 р. виконував обов'язки лікаря УПА в курені к-ра Василя Андрусюка («Грегота»),
а з літа 1945 р. до лютого 1948 р. – в курені к-ра Павла Вацика («Прута»).*

Євген Лужецький («Шувар»)

Лужецький Євген («Шувар») народився 18 червня 1918 року в селі Могильниця на Тернопільщині. Після закінчення гімназії студював теологію в духовній академії у Львові до 1939 року. Під час більшовицької окупації, з осені 1939 року почав студіювати ветеринарію у Ветеринарному Інституті у Львові, продовжував навчання за німецької окупації – аж до 1944 року. З 1941 по 1944 роки був головою Студентської громади у Ветеринарному Інституті. Рівночасно студював у Львівській Консерваторії солоспів.

Євген Лужецький, абсолювент ветеринарії, був одним із основоположників УЧХ на Закерзонні. За наказом ОУН він переходить в Карпати. Був співавтором т.зв. «Санітарного Конспекту», першорядним організатором і талановитим викладачем на санітарних курсах. У 1946 році переходить у Перемищину і перебирає функцію курінного лікаря. Відомий, як «приятель вояцтва» та «золотоустий оборонець» усіх вояків, що їм доводилося за «прогріхи» ставати перед військовий або «козацький» повстанський суд. Був авторитетний, чутливий, добрий і виrozumілий. Часто стрільці кликали його «батьком Шуваром». Постійно студював медичні книжки і спонукував студентів-медиків робити те саме. Був відзначений за особисту посвяту під час поборювання епідемії тифу. Навесні і влітку 1947 року перебував у сотні «Громенка» і з нею вирушив у рейд на захід. Під час прориву сотні «Громенка» з ворожого оточення та при переході залізничного шляху, дороги і ріки Ослави коло села Репедь був важко поранений у ногу. Куля пробила коліно (свідчення бунчужного сотні командира «Громенка»-«Соколенка» та ройового «Рубача»). «Шувар» знав, що тільки ампутація ноги могла врятувати йому життя і тому кілька разів намагався дострілитися. Несли й оберігали його стрільці та санітари. Командир наказав забрати від нього зброю, сподіваючись, що після переходу кордону можна буде зорганізувати потрібну хірургічну поміч між лікарями на Словаччині. Третього дня після поранення, на шляху Сянок-Балигород, сотня потрапила у ворожу засідку. Позаду насту-

пала друга ворожа частина, і тому сотня мусіла йти на пробій. У кожнім бою всі поранені діставали зброю для самооборони. «Шувар», що вже раніше вирішив не бути «тягарем» для відділу, дострілився на очах вояцтва (свідок: кулеметчик рою «Лози» – «Крук»).*

* Інформація про Євгена Лужецького подана др. Богданом Гуком-Скалою, доповнена Іриною Лемехою («Рогнідою») в 1988 р.

Yevhen Luzhetskyi («Shuvar»)

(Summary)

Yevhen Luzhetskyi was born in 1918 in the village of Mohylnytsia, Ternopil region. He attended high school and studied theology in Lviv. During the Soviet and German occupations, from 1939 to 1944, he studied veterinary science and graduated from the Veterinary Institute in Lviv. At the same time, he studied singing.

Yevhen Luzhetskyi was one of the founders of the UChKh network on Ukrainian ethnic territory in Poland, in the Przemysl region. «Shuvar» was a talented organizer and instructor of medical assistant courses. For a brief time, he worked in the UChKh network in the Lemko region and then again in the Przemysl region. In 1947-48, he performed the duties of battalion doctor in the Przemysl battalion.

In 1947, Yevhen Luzhetskyi left with «Hromenko's» company on a mission into Western Europe. While crossing the Carpathian Mountains, he was seriously wounded in the leg. In order to avoid being taken alive, he shot himself in front of the soldiers.

Григорій Друль («Славко», «Луговий»)

Григорій Друль («Славко», «Луговий») народився 9 вересня 1921 року в селі Постолівка Гусятинського району Тернопільської області. Середню освіту почав у Теребовлі й закінчив 1940 року в Тернополі. Від 1942 року до весни 1944 року навчався в Медичному Інституті у Львові.

Григорій Друль став членом Юнацтва ОУН в 1937 році, відтак був активним членом ОУН у рідному селі, в повіті й окрузі Копичинців та на студіях в Медичному Інституті у Львові.

В березні 1944 року «Славко» перейшов у підпілля. Він був організатором вишколів медсестер УЧХ та перевишколу медиків 1944-45-х років для праці в медично-санітарних частинах УПА. Викладачами на курсах були: д-р Б.Савка («Софрон») та д-р Я.Олесницький («Ярий»).

«Славко» займався також збиранням та переховуванням аптечного постачання для УПА у співпраці з Катериною Зарицькою («Монетою») та Галиною Дидик («Анною») – крайовими керівниками Українського Червоного Хреста.

2 травня 1945 року Григорій Друль, в непритомному стані, був схоплений органами НКВД. Він був засуджений на 15 років каторжних робіт та 5 років позбавлення громадянських прав. Впродовж 1946–1955 років відбував каторгу на Воркуті. Після звільнення, до 1959 року перебував під контролем КГБ в Ухті, а відтак, до 1960 року – в Тернопільщині.

Григорій Друль закінчив Політехнічний Інститут у Львові, але не дістав дозволу працювати за фахом і тому працював майстром аж до часу відходу на пенсію в 1986 році.

Зараз живе в Тернополі. Був головою Тернопільської Спілки Політичних В'язнів і Репресованих та членом проводу Всеукраїнського Товариства цієї організації.

Yevhen Hryhorii Drul («Slavko», «Luhovyj»)

(Summary)

Hryhorii Drul («Slavko», «Luhovyj») was born on November 9, 1921 in the village of Postolivka, Ternopil oblast. He completed Secondary Education in Ternopil and from 1942 to 1944 he studied the Medical Institute in Lviv.

In March 1944, he joined the underground and, in 1944/1945 worked at first as a medic in UPA medical units and later organized courses for medical students at which Dr. Bohdan Savka («Sofron») and Dr. Yaromyr Olesnytskyi («Yaryi») were principal lecturers.

Hryhorii Drul was also responsible for the pharmaceutical supplies at the Krai Leadership of the Ukrainian Red Cross (UChKh).

On May 2, 1945, H, Drul was captured in an unconscious state by the NKVD and sent to a concentration camp where he stayed until 1955. After his release he was kept in Ukhta under KGB control until 1960. Upon return to Ukraine, he was allowed to study at the Polytechnical Institute in Lviv, but was never permitted to work in his chosen profession. He was, however, allowed to work as a skilled laborer. He was pensioned in 1986.

Мирослава Гребенюк («Барвінок»)*

Мирослава Гребенюк, дочка Семена Гребенюка та Людмили Чубатої, народилася 11 квітня 1918 року в селі Мушкатівка Борщівського району Тернопільської області, в патріотичній сім'ї священика, колишнього капелана Української Галицької Армії.

В родині Гребенюків було троє дітей. Молодшого брата Євгена, учня 10-го класу Чотківської середньої школи, у 1940 році більшовики арештували, засудивши на 10 років тюрми, а при відступі 1941 року замордували в місті Умані.

Мирослава після закінчення народної школи в селі Більче-Золоте навчалася в жіночій гімназії Рідної Школи в Тернополі, яку закінчила в 1939 році. Вона мала від народження артистичні та музичні здібності й після матури почала музичні та драматичні студії у Львові. В час першої більшовицької окупації працювала учителькою в містечку Королівці. Після приходу німців у 1941 році вона вийшла заміж за Юрія Онуферка, й подружжя переїхало жити в Борщів.

У 1944 році, після повороту більшовиків, чоловіка забрали в Червону Армію, де його заарештували і в Челябінську знищили. Мирослава перейшла в підпілля і під керівництвом лікарки Олі Сліпої («Цеки») працювала медсестрою-санітар-

* Інформацію подав Іван Швак-Шуль («Орлик»), на підставі особистих даних Мирослави та її сестрінки Богдана Маковей.

кою під псевдонімом «Барвінок». Вона опікувалася пораненими і хворими на тиф вояками УПА (між ними – й сотенним «Калиною») в шпитальках сіл Більче-Золоте і Монастирок. При лікуванні хворих вона сама важко захворіла тифом. За наказом сотенного «Калини» переїхала на лікування до Львова, де легалізувалася під прізвищем Дерманчук.

Після видужання почала працювати в капелі бандуристів Сінгалеви́ча в Будинку народної творчості, а згодом в ансамблі «Чорногора». У 1948 році донощик розпізнав медсестру «Барвінок», після чого енкаведисти забрали її просто зі сцени разом з бандурою до тюрми. Тернопільським військовим трибуналом вона була засуджена на 25 років заслання та 5 років позбавлення громадянських прав. Каторгу відбувала серед вічної мерзлоти Інти. На засланні вона стала інвалідом і 10 січня 1955 року була звільнена, «комісована» на утримання батьків. Проживала у Львові і до 1965 року працювала у Львівській філармонії. Згодом вийшла на пенсію по інвалідності.

Прикута до ліжка зтяжною недугою, Мирослава Гребе́нюк померла 31 січня 1996 року. Похована у Львові на Личаківському цвинтарі.

Myroslava Hrebenuk («Barvinok»)

(Summary)

Myroslava Hrebenuk was born on April 11, 1918, in the village of Mushkativka, Ternopil oblast. She completed high school in Ternopil in 1939.

Myroslava was gifted with artistic and musical talent, but having no opportunity to pursue such studies, she worked as a teacher. In 1941, she married Yuriy Onuferko, who died at a young age, in 1944, at the hands of the Soviets.

Myroslava Hrebenuk entered the Ukrainian underground. Using the pseudonym «Barvinok», she worked in the underground Ukrainian Red Cross under the direction of Dr. Olya Slipa («Tseka»). She cared for the wounded and those ill with typhus and she herself became seriously ill. On the order of company commander «Kalyna» she was sent for treatment to Lviv. There she lived above ground using the surname Dermanchuk.

After her recovery, she worked as a bandura player in the group led by Sinhalevych, and later in the «Chornohora» ensemble. In 1946, she was recognized by an informer and was arrested by the NKVD as she was coming off the stage with her bandura.

Myroslava Hrebenuk was sentenced by a military tribunal to 25 years' imprisonment and five years' deprivation of rights. She was released as an invalid on January 19, 1955. She lived in Lviv and worked in the city philharmonic orchestra until 1965.

Bedridden by a serious illness, Myroslava died on January 31, 1996. She was buried in the Lychakivskyi cemetery in Lviv.

Катерина Гаврилів

Я, Катерина Олексіївна Гаврилів, дівоче прізвище Данилів, псевдо «Зелена», народилася 11 серпня 1920 року в селі Труханові Сколівського району Львівської обл. Освіта середня. Закінчила школу агрономічну в Підмихайлівцях при монастирі сестер Василянок Рогатинського району, а практику проходила у Дублянах Львівської обл. У 1936 році переїхала на проживання до сестри у Варшаву.

У 1939 році поступила в ОУН. В 1941 році в складі групи, яку ОУН переправляла на Україну, я приїхала до Львова. В листопаді 1943 року ОУН направила мене в УПА, в школу медсестер, яка проводилася в селі Сприні (Самбірського району Дрогобицької області), яку закінчила в січні 1944 року. Після закінчення працювала вишкільницею при обласному проводі УЧХ і проводила курси першої медичної допомоги в селах Лукавиці, Довголуці (Сколівського району Дрогобицької області), в селі Рудники (Миколаївського району Львівської області), а також у партизанському загоні УПА в лісі Журавенського району Дрогобицької області. По переході фронту працювала тереновою Провідницею Сколівщини (Дрогобицької області). За те, що я успішно зробила операцію, витягнувши кулю з живота пораненого в с. Плава (Сколівського району), у січні 1945 року мене направили на хірургічні курси при Крайовому Проводі. Курси відбувалися в селі Дувки (Рогатинського району) та в селі Поручині (Бережанського району). Після закінчення курсів працювала тереновою провідницею УЧХ Мединицького району Дрогобицької обл. Також працювала медсестрою у Сотні «Вікторії» та в шпитальках різних сіл.

З підпілля вийшла в 1950 році. Вийшла заміж, маю трое дітей і живу в місті Болехові (Івано-Франківської області).

Kateryna Havryliv

(Summary)

Kateryna Havryliv was born in the village of Trukhaniv, Lviv oblast. She studied agronomy in Pidmykhailivtsi, Rohatyn raion, and completed her practical work in Dubliany, near Lviv. From 1936 to 1941, she lived with her sister in Warsaw. In 1941, she returned to Ukraine and lived in Lviv. In November 1943, she was sent to take nursing courses in the village of Sprynia, Drohobych oblast. After completing the courses, she worked as a first aid Instructor for the underground UChKh, and with UPA units in the Drohobych oblast. In January 1945, she took upgrading courses in the village of Poruchyn, Berezhany raion. After completing the courses, she worked as director of the Medenyts raion UChKh, in the Drohobych region. She came out of the underground in 1950.

Ганна Панаший*

Ганна Панаший народилася 1 січня 1908 року в м. Станіславові (тепер Івано-Франківськ). Середню освіту закінчила в школі сестер Василянок в м. Станіславові. Спеціальність фармацевта здобула в приватній фармацевтичній школі при аптеці Казимира Арматиса в 1929 році, де й працювала асистентом до початку війни 1939 року. В часі війни працювала в приватних аптеках Ченстуха та Л. Білобрам. Після закінчення війни, від 1945 року по 1949 рік, працювала завідуючою аптекою при обласній лікарні, директором якої тоді був лікар Р.Малиновський.

На початку 1949 року була арештована більшовиками і засуджена на 25 років ув'язнення за те, що доставляла медикаменти в ліс воїнам УПА. Її мати, Е.Панаший, і сестра, Т.Тодорів, з 7-річною дитиною, Ольгою Тодорів, були вивезені на спецпоселення в Хабаровський Край, в село Сіта, Переяславського району. Там у 1950 році померла від недуги поліомієліту Ольга Тодорів. Ганна Панаший відбувала ув'язнення в Казахстанських таборах у місцевості Кінгір.

У 1956 році їй було дозволено переїхати на спецпоселення до рідні в Хабаровський Край. Там вона працювала асистентом у сільській аптеці, якою завідувала переселенка зі Станіславова Іванна Герасимович. У 1958 році Ганну Панаший з родиною було звільнено з спецпереселення і вони повернулися до рідного Станіславова, де мали великі труд-

* Біографічну інформацію про сестру записала Т. Тодорів, 9 травня 1996 року.

нощі з пропискою. Врешті їй вдалося там прописатися і вона влаштувалася асистентом в аптеці №1, якою завідувала тоді п. Ольга Сенютович.

Після всього пережитого на тяжких роботах у таборах здоров'я Ганни дуже підірвалося. Вона перенесла дві операції на кишечнику (у 1976 році), а 2 червня 1980 року померла, так і не діждавшись побачити Україну, – яку так щиро любила і за яку терпіла, а також за яку в 1941 році загинув з рук Сталінських катів її брат Степан Панашій (вчитель у м. Заліщики, Тернопільської області) – Самостійною.

Hanna Panashiy

(Summary)

This short account about Hanna Panashiy was written by her sister.

Hanna was born on January 1, 1908, in Stanyslaviv, where she completed high school and studied pharmacy. Until 1939, she worked in private pharmacies.

After the end of the war, from 1945 to 1948, she was in charge of the oblast hospital pharmacy. During all this time she had contacts with the Ukrainian underground and supplied medications to UPA medical units.

At the beginning of 1949, she was arrested by the Soviets and sentenced to 25 years' penal deportation. Hanna's mother and her sister with her 7-year-old daughter were deported to the Khabarovsk krai. Hanna was released in 1956. Two years later, she returned to Stanyslaviv, where she died in 1980.

Олександра Воробій («Гая»)*

«Гая» – надрайонова провідниця УЧХ (Українського Червоного Хреста) – народилася 28 серпня 1922 року в місті Ярославі (тепер Польща) в сім'ї священика Михайла Воробія і учительки Євгенії з дому Аерс. У 1942 році здала матуру в Сокальській гімназії на Львівщині і поступила на учительські курси. По закінченні курсів працювала учителькою в селі Сілець Белзький на Сокальщині. В тому ж селі відбула курси медичних сестер УПА, які проводив лікар Б. Савка («Софрон»).

З 1944 року до 1947 року була в УПА, у підпіллі. Працювала надрайоною провідницею УЧХ (псевдо «Гая») на Сокальщині, Радехівщині та Лопатинщині. В 1947 році була арештована і засуджена у Львові «Трійкою» («ОСО») на 10 років таборів строгого режиму. «Покарання» відбувала в таборах Мордовії. Звільнена в 1956 році.

Після звільнення переїхала в місто Бучач Тернопільської області, де працювала медичною сестрою в протитуберкульозному диспансері аж до 1985 року, поки вийшла на пенсію. Тепер живе в Бучачі, є головою Співки політ'язнів і репресованих України в Бучацькому районі.

* Дані зібрала і записала, зі слів Лесі Воробій, Віра Медицька, у Львові.

Oleksandra Vorobiy («Halia»)

(Summary)

«Halia», nadraion underground Ukrainian Red Cross (UChKh) leader, was born in 1922 in the town of Yaroslav. She completed high school in Sokal in 1942. After training as a teacher, she taught in the Sokal region. There she took UPA nursing courses, which were given by Dr. B. Savka («Sofron»). From 1944-47, «Halia» was the nadraion UChKh leader and cared for sick and wounded UPA soldiers in the Sokal and Radekhiv regions.

Oleksandra Vorobiy was arrested by the NKVD and sentenced in Lviv to 10 years in strict regime prison camps. She served her sentence in Mordovia and was released in 1956. After her release, she worked as a nurse in a tuberculosis dispensary until 1985.

*Олена Андруцак, районова УЧХ
Сокальщини, 15.09.1957 р.*

*Мирослава Данилюк, «Віра»
Окружна провідниця УЧХ Львівщини.
Народилася 1924 р. у с. Звенигород, Пустоми-
тівського р-ну, Львівської обл. Загинула у Великих
Мостах на Львівщині в березні 1946 р.*

*Ольга Хомич, районова УЧХ
Лопатинщини
21.08.1955 р.*

Д-р Богдан Теодозій Савка, «Софрон» (зліва), начальник лікар КВМ УПА-Захід та Крайового Проводу УЧХ Кристинополя.

Іван Дмитрош (справа), фельдшер «Кривоніс» с. Полонична. Загинув 13.12.1944 р. в с. Розджалів.

Надія Т. Савчак («Христя», «Соня»)

Надія Савчак народилася 8 березня 1924 р. в с. Глиняни Львівської області. Батько – Теодор Савчак, був учасником Української Галицької Армії, мати – Марія. Надія закінчила середню освіту (матурою) в Українській гімназії у Львові в 1943 році. В цьому ж році вона вступила до Львівського Медичного Інституту.

Вже в 1937 році вона стала членом Юнацтва ОУН. Під час німецької окупації, в другій половині 1943 року Н. Савчак під псевдонімом «Христя» допомагала організувати мережу медичної допомоги

УЧХ на Бережанщині. Після липневого прориву фронту в 1944 році під Тернополем і над річкою Стрипою вона відійшла разом з відділом УПА на Станіславівщину, в район Калуша. Працювала там під псевдонімом «Соня».

Надія Савчак загинула 1 листопада 1944 році в бою у Чорному Лісі (село Грабівка, Калушський район) разом з провідником Василем Турковським («Павлом»), командиром «Гамалією» та двадцятьма невідомими повстанцями.

Nadiya T. Savchak («Hrystya», «Sonya»)

Nadia Savchak

(Resume)

Nadia Savchak was born on March 8, 1924 in the village Hlyniany, Lviv Oblast. She completed Secondary Education in 1943 and in that year she entered the Medical Institute in Lviv. In the second half of 1943 Nadia Savchak («Khrystia») helped to organize the underground network of the Ukrainian Red Cross (UChKh) in Berezhany region. In 1944, after the return of Bolsheviks to the Ternopil region, Nadia Savchak (now «Sonia»), together with an UPA unit, was sent into Stanyslaviv region. She died in battle in Chornyi Lis on November 1, 1944 together with Commander «Hamaliia», OUN leader Vasyl Turkovskyi («Pavlo») and twenty other insurgents.

Любомир Полюга

Любомир Полюга, син Івана Полюги та Іванни з роду Давидовичів, народився 9 серпня 1925 року. Батько Любомира – колишній учасник УГА. Обоє батьки були студентами Українського Таємного Університету.*

Любомир, після закінчення середньої освіти у філії Академічної гімназії у Львові в 1942-43 роках, вступив до Львівського Медичного Інституту, де встиг закінчити три семестри медичних студій. Будучи студентом, він мав зв'язки з ОУН. Під час переходу фронту перебував у Карпатах, а 1945 року повернувся до Львова, де й надалі виконував різні завдання ОУН і УПА.

У 1946 році Любомир вирішив продовжити свої медичні студії, але в короткому часі був затриманий органами НКВД. Але йому вдалося втекти й піти у підпілля. В підпіллі він виконував зв'язкові завдання при керівниках УЧХ – Катерині Зарицькій та Галині Дідик. Він також тримав зв'язки між генералом Романом Шухевичем і його особистим лікарем д-ром Матвієм Лотовичем, асистентом клініки Львівського Медичного Інституту. Іноді Л. Полюга перебував в охороні генерала Романа Шухевича. Вкінці 1947 року Любомир, поранений в бою, потрапив в руки КГБ. Після відбуття заслання в режимному таборі в Інті, в грудні 1955 року він був звільнений. З великим зусиллям вдалося йому закінчити лікувальний факультет Медичного Інституту в Семипалатинську, у Казахстані.

Любомир Полюга одружився зі студенткою Львівського Медичного Інституту Дарією Масюк, яка також після відбуття каторги в таборі Інти закінчила Медичний Інститут в Казахстані.

В теперішню пору Любомир, його дружина і два сини – Богдан і Ростислав, що закінчили студії в Запорізькому Медичному Інституті, працюють лікарями в Цюрюпінську (Олешки, Херсонська область). Рівночасно, всі вони є активістами в роботі по національному відродженні півдня України через організацію «Просвіта» та міську й обласну ради Запоріжжя.

* Полюга Любомир. *Мої спогади. 1944-56 рік.* – Олешки, 1995 р., копія манускрипту, архів Літопису УПА.

Liubomyr Poliuha

(Summary)

Liubomyr Poliuha was born in Lviv on August 9, 1925. He graduated from a branch of the Academic High School, then studied for three semesters at the Medical Institute in Lviv. In 1944-45, he performed assignments for the OUN and UPA. In 1946, he resumed his studies, but when he was threatened with arrest, he went back underground. Lubomyr Poliuha served as a messenger with the Ukrainian Red Cross leadership for Kateryna Zarytska, Gen. Roman Shukhevych and Dr. M. Lotovych. In late 1947, he was wounded in combat and fell into the hands of the KGB. He served in a labour camp in Inta until 1955. After his release, he completed his medical studies at the Medical Institute in Semypaletyn, Kazakhstan. He presently works as a physician in Tsiurynsk, Kherson oblast, Ukraine.

Богдан Коваль*

Богдан Коваль народився 1918 року в селі Конюшки Королівські Львівської області. Після закінчення середньої школи у Львові (в 1940-44 рр.) навчався у Львівському Медичному Інституті. Будучи студентом, він, як член ОУН, перейшов підготовку до медичних завдань у підпіллі.

У липні 1944 року Богдан вступив у ряди Української Повстанської Армії, де отримав доручення виконувати функції лікаря в Санітарній Службі УПА в терені Комарно-Рудки-Самбір. Там довелося йому лікувати не тільки поранених повстанців,

але й часто також надавати медичну опіку довколишньому населенню. Богдан Коваль мав зв'язки з лікарем Н. Баглаєм, що працював легально в містечку Комарно і постачав для підпілля необхідні середники для лікування повстанців.

Приміщення підпільної лікарні розташовувалося в Селі Конюшки Королівські в хаті Франка Лопушинського. В кінці січня 1946 року енкаведисти, оточивши село, віднайшли приміщення лікарні. Криївка була розбита і всі присутні у ній повстанці загинули.

Богданові довелося засновувати новий медичний пункт у селі Тулиголови. В ніч з 25 на 26 лютого 1946 року спецвідділи НКВД оточили село й почали обшуки в кожній оселі. Присутні в криївці члени медично-санітарної обслуги і їх пацієнти вступили в нерівний бій з противником. Разом з вико-

* *Опрацьовано на підставі статті Миколи Петруцака «Медики в рядах повстанців». – Державність, № 3, 1992 р., ст. 41.*

нуючим обов'язки лікаря Богданом Ковалем загинули: Осип Проць, Олекса Пелех, Степан Беньо, Володимир Ільків, Кирило Пелех, Іван Лучинський та Василь Мостан. В бою полягла також 22-літня Софія Овчар, медсестра СКВ.

Мертву Софію батьки віднесли до своєї хати, гарно її вбрали й засвітили свічки. Вранці енкаведисти вдерлися до хати, стягнули її мертве тіло з катафалку і потягли волоком у центр села. Там вони, на глум і наругу, зложили й усіх інших мертвих повстанців. Відтак їхні знівечені тіла закопали в каналі біля дороги.

Мертве тіло Богдана Ковалю енкаведисти завезли для ідентифікації в містечко Рудки. Знявши з небіжчика одяг, поставили тіло під мур будинку НКВД і встромили в його рот цигарку. Тіло покійного простояло так майже тиждень, а тоді закопали його на старому єврейському цвинтарі.

Bohdan Koval

(Summary)

Bohdan Koval was born in 1918 in the Lviv oblast. He completed high school in Lviv and in 1940-44 studied at the Lviv Medical Institute. In July 1944, he joined the UPA and was sent to serve as UPA doctor in the Sambir region. There he treated not only wounded insurgents, but also the local population. The conditions were difficult, because the Soviets frequently attacked underground hospitals. During the night of February 25 to 26, 1945, NKVD special units surrounded the village and attacked the underground medical bunker, killing Koval, a nurse, the guard and wounded and sick insurgents. After the attack, they removed the bodies of the people who had been in the bunker and made them objects of derision in the town centre. Koval's body was taken to the town of Rudne, where it was displayed outside the NKVD building and kept for an entire week «for identification».

Петро Городник*

Петро Городник народився 1917 року в Конюшках Королівських (повіт Рудки, Львівщина). Після закінчення середньої освіти в малій семінарії у Львові, вступив до Львівського Медичного Інституту, де студіював до травня 1944 року. Будучи студентом медицини, мав зв'язки з ОУН, а в липні 1944 року вступив у ряди УПА. Тут виконував обов'язки лікаря на території Рудки–Комарно.

Петро Городник став відомим у цій околиці не тільки як медик, що з посвятою опікувався повстанцями, але і як лі-

кар, котрий також допомагав хворим мешканцям довколишніх сіл. Крім виконання своїх основних обов'язків медика він, разом зі своїм другом Богданом Ковалем, працював у підпільній друкарні, випускаючи листівки, звернені до народу.

Петро Городник загинув у січні 1946 року, під час наступу НКВД на підпільну лікарню, разом зі своїми друзями – Степаном Морочком та Василем Ільковим. Полеглих повстанців енкаведисти закопали просто в рові. У вересні 1991 року їхні тлінні останки були перезахоронені на місцевому цвинтарі.

* Опрацьовано на підставі статті Миколи Петруцака «Медики в рядах повстанців». – *Державність*, №3, 1992 р., – ст. 41.

Petro Horodnyk

(Summary)

Petro Horodnyk was born in 1917 in Koniushky Korolivsky, Rudka county, Lviv region. After completing high school at the Minor Seminary in Lviv, he entered the Lviv Medical Institute, where he studied until May 1944. While still a student, he had contacts with the OUN and in July 1944, he entered the UPA, working as a physician in the Rudka-Komarno region. He was killed in January 1946, during a surprise attack by the NKVD on the underground hospital.

Ілля Оберишин

Ілля Оберишин («Стецько», «Кобзар», «Охрім») народився 11 березня 1921 року в селі Потік Рогатинського району Івано-Франківської області. Після закінчення середньої освіти в Станиславові, в роки 1942-44, студіював в Медичному Інституті у Львові.

Ілля Оберишин був членом Юнацтва ОУН від 1938 року. Коли, в 1944 році, німецько-більшовицький фронт наближався до Львова і було закрито Медінститут, Ілля перейшов у підпілля. Там обняв пост керівника підпільного УЧХ

Тернопільської округи, проводив вишкільні курси медсестер для УПА.

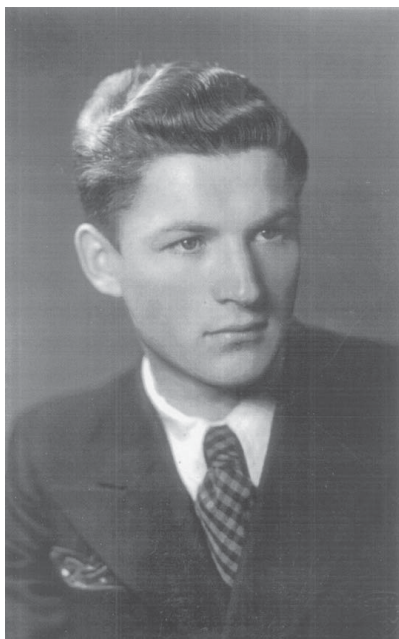
Крім виконання тих обов'язків Іллі доводилося працювати на інших керівних постах у підпіллі на території Тернопільщини та Збаражчини. В 1951 році, в критичній ситуації українського збройного підпілля, Ілля Оберишин втратив зв'язок з керівництвом і від того часу аж до проголошення самостійності України, 1991 року, переховувався самотньо в криївці.

Illia Oberyshyn

(Summary)

Illia Oberyshyn was born in 1921 in the village of Potik, Ivano-Frankivsk oblast. He graduated from high school in Rohatyn and studied at the Medical Institute in Lviv. From 1938, he was a member of the OUN, and in 1944, while still a medical student, entered the underground. He served as regional director of the Ukrainian Red Cross in the Ivano-Frankivsk oblast until 1947. From 1948 to 1951, he performed additional duties in the underground. As of 1950, because of the critical situation of the Ukrainian underground, Oberyshyn hid out alone until early 1991.

Богдан Чупіль, «Бей»

Богдан Чупіль («Бей») народився 1922 р. в містечку Нижанковичі. Середню освіту закінчив в м. Перемишлі. У 1942 р. вступив до Медичного інституту у Львові. Після закінчення п'ятого семестру весною 1944 р. пішов у підпілля.

Богдан Чупіль під псевдонімом «Бей» був спрямований на Ярославщину, працював на пості Обласного Керівника Служби Здоров'я – УЧХ.

Правдоподібно, загинув в 1947 р. коло Ярослава.

Д-р Родіон-Пилип Сліпий*

Родіон-Пилип Сліпий народився 27 листопада 1887 року в селі Заздрість (Теребовлянський повіт), в селянській родині Василя Сліпого та Ф. Дичковської. Середню освіту закінчив матурою в Тернопільській гімназії. Медичні студії розпочав у м. Грац (Австрія), а після перерви, пов'язаної з Першою Світовою Війною, закінчив навчання і отримав у 1922 році диплом лікаря. Під час війни вступив добровольцем до лав Українських Січових Стрільців, а відтак до Української Галицької Армії.

Родіон нострифікував свій лікарський диплом у 1927 році в польському Університеті, в Познані. З того часу він провадив загальну медичну практику в містечку Струсів.

Часто д-р Родіон Сліпий лікував бідних пацієнтів, котрі були в скрутному становищі, безкоштовно. Його любили та шанували як доброго лікаря і в містечку, і в довколишніх селах.

Під час Другої Світової Війни Родіон Сліпий продовжував працювати лікарем в Стусові. В 1943 році він мав зв'язок з українським підпіллям. Допомагав своїми порадами і набутим досвідом в УСС та УГА, при організації медично-санітарної служби УНС-УПА, постачав медичні та лікувальні припаси, лікував хворих повстанців.

Вік та здоров'я д-ра Родіона не відповідали тяжким умовам партизанської боротьби. Він зголосився, як лікар, до Дивізії «Галичина». А після трагічного бою під Бродами відійшов на Захід.

Д-р Родіон Сліпий помер в Міттенвальді (Німеччина) 1 червня 1948 року.

* Інформація отримана на підставі даних з Тернопільської газети «Свобода», за 18 січня 1996 р., передрукованих на сторінках журналу «Вісті Комбатанта», 1998, ч. 1 (210), Торонто – Нью-Йорк.

Dr. Rodion P. Slipyi

(Summary)

Rodion P. Slipyi was born in 1887 in the village of Zazdrist, Terebovlia povit. He completed high school in Ternopil and medical studies in Gratz, Austria in 1922. During World War I, he served in the Ukrainian Sich Riflemen, then in the Ukrainian Galician Army. Having an Austrian diploma, he obtained his medical license in Poznan, Poland in 1926. From that time, he worked in general medical practice in the town of Strusiv, Ternopil region.

During World War II, he collaborated with the Ukrainian underground and helped the UPA medical service. Subsequently, he entered the «Halychyna» Division as a doctor. After the destruction of the Division, he ended up in Mittenwald, Bavaria, Germany, where he died on June 1, 1948.

*Ольга Баб'як, «Уляна»
Фотографія 1956 р.*

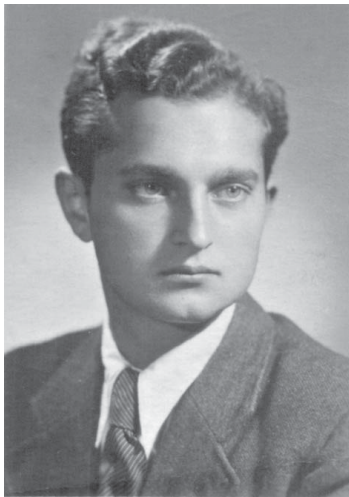
Народилася в с. Селиська біля Перемишля в 1923 р. Після закінчення сільської школи закінчила однорічну сільськогосподарську школу, а згодом і однорічну школу виховательок в дитячих садках.

В ОУН вступила в 1942 р. Пройшовши курси санітарів, в 1944 р. була в сотні «Чорного». Деякий час працювала з лікаркою Марією Тарнавською – «Мартою». Згодом перейшла працювати повітовою УЧХ в Мостиський р-н. Арештована 1947 р., засуджена на 20 літ каторги. Ув'язнення відбувала на Воркуті. Відсиділа 11 літ. Зараз живе в Стрию.

*Стефа Станько, «Софія»
Народилася 1917 р. в с. Коровниках біля Перемишля. В ОУН вступила 1939 р. У 1940 р. арештована більшовиками, сиділа в тюрмі в Перемишлі, засуджена на 8 літ тюрми. Після суду її перевезли до тюрми в Самборі. Була звільнена у зв'язку з війною в 1941 р. Продовжувала працювати в ОУН під псевдонімом «Журба». Щоб уникнути арешту німцями, пішла в підпілля, де працювала в УЧХ під псевдонімом «Софія» під керівництвом надрайонової «Сірої» (Наталки Козакевич).*

Під час переселення українського населення на Україну переїхала з фальшивими документами. Часто міняла місце проживання, щоб уникнути арешту. Тепер живе у Львові.

Ігор Вонс

Народився в 1920 р. в с. Ігровище на Тернопільщині. Він і Олег Вонс – рідні брати. Сини священника зі села Ігровище Степана Вонса. Вчився в гімназії у Тернополі. З 1939 р. – член ОУН.

В 1941 р. переїхав у Львів і вчився в Медінституті. Цього ж року був арештований німцями і сидів в тюрмі у Тернополі. Після звільнення поступив до ветеринарного інституту.

У 1944 р. перейшов у підпілля. Виступав під псевдонімом «Бродич». Одружився з Євгенією Яськів і переїхав у с. Розджалів на Сокальщині. Згодом перебував у бункері в с. Купичволя, хутір Хоршемка на Жовківщині.

19 грудня 1945 р. військові частини прикордонників оточили стодолу і почався бій, який тривав з 11-ої до 17-ої години. Один з охорони «Бродича» вийшов з криївки і кинув гранату між більшовиків, але був відразу вбитий. Більшовики кинули запальні гранати в бік стодолу, вона згоріла, а потім кинули ще одну гранату в криївку. На другий день прийшли вояки з УПА, розкопали криївку і знайшли там трьох мертвих повстанців. Між ними був Ігор. Всі вони поховані в с. Купичволі. Через два тижні після смерті Ігоря народився його син – Ярополк.

Олег Вонс

Народився в 1918 (1919) р. у с. Ігровище на Тернопільщині. Працював в УЧХ на Тернопільщині під псевдонімом «Гнат». Загинув 1947 р. в Кізлевському р-ні, але невідомо, в якому селі і при яких обставинах. Через всесвітній Червоний Хрест його не знайдено.

До поступлення в медінститут у Львові працював в театрі Йосифа Стадника, опісля – у Львівському драматичному театрі. До цього викладав у гімназії в Тернополі.

Анна Скірка, «Дора»

Народилася 24 грудня 1919 р. в с. Коровники, біля Перемишля. Член ОУН від 1941р. Від 1943 р. працювала друкаркою в обласного провідника Василя Галаси («Орлана»). Пізніше перейшла працювати в УЧХ. Загинула 21 січня 1947 р. разом з пораненими і своїм чоловіком, лікарем «Ратом», у підземній шпитальці на горі Хрещатій (Лемківщина).

Ярослава Крижанівська, «Ярка»

Фото від 20.10.1942 р., Перемишль

Народилася 1925 р. в Перемишлі. Вчилася в Перемишльській гімназії. У 1943 р. вступила в «Юнацтво». З 1944 р. тримала зв'язок із підпіллям з фармацевтом Ярославом Солганом («Нехристом»). Доставляла йому ліки, надавала першу допомогу пораненим, вела розвідку.

Під час переселення виїхала з родиною до Львова. В 1947 р. арештована, засуджена на 25 літ. Покарання відбувала в Інті. Відсиділа 10 літ. Живе у Львові.

Галина Дидик, провідний член підпільного УЧХ в гостях у Надії Суровцової. Умань, 2 травня 1978 р. Зліва направо: Гандзя Садовська, Галина Дидик, Надія Суровцова, Надія Мудра.

Марія Павлишин-Гаврилів, «Іра», «Чайка» (на фото справа); коло неї стоїть Т. Сидоренко, «Надя». Мордовія, 1955 р., перед звільненням.

Марія Павлишин народилася 1927 р. в селі Хишевичі Городецького р-ну. В 1944 р. пішла у підпілля. Пройшла медсестринський вишкіл у доктора Олександра Давиденка «Юрка» в околиці гори Ключ. Після курсів її направили працювати районною УЧХ в Славський р-н. У 1946 р. була арештована, відбувала покарання в Мордовії. Відсиділа 10 літ. Живе в с. Хишевичі.

**ПРАКТИКУЮЧІ ЛІКАРІ, ЯКІ НАДАВАЛИ
МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ВОЯКАМ УПА
(біографічні довідки)**

ВІД КОЛИСКИ ДО ГРОБУ*

Д-р Іван Паньків народився 6 квітня 1910 року в селі Чортовець (тепер с. Назаренкове) Городенківського району Івано-Франківської області, в селянській родині. Чотири початкових класи закінчив у своєму селі, а середню освіту завершив матурою (на «відмінно») в Коломийській гімназії у 1929 році.

З молодих літ Іван Паньків брав активну участь в житті рідного села, організував драматичний гурток при читальні «Просвіта», а також товариство «Відродження», в діяльність якого входила боротьба проти вживання алкого-

лю та тютюну. Він гуртував навколо себе хлопців і дівчат, вони усі разом читали українські історичні та інші літературні видання, вивчали народні пісні й танці. Молодь і в подальшому продовжувала свою самоосвіту та вела культурно-освітню й громадську діяльність як в рідному селі, так і в довколишніх селах.

Іван Паньків мав зацікавлення до медичних наук, мріяв стати лікарем, щоб отримати можливість допомогти своєму знедоленому народові.

Українському студентові в Польщі дістатися на медичні студії було дуже важко. Завдяки своїй рішучості, здібностям,

* Опрацьовано на підставі спомину Івана Паньківа «Від колиски до гробу». – Автобіографічні спогади, манускрипт, січень 1982 р. та статті Івана Прощака «Іван Паньків». – Коломия: Вільний Голос, – ч. 89 (165), 22 серпня 1992 р.

непересічному знанню, допомозі приятелів і підтримці батьків він досягнув своєї цілі. Медичні студії закінчив у Франції, в місті Монпельє, на побережжі Середземного моря. Державні іспити здав у 1938 році, а докторську працю на тему «Найновіші дані про хірургічне лікування посттравматичної епілепсії» він захистив 9 березня 1939 року з найвищою відзнакою – *Suma cum laude*. Під час прилюдної докторської присяги перед погруддям Гіпократата д-р Іван Паньків прирік: «В ім'я найвищого ества бути вірним у виконанні медичної практики...». Усі постанови цієї присяги він виконував до самого кінця свого життя. Слова постанови «Бідних лікувати безплатно і ніколи не вимагати платні, вищої понад мій труд», завжди були *motto* його лікарської практики.

Коли у квітні 1939 року д-р Іван Паньків повернувся в рідні сторони, польська влада не дозволила йому виконувати лікарську практику, бо не визнала його французького диплому. До речі, медичний факультет в Монпельє був заснований в XII-му столітті, він є одним із найстаріших у світі.

Д-ру І. Паньківу довелося тимчасово осісти в рідному селі Чортівці і таємно, задарма лікувати місцевих селян.

Восени 1939 року, з приходом радянської влади в Західну Україну, І. Паньків переселився до містечка Обертин і почав працювати в місцевій поліклініці. Тут в 1940 році він одружився з Є. Ріпецькою, яка стала найближчою подругою і дорадницею на подальшому шляху його життя, бо мати його померла ще в часі його студій у Франції, а батько помер в 1940 році.

В Обертині родина Паньківих замешкала в знайомій кравчині-єврейки, в помешканні якої вони мали одну кімнату і коридорчик, що служив за кухню.

У 1941 році в селі Чортовець відкрили медичну амбулаторію й І. Паньківа було призначено завідуючим цієї амбулаторії. Тут його й застав початок німецько-більшовицької війни. Короткий час, доки німці не почали «господарювати», Іван Паньків виконував обов'язки голови села. В селі відбувалися бурхливі мітинги. Часто і йому погрожували особистими порухами, але завдяки пошані людей до свого докто-

ра та його вмілому керівництву вдалося уникнути кровопролиття.

Коли німці почали «господарювати», вони відразу ж позвірячому розправилися з євреями. Аптекаря Шацберга забрали в Коломию, д-ра Бретнера – в Городенку. Їх, як і багато інших євреїв, фашисти знищили. Д-р Вільбах переховувався в Обертині, і щасливо перебував в укритті всю німецьку окупацію.

Період 1941-43-х років був дуже важкий. В 1942 році, коли прийшов голод, в Обертині було зорганізовано Український комітет допомоги дітям. Родина Паньківих взяла під свою опіку хлопчика з гір, який проживав у них впродовж 1942-1943 років, хоча й їм самим тоді було нелегко.

В березні 1944 року наближався фронт і нова, більшовицька, окупація. Багато людей приготувалося до евакуації на захід. Д-р І. Паньків прийняв рішення не покидати рідних земель і переїхав з родиною, дружиною і тепер вже двома дочками в рідне село Чортовець. З огляду на фронтові бої, був змушений у травні 1944 року перенестися до Городенки, де протягом трьох місяців працював у лікарні. Під кінець липня, як тільки фронт пересунувся на захід, д-р Паньків вернувся до Обертини і був призначений завідуючим Обертинського райздороввідділу. Сюди також був направлений його знайомий, який став завідуючим аптекою.

Майже весь центр міста був зруйнований. Д-р Паньків підшукав відповідну квартиру й почав організовувати амбулаторію та приймати хворих в мало пристосованих для цього приміщеннях. В Обертині він був самотнім лікарем. Крім нього тут було ще три медсестри і один дезинфектор.

З часом вийшов з укриття д-р Вільбах – єврейський лікар, який переховувався впродовж німецької окупації серед місцевого населення. Так медична опіка в примітивних умовах почала діяти в Обертині, але почалася нова біда.

Багато людей повернулося з евакуації, їм доводилося жити в землянках. Не було мила і не вистачало продуктів харчування. Панували антисанітарні умови життя. Все це привело до епідемії висипного тифу. Хвороба рознеслася по всіх селах

району. Довелося відкривати ізолятори по сільських школах. У цей час на допомогу д-ру Паньківу прислали епідемічну бригаду із шести медсестер, а також одного лікаря – Галину (М.) Ільницьку. Однак, через короткий час усі вони захворіли і д-р Паньків залишився самотнім лікарем в районі.

Його часто викликали в обласний центр. Про труднощі, з якими він діставався до Івано-Франківська, д-р Паньків розповідає у своєму автобіографічному спогаді: «Поштовою машиною я добирався на станцію Годи-Турка, далі «комфортабельним» поїздом – діржавими вагонами вантажного поїзда, в яких було повно людей. Найбільше тоді їздило людей з Бесарабії, де панував страшний голод. Часто у вагонах було по декілька трупів, люди гинули з голоду. Така то була їзда. В Станіславові під мурами бокових вуличок також валялися трупи померлих з голоду бесарабців. Повертатися було дещо легше – поїздом до Годи-Турки, а тут ми чекали на поштову машину. Бувало, що машини не було і ми тоді цілою групою, вчителі та інші працівники, пішки йшли до Обертину».

В Обертині д-р І. Паньків жив з родиною в будинку, де розміщалася поліклініка. Вони мали одну кімнату і маленьку кухню. Поліклініка була розташована у великій кімнаті, яку розділили на чотири кабінети для прийому хворих. В іншій кімнаті був зубний кабінет і бухгалтерія райздороввідділу. Д-р Паньків був єдиним лікарем у цій поліклініці. Рівночасно він організував фельдшерсько-акушерські пункти в більших селах району та обслуговував відділ поліклініки в селі Чортівцях.

Під кінець 1945 року в Станіславові було організовано Медичний Інститут і професор Савицький прийняв Паньківа на посаду викладача кафедри мікробіології. Іван Паньків допомагав також упорядковувати бібліотеку, яку перевезли з Харкова. Але, на жаль, йому не довелося довго працювати, бо важко захворіла донечка і він змушений був повернутися до Обертину.

Д-р І. Паньків, починаючи від 1942 року, мав постійні зв'язки з українським підпіллям: лікував хворих, постачав медикаменти. Часто, коли в околиці бували сутички УПА з НКВД, йому доводилося йти на виклики до поранених повстанців та

у важких умовах робити операції. Було це надзвичайно важке становище: з одного боку – зобов'язання супроти свого народу і його борців за свободу, з другого – любов та обов'язки чоловіка супроти дружини та батька малолітніх дітей. Один з епізодів такого пережиття д-р І. Паньків наводить в своєму щоденнику: «Бувало, вночі затарабанять у вікно, як на вогонь. Діти і Генуся зі страху плакали. Виявилось, що привезли групу поранених повстанців. Один із них помер від кровотечі, в іншого було поранення грудної клітки – клапанний пневмоторакс. Після наданої допомоги я відправив усіх в Коломийську лікарню. Тоді було важко працювати, а по селах ще важче. Вночі трудно було розпізнати, хто є хто».

Та воля Божа допомагала і рятувала І. Паньківа від рук НКВД. Не знайшлося ні донощика, ні зрадника, не вдалося ворогові дістати доказів про його зв'язки з підпіллям.

Та все ж репресії не обминули докторової родини. На початку 1948 року був арештований і засуджений на 25 років ув'язнення його брат Дмитро, який працював тоді в аптеці. А брата Василя вивезли в Читинську область.

У тому ж 1948 році д-ра Паньківа направили на одномісячні курси по охороні здоров'я до Києва, а після закінчення цих курсів його вислали до Львова на спеціалізацію по рентгенології.

Після повернення в Обертин місцеве начальство почало поглядати на нього з недовір'ям – причиною був арешт брата Дмитра. Умови життя і роботи стали дуже важкими. Найбільш дошкульним було оточення бездушних, недовірливих людей, які перебували тепер при місцевій владі. І. Паньків просив, щоб його перевели до Коломиї або в райцентр Снятин. Переводу на роботу в Коломию він добився щойно 1951 року і почав працювати рентгенологом в Коломийському міжрайонному протитуберкульозному диспансері.

В квітні 1956 року в родині Паньківих народився син Володимир. Він сьогодні працює лікарем-ендокринологом в Коломиї, є доктором медичних наук. Дочка Ірина закінчила Медінститут в Івано-Франківську і працює зараз лікарем-анестезіологом, дочка Марта закінчила фармацію.

Від 1971 року д-р Паньків почав хворіти, перейшов через ряд операцій і вже не був спроможний далі активно працювати в лікарській професії. У 1978 році остаточно вийшов на пенсію. У вересні 1981 році нагло померла його дружина Ґеня, яка впродовж довшого часу опікувалася хворим чоловіком.

Д-р І. Паньків помер 28 лютого 1982 року і похований на цвинтарі в рідному селі Назаренкове.

Д-р Іван Паньків з дружиною Євгенією

Dr. Ivan Pankiv:

FROM THE CRADLE TO THE GRAVE **Excerpts from the Author's Memoirs**

(SUMMARY)

Dr. Ivan Pankiv was born into a peasant family on April 6, 1910, in the village of Chortovets (Nazarenkove), Ivano-Frankivsk oblast. He attended elementary school in his village and graduated with distinction from high school in Kolomyia in 1929.

*For a Ukrainian student to enter medical school in Western Ukraine under Polish occupation was very difficult. For that reason, Pankiv studied at Montpellier University in France. He passed his state medical exams in 1938 and defended his doctoral thesis *suma cum laude* in 1939.*

On his return to Halychyna, he did not have permission to practice medicine, so he temporarily provided free medical care to local peasants. With the arrival of Soviet rule in Western Ukraine and during the German occupation of 1939-43, he worked in a polyclinic in Obertyn and occasionally in an out-patient clinic in Chortovets.

With the return of the Soviets in 1944, he worked in the Obertyn polyclinic and organized paramedical-midwifery centres in the larger raion villages and his own village.

From 1942, Dr. Pankiv had links with the Ukrainian underground, treating the sick and supplying medications. When the UPA was fighting the NKVD in the region, he went into the field to treat wounded insurgents and performed operations under difficult conditions. Under the Soviet terror, he experienced dangerous situations. He was aware of his responsibility towards his people, as well as his duties as a husband and father of young children. In his journal, he states: «At night there was banging on the window, as though warning of fire. The children and Genusia began to cry in fear. It turned out that a group of wounded insurgents had been brought. One of them died of hemorrhage, another was wounded in the chest - pneumothorax. After providing assistance I sent them all to the Kolomyia hospital. It was hard to work at that time and even harder in the villages. At night it was difficult to tell who was who.»

With God's will, Pankiv was saved from the hands of the NKVD. No one denounced or betrayed him and the enemy never found evidence of his links with the underground. However, repression did not bypass his family. In early 1948, his brother, Dmytro, who worked in a pharmacy, was arrested and sentenced to 25 years. His brother VasyI, was deported to the Chita oblast.

Dr. Pankiv found it increasingly difficult to work in Obertyn. The local authorities mistrusted him because of his brother, Dmytro. Pankiv tried to obtain a transfer to a larger raion centre. In 1951, he managed to find work in Kolomyia, where he took on the duties of radiographer in the inter-raion tuberculosis dispensary.

In 1971, Dr Pankiv's health deteriorated. He underwent a series of operations and was unable to practice his profession full time. He retired in 1978. In September 1981, his wife, Genia, who had been caring for him, died suddenly. Dr Ivan Pankiv died on February 28, 1982, and was buried in the cemetery in his native village, Nazarenkove.

Д-р Льонгин Мельник

Льонгин Мельник народився 1902 року в Рогатині. Медичні студії закінчив у м. Грац (Австрія) у 1929 році. Був одружений з Анною Лукомською, учителькою з Теробовлі.

Д-р Л. Мельник працював лікарем у Рогатині. За німецької окупації, в 1943–1944 роках, коли в околиці почали діяти відділи УПА, він ночами їздив лікувати повстанців в села Заланів та Дички (на Рогатинщині). З поверненням більшовицької окупації, у 1944 році, д-р Льонгин Мельник був арештований і вивезений на заслання в Сибір. Дружина переїхала на Стрийщину і там, під зміненим прізвищем, жила разом з дітьми – сином Романом (тепер працює лікарем у Козові, на Тернопільщині) та дочкою Вірою (яка зараз учителює в Теробовлі).

У 1953 році д-р Льонгин Мельник повернувся зі заслання. Жив і працював лікарем у Тернополі аж до своєї передчасної смерті, в 1958 році.

Dr. Lionhyn Melnyk

(Resume)

Dr. Lionhyn Melnyk was born in 1902 in the town of Rohatyn. He completed his medical studies in Graz, Austria in 1929 and later practiced medicine in his native town. During German occupation (1943-1944) when the UPA became active in the region, he visited surrounding villages and provided medical aid to insurgents. Upon the return of the Soviets in 1944, he was arrested and sent to Siberia. He was allowed to return only in 1953 and continued to work as a physician in Ternopil until his untimely death in 1958.

Д-р Максим Тимків

Максим Тимків народився 1901 року в селі Долішне Львівської області. Медичний факультет закінчив у Празькому Університеті в 1929 році та нострифікував свій диплом в польському Університеті у м. Познані.

Працював загальним лікарем в селі Стрілиська Нові, біля Львова. В 1935 році він переніс свою лікарську практику в місто Делятин (Івано-Франківська область). В роки діяльності Української Повстанської Армії лікував хворих та поранених повстанців.

Згідно повідомлення дочки, Оксани Тимків-Семотюк, батько загинув як лікар УПА в 1945 році. Обставини і місце смерті не відомі.

Dr. Maksym Tymkiv

(Resume)

Maksym Tymkiv was born in 1901 in the village of Dolishnie, Lviv Oblast. He completed his medical studies at the Charles University in Prague in 1929 and received his accreditation to practice medicine at the University of Poznan in Poland. At first he worked as a physician in Strilyska Novi near Lviv and later moved to the town of Deliatyn in Stanyslaviv Oblast. He was very active in providing medical aid to sick and wounded members of the UPA. He was killed while serving in the UPA during 1945, but the place and circumstances of his death are not known.

Д-р Чеховський Андрій Степанович

Народився в 1915 році у селі Висічка, Борщівського району Тернопільської області. Батько його, Степан Чеховський, був греко-католицьким священиком, репресований; помер 1952 року в таборі Мордовії (п/о Явас).

Андрій Чеховський закінчив гімназію «Рідна школа» імені Маркіяна Шашкевича в Чорткові, у 1933 році. Переслідуваний польською поліцією за свої національні переконання, неодноразово зазнавав арешту – у 1935 і 1937 роках.

Андрій був свідомим, активним суспільним діячем, багато працював над піднесенням національної свідомості селян у читальні «Просвіта» в селі Біле, Чортківського району.

Медичні студії почав у Дансінгу, продовживши навчання у Львівському медичному інституті. Державні іспити склав у 1945 році в Державному медичному інституті м. Івано-Франківська.

Працював асистентом на кафедрі патологічної анатомії, а потім хірургом в обласній лікарні в Івано-Франківську.

Переслідуваний органами КДБ за підозріння у співпраці з українським підпіллям, залишив Івано-Франківськ і переїхав працювати головним лікарем Битківської лікарні Надвірнянського району. Там був арештований у січні 1949 року і засуджений на десять років строгого режиму. Покарання відбував у Казахській РСР (Джесказган). Звільнений у 1957 році.

Після повернення з неволі працював хірургом-гінекологом у с. Жовтневе, Івано-Франківської області.

У рідне місто Івано-Франківськ йому дозволили повернутися лише у 1967 році. Там проживала його родина – дружина і двоє дітей. Однак, повернувшись, він навіть не встиг розпочати свою працю, так як несподівано помер від інфаркту міокарда у серпні 1967 року.

Надія Цюпка
Народилася 15 вересня 1925 р. в
с. Білявці, Бродівського повіту.
Працювала медсестрою в УПА. Заги-
нула весною 1950 р. на Самбірщині.

Мирон Семчук («Вітер»)
(зліва)
Студент медицини. Райо-
новий референт Служби Здо-
ров'я – УЧХ на Ярославщині в
1945-47 рр.
Справа біля Мирона Семчу-
ка стоїть Семен Козелко (воєк
УПА).

ДОКУМЕНТИ
(витяги з документів та матеріалів
командування УПА, які стосуються
діяльності УЧХ та медичної опіки)

**ГОЛОВНА КОМАНДА УПА
(УПА–ПІВНІЧ)**

**Документи і матеріали командування УПА
(УПА–Північ)**

№ 19

**НАКАЗ КОМАНДИРАМ ГРУП У ФУНКЦІЙНИХ ТА
ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ**

№ 16

26 вересня 1943 р.

НАКАЗ ч.16

Командирам груп

Командирі груп, що крім військової роботи в групі ще повнять функцію адміністраторів воєнних округ і політичних керівників адміністрованих ними теренів, мусять негайно розложити свою працю так, щоби певні функції виконували покликані до цього референти, а саме: адміністрацію воєнної округи віддати вповні командантам запілля, політичне ставлення роботи в адміністрованім терені віддати шефові політичного штабу, військові дії переводити при помочі шефа військового штабу і його референтів, як рівно ж при помочі бойових референтів. Над цими трьома ділами командирі груп мусять точно наглядати і роботу основне контролювати. Поодинокі референти хай роблять.

В цей спосіб робота краще розвинеться, а командир групи матиме більше часу для присвячення організації війська і його операцій і свобіднішу думку в полагажувані основних справ.

1. Наказувати має право:

- а) у військових справах командир і його шеф штабу;
- б) у справах запілля командир групи і командант воєнної округи, а дальше, в інших адміністративних одиницях, команданти на підставі поданих з гори наказів і на підставі вимог терену;
- в) у справах політичних робіт командир групи і шеф політичного штабу, а у інших адміністративних одиницях командант і політичний референт. В наглих випадках, в часі відсутності командира на свою відповідальність може видати наказ сам референт (шеф і командант).

2. Перевести і подати до “гори” точний облік зброї і амуніції. Зауважується, що немає контролю над господаркою амуніцією. Військовики без наказу й потреби стріляють в лісах. На акціях немає огневої карності. За цим мало слідкується.

Сейчас встановити точний контроль над господаркою амуніцією і зброєю. На стрільця виділити конечну до акції його кількість амуніції, встановити для нього сталий резерв, якого він без спеціального наказу зужити не сміє, решту амуніції заховати. Після зужиття амуніції в бою, перевести сейчас розрахунок втрат і здобутків. Здобутих запасів не вільно самовільно розібрати. Всі трофеї і амуніція переходять в цілості в руки зброярів і господарчих.

На переведення цього даю 2 тижні часу від дня одержання наказу. До 20 жовтня переслати до “гори” точний облік військової споруди і 20 % з усієї облікованої амуніції, так крісової як і іншої.

3. Перевести контроль всіх господарчих (харчевих) запасів. Визначити вже раз норму харчів на стрільця. Потиснути інтендантів, хай подбають про різноманітність харчів, бо через надмірне зуживання м'яса виникають певні хвороби. Харчеві бази в основному перенести негайно в безпечні місця. Поповнити їх.
4. Провірити транспорт і зв'язки. Тут є великі недомогання, через то терпить сильно робота. Сталі опізнення. Подбати, щоби зв'язки ділали справно. На зв'язки дати добрих людей. На кожну лінію зв'язку приділяти хоч один бойовий охоронний рій в повному виряді, дати власні коні і вози.
5. Приділити коней і возів до господарчого апарату і до Червоного Хреста. У військових частинах надмір коней. Залишити при бойових частинах тільки найпотрібніші табори, решту віддати в терен для господарки, зв'язків, Червоного Хреста.

При кожному санітарному пункті мусять бути все чергові підводи на случай небезпеки, щоби можна було в час вивезти хворих.

Також на зв'язках власні коні, щоби так часто не обтяжувати їздою селян. А їздимо дуже багато.

6. Основну увагу в теперішніх діяннях військових відділів звернути на здобування боеприпасів. Сейчас поробити в тому напрямі точні підготовки і приступити негайно до здобування амуніції і зброї.

Про кожний здобутий запас сейчас мене повідомляти.

7. Декотрі бойові референти вмішуються не до своїх справ, в терені (запіллі). Пам'ятати, що до бойових референтів належить військо, а не справи цивільні і вони дбати мусять про військо, його

школення, бойову справність і готовність, а не полагоджувати справи адміністративні. Бойові референти (чотові, сотенні, курінні, загінні) зв'язані з тереном не є. Ними диспонує командир групи по своїм потребам.

8. Не видно бойової готовності у військових частин на постоях. Пам'ятати, що ми в сталому бойовому поготівлі. На всіх, навіть найкоротших постоях, виставляти варти і застави. Висилати теж стало з місця постоя, бойові розвідки, щоби мати безнастанно найсвіжіші відомості про ворога.
9. В степовій і лісостеповій полосі перейти на диверсійні дії малими з'єднаннями. Виділити до цієї роботи найбільш бойових і очайдушних людей. Не сміють ті чисто партизанські частини зв'язуватися на довше з тереном. Вічний рух, несподівані наскоки на ворога, нечайні удари. Ані одного фронтового бою. Безнастанно непокоїти ворога. Тим змусити його бояться запускатися глибоко в села. Здобувати зброю і амуніцію. Засідки і наскоки на малі ворожі з'єднання нам її дадуть. Диверсійних відділів не обтяжувати ані тяжкою зброєю, ані таборами. Для більшої рухливості можна диверсійні частини перемінити в кінні або змоторизовані.
10. Всі накази, подавані з "гори", мусять бути або розроблюванні у командира групи і так подавані тим, до кого належать, або впрост подавати не змінювані. Це залежить від змісту і заголовка наказу. Слідкувати точно за виконанням наказів.

26 вересня 1943 р.

Слава Україні!

Шеф військового штабу
полк. /Гончаренко/

Командир Української Повстанчої Армії
/Клим Савур/

ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, орк. 120-121. Оригінал.

№22

НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА, ЗАПІЛЛЯ ТА МЕДИЧНО-САНІТАРНИМ ПРАЦІВНИКАМ У СПРАВІ ХІМІЧНО-БАКТЕРІОЛОГІЧНОЇ ОБОРОНИ

№ 18

25 жовтня 1943 р.

НАКАЗ ч. 18

*Командирам УПА, комендантам заплілля, а також
медично-санітарним працівникам УПА в справі оборони
перед бактеріологічним і хемічним наступом*

Останній час зареєстровано ряд випадків, коли німці з літаків скидають якісь пакунки, пляшки з невідомою речовиною, затруєні цукорки і інші, на перший погляд, навіть привабливі речі. Це випадки одиничні, але вони щораз частіше траплятимуться. Німці через своїх агентів уже тепер можуть затроювати як хемічною отрутою, так і бактеріями джерела водопостачання (криниці, колодязі, річки). В окремих теренах уже тепер ми маємо значні епідемічні вогнища червінки, холери, черевного і висипного тифу. Хто зна, чи й там ворожа рука не зробила свого брудного діла. З метою забезпечення перед заразливими хворобами

НАКАЗУЮ:

1. Всім командирам і стрільцям УПА, а також працівникам заплілля зашепити собі черевний тиф, висипний тиф, холеру і червінку.
2. Якнайсуворіше пильнувати особистої гігієни: щотижня миття білизни, щоденно митися до пояса, полокати рот, чистити зуби і т. д.
3. До УПА приймати людей лише після попередньої лікарської перевірки.
4. Кожний стрілець і командир повинен мати своє одіяло чи рядно.
5. Остерігатись користування чужими накриттями під час ночівлі, а особливо там, де невідповідні гігієнічні умови.
6. Кожний стрілець, не соромлячись, щоранку мусить переглянути свій одяг, чи нема там паразитів.
7. Командир рою 2 рази в тиждень робить перегляд стрільців.
8. Командир чоти робить 1 раз в тиждень перегляд особистої гігієни стрільців.
9. На зауваження командира рою, чоти, фельчера чи лікаря до того чи іншого стрільця про дотримання гігієни, такі стрільці мусять підлягати санітарній обрібці та стріженню.
10. В кожному повіті мусить працювати бодай одна камера-

дезінфектор, щоби час від часу відділи могли проходити дезінфекційно-санітарну обрібку. За забезпечення камерою відповідають команданти.

11. Щомісяця робити лікарський перегляд всіх відділів УПА.
12. Відділам, що переходять через села і хутора, не вільно розквартируватись в тих населених пунктах, де є випадки висипного тифу, черевного тифу, дезінтерії чи холери.
13. В місцях, де є випадки черевного тифу, холери і червінки, не вільно пити води сиррої.
14. В підозрілих місцях (де можуть бути завжди ворожі елементи) також не вільно пити води та напувати худобу (коней).
15. Абсолютно не вільно вживати сирого молока.
16. Овочі: яблука, груші, сливи, помідори, перед вживанням, старанно вимити теплою водою.
17. На місцях постою відділів і загонів УПА мусять бути місця загального користування – вбиральні, а також помийні ями. За утримання останніх в належному санітарному стані відповідає командир загону чи відділу.
18. Кухарі загонів чи відділів мусять проходити медичний огляд два рази на місяць.
19. При знайден[н]і чогось підозрілого, що могло бути скинене ворогом з літака, повідомити командира.
20. При підозрінні затруєння джерела води донести лікареві відділу і заборонити користуватись джерелом аж до провірення води.
21. При найменшому підозрінні захворювання – звертатись до мед[ичного] пункту.
22. Цей наказ відчитати перед стрільцями.
23. Нагляд за виконанням цього наказу покладається на командирів відділів та медичний персонал.

25 жовтня 1943 р.

Начальний лікар
/-/ Сидір Савчик

Командир Української
Повстанської Армії
/Клим Савур/

Еней*

ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, арк. 106. Оригінал.

* Надпис у титулі.

№25

НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА, ЗАПІЛЛЯ ТА УЧХ У САНИТАРНИХ СПРАВАХ

№21

2 листопада 1943 р.

НАКАЗ ч. 21

*Командирам груп, командантам воєнних округ,
Українському Червоному Хрестові*

Справи санітарні по сьогоднішній день ще як слід не урегульовані. Немає потрібної кількості відповідно уладжених і до конспіративних потреб примієних санпунктів. Немає відповідного приміщення і використання медичного персоналу на санпунктах. Немає розділених компетенцій для лікарів – референтів Українського Червоного Хреста на санпункт. Немає правильників, які нормували б працю на санпунктах і тим надали б їм певної організованої форми. Немає контролю санпунктів, господарки аптечними артикулами, господарки майном санпунктів.

НАКАЗУЮ:

1. Звести при групах пост начальних лікарів. Цілість санітарної роботи у війську передати Українському Червоному Хрестові при воєнних округах впрост.
2. В кожній воєнній окрузі назначить Український Червоний Хрест медичного шефа, якій відповідатиме за здоровля війська, робітництва запілля, цивільного населення. Медичний шеф відповідає перед Українським Червоним Хрестом.
3. В різних стратегічних теренах потворити санітарні пункти, які через завідуючого санпунктом належать безпосередньо до медичного шефа. Санпункти строго законспіровані.
4. В певних віддаленнях від санпунктів потворити прийомні для хворих військових (окремо для цивільних). Прийомні не сміють в ні якому разі зраджувати санпунктів. Хворих з прийомних перевозять на санпункти тільки спецкур'єри, що чергуються в прийомних.
5. Вступ на санпункти мають тільки:
 - а) призначений до них персонал,
 - б) контрольні органи Українського Червоного Хреста,
 - в) командири груп,
 - г) команданти теренів, в яких санпункти розміщені,
 - д) певні уповноважені командирами груп, або командантами ВО.

6. Медичним шефам підпорядкувати увесь медичний персонал, вищий і нищий, як у війську, так і в заплілі. Медичний персонал при військових частинах належить організаційно до командира військових частин, в яких вони повнять свою медичну службу, а ділово належать до медичних шефів.
7. Назначити з рамени Українського Червоного Хреста стислий контроль господарки санпунктів і цілої санітарної роботи.
8. Якщо заходить потреба військової охорони санпунктів, командири груп назначать певні військові охоронні відділи, які організаційно належатимуть до завідуючого санпунктом, а ділово до групи. Охоронні відділи, щоб не деморалізуватися стоянкою на місці, що певний час змінити. Охоронні відділи мусять бути спеціально вибрані й [ви]школені до охорони санпунктів.
9. Всі сансправи у війську й заплілі, справи санпунктів, їх залежности, справи аптекарські, допоміжногосподарські унормувати сейчас правильниками.

Слава Україні!

12 листопада 1943 р.

Командир Української
Повстанчої Армії
/Клим Савур/

Еней*

ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, арк. 110. Оригінал.

№ 26

НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА ТА ЗАПЛІЛЛЯ, ПОЛІТИЧНИМ КЕРІВНИКАМ ПРО ІНТЕНСИВНУ ПОЛІТИЧНУ РОБОТУ

№ 22

26 листопада 1943 р.

Н А К А З ч. 22

*Командирам груп, командантам заплілля, політкерівникам,
Українському Червоному Хрестові*

Наші землі заливає знову московський окупант. На місце імперіалістичної Німеччини приходить імперіалістична Москва у формі СССР.

Цю зміну уважаємо як переходову фазу. Такі зміни бувають часто у великих війнах. Ця переходова фаза закінчиться розвалом

* *Надпис у титулі.*

обох імперіялізмів, і німецького і московського. Кінець їм положать національні революції поневолених народів, що з кожним днем наростають і кріпнуть.

В тій переходовій фазі треба нам в організованих лавах УПА, а то й в цілому народі, скріпити духові сили, підготувати УПА й цілий народ до дальшої, ще інтензивнішої боротьби під новою займанщиною. Такі зміни захитують звичайно рівновагу духа в народі. Треба не допустити до духового захитання, бо це загрозливе нашій визвольній справі.

Відпливу революційних настроїв, так у рядах УПА, як і в народі, не сміє бути.

НАКАЗУЮ:

- 1) Всім політкерівникам, і війська і запілля, повести інтензивну роботу над політичною освітою у війську, запіллю, в народі. Політично неграмотних між нами у московській дійсності, де треба буде протиставитись, боротись і перемогти сильну большевицьку пропаганду і агітацію, не сміє бути. Всі політичні керівники, весь політично вироблений актив на фронт політичного навчання війська, робітників запілля, народу. Приготуватись до остаточної, і політичної, і збройної, розгри з імперіялістами за Вільну Українську Державу, за Вільні Національні Держави поневолених народів.
- 2) Виловити з-поміж членів ОУН, симпатиків і кращих, свідоміших, морально сильних громадян найкращих одиниць, які ще не заангажовані в поважнішій революційній роботі, узброїти їх і розмістити, згідно з їх способностями, в СБ, господарці, Українському Червоному Хресті для скріплення цих апаратів і у війську для скріплення моральних сил військових частин і поодиноких стрільців. В тяжких переломових хвилинах треба сильного морального скріплення, щоб вдержатись, рости і перемогти.
- 3) Український Червоний Хрест створить ще один відділ, відділ суспільно-політичної роботи. Тут виділити якнайбільше політично вироблених жінок, виховниць і пропагандисток, які займуться політичним виробленням робітників УЧХ, політроботою поміж раненими, політосвітою посеред загалу жіноцтва. Фахову роботу і фахове школення в УЧХ скріпити, але при тому дати політичне знання жіноцтву.
- 4) Організатори запілля і політкерівники звернуть особливу увагу на робітників зв'язку. Там мусить бути добір відповідних людей, політично-свідомих, ідейних. Поміж робітниками повести інтензивну політичну і виховну роботу. Робітники зв'язку віддані

під перші удари ворога. Тут ми найбільше загрожені, тут мусять бути люди найтвердші, ідейні, політично-вироблені.

- 5) При всій роботі звертати увагу на конспірацію. Закрити для ворога всі до нас ходи.

Хвиля дуже поважна, вирішна. Часу небагато. Використати всі можливості, щоби закріпитись, вросли в ґрунт, розростись в ширину, охопити цілість життя. Все збільшувати і збільшувати наш ріст. Не здержувати темпа праці. В найтяжчих умовах вміти найти певні форми праці.

Перерости ворога і перемогти!

Слава Україні!

26 листопада 1943 р.

Командир Української
Повстанчої Армії
/Панас Мосур/

Одержав 14/12-43 год. 1 вночі*

ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, стр. 32, арк. 128. Оригінал.

Документи Українського Червоного Хреста

№ 49

ПРАВИЛЬНИК УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА

10 листопада 1943 р.

ПРАВИЛЬНИК Українського Червоного Хреста

1. Медичний відділ,	2. Аптечний відділ,
3. Господарчий відділ,	4. Харитативний відділ.

- Ад** 1. За медичний відділ відповідає медичний шеф, як референт УЧХ.
2. Медичний шеф відповідає за санітарну роботу у війську і заплілі та за санітарно-освітню роботу.

* Далі надпис нерозбірливий

** Тут і далі вживається калька з лат. Ад – До.

а) Опіка санітарна над військом

1. Організація медичної роботи в боєвих частинах нормує регулямін ч. 1.
2. Організація шпитальництва, медичних амбулаторій (сан[ітарних] пунктів).

б) Опіка санітарна заплілля

1. Розбудова санпунктів для цивільного населення – регулямін ч. 1.

в) Санітарно-освітня робота

1. Медичний шеф відповідає за піднесення народного здоров'я (залучник ч. 3).

Ад а “1”) За роботу санітарну в боєвих частинах відповідає лікар, фельдшер й санітар перед мед[ичним] шефом.

- 1) Лікар робить перегляд стрільців що 2-4 тижні й робить прийом хворих в амбулаторії.
- 2) Фельдшер дає поміч в бою й в часі постою, відповідає за гігієну особисту вояка та за гігієну харчів, за санітарно-освітню роботу серед стрільців, за розбудову апаратів до дезинфекції й дезинсекції, побирає медикаменти для санітарів. Фельдшер подає звіт зі своєї роботи медичному шефові два рази до місяця.

3) Санітар дає першу поміч: а) в бою, б) відставляє хворих на перев'язочний пункт, в) є помічною силою в роботі фельдшера. Медикаменти для відділів побирає фельдшер в аптечному відділі Українського Червоного Хреста згідно визначеної норми.

Ад а “2”) Правильник санітарних пунктів військових і заплілля.

- 1) Санпункт розбудовується зі оглядів воєнно-стратегічних (узгляднити безпеку терену) в порозумінні з командиром.
 - а) шпиталі для тяжкоранених розміщається в безпечних місцях;
 - б) шпиталі, які не вимагають опіки лікарської (догляд фельдшера, або сестри), час від часу лікар доїзжає;
 - в) шпиталі для внутришньо хворих;
 - г) шпиталі епідемічні;
 - д) шпиталі реконвельсцентів;
 - е) амбулаторії;
 - є) медпунктів першої помочі.
- 2)
 - а) Всі приміщення для хворих, всі лікарні, медпункти, хати, приміщені на одному терені, це є об'єкти одного санпункту.
 - б) Санпункт може бути приміщений в одному більшому будинку або розміщений в поодиноких хатах.
- 3) Санпунктом завідує завідуючий санпункту. Ним може бути лікар, медтехнік або людина, обзнайомена з організацією шпитальництва.
- 4) Завідуючий санпункту відповідає за:

- а) приміщення санпункту й його забезпечення в харчі, паливо, білизну, урядження. (Ніхто інший в справі харчеві, фахово лікарські санпункту не сміє вмішуватись хиба контрольні чинники УЧХ).
- б) медикаменти,
- в) персонал,
- г) за гігієну на санпункті,
- д) за забезпечення санпункту перед небезпекою зі сторони ворога,
- е) за виховну сторінку на санпунктах, серед хворих і персоналу під оглядом організаційним – ділово відповідає політ[ичний] виховник,
- є) за транспорт при санпункті,
- ж) за прийомні як для війська так і цивільного населення (приймна може бути підпорядкована безпосередньо мед[ичному] шефові).

Прийом хворих, як військових так і цивільних, відбувається в означених годинах.

Приміщення для прийомних мусить бути положене дальше від шпиталю.

Завідуючий санпункту відповідає перед мед[ичним] шефом.

Весь медичний персонал на санпункті (лікарі, мед[ичні] техніки, санітари) відповідають перед завідуючим санпункту (фахово перед лікарем).

5) Завідуючий санпункту має до помочі:

- а) медичний персонал,
- б) господарчого,
- в) завідуючого аптекою,
- г) відділ забезпечуючий санпункту.

6) За господарку на санпункті відповідає господарчий: (а) кухня, б) пральня, в) магазин харчевий).

Хворі дістають норму харчову, визначену для хворих в залучнику ч. 4.

З одягу шпитального хворі користають на час перебування в шпиталі.

7) Завідуючий аптекою і інструментарем на санпункті відповідає за господарку аптечними матеріалами, за книговедення, за звітування (що два тижні здає звіт до аптечного відділу).

Завідуючий аптекою не сміє більше передержувати медикаментів, як визначену норму. Держить що йому конечне, а решту здає до аптечного відділу УЧХ.

Лікарам не вільно передержувати у себе жодних аптек, ані непотрібного інструментаря.

Ад 5 “г”) Охорона шпитальна на час повнення своєї функції організаційно належить до завідуючого санпункту, а ділово до своїх зверхників.

Життя хворих і персоналу і організація в нутрі санпункту регулюються залучником ч. 5.

Контроля на санпунктах належить до органів УЧХ, командирів, командантів за відомом завідуючого.

Санпункт мусить бути строго законспірований. Хворих перебирає санпункт через зв’язок, або амбулаторії через спецкур’єра.

Шпиталі цивільні обов’язує той самий правильник, що і військові з тим, що для цивільного населення організується в кожній станиці пункти першої помочі для легко хворих, де поміч дають гігієністки села.

Медикаменти для цивільного населення видаються в разі наглих випадків, інфекційних хворіб.

Ад 3 “в”) В терені творяться групи пропагандисток-гігієністок в районі, які підпорядковані районівій гігієніс[т]ці і дбають за гігієну й здоровля населення засобами:

- 1) Влаштовують курси, відчити, реферати, промови, загальні курси для народа, відозви і т. д.
- 2) Влаштовують курси з практичними вправами в розбудові дез[инфекційних] камер і бань.
- 3) Відповідають за дезинфекцію й дезинсекцію терену.
- 4) Гігієністки відповідають перед мед[ичним] шефом й йому підлягають.
- 5) До гігієністок належать аптечки села. Опріч того, мобілізують медикаменти і перев’язочні матеріали для загальної аптеки.
- 6) Гігієністка села відповідає за поширення інфекційних недуг на її терені. В разі появи згаданих недуг – запобігає.

2. Аптечний відділ

За аптечний відділ відповідає шеф аптечного відділу. Аптечний відділ розбудовує свій апарат від станиці. В станиці за аптечку відповідає гігієністка села:

- а) сортування і збірка зел належить до гігієністок села.
- б) гігієністка села мобілізує ліки і перев’язочний матеріал для загальної аптеки.
- в) гігієністка села через районову гігієністку контактується з шефом аптечного відділу в районі.

В районі за аптечний відділ відповідає шеф аптечного відділу. Він також:

а) мобілізує ліки, б) керує збіркою зел, в) організує бази аптечні і аптеки і за них відповідає, причому кожна база і аптека має

повний асортимент ліків, г) виготовляє рецепти для шпиталів і відділів, д) відповідає за магазиновання і переховання ліків, е) контролює аптечки шпитальні, є) виготовляє препарати аптечні, визначені контингентом згори.

Шеф аптечного відділу в районі відповідає перед своїм зверхником в надрайоні і перед командантом УЧХ в районі.

В надрайоні за аптечний відділ відповідає шеф аптечного відділу. Йому підпорядкований цілий апарат аптечного відділу до надрайону. До шефа аптечного відділу належить: а) заготівля ліків з рослин, б) організація баз аптечних і аптек, в) виготовлення тінктур, мастей, рослинних мішанок і стерильного матеріалу по поданим переписам.

З виготовлених препаратів аптечних зел, уділюється від 20 до 30 % для аптек запліля.

В надрайоні організується лябораторія аптечна, по пляні, виготовленому під ч. 7.

За лябораторію відповідає керівник перед шефом аптечного відділу надрайону.

За книговедення в аптеках, лябораторіях і за звітовання відповідає шеф аптечного відділу.

Шеф аптечного відділу відповідає за розділ медикаментів, за вишколення аптечного персоналу.

Шеф аптечного відділу при ВО очолює цілий аптечний відділ і безпосередньо підпорядкований командантові УЧХ у ВО.

Шеф аптечного відділу при ВО організує бази аптечні і розділює на надрайони.

Шеф аптечного відділу при ВО і в надрайоні організує бази прилад лікарських і покриває запотребовання шпиталю.

Шеф аптечного відділу відповідає організаційно перед командантом УЧХ, а ділово – перед шефом аптечного відділу в горі.

3. Господарчий відділ

За допомічну роботу в загальній господарці відповідає господарча УЧХ зі своїм апаратом перед командантом УЧХ, а) за виготовлення наложеного контингенту, б) проявляє ініціативу власну і подає свої проекти.

До неї належить організація: а) артілей трикотарських, б) праділень, в) пральнь, г) ткальнь, д) консервація ярини і овочів, е) роблення макаронів і сухарів, є) допомога в збірках.

Господарча веде книги виробу (прихід, розхід) від станиці і передає вироблене майно господарчому в районі – надрайоні за поквитованням.

Господарча УЧХ господарить майном УЧХ.

1) Перебирає від загальної господарки майно характеру: а) шпитального, б) аптечного, в) жіночу одягу, г) відповідає за виготовлення спеціальних продуктів для шпитальництва.

Залучник ч. 4

Норма харчева для хворих

1) 200 г м'яса	–	800	кальорій
2) 100 “ товшу	–	880	“
3) 50 “ круп	–	200	“
4) 50 “ муки	–	“	“
5) 300 “ хліба	–	800	“
- 6) 0,5 л молока, 2 яйці, капуста, морква, овочі (овочі і деяку ярину давати в сирім стані як вітаміни).
Норма харчева може бути побільшена по припису лікаря.

Залучник ч. 5

Торба санітарна

1. бандажі звичайні 5 штук по 5 м	5. йодина 25 г
2. один пакет стирильних серветок	6. шини 3-4 штук
3. вата біла 50 г	7. риванель 1 г
4. вата сіра 100 г	8. калій 2 г

Фельчерська торба

1. Вата гігроскопічна 100 г	15. мазь діхтілова 50 г
2. вата сіра 200 г	16. мазь цинкова 25 г
3. йодина 50 г	17. цинкові каплі 25 г з піпеткою.
4. спирт 100 г	18. валеріяна 50 г
5. бандажі стерильні 5 штук по 10 м	19. нашатирний спирт 100 г
6. чотири пакети серветкові	20. аспірін 30 таблеток 0,5 грамових
7. шини дротяні	21. сальоль з белядоною 20 таблеток
8. жгути гумові або полотняні	22. порамідон або когутіки 15 порошоків
9. один шприц 2 см ³ зі стерелізатором	23. кодеін з содою 0,015 + 0,3 соди 50 порошоків
10. п'ять штук голок до шприців	24. гірка сіль або рецина 100 г
11. канфора в застриках 12 ампулок	25. каліюм гіперманганікум 5 г
12. кофеїн в застриках 12 ампулок	26. риванель 3 г
13. морфіні або пантопон 5 ампулок	27. скальпель, дві пенцетки, ножечки, термометр.
14. перекись водня 0,5 л 3 %	

Гігієнічний вишкіл

1. Анатомія й фізіологія людини:
 - а) Походження зародку і розвиток організму. Кістки. Поділ кісток і сполучення між собою. М'язи, як рухомий апарат. Органи травлення. Склад їжи. Органи кровообігу. Склад і кількість крові. Органи дихання. Органи виділення.
2. Мікроби – життя їх, розмноження, рух, форма.
3. а) Паразити людини: воші, блохи, блощиці – (спричинники тифу висипного, поворотного, чуми).
б) Мухи, комари – спричинники тифу черевного, холери, дезинтерії й малярії.
4. Інфекційні хвороби:
 - а) спосіб зараження,
 - б) перебіг хвороби,
 - в) лікування,
 - г) профілактика.
5. Гігієна особиста, жінки-матері, гігієна дитини й виховання, приміщення, подвір'я. Гігієна харчування (дієтетика, загальне куховарство).
6. Венеричні хвороби: а) зараження, б) значення їх в суспільстві й в житті народу, в) об'яви, г) профілактика.
7. Перша поміч.
8. Газова війна й підготовка населення до самооборони.
9. Бактеріологічна війна і підготовка до неї.
10. Дезинфекція, дезенсокація, розбудова камер, бань – практично переводити вправи.

Плян лябораторії

Виготовлення ліків на запас

Діли продукції: а) хімічний, б) гальоновий, в) мішанки, г) масти.

Ад а) Вирамон, цибальгіна, піороноль, глюкоза, стерильні рощини, дистильована вода...

Ад б) Тінктури, екстракти.

Ад в) Мішанки рослинні (печінка, легені, надкіслоти, ниркові, сечегінні, поти, простуда).

Ад г) Масти (відмороження, ревматичні, короста)...

Стерелізація перев'язочних матеріалів і стерелізація шовку.

Регулямін санітарних пунктів

Весь персонал шпитальний зобов'язаний до безоглядного послуху і військової дисципліни перед своїми зверхниками.

1. Кожний працівник шпитальний дбає про скоре виздоровлення хворого.
2. Керівництво шпиталю належить до завідуючого (господарка, праця, персонал, безпека і т. д.).
 - а) Сестра-господиня відповідає за працю персоналу (сестер-санітарок, за харчування хворих, фахово перед лікарем, адміністративне перед завідуючим).
 - б) Охорона шпиталю відповідає за безпеку та перетранспортування хворих.
3. Персонал шпитальний повинен дбати про здоров'я й гігієну особисту ранених і хворих, про чистоту в лікарні і оточенні:
 - а) обов'язує безоглядна чистота,
 - б) забороняється в салі хворих курити,
 - в) передержування одягу в салі хворих забороняється,
 - г) кожний хворий залишає одяг в лазні, по викупанні й стриженні одержує чисту білизну і переходить до салі хворих,
 - д) одяг хворих і ранених повинен бути окремо приміщений і на кожній з них повинна бути картка з псевдом хворого,
 - е) по зірці вечірній на залі обов'язує безоглядна тишина.

На салі хворих мусять дижурити дижурна сестра і санітарка. В часі дижурів денних і нічних дижурні сестри і санітарки не сміють опускати салі хворих, хиба в виняткових випадках. Години оглядин і перев'язок мусять бути змінені в наглих випадках (небезпека, операція нагла).

Персонал шпиталю не сміє віддалитися поза домівку шпиталю й своє приміщення без дозволу адміністратора або ком[анданта] ЧХ. За порушення буде потягнений до строгої відповідальності.

На санпункті обов'язує безоглядна конспірація, за видавання тайн санпункту буде потягнено до строгої відповідальності.

Вступ на салю хворих і домівку шпитальну особам постороннім заборонений.

Порядок дня

1. Вставання	6	год.
2. Миття хворих	6. 30	“
3. Снідання	7. 30	“
4. Мірання температури	8	“

5. Огляд перев'язки	9	год.
6. Обід	13	“
7. Мірання температури	16	“
8. Вечеря	18	“
9. Спання	19	“

За придержування приписів регуляміну відповідають, як персонал, так і хворі.

Ком[андант] УЧХ

Постій, 10.11.1943 р.

ЦДАГОУ, ф. 57, оп. 4, спр. 377, арк. 19-24. Копія.

№ 50

ІНСТРУКЦІЯ У СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ САНІТАРНИХ СЛУЖБ УПА ТА ЗАПІЛЛЯ

[1943 р.]

ІНСТРУКЦІЯ

по організації санітарних служб

I. Санітарна служба лінійна у підвідділах, відділах і одиницях УПА, зорганізована після правильника регулярних військ. Санітарний персонал школиться, навчається і рекрутується із санітарних служб теренового запілля.

II. Санітарна служба запілля підлягає провідним тереновим осередкам. Працю веде у трьох напрямках:

1. Організує санітарні пункти, що приймають і піклуються хворими та раненими.
2. Заготовляє і виробляє санітарні, медичні та фармацевтичні медикаменти.
3. Влаштовує і виробляє санітарні, чоловічо-жіночі курси носіїв хворих, санітарів та медсестер.

III. Санітарна служба знаходить своє завершення в окрузі, як окружний санітарний осередок. На його чолі стоїть лікар, що фахово кермує, контролює і інетрує санітарну службу в окрузі. До помочи має відповідний медично-санітарний персонал. Організаційно підлягає окружному провідникові, а обласному санітарному референтові-лікареві ділово. Нижчі санітарні служби на терені округи, практично санітарні пункти, отже: повітові полеві шпиталі, районів санітарні пункти, та місцеві санітарні пункти підлягають у всякому

випадку своїм тереновим організаційним зверхникам. Ділово можуть і мусять бути контрольовані посередньо працівниками санітарних служб вищого щабля.

IV. Місцевий санітарний пункт

- 1) В кожному селі твориться не менше одної санітарної ланки, яка має за завдання бути завжди готовою нести в межах назначеного собі терену першу допомогу раненим і потерпілим. Санітарна ланка складається з одного ланкового, вишколеного на санітарному курсі, і двох носіїв, вишколених з черги ланковим. Носії конечно одного росту.
- 2) На інвентар санітарної ланки складається:
 - а) носилки (зроблені після нище поданих інструкцій),
 - б) ліхтар і електрична лямпка,
 - в) санітарна сумка (зроблена після нище поданих інструкцій).

За цілість і стан інвентаря санітарної ланки відповідає ланковий. Відповідне вишколення носіїв через ланкового:

- а) зручне і шкоре складання і розкладання носилок,
- б) переносення хворого на носилках (1-2 особи),
- в) хід з носилками,
- г) переносення хворого з носилок на ліжко (1-2 особи). При тому необхідні вправи 1-3 разів в тиждень і знання свого терену.

Санітарні носилки

- а) Два міцні дрючки, довжини – 2 м 20 см, на котрих прибите полотно, зміцнене під сподом поясами. Дрючки лучаться двома залізними поперечками, які складаються, довгими на 60 см. Носилки стоять на ніжках, можливо таких складаних, високих на 15 см.
- б) Носилки повинні бути весь час готовими до вжитку, в повній справності. Дрючки цілі і не потріскані, полотно сухе і чисте, всі металеві частини не поржавілі, намазані і добре рухомі.

Санітарна сумка (торба)

- [а)] Зроблена з подвійного полотна, зладжена так, що можна носити її на спині або перевішену крізь плече. На покривці сан[ітарної] сумки нашити червоний хрест.
- б) Всі вичислені предмети мають лежати завжди в повному порядку, кожна у відповідній переділці і опануванню.
- в) Крім вичислених матеріялів і ліків, не вільно нічого в сумці носити.

- г) Розхід матеріалів і ліків із сумки дозволені тільки у випадках дійсної потреби, причому за кожним разом записується розхід і подається заповнення на доповнення інвентаря сумки.

Інвентар санітарної сумки

1. індивідуальні пакети – 20 штук (або стерильна газа й хіп[ургічні] ножиці)	
2. дигут Есмарха, або закрутка	
3. вата	50,0
4. йодина, або спирт, йодалькоголь	100,0
5. ріваноль (розпунений)	100,0
6. амоняк	20,0
7. валеріанові каплі	30,0
8. пірамідон	20 шт.
9. каплі Іноземцова	20,0x30,0
10. шини мокливо-дротяні	
11. трикутні хустки до перев'язок	3 шт.

V. Районовий санітарний пункт

- а) В кожному районі організується районний санітарний пункт.
- б) До цього пункту спрямовують ланкові місцевих санітарних пунктів раненого, чи потерпілого вже після першої допомоги.
- в) В тій цілі слід підготувати окрему хату, суху, ясну, можливо з підлогою.
- г) Службу в сані[артому] пункту припоручається одній добре вишколеній санітарці.
- г) На інвентар районного санітарного пункту складається:
1. ліжко – можливо залізне з добрим сінником,
 2. 2 простирала,
 3. 1 ператка,
 4. 1 коц в простиралі,
 5. 3 простиральця,
 6. 1 подушка,
 7. 2 парі білля,
 8. аптечка,
 9. 50 шт. баньки,
 10. мішочок на лід,
 11. тармофор (може бути фельфляша),
 12. гагер,
 13. носилки,

14. сплювачка,
15. лямпя,
16. мидниця, мило, рушник, збанок на воду, шклянка,
17. халат лікарський і хустка на голову.

д) Інвентар аптечки районного санітарного пункту:

1. йодина	100,0
2. риваноль	10 паст[ильок]
3. калі гіперманган	5,0
4. йодофори	5,0
5. пастильки на квасну воду	100 шт.
6. масть борова	50,0
7. “ проципітатова	50,0
8. “ дхтіольова	20,0
9. масть цинкова	20,0
10. аспірина по 0,5	50,0
11. хініна по 0,25	50,0
12. амоняк	10,0
13. валеріянові каплі	50,0
14. камфора інілекції	20 шт.
15. кофеїна	20 шт.
16. кардіазоль	20 шт.
17. гірка сіль	50,0
18. пірамідон	40 шт.
19. порошки на біль голови	20 шт.
20. рициновий олійок	100,0
21. сода очищена	10,0
22. танальбіна	20 шт.
23. каплі Інозенцова	30,0
24. белядоння	30,0
25. квас борний	10,0
26. піцетка (шприцка до ока)	
27. масть на коросту	20 шт.
28. перев'яски: широкі, середні і вуські по	10 шт.
29. стерильна газа по 0,5 см по	10 шт.
30. вата	100,0
31. лігніна	500,0
32. протитравнева сироватка	5 шт.
33. хірургічні ножиці	
34. пінцета	
35. термометр	
36. церв[е]тка до обкладів	
37. шини	
38. стрикавка – 50 см	

- е) Аптечка повинна знаходитися в окремій шафці з полицками упорядкована.
- є) За цілість і стан інвентаря рай[онового] саніт[арного] пункту відповідає санітарка, приділена до санітарного пункту.
- ж) Ліки з аптечки видається тільки у випадках дійсної потреби причому за кожним разом записується розхід і запотребовання подається на доповнення інвентаря аптечки.

VI. Повітовий польовий шпиталь

1. З рай[онового] саніт[арного] пункту спрямовується в разі потреби до повіт[ового] шпиталю.
 - а) Повітовий шпиталь діє до певної міри як самостійна одиниця.
 - б) Повітовий шпиталь має характер шпиталю полевого, тому інвентар повинен бути рухомий так, щоб можна було його розвинути і звинути протягом кількох годин.
 - в) В склад шпитального персоналу входять: 1 лікар, який є рівночасно керівником шпиталю, [8] сестер добре вишколених, з котрих одна обіймає становище начальної сестри. Начальна сестра відповідає за інвентар полевого шпиталю та безпосередньо підлягає провідникові шпиталю. Одну з сестер назначується, як сестру-приймачку. До обов'язків сестри приймаючої належить стежити за станом чистоти тіла, одягу пацієнта, якого приймає шпиталь евентуально перевести в нього в тому напрямі відповідні заходи.
 - г) В склад полевого шпиталю входять:
 1. 40 ліжок (можливо залізних),
 2. 40 матраців (по три на одно ліжко і підпірки під голову),
 3. 120 простиралів,
 4. 40 коців в простиралах,
 5. 40 подушок,
 6. 10 цераток,
 7. 20 малих простиралів,
 8. 80 шт. білля,
 9. 15 халатів лікарських і 8 чепків,
 10. 40 сплювачок,
 11. 5 басейнів,
 12. аптека,
 13. інструментар лікарський (хірургічний),
 14. 5 термофорів,
 15. 5 мішечків на лід,

16. гагер,
17. 10 баньок,
18. 1 ванна,
19. операційний стіл,
20. 1 насидівка,
21. 10 мидниць, 10 збанків,
22. 30 рушників,
23. 20 відер,
24. 6 пар носилок,
25. дезинфектор.

г) Інструменти повітового шпиталю:

1. 1 стерилізатор нікльований 42x48 см з ручками,
2. 1 стерилізатор нікльований 22x[3]2 см,
3. 1 стерилізатор до голов гірургічних,
4. 1 лям[п]ка 3-полумінева, лампа спіртова,
5. подушка жімельбута 27x16 см,
6. 1 корицанга проста,
7. 1 “ крива,
8. 2 жохери з подві[й]ним замком калінів,
10. 1 мадло Матвієва*,
11. 1 ножиці прості,
12. 1 отвирач уст Розера Копіца,
13. 1 катетер металевий,
14. 5 катетером гумових,
15. 4 пінцети хірургічні,
16. 1 рефлектор чоловій з фіброю,
17. 1 зеркальце горляне число 1,
18. 1 “ “ “ 5,
19. 1 ручка до зеркальців,
20. 1 стрикавка Шімельбута 150,
21. 2 кохери 18 см довгі,
22. 1 апарат до мірення тиску крови,
23. 1 маска до наркози,
24. 2 стрикавки по 10 см,
25. 2 “ по 20 см,
26. 2 “ по 5 см,
27. 2 “ по 2 см,
28. 1 кліщі в’язива коліна,
29. 1 комплет для інфузії,
30. 1 комплет взорників ушних,

* Так у тексті.

31. 1 взорник пасовий,
32. 1 фартух гумовий,
33. 1 нерківка омельнована,
34. 5 шт. скальпелів,
35. 1 столик з пробірками,
36. гірургічні голки,
37. голки до стрикавок,
38. денатурат.

Інвентар аптеки полевого шпиталю

1. йодина	1000,0
2. йодалькоголь	500,0
3. ріваноль	100 паст[ильок]
4. каплі гінерманган	20,0
5. сублімат	50 паст[ильок]
6. окиснена вода 3%	500,0
7. борний квас	50,0
8. лізоль	1000,0
9. карболь	500,0
10. йодоформ	20,0
11. пастильки на квасну воду	200 шт.
12. мазь борова	500,0
13. мазь припепітатова	500,0
14. мазь іхтіольова	50,0
15. мазь цинкова	50,0
16. аспірина по 0,5	200 шт.
17. хініна по 0,25	200 шт.
18. моняк	100,0
19. валеріяна	200,0
20. пірамідон	500 шт.
21. порошки на біль голови	100 шт.
22. рициновий олійок	500,0
23. рідка сіль	200,0
24. сода очищена	100,0
25. вуголь	100 паст[ильок]
26. танальгіна	100 паст[ильок]
27. каплі Інозенцова	100,0
28. белядона	100,0
29. опієва налявка	100,0
30. кофеїна (інієкції)	100 шт.
31. камфора	100 “
32. кардіезоль	100 “
33. морфіна	100 “

34. караспіна	50 шт.
35. льобеліна	50 “
36. афонтозіль	100 “
37. срейтаціт або аптістрейтина	100 “
38. бромураль	50 “
39. льоміналь	50 “
40. гліцерина	100
41. мась на коросту	20 шт.
42. мась на відмороженн[я]	100,0
43. кетгут (різної грубости)	
44. шовк до шиття	
45. клямерки	
46. стер до наркози	1000,0
47. холоретиль	50 шт.
48. ковокоіна	
49. “ інієкції (скільки можна дістати)	
50. гази	5 м
51. гази стерильної по 0,5 м	50 пачок
52. вата якнайбільше	
53. лігніни “	
54. бандажів “ з полотна	
55. “ різної ширини	
56. гіпсові бандажі якнайбільше	
57. крохмальні бандажі	
58. шини	
59. цератки до обкладів	
60. 5 термометрів	
61. протитравневих ієкції	50 шт.
- д) Аптека повинна бути весь час добре перехована, попакована в пачках і забезпечена перед вогкістю.

VII. За цілу роботу і організацію саніт[арних] служб відповідають окружні провідники та фахово начальні[й] лікар окружного осередка.

ДАРО, ф. Р-30, оп .2, спр.16, арк. 134-138. Копія.

ГРУПА (ВІЙСЬКОВА ОКРУГА) “ЗАГРАВА”

Документи відділів та підрозділів

Наказ командира бойової групи “Бористена”

№62

НАКАЗ У САНІТАРНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ СПРАВАХ

№ 23

2 вересня 1943 р.

Бойова група УПА
ком[андира] Бористена

Постій, дня 2.IX.43 р.

Н А К А З ч. 23

- 1) До всіх санітарів групи:
Першим і головним обов'язком кожного санітара – давати поміч пораненим в часі бою і дбати про стан здоров'я і гігієнічний стан стрільців.
- 2) Другим важливим обов'язком санітарів є запобігання всіх хворіб, а головно пошестях. Для урегулювання першого обов'язку поділяється санітарів кожної сотні на старшого і молодших санітарів.
 - а) Старший санітар завідує сотенною аптечкою і дає всі вказівки для молодших санітарів, його призначає курінний лікар в порозумінні з курінним командантом.
 - б) Старший санітар лишається в певній одлеглости від поля бою для того, щоб можна було ліпше дати допомогу.
Для урегулювання другого обов'язку заряджується:
- 1) Санітари відповідають за чистість і доброякісність обіду і чистоту кухонного посуду.
 - а) Санітари перевіряють споживи продукти, з котрих готується страва принаймі раз денно.
 - б) Санітари вимагають від кухарів, щоб вони дбали про смак страви (додавали моркву, цибулю) і частіше міняли страви.
 - в) Санітари перевіряють щоденно чистоту кухонного посуду і чистоту кухарів.
 - г) Без проби санітарів жодна страва не видається стрільцям.
- 2) В справі запобігання пошесних хвороб заряджується:
 - а) При вході до кожного села з першою чотою йдуть всі са-

нітари даного відділу, перевіряють хати, чи немає пошесних хворіб, вибірають відповідні крениці, з котрих стрільці можуть пити воду.

- б) При найкоротшому постої санітари дбають про помийні ями й клозети.
 - в) Обов'язком санітарів є дбати про те, щоб при кухні стало була переварена вода для вжитку стрільців.
 - г) Обов'язком санітарів є усвідомлювати стрільців відносно пошесних хворіб і боротьби з ним[и.]
- 3) Покарано дня 25.VIII.43 р. стрільців з відділу Ворона Березу – 3 год. стійки під крісом, Зубатого 1 годин[ною] стійкою під крісом і стр. Колка і Ластівку кожного по 100 долів.

Стрільця Чуприну з відділу Ярка 100 долів за несовісне повнення варті.

Дн[я] 28.VIII.43 р. стр. Ясеня з відділу Тополі 200 долів за тримання папероси в устах під час нічного маршу.

Ком[андир] групи /Бористен/

Шаула

ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 64, арк. 8. Оригінал. Рукопис.

Документи командування групи

Наказ шефа військового штабу

№ 84

НАКАЗ У МЕДИЧНО-САНІТАРНИХ СПРАВАХ

№ 9

[Листопад] 1943 р.

ч. 121/43

НАКАЗ ч. 9

1. До дня 20/XI-43 р. подати персональний спис санітарної обслуги загонів, як рівно ж санітарного майна після залученого звірця.
2. Не вільно командирам загонів приймати персональної санітарної обслуги без призначення начального лікаря групи "Заграда".
3. Хірургічні приладдя, аптечки чи аптеки, санітарний інвентар, здо-

бутий після вислання звідомлення, негайно повідомляти начального лікаря. Це саме відноситься й до втрат.

4. Коли б загинув хто з санітарного персоналу – негайно повідом[ити] начального лікаря.

Начальний лікар
/Бравий/

Командир

№ 16 Принято дня 8.XI.43 р. Ком[андир] Свірко

ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 64, арк. 34. Оригінал.*

Наказ шефа політичного штабу

№ 89

НАКАЗ

КЕРІВНИКОВІ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ПРО ПРОВЕДЕННЯ МЕДИЧНИХ ОГЛЯДІВ ДІТЕЙ

7 вересня 1943 р.

До керівника Червоного Хреста

В цілях охорони здоров'я дітей пропоную:

1. Перевести медичний огляд дітей по всіх школах не пізніш, як до 20.IX.1943 р.
2. Назначити спеціальні санітарні комісії, котрі б стало займалися санітарно-гігієнічним оглядом дітей.

Постій 7.IX.1943 р.

Шеф політичного штабу
/-/ Остап

Опубл.: Літопис УПА. – Торонто, 1989. – Т. 1. – С. 172.

* *Надпис у титулі.*

Документи і матеріали запілля ВО

**Документ керівника відділу
Червоного Хреста ВО**

№ 143

**РОЗПОРЯДЖЕННЯ ГОЛОВІ РАЙОНУ ПРО ВИДАННЯ
НАКАЗУ ДЛЯ ГОЛІВ СІЛЬСЬКИХ УПРАВ
У СПРАВІ УТРИМАННЯ НАСЕЛЕННЯМ МІСЦЬ
ПРОЖИВАННЯ В ПОРЯДКУ**

25 вересня 1943 р.

Воєнна округа "Заграва"
Відділ Червоного Хреста

До голови району —

З А Р Я Д Ж Е Н Н Я

Негайно дати наказ головам сільських Управ побудувати убикації (виходки) і удержувати подвір'я, криниці і приміщення в порядку.

Командант Червоного Хреста
/Мотря/

Постій, 25/ІХ-43 р.

ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 59, арк. 42. Оригінал.

Звіти керівників запілля ВО

Звіти коменданта запілля ВО

№ 145

ЗВІТ ПРО СТАН ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАПІЛЛЯ ВО

25 грудня 1943 р.

З В І Т

з округи "Заграва"

Референтура Червоного Хреста

В терені зорганізовано 4 шпиталі, в тому один епідемічний, три амбуляторії (для війська).

У звітovому часі відбулись такі вишколи: два вишколи санітарів, на яких брали участь 58 осіб, двотижневий вишкіл санітарок, на якому було 18 осіб, п'ятиденний вишкіл гігієністок, на якому було 62 особи. Крім того в запіллі зорганізовано 5 епідемічних шпиталів (для тифозних) і 5 амбуляторій.

В терені завважується випадки захворювання на тиф, коросту і частинно на венеричні недуги.

У звітovому часі лабораторія виробила 1000 бинтів, 5 л валеріяни, 60 л вератри, 150 л дестильованої води, 16 кг сірої масті, 12 кг іхтьольової масті, 1 $\frac{1}{2}$ кг цинкової масті.

Із зібраного полотна пошито 65 куфайок, вироблено 1573 светри, 770 рукавиць, 473 пар скарпеток. 15 дівчат стало пряде нитки до артілі. Артілі трикотарські розпущено, тепер роблять светри, рукавиці і скарпитки поодинок. Пошито 65 санітарних торб.

Переведено два політичні вишколи, на яких було 45 присутних. Відбулось 3 відправи з районovими провідницями та 5 відправ надрайонових.

25 грудня 1943

ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 128, арк. 13-21. Копія.

ГРУПА (ВІЙСЬКОВА ОКРУГА) “БОГУН”

Документи командування групи

Накази командира групи

№ 151

**НАКАЗ КОМЕНДАНТАМ НАДРАЙОНІВ І РАЙОНІВ
ПРО ДОПОМОГУ ДЛЯ УЧХ**

12 серпня 1943 р.

Українська Повстанча Армія

НАКАЗ

До комендантів надрайонів і районів

Зауважую, що в терені невідповідньо трактується працівників Червоного Хреста і не дається його працівникам помочі там, де треба, тому наказую:

1. Давати поміч працівникам Червоного Хреста – підводи чи охорону і в кожному випадку йти їм на зустріч.
2. В розплануванні праці в терені брати під увагу ті завдання, які видвигне Червоний Хрест.
3. Про виконання завдань негайно повідомляти своїх зверхників.

Постій, 12.8.43 р.

Командир групи УПА
/Еней/

Для Матроса*
ЦДАВО, ф. 3837, оп. 1, спр. 2, арк. 1. Оригінал.

№ 162

НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА, ЗАПІЛЛЯ І УЧХ У СПРАВАХ ГІГІЄНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ

№ 24

30 ЖОВТНЯ 1943 р.

УПА

Постій, 30/10-43 р.

Група Енея

НАКАЗ ч.24

*Командирам і козакам УПА,
командантам ВО, Червоному Хрестові*

Завважую, що гігієна по відділах УПА і в запллі – знаходиться в жахливому стані. Командири і козаки не дбають про особисту чистоту. В наслідок цього шириться короста і інші заразливі хвороби, проти яких треба з місця ужити всіх середників, щоб не допустити до подальшого поширення.

НАКАЗУЮ:

1. Кожного дня ранку митися до половини.
2. Раз на тиждень змінити брудну на чисту білизну.
3. Командирі і інтенданти поодиноких відділів подбають, щоб козаки не ходили в подертій, пошарпаній одежі.
4. Раз на місяць мусить бути основний перегляд козаків. Про це подбає Червоний Хрест в порозумінні з командирами відділів УПА.

* Надпис у титулі.

5. Хворих на коросту відокремлювати від здорових і призначити їм спеціальне приміщення для лікування. Червоний Хрест подбає про достаточну кількість масті до лічення від корости.
6. Строго забороняю командирам відділів відсилати хворих на коросту людей безпосередньо до військових шпиталів /лікарень/, а керівникам шпиталів забороняю таких же приймати.
7. До військових шпиталів забороняю приймати цивільних людей, натомість Червоний Хрест подбає, щоби цивільне населення мало також лікарську опіку, а вразі потреби і шпиталі.
8. Командирам відділів забороняю відсилати козаків на лікарські оглядини безпосередньо до наших шпиталів. Хворих козаків зібрати в одному, умовленному місці, і про це повідомити лікарню. Не розконспірувати наших пунктів.
9. Червоний Хрест подбає, щоб ранені мали відповідне тепле приміщення, матеріальне забезпечення і добре прохарчування.

Відпустки

1. Забороняю командирам відділів і лікарям УПА видавати які-небудь відпустки до дому. Відпустки без мого підпису неважні.
2. Всі козаків, що вештаються по терені без спеціального письмового доручення, наказую Полевій Жандармерії УПА і СБ – арештувати і повідомити їхніх командирів, натомість забороняю робити меж ними суд без їхніх зверхників.

Одяг і взуття

1. В зв'язку з надходячою зимою відбивається брак теплового одягу і взуття серед козаків по відділах УПА. Багато з тих потребує має такий одяг і взуття дома, часто закопане в землі.
2. Кожний козак, що має можливість одержати потрібні речі з дому повинен це зголосити своєму командирові. Після зголошення певної групи козаків з даної місцевості, командир відділу висилає спеціального гінця поладнати ці справи. При тому гінець дістає командировку, де зазначено: куди, за чим направляється і час полагодження /від – до/.
3. Всі матеріальні затребування для відділів полагодує – друг Столяр. [...] – Середи.
4. Господарчий ВО виконує безпосередньо, або через своїх господарчих запотребовання інтенданта – Столяра. З огляду на специфічність наших умовин зобов'язую господарчих у ВО виконувати кожноразу запотребовання, предложене Столяром не чекаючи на доручення своїх зверхників, при чому про виконання цього повідомити негайно своїх зверхників.

Фірманки

З огляду на ненормальне й шкідливе явище, яке часто стрічається по селах в зв'язку з реквірацією підвод у населення наказую:

1. Мобілізувати підводи в селі має право станичний або староста села /нами наставлений/, евентуально військо УПА – вразі [...] у наглих випадках .
2. В одиничних випадках на коротку віддаль /1-5 км/ забороняю реквірувати підводи у селян, хіба у наглих службових справах і це полагоджує станичний, й не цей, що потребує підводи.
3. Польовій Жандармерії УПА і СБ доручаю контролю за виконанням цього наказу.

Слава Україні.

Шеф штабу:
/-/ Черник

Командир:
/Еней/

*ДАРО, ф.Р-30, оп.2, стр.32, арк.156. Оригінал.**

№ 165

НАКАЗ КОМЕНДАНТАМ НАДРАЙОНІВ ТА УЧХ ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ ГОСПІТАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

15 січня 1944 р.

Н А К А З

Комендантам надрайонів, комендантам УЧХ

В зв'язку з сьогоднішньою дійсністю перевести реорганізацію шпитальництва.

- I. В порозумінню з командантками УЧХ та медшефами надрайону розмістити хворих та ранених поодинокі в різних теренах менше розконспірованих, та догідних, причому кожного хворого чи раненого, приділити по одному до родини і зобов'язати родини під карою смерті, за збереження їх та сумлінний догляд.
- II. Родини, де будуть перебувати хворі, мають бути забезпечені харчами і потрібними речами, аж до повного вилікування.
- III. В часі фронтних дій використовувати криївки господарів, де перебувають хворі, та криївки УЧХ, якщо близько розміщені. В разі браку таких, негайно зробити.

** На документі є відбиток круглої печатки: Українська Повстанча Армія. Група Енея.*

- IV. До тяжко хворих прикріпити сестер чи санітарок, забезпечивши їх ліками, які відповідають за їх лікування та догляд.
- V. Видати ком[андантам] УЧХ запаси харчів для шпиталів та активу УЧХ на декілька місяців та забезпечити відповідними сховищами для них.
- VI. Перевірити розміщення аптечних магазинів зі взглядів конспіративних, подбати про забезпечення їх.
- VII. Аптечні магазини розкидати дрібними частинами по терені.
- VIII. Спирт замагазинувати окремо та передати команданткам УЧХ.
- IX. Шпитальне майно, яке не є в ужитку і не буде потрібне тепер, негайно замагазинувати в новозбудованих магазинах, та передати команданткам УЧХ.
- X. Лікарські та хірургічні приладдя негайно перебрати від медперсоналу та замагазинувати в магазинах аптечного відділу.
- XI. Наказ цей виконати на протязі 48 годин від одержання.

Постій, дня 15/І-44

Командир групи "Богун" /Еней/

ЦДАВО, ф. 3837, оп. 1, спр. 2, арк. 10. Оригінал.

Документи і матеріали запілля ВО

Накази коменданта запілля ВО

№ 196

НАКАЗ ПРАЦІВНИКАМ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА ПРО РОБОТУ ХАРИТАТИВНОГО ВІДДІЛУ

№ 10

30 листопада 1943 р.

До Українського Червоного Хреста

НАКАЗ ч. 10

Від довшого часу Укр[аїнський] Ч[е]р[воний] Х[рест] веде свою роботу в дуже вузьких рямцях. Деякі підреферентури Ч[е]р[воного] Хр[еста] є досить знемічні, або й цілком їх нема – за-вмерли.

Від довшого часу я не стрічаю в терені з діяльністю підрефе-рентури Укр[аїнського] Ч[ервоного] Хр[еста] – харитативного відділу.

Харитативний відділ мав нести поміч потерпівшим родинам, завданням харитативного відділу є опіка, в першу чергу, над дітьми.

До сього часу харитативни[й] відділ майже не зробив нічого, а з усіх сторін люди благають помочи.

Харитативний відділ при Укр[аїнському] Ч[ервоному] Хр[естові] має стати – вилонити з себе отой допомогивий комітет, який займеться опікою над потерпівшими від акцій німецько-польських вандалів.

Звернути головну увагу на дітей. Улекште матери в так трудний час. Переберіть частину тягару на себе в догляді дітей.

Харитативний відділ Укр[аїнського] Ч[ервоного] Хр[еста] в співпраці господарки і всіх референтур вповні виконає свою роботу.

Слава Україні!

Героям Слава!

Постій, 30.11.1943 р.

Командант запілля

/Пташка/

ДАРО, ф. Р-30, оп. 2, спр. 32, арк. 143. Оригінал.

ГРУПА (ВІЙСЬКОВА ОКРУГА) “ТУРІВ”

Документи командування групи

Накази та інструкції командування групи

№ 226

НАКАЗ

КОМАНДИРАМ ГРУПИ

В СПРАВІ РУХЛИВОСТІ ВІДДІЛІВ

№ 13

25 вересня 1943 р.

УПА

Постій, дня 25.9.43р.

Група “Турів”

Зн. 45/03

НАКАЗ ч. 13.

Всім Командирам

Групи “Турів”

Для того, щоб зробити наші відділи якнайбільше рухливими та не зв'язаними з тереном, наказую:

1. Всі господарчі підприємства, як млини, гарбарні, масарні, пекарні і т.п. передати в руки господарчих запілля за відповідним актом, залишаючи в магазинах лише запас на один тиждень.
2. Приняти та впровадити в життя з днем 1 жовтня книговість та способи господарки, що їх Вам пропонується.
3. В якнайкоротшому часі зложити звіти про передання господарки господарчим запілля, долучити облік і спис майна, що залишається в відділах. Остаточний термін 7.10.43р.
4. Ввести негайно харчові та фуражові норми по відділах. Всі відпадки передавати до перерібки господарчим запілля.
5. Трофейні здобутки, одяг та взуття передавати госп. запілля, залишаючи у себе 10 процентів у відношенні до стану людей; Прим.: у сотні є 150 людей – у магазині сотні повинно бути 15 одягів та 15 пар взуття.
6. На підставі взірця організації сотні подбати про шевців та кравців до почоту сотенного, які займаються направою пошкоджень одягу та взуття.
7. У всіх справах, зв'язаних з тереном, відноситися до адміністрації.

8. Помічається антисанітарний стан по відділах. Повстанці не дивляться за своїм зовнішнім виглядом. Ходять нерозодерті, брудні. Біля не змінюється регулярно. Є випадки захворювання на коросту, цингу та венеричні хвороби. Немає санітарного вгляду при варенні повстанцям їжі. На квартирах немає лятрин, в зв'язку з чим санітарному відділові наказую негайно перевести інспекції по відділах. Давати відповідні вказівки та інструкції, перевести відчити серед повстанців на теми суспільної гігієни, систематично переводити лікарські оглядини повстанців. Хворих на шкірні і венеричні хвороби негайно ізолювати.
9. Виділити з відділів УПА певну кількість озброєних людей для охорони шпиталів.
10. Помимо наказу помічається далі по відділах безвідповідальне розходження амуніції. Наказую для того ще раз перевести точний список всієї амуніції та установити контролю в розходженні її в боях, службі і інших випадках. Повстанцям заборонити без потреби вистрілювати амуніцію. Виховникам по відділах перевести в цій справі роз'яснювальну роботу. За стріляння без потреби потягати до відповідальности.
11. Вислати, або звітувати про посідані засоби технічного зв'язку. Приступити до усунення всіх недотягнень, підтягнутись в праці, опираючись на виданих наказах. Про всі перешкоди в праці звітувати негайно Команді.

Слава Україні!

Шеф Штабу:
з.д. /-/ Богун
Лівар*

Командир групи:
в.з. /Клим/

ч. 2 27.IX.1943 р. Шелест**

ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 5, арк. 1. Оригінал.

* Командир загону ім. Івана Богуна. (Надпис у титулі).

** Шеф канцелярії куреня ім. Богдана Хмельницького "07", в грудні 1943 р. – загону ім. Івана Богуна, Кирило Овсянюк. (Надпис у титулі).

№ 229

**НАКАЗ КОМАНДИРАМ ЗАГОНІВ У СПРАВАХ ОБМІНУ
ЗБРОЇ І АМУНІЦІЇ, ТРАНСПОРТУ І ЗВ'ЯЗКІВ,
БОЕГОТОВНОСТІ І ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

№ 16

2 жовтня 1943 р.

УПА
Група "Турів"
Зн.: 69/03

Постій, дня 2 жовтня 1943 р.

Командирам загонів

НАКАЗ ч.16.

- I. Перевести і подати до "гори" точний облік зброї і амуніції. Зауважується, що немає контролю над господаркою амуніцією. Військо без наказу і потреби стріляє в лісах. На акції не має огневої карности. За цим мало слідкується.
Сей час встановити точний контроль над господаркою амуніції і зброї. На стрільця виділити конечну до акції йому скільки амуніції, встановити для нього сталий резерв, якого він без спеціального наказу зужити не сміє, решту амуніції заховати. Після зужиття амуніції в бою перевести сейчас втрат і здобутків. Здобутих запасів не вільно самовільно розбирати. Всі трофеї і амуніція переходить в цілості в руки зброярів і господарчих.
На переведення цього даю два тижні часу від одержання цього наказу. До дня 15 жовтня переслати до "гори" точний облік воєнної споруди і 20 % з усієї облікової амуніції так крісової як і іншої
- II. Провірити транспорт і зв'язки. Тут є великі недомагання, через що терпить сильно робота. Сталі опізнення. Подбати, щоби зв'язки діяли справно. На зв'язки дати добрих людей. На кожну лінію зв'язку приділити хоч один боевий охоронний рій в повному виряді, дати власні коні і вози.
- III. Приділити коней і возів до господарчого апарату і до Червоного Хреста. У військових частинах надмір коней. Залишити при боєвих частинах тільки найпотрібніші табори, решту віддати в терен для господарки, зв'язків, Червоного Хреста.
При кожному санітарному пункті мусять бути все чергові підводи на випадок небезпеки, щоби можна було вчас вивезти хворих. Також на зв'язках, щоби так часто не обтяжувати їздою селян, мати власні коні.

- IV. Основну увагу в теперішніх діяннях військових відділів звернути на здобування боєприпасів. Сейчас поробити в тому напрямі точні підготовки і приступити негайно до здобування амуніції і зброї. Про кожний здобутий запас сейчас мене повідомляти.
- V. Не видно бойової готовності у військових частинах на постоях. Пам'ятати що ми в сталому боевому поготівлі. На всіх навіть найкоротших постоях виставляти застави і варти. Висилати теж стало з місця постою, бойові розвідки, щоби мати безнаставно найсвіжіші водомості про ворога.
- VI. В степовій і лісостеповій полосі перейти на диверсійні дії малими з'єднаннями. Виділити до цієї роботи найбільш бойових і очайдушних людей. Не сміють ті чисто партизанські, частини зв'язуватись на довше з тереном. Вічний рух, несподівані наскоки на ворога, нечаяні удари, ані одного фронтового бою. Безнастанно непокоїти ворога. Тим змусити його боятись запускати-ся глибоко в села. Здобувати зброю і амуніцію.*

Лівар**

Одержав 10.X.43 год. 20.30**

ЦДАВО, ф.3838, оп.1, спр.6, арк.17. Копія.

№ 243
НАКАЗ КОМАНДИРАМ КУРЕНІВ
У СПРАВІ ЗВІЛЬНЕННЯ КОЗАКІВ З РЯДІВ УПА

№ 34

30 листопада 1943 р.

УПА
Група "Турів"

Постій, дня 30 листопада 1943 р.

НАКАЗ ч.34.
Всім командирам куренів групи "Турів"

НАКАЗУЮ:

1. Звільнити з рядів УПА всіх людей, які з огляду на стан здоров'я не можуть повнити стройової служби.
2. Звільнити з рядів УПА всіх козаків, які з огляду на теперішню ситуацію не можуть бути в УПА.

* Закінчення документа відсутнє.

** Надпис в титулі.

3. Всі, що звільняються, одержують на руки формальні документи, відписи яких залишаються у курінного та опісля пересилаються до команди групи.
4. Всіх звільнених з рядів УПА направляти до теренових провідників відповідних теренів для дальшої праці в запіллі, про що в карті звільнення спеціально зазначити.
5. Якщо звільнені були вже охоплені картотеками, то їх (картотеки) направляти до команди групи та в примітках зазначити, що звільнений, тоді то, по такій і такій причині. Зброю від звільнених забирати і доставляти до команди групи.

Підписали:

Шеф штабу
/-/ в/з Леонід Яворенко

Командир групи
/-/ в/з Вовчак

З оригіналом згідно:
Постій, дня 30 листопада 1943 року.

Командир групи:
в/з /Леонід Яворенко/

Др. Остапові*

*ЦДАВО, ф.3838, оп.1, спр.12, арк.18. Оригінал**.*

№ 244

НАКАЗ ЗАВІДУЮЧИМ ЛІКАРЕНЬ І КУРІННИМ КОМАНДИРАМ У СПРАВІ ВІДПОЧИНКОВИХ ВІДПУСТОК

№ 37

5 грудня 1943 р.

УПА
Група "Турів"

Постій, дня 5 грудня 1943 року.

НАКАЗ ч.37

*Всім завідуючим військових лікарень та курінним
командирам, на теренах яких містяться ці лікарні*

Останніми днями появилoся багато козаків, які по виході з лікарень були лікарями скеровані на відпочинковий* відпуск. Для урегулювання цього наказую:

* Надпис у титулі.

** На наказі є відбиток круглої печатки: Українська Повстанча Армія. Команда Групи Турів.

- 1) Всіх хворих, які виписуються з лікарень, здержувати в одному визначеному місці для поправки стану здоров'я. В яких місцях вони будуть перебувати, означений свій час відпочинку. Місця такі влаштувати недалеко лікарень в порозумінню з відповідним курінним командиром, на терені якого міститься лікарня.
- 2) Визначити одного козака як команданта для цих осіб, якій буде вести відповідну книгу та нормуватиме рух цих людей.
- 3) Охорона лікарні матиме догляд над цим приміщенням.
- 4) По відбуттю відпочинку скеровувати цих людей до команди групи з відповідними документами, де одержать конкретне пояснення о розташованню своїх частин.
- 5) В місцях віддалених від команди групи доручається курінним командирам провадити вищезгадане уформлення, повідомляючи своєчасно про це командира групи, та вносити поправки в картотеках.
- 6) Відносно цілковитого звільнення додержуватись наказу ч.34 з дня 30 листопада 1943 року знак XIII-4.

Шеф штабу
в/з /-/ Леонід Яворенко

Командир групи
/-/ Рудий

За згідність з оригіналом
/Шелест/

Бескит*

ЦДАВО, ф.3838, оп.1, спр.11, арк.16. Копія.

* Надпис у титулі.

Документи і матеріали відділів та підрозділів

Накази командування загону “Котловина”

№ 268

**НАКАЗ КОМАНДИРАМ ВІДДІЛІВ У СПРАВАХ
ПІДГОТОВКИ ДО БОРТЬБИ З ПРОТИВНИКАМИ ТА
ПОРОЗУМІННЯ З ЧУЖОНАЦІОНАЛЬНИМИ ВІЙСЬКАМИ**

№ 1

19 серпня 1943 р.

УПА
Загін Котловина
№ К-1-27

Постій, 19.8.43 р.

Н А К А З ч. 1

Підготовка до боротьби з польськими бандами та німецькими відділами СС:

Наказую підготувати Ваш відділ до акції проти ворожих сил на терені, в якому знаходиться Ваш відділ. Для того: а) Посилити розвідочну та пропагандивну акцію. На день 22.8.43 р. год. 12. надіслати дані щодо:

1. Національність ворожої групи /червоні, польські, німецькі, дикі групи/.
2. Число.
3. Зброя.
4. Будинок, в якому сконцентровані /мурований, дерев'яний/.
5. Укріплення /окопи, точки огню, бункери/.
6. Можливі підходи до об'єкту для його зліквідування.
7. Шкіци розміщення ворога та його укріплення.
8. Назва місцевости та район.
9. Командний склад.
10. Настрій та пляни на будуче.
11. Відношення населення до нас і до ворога.

За точність відповідати будете особисто.

Застерігаю, що робота мусить пройти особливо скрито, щоб ворог не розгадав Вашої праці.

Санітарне

Наказується всім командирам відділів відремонтувати все взуття та одяг по розмірам.

Заборонити: спати стрільцям на сирій землі роздітими.

Вимагати:

- а) Щоб онучі в чоботах були сухі, не пити сирої води де попало, бо може бути затроєна ворогом.
- б) Не їсти сирих овочів, бо може бути зараження червінкою, тифом, холерою, різачкою.
- в) Стрільці мусять щодня обезвошивлювати свою одягу. Командири мусять перевіряти.
- г) Білизну міняти щотижня після миття в бані. Перепроваджувати дезінфекцію одягу.
- д) Заборонити стрільцям відвідувати хати, а особливо спати на чужих ліжках, не знаючи стану здоровля мешканців.
- є) Кожний ранок проводити вмивання до пояса та так роздітими перепроваджувати фізичну зарядку.
- ж) Кузні приміщувати в чистих місцях, огородити жердями чи линвою та призначувати службових до кухні. До кухні не підходити.
- з) В 20-30 м від кухні покопати ями на кости та відпадки. Ями при зміні постою засипати.
- і) Покопати в місцях постою негайно рівчачки для кльозету.
- к) Негайно подбати про будову бань.
- л) Добрати на кожну сотню фризерів і зобов'язати їх до дотримання гігієни в стріженню. Допускаєма довжина волосся 5 см*.

Загальне:

Негайно зачати робити засідки проти ворога.

Забороняю: Уживати назв по ступеням в гору від сотенного, вживати назви штаб, в промовах і кореспонденції не називати місцевостей, де стоять чи стояли відділи УПА.

Не впускати в місце постою цивільних людей. До праці внутрі табору уживати людей з відділу. Не звільняти людей на урльопи – відпустки.

Для створення господарчої транспортної колони загону кожний відділ надішле по 10 запряжок до Котловини якнайскорше. Брички і сідла до возів віддати до санітарного відділу. Невільно уживати бричок, сідел, на віз навіть при службових поїздках. Забороняю їздити командирам з жінщинами. [З]абороняю їздити одному на [з]адньому сідженні (як пан).

* У тексті цм.

В міру можливості творити при кожній хоті один рій кінноти. Для того: збирати і робити самим сідла і набувати коні. Ці рої комплектувати людьми, що проходили військову службу у кінноті. Подавати докладні звіти з перебігом подій УПА. Командири: по військовому т. зн. без жодних пропагандивних додатків слабкість ворога і нашу, що говорять люде. Виховник подає ту саму подію в своєму закресі.

Подавати поодинокі псевда і функцію героїв – потрібно це нам для нагороди, піднесення ступеня.

Назва Вашого відділу _____

Виконання наказу обов'язує для Слави і Добра України.

Слава Україні!

Командир загону Котловина
/Юрій/

Начальник штабу:
/Яр/

Мороз*

ЦДАВО, ф.3838, оп.1, спр.80, арк.38-39. Оригінал.

№ 269

НАКАЗ – ВІДПИС НАКАЗІВ ГК УПА ТА КОМАНДУВАННЯ ГРУПИ “ТУРІВ” ДЛЯ ВІДДІЛІВ ЗАГОНУ

№ 3

3 жовтня 1943 р.

УПА
“Котловина”
Дня 3.Х.43 р.

НАКАЗ ч. 3 Всім відділам “Котловини”

Для того, щоб зробити наші відділи якнайбільше рухливими, не зв'язаними з тереном та запровадити належний військовий лад у відділах, наказую:

- 1) Всі господарчі підприємства, як млини, гарбарні, масарні, пекарні і т. п. передати в руки господарчих запілля за відповідним актом, залишаючи в магазинах лише запас на 2 тижні.

* *Надпис в титулі.*

- 2) Приняти та впровадити в життя з днем одержання цього книго-вість та способи господарки, що їх Вам надіслано.
- 3) Ввести негайно харчові та фуражові норми по відділах. Всі відпади передавати до перерібки господарчим заплілля.
- 4) Трофейні здобутки одяг та взуття передавати господарчим заплілля, залишаючи у себе 15% у відношенні до стану людей. Приміром, у сотні є 150 людей – у магазині сотні повинне бути 27 комплектів одягу та взуття. 15% здобутого належить переказати до “Котловини”, 15% до групи, решта 55% магазинується у господарчих заплілля.
- 5) На підставі звірця організації сотні подбати про шевців та кравців до почоту сотенного, які займуться направою пошкодженень одягу та взуття.
- 6) У всіх справах, зв'язаних з тереном, відноситися до адміністрації.
- 7) Помічається антисанітарний стан по відділах. Повстанці не дивляться за своїм зовнішнім виглядом, ходять не раз обдерті, брудні, білля регулярно не змінюється. Є випадки захворювання на коросту, цингу та венеричні хвороби. Немає санітарного взгляду при варенні повстанцям їжі. На квартирах немає лятрин. В зв'язку з чим санітарному відділові наказую негайно перевести інспекцію по відділах. Давати відповідні вказівки та інструкції, перевести відчити серед повстанців на теми суспільної гігієни, систематично переводити лікарські оглядини повстанців. Хворих на шкіряні і венеричні хвороби негайно ізолювати.
- 8) Помимо наказу помічається дальше по відділах безвідповідальне розходування амуніції. Наказую для того ще раз перевести точний список всієї амуніції та установити контролю розходування її в боях, службі і інших випадках. Повстанцям заборонити без потреби вистрілювати амуніцію. Виховникам при відділах перевести в цій справі роз'яснювальну роботу. За стрілення без потреби потягати до відповідальности. На стрільця виділити конечно до акції йому скільки амуніції, встановити для нього сталий резерв, якого він без спеціального наказу зужити не сміє. Решту амуніції заховати. Після зужиття амуніції в бою перевести сейчас підрахунок втрат і здобутків. Здобутих запасів не вільно самовільно розбирати. Всі трофеї і амуніція переходять в цілости в руки зброярів і господарчих. Точний облік зброї і амуніції подати до “гори” до дня 13.X.43 р. і одночасно переслати 20% з усієї облікованої амуніції так крісової, як і іншої.
- 9) Приділити необхідну кількість коней і возів до господарчого апарату. У військових частинах надмір коней. Залишити при боєвих частинах тільки найпотребніші табори, решту віддати в “гору” для переказа[ння] по призначенню. Також на зв'язках,

- щоб так часто не обтяжувати їздою селян, мати власні коні.
- 10) Основну увагу в теперішніх діяннях військових відділів звернути на здобування боєприпасів. Сейчас поробити в тому напрямі точні підготовки і приступити негайно до здобування амуніції і зброї. Про кожний здобутий запас сейчас мене повідомляти.
 - 11) Не видно бойової готовності у військових частин на постоях. Пам'ята[ти], що ми в сталому боевому поготівлі. На всіх, навіть найкоротших постоях, виставляти застави і варті. Вислати теж стало з місця постоя бойові розвідки, щоби мати безнастанно найсвіжіші відомості про ворога.
 - 12) Декотрі бойові референти вмішуються не до своїх справ, в терені (запіллі). Пам'ятати, що до бойових референтів належить військо, а не справи цивільні. Вони дбати мусять про військо, його вишколення, бойову готовність і справність, а не полагоджувати справи адміністративні. Бойові референти (чотові, сотенні, курінні, загінні) зв'язані з тереном не є. Ними диспонує командир групи по своїм потребам.
 - 13) Призначити у відділах – сотнях, крім сотенного виховника, ще по одному виховникові в кожній чоті. Цей виховник (може бути рядовий козак) є відповідальний за моральний стан і бойову підготовку чоти, він служить приміром для всієї чоти, він перший іде в розвідку на варту та інші обов'язки козака. Во всьому він є прикладом. Перевести в життя негайно.
 - 14) Згідно з наказом друга командира Клима Савура з дня 4 вересня [19]43 р. ч. 12 жандармерія наша має назву не ВОП, лише ВПЖ (військова полева жандармерія).
 - 15) Подаю до відома наказ групи "Турів" з дня 6.Х.43 р. ч. 17: військовий полевий суд, покликаний дня 5.Х.43 р., розглянувши і ствердивши вину дезертира Журавля з відділу Богдана, загону "Котловина", якій втік під час акції додому, виніс присуд кару смерті. Присуд виконано цього самого дня о годині 19.30. Наказ прочитати по всіх відділах УПА групи "Турів".

Слава Україні!

Підписи

Шеф штабу з. д. /-/ Богун

Командир групи в. з. /-/ Клим

- 16) Для піднесення дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності при групі утворений карний відділ, до котрого будуть скеровуватись всі козаки підстаршини і старшини, що порушили військову дисципліну і встановлений порядок. Хто підлягатиме карі вдруге і не викаже схлонності до поправки, того чекає сувора кара до карі смерті включно.

17) Всі накази, подавані від нас, належить довести до відома тих, кому належить про це знати.

18) Наказую слідкувати за точним знанням і виконанням наказів.

Слава Україні!

Шеф штабу
сотник /Яр/

Командир загону
/Юрій/

Мороз – “Погром”*

ЦДАВО, ф. 3838, оп. 1, спр. 80, арк. 37. Оригінал.

* *Надпис у титулі.*

Накази командування куреня “Погром”

№ 281

НАКАЗ ВІДДІЛУ В ЗАГАЛЬНИХ ТА САНІТАРНИХ СПРАВАХ

№ 7

[Грудень 1943 р.]

НАКАЗ ч.7.

Наказ відділу УПА “Погром”

1

Загальне

Наказую, щоденно надсилати до канцелярії ранні звіти, згідно надісланого взірця з докладним виясненням ріжних змін персональних, а відтак про ціле життя підвідділу.

Подавати, хто виконує коменданта варти і вартових, і вести книгу варт.

Всі персональні зміни мусять переходити через канцелярію відділу: чи то звільнення чи прийняття, а навіть на кілька день, згідно внеску лікаря.

Забороняю давати відпустки, лише давати внескі, а канцелярія буде полагоджувати.

Забороняю козакам і підстаршинам в терені входити не в компетентні справи, як це мало місце з ройовим Грімом.

Забороняю самочинно стягати які-би то не були річі, а найбільше фізичного примусу.

Забороняю набірати харчів на приватні запотребування чи поквітовання, на це є формальні документи і покликанні люде.

Забороняю козакам і підстаршинам на самий найменший час опускати свої частини, чи то в день чи вночі.

Кладу в обов'язок підстаршин і старшин аби кожна хвилина дня була використана працею, бо гайнування часу деморалізує людей.

Наказую виховникові відділу др. Кривоносові на гутірці прочитати накази групи з дня 17.X. і 30.X.43 р. і дати відповідні пояснення.

Комендантам підвідділів оголосити накази ч.17 і 22, дати пояснення і ставлю в обов'язок до стислого застосовання.

Всім комендантам в найближщих днях зголоситися до канцелярії для прочитання всіх наказів, бо знання наказів ставлю в обов'язок.

2 Санітарне

Згідно звідомлення лікаря з оглядин відділу в днях 8-9.XII. 43 р., що належний стан санітар[ний] лише є в чоті четвертій (кавказців) і чоті Туза, провірення огляду одягу і переведення дезенфекції лише відбувалось систематично в чоті Юрка – в поодиноких козаків виявленно багато нечистоти і т.д.

Наказую для уникнення поширення епідемії пільнувати як суворіше особистої гігієни: щотижня прати білизну, щодня митися до пояса, полоскати рот, чистити зуби.

Остерігатись користування чужим накриттям, спільного спання, особливо там де є недогідні гігі[е]нічні умовини.

Не соромлячись провірити щодня одяг чи нема паразитів.

Ройовий два рази в тиждень має переглянути одяг козаків.

Чотові раз на тиждень, а санітари щоденно доглядають козаків, аби вони дотримувались санітарних припісів.

Зараз санітари мають перевести дезенфекцію одягу, як це вже практикувалось – в селянській печі.

По зауваженню хвороби веселої (корости) чи нечистоти відокремити тих і так довго окремо тримати, аж все буде ліквідоване.

За порушення наказу і недотримання належного стану під оглядом санітарним чиню відповідальними командантів підвідділів.

Слава Україні!

К[оманди]р відділу УПА “Погром”
/Мороз/

ЦДАВО, ф.3838, оп.1, спр.10а, арк.10-11. Оригінал. Рукопис.

Документи і матеріали запілля ВО

Накази та інструкції керівництва запілля ВО

№ 301

НАКАЗ КОМЕНДАНТАМ РАЙОНІВ У СПРАВАХ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАПІЛЛЯ

№ 4

20 вересня 1943 р.

НАКАЗ ч.4.

Командантам районів

Контролею в терені усталено цілий ряд ненормальностей, які під сучасну хвилину – складеного міжнароднього положення – припиняють наш ріст. В зв'язку з цим наказую:

IV. Червоному Хрестові

1. Помічається, що Червоний Хрест групує ранених і хворих при відділах УПА, що з одної сторони обтяжує відділи, а з другої сторони в зв'язку з розконспіруванням відділами терену зростає небезпека втрати санітарних пунктів з раненими і хворими при несподіваних наскоках чи бомбардуваннях. В зв'язку з чим ранених і хворих уміщувати в безпечних теренах лісових. Зв'язатися з розвідкою в запіллі, бути в бойовій готовності.
2. Встановити точну контролю над періодом лікування ранених і хворих, подбати про добре відживлення і належну санітарну опіку в цілі скорочення часу лікування.
3. З надходом зими подбати про теплий одяг, а зокрема про теплі одіала для санітарних пунктів.
4. Повести виховну роботу серед санітарного апарату, серед хворих і ранених.
5. Провести працю серед цивільного населення в напрямку піднесення гігієни села. Провести цілий ряд відчитів, показових лекцій, вишколів і т.п.
6. Усталити контролю над вирощодуванням ліків і допоміжних матеріалів. Стягнути надмір медикаментів по відділах і раціонально їх розмістити по санітарних пунктах. Створити провізоричні аптечки для лікування цивільного населення, при чому допильнувати, щоб не розходували медикаментів першої необхідності,

а зокрема в лікуванні хронічно хворих. Ліки в першу чергу для ранених і хворих повстанців.

7. Негайно постягати з пунктів зібрані лічнічі зілля і перетворити їх на лікарства.

Пригадується всім референтам ВО, що до 25 кожного місяця кожний мусить вислати місячний звіт в двох примірниках: один для організаційного зверхника, другий для ділового зверхника. Команданти в[оєнних] надрайонів здають рівнож свої організаційні звіти вгору до 25 кожного місяця.

За переведення в життя цього наказу роблю відповідальними всіх референтів ВО і всіх командантів надрайонів. Наказ цей широко переробити всіх працівників в запіллі аж до найменших організаційних клітин і негайно приступити до усунення всіх недотягнень. Підтягнутись в праці, все наладнати згідно з поданими вказівками.

Про всі перешкоди в праці негайно звітувати в гору, старатися проявляти більше ініціативи і не боятися вирішувати певних справ самим на місцях. Це виробить в нас ініціативу, почуття відповідальності, це буде наш ріст вгору, який завершиться Самостійною Соборною Українською Державою.

Постій, дня 20.IX.1943 р.

Слава Україні! – Героям Слава!

Командант ВО
/-/ Ярослав Кармелюк

Командант ВО
/-/ Рудий

ЦДАВО, ф.3837, оп.1, спр.9, арк.28-32. Копія.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АК – Армія Крайова
акад. – академія
архиєп. – архиєпископ
б. – біля
бв. – боївка
бунч. – бунчужний
в. з., в/з – в заступництві
в. о. – виконуючий обов'язки
вих. – виховник
вишк. – вишкіл, вишкільник
від. – відділ
військ. – військовий
віст. – вістун
ВО – Військова Округа УПА
воєв. – воєвідство
ВОП – Войско Охрони Пограніча (Військо Охорони Границь)
ВП – військовий підрайон
ВП – Войско Польське
ВПЖ (ВОП) – Військова Польова Жандармерія
вул. – вулиця
вч. – вчителька
г. – гора
газ. – газета
ГВШ – Головний Військовий Штаб (УПА)
ген. – генерал
ген.-полк. – генерал-полковник
ген.-хор. – генерал-хорунжий
Гестапо – (Geheime Staatspolizei) політична поліція нацистської Німеччини
ГК УПА – Головне Командування УПА
ГО – генеральна округа
год. – година
гол. – голова (установи)
госп. – господарство; господарський, господарчий
гр. – група
дез. – дезертир
дек. – декан
див. – дивись
дир. – директор
доц. – доцент

д-р – доктор
др. – другий, другі
др. (д.) – друг
друк. – друкар
з д. ст. – з датою старшинства
з. д., з/д – згідно з дорученням
заг. – загальна, загальний; загін
зв. (зв'яз., зв'язк.) – зв'язковий
і т. ін. – і таке інше
ім. – імені
інтенд. (інт.) – інтендант
канд. – кандидат
кап. – капітан
КВШ – Крайовий Військовий Штаб
кв. – квартира, помешкання
КГБ (КГБ) – Комітет Государственной Безопасности СССР
кер. – керівник
км. – кілометр
колгосп – колективне господарство
ком. – командант, командир
комс. – комсомолець
концтаб. – концентраційний табір, концентраційні табори
КП – Крайовий Провід
КПЗ – Камера Предварительного Заключение (камера попереднього ув'язнення)
к-р (ком.) – командир
край. – крайовий
кул. – кулеметник
кур. – курінний; курінь
кущ. – кущовий
л. – ліс, ліси
лік. – лікар, лікарня
м. – місто, метр
май. – майор
МВД – Міністерство Внутренніх Дел СССР
медінст. – медичний інститут
медс. – медсестра
мін. – міністр; міністерство
м-ко – містечко
мм. – міліметр
МО – Міліція Обивательська (Міліція ПРЛ)
моб. – мобілізаційний
мон. – монах, монахиня
МЧХ – Міжнародний Червоний Хрест
надр. – надрайон, надрайоновий Провід, надрайоновий провідник
нар. – народжений

нач. – начальник
нач. лік. – начальний лікар
нач. шт. – начальник штабу
нім. – німецький
НКВД – Народний Комісаріат Внутренніх Дел
НКВС – Народний Комісаріат Внутрішніх Справ
НКГБ – Народний Комісаріат Государственной Безопасности
НКДБ – Народний Комісаріат Державної Безпеки
о. – отець
обл. – область; обласний
оз. – озеро
ок. – околиця
окр. – округа; окружний
опер. – оперативний
орб.-моб. – організаційно-мобілізаційний (теж військовик) референт при підпільній адміністрації, що командував відділами СКВ й завідував військовим постачанням
орг. – організатор; організаційний; орг. референт
ос. – осередок
ОУН – Організація Українських Націоналістів
оф. – офіцер
охор. – охорона
п. – пан; пункт; помер
п. з. – під заголовком
п. п., п/п – пункт параграфа
парт. – партизан; партизанський; партизанка
пвд. – підвідділ; чота або й перша військова одиниця
пвх. – політвиховник; виховник
пер. – переклад
ПЖ – Польова Жандармерія
півд. – південь; південний
півн. – північ; північний
підп. – підпільний
підр. – підрайоновий; підрайон
плем. – племінник, племінниця
пов. – повіт; повітовий
пол. – полонина
політ. – політичний
полк. – полковник
полон. – полонина
поль. – польський
пом. – помічник
пор. – поручник
пос. – поселення
поч. – почот; особи, які перебувають з к-ром чи штабом: працівники штабу, зв'язкові, особиста охорона тощо

прац. – працівник
прим. – примітка
прис. – присілок
пров. – провідник, Провід
проп. – референт пропаганди
проф. – професор
псев., псевдо – псевдонім
р. – ріка, річка, рік
рад. – радянський
рад. парт. – радянська партизанка
рай. – районний; районний провідник; район
ран. – ранений
ред. – редактор
реф. – референт
р-н – район
род. – родина
розв. (роз.) – розвідник, розвідниця
рой. – ройовий
РСР – Радянська Соціалістична Республіка
с. – село
сан. (саніт.) – санітар[ка]
сан.-пункт. – санітарний пункт
СБ – Служба Безпеки ОУН-ОУНСД та УПА
св. п. – святої пам'яті
секр. (сек.) – секретар, писар
сел. – селянин; селянка
сер. – середня; середній
серж. – сержант
СЗ – Служба Здоров'я
сіл. – сільський
СКВ – Самооборонний Кущовий Відділ
сл. п. – славної пам'яті
слід. – слідчий
сот. – сотенний, сотник, к-р сотні
сот. бунч. – сотенний бунчужний
сот. пвх. – сотенний політвиховник
сот. сан. – сотенний санітар
спец. – спеціальний (відділ)
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СССР – Союз Советських Соціалістических Республік
ст. – станція
ст. – старший
ст. бул. – старший булавний
ст. віст. – старший вістун
ст. лейт. – старший лейтенант

стан. – станиця, станичний; станція
старш. – старшинський
стор. – сторінка
стр. – стрілець, стрільці
студ. – студент
сх. – східна, східний
США – Сполучені Штати Америки
т. – точка
т. з[н]. – тобто значить
т. зв. – так звана (-ий)
т.п. – тим подібне
табір. – табірний
ТВ – Тактичний Відтинок
т-во – товариство
темп. – температура
тер. – терен
УБП – Ужонд Безпеченьства Публічного
УВО – Українська Військова Організація
УГА – Українська Галицька Армія
УГВР – Українська Головна Визвольна Рада
угор. – угорський
УДСБ – Українська Державна Служба Безпеки
укр. – український
УМГБ ЛО – Управління МГБ Львовской області
універ. – університет
УНР – Українська Народна Республіка
УНС – Українська Народна Самооборона
УПА – Українська Повстанська Армія
упр. – управа
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСС – Українські Січові Стрільці
УЦК – Український Центральний Комітет
УЧХ – Український Червоний Хрест
ф. – фельдшер
фарм. – фармацевт (-ка); аптекар
фін. – фінансовий; фінансовий реф.
харч. – харчовий
хв. – хворий
хір. – хірург
хл. – хлопець
хор. – хорунжий
худ. – художник
хут. – хутір, присілок
ц. р. – цього року
ч. – число

ч. п. – число порядкове
ЧА – Червона Армія
част. – частина
ЧК – Чрезвичайний Камітет
чол. – чоловік
чот. – чотовий
ЧХ – Червоний Хрест
ШВШ – шеф військового штабу
шк. – школа, шкільний
шл. – шлях
шос. – шосе
ШПШ – шеф політичного штабу
ШРВ – шеф розвідувального відділу
шт. – штук (означає кількість)
ШТВ – шеф технічного відділу
юн. – юнак (-чка)
Юн. – Юнацтво ОУН

* * *

ПОКАЖЧИК

А

Абез, пос. Іркутська обл. – 295
Австрія – 271, 449, 464
Адамівка, р-н м. Бережан – 347
АК, див. – Армія Крайова
Академія Наук України (АНУ) – 388
«Амікус», лік. (з м. Тернопіль) – 148, 335, 336
Англія – 348
Андрієвський Борис, проф. – 77
Андрій, хл. з с. Мости Великі – 305
«Андрій», див. – Касараб Володимир
«Андрія», район – 305, 315, 328
«Андрія», родина – 307, 308
Андрюсяк Василь, «Різун», «Грегіт», «Різьбар», полк., к-р ТВ – 157, 159, 186, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 371, 372, 417
Андрюсяк Василь, син Андрюсяка Василя – 221, 222
Андрушенко, чол. Слободянюк Ніни – 131
Андрушенко-Слободянюк Надія – 132
Андрушенко-Слободянюк Вячеслав – 132
Андрущак Олена, районова УЧХ Сокальщини – 435
Анна, «Рожа», медс. – 192
«Анна», див. – Дидик Галина
Антонівка, с., Крем'янецького пов. – 111, 116
Антонівці, л., б. с. Антонівці, Шумського р-ну 126
Антонівці, с., Шумського р-ну – 111, 125, 126, 124, 125, 126, 128
Антось, «Колос», стр. з с. Грабівка – 220, 221
«Аня», «Нуся» прац. при ГК УПА – 321
Армії Крайової, розвідка – 270
Армія Крайова (АК) – 195, 270, 271
«Артем», зв'яз. – 305

Архангельськ, тайга – 222

Архангельська, обл. – 255

Аяч-Яга, селище – 89

Б

«Біс», сот. – 402

Баб'як Ольга, «Уляна», сан., пов. УЧХ – 451

Баб'як Степан, «Орленко», ст. віст., чот. сан. – 11, 339

Бабичі, с. Радехівського р-ну – 277, 281, 361, 363

Бабський Олекса, «Сергій», к-р надр. СБ – 289

Бабський, доц. медінст., м. Одеса – 144

Бабуняк Ілярій, хор. бриг. УСС – 347

Бабуняк Ірина, «Ніна», лік. – 11, 272, 274, 347, 348, 349, 350, 351, 380

Бабуняк Ольга – 347

Бабуняк Ярослав – 348

Бабуняків, родина – 347, 348

Баглай Н., лік. – 441

Багмет Андрій Євгенович, чл. ОУН – 64, 67

«Байда», чл. ОУН – 329

Байкал, оз., Росія – 389

Бак Тетяна, «Ярина», надр. кер. УЧХ – 10, 102

«Бакунін», див. – Макарчук Петро

Балхаш, м., Казахстан – 189, 190, 191

Баляк Микола – 400

Баляк Михайло – 400

Баляків, родина – 400

Баня-Березів, с. Косівського р-ну – 185

«Барвінок», див. – Гребенюк Мирослава

«Барвінок», див. – Калинович Катерина

Барвінський Олександр, д-р – 390

Бардіїв, м., Словаччина – 194

Барилів, с. Радехівського р-ну – 286

Баріляк Роман, д-р – 398

Баринштейн, д-р, проф., медінст. м. Одеса – 144

- Барінов, май., нач. ЦШ «Озьорлаг» – 390, 391
- Батятичі, с. Кам'яно-Бузького р-ну – 299
- «Батько», див. – Грабець Омелян
- Баудінст – 82
- Бачинський Л., лік. – 391
- Бачинський, слід. НКВД – 245, 246, 247, 250, 251, 252, 253, 254, 258, 261, 262, 263, 267
- «Бей», див. – Чупіль Богдан
- Бейова Юстина – 285, 287, 288
- Беневський, о. (РПЦ) – 57
- Беньо Степан – 442
- Бердичів, м., Житомирської обл. – 56
- Бережани, м., Тернопільської обл. – 113, 347, 349
- Бережанська, гімназія – 347
- Бережанський р-н – 428
- Бережанський, пов. – 273, 347, 349, 380
- Бережанщина – 88, 89, 272, 273, 347, 348, 350, 351, 437
- Бережниця, с., Калуського р-ну – 159
- Бережці, с., Кременецького р-ну – 302
- Береза Картузька, концтаб. – 116
- «Береза», див. – Ткачук Анна
- «Береза», рой. – 344
- «Береза», стр. – 498
- Березина, хутір – 129, 326
- Березів Нижній, с., Косівського р-ну – 182
- Березів, с. Косівського р-ну – 217
- Березне, с., Волинська обл. – 103
- «Березюк» – 159, 160
- «Берест», див. – Мартинець Ярослав
- «Береста», сестра, медс. – 159
- Беріжки, с. – 343
- Берковський, чл. ОУН – 64
- «Беркута», сот. – 282
- Берлінський університет – 396
- Берлоги, с. – 164
- Бесарабія, край – 459
- Бесіди, прис. с. Любелі – 296
- «Берлаг», концтаб. – 388
- Бик Іван, «Довбуш» – 306, 310, 316
- «Бистра», див. – Савицька-Козак Ірина
- «Бистрий», див. – Хамчук Петро
- Бистриця Надвірнянська, р. – 187
- Бистриця Солотвинська, р. – 192
- «Бистрого», курінь – 273, 349
- «Бистрозір», див. – Цимбалюк Ярослав
- Битьків, с., Надвірнянський р-н – 468
- Бишів, с., Радехівського р-ну – 286
- Бишків, с., Жовківського р-ну – 318
- Бібрка, м., Львівська обл. – 12, 396
- Біле, с., Чортківського р-ну – 468
- Білий ліс, прис. с. Туринка – 301
- «Білий», стр. – 218, 220
- Білики, хут. б. с. Обучі – 127
- Білина, с., Самбірського р-ну – 339
- Білі Ослави, с., Надвірнянського р-ну – 185
- «Біловус», див. – Шульга Мар'ян
- «Біловуса», р-н – 322
- Білокриниця, с., Зборівського р-ну – 124
- «Білосніжка», «Сніжка», медс. – 370, 371
- Білявці, с., Бродівського пов. – 470
- Більче-Золоте, с., Борщівського р-ну – 349, 350, 425, 426
- Бінггамптон, шпиталь – 396
- «Бір», див. – Шишканець Василь
- «Благий», сот., сот. – 181, 183, 185
- «Блискавка», див. – Болехівський Олександр – 181
- Блихаве, полон., Верховинський р-н – 204, 208
- Блюдники, с. Галицького р-ну – 370
- Бобровська Анна, «Незабудка», медс. – 10, 136
- «Богдан», (родом з м. Станіславів) – 160
- «Богдана», від. (заг. «Котловина») – 517
- «Богдана», див. – Трошко Богдана
- «Богданка», медс. – 217, 218
- «Богданна», медс. – 159
- Богородчани, с., Отинійського р-ну – 157, 181, 187, 417
- Богородчанський пов. – 187
- Богородчанщина – 185, 189
- «Богун», ВО УПА – 130, 501
- «Богун», див. – «Еней», к-р Південної групи УПА
- «Богун», шеф шт. – 508, 517
- «Богуна», сот. – 183
- Боднар Роман, чл. ОУН – 236
- Боднарів, с., Калуського р-ну – 370
- «Боевір», (Буковинець) – 210

- Бойків, род. – 357
 Бойківщина – 8, 82
 Бойко Марія – 297
 Бойко Петро, «Омелько» – 357
 Бойчиха, див. – Кулашник Марія
 Болехів, м., Івано-Франківська обл. – 147, 148, 149, 154, 180, 181, 196, 428
 Болехівський ліс, л. – 86, 146, 149, 158
 Болехівський Олександр, «Блискавка», «Здоровенко», лік. – 11, 180, 181, 187, 192, 196
 Болужівці, (Боложівка) с., Шумського р-ну – 130
 Боднарівка, с. Кросненського пов. – 197
 Боратин, с. Брідського р-ну – 228
 Борис Параскевія, «Роксоляна», медс. – 296, 302, 303
 «Борис», див. – Легкий Григорій
 «Борис», див. – Лемежа Всеволод
 Борислав, м. Дрогобицького р-ну – 76, 313
 Бористен, к-р гр. – 497, 498
 Борківський Федір – 31, 32, 33, 35, 54
 Борове, с. Рокитнянського р-ну – 303, 304
 «Боровик», див. – Потрів Борис 129
 Бортків, прис. с. Нестаничі – 284
 Борщ, «Кучерявий», д-р – 109
 Борщів, м., Тернопільська обл. – 350, 425
 Борщівський, р-н – 349, 350, 425, 468
 Борщівщина – 351
 Борщовичі, с., Пустомитівський р-н – 325
 «Боско», д-р – 103
 Боянець, с. Сокальського р-ну – 293, 295, 296, 297, 300, 304, 357, 360
 «Бравий», див. – Сагайко Дмитро
 Бравн, д-р (нім.) – 38, 47
 Брадовський (фон-Брадовський), ген. – 40
 Братство УПА», т-во – 410
 Бретнер, д-р – 458
 «Бригідки», тюрма – 75, 236
 Бриляк Роман, проф. львів. медінст. – 260
 Брідський р-н – 228, 229
 Брідський, пов. – 229, 470
 Броди, бій – 349, 449
 Броди, м., Львівська обл. – 12, 52, 236, 247, 236, 253, 255, 263, 273, 339, 340
 «Бродич», див. – Вонс Ігор
 «Бродич», див. – Гробельський Роман
 «Бродича», охор. – 452
 Бродівська, тюрма – 263
 Бронкс, р-н м. Нью-Йорк, США – 396
 Брошнів, с. Долинського р-ну – 145, 154
 Брустури, с. Косівського р-ну – 185
 Брюховеччина – 325
 Брюховичі, с., Львівська обл. – 329, 330
 Бряза, с. Болехівського р-ну – 147
 Бубнище, с. Долинського р-ну – 86
 Буг, р. – 357
 «Буг», ВО – 296
 «Буг», ВО, штаб – 318
 Будапешт, військ. акад. – 210
 «Будячка», медс. – 113
 «Буй-Тур», див. – Щепанський Роман
 Буковина – 206, 215, 217, 270, 273, 389
 «Булави», сот. – 340
 «Бульба», сот. сан. – 341, 342
 «Буревій», див. – Якубовський
 Буремель, с. Демидівського р-ну – 137
 «Бурий», сот., окр. пров. – 303, 341, 344
 Бурко Антоніна – 52
 Бурко Демид, о. – 33, 51, 52
 Бурко Марія, «Черешня», медс. – 293, 295
 Бурко, див. – Кушнір-Бурко Антоніна
 «Бурлака», окр. реф. СБ – 146
 «Бурого», «Нечая», сот. – 339, 341, 342
 «Буря», див. – Сарчук Микола
 Бутини, с. Сокальського р-ну – 292, 294, 295, 301
 Бучацький, р-н, Тернопільська обл. – 433
 Бучач, м., Тернопільська обл. – 117, 433
- В**
 В. Млинівці, с. Кременецького р-ну – 110
 В'юн Галина Іванівна – 8, 29, 61, 62, 64, 65 66
 «Вісла», акція – 398
 «Вісла», опер. група – 398
 Ваврик, лік. – 354

- Вагнер Оскар, оф. – 53
 Вайденко К.П. – 65
 Валбжих, м., Польща – 398
 «Валя», див. – Марійка
 Варшава, м. – 398, 428
 Варшавський процес – 73
 Варшавський універ., мед. фак. – 207, 384, 386
 Васишин – 150, 365
 Васишин Йосип – 284
 Василіанок, сестер, школа, м. Станіславів – 430
 Василів-Корнилів Микола, д-р 10, 95
 Василян, монастир – 198
 Василянки, монахині – 428
 Василь, стр. – 162
 Василько, див. – Андрусяк Василь
 Василько, син Андрусяка Василя «Грегота» – 222
 «Василько», див. – Кунтий Василь
 Васильченко І.Е. – 65
 Вася, воїн ЧА – 279, 280
 Васьківці, с. Шумського р-ну – 124
 Вацик Павло, «Прут», май., к-р 22 ТВ УПА – 219, 220, 417
 Велике Поле, с., Городоцького р-ну – 348
 Великий Василь, «Марко», пров. – 360, 366
 Великий Стидинь, с. Костопільського р-ну – 103
 Великі Бережці, с. Кременецького р-ну – 109, 110, 113, 116
 Великі Мости, с., Сокальського р-ну – 292, 300, 301, 303, 304, 305, 340, 357, 435
 Великомоствівська, шахта, м. Червоноград – 285
 Великомоствівський, р-н – 292, 295, 322, 328
 Вербів, с. Бережанського р-ну – 347
 Вербовий Володимир – 371
 Верес Дарія – 374
 Верес Любов – 11, 374, 375, 376
 Верес Михайло – 374, 375
 Верес-Соломкова Ольга – 374
 Вермахт – 9, 95
 Верхній Березів, с. Косівського р-ну – 185
 Верховинський р-н – 204
 «Веселий», стр. – 359
 Веселик Люба, «Сумна», рай. УЧХ – 103
 «Веселка», медс. – 293
 Весній Василь, «Вихор» – 300
 Ветеринарний Інститут, м. Львів – 12, 420
 «Ветпосян», див. – ОЛП №1, «Ветпосян»
 Визвольне підпілля, див. – ОУН
 Винників Наталія – 77
 Виноград, с. Городенківського р-ну – 183
 «Вир», див. – Кучернюк Борис
 Вирва, лік. – 194, 195, 196
 Вісичка, с., Борщівського р-ну – 468
 Витвицький Микола – 180, 182, 196
 Витвицький Павло, о. – 181, 182
 Витків (Новий Витків), с. Радеківського р-ну – 281
 «Вихор», див. – Весній Василь
 Вишеньки, с. – 318
 «Вишня», див. – Мазурчук Антоніна
 «Вишня», див. – Музика Антоніна
 Вівчар Галина, донька Матвія Лотовича – 385
 Відень, м., Австрія – 396
 «Відродження», т-во – 456
 Військова Академія, м. Грац, Австрія – 409
 «Вікторії», сот. – 428
 Вілія, с., Шумського р-ну – 130
 Вільбах, лік. – 458
 Вільки, с., Радеківського р-ну – 361
 Вільшаниця, с., Радеківського р-ну – 244
 Вінниця, м. – 97
 Вінницька, обл. – 103, 381
 «Віра», див. – Данилюк Мирослава
 «Вісла», акція – 12
 «Вітер», див. – Семчук Мирон
 «Вітер», стр. – 218, 361, 362
 Вітощук, лік., хір. – 207
 Вітюк Петро, «Володимирко», надр. пров. – 296
 Віхоть Федір, «Петрусь» – 325
 «Влодка», чога – 405
 «Влодко», чот. 218, 299
 «Вовчак», к-р групи – 511
 Вовчківці, с. 216
 Воєвідка Константин, лік. – 370
 Войнилів, с., Калуського р-ну – 147
 Войсько Польське (ВП) – 398, 404

- Войтович Мирослав – 348
- Волинська, обл. (Волинь) – 8, 9, 10, 12, 56, 60, 95, 97, 98, 103, 105, 270, 276, 277, 290, 389, 414
- Волиця Барилова, с. Радехівського р-ну – 286
- Володимир Волинський, м. – 9
- Володимир, студ. мед. львів. медінст. – 240
- «Володимирко», див. – Вітюк Петро
- Володя, див. – Андрусяк Василя, син – 222
- Володя, стр. – 162
- Волосянка, с. Сколівського р-ну – 86, 343
- Волошин Степан, «Штаба», пров. Юн. – 181
- «Волянський», див. – Федун Петро
- Вонс Ігор, «Бродич», лік., чл. ОУН – 452
- Вонс Олег, «Гнат», студ. мед. львів. медінст. – 452
- Вонс Степан, о. – 452
- Вонс Ярополк – 452
- Вонс-Яськів Євгенія – 452
- ВОП, див. – ВПЖ
- Воркута, Росія – 79, 89, 102, 103, 115, 301, 314, 364, 423, 451
- Воробець Тома, лік. – 7
- Воробець Ярослав – 326, 328
- Воробій Михайло, о. – 433
- Воробій Олександра, «Галя», надр. пров. УЧХ – 13, 433
- Воробій-Аерс Євгенія – 433
- Ворона, с., Коломийського р-ну – 180, 181, 183, 187, 194, 199
- «Ворона», від. – 498
- «Вороний», див. – Левкович Василь
- Вороняк, г. – 235, 241
- ВПЖ, (ПЖ), Військова Польова Жандармерія – 517
- Всеукраїнське Товариство Спілки Політичних В'язнів – 423
- «Вугляр», див. – Кольман Антін
- Вугор Микола – 313
- Г**
- Гаврилів Катерина, «Зелена», чл. ОУН, медс. – 13, 428
- «Гаврило», д-р, хір. – 228, 229
- Гаї, с. Ярославський пов. – 406
- Гаї, с., Кременецького р-ну – 110, 384
- Гайсинськ, м., Вінницька обл. – 381
- Гайсинський р-н, Вінницька обл. – 381
- Галамай Ірина, «Роксоляна» – 278
- Галаса Василь, «Орлан», обл. пров. – 453
- Галина, див. – В'юн Галина Іванівна
- «Галина», див. – Романина-Чорній Євгенія
- Галицький, р-н, Івано-Франківська обл. – 371
- Галич, м., Івано-Франківська обл. – 195, 370
- «Галичанка», обл. пров. УЧХ – 335
- Галичина – 10, 72, 78, 127, 181, 187, 231, 245, 255, 264, 270, 271, 276, 277, 314, 389, 390
- «Галичина», газ. – 183
- «Галичина», Дивізія – 12, 110, 273, 339, 349, 400, 409, 449
- «Галя», див. – Воробій Олександра
- «Гамалія», к-р, кур. – 371, 437
- «Ганна», див. – Левицька-Загоруйко Марія
- Ганусяк Вася, див. – Андрусяк Василь, син
- «Гаркавенко», (родом з с. Брошнів) – 154
- «Гармаш», див. – Загоруйко Гордій
- Герасимович Іванна, фарм. – 430
- «Гіль», лік. – 103
- Гірняк Мирослава – 350
- Гітлер Адольф – 211
- ГК УПА, див. – УПА, Головне Командування
- Глибоке, с., Богородчанський пов. 187, 188, 190, 219
- Глинське, с., Жовківського р-ну – 303, 305, 317
- Глиняни, с., Золочівського р-ну – 437
- Глинянський, р-н – 228
- Глубічко, с., Борщівського р-ну – 351
- «Гнат», див. – Вонс Олег
- Гнатів Степан, «Кармелюк», бунч., сот. – 341, 353, 355, 363
- Гнатюк Іван, поет – 117
- Годи-Турка, з-д ст., Коломийського р-ну – 459

- Голови, с. Верховинського р-ну – 204, 205, 208, 210
- Головний Провід, див. – ОУН, Головний Провід
- Гологори, с., Золочівського р-ну – 243, 247, 255, 256, 259
- «Голос Полтавщини», ред., див. – Заборовський М.
- «Голуб», окр. реф. СБ – 300, 301
- «Гомін», хор, з м. Манчестер – 348
- Гончар Олесь, письменник – 59
- «Гончаренко», див. – Ступницький Леонід
- Горбатий Іван Павлович – 186
- «Горбовий», хот. – 341
- «Горбового», чота – 344
- «Горда», див. – Теліванчук Надія
- «Горлаг», концтаб. – 388
- Горлиця, м., Польща – 197
- «Горновий», див. – Дяків Осип
- «Горобець», стр. – 218
- Городенка, м., Івано-Франківська обл. – 458
- Городенківський р-н, Івано-Франківська обл. – 216, 217, 456
- Городник Петро, в. о. лік. – 13, 444
- Городниця, с., Новоград-Волинського р-ну – 103
- Городок, м., Львівська обл. – 74
- Городоцький, р-н, Львівська обл. – 74, 348, 454
- Гошів, с. Долинського р-ну – 147, 149
- «Граб», стр. – 310, 316
- Грабець Омелян, «Батько», полк., к-р – 116
- Гравівка, с. Калуського р-ну – 84, 158, 159, 187, 219, 220, 370, 437
- Грабовець, с. Надвірнянського р-ну – 187, 404
- Града, с. Радохівського р-ну – 363
- Гребенів, с. Сколівського р-ну – 384
- Гребенюк Євген – 425
- Гребенюк Мирослава, «Барвінок», медс., сан. – 13, 425, 426
- Гребенюк Семен – 425
- Гребенюків, родина – 425
- Гребенюк-Чубата Людмила – 425
- «Грегит», див. – Андрусяк Василь
- Греми, прис. с. Хитрейки – 318, 320, 323, 324
- «Гречка», див. – Стецько Анна
- Грибів, м., Польща – 197
- «Грива», орг. реф. окр. – 297
- Грига Степан Степанович – 63, 64, 65
- Григорців Вая – 76
- Гринівка, с. Богородчанського пов. – 187
- Гринченко Павел Васильевич, бухгалтер. – 63
- Грицеволя, с., Лопатинського р-ну – 287
- Грицина Михайло, «Чайчук», прац. ВО «Буг» – 296
- «Гриць», окр. – 272
- Гришків, родина – 54
- Гришко див. – В'юн Галина Іванівна
- Гришко Єлисавета, мати Галини В'юн – 53
- Гришко Іван Дмитрович, оф. – 61
- «Грізний», пров. – 215
- «Грім», к-р, май. – 188
- «Грім», рой. – 519
- Гробельський Роман, «Бродич», лік., хір. сот. – 11, 339
- «Громенка», сот. – 420
- «Громенко», «Соколенко», сот. – 420
- «Громовий», див. – Лагода Петро
- Грудка Марія – 289
- «Грузина», сот. – 384
- Грушів, с. Ярославського пов. – 406
- Грушка с., Отинійського р-ну – 186
- Грушка, прис. с. Здишів – 299
- Грушовичі, с., Ярославського пов. – 400
- Гук-Скала Богдан – 421
- ГУЛАГ, концтаб. – 381, 388, 391
- Гулай Марія – 77
- Гуменюк Василь – 287, 288
- Гупаловський – 410
- Гурби, с. – 128
- Гурбівський бій – 128, 136
- Гусяк Дарія – 385
- Гусятинський р-н – 423
- Гута, с., Надвірнянського р-ну – 188, 190, 191, 193, 323, 364
- Гутвин, с., Костопільщина – 102
- Гуцуляк Анастасія – 214
- Гуцуляк Володимир – 214, 216
- Гуцуляк Євгенія – 214

Гуцуляк Іван – 214
Гуцуляк Лідія, «Жана» – 214, 216
Гуцуляк Марія, «Ксеня» – 214, 217
Гуцуляк-Андрусаяк-Целінська Євгенія,
«Мрія», «Зена», медс. – 11, 156, 161,
214, 372
Гуцульські, сот. – 206, 210
Гуцульські, кур. – 208
Гуцульщина – 11, 204, 206, 209

Г

Галанін – 59
Гереґа Олександр – 401
Гіссгібель, с., Австрія – 180
«Гонта», рой. – 340
Грац, м., Австрія – 271, 409, 449, 464
Груліх, крайс, Австрія – 180
Гулай-Голяш-Ліон Марія – 5
Гула Стефан, «Шеремета», бунч. – 400

Д

Давиденко Олександр, «Юрко», лік. –
454
Давидович Анізія – 386
Давидович Антін – 388
Даниленко А.Л. – 65
Данилів Катерина, див. – Гаврилів Кате-
рина
Данилівка, хут. б. с. Антонівці – 126
Данилюк Антон, чл. ОУН – 116
Данилюк Мирослава, «Віра» – 435
Данилюк Мирослава, «Віра», «Чорна»,
окр. пров. жін. – 277, 289, 300, 301,
435
Дансінг, мед. студії – 468
Дарабан, «Дон», сот. – 182, 200
«Дарка», див. – Дідух Іванна
ДАРО, див. – Державний архів Рівненсь-
кої області
Дегтяр, чл. ОУН – 65, 66, 67
Дедеркали Великі, м-ко, Тернопільська
обл. – 130, 132
Дедеркальська, лік. – 130
Дейнека, чл. ОУН – 54, 63, 64, 65
Делятин, м-ко, Надвірнянського р-ну –
466
Делятинщина – 185
«Дем'ян», див. – Петрушевич Степан

Дем'яновий Лаз – 165
Демидівське КПЗ – 138
Демидівський р-н, Рівненська обл. –
137
Демчук Микола – 283
Дергач, чл. ОУН – 65
Деревня, с. Жовківського р-ну – 307
Державний архів Рівненської області,
(ДАРО) – 14, 475, 477, 479, 481, 496,
504, 506
Державний архів Служби Безпеки Укра-
їни в Києві – 14
Дерманчук, див. – Гребенюк Миросла-
ва
Дермань, с., Здолбунівського р-ну – 99
Джала Теодозій, «Ярко», зв'яз. – 360
Джесказган, Казахська РСР – 468
«Дзвін», куц. – 300
«Дзвінка», зв'яз., сестра Олі Купчак –
188, 189
«Дзвінка», орг. СКВ Борщівщини – 351
Дзіболки, с. (тепер Підлісне) 292, 294
Дигус Олександр – 33, 54, 64, 67
Дидик Галина, «Анна», окр. пров. УЧХ на
Тернопільщині – 272, 385, 423, 439,
454
Диканський р-н, Полтавська обл. – 65
Дички, с. Рогатинського р-ну – 464
Діброва, с., Любачівського пов. – 405
«Діброва», див. – Миськів Марія
«Дідика», сот. – 339
Дідух Іванна, «Дарка» – 278
Дідух Надія, «Очколап» – 286
Діснер Отто – 206
Діснер Руді – 206
Дмитраш, «Кривоніс», ф. – 380
Дмитрів, с., Радохівського р-ну – 354
Дмитрош Іван, «Кривоніс», ф. – 381, 436
Дніпропетровськ, м. – 55
Дніпропетровська, обл. – 115
Дністер, р. – 340
Дністер, р., м. – 199
«Добродійний відділ» – 64
Добросин, с., Жовківський р-н 292, 305,
316, 318, 359
Добротвір, с., Кам'яно-Бузького р-ну –
300
Довбуш, нар. герой – 183

«Довбуш», див. – Бик Іван
Довголуці, с., Сколівського р-ну – 428
«Долина смерті», див. – Чайур'їнська
долина
Долина, м., Івано-Франківська обл. – 196
Долинський р-н – 11, 335
Долішне, с. Стрийського р-ну – 466
«Доля», див. – Паладійчук Надія
Домбровська – 265, 266
Домбровський Микола – 125
«Домка», рай. – 103
«Дон», див. – Дарабан
Донбас – 138
Допомоговий Комітет – 78
«Дора», див. – Скірка Анна
Дрогобицька, обл., див. – Львівська
обл.
Друга Світова Війна – 7, 9, 449
Друль Григорій, «Славко», «Луговий», д-
р, хір. – 12, 272, 273, 349, 380
«Дуб», див. – Романина Богдан
«Дуб», див. – Семенович Василь
Дубенськ, тюрма – 116, 138
Дубенщина – 109, 128
Дубецько, м-ко, Перемишльський пов. –
102
Дубляни, с., Жовківського р-ну – 428
Дубно, м. Волинська обл. – 61, 102, 114,
138
«Дубовий», к-р ВО УПА «Заграда» – 103
Дувки, с., Рогатинського р-ну – 428
«Дужий», рай. СБ – 308, 310
Дума Петро – 348
Дунаєць, р. – 197
Дутчак Мирослава – 214
Дяків Осип, «Горновий», чл. окр. ос.
проп. – 348

Е

Е-820, див. – Поліщук, лік.
Ельснер, нач. Снятинського Гестапо – 2-
06
«Еней», див. – Олійник Петро
«Еней», див. – Сагайко Дмитро
«Енея», гр. – 15, 502
Есторка, однокласниця Томчук Лариси –
106

Є

Євдокимова Ольга – 36, 38, 44
Європа – 198
Євстігнєєв, нач. «Озьорлагу» – 389
Єзупіль, с. Тисменицького р-ну – 199,
200, 468
Єлья, м., Смоленська обл., Росія – 222

Ж

Жаб'є, с. Верховинського р-ну – 181,
182, 185, 204, 206
Жаб'ївський р-н (Верховинський) – 11,
204, 205, 208, 207
Жабокрич, с. Крижопільського р-ну –
143
«Жана», див. – Гуцуляк Ліда
Желдець, с. Кам'яно-Бузького р-ну –
305
Женя, льотчик ЧА – 279
Жидачівський пов., Львівська обл. – 398
Жидачів, м., Львівська обл. – 199
Житомирська, обл. – 103, 115
Жичкінський Петро – 376
«Жіноча Служба України», м. Рівне – 103
Жовква, м., Львівська обл. – 307, 308,
309, 310, 358, 360
Жовківська лік. – 293, 294, 295
Жовківський, р-н – 294, 298, 305, 307
Жовківщина – 292, 296, 303, 305, 306,
315, 318, 357, 358, 452
Жовна Михайло – 283
Жовтень (Жовтневе), див. – Єзупіль
Жолобки, с. Шумського р-ну – 127
«Журавель», дез. – 517
Журавенський, р-н – 428
Журавенщина – 89
Журавно, л. – 88
«Журба», див. – Станько Стефанія

З

Забара, с. Шумського р-ну – 124, 125,
129
Заборовський М., ред. «Голос Полтав-
щини» – 34, 39, 55, 56
Забужзя, передмістя Сокаля – 414
Завада Валентина, «Лялька», медс. – 103
Завій, с. Калущського р-ну – 186, 370,
417

- «Завіруха», лік. – 103
 Загноїський Петро, див. – Савка Богдан
 Загоруйко Гордій, «Гармаш», пвх. – 109, 110, 116
 Загоруйко Роман, «Лапайдух» – 229
 «Заграва», ВО УПА – 10, 103, 497, 500
 Заєвлошин, проф. – 390
 Заздрість, с., Тербовлянського пов. – 449
 Закарпаття – 145, 182, 193, 205, 206, 2-10, 211, 270, 343
 Закерзоння – 302, 307, 420
 Закрівці, с., Отинійського р-ну – 186
 «Залізняка», див. – Шпонтак Михайло
 «Залізняка», кур. – 402
 Заліска Воля, с., Яворівського пов. – 405
 Заланів, с., Рогатинського р-ну – 464
 «Залізняка», див. – Шпонтак Михайло
 «Залізняка», кур. – 302
 «Залізняка», ТВ, Любачівщина – 318
 Залісся, прис. с. Нестаничі – 366
 Залісці, с. Шумського р-ну – 124, 127, 129
 Заліщики, м., Тернопільська обл. – 350, 431
 Заліщина, хутір б. Антонівці – 125
 Заліщицький, р-н – 350
 Залужжя – 107
 Залуч, с. Коломийського р-ну – 215
 «Замок», див. – Золочів, тюрма – 79
 Замоське воєв. – 380
 Запілля, ВО – 14, 476, 478, 479, 489, 500, 521
 Запоріжжя, м. – 439
 «Запорожець», сот. – 220, 221
 «Запорожця», сот. – 220
 Зарицька-Сорока Катерина, «Монета», «Молочарка», край. пров. УЧХ – 13, 7-3, 75, 76, 78, 380, 385, 386, 387, 423, 439
 Зарицький Ярема, «Прометей», фарм. – 103
 «Заруба», стр. – 405, 406
 Захід (Західна Європа) – 54, 60, 143, 2-31, 240, 260, 308, 449
 Заячківська Галина, «Уляна», чл. УЧХ – 75
 Збаражський, пов. – 89, 446
 Збоїська – 321
 Збора, с. Калуського р-ну – 149
 Зварич Богдан – 410
 Зварич Іван, «Цвіркун» – 410, 411
 Звенигород, с., Пустомитівського р-ну – 76, 435
 Звіринський – 280
 Звіринський Павло – 362
 Звіринський Степан – 313
 Звіринський Федір – 313
 Здишів, с. Кам'яно-Бузького р-ну – 298, 299, 300
 «Здоровенко», див. – Болахівський Олександр
 «Зелена», див. – Гаврилів Катерина
 Зелений Дуб, с. – 112
 «Зелений», хот. – 340, 341
 Зеленюк Олекса, «Пастер», лік., хір. – 10, 143, 146, 218, 372
 Зеленюк Ольга – 310
 Зеленюки, родина, с. Глинське – 306, 311
 «Зена», див. – Гуцуляк-Андрусак-Целінська Євгенія
 «Зенон» – 376
 «Зет», див. – Петрушевич Степан
 «Зимовіт», див. – Тарнавський Мирон
 «Золотар», див. – Слюзар Дмитро
 Золочів, м., Львівська обл. – 410
 Золочівський р-н, Львівська обл. – 410
 Золочів, м., Львівська обл. – 264, 409, 410
 Золочів, Окружна лік. – 409
 Золочів, тюрма, «Замок» – 78, 264
 Золочівський р-н, Львівська обл. – 11, 228, 238, 240
 Золочівський, пов. – 229
 «Зоряний», див. – Штендера Євген
 «Зуб», див. – Микита Степан
 «Зуб», див. – Петрушевич Степан
 «Зуб», рай. пров. Лопатинщини – 286
 «Зубатий», стр. – 498
 Зубра, с. Пустомитівського р-ну – 271
 Зятківці, с., Гайсинського р-ну – 381
 «Зьомко», див. – Тарнавський Мирон

I

- «Іванка», кур. – 303
 «Іванка», сот. (кур. «Шугая») – 229

«Іванко» – 323, 324
Івано-Франківськ (Станіславів), м. – 115, 144, 157, 160, 161, 180, 181, 182, 187, 194, 198, 199, 200, 207, 216, 370, 430, 446, 459, 460, 468
Івано-Франківськ, обл. лік. – 468
Івано-Франківська, обл. – 11, 13, 83, 147, 158, 162, 180, 183, 196, 206, 335, 417, 428, 437, 446, 456, 466, 468
Іванців Ярослав, «Малий» – 299
Іванціви, родина – 299
«Івга», див. – Скаб Ярослава
Івченко Людмила – 7
Ігор, студ. львів. медінст. – 240
Ігоровище (Ігровиця) с., Тернопільського р-ну – 452
Ілавиця, с. Шумського р-ну – 111, 113, 114, 124, 126, 128, 129
Ільків Василь – 444
Ільків Володимир – 442
Ільків Ольга – 385
Ільницька Галина (М.), лік. – 459
Ільня, р-н с. Жаб'є (Верховина) – 185
Інгулець, р-н Кривого Рогу – 115
Інститут Народної Творчості (ІНТ) – 181
Інта, концтаб. – 144, 296, 302, 426, 439, 453
«Іра», див. – Павлишин-Гаврилів Марія
«Ірена», надр. УЧХ – 403
Іркутськ 302, 386
Іркутськ, концтаб. – 388
Іркутськ, м., Росія 295, 302, 386
Іркутська обл. – 385

Ї

«Їж», окр. пров. – 236

К

Кінчель Ольга – 5
Королишин Дося – 5
Казахська РСР, Казахстан – 79, 189, 43-0, 439, 468
Кайзервальд, р-н м. Львова – 387
«Калина», див. – Хомич Ольга
«Калина», див. – Янковська Федора
«Калина», сот. – 426
«Калина», фарм. – 146
Калинівка, м., Вінницька обл. – 103

Калинович Катерина, «Барвінок», надр. пров. УЧХ – 292, 300, 302, 303
Калуш, м., Івано-Франківська обл. – 145, 150, 151, 158, 164, 337, 417, 437
Калушський, «Меморіал», то-во – 161
Калушський, р-н 149, 335, 437
Кальник, Кальниця, с. Ліського пов. – 400
Кам'яниччина 287, 299, 300, 301, 304
Кам'янка Струмилова, м. – 195, 197, 299, 384
Кам'янка Струмилова, пов. – 301
Кам'янка, с., Сколівського р-ну – 83
Кам'янка-Бузька, м., Львівська обл. – 364
Кам'янка-Бузький р-н (Кам'яниччина), Львівська обл. – 287, 298, 299, 300, 301, 304, 360, 367
Камишлаг, концтаб. – 388
Камінь, с. Рожнятівський р-н, – 149, 151, 154, 157, 160, 162, 336
Камінь-Коширський р-н, Волинська обл. – 414
Камінь-Коширський, м., Волинська обл. – 12
Канада – 194, 200
«Капітальна», див. – Шахта №1, «Капітальна»
Каппель, полк. – 211
Капшій Ольга, «Оля» – 300
Караван Пантелеймон – 414
«Караван», див. – Каранович Євген
Караван-Іванець Марія – 414
Караганда, м., Росія – 79
Каранович Богданна – 414
Каранович Євген, «Караван», лік. – 12, 414
Каранович Радослава – 414
Каранович-Книш Наталія – 414
«Карий», див. – Лисай Ярослав
Карів, (Карове), с. Сокальського р-ну – 318
«Кармелюк», див. – Гнатів Степан
«Кармелюка», сот. – 339
«Карого», кур. – 229
Карпати, г. – 11, 12, 83, 85, 86, 110, 143, 145, 165, 181, 182, 185, 188, 200, 215, 216, 220, 221, 231, 241, 336, 339, 341, 354, 383, 384, 420, 439

- Карпи, родина – 235, 236
 Карпинишин Богдан, «Криса», рай. пров. – 354, 367
 Кархут В., лік. – 10
 Касараб Володимир, «Андрій», рай. пров. ОУН – 307, 308, 309, 310, 316, 358, 359, 360
 Касіян, гол. райкому – 289
 Катруся, див. – Зарицька Катерина
 Качо[у]р Ярослав – 325
 Кашша, див. – Кошиці, м.
 «Квітка», див. – Кондрасюк Стефанія
 «Квітка», див. – Кулявець Олена
 Келеман Василь, лік., хір. – 77, 83, 274
 Кемерівська, обл., Росія – 312
 Киї, присілок с. Нестаничі – 278, 295, 357
 Київ, м. – 7, 55, 56, 65, 66, 96, 103, 247, 348, 367, 387, 460
 Київський Край, рай. – 348
 Килибай, госп. – 150
 Кіданч, с. Коломийського р-ну – 181
 Кізлевський, р-н – 452
 Кінаш Ярослава, «Мая» – 321
 Кінгір, концтаб. – 430
 Кіндій Зоня – 76
 Кінчаки, с. Галицького р-ну – 371
 Кіх Василь – 285
 «Клим Савур», див. – Клячківський Дмитро
 «Клим», к-р гр. – 508, 517
 Климшин Іван, «Крук», к-р – 107, 111, 112, 115, 204
 Климів-Герасимчук Марія, «Оксана», надр. – 299, 300, 301
 Климців Ольга – 11, 374
 Кліма-Капко Ганна – 336
 Клочник Павло, «Сірко», лік. – 12, 400, 401, 402, 403, 405, 406
 Ключ, г., (мед. вишкіл) – 454
 Клячківський Дмитро, «Клим Савур», «Панас Мосур», полк. гол. к-р УПА (Волинь 1943) – 14, 475, 477, 479, 481, 517
 Кобеляки, м., Вінницька обл. – 67
 «Кобзар», див. – Оберишин Ілля
 Кобильниця Волоська, с. Яворівського пов. – 403
 Коваленко Григорій – 51
 Коваль Богдан, студ. мед. – 13, 441, 442, 444
 Ковпак, к-р партизан ЧА – 110
 «Когут», зв'яз. – 341
 «Кожем'яка», див. – Лотович Володимир
 Козак Ірина, «Лада», обл. пров. УЧХ – 75
 Козак Параскевія – 350
 «Козак», к-р, сот., кур. 181, 182, 183, 185
 «Козака», кур. – 148
 «Козака», сот. – 181, 335
 Козакевич Наталія, «Сіра», надр. УЧХ – 451
 Козацьке, с., Конотопського р-ну – 307, 329
 Козаччина, хут. б. с. Антонівці – 125, 126
 Козелко Семен, стр. – 470
 Козина, с. Галицького р-ну – 195
 Козова, м., Тернопільська обл. – 464
 Кокурів, с. Крем'янецького р-ну – 114, 116
 Колима – 51
 «Колко», стр. – 498
 Коломийська, гімн. – 456
 Коломийська, лік. – 460
 Коломийський р-н, Івано-Франківська обл. – 13, 180, 208
 Коломия, м., Івано-Франківська обл. – 181, 182, 216, 458, 460
 «Колос», див. – Антось
 «Колос», див. – Косянчук Олександр
 Кольман Антін, «Вугляр», лік., хір. – 12, 155, 383, 396
 Комарів, прис. с. Глинське – 317
 Комарно, м-ко, Городоцького р-ну – 441, 444
 Комарно-Рудки-Самбір, тер. – 441
 Комі АССР, Росія – 79
 Комітет Державної Безпеки (КДБ), Комітет Гасударственной Безопасности (КГБ) – 64, 88, 89, 149, 162, 166, 186, 222, 355, 358, 362, 366, 417, 423, 439, 468
 Кондрасюк Іван – 295, 357
 Кондрасюк Микола – 283
 Кондрасюк Стефанія, «Квітка», студ. фарм. – 277

- Коненко Мусій – 36
 Кононенко Харитина 8, 96
 Коноплі, прис. с. Трудовач – 235, 236
 Копитів, с., Сокальського р-ну – 304, 329
 Конюшки Королівські, Рудківського пов. (Самбірського р-ну) – 441, 444
 Копитів, с. Сокальщина – 292
 «Копитко», мед. – 149
 Копичинці, с. Гусятинського р-ну – 423
 Коралівка, м-ко, Борщівського р-ну – 425
 Кордишів, с. Шумського р-ну – 116, 127, 128
 Коровники, с., Перемишлянського пов. – 451, 453
 Король Тоня, «Таня», медс. – 147, 149
 Коросно, м., пов. – 195, 197
 Коростень, м., Житомирська обл. – 115
 Коротченко Д., секретар ЦК КП(б)У – 63
 Корсакова Анастасія – 222
 Корчемець (Корчемки), прис. с. Купичволя – 299, 322
 Корчин, с. Радехівського р-ну – 361
 Косів, м-ко, Івано-Франківська обл. – 204, 206, 207
 Косівський, р-н, Івано-Франківська обл. – 11, 204, 209
 Космач, с., Косівського р-ну – 182, 183, 184, 208, 216
 Костинюкова, вч. – 210
 Костопіль, м., Рівненська обл. – 103
 Костопільський р-н (Костопільщина) – 10, 102, 103
 Костюк Євген – 295, 355, 356
 Косянчук Олександр, «Колос», надр. СБ – 124, 129
 Котельницький Григорій, «Шугай», к-р ТВ – 229
 «Котловина», заг. – 513, 515, 516, 517
 Котлярівка, с. Шумського р-ну – 127
 Кох Ганс, оф., старш. УГА – 53
 Кох, ген. нім. – 95
 Коцюбинський М., лік. – 206, 207
 Кошиці, лік. – 194
 Кошиці, м. Словаччина 194
 Кошиці, м., Словаччина – 193, 194
 Кошовий, слід. КГБ – 354, 363
 «Кравець», стр. – 341
 Краків, м., Польща – 380, 414
 Краків, Ягайлонський Університет – 211
 Краковець, м-ко, Яворівський пов. 12, 400, 401, 402, 405
 Краковець, підр. – 401
 Красне, с., Буського р-ну – 151, 257, 262
 Красненське, КПЗ – 263
 Краснодембська Стася – 255
 Красноілів, с. Верховинського р-ну – 204, 208, 210
 Красноставці, с. Снятинського р-ну – 216
 Красноярськ, м., Росія – 131
 Крем'янецький, кур. – 117
 Крем'янецький, надр. – 124
 Кременець (Крем'янець), м., Тернопільська обл. – 99, 105, 106, 107, 109, 110, 114, 115, 124, 126, 278
 Кременецький р-н (Кременеччина) – 10, 109, 114, 117, 130, 136, 302
 Кременчук, м., Полтавська обл. – 67
 Кременчук, табір військ. полон. – 35
 «Кремінь», див. – Мадрига Роман
 Крехів, с. Жовківського р-ну – 306, 310, 314, 315, 317, 318
 Крехівська Руда, с. Жовківського р-ну – 297, 316, 317
 Криве, с., Козівського р-ну – 356
 «Кривоніс», див. – Дмитрош Іван
 «Кривоніс», пвх. – 519
 Крижанівська Ярослава, «Ярка» – 453
 Крижопільський, р-н, Вінницька обл. – 143
 Крилос (Крилос-Підгороддя), с. Галицького р-ну – 370
 Криниця, м., Польща – 194
 «Криса», див. – Карпишин Богдан
 Кристинопіль, див. – Червоноград, м.
 Криштальська Я., лік. – 387
 Крок Михайло – 288
 «Крок» – 292
 «Кропива», див. – Процюк Василь
 «Кропива», див. – Стефанович Федір
 «Кропиви», кур. – 110, 127, 131
 «Крук», див. – Климишин Іван
 «Крук», див. – Куцяба Лев
 «Крук», див. – Скасків Ярослав

«Крук», кул. – 294
«Крука», заг. – 107, 109, 110
«Крука», кур. – 117
Крути, м., бій – 95, 99, 270
Крутнів, с. Кременецького р-ну – 116
Крушельницької Соломії, плем. – 239
«Ксеня», див. – Гуцуляк Марія
Кузьменко – 54
Кукис Марійка – 305
Кулашник (Бойчиха) Марія – 304
Кулик Микола – 16
Куликів, с., Кременеччина – 109
«Куліша», сот. – 282
Кулява, с. Жовківського р-ну – 292, 294, 297, 305
Кулявець Олена, «Квітка», надр. – 292
Кунтий Василь, «Василько», друк., рай. – 315, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329
Купичволя, с. Жовківського р-ну – 292, 295, 296, 298, 299, 300, 303, 304, 322, 357, 452
Купча, р-н – 11
Купчак Ольга, «Христя», зв'яз. – 188, 189, 190
Купчаків, родина – 188
«Курило», радист, (сов. агент) – 148
«Курява», окр. пров. Косівщини – 216
Кути, с. Косівського р-ну – 204, 207
Куцяба Лев, «Крук», рай. пров. – 204, 277, 405, 421
Кучер Степан, лік. – 370
Кучернюк Борис, «Вир», рай. орг., госп. – 124, 125, 128, 129, 130
«Кучерявий», див. – Борщ
Кушнір Мирослав – 348
Кушнір-Бурко Антоніна – 33, 34, 44, 49, 50

Л
Левицька Емілія – 5
Левицька Тетяна – 5
Лавриків, с. – 325
Лагода Петро, «Громовий» – 278
Лагодич Софія, «Ліда» – 318, 319
«Лада», див. – Козак Ірина
Ладеска, пол., Карпати – 183
Лазі, с. Ярославського пов. – 402

«Лапайдух», сот. – 232, 236
«Лапайдуха», сот. – 229, 232
Лапуга Марія – 354
«Ластівка», стр. – 498
Ластовецький Андрій, проф., дек. мед. фак. львів. медінст. – 82, 240, 270, 271
Лебедей Микола, «Максим» «Рубан» – 111
Левицька Богдана – 236, 253
Левицька-Загоруйко Марія, «Ганна», студ. мед. – 11, 228
«Левко», стр. – 317, 318
Левкович Василь, «Вороний» – 367
«Легенда», пров. – 73, 299
Легкий Григорій, «Борис», окр. пров. – 206
Лемеха Віра, сестра «Бориса» – 76
Лемеха Всеволод, «Борис», чл. край. пров. Юн. – 73, 76, 77
Лемеха Ірина, «Рогніда» – 421
Лемківщина – 11, 12, 197, 198, 339, 341, 398, 453
Ленінград (Петербург), м., Росія – 279
Леонід Яворенко», шеф шт. – 511, 512
Лесівка, с. Богородчанського пов. – 187
«Леся», див. – Понятишин Марія
Липа, с. Болахівського р-ну – 147
«Липей», кур. – 182, 185
Липкалюк Марії, сестра, окр. УЧХ Коломийщини – 208
Липкалюк Марія, лік. – 207, 208
Лисай Євгенія – 277, 284, 285, 304
Лисай Ярослав, «Карий», студ. мед. – 291
Лисай, господар с. Нестаничі – 280
«Лисай», див. – Шульга Мар'ян
Личаківське кладовище, м. Львів – 426
«Лівар» – 510
Ліда, донька Петера, «Сокола» – 187
«Ліда», див. – Лагодич Софія
Лісний Хлібичин, Коломийського р-ну – 181
«Лісового», сот. – 136
Лішники, хут. – 114
Лішня, с. Шумщина – 110, 125, 126
Лобай Євген, «Штиль», сот. – 277
Лобар Андрій, «Марко», надр. пров. ОУН – 113, 116, 302

- Лобур, с., Черединський р-н, Росія – 115
- Лози, прис. с. Любеля – 302
- «Лози», рій – 421
- Локач Зенон, лік. – 398
- Лонцького вул., тюрма, м. Львів – 78
- Лопатин, м. Радехівського р-ну – 361
- Лопатинський (Радехівський) р-н, Львівська обл. – 286, 287, 288, 290, 296, 361, 362, 433, 436
- Лопушинський Франко – 441
- Лотович Анізія – 392
- Лотович Володимир, «Кожем'яка» – 385
- Лотович Галина – 391, 392
- Лотович Зоряна – 391
- Лотович Матвій, лік. – 12, 15, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 439
- Лотович-Давидович Анізія – 391, 392
- Лотовичів, родина – 391
- Лотоцький Петро, «Любомир», рай. про-паг. – 362, 363
- «Луговий», див. – Друль Григорій
- Лужанка, р. – 336
- Лужецький Євген, «Шувар» – 12, 420, 421
- Лужки, с. – 145
- Лужки, с. Долинського р-ну – 145, 147, 148, 335
- Лук'янівка, тюрма, м. Київ – 387
- Лукавиці, с. Сколівського р-ну – 428
- Лукиянчук Андрій, «Палій» – 129
- Лукиянчук Пилип – 124
- Луцин Михайло – 161
- Луцьк, м., Волинська обл. – 9, 97, 279
- Луцьків Іван – 282, 283
- Лучинський Іван – 442
- Любачівщина – 400
- Любачів, м. – 318
- Любачівський, пов. – 308
- Любачівщина – 12, 103, 302, 307, 318
- Любеля, с. Великокомостівського р-ну – 292, 294, 296, 302
- «Любомир», див. – Лотоцький Петро
- «Лялька», див. – Завада Валентина
- Ляшкевича, аптека, в с. Отинія – 187
- Ляшків, с., Лопатинського (Радехівсько-го) р-ну – 286
- Львівська, обл. – 11, 13, 72, 74, 103, 195, 209, 233, 240, 276, 300, 353, 364, 398, 401, 409, 414, 428, 433, 435, 441, 444
- Львівський Політехнічний Інститут – 236, 315, 363, 398, 423
- Львів, м. – 7, 8, 10, 12, 61, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 88, 89, 109, 136, 143, 145, 194, 199, 204, 259, 271, 272, 274, 279, 295, 296, 302, 304, 308, 309, 311, 312, 313, 315, 325, 329, 348, 358, 360, 363, 365, 366, 367, 372, 374, 375, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 388, 391, 396, 405, 409, 414, 420, 423, 425, 426, 428, 433, 437, 439, 441, 446, 448, 451, 452, 453, 460, 466
- Львів, мала семінарія – 444
- Львівська Академічна гімназія – 72, 396, 437, 439
- Львівська Консерваторія – 420
- Львівська, тюрма, «Бригідки» – 236
- Львівське медичне училище №1 – 89
- Львівський ветеринарний інститут – 452
- Львівський драматичний театр – 452
- Львівський Інститут Народної Творчос-ти – 180, 181
- Львівський Край, пров. ОУН – 348
- Львівський медичний інститут – 5, 72, 74, 76, 82, 86, 89, 143, 147, 154, 207, 228, 231, 235, 240, 248, 259, 271, 273, 277, 303, 348, 349, 380, 385, 386, 398, 417, 423, 437, 439, 441, 444, 446, 448, 452, 468
- Львівський міський психоневрол. дис-пансер – 89
- Львівський політехнічний інститут – 236, 318, 363, 423
- Львівський університет, мед. фак. – 409
- Львівський університет – 12, 308, 384, 386, 396
- «Льодовий», лік. – 103

М

- «Мавра», див. – Робітницька Юстина
- Магадан, м., Росія – 114
- Магдалена, мон., медс. – 194, 196, 197
- Магерівщина, р-н – 315, 325, 326, 328, 329, 330
- Магура, г., Верховинський р-н – 204, 208
- Мадрига Роман, «Кремінь», пов. пров. – 277, 286

- Мадрига Стефанія, «Степова», рай., обл. пров. Юн. – 286, 335, 361
- Мазепа, хлопець з с. Нестаничі – 290
- Мазурчук Антоніна, «Вишня», рай. УЧХ, госп. – 10, 124, 125, 130
- Маївський Дмитро, чл. БП ОУН – 12, 383, 396
- Майдан, с. – 128, 370
- «Макаренко», лік. – 300
- Макарушка Ярослав-Ігнатій, лік. – 12, 396
- Макарчук Петро, «Бакунін», повіт. госп. – 277
- Маковей Богдан – 425
- «Макс», див. – Скорупський Максим
- «Максим», див. – Лебець Микола
- Максимець, с. Надвірнянського р-ну – 193
- Макутра Марія, «Сталева», пов. – 277
- Малехів, с. Жовківського р-ну – 294
- Малий Стидинь, с. Костопільського р-ну – 103
- «Малий», див. – Іванців Ярослав
- «Малинового», сот. – 229
- Малиновський Р., лік. – 430
- Мандрик Роман, «Чорноморець», пров. – 361, 362
- Манчестер, м., Англія – 348
- Манюх Володимир, лік. з с. Богородчани – 157, 372
- «Мар», пвх. – 341
- «Маріанна», стан. – 297
- Марійка, «Валя», стан. – 303, 364
- «Марійка», див. – Москаленко Марія
- «Марійка», зв'яз. – 216
- Марійська Дружина – 348
- Маркіза Богдан, «Мартин», надрай. – 407
- Марків (Марков), слід. КГБ – 354, 363
- «Марко», див. – Великий Василь
- «Марко», див. – Лобар Андрій
- Мармароський Сигіт, див. – Мармарош Сіґет
- Мармарош Сіґет, м., Угорщина – 194
- «Марта», див. – Романина-Чорній Ярослава
- «Марта», див. – Тарнавська Марія
- «Марта», окр. УЧХ – 272, 274, 349
- «Мартин», див. – Маркіза Богдан
- Мартинець Ярослав, «Берест», лік. к-ра «Грегота» – 13, 157, 158, 159, 217, 218, 219, 322, 323, 372, 390, 417, 423
- Мартинів Степан – 398
- Марусенко, слід. КГБ – 367
- Маруся (Марійка) – 358, 359, 360
- Маруся, див. – Романчук Анна
- «Маруся», див. – Матвійчук Марія
- Марченко Петро Прокопович, лік. – 63, 64, 65, 66
- «Маслосоюзу», молочарня, м. Болехів – 180
- Масюк Дарія – 388
- Матвійчук Марія, «Маруся» – 103
- «Матрос» – 502
- Мацевко Антон – 318
- Мацевко Михайло, «Мечник», син Мацевка Антона – 318, 319, 320, 325, 328, 329
- «Мая», див. – Кінаш Ярослава
- МГБ – 181, 301, 311, 308, 385
- Медведева, партизани – 281
- Медведчук-Томчук-Ступницька Лариса, «Тополя», медс. – 10, 105, 109, 112, 124
- Меденицький (Дрогобицький), р-н, Львівська обл. – 428
- Медицька Віра – 433
- Медичний інститут, Казахстан – 439
- Медичний інститут, м. Запоріжжя – 439
- Медичний інститут, м. Івано-Франківськ – 200, 459, 460, 468
- Медичний інститут, м. Одеса – 144
- Медичний інститут, м. Семіпалатинськ, Росія – 439
- Медичний технікум, м. Одеса – 143
- Мейплвуд, Нью-Джерсі – 396
- Мельник Віра – 464
- Мельник Льонгин, лік. – 13, 464
- Мельник Роман, лік. – 464
- Мельник Ярослав, «Роберт», обл. пров. Станіславщини – 147, 159
- Мельник-Лукомська Анна – 464
- Мельничук, зі с. Станина – 356
- «Меморіал», т-во, м. Івано-Франківськ – 371
- «Месники 2», кур. «Залізняка» – 402

«Мечник», див. – Мацевко Михайло
Микилита Марія – 297
Микилита Ярослава – 297
Микита Степан, «Фартух», «Зуб», над-
рай. реф. СБ – 301
Миклашів, с. Пустомитівського р-ну – 72
«Микола», див. – Процюк Василь
Миколаїв, м., Львівська обл. – 199, 398
Миколаївський р-н – 428
Микуличин, с., Надвірнянського р-ну –
183, 184
Милків, с., Любачівського пов. – 402
Мирон Дмитро, «Орлик», чл. пров. ОУН –
348
Миськів Марія, «Діброва», підр., рай. –
350, 351
Миськів Марія, рай. – 351
Мишанка, хут. б. с. Сотища – 129
Міжнародний Червоний Хрест – 31, 59,
167, 452
Міліція Обивательська (МО) – 398
«Мінлаг», концтаб. – 144
Міттенвальд, м., Німеччина – 449
«Міщена» – 107
Мокротин, с. Жовківського р-ну – 306,
357, 358
Молотовська, обл., Росія – 115
«Молочарка», див. – Зарицька Катери-
на
Монастириський р-н, Тернопільська
обл. – 380
Монастирок, с. Борщівського р-ну –
349, 426
«Монета», див. – Зарицька Катерина
Монпельє, м., мед. студії, Франція – 457
Морги, хут. б. с. Сілець, Підгаєцького р-
ну – 272, 349
Мордовія, концтаб. – 233, 433, 454, 468
«Мороз», к-р відділу «Погром» – 515,
518, 520
«Морозенко», див. – Олійник
Морози, прис. с. Бишків – 318
Морочко Степан – 444
«Моряк», див. – Скасків Ярослав
«Моряк», надр. СБ – 300, 323, 325
Москаленко Марія, «Марійка», секр. –
306, 307, 310, 311, 312, 313, 316, 328,
329

Москва, держава – 165, 233, 241
Москва, м., Росія – 30, 279, 479
Мостан Василь – 442
Мости Великі, див. – Великі Мости
Мостиський, р-н, Львівська обл. – 451
Мостівщина, тер. – 298, 300, 313, 357,
360
Мостович Олена, «Верба», край. пров.
УЧХ Волині – 103
«Мотря», див. – Стельмащук Поліна
«Мрія», див. – Гуцуляк-Андрусак-Це-
лінська Євгенія
Мудра Надія – 454
Музика Антоніна, «Вишня», медс. – 124
Музика Ганна, з с. Пристань – 293
Музичків Ладзько – 376
Мукани, с. Радохівського р-ну – 288, 289
Мурович Євгенія – 314
Мурович Марія – 314
Мурович Ярослав, о. – 276, 295, 314,
356, 357
Мушкатівка, с., Борщівського р-ну – 425
Мюнхен, м. Німеччина – 61, 75

Н

Н.-Санжарський р-н, Полтавська обл. – 65
Ніновичі, с. Грубешівського пов. – 404
Нагай, лік. – 36, 44, 48
Надвірнянський, р-н, Івано-Франківська
обл. – 185, 187, 468
«Надя», див. – Сидоренко Т.
Назавизів, с. Надвірнянського р-ну –
372
«Назар», рай. реф. – 328
Назаренкове, с. (раніше Чортовець), Го-
роденківського р-ну – 456, 461
Наконечне с., Яворівського р-ну – 75
Наконечний Євген – 388
Народна Лічниця ім. митроп. А. Шепти-
цького – 73
«Наталка», див. – Стефаницька Софія
Находка, бухта, Росія – 114
«Невмиручий», див. – Нестерук Іван
«Недобитий», див. – Нестерук Іван
Недовіз Володимир, «Славко» – 322
«Незабудка», див. – Бобровська Анна
Незнанів, с. Кам'яно-Бузького р-ну –
279

Немилів, с. Радехівського р-ну – 290
Несилека Параскевія – 162, 163
Несилека Петро – 162, 163
Нестаничі, с. Радехівського р-ну – 276,
277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 285,
287, 288, 289, 290, 291, 292, 295, 296,
313, 314, 326, 353, 356, 361, 363, 366
Нестерук Іван, «Недобитий», «Невмиру-
чий», рой., див. – 182, 183, 185
«Нехрист», див. – Солган Ярослав
«Нечая», «Бурого» сот. – 339
Недосекін, нач. «Озьорлагу» – 389
Нивочин, с. Богородчанського пов. – 187
Нижанковичі, м-ко Перемиського пов. –
448
Николова Наталія – 376
Ніксікан, селище, Росія – 114
Німеччина – 29, 61, 97, 107, 109, 124,
126, 180, 181, 194, 198, 199, 278, 396,
449, 479
Німчин, війск. армії УНР – 53
Ніна з Крем'янця – 111
«Ніна», див. – Бабуняк Ірина
НКВД – 11, 31, 61, 63, 102, 115, 150, 207,
221, 350, 386, 423, 439, 441, 442, 444,
459, 460
НКВС – 78, 242, 244, 247, 248, 255
Нова Могильниця (Могильниця), с. Те-
ребовлянського р-ну – 420
Нове Село, с., Любачівський пов. – 82,
307, 308
Нове Село, с., Збаразький пов. – 89
Новий Милятин, с. Буського р-ну – 384
Новий Санч, м-ко – 194, 196, 198
Новий Ульм, м., Німеччина – 29
Новиця, с. Горлицького пов. – 126, 160
Новосандецька, лікарня – 196, 197
Новосандецький, пов. – 197
Новосілки, с. Самбірського р-ну – 241
Нойман, лік. – 391
Норильськ, концтаб. – 131, 138
Норильське, повстання – 138
«Носач», див. – Ханків Степан
Нуся, див. – Романчук Анна
«Нуся», див. – «Аня»
Нюнька Ярослав, худ. – 325
Нью Джерсі – 396
Нью-Йорк – 396

О

Оберишин Ілля, «Стецько», «Кобзар»,
«Охрім», студ. мед. – 13, 272, 349,
380, 446
Обертин, м-ко, Тлумацького р-ну – 457,
458, 459, 460
Обуч (Обич), с. Шумського р-ну – 127
«Оверко», чот. – 229
Овчар Софія, медс. СКВ – 442
Оглядів, с. Радехівського р-ну – 288
Одеса, м. – 143, 390
Ожівський Василь, кул. – 283, 313
Ожівський Степан – 288
Озеряни, с. Борщівського р-ну – 73
Озьорлаг, концтаб., Іркутська обл. – 385,
388, 389
«Озьорлага», Центральний шпиталь –
388, 389
«Оксана», див. – Климів-Герасимчук Ма-
рія
«Оксана», див. Ріпецька Марія
«Олені», старш. шк. – 335
«Оленка» – 305, 306, 307, 310, 315, 316
Олесницький Яромир, «Ярий», лік.,
хір. – 88, 273, 349, 380, 423
Олесько, с., Буського р-ну – 410
Олеші, с., Товмацький р-н – 186
Олешки, с. Херсонська обл. – 439
Олійник Марія – 277, 284, 285
Олійник Петро, «Еней», к-р Південної
групи УПА – 15, 111, 112, 125, 131,
477, 479, 502, 504, 505
Олійник Роман, «Чекаленко» – 291
Олійник, «Морозенко», стр. – 235, 236
«Олійник», чот. – 341
ОЛП № 1 «Ветпосян», табір – 79
Оля Купчак, «Христя», зв'яз. ОУН – 188
Оля, «Наталка», рай. ОУН з с. Шпиколо-
си – 116
Оля, з Кам'яноччини – 301
«Оля», див. – Капшій Ольга
«Оля», див. – Романина-Левкович Яро-
слава – 310, 359
«Омелько», див. – Бойко Петро
Омськ, м., Росія – 381
Ониськів Василь, лік. – 398
Онуферко Юрій – 425
«Опоки», сот. – 229

Опошнянський, р-н, Полтавська обл. – 65
«Опришко», зв'яз. «Роберта» – 159, 160
Організація Українських Націоналістів (ОУН) – 8, 13, 33, 52, 53, 55, 56, 60, 63, 64, 65, 74, 76, 89, 105, 113, 115, 116, 124, 125, 126, 129, 145, 146, 154, 165, 183, 185, 188, 204, 206, 208, 209, 214, 229, 230, 236, 242, 270, 276, 277, 278, 281, 289, 296, 300, 301, 307, 308, 314, 315, 325, 329, 335, 336, 348, 353, 360, 363, 367, 383, 386, 396, 420, 423, 428, 439, 441, 444, 451, 452, 453, 480
«Орлан», див. – Галаса Василь
«Орленко», див. – Баб'як Степан
«Орлик», див. – Мирон Дмитро
«Орлик», див. – Фесюк Микола
«Орлик», див. – Швак-Шуль Іван
«Орлик», рой. – 181
Ортиничі, с. – 339
«Осип», к-р, – 110, 111
«Осипа», кур. – 110
Осінчук Р., доц., лік. – 10, 82, 83
Ослава, р. – 420
Осмолода, с. Рожнятівського р-ну – 145
«Остап», див. – Служала Степан
«Остап», шеф політ. штабу – 499, 511, 512
Отинійська, тюрма – 181
Отинійський р-н, Івано-Франківська обл. – 181
Отинія, с-ще, Івано-Франківська обл. – 186, 187
ОУН, Бюро Проводу – 12
ОУН, Юнацтво – 72, 73, 77, 82, 102, 181, 282, 348, 423, 437, 446, 453
ОУНСД – 14
«Охрім», див. – Оберішин Ілля
Охтович Марія, медс. – 124
«Очколап», див. – Дідух Надія

П
П'ятихатки, хут. с. Більче-Золоте – 350, 351
«Павла», сот. – 217
Павлина, хлопець з Нестанич – 290
Павлишин-Гаврилів Марія, «Іра», «Чайка», медс. – 293, 294, 454
Павлів, с. Радехівського р-ну – 282, 283, 363
«Павло», див. – Турковський Василь
Павлова, полон., Карпати – 183
Павлова, с. Радехівського р-ну – 363
Павлюк Олекса – 289
Паладійчук Надія, «Доля», медс. – 103
Паламар Марія, «Чайка», медс. – 124
«Палій», див. – Лукіяничук Андрій
«Панас Мосур», див. – Клячківський Дмитро
Панашій Ганна, фарм. – 13, 430
Панашій Е., мати Панашій Ганни – 430
Панашій Степан – 431
Панчишин М., проф. львів. медінст. – 82, 271
Паньків Василь – 460
Паньків Володимир, лік. – 460
Паньків Дмитро, фарм. – 460
Паньків Іван, лік. – 13, 456, 457, 458, 459, 460, 461
Паньків Ірина, лік. – 460
Паньків Марта, фарм. – 460
Паньків Юлія – 77
Паньківих, родина – 457, 458, 460
Паньків-Ріпецька Євгенія – 457, 460, 461
Панько, сот. – 127
Параньки, прис. с. Сілець – 300
Париж, м., Франція – 400
«Пастер», див. – Зеленюк Олекса
Пашківська Марта – 385
Пашак Олександра – 197
Пекарська, вул., м. Львів – 260, 312, 313
Пелех Кирило – 442
Пелех Олекса – 442
Пеняки, с. Бродівського р-ну – 242
Переволочна, с. Буського р-ну – 229
Перегінське, с. Рожнятівського р-ну – 149, 151
Перемишлянський р-н, Львівська обл. – 102, 229, 348, 410, 420, 451, 453
Перемишль, м., Львівська обл. – 12, 102, 448, 451, 453
Перемишльська, гімн. – 453
«Перемога», к-р ТВ – 300
«Перемоги», від. – 297
«Перемоги», сот. – 294
Переяславський, р-н – 430
Перша Світова Війна – 449

- Петер, сотник Армії УНР, «Сокіл» – 187
 Петлюра Симон – 36
 Петлюри Симона, родина – 51
 Петранка, с. Рожнятівського р-ну – 157, 158, 160, 218
 «Петро Полтава», див. – Федун Петро
 «Петро», пвх., – 129
 «Петрусь», див. – Віхоть Федір
 Петрушевич Степан, «Зуб», «Зет», «Де-м'ян», окр. СБ – 304, 322, 329
 Петрушак Микола – 441, 444
 Печеніжин, с. Коломийського р-ну – 182
 Перацький, пол. мін. – 73
 «Песчанлаг», концтаб. – 388
 Пили, с. Жовківського р-ну – 292, 305, 315, 316, 317, 359
 «Пиріг», сот. – 371
 «Пирога», сот. – 371
 «Південь», гр. – 111
 Півче, с. Здолбунівського р-ну – 137
 Підволочиський р-н, Тернопільська обл. – 89
 Підгаєцький р-н, Тернопільська обл. – 272
 Підгірці, с. Брідського р-ну – 229
 Підгора, с. Теремовлянського р-ну – 351
 Підкам'нь, с. Рогатинського р-ну – 195
 Підлісці (Дзіболки), с. Кременецького р-ну – 105, 110, 116, 292
 Підлуська Марія – 200
 Підлуський Степан – 200
 Підлуських, род. – 200
 Підмихайлівці, с. Рогатинського р-ну – 428
 Підпечери, с. Тисменицького р-ну – 219
 Піп Іван, гора, Карпати – 205
 Піски Радківські, с. Горохівського р-ну – 414
 Плава, с. Сколівського р-ну – 428
 Пласт – 396
 «Пліснесько», ТВ УПА – 229
 Плоске, с., Старосамбірщина – 341
 Плюгавка Ганна – 89
 Плюгавка Тадей-Андрій, «Маркіян», лік. – 8, 82, 89
 «Погром», від. – 520
 «Погром», кур. – 519
 Подюк, лік., хір. – 215
 Поздимир, с. Радехівського р-ну – 380
 Познань, м., Польща – 103, 449, 466
 Поклик сумління», газ., м. Львів – 410
 Покуття – 214
 Полісся – 9, 111, 112
 Поліщук Т., лік. – 11, 204, 205, 208, 209, 212
 Полове, с. Радехівського пов. – 281, 312
 Полонична, с. Кам'яно-Бузького р-ну – 279, 363, 436
 Полтава, м. – 8, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 45, 47, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67
 Полтавська, обл. – 8, 35, 36, 44, 45, 51, 52, 65, 66, 67
 Полюга Богдан – 439
 Полюга Іван, уч. УГА – 439
 Полюга Любомир, лік., зв'яз. – 13, 386, 387, 439
 Полюга Ростислав – 439
 Полюга-Давидович Іванна – 439
 Полюга-Масюк Дарія – 439
 Поляни, с. Жовківського р-ну – 315, 323
 Поляниця, с. Надвірнянського р-ну – 183, 184
 Полянка, с., Любачівщина – 403
 Польща – 272, 274, 276, 307, 315, 380, 400, 433, 456
 Понятишин Марія, «Леся», медс. сан. – 274, 350, 351
 «Попер», лік. – 103
 Попик Надія – 124
 Пороги, с. Надвірнянського р-ну – 188
 Поручин, с. Бережанського р-ну – 88, 89, 273, 380, 428
 Посіч, с. Івано-Франківського р-ну – 186, 217, 220
 Постолівка, с. Гусятинського р-ну – 423
 Потапенко Оксана – 60
 Потапенко Олександра – 36, 52
 Потік, с., Рогатинського р-ну – 342, 446
 Потічний Петро Й., проф. – 16
 Поториця, с., Сокальського р-ну – 289
 Потрів Борис, «Боровик», рай. ОУН – 129
 Потульницька Зінаїда – 33, 34, 38, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 66, 67

- Потульницький Олексій, о. – 33, 51
Потульницькі, родина – 52
Поцегула, чл. підпілля – 65
Почаїв, м., Тернопільська обл. – 116
Почапи, с. Золочівського р-ну – 410
Прага, м., Чехія – 149
Празький Університет, мед. фак. – 466
Президія Верховної Ради СРСР, указ – 89
Прибин, с., Перемишлянського р-ну – 348
Придністров'я – 117
Прикарпатська Правда», обл. газ., Івано-Франківськ – 200
Прикарпаття, див. – Івано-Франківська, обл.
Прокоп'євськ, Кемеровська обл., Росія – 299, 356
Прокурава, с. Косівського р-ну – 185
«Прометей», див. – Зарицький Ярема
«Просвіта» – 136
«Просвіта», м. Запоріжжя – 439
«Просвіта», читальня, м. Снятин – 215
«Просвіта», читальня, с. Біле – 468
«Просвіти», читальня – 180, 456
Процик – 195, 197
Процівих, родина – 297
Процюк Василь, «Кропива», «Микола», к-р, кур. – 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116
Процюк Галина – 116
Процюк Микола – 116
Процюк Параскева – 116
Проць Осип – 442
Прус Петро – 283
Прут, р. – 214
«Прут», див. – Вацик Павло
«Прут», рай. СБ – 300
Прутець Чемерівський, р. – 182, 184
Пряшів, м., Польща – 194
«Пташка», ком. заплля – 15, 506
Пуків (Пукашівці), с. Рогатинського р-ну – 370, 374, 375, 376
Пустомитівський, р-н, Львівська обл. – 325, 360, 435
- Р**
Рабінович, май. НКВД – 207
Рава-Руська, м. Львівської обл. – 296
Рава-Руський р-н, Львівської обл. – 298
Радванці, с. Сокальського пов. – 281, 285
Радейко Микола – 75, 77
Радейко Оленка – 75
Радехів, м., Львівська обл. – 276, 281, 289, 289, 306, 354, 355, 361, 362, 363
Радехівський р-н, Львівська обл. – 233, 276, 277, 278, 286, 353, 367
Радехівщина – 286, 288, 357, 363, 380, 433
Радимно, м. Ярославського пов. – 404, 405
Радянський Союз (СССР) – 207
Радько Филимон – 60
Райхскомісаріат, див. – Україна, Райхскомісаріат
«Рака», аптека – 204
«Рат», лік., чол. Скірки Анни, «Дори» – 339, 343, 453
«Раубшіц», див. – Рев'юк Ясь
Рафайново (Рафайлова), с. Берегівського р-ну – 193
Рачинський Ігор, «Роман», зв'яз., сот. – 164, 327, 328, 360
Рев'юк Ясь, «Раубшіц» – 217
Редемптористів, гімназія, м. Львів – 315
Редченко (Редько) Ірина Максимівна – 5
Рейтова Варвара – 297
Реклинець, с. Сокальського р-ну – 295, 296, 300
Ременів, с. Кам'яно-Бузького р-ну – 72
«Рена», кур. – 86, 89
Репедь, с., Сянницького пов. – 339, 420
Репуленко – 54, 55
Речлаг, концтаб. – 79, 388
Рибне, с. Косівського р-ну – 157, 217
Рівне, м. – 9, 10, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103
Рівненська лік. – 103
Рівненська, обл. – 102, 103
Рівненська, шк. медс. – 10, 95
Рідна Школа, гімн. в м. Тернопіль – 89, 452
«Рідна школа», гімназія, м. Чортків – 468
«Різун», див. – Андрусяк Василь
«Різуна», куринь – 151
«Різуна», табір – 186
«Різун-Грегіт», див. – Андрусяк Василь

«Різьбар», див. – Андрусак Василь
Ріпецька Марія, «Оксана» – 16
Ріпецький Андрій – 16
Ріпецький Модест «Горислав», гол.
ред. – 16
Ріпецький Юрій – 16
Річиця, с., Раво-Руський пов. – 380
Річки, с. на Закерзонні – 328
«Роберт», див. – Мельник Ярослав
«Роберта», обл. осер. – 159
Робітницька Юстина, «Мавра», лік. – 103
Рогатин, м., Івано-Франківська обл. –
376, 464
Рогатинська, гімн. – 374
Рогатинський, р-н – 11, 13, 272, 273,
428, 446, 464
«Рогніда», див. – Лемеха Ірина
«Рожа», див. – Романчук Анна
Рожанка Вижня, с. Сколівського р-ну –
86, 384
Рожнятівський, р-н, Івано-Франківська
обл. – 162
Розджалів, с., Сокальського р-ну – 288,
353, 436, 452
«Роксоляна», див. – Борис Параскевія
«Роксоляна», див. – Галамай Ірина
«Рома», див. – Стефаницька Марія
«Роман», див. – Рачинський Ігор
Романина Анна – 276
Романина Богдан, «Дуб» – 282, 290, 283,
294, 295, 353
Романина Богдана – 276
Романина Василь – 290
Романина Григорій – 276
Романина Євгенія – 11, 276, 282, 295,
296, 301, 305, 313, 314
Романина Іван – 290
Романина Марта – 358
Романина-Левкович Ярослава, «Мар-
та», «Оля», рай. ОУН – 11, 276, 299,
301, 305, 310, 330, 353, 354, 357
Романина-Ожівська Катерина – 276,
353
Романина-Чорній Ганна – 314, 353
Романина-Чорній Євгенія, «Галина» –
353
Романів Надія, «Анка», жін. полк. «Ше-
леста» – 77

Романчук Анна, «Рожа», медс. мон. –
189, 191, 192, 193, 194, 200
Романчук Анни, родина – 194, 200
Романчук Катерина – 194
Романчук Марія – 194
Романчук Марта – 194
Романюк Петро – 125, 126
«Ромко», див. – Рачинський Ігор
Ростоки, с. Долинського р-ну – 147
Рошинські, лік., подружжя – 107
«Рубан», див. – Лебедей Микола
«Рубач», рой. – 420
Руда Крехівська, див. – Крехівська Руда
«Рудий», Командант ВО – 522
«Рудий», к-р гр. – 512
Рудки – Комарно, терен – 13
Рудки, м-ко, Самбірського р-ну – 441,
442, 444
Рудки, пов. – 444
Рудники, с., Жидачівського пов. – 398
Рудники, с., Миколаївського р-ну – 428
«Русалка», медс. – 337
Рясний, нар. ком. внут. справ УРСР – 63,
65

С
Сахалашвілі Ніна Андріївна – 5
«Сірко», див. – Ключник Павло
Савицька Ірина – 8
Савицька-Козак Ірина, «Бистра», чл.
край. пров. УЧХ – 75, 86, 277
Савицький, проф. – 459
Савка Богдан, Теодор, «Софрон», лік. –
12, 88, 273, 277, 349, 380, 381, 423,
433, 436
Савочка, лік. – 207
Савчак Марія – 437
Савчак Надія, «Христя», «Сося» – 13, 437
Савчак Теодор, учасник УГА – 437
Савчик Сидір, нач. лік. – 14, 477
Савчин Василь, див. – Болехівський
Олександр
Сагайко Дмитро, «Бравий», «Еней», хір.,
нач. лік. – 10, 98, 103, 499
Садовська Ганна – 454
Самбір, м., Львівська обл. – 103, 199,
441, 451

- Самбірський, р-н, Львівська обл. – 13, 339, 428, 470
- Саміла Іван – 289
- Саміла Роман – 313
- Самооборонні Куцові Відділи (СКВ) – 281, 282, 283, 326, 349, 350, 351, 442
- Сандурський О., лік. – 164
- Саняхард, Росія – 79
- Сапіга, комс. – 58, 59
- Сапрус С., дир. Львів. Інст. Народної Творчості – 181
- Сарватський, лік. – 206
- Сарчук Микола, «Буря», орг. моб. – 277
- Сасів, с., Золочівського р-ну – 410
- Сахалін, Росія – 165
- СБ, див. – Служба Безпеки
- Свистун Анастасія – 302
- «Свірко», к-р – 499
- «Свободи», сот. – 229
- СВУ, див. – Спілка Визволення України
- Селиська, с. Перемишльського пов. – 451
- Семенген Федір – 273, 349
- Семенович Василь, «Дуб», хот. – 327, 384
- Семипалатинськ, м., Казахстан – 439
- Семчук Мирон, «Вітер», рай. реф. СЗ УЧХ – 470
- Сеник Іван – 253
- Сеник Ірена – 76
- Сеник Любомир – 214
- Сеник Ляоня (жін.) – 76
- Сент Френціс – 396
- Сенютович Ольга, фарм. – 431
- Сенькова, с., Лемківщина – 149
- «Сергій», див. – Бабський Олекса
- «Середа», госп. – 503
- Середземне, море – 457
- Сибір, Росія – 106, 115, 130, 164, 205, 256, 276, 307, 308, 310, 312, 314, 361, 362, 367, 386, 390, 410, 464
- Сидір Василь, «Шелест», полк., к-р УПА-Захід – 77, 512
- Сидоренко Т., «Надя» – 362, 363, 454
- Симкович Василина – 351
- «Синичка», див. – Слободянюк Ніна
- Сівці (Сівка), с., Калушського пов. – 396
- Сілець Белзький, с. Сокальського р-ну – 11, 272, 273, 300, 335, 366, 380, 433
- Сілець, с. Бережанський пов. – 300, 380
- Сімків Романа – 11, 335
- «Сіра», див. – Козакевич Наталія
- «Сіра», див. – Стецько Анна
- «Сірий», окр. пров. – 305, 328
- «Сірі Вовки», кур. – 273
- «Сірко» 402, 407
- Сіта, с., Переяславського р-ну – 430
- Скаб Ярослава, «Івга», надр. Костопільщини – 103
- «Скакун» – 325, 329
- Скалати, Тернопільська обл. – 398
- Скасків Ярослав, «Крук», «Моряк», край. пров. Юн. – 73, 77, 125, 348
- СКВ, див. – Самооборонні Куцові Відділи
- Скварява, с. Жовківського р-ну – 306, 307, 311, 315, 316, 357, 358
- Скірка Анна, «Дора», секр., чл. УЧХ – 453
- Скобельська-Бачинська Анна – 409
- Скобельський Атаназій – 409
- Скобельський Петро, д-р, хір. – 12, 409, 410, 411
- Сколе, л. – 88
- Сколе, лік. – 85
- Сколе, м., Львівська обл. – 85
- Сколівський, р-н – 86, 89, 428
- Скорупський Максим, «Макс», сот. – 112, 126
- Скорупський Павло – 126
- «Скуба», хот., сот. – 181, 183, 185
- Слава, льотчик ЧА – 279
- «Славко», див. – Друль Григорій
- «Славко», див. – Мартинець Ярослав
- «Славко», див. – Недовіз Володимир
- Славське, с. Сколівського р-ну – 83, 84, 85
- Славський, р-н – 454
- Сливниця, с. Перемишльського пов. – 102
- Слипа, с., Шумщина – 126
- Сліпа Ольга, «Цека», лік. – 86, 272, 349, 425
- Сліпа-Дичковська Ф. – 449
- Сліпий Василь – 449
- Сліпий Родіон-Пилип, лік. – 13, 449
- Слобода Болахівська, с. Долинського р-ну – 147

- Слободянюк Ніна, «Синичка», медс. – 111, 113, 130, 131, 132
- Словіта, с., Золочівського р-ну – 410
- Словаччина – 193, 420
- Служала Степан, «Остап», рай. пров. – 302, 304, 305, 328, 360
- Служба Безпеки (СБ) – 14, 129, 146, 215, 272, 289, 300, 304, 329, 358, 480, 503, 504
- Слюзар Дмитро, «Золотар» – 296
- Слюзар Ірина – 296, 297
- Слюзар Марта – 296
- «Смерека», лік. – 292, 294, 297
- Смик М., ред. – 29
- Смирнов, слід. КГБ – 261
- Смоленська, обл., Росія – 222
- Снідавка, с., Верховинського р-ну – 206
- «Сніжка», див. – Білосніжка
- «Сніп», ф. – 293
- Снятин, м., Івано-Франківська обл. – 187, 214, 215, 460
- Снятинське, гестапо – 206
- Снятинський р-н, Івано-Франківська обл. – 216, 217
- «Сойка», лік. – 219, 220
- Сокаль, м., Львівська обл. – 289, 328, 329, 380, 414
- Сокальська, гімн. – 433
- Сокальська, окр. – 278
- Сокальський р-н, Львівська обл. – 74, 115, 273, 278, 292, 298, 300, 301, 304, 349, 380, 433, 435, 452
- «Сокіл», див. – Петер
- «Сокіл», стр. – 218
- Сокільники, с. Пустомитівського р-ну – 360
- «Сокола», сот. – 218
- «Соколенко», «Громенко», сот. – 420
- Сокола, с., Кременеччина – 287
- Солган Ярослав, «Нехрист», фарм. – 453
- Соловей Марія – 188
- Соловей Михайло – 188
- Соловей Федір – 181
- Соловей Юрій – 188
- «Соловей» – 209, 210, 364
- «Соловея», бв. – 209
- Соловій Іванна – 354
- Соловки, концтаб. – 31, 51
- Соломка Богдан – 376
- Солонка, с. Пустомитівського р-ну – 271
- Солтисів, див. – Соломка Богдан
- «Соня», див. – Савчак Надія
- «Соня», радистка, сов. агент – 148
- Сорбонський університет, Париж, Франція – 12, 400, 406
- Сорока Михайло, чол. Зарицької Катерини – 78
- Сороки, Пустомитівського р-ну – 325
- Соснівка, с., м. Червоноград – 302, 349
- Сосновський, проф., одеський медінст. – 144
- Сосулівка, с. Чортківського р-ну – 115, 117, 272, 273
- Сотища, с., Шумщина – 129
- Софія, «Наталка», сестра «Роми» – 307
- «Софія», див. – Станько Стефанія
- «Софрон», див. – Савка Богдан
- Союз Українок, м. Броди – 263
- Спілка Визволення України (СВУ) – 51
- Спілка політ'язнів і репресованих Україні, м. Бучач – 433
- Спілка Української Молоді (СУМ) – 33
- Сприня, с., Самбірського р-ну – 428
- Срібний Володимир, «Срібний», пров. – 321, 362, 363, 364
- СССР – 388, 479
- Стадника Йосифа, театр – 452
- «Сталева», див. – Макутра Марія
- Сталін Йосиф – 189, 283, 392
- Станина, с. Радехівського р-ну – 281, 282, 285, 354, 312, 353, 356, 367
- Станиславів, див. – Івано-Франківськ, м.
- Станиславівська держ. гімн. – 180, 417
- Станиславівська ф. шк. – 180
- Станиславівська центр. міська лік. – 180
- Станиславівська, обл. лік. – 200, 370, 372
- Станиславівська, обл., див. – Івано-Франківська обл.
- Станиславівська, тюрма – 186
- Станько Стефанія, «Софія», «Журба», чл. ОУН, УЧХ – 451
- Стара Мощаниця, с. Мізоцького р-ну – 136

Старий Самбір, м., Львівська обл. – 341
Старий Угринів, с. Калуського р-ну – 159
Старосамбірський р-н – 341, 342
Старух Ярослав, «Ярлан», «Стяг», край.
пров. Закерзоння – 328, 348
Стельмашук Поліна, «Мотря», лік., пров.
УЧХ ВО «Заграва» – 83, 103, 216, 500
Степаняк Софія – 7
«Степова», див. – Мадрига Стефанія
Стефаницька Марія, «Рома» – 307, 308,
309, 310, 311, 319, 358, 360
Стефаницька Софія (Сося), «Наталка»,
медс. – 298, 299, 300, 307, 308, 309,
311, 317, 358
Стефанович Федір, «Кропива», полк. –
125, 128, 129, 131, 206, 210
«Стефко» – 329
Стефурак, лік. – 204, 205, 206
Стецько Анна, «Гречка», реф. УЧХ – 8,
72, 76
«Стецько», бунч. – 341
«Стецько», див. – Оберишин Ілля
«Степлаг», концтаб. – 388
Стіжок, с. Кременеччина – 110, 126
Стінка, с. Чортківщина – 115
«Столяр» – 503
Столярчук Іван, «Юрась», пвх. – 124
Стоянів, с. Радехівського р-ну – 277,
362
Стремільче (Стреминь), с. Радехівсько-
го р-ну – 296
Стрий, м., Львівська обл. – 146, 398, 451
Стрийський р-н, Львівська обл. – 83, 86,
88, 89, 149, 464
Стрипа, р. – 437
Стрільська Нові, с., Дрогобицька обл. –
466
«Стріха», лік. – 285, 289
Струсів, с. Теребовлянського р-ну – 13,
449
Ступницька Лариса, див. – Медведчук-
Томчук-Ступницька Лариса
Ступницький Леонід, «Гончаренко»,
полк., шеф ГВШ, ген. – 14, 475
Ступно, с. Здолбунівського р-ну – 136
Ступосяни, с. Лиського пов. – 343
«Стяг», див. – Старух Ярослав
СУМ, див. – Спілка Української Молоді

«Сумна», див. – Веселик Люба
Сумська, обл. – 109, 112, 115, 116, 307,
329
Суражський, л. – 110
«Сурма», сот. – 341
Суровцева Надія – 454
Сушно, с. Радехівського р-ну – 286
«Схід», гр. – 112, 116
Східні Судети, Австрія – 180
США – 62, 76, 396
Сян, р. – 343, 404
Сянок, м. – 195, 197, 398
Сянок-Балигород, шлях – 420
Сьм'єшек, д-р, хір. – 196, 197

Т

Тайшет, концтаб. – 385, 388, 389
«Талергоф», австр. концтаб. – 180
«Тамара», медс. – 337
Таня, див. – Король Тоня
Таньчак Параскевія, зв'яз. – 350, 351
Тарабань Микола, «Туча», сот. – 400
«Тарас Чупринка», див. – Шухевич Ро-
ман
Тарнавська Марія, «Марта», лік. – 236,
451
Тарнавський Мирон, «Зимовіт», «Зьом-
ко» – 236, 237, 362
Тарнавський Мирон, ген. УГА – 236
Текуча[е], с., Косівського р-ну – 185
Теліванчук Надія, «Горда», підр. госп. –
125
Теребовля, м., Тернопільська обл. – 86,
423, 464
Теребовлянський р-н, Тернопільська
обл. – 351, 449
Теремно, с. Острозького р-ну – 111
Тернопіль, держ. гімн. – 89, 449
Тернопіль, м. – 89, 109, 144, 148, 271,
273, 349, 384, 423, 425, 437, 452, 464
Тернопільська Спілка Політичних В'яз-
нів і Репресованих – 423
Тернопільська, обл. – 11, 12, 13, 75, 89,
206, 209, 236, 270, 271, 272, 302, 347,
349, 380, 398, 420, 423, 425, 431, 433,
446, 452, 464, 468
Тернопільська, окр. – 272, 349, 446
Тернюк Надія – 129

- Тетевичі, с. Радехівського р-ну – 277
Тимків Максим, лік. – 13, 466
Тимків-Семотюк Оксана – 466
Тимошенко, сот. – 137
Тимчук Федір, гол. Верховинського р-ну – 204
Тирель – 35, 40, 41, 49, 50, 55, 57
Тисмениця, м. Івано-Франківська обл. – 193, 194, 200
Тисяк Василь, співак – 180
«Тихоліс», рай. СБ Магерівщини – 329
Тишиця, с. Сокальського р-ну – 295, 357
«Ткаченка», сот. – 229
Ткачук Анна, «Береза», медс. – 124
Ткачук Михайло, к-р – 110
Тлумач (Товмач), м-ко, Івано-Франківська обл. – 186
Тоболів, с. Радехівщина – 283
«Товариство УЧХ Полтавщини» – 34, 35
Товмацький пов. пров. – 188
Товмацький р-н 186
Товмацький, пов. – 181, 186
Товпаш Іван – 348
Тодорів Ольга – 430
Тодорів Т., сестра Панашій Ганни – 430
Томчук Галина – 105, 106, 115
Томчук Лариса, див. – Медведчук-Томчук-Ступницька Лариса
Томчук Лідія Євменівна – 115
Томчук Сергій Якович – 105, 106, 115
Топиця Ярослава – 356
«Тополі», від. – 498
«Тополя» – 113, 114
«Тополя», див. – Медведчук-Томчук-Ступницька Лариса
Топорівські, л. – 361
Топорівщина – 290, 364
Торонто, м. Канада – 499
«Торчин» – 305, 306, 321
Тося, медс., жін. ком. ПЖ – 113
Тростянець, с., Бережанський пов. – 272, 349
Трошко Богдана, «Богдана», сан. – 12, 370
Трудовач, с. Золочівського р-ну – 232, 233, 234, 235, 236, 240, 243, 244, 245, 257, 261, 262, 267
Труханів, с., Сколівського р-ну – 86, 87, 88, 428
Тулиголови, с. Судово-Вишнянського р-ну – 441
Туницький Сергій – 110
Тур'є, с. Радехівського р-ну – 233
«Тур», пов. реф. СБ – 215
Тура Велика, Стрийщина – 146
Туринка, с. Жовківського р-ну – 296, 300, 301, 307, 357, 358, 360
«Турів», ВО – 507
«Турів», гр. – 509, 510, 511, 515, 517
Турковський Василь, «Павло», сот. – 218, 219, 220 437
«Туча», див. – Тарабань Микола
Тюрингія, край, Німеччина – 61
Тютюковичі, Рівненська обл. – 103
- У**
УБП (Ужонд Безпеченства Публічного), поль. сл. безп. – 398
Увин, с. Радехівського р-ну – 296
УВО, див. – Українська Військова Організація
УГА, див. – Українська Галицька Армія
УГВР, Головний Секретаріат – 348
УГВР, див. – Українська Головна Визвольна Рада
Угнів, с. Сокальського р-ну – 315, 318
Угорськ (Угорське), с. Шумського р-ну – 113, 124, 129
Угрин-Балко Марія – 5
Угринів, с. Тисменецького р-ну – 158, 159, 160
Україна – 7, 9, 30, 31, 35, 40, 51, 55, 73, 85, 95, 97, 103, 113, 115, 116, 124, 129, 130, 136, 137, 138, 144, 149, 165, 194, 205, 214, 240, 274, 276, 278, 283, 304, 314, 364, 367, 376, 386, 398, 407, 409, 410, 431, 439, 446, 451, 480, 515, 522
Україна (Райхскомісаріят) – 95, 97, 103
Україна Велика, див. – Україна Східна
Україна Закерзонська (Закерзоння) – 307, 308
Україна Західна – 8, 53, 54, 75, 115, 144, 145, 146, 154, 163, 164, 165, 245, 301, 381, 389, 457
Україна Карпатська, див. – Закарпаття
Україна Советська, див. – Україна Східна

- Україна Східна – 77, 103, 109, 112, 187, 273, 281, 293, 300, 308, 321, 329
- Україна, Райхскомісаріат – 103
- Українка Леся – 106
- Українська Автокефальна Православна Церква – 33, 51, 57
- Українська Військова Організація (УВО) – 396
- Українська Галицька Армія (УГА) – 13, 236, 276, 425, 437, 439, 449
- Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) – 348
- Українська Греко-Католицька Церква – 314
- Українська Народна (Національна) Самооборона (УНС) – 270, 401
- Українська Народна Лічниця, м. Львів – 414
- Українська Народна Республіка (УНР) – 36, 53, 105
- Українська Народна Самооборона (УНС) – 449
- Українська Народна Торгівля – 214
- Українська Повстанська Армія (УПА) – 8, 9, 10, 11, 12, 13, 56, 61, 74, 76, 77, 85, 86, 102, 105, 108, 109, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 136, 143, 145, 147, 148, 149, 151, 153, 154, 157, 158, 164, 165, 166, 167, 168, 181, 187, 188, 192, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 212, 217, 230, 231, 235, 236, 240, 241, 242, 245, 247, 270, 271, 273, 276, 277, 281, 286, 295, 296, 297, 325, 339, 340, 341, 342, 348, 349, 353, 371, 372, 375, 380, 383, 384, 385, 386, 387, 396, 398, 400, 401, 402, 403, 406, 410, 414, 417, 423, 426, 430, 433, 437, 439, 441, 444, 446, 449, 452, 459, 464, 466, 470, 476, 477, 478, 479, 480, 489, 501, 502, 503, 504, 508, 510, 511, 521
- Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР) – 402
- Українська Санітарно-Харитативна Служба – 61
- Українське Лікарське Товариство – 386, 396, 414
- Український комітет допомоги дітям, м-ко Обертін – 458
- Український комітет, м. Броди – 253
- Український Таємний Університет, м. Львів – 414, 439
- Український Центральний Комітет (УЦК) – 386
- Український Червоний Хрест (УЧХ) – 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 29, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 64, 72, 73, 74, 75, 78, 82, 83, 85, 86, 96, 102, 103, 114, 124, 125, 158, 167, 216, 270, 271, 272, 276, 292, 294, 296, 335, 341, 343, 349, 350, 351, 380, 385, 403, 420, 423, 428, 433, 435, 436, 437, 446, 448, 451, 452, 453, 454, 474, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 485, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 509, 521
- Українські Січові Стрільці (УСС) – 13, 449
- Українські Січові Стрільці (УСС) – 449
- «Укрнаркомзаг» – 247
- Улашківці, с. Чотківського р-ну – 274
- «Уляна», див. – Баб'як Ольга
- «Уляна», обл. пров. УЧХ Станіславівщини – 158
- Ульріх Йозеф, чех – 180
- Умань, м. – 425, 454
- Університет, м. Познань – 449, 466
- УНР, див. – Українська Народна Республіка
- УНС, див. – Українська Народна Самооборона
- УПА, Військова округа, ВО «Заграва» – 103
- УПА, Головне Командування, ГК – 14, 15, 473
- УПА, Головний Командир 15, 321
- УПА, див. – Українська Повстанська Армія
- УПА, Краєвий Провід, – 215, 428
- УПА, Медична, Санітарна Служба – 9, 10, 11, 12, 13, 14, 165, 167, 228, 270, 384, 441, 489
- УПА, ПЖ – 503, 504
- УПА-«Захід», КВШ – 380
- УПА-«Південь» – 116, 125, 127, 136
- УПА-Захід, КВМ – 436

УПА–Північ – 473
Устрики Долішні, с. Лиського пов. – 197
«Устя», надр. – 125
Ухта, м., Комі АССР – 79, 423
УЧХ, готель для полонених – 47
УЧХ, див. – Український Червоний Хрест
УЧХ, Командант – 15
УЧХ, Крайовий Провід – 12, 13
УЧХ, Полтавщина – 35, 36, 61
УЧХ, Служба Здоров'я – 470
УЧХ, харитативний відділ – 505

Ф

«Фартух», див. – Микита Степан Федоров, к-р Ча (партизан) – 414
Федотівна, медс. – 99
Федун Петро, «Волянський», «Петро Полтава», пров. – 73
Фесюк Микола, «Орлик» – 125, 126
Фійна, с. Жовківського р-ну – 297
Фікус, лік. – 38, 47
«Фока», лік. – 157, 159, 372
Фолькман, Коломийський крайгауптман – 206
Фрайфельд Едуард, доц. львів. медінст. – 391
Франко Іван – 106, 297
Франко Тарас, вч. – 180
Франція – 12, 457

Х

Хабарівський Край, обл., Росія – 389, 392, 430
Хамчук Петро, «Бистрий» – 273
Ханків Степан, «Носач», окр. реф. проп. – 318, 319, 320, 324, 326, 328
Харитативна служба УЧХ – 78
Харків, м. – 61, 65, 96, 102, 114, 459
Харківський комерційний інститут – 64
Харківщина – 144
Херсон, м. – 97
Херсонська, обл. – 439
Хирів, с. Старосамбірського р-ну – 198
Хитрейки, с. Жовківського р-ну – 318
Хишевичі, с., Городецького р-ну – 454
«Хмара», кур. – 217
«Хмари», курінь – 217
Хмелищі, хут. біля с. Залісці – 127

Хмелівка, с. Богородчанського пов. – 187, 188, 190
«Хміль», військ. реф., шеф шт. ТВ – 286, 300
Хмільно, с. Радехівського р-ну – 362
Ходаки, с. – 124, 130
Ходорів, м., Львівська обл. – 199
Холоїв, с. Сокальського пов. – 277, 279, 281, 365
Хомич Ольга, «Калина», рай. УЧХ – 290, 436
Хорол, м., Полтавська обл. – 67
Хорол, табір військ. полон. – 30, 35
Хорохолини-Ліс, с., Богородчанського пов. – 187
Хоршемка, хутір с. Купичволя – 452
Хотинець, с. – 406
Хотинецькі Халупки, прис. с. Хотинець – 406
Хотінь, с. Камінь-Коширського р-ну – 414
Хрещата, г., Лемківщина – 453
Хриплин, с., Івано-Франківського р-ну – 198
Христина Паляниця – 89
«Христина», окр. пров. Юн. – 232, 233
«Христя», див. – Купчак Оля
«Христя», див. – Савчак Надія
«Хрін», к-р – 110, 125
«Хріна», штаб – 110
Хрущов Микита – 208

Ц

«Цвіркун», див. – Зварич Іван
Цегельський Артемій, о. – 410
«Цека», див. – Сліпа Ольга
Церковне Управління Полтавщини – 51
«Цигана», бв. – 216
Цимбалюк Ярослав, «Бистрозір», підр. Юн. – 124
Цуцюра (з с. Станина) – 312
Цюпка Надія, медс. – 470
Цюрюпинськ (Олешки), м., Херсонська обл. – 439

Ч

ЧАЕС, Чорнобильська Атомна Електростанція – 115

«Чайка», див. – Павлишин-Гаврилів Марія
«Чайка», див. – Паламар Марія
Чайківський Роман – 52
Чайур'їнська, долина, «долина смерті» – 114
«Чайчук», див. – Грицина Михайло
Чарнецьких, родина – 255
«Чекаленко» – 292
Челябінськ, м., Росія – 425
Червона Армія (ЧА) – 8, 78, 167, 241, 242, 339, 425
«Червона Мітла», акція – 115, 162, 216, 231, 232, 233, 349, 350, 403
Червоний Хрест, див. – Міжнародний Червоний Хрест
Червоний Хрест, див. – Український Червоний Хрест
Червоноград, м., Львівська обл. – 88, 192, 285, 299, 302, 325, 367, 380, 436
Чердинський рай. – 115
«Черешня», див. – Бурко Марія
Черешньовський Михайло, скульптор – 181
«Черник», сот. – 357
«Черник», шеф шт. – 504
«Черника» «Недолугого», сот. – 353
Черниці, с., Брідського р-ну – 228
Четверило Я.Е. – 65
Чеховський Андрій, лік. – 468
Чеховський Степан, о. – 468
Чехословаччина – 145, 240
Чижки, с., Перемишлянського р-ну – 410
Читинська, обл., Росія – 460
Чікаго, м. США – 62
ЧК (Чрезвичайний комітет), агенти – 128
Чорна річка, с. – 145
«Чорна», див. – Данилюк Мирослава
Чорний Ліс, л. – 11, 13, 149, 151, 157, 185, 186, 187, 215, 217, 218, 220, 370, 417, 437
«Чорний Ліс», підпільне видання – 417
«Чорний Ліс», ТВ УПА – 217, 371
«Чорний», надр. госп. – 129
«Чорний», сот. – 329, 371
Чорні Ослави, с. Надвірнянського р-ну – 185

«Чорні Чорти», підст. шк. – 182
«Чорні Чорти», підстарш. шк. – 182
Чорний Григорій – 353
«Чорного», сот. – 87, 451
Чорногора, гірськ. масив, Карпати – 206, 207
«Чорноморець», див. – Мандрик Роман
«Чорнота», рой., хот. – 181, 185
Чортівець, с. Городенківського р-ну – 457, 459
Чортків, м., Тернопільська обл. – 11, 181, 350, 468
Чортківська окр. – 272, 273, 274, 349, 350
Чортовець (Назаренкове), с. Городенківського р-ну – 456, 457, 458
«Чумак», проп. – 272
Чупіль Богдан, «Бей», студ. мед., обл. кер. Служби Здоров'я УЧХ – 448
Чуприна, стр. – 498
Чутове, м., Полтавська обл. – 29

Ш

Шаула – 498
Шахта №1, «Капітальна» – 102
Шацберг, фарм. – 458
Швак-Шуль Іван, «Орлик», лік. – 11, 270, 272, 347, 349, 380, 425
Шевців, родина – 297
Шевченко Тарас – 106, 297
Шевченко, кап. МГБ – 308
Шекета Михайло, лік. – 370, 371
«Шелест», див. – Сидір Василь
Шептицький Андрей, Митрополит – 82, 271
«Шеремета», див. – Гула Стефан
Шеф упр. здоров'я дистрикту Волинь – 10
Шишканець Василь, «Бір», кур. адют. – 300
Шкло, р. – 405
Шоломия, с. Пустомитівського р-ну – 76
Шпигун І.І. – 65
Шпиколоси, с. Золочівського р-ну – 116, 231
Шпонтак Михайло, «Залізняк», кур. – 12, 400

«Штаба», див. – Волошин Степан
Штендера Євген, «Зоряний» – 277, 289, 291
Штивийора, пол., Карпати – 182, 183
«Штиль», див. – Лобай Євген
«Шувар», див. – Лужецький Євген
«Шугай», див. – Котельницький Григорій
«Шугая», кур. – 229
Шульга Мар'ян, «Лисай», «Біловус», окр. пров. ОУН – 299, 315, 321, 326, 360
Шумськ, м., Тернопільська обл. – 116, 124, 129, 130
Шумський р-н, Тернопільська обл. – 124, 125, 127, 128, 130
Шустівна Ірина – 236
Шухевич Роман, «Тарас Чупринка», ген. ГК УПА – 12, 325, 385, 386, 390, 439
Шухевич Юрій – 386

Щ

Щепанський Роман, «Буй-Тур», надр. пров. ОУН – 325, 328, 361, 362, 363, 364
Щур, надр. Юн. – 126

Ю

Ю-78, див. – Поліщук 208
Юнацтво, див. – ОУН, Юнацтво 73, 82, 102, 124, 125
«Юрась», див. – Столярчук Іван 124
«Юрій», командир загону «Котловина» – 515, 518
«Юрка», чота – 520
«Юрко» – 88, 181
«Юрко», див. – Давиденко Олександр
«Юрко», д-р – 87, 88
«Юрко», чот., сот. – 183, 185
Юрчак Ярослав – 389
Юсько Стефанія Михайлівна – 5

Я

Яблунів, с. Косівського р-ну – 184
Явас, п/о, Мордовія – 468
Яворівський р-н, Львівська обл. – 74, 75, 400, 401
Яворів, державна гімназія – 400
Яворів, м-ко – 74, 75, 401
Яворський Борис, «Яким», лік. – 12, 398
Яворський Степан, о. – 398
Ягайлонський університет, м. Краків – 211, 380, 414
Яготин, м-ко, Полтавська обл. – 61
«Яким», див. – Яворський Борис
Якубовський, «Буревій», студ. мед. (з с. Трудовач) – 232
Яловий Болеслав, проф. – 82, 271
Ямниця, с. Тисменицького р-ну – 187
Янін Абрам, нач. «Озьорлагу» – 389
Янковська Федора, «Калина», рай. – 103
«Яр», шеф шт. заг. «Котловина» – 515, 518
«Ярий», див. – Олесницький Яромир
«Ярина», див. – Бак Тетяна
«Ярка», від. – 498
«Ярка», див. – Крижанівська Ярослава
«Ярко», див. – Джала Теодозій
«Ярлан», див. – Старух Ярослав
Ярослав – 325, 410
Ярослав Кармелюк, ком. ВО – 522
Ярослав, м., пов. – 433, 448
Ярославщина – 12, 400, 406, 448, 470
Ясенівський, ліс (б. с. Більче-Золоте) – 350
«Ясень», стр. – 498
Ясло, м., пов. – 195, 197
Яструбичі, с. Радехівського р-ну – 281, 380
«Ясь» – 218
Яхторів, с. Глинянського р-ну – 228, 230, 231, 233, 235

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Галина В'юн	–	29
Анна Стецько	–	72
Тадей-Андрій Плюгавка («Маркіян»)	–	82
Тетяна Бак	–	102
Лариса Томчук, Медведчук, Ступницька («Тополя»)	–	105
Томчук Сергій Якович (1897–1957 рр.), батько Лариси Томчук	–	122
Лариса Медведчук (Томчук), 1953(2) р. – після звільнення з концтабору	–	122
Глинська (Томчук) Галина, псевдо «Христя»	–	122
Антоніна і Дмитро Мазурчуки	–	132
Олекса Зеленюк («Пастер»)	–	143
Олексій М. Зеленюк («Пастер»)	–	173
Фотокопія диплому Олексія Зеленоюка	–	173
Теодосія Підгайна, Ізидора Підгайна	–	174
Зиновія «Невідома»	–	174
Катерина Данилів-Гаврилів, «Зелена»	–	175
Катерина Данилів («Зелена»), Богдан Вільшинський («Орел»)	–	175
Євгенія Кузь, «Циганка»	–	176
Диба Ярослава, «Модеста»	–	176
Емілія Войцехович-Рафальська, «Біленька», «Оксана»	–	177
Маруся Цуньовська, «Мирослава»	–	177
Зенко Фурович	–	178
Анна Боднар	–	178
Ольга Гросберг-Наконечна, «Степанівна»	–	179
Анна Келебай, «Нуся»	–	179
Євгенія Гуцуляк, Андрусак, Целінська («Мрія», «Зена»)	–	214
Василь Андрусак, «Різун-Грегїт»	–	226
Євгенія Андрусак з сином Василем (дружина і син Василя Андрусяка)	–	226

Чорний Ліс, 23.05.1948 р.1. «Марійка»; 2. «Іванка»;		
3. «Борзенко»; 4. «Дніпрова»; 5. «Міра»	–	227
Перепоховання Василя Андрусяка	–	227
Іван Швак-Шуль («Орлик»)	–	270
Ірина Бабуняк («Ніна»)	–	347
Богдана Трошко («Богдана»)	–	370
Ольга Климців	–	374
Антін Кольман, «Вугляр»	–	383
Матвій Лотович	–	384
Матвій Лотович, 1932 р. – після закінчення медицини	–	394
Матвій Лотович, Павло Лотович (брат), Марія та Михайло Лотовичі (батьки); дружина Анізія з роду Давидовичів	–	394
Засідання головних лікарів клінік Медінституту, М.Лотович – третій зліва	–	395
Практичні заняття на кафедрі проптерапії веде асистент кафедри, канд. медичних наук М.Лотович. 1947 рік.	–	395
Могила д-ра Павла Клочника-«Сірка»	–	407
Петро Скобельський	–	409
Петро Скобельський	–	413
Посмертна знімка Петра Скобельського	–	413
Могила П. Скобельського і вояка УПА Івана Зварича в с. Словіта біля Золочева	–	413
Євген Каранович («Караван»)	–	414
Могила д-ра Карановича, в якій він похований разом з полеглими вояками УПА	–	416
Ярослав Мартинець («Берест»)	–	417
Ярослав Мартинець (жовтень 1947 р., с. Завій Калушського р-ну)	–	419
Мирослава Гребенюк («Барвінок»)	–	425
Ганна Панаший	–	430
Олександра Воробій («Галя»)	–	433
Олена Андрущак	–	435
Мирослава Данилюк, «Віра»	–	435
Ольга Хомич	–	436
Д-р Богдан Теодозій Савка, «Софрон» (зліва), фельдшер Іван Дмитрош, «Кривоніс» (справа)	–	436

Надія Т. Савчак («Христя», «Соня»)	–	437
Богдан Коваль	–	441
Петро Городник	–	444
Ілля Оберишин	–	446
Богдан Чупіль, «Бей»	–	448
Д-р Родіон-Пилип Сліпий	–	449
Ольга Баб'як, «Уляна»	–	451
Стефа Станько, «Софія»	–	451
Ігор Вонс, «Бродич»	–	452
Олег Вонс, «Гнат»	–	452
Анна Скірка, «Дора»	–	453
Ярослава Крижанівська, «Ярка»	–	453
Гандзя Садовська, Галина Дидик, Надія Суровцова, Надія Мудра	–	454
Марія Павлишин-Гаврилів, «Іра», «Чайка»; Т. Сидоренко, «Надя»	–	454
Д-р Іван Паньків	–	456
Д-р Іван Паньків з дружиною Євгенією	–	461
Д-р Чеховський Андрій Степанович	–	468
Надія Цюпка	–	470
Мирон Семчук («Вітер»), Семен Козелко	–	470

* * *

ЗМІСТ

Вступна стаття	7
Introduction	17

УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ в роках 1941-1950, (нариси, статті, спомини)

<i>Галина В'юн, ПІД ЗНАКОМ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА</i>	
В ПОЛТАВІ (1941-42 рр.), (Спогад-звіт для історії)	29
Моя «особиста справа» – мій громадський обов'язок	29
Ініціатори, організатори й перші кроки	33
Гуртування українських сил	35
Наш «головний фронт» – допомога полоненим	37
Мобілізація «людських засобів»	39
Під прапором християнської солідарності	44
Рятування полонених і «небезпечна гра»	46
Успіхи й небезпеки нашої діяльності	48
Товариство в центрі українського життя	50
Німецький терор і загроза товариству	53
Спроби ширших зв'язків і нові небезпеки	55
В колі ворожих провокацій і підступів	57
Кінець товариства і останні допомогіві зусилля	59
Галина Іванівна В'юн, (Біографічна довідка)	61
№ 46, Доповідна записка наркома внутрішніх справ УРСР т. Рясного секретареві ЦК КП(б)У Д. Коротченку про викриття націоналістичної організації в Полтаві	63
№ 47, З Протоколу допиту П.П.Марченка про діяльність націоналістичного підпілля на Полтавщині	66
<i>Halyna Viun: Under the mark of the Red Cross in Poltava, 1941-1942 (Summary)</i>	68
<i>Анна Стецько, СПОМИН РЕФЕРЕНТКИ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПІЛЬНОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА</i>	72
<i>Anna Stetsko: The Underground Ukrainian Red Cross in the Lviv Oblast (Summary)</i>	80

<i>Тадей-Андрій Плюгавка («Маркіян»), УКРАЇНСЬКИЙ ЧЕРВОНИЙ ХРЕСТ НА БОЙКІВЩИНІ В 1944-45-Х РОКАХ (спомин)</i>	82
<i>Тадей-Андрій Плюгавка (біографічна довідка)</i>	89
<i>Tadey Pliuhavka («Markiyan»), The Ukrainian Red Cross in the Boiko Region, 1944-45 (Summary)</i>	90

САНІТАРНА СЛУЖБА УПА НА ВОЛИНІ (спомини)

<i>Д-р Микола Василів, СЛІДАМИ МОЛОДІ З-ПІД КРУТ (Трохи з історії Рівенської школи медсестер)</i>	95
<i>Dr. Mykola Vasyliv: In the footsteps of the young men of Kruty (Summary)</i>	100
<i>Тетяна Бак, МЕДИЧНА ОПІКА В УПА НА РІВЕНЩИНІ (1943-1944 рр.)</i>	102
<i>Tetiana Bak: Medical care in the UPA in the Rivne region, 1943-45 (Summary)</i>	104
<i>Лариса Томчук, Медведчук, Ступницька («Тополя»), СПОГАДИ МОГО ПЕРЕБУВАННЯ В УПА</i>	105
<i>Larysa Tomchuk-Medvedchuk: My Autobiography and Memoirs of My Time in the UPA (Summary)</i>	119
<i>Антоніна Мазурчук («Вишня»), УЧХ В КРЕМ'ЯНЕЦЬКОМУ НАДРАЙОНІ</i>	124
Дії ОУН і УПА на Шумщині	124
Функції Юнацтва	125
Нова більшовицька дійсність	127
Медсестра Ніна Слободянюк	130
<i>Antonina Mazurchuk («Vyshnia»): The Kremianets Nadraion Ukrainian Red Cross (UChKh), (Memoir)</i>	133
<i>Бобровська Анна («Незабудка»), САНІТАРКА УПА В КРЕМ'ЯНЕЧЧИНІ</i>	136
<i>Anna Bobrovska («Nezabudka»): An UPA Medical Aide in the Kremianets Region (Summary)</i>	139

МЕДИЧНО-САНІТАРНА ОПІКА В УПА В ГАЛИЧИНІ, (статті, нариси, спомини учасників Санітарної служби УПА і УЧХ)

<i>Олексій М. Зеленюк («Пастер»), МОЯ ДОРОГА В УПА, Спогад лікаря (Автобіографія)</i>	143
---	-----

Авторські підсумки:	165
<i>Oleksa Zeleniuk («Paster»): My path in the UPA, (Summary)</i>	169
<i>Олександр Болеківський,</i> З ПІДПІЛЛЯ У НЕВІДОМУ ПУТЬ (Спомини)	180
<i>Oleksander Bolekhivskiy: Memoirs (Summary)</i>	201
<i>Т. Поліщук, НА ВЕРХІВ'ЯХ ГУЦУЛЬЩИНИ</i>	204
<i>T. Polishchuk: Na verkhiv'iakh Hutsulshchyny (Summary)</i>	213
<i>Євгенія Гуцуляк, Андрусяк,</i> Целінська («Мрія», «Зена»), МОЇ СПОГАДИ	214
<i>Yevheniya Hutsuliak-Andrusiak: My Memoirs (Summary)</i>	223
<i>Марія Левицька, Загоруйко («Ганна»),</i> МЕДИЧНА СЛУЖБА УПА НА ЗОЛОЧІВЩИНІ (Уривки зі спогадів)	228
<i>Maria Levytska-Zahoruiko («Hanna»): Medical Service in the Zolochiv UPA Military District (Summary)</i>	268
<i>Іван Швак-Шуль («Орлик»),</i> МЕДИЧНА ОПІКА УПА НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ (Спогади)	270
<i>Ivan Shvak-Shul («Orlyk»): The UPA Medical Service in the Ternopil Region (Summary)</i>	275
<i>Ярослава Романіна-Левкович, ЗА МЕЖАМИ МОЖЛИВОГО</i>	276
Бурхливий 1944 рік	277
Почалося советське «визволення»	278
Лопатинський район	286
УЧХ у районі Великі Мости	292
У Жовківському районі	305
УТО Степана Ханкова («Носача»), роки 1948-1949	318
Тяжкий 1950-й рік	325
<i>Yaroslava Romanyna Levkovych: Beyond the possible (Summary)</i>	331
<i>Романа Сімків, КУРСИ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР</i> У СЕЛІ ЛУЖКИ ДОЛИНСЬКОГО РАЙОНУ	335
<i>Romana Simkiv: Nursing Courses in Luzhky (Summary)</i>	338
<i>Степан Баб'як («Орленко»), старший вістун,</i> ПЕРШІ КРОКИ САНІТАРА	339
<i>Stepan Babiak: Memoir of a Company Medical Assistant (Summary)</i>	345
<i>Іван Швак-Шуль, ІРИНА БАБУНЯК («НІНА»), (Спомини)</i>	347
<i>Ivan Shvak-Shul («Orlyk»): Iryna Babuniak («Nina»), (Summary)</i>	352

<i>Євгенія Романина-Чорній («Галина»),</i> МЕРЕЖИВО ДОЛІ (Спомин)	353
<i>Yevheniya Romanyna-Chorniy («Halyna»):</i> The lace of fate (Summary)	368
<i>Богдана Трошко («Богдана»),</i> ЛІКУВАЛА ВОЯКІВ, ЛІКУВАЛА СЕБЕ (Спогади медсестри УПА) 370 <i>Bohdana Troshko («Bohdana») (Summary)</i>	373
<i>Ольга Климців, ВОГНЯНА КВІТКА – ЛЮБА ВЕРЕС</i> (Уривки з некрологу)	374
<i>Olha Klymetsiv: Liuba Veres (Summary)</i>	377

ЛІКАРІ Й ПРАЦІВНИКИ МЕДИЧНО-САНИТАРНИХ ЧАСТИН УПА

Д-р Богдан, Теодор Савка («Софрон»)	381
<i>Dr. Bohdan Savka (Summary)</i>	382
Д-р Антін Кольман («Вугляр»)	383
<i>Д-р Матвій Лотович, Особистий лікар</i>	384
<i>Dr. Matviy Lotovych: The personal doctor (Summary)</i>	393
Д-р Ярослав-Ігнатій Макарушка	396
<i>Dr. I. Yaroslav Makaruchka (Summary)</i>	397
Д-р Борис Яворський	398
<i>Borys Javorskyi (Summary)</i>	399
Д-р Павло Клочник («Сірко»)	400
<i>Олександр Гереґа, Доктор «Сірко», лікар УПА (Спомин)</i>	401
<i>Dr. Pavlo Klochnyk (Summary)</i>	408
Петро Скобельський (Спомин сестри)	409
<i>Dr. Petro Skobelskyi A Sist'rs Memoir (Summary)</i>	412
Д-р Євген Каранович («Караван»)	414
<i>Dr. Yevhen Karanovych («Karavan») (Summary)</i>	415
Ярослав Мартинець («Берест»)	417
<i>Yaroslav Martynets («Berest»), (Summary)</i>	418
Євген Лужецький («Шувар»)	420
<i>Yevhen Luzhetskyi («Shuvar»), (Summary)</i>	422
Григорій Друль («Славко», «Луговий»)	423
<i>Yevhen Hryhorii Drul («Slavko», «Luhovyj»), (Summary)</i>	424

Мирослава Гребенюк («Барвінок»)	425
<i>Myroslava Hrebeniuk («Barvinok»), (Summary)</i>	427
Катерина Гаврилів	428
<i>Kateryna Havryliv (Summary)</i>	429
Ганна Панашій	430
<i>Hanna Panashiy (Summary)</i>	432
Олександра Воробій («Галя»)	433
<i>Oleksandra Vorobiy («Halia»), (Summary)</i>	434
Надія Т. Савчак («Христя», «Соня»)	437
<i>Nadiya T. Savchak («Hrystya», «Sonya»), (Resume)</i>	438
Любомир Полюга	439
<i>Liubomyr Poliuha (Summary)</i>	440
Богдан Коваль	441
<i>Bohdan Koval (Summary)</i>	443
Петро Городник	444
<i>Petro Horodnyk (Summary)</i>	445
Ілля Оберишин	446
<i>Illia Oberyshyn (Summary)</i>	447
Богдан Чупіль, «Бей»	448
Д-р Родіон-Пилип Сліпий	449
<i>Dr. Rodion P. Slipyi (Summary)</i>	450

**ПРАКТИКУЮЧІ ЛІКАРІ, ЯКІ НАДАВАЛИ
МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ВОЯКАМ УПА
(біографічні довідки)**

Д-р Іван Паньків, Від колиски до гробу	456
<i>Dr. Ivan Pankiv: From the Cradle to the Grave Excerpts from the Author's Memoirs (Summary)</i>	462
Д-р Льонгін Мельник	464
<i>Dr. Lionhyn Melnyk (Resume)</i>	465
Д-р Максим Тимків	466
<i>Dr. Maksym Tymkiv (Resume)</i>	467
Д-р Чеховський Андрій Степанович	468

ДОКУМЕНТИ

(витяги з документів та матеріалів командування УПА, які стосуються діяльності УЧХ та медичної опіки)

ГОЛОВНА КОМАНДА УПА (УПА–ПІВНІЧ)

Документи і матеріали командування УПА (УПА–Північ)

- № 19. НАКАЗ КОМАНДИРАМ ГРУП У ФУНКЦІЙНИХ ТА
ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ 473
- № 22. НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА, ЗАПІЛЛЯ ТА
МЕДИЧНО-САНІТАРНИМ ПРАЦІВНИКАМ
У СПРАВІ ХІМІЧНО-БАКТЕРІОЛОГІЧНОЇ ОБОРОНИ 476
- № 25. НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА,
ЗАПІЛЛЯ ТА УЧХ У САНІТАРНИХ СПРАВАХ 478
- № 26. НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА ТА ЗАПІЛЛЯ, ПОЛІТИЧНИМ
КЕРІВНИКАМ ПРО ІНТЕНСИВНУ ПОЛІТИЧНУ РОБОТУ ... 479

Документи Українського Червоного Хреста

- № 49. ПРАВИЛЬНИК УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА 481
- № 50. ІНСТРУКЦІЯ У СПРАВІ ОРГАНІЗАЦІЇ
САНІТАРНИХ СЛУЖБ УПА ТА ЗАПІЛЛЯ 489

ГРУПА (ВІЙСЬКОВА ОКРУГА) “ЗАГРАВА”

Документи відділів та підрозділів

Наказ командира бойової групи “Бористена”

- №62. НАКАЗ У САНІТАРНИХ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ СПРАВАХ ... 497

Документи командування групи

Наказ шефа військового штабу

- № 84. НАКАЗ У МЕДИЧНО-САНІТАРНИХ СПРАВАХ 498

Наказ шефа політичного штабу

- № 89. НАКАЗ КЕРІВНИКОВІ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА
ПРО ПРОВЕДЕННЯ МЕДИЧНИХ ОГЛЯДІВ ДІТЕЙ 499

Документи і матеріали запілля ВО

Документ керівника відділу Червоного Хреста ВО

- № 143. РОЗПОРЯДЖЕННЯ ГОЛОВІ РАЙОНУ
ПРО ВИДАННЯ НАКАЗУ ДЛЯ ГОЛІВ СІЛЬСЬКИХ УПРАВ

У СПРАВІ УТРИМАННЯ НАСЕЛЕННЯМ
МІСЦЬ ПРОЖИВАННЯ В ПОРЯДКУ 500

Звіти керівників заплілля ВО

Звіти коменданта заплілля ВО

№ 145. ЗВІТ ПРО СТАН ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАПЛІЛЛЯ ВО 500

ГРУПА (ВІЙСЬКОВА ОКРУГА) “БОГУН”

Документи командування групи

Накази командира групи

№ 151. НАКАЗ КОМЕНДАНТАМ НАДРАЙОНІВ І РАЙОНІВ
ПРО ДОПОМОГУ ДЛЯ УЧХ 501

№ 162. НАКАЗ КЕРІВНИКАМ УПА, ЗАПЛІЛЛЯ І УЧХ
У СПРАВАХ ГІГІЄНИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ 502

№ 165. НАКАЗ КОМЕНДАНТАМ НАДРАЙОНІВ ТА УЧХ
ПРО РЕОРГАНІЗАЦІЮ ГОСПІТАЛЬНОГО
ОБСЛУГОВУВАННЯ 504

Документи і матеріали заплілля ВО

Накази коменданта заплілля ВО

№ 196. НАКАЗ ПРАЦІВНИКАМ
УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА
ПРО РОБОТУ ХАРИТАТИВНОГО ВІДДІЛУ 505

ГРУПА (ВІЙСЬКОВА ОКРУГА) “ТУРІВ”

Документи командування групи

Накази та інструкції командування групи

№ 226. НАКАЗ КОМАНДИРАМ ГРУПИ
В СПРАВІ РУХЛИВОСТІ ВІДДІЛІВ 507

№ 229. НАКАЗ КОМАНДИРАМ ЗАГОНІВ У СПРАВАХ ОБМІНУ
ЗБРОЇ І АМУНІЦІЇ, ТРАНСПОРТУ І ЗВ’ЯЗКІВ,
БОЄГОТОВНОСТІ І ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 509

№ 243. НАКАЗ КОМАНДИРАМ КУРЕНІВ
У СПРАВІ ЗВІЛЬНЕННЯ КОЗАКІВ З РЯДІВ УПА 510

№ 244. НАКАЗ ЗАВІДУЮЧИМ ЛІКАРЕНЬ І КУРІННИМ КО-
МАНДИРАМ У СПРАВІ ВІДПОЧИНКОВИХ ВІДПУСТОК 511

Документи і матеріали відділів та підрозділів

Накази командування загону “Котловина”

- № 268. НАКАЗ КОМАНДИРАМ ВІДДІЛІВ У СПРАВАХ ПІДГОТОВКИ ДО БОРотьБИ З ПРОТИВНИКАМИ ТА ПОРОЗУМІННЯ З ЧУЖОНАЦІОНАЛЬНИМИ ВІЙСЬКАМИ .. 513
- № 269. НАКАЗ – ВІДПИС НАКАЗІВ ГК УПА ТА КОМАНДУВАННЯ ГРУПИ “ТУРІВ” ДЛЯ ВІДДІЛІВ ЗАГОНУ 515

Накази командування куреня “Погром”

- № 281. НАКАЗ ВІДДІЛУ В ЗАГАЛЬНИХ ТА САНІТАРНИХ СПРАВАХ 519

Документи і матеріали заплілля ВО

Накази та інструкції керівництва заплілля ВО

- № 301. НАКАЗ КОМЕНДАНТАМ РАЙОНІВ У СПРАВАХ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАПЛІЛЛЯ 521

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 523

ПОКАЖЧИК 529

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ 559

* * *

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точності, документи й матеріали до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два-три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіальним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точності, зі збереженням загальної форми оригіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріали – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначаються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з оригіналів, але при відсутності оригіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріалу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA – CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other than indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without omissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely-used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

**Серійне книжкове видання документів,
матеріалів і наукових праць до історії
Української Повстанської Армії**

Досі появилися такі томи Літопису УПА:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга перша: Початки УПА; документи і матеріали. Книга містить політичні й організаційні документи та матеріали до історії УПА на Волині і Поліссі. Третє, виправлене видання, 1989 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга друга. Книга містить підпільні документи і матеріали про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 3–4. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947 – 1950 роки. Книга перша і друга. Книги містять меморіали, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА. Частина матеріалів – оповідання, новели й вірші.

Том 3, книга перша: 1947 – 1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 4, книга друга: 1948 – 1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга третя: спомини учасників. Книга містить спогади, рецензії і додаткові підпільні

матеріали про дії УПА. Між мемуарами – звіт про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 стор., мапи, ілюстрації.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942 – 1945; книга перша: 1942 – липень 1944. Книга містить аналізи, меморандуми, звідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942 – 1945; книга друга: Серпень 1944 – 1945 (продовження шостого тому). 1983 р., 272 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944 – 1945. Книга містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945) і статті та матеріали з 1944 – 45 рр., які стосуються цілості визвольного руху. 1980 р., 320 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946 – 1948. Книга містить органи УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріали. 1982 р., 520 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи, схеми.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга третя: 1949 – 1952. Збірник містить документи, офіційні звітлення, публікації й матеріали УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР*, вип. 4 – 6 і 9. 1984 р., 424 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 11. Тернопільщина: список впадших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Це підпільне видання містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи. Крім того, подає нові дані про смерть близько 100 невідомих повстанців, які загинули на території округи. 1985 р., XXXII – 248 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА (“Лисоня”): містить видані командою воєнної округи короткі описи боїв відділів УПА – “Лисоня” від листопада 1943 до серпня 1945 року, збірник підпільних пісень *Повстанський стяг* – виданий з приводу п’ятиріччя УПА, в 1947 році, – та інші документи й матеріали групи УПА “Лисоня”. 1989 р., 352 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга перша: Денник відділу “Бурлаки” (Володимира Щигельського) – містить денник цього відділу (“Ударники” 4, 94 а) за час від жовтня 1946 до 24 жовтня 1947 року, ведений бунчужним “Буркуном”, з епілогом Богдана Гука (“Скали”). Книга має також різні документи сотні – списки вояків, господарські документи тощо. 1986 р., 370 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга друга: Денники й документи – містить денники сотенного “Крилача” (Ярослава Коцьолка) з 1944 і 1947 років, продовжувані по його смерті сотенним “Бурлакою” (Володимиром Щигельським), денник сотні “Крилача” (ведений бунчужним “Орестом”) і документи обох сотень. 1987 р., 262 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 15. Константин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення “УПА-Схід”; спогади. Автор – киянин – оповідає про свої переживання від вибуху війни 1941 року до “звільнення” з УПА і рейду на Захід в 1945 році: мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, к-р вд. УПА (ОУНм) в Карпатах, старшинська школа УПА, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення “УПА-Схід”. 1987 р., 266 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945 – 1947. Збірник містить передруки таких підпільних журналів: *Тижневі вісті*, *Лісовик*, *Інформативні вісті*, *Інформатор* і *Перемога*. Всі числа цих журналів супроводяться англomовним резюме. Збірник має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закерзонні та Акт оскарження О. Лебедович. 1987 р., 608 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 17. Англомовні видання українського підпілля, 1946 – 1947. Збірник містить передруки підпільних видань: *Нові Лідіце, Виселення єпископа Коциловського, Вибори в СРСР, Нова голодова катастрофа в Україні, Фашистівське страшило, До братніх чеського і словацького народів*. 1988 р., 192 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 18. Карпатська група УПА “Говерля”; книга перша: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи *Шлях перемоги*, звіти команд тактичних відтинків УПА й звіти командирів відділів та підвідділів УПА, 24 ТВ УПА “Маківка”. 1990 рік, 328 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 19. Карпатська група УПА “Говерля”; книга друга: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Включає збірку нарисів і споминів, друкованих у підпіллі. Майже всі спомини написані старшинами і вояками УПА ще на Україні або негайно після переходу на еміграцію. 1992, 357 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 20. Показчик до “Літопису УПА”; книга перша: 1–19 томи. Книга містить показчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про перших 19 томів “Літопису УПА”. 1994, 528 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941 – 1943; Книга третя: Червень 1941 – травень 1943. Книга містить звіти, меморандуми, а також переклади українських документів для центральних політичних і поліцейних установ. 1991, 271 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга перша: Військовий Суд Оперативної Групи “Вісла”. Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи “Вісла” за період від травня до вересня 1947 р. 1992, 627 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Більша частина книги – це спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ).

В книзі теж поміщені підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992, 480 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 24. Ідея і чин: орган Проводу ОУН, 1942 – 1946. У цій книзі передруковано головний політично-інформативний журнал Проводу ОУН на Українських Землях, що появився в роках 1942 – 1946. Журнал містив важливі інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток української політичної думки. 1995, 592 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Збірник включає не тільки властиві пісні вояків УПА, але й уложені пізніше в тюрмах і концтаборах, чи уложені народом. Збірник містить тексти пісень, їх варіанти, мелодію і варіанти, а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Збірник має понад 600 пісень чи їх варіантів. 1997, ХХІV+556 стор., тверда обкладинка, ноти.

Том 27. Роман Петренко: За Україну, за її волю; спогади. Автор – волиняк – оповідає про свою діяльність від вибуху війни у 1939 до відходу на Захід у 1945. Спочатку автор був діячем ОУН Сарненської округи (від січня 1942 в підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА “Заграва”, від літа 1943 – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ, командир Д. Клячківський) і від літа 1944 – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебедя. 1997, 279 стор., тверда обкладинка, ілюстрації, мапи.

Том 28. Марія Савчин: Тисяча доріг; спомини. Автор оповідає про свої переживання від вибуху війни (від 1944 до 1953 – в підпіллі) до свого приходу на еміграцію у 1954. Від 1945 була дружиною В. Галаси, заступника пров. ОУН Закерзонського краю, від 1947 співробітника ГОСП в Карпатах, і від 1948 – пров. ОУН ПЗУЗ. Авторка перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині й накінець – у тюрмі КГБ у Києві. 1995, 600 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 29. Іван Гарасимів (“Палій”): З юнацьких мрій – у ряди УПА, це розповідь учасника підстаршинської школи УПА в Карпатах та ройового в сотні У-І (94), про його бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 в Карпатах та на Лемківщині. Спогади дають цікаву

картину із щоденного життя повстанців та їхніх командирів, як теж про важке становище українського населення на цих теренах. 1999, 336 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський): Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить два спогади Степана Стебельського (“Хріна”), к-ра ТВ УПА 24 “Маківка” – “Крізь сміх заліза”, “Зимою в бункері” та спогади Олекси Конопадського (“Острроверха”) – “Спомини чотового УПА Острроверха”. Автори оповідають про свої дії в УПА від 1944 до 1949 року на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000, 552 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ “Розточчя”, 1943 – 1947. Книга містить спогади “Сої”, “Спартак”, “Зенона Семеніва” та інших членів відділу УПА к-ра “Бриля”. Також подаються оперативні звіти к-ра “Бриля” та к-ра “Гамалії” (“Переяслави I” та “Переяслави II”) з Тактичного Відтинку УПА “Розточчя”. 2000, 324 стор., тверда обкладинка, схеми, ілюстрації.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріали і спогади. Книга друга. Велика частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів і інших працівників санітарної служби й Українського Червоного Хреста (УЧХ).

Готуються до друку такі томи “Літопису УПА”:

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада; книга четверта: Документи, спогади і біографії. Збірник містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі й інші документи: вибір з листування президента УГВР Кирила Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу Миколи та Петра Дужих й інші документи. У книзі також спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР.

Холмський тактичний відтинок УПА (“Данилів”): містить огляди й документи про дії УПА на Холмщині й Підляшші в 1945 – 1948 роках. Між документами – звіти Холмського ТВ УПА, хроніки (денники) сотень УПА, звіти зі зустрічей представників УПА з представниками польського резистансу з ВіН-у (“Вольносьць і

Неподлеглосьць”), звіт із зустрічі з англійським кореспондентом, радянські документи про депортацію українців до СРСР та інше.

Ярославщина, Любачівщина, Томашівщина. Книга містить документи і матеріали 27 ТВ УПА “Бастіон” та II Округу ОУН “Батурин” за роки 1944–1947. Між документами також хроніки відділів “Месники” 2 і 3, накази, реєстри та списки відділів. Книга також включає спогад сотенного “Тучі” й політвиховника “Шеремети” та спогад “Вуса” і “Козака” з почоту к-ра “Залізняка”.

Показчик до “Літопису УПА”; книга 2: 21–30 томи та 1–2 томи нової серії. Книга містить показники псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріалів й інші дані про томи “Літопису УПА” старої та нової серії, як також книги “Повстанські могили”, 1.

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України та Головним Архівним Управлінням при Кабінеті Міністрів України появилися такі томи “Літопису УПА”:

1. Видання Головного Командування УПА. Книга містить такі видання: *До зброї*, № 1 – 6, 1943, *Повстанець*, № 1 – 6, 1944 – 1945, *Український перець*, № 1 – 3, 1943 – 1945 та *Бойовий правильник піхоти*. Київ – Торонто, 1995, 482 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали. Книга містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи Військових Округ “Заграва”, “Богун”, “Турів” та “Тютюнник”. Київ – Торонто, 1999, 724 стор., тверда обкладинка, ілюстрації.

Готується до друку наступний том:

3. Документи ЦК КП(б)У про організацію боротьби з українським національно-визвольним рухом у 40-50-х роках. Збірник містить найповніше зібрання документів ЦК КП(б)У – постанови з’їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріату, які супроводжуються

інформативними записками, повідомленнями та довідками. У книзі також представлені листи, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У.

Серія “Літопис УПА” – Бібліотека

Юрій Ступницький. Спогади про минуле. Автор – волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кінець 30-х) до виходу з ув’язнення в середині 50-х років. Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов до УПА, де навчався у старшинській школі “Дружинники”. Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 стор., м’яка обкладинка, мапи, ілюстрації.

*Замовлення з-поза України та оплату за окремі томи
просимо ласкаво слати на адресу:*

**LITOPYS U.P.A.
P. O. BOX 97, Station “C”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada**

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію англійською мовою про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

<http://www.infoukes.com/commercial/litopys-upa/index.html>

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серії (Introduction to the Series), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (Ordering information), які дають короткі інформації про кожний том серії та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (Litopys UPA volumes), де про кожний том подається не тільки повна бібліографічна інформація (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знімками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріали (Related Materials). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та збройного підпілля в Україні. З часом тут реєструватимуться важливі інформації про український визвольний рух також і українською мовою.

Про подальші інформації можна звертатися на адресу Адміністрації:

Микола Кулик – **upa@netcom.ca**

або редакції:

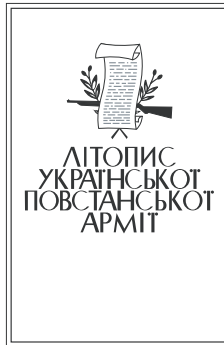
Петро Й. Потічний – **potichp@netcom.ca**

Адміністрація в Україні: **litopys@wertep.com**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на:

upa@infoukes.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ “ЛІТОПІСУ УПА”

*С. Баб'як, М. Бошно, С. Голяш, В. Дашко, О. Жигар, М. Зінько,
Ірина Камінська, М. Ковальчин, М. Кошик, Б. Крук, М. Кулик,
Р. Кулик, І. Лико, М. Мітус, П. Мицак, В. Новак, С. Новицький,
Б. Пасічник, Р. Петренко, Марія Пискір, П. Потічний, М. Рінецький,
І. Росіл-Юрко, В. Сорочак, Я. Струтинський, М. Федак, Марта Філь,
Л. Футала, С. Шпак, Є. Штендера*

Адміністрація:

М. Кулик, В. Дашко, Р. Кулик, М. Мітус, І. Росіл-Юрко

Адреса:

ЛІТОПИС U.P.A.
P.O. Box, Station “С”
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
E-mail: upa@netcom.ca

Адміністрація в Україні:

Леся Дук, Ігор Голзяк

Адреса:

ТзОВ “Літопис УПА”
пл. Міцкевича, 6/7, 79000, Львів, Україна
тел./факс (0322) 72-40-64
E-mail: litopys@wertep.com

Наукове видання

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Том 32

МЕДИЧНА ОПІКА В УПА

Книга 2

СПОГАДИ І ДОКУМЕНТИ

Вступна стаття та резюме англійською мовою

Літературне редагування

Леся Дук

Комп'ютерна верстка

Омелян Грабець

Видавець: ТЗОВ "Літопис УПА"

пл. Міцкевича, 6/7, 79000, Львів, Україна

тел./факс (0322) 72-40-64

E-mail: litopys@wertep.com

Підписано до друку . Формат 62 x 95 ¹/₁₆

Папір архівний «Artist». Друк офсетний.

Умовн. друк. арк. . Обл.-видавн. арк. 19,5.

Наклад 2000. Зам. №

Надруковано з готових діапозитивів на Львівській книжковій фабриці
«АТЛАС»

79005, м. Львів, вул. Зелена, 20

Про фундаторів 32-го тому “Літопису УПА” “Медична опіка в УПА. Книга друга.”

Д-р Марія Ґулай-Ґоляш-Ліон, жертвуючи п'ятдесят тисяч доларів, стала щедрим фундатором двох томів “Літопису УПА”. Фундацію 19-го тому “Група УПА “Говерля” Вона присвячує пам'яті першого чоловіка Григорія Ґоляша (“Бея”). Теперішній, 32-й том, “Медична опіка в УПА”, фундатор присвячує заслуженим патріотам України, лікарям:

визначному професорові педіатрії Львівського медичного інституту, докторові медичних наук Стефанії Михайлівні Юсько (яка, нині у пенсійному віці, проживає у Львові);

Ніні Андріївні Сахалашвілі, кандидатів медичних наук, асистентові відділу вухо-горло-ніс клініки Львівського медичного інституту (за національністю батько її був грузином, а мати — українкою; померла Ніна Андріївна у Львові в 1997 році);

Ірині Максимівні Редченко (Редько), кандидатів медичних наук Львівського медичного інституту (яка несподівано переїхала до Одеси і там померла).

Серед членів українського визвольного підпілля, яким також присвячується ця фундація, знаходяться:

Марія Угрин-Балко, учителька (В її квартирі існувала криївка, у якій часто перебували члени Проводу ОУН. Між ними були також генерал Роман Шухевич (“Тарас Чупринка”) та Григорій Ґоляш (“Бей”). Марія Угрин-Балко 5 травня 1950 року була арештована органами НКВД.);

Ольга Кінчель, зв'язкова ОУН (яка також була арештована 5 травня 1950 року і заслана в Сибір, а її чоловік загинув в Гологорох);

Емілія Левицька, зв'язкова Краєвого Проводу ОУН;

Таня Левицька, зв'язкова (родом із села Бишки, де часто переховувалися члени Краєвого Проводу ОУН);

Дося Королишин, зв'язкова Краєвого Проводу ОУН (родом із села Жуків, повіт Бережани).

Д-р Марія Ґулай — щедрий фундатор видань “Літопис УПА” — це великодушна особа, яка у своїй скромності навіть не бажає оприлюднити своєї біографії. Про Неї знаємо тільки, що Вона — довголітній член ОУН, політичний в'язень більшовицької тюрми 1940-го року та переслідуваний заслонець 1947-1950-их років.

ЛІТОПИС
УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ
АРМІЇ

32